

T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

HATAY / OVAKENT ÖZBEK TÜRKLERİNDEN
DERLENEN ATASÖZLERİNDE İSİM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tayfur KOCA

OSMANİYE / 2022

**T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**HATAY / OVA KENT ÖZBEK TÜRKLERİNDEN DERLENEN
ATASÖZLERİNDE İSİM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TAYFUR KOCA

Danışman: Prof. Dr. Mustafa TANÇ

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Tahir TAHIROĞLU

OSMANİYE / 2022

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

"Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden Derlenen Atasözlerinde İsim" başlıklı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Mustafa TANÇ
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Tahir TAHİROĞLU

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2022

Doç. Dr. Ebru GÜHER
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK BEYANI FORMU

FORM
TEZLİ YL-15

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Osmaniye

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım;
Mustafa Kutlu'nun Uzun Hikâye Adlı Eseri Üzerine Bir Dil İncelemesi (Ses ve Biçim Bilgisi)
başlıklı Yüksek Lisans Tez çalışmamda;

- Sunulan verilerin; gerekli izinleri alınmış ve denetimli laboratuvar koşullarında tarafımdan veya ilgili görevlilerce elde edildiğini ya da izin belgesine dayalı olarak ve kaynak göstermek suretiyle kullanıldığını,
- Kullanılan veriler üzerinde herhangi bir değişiklik veya eksiltme yapılmaksızın etik kurallara uygun olarak işlenip sunulduğunu,
- Maddi veya manevi destek sağlamış olan Kurum, Kuruluş ve kişilere destek türü de belirtilerek, varsa proje protokol numarası ile yoksa ismen Ön Söz/Teşekkür Bölümlerinde yer verildiğini,
- Yararlanılan kaynaklara Tez metni içinde atıf göstermek suretiyle değinildiğini ve bunların Kaynaklar Bölümüne eklendiğini,
- Teknik/Bilimsel Eser niteliği taşıyan Tezin özgün parçalarının bir başka ortamdan kopyalanarak alınmadığını ve bu parçaların bir başka Kurum/Kuruluş bünyesinde akademik amaç veya unvan almak amacıyla hiçbir suretle kullanılmadığını ve bir başkasının kullanmasına izin verilmediğini,
- Burada belirttiğim hususların aksinin tespit edilmesi halinde tüm yasal sorumluluğun şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

20 /01 / 2022

(Tayfur KOCA)
Öğrenci

ÖĞRENCİ NO	1822107106
ANABİLİM/ ANA SANAT DALI	Türk Dili ve Edebiyatı
BİLİM/ SANAT DALI	
ENSTİTÜ KAYIT TARİHİ	30 /01/ 2019

ÖZET

HATAY / OVAKENT ÖZBEK TÜRKLERİNDEN DERLENEN ATASÖZLERİNDE İSİM

TAYFUR KOCA

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mustafa TANÇ

2022, 606 sayfa

Bu çalışmada 1982 yılında savaştan kaçarak Pakistan’a giden ve Türkiye Cumhuriyeti’nin “İskânlı Göç” emriyle Türkiye’ye getirilerek Hatay’ın Ovakent bölgesine yerleşen Özbek Türklerinin günlük hayatta kullandıkları Özbek atasözlerini derleyip, atasözlerinde bulunan isimlerin isimden isim ve fiilden isim yapan yapım ekleri, isim çekim ve hâl eklerini incelendi. Konu üzerine kaynak taraması ve ön derleme çalışması yapıldı. 14 aylık derleme çalışmasının sonunda 1092 adet atasözü toplanarak bölgenin atasözü üzerinde zengin bir potansiyelinin olduğu görüldü.

Çalışma “giriş, inceleme ve sonuç” 3 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmmanın konusu, önemi, sınırlılıkları ve araştırmada kullanılan yöntemler hakkında genel bilgiler verildi.

Çalışmanın ikinci kısmı olan inceleme bölümünde Özbek Türklerinin adının menşei ve tarihsel gelişimi, Özbek Türklerinin dil ve ağız özellikleri, tarihsel gelişimi, Hatay / Ovakent bölgesi hakkında, Ovakent Özbeklerinin genel özellikleri ve tarihsel gelişimi, Ovakent Özbek Türklerinin dil, kültür ve ağız özellikleri ve gelişimi, Türk atasözlerinin menşei, atasözleri üzerine yapılan tanımlar ve çalışmalar, Türk ve Özbek atasözleri hakkında genel bilgiler kısaca verildi. Derlenen atasözlerinde bulunan sözcüklerde isimden isim, fiilden isim yapım ekleri, isim çekim ve hâl ekleri tespit edilerek verilmeye çalışıldı. Ekler hakkında Eski Türkçe dönem ve lehçelerinden mevcut kaynaklardan bilgi aktarıldı. Her ekle ilgili en az 4-5 örnek vermeye çalışıldı. Fakat atasözlerinde ve Özbek Türkçesinde bulunan bazı eklere ulaşamadığımız için örnek verilemedi. İncelenen metinde 10 tane ünlü ses

vardır: “a, ä, å, e, ı, i, o, ö, u, ü” bunlardan “o – ö” ve “u – ü” seslerinin söylenişi birbirine yakındır. “a” sesinin ise düz (a), yarı yuvarlak (å) ve ön damağa yakın söylenen (ä) olmak üzere üç farklı söyleniş şekli vardır. Ayrıca hırıltılı “h” dediğimiz “x” sesi de “h veya k” olarak transkribe edilmiştir.

Sonuç bölümünde atasözlerinde isimlere gelen yapım ve çekim ekleriyle ilgili tespitler aktarılmaya çalışıldı.

Anahtar kelimeler: Özbek Türkleri ve Türkçesi, Hatay/Ovakent Özbek Türkleri ve Türkçesi, Türk ve Özbek Atasözleri, İsim.

ABSTRACT**HATAY / OVAKENT IS THE NAME IN THE PROVERBS COMPILED
FROM THE UZBEK TURKS****TAYFUR KOCA****Master's Thesis, Turkish Language and Literature Department****Advisor: Prof. Dr. Mustafa TANÇ****January 2022, 606 page**

In this study, the derivational affixes that create nouns from nouns and nouns from verbs, the inflectional suffixes of noun and case suffixes, by compiling the Uzbek proverbs used in daily life by the Uzbek Turks, who went to Pakistan fleeing the war in 1982 and settled in the Ovakent region of Hatay being brought to Turkey by the order of the "Resident Migration" of the Republic of Turkey were examined. A literature review and pre-compilation study was carried out on the subject. At the end of the ten-months compilation study, 1092 proverbs were collected and it was seen that the region has a rich potential for proverbs.

The study consists of "introduction, review and conclusion" 3 parts. In the introduction, general information about the subject of the research, its importance, limitations and the methods used in the research were given.

In the review section, which is the second part of the study, the language and dialect characteristics of the Uzbek Turks, their historical development, about Hatay and the region of Ovakent, general characteristics and historical development of Uzbeks in Ovakent, the language, culture and dialect characteristics and development of the Uzbek Turks in Ovakent, the origin of Turkish proverbs, definitions and studies conducted on proverbs, information about Turkish and Uzbek proverbs were briefly given. In the second part of the study, in the review section, we tried to determine and give the suffixes that make nouns from the nouns and verbs, and the noun inflection and case suffixes in the words of the proverbs that were compiled. It was tried to convey information about affixes from the Old Turkish period, dialects and from the sources we have. We tried to give at least 4-5 examples related to each appendix. However, because we could not reach some of the suffixes in the Uzbek Turkish that we

gave information about in the proverbs, examples could not be given. There are ten vowel sounds in the analyzed text: "a, ä, å, e, ı, i, o, ö, u, ü". Out of these, the pronunciation of "o - ö" and "u - ü" sounds are close to each other. The "a" sound, however, has three different pronunciations: flat (a), semi-round (å) and close to the front palate (ä). In addition, the "x" sound, which we call the wheezing "ħ or ƣ", is also transcribed as "ħ, ƣ". In the conclusion section,

which is the last part, It was tried to convey the determinations about the suffixes that come to the noun words in the proverbs and the suffixes of production and inflection.

Key words: Uzbek Turks and their Turkish, Uzbek Turks in Hatay/Ovakent and their Turkish, Turkish and Uzbek Proverbs, Name.

İÇİNDEKİLER
HATAY / OVAKENT ÖZBEK TÜRKLERİNDEN
DERLENEN ATASÖZLERİNDE İSİM

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR VE İŞARETLER LİSTESİ.....	xviii
TABLolar.....	xxi
TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI.....	xxii
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	xlvi
ÖN SÖZ.....	li

BÖLÜM I

GİRİŞ

1. 1. Araştırmanın Konusu.....	2
1. 2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	3
1. 3. Araştırmada Kullanılan Yöntem.....	3
1. 4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	4

BÖLÜM II

İNCELEME

2. 1. Özbek Türkleri ve Hatay / Ovakent Özbeklerine Genel Bir Bakış....	6
2. 1. 1. Özbek Türklerinin Adı, Kökeni, Tarihi.....	6
2. 1. 2. Hatay Bölgesi, Ovakent Özbek Türkleri, Dil ve Kültür.....	12
2. 1. 3. Özbek Türkçesi ve Alfabeti.....	19
2. 1. 3. 1. Özbekçe Üzerine Yapılan Tasnifler ve Ağızları.....	22
2. 1. 3. 2. Özbek Türkçesinde Ses ve Şekil Bilgisi.....	24

2. 1. 3. 2. 1. Ünlüler.....	25
2. 1. 3. 2. 1. 1. Ünlü Değişimi.....	26
2. 1. 3. 1. 1. 1. 1. Ünlülerde Daralma.....	26
2. 1. 3. 2. 1. 1. 2. Ünlülerde Genişleme.....	26
2. 1. 3. 2. 1. 1. 3. Ünlülerde Düzleşme.....	26
2. 1. 3. 2. 1. 1. 4. Ünlülerde Yuvarlaklaşma.....	26
2. 1. 3. 2. 1. 1. 5. Ünlülerde İncelme.....	26
2. 1. 3. 2. 1. 1. 6. Ünlülerde Kalınlaşma.....	27
2. 1. 3. 2. 1. 2. Ünlü Düşmesi.....	27
2. 1. 3. 2. 1. 3. Ünlü Türemesi.....	27
2. 1. 3. 2. 1. 4. Ünlü Uyumları.....	27
2. 1. 3. 2. 1. 4. 1. Büyük Ünlü Uyumu.....	27
2. 1. 3. 2. 1. 4. 2. Küçük Ünlü Uyumu.....	28
2. 1. 3. 2. 2. Ünsüzler.....	28
2. 1. 3. 2. 2. 1. Ton Bakımından Ünsüzler.....	28
2. 1. 3. 2. 2. 2. Boğumlama Noktası Bakımından Ünsüzler.....	28
2. 1. 3. 2. 2. 3. Ses Yolu Bakımından Oluşan Ünsüzler.....	28
2. 1. 3. 2. 2. 4. Hava Yolu Bakımından Oluşan Ünsüzler.....	28
2. 1. 3. 2. 2. 1. Ünsüz Değişmesi.....	29
2. 1. 3. 2. 2. 1. 1. Tonlulaşma.....	29
2. 1. 3. 2. 2. 1. 2. Tonsuzlaşma.....	29
2. 1. 3. 2. 2. 1. 3. Dudaksızlaşma.....	29
2. 1. 3. 2. 2. 1. 4. Diş-Damaksızlaşma.....	29
2. 1. 3. 2. 2. 1. 5. Akıcılaşma.....	29
2. 1. 3. 2. 2. 1. 6. Sızıcılaşma.....	29
2. 1. 3. 2. 2. 1. 7. Patlayıcılaşma.....	29
2. 1. 3. 2. 2. 1. 8. Genizleşme.....	29
2. 1. 3. 2. 2. 2. Ünsüz Uyumu.....	20
2. 1. 3. 2. 2. 2. 1. Ünsüz Düşmesi.....	30
2. 1. 3. 2. 2. 2. 2. Ünsüz Türemesi.....	30
2. 1. 3. 2. 2. 2. 3. İkizleşme.....	30
2. 2. Özbek Edebiyatına Genel Bir Bakış.....	31
2. 3. Özbek Türkleri ve Hatay / Ovakent Bölgesinde Bulunan Özbekler ve Atasözleri Hakkında Genel Bilgiler	35

2. 3. 1. Atasözlerinin Tarihsel Gelişimi.....	35
2. 3. 2. Atasözleri Terimi.....	36
2. 3. 3. Atasözleri Tanımı.....	38
2. 3. 4. Özbek Atasözlerinde Kavram Özellikleri.....	41
2. 3. 5. Özbek Atasözlerinde Biçim Özellikleri.....	43
2. 3. 6. Özbek Atasözlerinde Şiirsel Özellikler ve Ahenk Unsurları.....	44
2. 3. 6. 1. Ölçü.....	45
2. 3. 6. 2. Ses Tekrarları.....	47
2. 3. 6. 2. 1. Özbek Atasözlerinde Ünsüz Tekrarı.....	47
2. 3. 6. 2. 2. Özbek Atasözlerinde Ünlü Tekrarı.....	48
2. 3. 6. 3. Özbek Atasözlerinde Seci.....	48
2. 3. 6. 4. Kafiye.....	48
2. 3. 6. 4. 1. Özbek Atasözlerinde Yarım Kafiye.....	48
2. 3. 6. 4. 2. Özbek Atasözlerinde Tam Kafiye.....	49
2. 3. 6. 4. 3. Özbek Atasözlerinde Zengin Kafiye.....	49
2. 3. 6. 4. 4. Özbek Atasözlerinde Tunç Kafiye.....	49
2. 4. Özbek Türkçesinde ve Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden Derlenen Atasözlerinde İsim	50
2. 4. 1. Ad Yapan Yapım Ekleri.....	53
2. 4. 1. 1. Addan Ad Yapan Yapım Ekleri.....	53
2. 4. 1. 1. 1. +ä, +a	53
2. 4. 1. 1. 2. +äç, +aç; +ç, +(a)ç.....	55
2. 4. 1. 1. 3. +äk, +ak, +ak.....	56
2. 4. 1. 1. 4. +äki, +aki.....	57
2. 4. 1. 1. 5. +äkäy, +käy, +akay, +kay.....	57
2. 4. 1. 1. 6. +älä, +ala.....	57
2. 4. 1. 1. 7. +äläk, +lāk.....	58
2. 4. 1. 1. 8. +ät, +at.....	58
2. 4. 1. 1. 9. +äv, +ävi, +äläv, +ävlän.....	59
2. 4. 1. 1. 10. +än, +an, +än.....	60
2. 4. 1. 1. 11. +är, +är, +ar, +şär, +şär, +şar.....	61
2. 4. 1. 1. 12. +bäp.....	62
2. 4. 1. 1. 13. +bäy.....	63
2. 4. 1. 1. 14. +ç.....	63

2. 4. 1. 1. 15. +çä.....	64
2. 4. 1. 1. 16. +çalış.....	66
2. 4. 1. 1. 17. +çäk, +çaq.....	66
2. 4. 1. 1. 18. +çän, çäng.....	68
2. 4. 1. 1. 19. +çi, +çü.....	68
2. 4. 1. 1. 20. +çıq, +çik.....	70
2. 4. 1. 1. 21. +çil.....	71
2. 4. 1. 1. 22. + çilik.....	72
2. 4. 1. 1. 23. +çin.....	72
2. 4. 1. 1. 24. +dä.....	73
2. 4. 1. 1. 25. +däkä, +däkäm.....	74
2. 4. 1. 1. 26. +dâş.....	74
2. 4. 1. 1. 27. +dıq, +duq, +tıq, +tuq, +dUrUq.....	76
2. 4. 1. 1. 28. +düz.....	77
2. 4. 1. 1. 29. +gä, +ğa, +qa, +kä.....	77
2. 4. 1. 1. 30. +ğaç, +ğaç, +geç, +kaç, +keç.....	78
2. 4. 1. 1. 31. +ğâr, +ğâr.....	79
2. 4. 1. 1. 32. +gäy, +käy.....	79
2. 4. 1. 1. 33. +gi, +ki, +qI.....	80
2. 4. 1. 1. 34. +ğıl, +ğil.....	81
2. 4. 1. 1. 35. +ginä, +kina, +qınä.....	82
2. 4. 1. 1. 36. +gü.....	83
2. 4. 1. 1. 37. +ı.....	83
2. 4. 1. 1. 38. +käk.....	84
2. 4. 1. 1. 39. +kân, +qân.....	85
2. 4. 1. 1. 40. +qur.....	86
2. 4. 1. 1. 41. +lâb < +lâ+b.....	86
2. 4. 1. 1. 42. +lâq.....	87
2. 4. 1. 1. 43. +lâm, +lâmçi, länçi.....	88
2. 4. 1. 1. 44. +läy.....	89
2. 4. 1. 1. 45. +li.....	89
2. 4. 1. 1. 45. +lik < +lig.....	91
2. 4. 1. 1. 47. +mâç.....	94
2. 4. 1. 1. 48. +mâğız, +mâğiz.....	95

2. 4. 1. 1. 49. +mān.....	95
2. 4. 1. 1. 50. +(i)mtil, +(i)mtir.....	96
2. 4. 1. 1. 51. +msiq.....	97
2. 4. 1. 1. 52. +muç.....	98
2. 4. 1. 1. 53. +(ü)n.....	98
2. 4. 1. 1. 54. +(i)nçi.....	99
2. 4. 1. 1. 55. +pāq, +pāk.....	100
2. 4. 1. 1. 56. +rak, +rāq.....	101
2. 4. 1. 1. 57. +sä.....	102
2. 4. 1. 1. 58. +sāq, +sāk.....	103
2. 4. 1. 1. 59. +si.....	104
2. 4. 1. 1. 60. +sil.....	105
2. 4. 1. 1. 61. +siman.....	105
2. 4. 1. 1. 62. +siz.....	106
2. 4. 1. 1. 63. +(i)ş.....	109
2. 4. 1. 1. 64. +şin.....	109
2. 4. 1. 1. 65. +tā, +tāçā, +tādān, +tālā, +tālāb.....	110
2. 4. 1. 1. 66. +tāk, +tāy.....	110
2. 4. 1. 1. 67. +tiq.....	111
2. 4. 2. 1. Özbek Türkçesine Yabancı Dillerden Geçen Yapım Ekleri.....	112
2. 4. 2. 1. 1. Farsçadan Özbekçeye Geçen Ön Eklerle Yapılan İsimler.....	113
2. 4. 2. 1. 1. 1. bād+.....	113
2. 4. 2. 1. 1. 2. bār+	113
2. 4. 2. 1. 1. 3. be+ (< bî+).....	114
2. 4. 2. 1. 1. 4. dār+.....	114
2. 4. 2. 1. 1. 5. nā+	115
2. 4. 2. 1. 2. Farsçadan Özbek Türkçesine Geçen Kelime Sonunda Bulunan Yapım Ekleri	115
2. 4. 2. 1. 2. 1. +ānā.....	115
2. 4. 2. 1. 2. 2. +bān.....	116
2. 4. 2. 1. 2. 3. +bāz.....	116
2. 4. 2. 1. 2. 4. +bin.....	117
2. 4. 2. 1. 2. 5. +cān.....	117
2. 4. 2. 1. 2. 6. +çā.....	117

2. 4. 2. 1. 2. 7. +dân.....	118
2. 4. 2. 1. 2. 8. +dâr.....	119
2. 4. 2. 1. 2. 9. +dil.....	119
2. 4. 2. 1. 2. 10. +doz (< dûz).....	119
2. 4. 2. 1. 2. 11. +fûrûş (<fûrûş).....	120
2. 4. 2. 1. 2. 12. +gâh.....	120
2. 4. 2. 1. 2. 13. +gâr, +gâr, +kâr, +kâr.....	120
2. 4. 2. 1. 2. 14. +gâr+çi+lik.....	121
2. 4. 2. 1. 2. 15. +gin, +qın (<Far. +gin).....	121
2. 4. 2. 1. 2. 16. +göy (<Far. gû(y)).....	122
2. 4. 2. 1. 1. 17. +hat (<Ar. Hatt).....	122
2. 4. 2. 1. 2. 18. +xânâ.....	122
2. 4. 2. 1. 2. 19. +xor	123
2. 4. 2. 1. 2. 20. +istân (<Far. +sitân).....	123
2. 4. 2. 1. 2. 21. +iy (< î Arapça nispet eki).....	123
2. 4. 2. 1. 2. 22. +kâş.....	124
2. 4. 2. 1. 2. 23. +mând.....	124
2. 4. 2. 1. 2. 24. +nâmâ.....	125
2. 4. 2. 1. 2. 25. +pârvâr.....	125
2. 4. 2. 1. 2. 26. +şunâs (< Far. şinâs).....	125
2. 4. 2. 1. 2. 27. +vâççâ (< Far. beççe).....	126
2. 4. 2. 1. 2. 28. +vâr.....	126
2. 4. 2. 1. 2. 29. +zâdâ	127
2. 4. 2. 1. 2. 30. +zâr	127
2. 4. 1. 2. Fiilden Ad Yapan Yapım Ekleri.....	128
2. 4. 1. 2. 1. -ä.....	128
2. 4. 1. 2. 2. -äcäk.....	130
2. 4. 1. 2. 3. - aç.....	131
2. 4. 1. 2. 4. -äğân.....	131
2. 4. 1. 2. 5. -äk, âq.....	132
2. 4. 1. 2. 6. -ägiç.....	133
2. 4. 1. 2. 7. -alâq.....	134
2. 4. 1. 2. 8. -älâq.....	134
2. 4. 1. 2. 9. -äm.....	135

2. 4. 1. 2. 10. –ämâq.....	136
2. 4. 1. 2. 11. –ân.....	136
2. 4. 1. 2. 12. –änâq.....	137
2. 4. 1. 2. 13. –är, -r.....	137
2. 4. 1. 2. 14. –äsi.....	139
2. 4. 1. 2. 15. –ät.....	139
2. 4. 1. 2. 16. –äş.....	140
2. 4. 1. 2. 17. –âvuç.....	140
2. 4. 1. 2. 18. -ç; -(i)nç, -(ı)nç.....	141
2. 4. 1. 2. 19. -çâq, -çäk.....	142
2. 4. 1. 2. 20. –çıq.....	144
2. 4. 1. 2. 21. –çi.....	144
2. 4. 1. 2. 22. -däk, -dâq, -dik, dıq.....	145
2. 4. 1. 2. 23. –g.....	146
2. 4. 1. 2. 24. -gâq, -qâq, -käk, gäk.....	148
2. 4. 1. 2. 26. -ğälâq, -qälâq.....	149
2. 4. 1. 2. 27. -gän, -kän, -qan, -qân.....	150
2. 4. 1. 2. 28. -gi, -ğu, -ki, -qı.....	156
2. 4. 1. 2. 29. -ğıç, -qıç, -kiç, -giç.....	158
2. 4. 1. 2. 30. -gUn, -ğUn, -gIn, -ğIn -, -kIn, -kUn, -qIn, -qUn.....	159
2. 4. 1. 2. 31. -ğur, -kir, -qır.....	161
2. 4. 1. 2. 32. -k, -(I)k, -(ü)k, -q, -(ı)q, -(u)q.....	162
2. 4. 1. 2. 33. -qä, kä.....	166
2. 4. 1. 2. 34. -qalâq, -qanâq.....	167
2. 4. 1. 2. 35. –kil.....	167
2. 4. 1. 2. 36. -l, -(x)l.....	168
2. 4. 1. 2. 37. -m, -(i)m, -(ı)m, -(ü)m.....	171
2. 4. 1. 2. 38. –mä.....	173
2. 4. 1. 2. 39. –maq.....	174
2. 4. 1. 2. 40. –mâl.....	177
2. 4. 1. 2. 41. -mäs, -mäslık.....	177
2. 4. 1. 2. 42. –män.....	178
2. 4. 1. 2. 43. –mıq.....	179
2. 4. 1. 2. 44. -mir, -mür.....	180

2. 4. 1. 2. 45. -miş, -muş.....	181
2. 4. 1. 2. 46. -msä.....	182
2. 4. 1. 2. 47. -msıq.....	182
2. 4. 1. 2. 48. -mtä.....	182
2. 4. 1. 2. 49. -(i)n, -(ı)n, -(ü)n.....	183
2. 4. 1. 2. 50. -nç.....	185
2. 4. 1. 2. 51. -(ı)ndi.....	186
2. 4. 1. 2. 52. -ng(η).....	187
2. 4. 1. 2. 53. -p.....	188
2. 4. 1. 2. 54. -pä.....	190
2. 4. 1. 2. 55. -pän.....	190
2. 4. 1. 2. 56. -pirin.....	190
2. 4. 1. 2. 57. -ş.....	191
2. 4. 1. 2. 58. -t.....	193
2. 4. 1. 2. 59. -tä.....	195
2. 4. 1. 2. 60. -tāk.....	195
2. 4. 1. 2. 61. -ü.....	195
2. 4. 1. 2. 62. -v.....	196
2. 4. 1. 2. 63. -(u)vçi, -güvçi, -ğuvçi.....	197
2. 4. 1. 2. 64. -y.....	198
2. 4. 1. 2. 65. -z.....	198
2. 5. İsim ve İsim Türleri.....	201
2. 5. 1. İsimler.....	205
2. 5. 1. 1. İsmın Çekimi.....	205
2. 5. 1. 1. 1. Çokluk Eki (Köplük Qoşımçəsi).....	208
2. 5. 1. 1. 1. 1. Çokluk Ekinin Sözcüklerde Kullanımları.....	211
2. 5. 1. 1. 1. 2. Çokluk Ekinin Sözcüklerde İşlevleri.....	214
2. 5. 1. 1. 2. Aitlik Eki (Qarāşlilük Qoşımçəsi).....	215
2. 5. 1. 1. 2. 1. Aitlik Ekinin Sözcüklerde Kullanımları.....	218
2. 5. 1. 1. 2. 2. Aitlik Ekinin Sözcüklerde İşlevleri.....	220
2. 5. 1. 1. 3. İyelik Ekleri (Egālik Qoşımçāları).....	220
2. 5. 1. 1. 3. 1. Teklik 1. Şahıs İyelik Çekimi.....	223
2. 5. 1. 1. 3. 2. Teklik 2. Şahıs İyelik Eki.....	225
2. 5. 1. 1. 3. 3. Teklik 3. Şahıs İyelik Eki.....	229

2. 5. 1. 1. 3. 4. Çokluk 1. Şahıs İyelik Eki.....	238
2. 5. 1. 1. 3. 5. Çokluk 2. Şahıs İyelik Eki.....	239
2. 5. 1. 1. 3. 6. Çokluk 3. Şahıs İyelik Eki.....	241
2. 5. 1. 1. 3. 7. 1. İyelik Eklerinin Sözcüklerde Kullanımları.....	241
2. 5. 1. 1. 3. 7. 2. İyelik Eklerinin Sözcüklerde İşlevleri.....	245
2. 5. 1. 1. 4. İsim Hâl Ekleri.....	246
2. 5. 1. 1. 4. 1. Yalın Hâl (Eksiz).....	246
2. 5. 1. 1. 4. 1. 1. Yalın Hâlin Sözcüklerde Kullanımı.....	253
2. 5. 1. 1. 4. 1. 2. Yalın Hâlin Sözcüklerde İşlevleri.....	255
2. 5. 1. 1. 4. 2. İlgi Hâli Eki (Qarâtqıç Kelişigi).....	256
2. 5. 1. 1. 4. 2. 1. İlgi Durumu Ekinin Sözcüklerde Kullanımı.....	262
2. 5. 1. 1. 4. 2. 2. İlgi Hâli Ekinin Sözcüklerde İşlevleri.....	265
2. 5. 1. 1. 4. 3. Yükleme Hâli Eki (Tüşüm Kelişigi).....	267
2. 5. 1. 1. 4. 3. 1. Yükleme Hâl Ekinin Sözcüklerde Kullanımı.....	271
2. 5. 1. 1. 4. 3. 2. Yükleme Hâl Ekinin Sözcüklerde İşlevleri.....	275
2. 5. 1. 1. 4. 4. Yönelme Hâli Eki (Cönäliş Kelişigi).....	276
2. 5. 1. 1. 4. 4. 1. Yönel Hâl Ekinin Sözcüklerde Kullanımları.....	283
2. 5. 1. 1. 4. 4. 2. Yönel Hâl Ekinin Sözcüklerde İşlevleri.....	288
2. 5. 1. 1. 4. 5. Bulunma Hâli (Orin-Päyt Kelişigi).....	289
2. 5. 1. 1. 4. 5. 1. Bulunma Hâl Ekinin Sözcüklerde Kullanımları.....	295
2. 5. 1. 1. 4. 5. 2. Bulunma Hâl Ekinin Sözcüklerde İşlevleri.....	298
2. 5. 1. 1. 4. 6. Çıkma Hâli Eki (Çıqış Kelişigi).....	301
2. 5. 1. 1. 4. 6. 1. Çıkma Hâli Ekinin Sözcüklerde Kullanımları.....	307
2. 5. 1. 1. 4. 6. 2. Çıkma Hâl Ekinin Sözcüklerde İşlevleri.....	310
2. 5. 1. 1. 4. 7. Vasıta Hâli (Väsitä Kelişigi).....	314
2. 5. 1. 1. 4. 7. 1. Vasıta Hâl Ekinin Sözcüklerde Kullanımları.....	319
2. 5. 1. 1. 4. 7. 2. Vasıta Hâl Ekinin Sözcüklerde İşlevleri.....	320
2. 5. 1. 1. 4. 8. Eşitlik-Benzerlik Hâli (Oxşätış Kelişigi).....	321
2. 5. 1. 1. 4. 8. 1. Eşitlik-Benzerlik Hâli Ekinin Söz. Kullanımları.....	324
2. 5. 1. 1. 4. 8. 2. Eşitlik-benzerlik Hâl Ekinin Sözcüklerde İşlevleri....	327
2. 5. 1. 1. 4. 9. Sınırlama Hâli (Çegäräläş Kelişigi).....	328
2. 5. 1. 1. 4. 9. 1. Sınırlama Hâl Ekinin Sözcüklerde Kullanımları.....	330
2. 5. 1. 1. 4. 9. 2. Sınırlama Hâl Ekinin Sözcüklerde İşlevleri.....	331
2. 5. 1. 1. 4. 10. Yön Gösterme Hâli (Yönäliş körsätış kelişigi).....	332

2. 5. 1. 1. 4. 10. 1. Yön Gösterme Hâl Ekinin Söz. Kullanımları.....	333
2. 5. 1. 1. 4. 10. 2. Yön Gösterme Hâl Ekinin Sözcüklerde İşlevleri.....	335
2. 5. 1. 1. 5. Soru Eki (Sorâq Yüklâmâsi).....	336
2. 5. 1. 1. 5. 1. Soru Ekinin Sözcüklerde kullanımları.....	337
2. 5. 1. 1. 5. 2. Soru Ekinin Sözcüklerde İşlevleri.....	339
2. 5. 2. 3. Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden Derlenen Atasözleri.....	340

BÖLÜM III

SONUÇ VE TARTIŞMA

SONUÇ VE TARTIŞMA	523
KAYNAKÇA.....	533
İNTERNET KAYNAKLARI.....	539
KAYNAK KİŞİLER VE KÜNYELERİ.....	540
ÖZGEÇMİŞ.....	552

KISALTMALAR VE İŞARETLER LİSTESİ

Kısaltmalar

AF	: Afganistan
Arp.	: Arapça
Age	: Adı geçen eser
Agm	: Adı geçen makale
AH	: Atabetü'l-Hakayık
c.	: Cilt
ÇĞT	: Çağatay Türkçesi, Çağatayca
çev.	: Çeviren
DLT	: Divânü Lügati't-Türk
ET	: Eski Türkçe
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
Far.	: Farsça
haz.	: Hazırlayan
hk.	: Hakkında
HŞ	: Hüsrev ü Şîrîn
KB	: Kutadgu Bilig
KE	: Kısasü'l-Enbiyâ
KK	: Kaynak Kişi
KZT	: Kazak Türkçesi, Kazakça
KRT	: Kırgız Türkçesi, Kırgızca
krş.	: Karşılaştırmız
OÖT	: Ovakent Özbek Türkleri
OÖA	: Ovakent Özbek Ağzı

ÖT	: Özbek Türkçesi
ÖTE	: Özbek Tili ve Edebiyatı
UT	: Uygur Türkçesi, Uygurca
NF	: Nehcü'l-Ferâdis
ME	: Mukaddimetü'l-Edeb
MM	: Muînü'l-Mürîd
MN	: Muhabbet-Nâme
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T. C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TRT	: Türkmen Türkçesi
TS	: Türkçe Sözlük
TT	: Türkiye Türkçesi
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayını, yayınları

İşaretler

Transkripsiyon İşaretleri

ă : Yuvarlak söyleyişe meyilli /a/ sesi

ä : Açık /e/ sesi.

ê / é : Kapalı /e/ sesi.

y / ğ : Art damak /g/ sesi.

x / ħ : Gırtlak Zh/ sesi.

q / k : Art damak /k/ sesi.

ñ / ŋ : Nazal /ng/ sesi.

Diğer İşaretler

A, I, U : Gramer tahlilinde sırasıyla a/e, ı/i, u/ü ünlü değişimlerini gösterir.

D, G, K : Gramer tahlilinde sırasıyla d/t, g/ğ , k/k ünsüz değişimlerini gösterir.

// : Fonem parantezi.

- : Fiil esaslarına gelen ek.

+ : İsim esaslarına gelen ek.

> : Bu şekle girer.

< : Bu şekilden gelir.

~ :Değişken şekil.

‘ : Ayırma işareti.

***** : Tanımlanamayan şekil.

? : Şüphe belirtir.

Ø : İşaretsiz

TABLolar

Tablo 1. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Ve Ağızlarında Çokluk Ekleri.....	208
Tablo 2. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Ve Ağızlarında Aitlik Ekleri.....	215
Tablo 3. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Ve Ağızlarında İyelik Ekleri.....	220
Tablo 4. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Ve Ağızlarında Yalın Hâli Ekleri.....	246
Tablo 5. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Ve Ağızlarında İlgi Hâli Ekleri.....	256
Tablo 6. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Ve Ağızlarında Yükleme Hâli Ekleri.....	267
Tablo 7. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Ve Ağızlarında Yönelme Hâli Ekleri.....	276
Tablo 8. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Ve Ağızlarında Bulunma Hâli Ekleri	289
Tablo 9. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Ve Ağızlarında Çıkma Hâli Ekleri.....	301
Tablo 10. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Ve Ağızlarında Vasıta Hâli Ekleri.....	314
Tablo 11. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Ve Ağızlarında Eşitlik Hâli Ekleri.....	321
Tablo 12. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Ve Ağızlarında Sınırlama Hâli Ekleri.....	328
Tablo 13. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Ve Ağızlarında Yön Gösterme Hâli Ekleri	332
Tablo 14. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Ve Ağızlarında Soru Ekleri.....	336

TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI

Çalışmanın bu bölümünde çalışmayla ilgili yapılan kapsamlı kaynak taramasıyla ilgili tespit edilen ve alfabetik sıraya uygun şekilde dizili kaynak künyeleri bulunmaktadır.

- A** :PARLATIR İ. (2010), “*Atasözleri*”, Yargı Yayınevi, Ankara.
- ACY** :BURDURLU, İ. Z. (1967), “*Atasözlerimizin Cümle Yapıları*”, Türk Dili Dergisi, 1967, C XVI, 187, s. 508-513, İstanbul.
- AD** :AKSOY, Ö. A. (1977), “*Atasözleri ve Deyimler*”, TDK Yayınları, Ankara.
- ADS** :TÜLEK, A. (2003), “*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ADS-I** :PARLATIR, İ. (2000), “*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü – I, Atasözleri*”, Yargı Yayınevi, Ankara.
- ADS-II** :PARLATIR, İ. (2000), “*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü – II, Deyimler*”, Yargı Yayınevi, Ankara.
- ADDÖ** :TEKİN, F. (2001), “*Agehi Divanı (Ta'vizü'l Aşkın)'in Dil Özellikleri (Ses ve Şekil Bilgisi)*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- AETS** :KARATAŞ, T. (2011), “*Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*”, Sütun Yayınları, İstanbul.
- AEYKS** :HAJIYARALI, F. (2011), “*Afganistan’ın Etnik Yapısı ve Kimlik Sorunu*”, Antalya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- AGÖSA** :GÖÇMEZ, E. (2008), “*Afganistan’dan Gelen Göçmen Özbekler’in Sosyo-Kültürel ve Dini Hayatları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Hatay İli Ovakent Beldesi Örneği)*”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü- Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Konya.
- AH** :ARAT, R. R. (2006), “*Atebetü’l Hakayık-Edib Ahmed B.Mahmud Yükneki*”, TDK Yayınları, Ankara.

- AHK** :PAMİR, H. (2009), “*Alalakh'dan Antiokheia'ya Hatay'da Kentleşme Süreci/Urbanization Process İn Hatay From Alalakh To Antioch*”, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6/12, Hatay/Antakya .
- Aİ** :ÜSTÜNOVA, K. (2008), “*Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*”, Kesit Yayınları, İstanbul.
- AİÇE** :BURAN, A. (1996), “*Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*”, TDK Yayınları, Ankara.
- AİDÇS** :ÇETİN, B. (2012), “*Antakya ve İskenderun-Dörtüol Çevresinde Suburbanizasyon(Banliyöleşme)*”, Doğu Coğrafya Dergisi, 17(28), 259-282 Hatay/Antakya.
- AKTA** :AKSAN, D. (2009), “*Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*”, Engin Yayınevi, Ankara.
- AM** :DĀDĤAH, F. (1392 H/2014), “*Atalarsözleri ve Masallar*”, Nabati Yayınevleri, Tebriz.
- AMŞÖTF** :FEVZİ, F. (2013), “*Afganistan'ın Maymana Şehrinde Yaşayan Özbek Türklerinin Folkloru*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- AOYSD** :ALYILMAZ, C. (1994), “*Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- AÖ** :SARICA, S. (1999), “*Atasözleri ve Özdeyişler*”, Fil Yayınevi, İstanbul.
- AÖFN** :USMAN, H. (1359h/1980), “*Halk Durdaneleri; Afganistan Özbeklerinin Folklorunden nemuneler*”, Afganistan- Kabil.
- AÖŞL** :ABDULLAYEV, N. (1976), “*Afganistandagi Özbek Şeveleri Leksikası*”, Özbek Tili ve Edebiyatı, 1.Sayı, Taşkent.
- AÖZ** :YORQİN, H. (1998), “*Afganistan Özbekleri*”, Çağatay Yayınevi, Afganistan-Belh.

- AÖZM** :USMAN, H. (1980), “*Halk Tafakürü; Afganistan Özbeklerinin Zarbilimasalari ve Makalleri*”, Afganistan- Kabil.
- AS** :ÇOTUKSÖKEN, Y. (2004), “*Atasözlerimiz*”, Varlık Yayınları, İstanbul.
- ASAK** :HASSAS, S. M. (2013), “*Atalar Sözi- Akılning Közi (Zarbul Masallar)*”, Farhad Yayınevi, Mezar-i Şerif.
- AS.** :GERÇEK, S. N. (1939), “*Atalar Sözü*”, Kanaat Kitabevi, İstanbul.
- AS-I** :AKSOY, Ö. A. (1993), “*Atasözleri Sözlüğü I*”, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- AŞNLM** :ÇELİK, Ü. (1996), “*Âlî-şîr Nevâyî Leylî vü Mecnûn*”, TDK Yayınları, Ankara.
- AŞNLT** :CANPOLAT, M. (1995), “*Ali Şîr Nevayî, Lisânü't- Tayr*”, TDK Yayınları, Ankara.
- AŞNMN** :ERASLAN, K. (2001), “*Âlî Şîr Nevâyî, Mecalisü'n-Nefâis I, II.*”, TDK Yayınları, Ankara.
- AŞNNS** :KARAÖRS, M. (2006), “*Âlî Şîr Nevâyî, Nevâdirü's-Şebâb*”, TDK Yayınları, Ankara.
- AT** :SARAY, M. (2002), “*Afganistan ve Türkler*”, ASAM Yayınları, Ankara.
- AT.** :ALBAYRAK, R. (2004), “*Afganistan Türkleri*”, Berikan Yayınevi, Ankara.
- ATAS** :ERTEN, M. (1994), “*Azeri Türkçesinde Atalar Sözü ve Atasözlerimiz*”, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S 2, s. 36-42, Diyarbakır.
- ATDB** :BARLAS, K. (1994), “*Afganistan Türklerinin Dünyü ve Bugünü*”, TKAE Türk Kültürü Dergisi, Yıl: XXXII, Mart, Sayı 371 / s.129, Ankara.
- ATS** :PÜSKÜLLÜOĞLU, A. (2004), “*Arkadaş Türkçe Sözlük*”, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

- AVA** :EMİR, S. (1970), “*Atasözleri ve Vecizlerin Açıklamaları*”, Emir Yayınları, İstanbul.
- AYDTÖ** :BOZ, E. (2007). “*Adın Yükleme (Nesne) Durumu ve Tümcenin Nesne Ögesi Üzerine*”, Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları, 2/2, 102-108, Ankara.
- AYİBİBÖM** :BOZKAPLAN, Ş. A. (2004), “*Atasözlerinin Yapı ve İşleyiş Biçimlerine İlişkin Bir Örnekleme Modeli*”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, C I, s. 513-552. Ankara.
- AYÖKA** :ERASLAN, A. (2015), “*Antakya’da Yaşayan Özbeklerde Kimlik ve Aidiyet*”, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü – Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- BAAD** :Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (1996), “*Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler*”, TDK Yayınları, Ankara.
- BAAD(I-II)** :AKSOY Ö. A. (2009), “*Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*”, Ankara.
- BCNT** :SİNANOĞLU, S. (1957), “*Basit Cümlede Nesne ve Tümleç*”, Türk Dili Dergisi, (5-6), 368-371, Ankara
- BDAD** :ÇEVİK, M. (2006), “*Basın Dilinde Atasözleri ve Deyimler*”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı (Eski Türk Edebiyatı) Anabilim Dalı - Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- BGTYDİ** :BİRAY, H. (1999), “*Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*”, TDK Yayınları, Ankara.
- BÖŞBA** :KOCAOĞLU, T. (1984), “*Bir Özbek Şairinin Bahçesaray’a Ağıtı*”, Türk Kültürü Dergisi, S. 251, , s. 195-196, Ankara.
- BTMA** :GÖNEN, S. (2006), “*Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma*”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi, Konya.
- BTÖAÇMU** :YARKIN, M. H. (2009), “*Bargha-i ez Tarih-i Özbekan-i Afganistan, Çaphane-i Mirza Ulugbeg*”, Mezar-i Şerif/Afganistan.
- BTYT** :TOGAN, A. Z. V. (1981), “*Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*”, İstanbul.

- C** :HASSAS, M. S. (2010), “*Cumaklar*”, Nasip Yayınları, Mezar-ı Şerif/Afganistan
- CBHTM** :ANDİCAN A. A. (2003), “*Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*”, Emre Yayınları, İstanbul.
- ÇDENGK** :Sev, G. (2004), “*Çıkma Durumu Ekinin Nesne Görevinde Kullanımı*”. (V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, 20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, s. 2655-2666, Ankara.
- ÇDHN** :ECKMANN, J. (2003), “*Çağatay Dili Hakkında Notlar*”, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar içinde (s. 133-144). (hızl. O. F. Sertkaya), TDK Yayınları, Ankara.
- ÇDK** :GÖKŞEN, E. N. (1974), “*Çıkma Durumu (-den) ve Kapsamı*”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, XXX (279), 973-978, Ankara.
- ÇDSTK** :ACARLAR, K. (1971), “*Çıkma Durumunda ('den' hâlinde) Sözcüklerin Tümcede Türllü Kullanılışları*”, Türk Dili Dergisi, XXIV (235), 34-37, Ankara.
- ÇE** :ERASLAN, K. (1993), “*Çağatay Edebiyatı*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. VIII, İstanbul.
- ÇE.** :İNAN, A. (1992), “*Çağatay Edebiyatı*”, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara.
- ÇE-III** :KÖPRÜLÜ, F. (1945), “*Çağatay Edebiyatı*”, İslâm Ansiklopedisi, III, İstanbul.
- ÇEK** :ECKMANN, J. (2005), “*Çağatay El Kitabı*”, (Çev. Günay KARAAĞAÇ), Akçağ Yayınları, İstanbul.
- ÇESD** :ECKMANN, J. (2014), “*Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)*”, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, (Yayıma hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), 4. Baskı, TDK Yayınları, Ankara.
- ÇEÜ** :YILMAZ, H. (2003), “*Çokluk Eki -lar/-ler Üzerine*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (15), Ankara.

- ÇEÜA** :ÖLMEZ, Z. (2007), “*Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c. V, sy. 9, İstanbul.
- ÇHEO** :ERASLAN, K. (1999), “*Çıkma Hâli (Ablativ) Ekinin Oluşumu*”, (3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı), Bilimsel Bildiriler, s. 381-385, Ankara.
- ÇÖE** :KOCAOĞLU, T. (1992), “*Çağdaş Özbek Edebiyatı*”, Türk Dünyası El Kitabı, TKAE Yayınları, Ankara.
- ÇÖŞ** :KOCAOĞLU, T. (1996), “*Çağdaş Özbek Şiiri*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 1, Bahar, TDK Yayınları, s. 3-53, Ankara.
- ÇT** :ARGUNŞAH, M. (2013), “*Çağatay Türkçesi*”, Kesit Yayınları, İstanbul.
- ÇTAN** :LÜBİMOV, K. (1960), “*Çekim Teriminin Anlamı Nedir? II (Gramer Terimleri Meselesinin Halline Doğru)*”. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, IX (104), 408- 412, Ankara.
- ÇTD** :EKER, S.(2003), “*Çağdaş Türk Dili*”, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ÇTETİ** :ERDEM, U. ve MELTEM F. (2011), “*Çağatay Türkçesinde Eski Türkçenin İzleri*”, Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1 Winter 2011, Turkey.
- ÇTYD-I** :BURAN, A. ve ALKAYA E. (2014), “*Çağdaş Türk Yazı Dilleri I*”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ÇTYD-II** :BURAN, A. ve ALKAYA E. (2014), “*Çağdaş Türk Yazı Dilleri-II*”, Güneydoğu / Karluk Grubu, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ÇTDMÇ** :TERES, E. (2013), “*Çağatay Türkçesi Dil Bilgisi ve Metin Çalışmaları*”, Sürat Üniversite Yayınları, İstanbul.
- ÇTL** :BURAN, A. ve ALKAYA E. (2013), “*Çağdaş Türk Lehçeleri*”, Akçağ yayınları, Ankara.
- ÇTS** :ÜNLÜ, S. (2013), “*Çağatay Türkçesi Sözlüğü*”, Eğitim Yayınevi, Konya.

- DB** :GENCAN, T. N. (2007) “*Dilbilgisi*”, Tek Ağaç Yayınları, Ankara.
- DBÖ** :ÇAKMAK, H. (1999), “*Dünden Bugüne Özbekistan*”, Derya Kitabevi, İstanbul.
- DBTS** :KARAAĞAÇ, G. (2013), “*Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*”, TDK Yayınları, Ankara.
- DİK** :ADAMOVIÇ, M.(1985), “da/de İlgecinin Kaynağı”, TDK Yayınları, Ankara.
- DK (I-II)** :ERGİN, M. (1997), “*Dede Korkut Kitabı (I-II)*”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DLP** :CRYSTAL, D. (1994), “*A Dictionary of Linguistics and Phonetics*”, Blackwell, Oxford.
- DLT (I-II)** :ATALAY, B. (1998), “*Divanü Lûgati’t-Türk Tercümesi*”, TDK Yayınları, Ankara.
- DLT(I-III)** :ATALAY, B. (1940-1941), “*Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-III*”, TDK Yayınları, Ankara.
- DLT(I-IV)** :ATALAY, B. (1943), “*Divanü Lûgat-it-Tercümesi I-IV*”, TDK Yayınları, Ankara.
- DLTD-I** :BİRTEK, F. (1944), “*Divanu Lügati’t Türk’ten Derlemeler I: En Eski Türk Savları*”, TDK Yayınları, Ankara.
- DLT.** :DANKOFF R.-KELLY, J. (1985), “*Divanü Lügati’t-Türk (İnceleme-Tenkitli Metin-İngilizce Tercüme-Dizinler)*”, III. Kısım, Doğu Dilleri ve Kaynakları, Türkçe Kaynaklar :7, Harvard/England.
- DLTAAİ** :KORKMAZ, H. (2007), “*Divânu Lûgati’t-Türk’teki Atasözlerinin Anlambilimsel Açıdan İncelenmesi*”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- DLTAOBV** :MAHMUDOV, H. (1999), “*Dîvânu Lügati’t-Türk’teki Atasözleri ve Onların Bugünkü Versiyonları*”, Dîvânu Lûgati’t-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri, Türksoy Yayınları, ss. 84-89, Ankara.

- DLTBAÜ** :SAKAOĞLU, S. (1997), “*Divânü Lügati’t-Türk’teki Bazı Atasözleri Üzerine*”, Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, ss. 261-267, Ankara.
- DLTİTASÖ** :AYBARS N. (1948/1949), “*Divan-ü Lügât-it-Türk’deki İlk Türk Ata Sözleri ve Öğütler(Transliterasyon-Tercüme-Mevzularına Göre Tasnif)*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü- Mezuniyet Tezi, İstanbul.
- DS** : Derleme Sözlüğü (1993), TDK Yayınları, Ankara.
- DT** :ERGİN M. (1992), “*Doğu Türkçesi (Çağatayca)*”, Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Seri I, Sayı: A-23, C. II, 2. Baskı, Ankara.
- DTS** :Hatiboğlu, V. (1972), “*Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*”, TDK Yayınları, Ankara.
- EA** :DİLÇİN, D. (2000), “*Edebiyatımızda Atasözleri*”, TDK Yayınları, Ankara.
- EATE** :GÜLSEVİN, G. (2007), “*Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*”, TDK Yayınları, Ankara.
- EDPT** :CLAUSON, S. G. (1972), “*An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth*”, Century Turkish, Oxford.
- EOS** :TURAN, F. (2001), “*Eski Oğuzca Sözlük-Bahşayış Lügati*”, Bilimsel Akademik Yayınlar, İstanbul.
- EÖETKD** :DANIYAROV, H. (1976), “*Eski Özbek Edebiy Tili ve Kıpçak Dialektleri*”, Taşkent.
- ET** :TEKİN, Ş. (1992), “*Eski Türkçe. Türk Dünyası El Kitabı*”, II içinde (s. 1-69), TKAE Yayınları, Ankara.
- ETAÜ** :SERTKAYA, O. F. (1983), “*Eski Türk Atasözleri Üzerine*”, Şükrü Elçin Armağanı, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi, ss. 275-291, Ankara.
- ETDY** :TEZCAN, S. (1978), “*En Eski Türk Dili ve Yazını*”, Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, TTK Yayınları, Ankara.

- ETG** :GABAIN, A. V. (2000), “*Eski Türkçenin Grameri*”, (Çev: Mehmet AKALIN), TDK Yayınları, Ankara.
- ETLA** :DUMAN, M. (2008), “*Eski Türkiye Türkçesi Devresinde +la Ekli Zarfların Kullanımı Üzerine*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, 432 Literature and History of Turkish or Turkic, 3/3 345-355, Turkey.
- ETYSV** :ŞİRİN, H. (2016), “*Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- EVŞÜDÜÇ** :YELOK, V. S. (2017), “*Erkin Vâhidov’un Şiirleri Üzerine Dil ve Üslûp Çalışması*”, Bengü Yayınları, Ankara.
- EZFLT** :ATALAY, B. (1945), “*Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye*”, TDK Yayınları, İstanbul.
- FTS** :KANAR, M. (2013), “*Farsça - Türkçe Sözlüğü*”, Say Yayınevi, İstanbul.
- GB** :QALMAS N. R. (H.1396/2017), “*Gaplar Babası*”, İntişarat Yayınevi Said. Tahâr, Afganistan.
- GÇÖTGFE** :AKYÜZ, M. (2012), “*Geç Dönem Çağatay Edebiyatından Günümüzde Afganistan Özbek Edebiyatının Tarihî Gelişimi Ve Faryab Edebiyatı*”, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- GDD-II** :SAUSSURE, F. D. (1979), “*Genel Dilbilim Dersleri II*”, (çev. B. Vardar) TDK Yayınları, Ankara.
- GDP** :ECKMANN, J. (2003), “*Gedai Divanı'ndan Parçalar*”, Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar içinde (s. 343-388). (hzl. O. F. Sertkaya), TDK Yayınları, Ankara.
- GGT** :UÇAR, F. (2009), “*Geçmiş-Günümüz ve Geleceğin Türk Dünyası*”, IQ kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- GINAEK** :ALKAYA, E. (2008), “*Eski Türkçe –qıña Ekinin Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine*”, Turkish Studies, Vol 3/4/Summer, 43–78, Turkey.

- GTS** :KORKMAZ, Z. (2009), “*Gramer Terimleri Sözlüğü*”, TDK Yayınları, Ankara.
- GYKTAÇI** :ERCAN, R. (2014), “*Gündelik Yaşamda İşlevsel Olarak Kullanılan Türk Atasözlerinde Çocuk İmgeleri*”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 11, S. 27, ss. 15-31, Hatay.
- HAOT** :ATA, A. (2002), “*Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*”, Türk Dilleri Araştırmaları, İstanbul.
- HBAYZM** :KORKMAZ, Z. (1995), “*Hüseyin Baykara Adına Yazılmış Çağatayca Yûsuf ve Züleyhâ Mesnevîsinin Tanınmayan Bir Yazması ve Eserin Yazarı*”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar I içinde (s. 304-342), TDK Yayınları, Ankara.
- HBD** :YILDIRIM, T. (2010), “*Hüseyin Baykara Dîvânı*”, İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, Hat Yayınevi, İstanbul.
- HÇOYK** :DOĞRUEL, F. (2009), “*Hatay’da Çoketnili Ortak Yaşam Kültürü*”, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HD** :AYMAQ, F. (2008), “*Halk Durdaneleri*”, Naşir Cehani Hemkarkikler İdaresi Mirza Ulughbeg Matbaası, Mezar-i Şerif/Afganistan
- HEA** :ELÇİN, Ş. (1997), “*Halk Edebiyatı Araştırmaları*”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- HKS** :ÇETİN, B. (2012), “*Hatay’da Kentleşmenin Seyri (1940-2009) ve Mekânsal Dağılışı*”, Doğu Coğrafya Dergisi, 17(28), 231-258 Hatay/Antakya.
- HÖA** :ÖZCAN, A. (2000), “*Hayvanlarla İlgili Özbek Atasözleri*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 9, Bahar, s. 114-160, Ankara.
- HÖAT** :CEMALHANOV, H. (2005), “*Hazirgi Özbek Adabiy Tili*”, Talqin Neşriyat, Taşkent.
- HT** :ECKMANN, J. (2005), “*Harezmi Türkçesi*”, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar içinde (s. 1-38). (hızl. O. F. Sertkaya), TDK Yayınları, Ankara.

- HTTŞ** :ECKMANN, J. (1998), “*Harezm Türkçesi, Tarihî Türk Şiveleri içinde*”, (s. 173-210) .(çev.M. Akalın), TKAE Yayınları, Ankara.
- HTY** :TEKİN, F. (2008), “*19. Yüzyıl Harezm Tarih Yazıcılığı (Munis, Agehî, Beyanî)*”, Gazi 442 Akademik Bakış, 2 (3), 199-210.
- HYDAÇD** :AKSAN, D. (2009), “*Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*”, TDK Yayınları, Ankara.
- IB** :TEKİN, T. (2017), “*İrk Bitig*”, TDK Yayınları, Ankara.
- İBSS** :PARMAKSIZOĞLU, İ. (1971), “*İbn-i Battûta Seyahatnamesi’nden Seçmeler*”, MEB Yayınları, İstanbul.
- İÇEKÖİ** :KAHRAMAN, T. (1999), “*İsim Çekimi Eklerinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri*”, Türk Gramerinin Sorunları II içinde (s. 278-297), TDK Yayınları, Ankara.
- İEFEÜ** :KOÇ, N. (2002), “*İyelik Ekleri, Fiilimsiler ve -sa/-se Eki Üzerine*”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, (605), 430-437, Ankara.
- İETTÖT** :YILMAZ, Ş. (1997), “*İyelik Ekinin Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki Şekilleri ve Kullanımları*”, Türk Dili, (543), 285-288, Ankara.
- İHÇ** :AYDIN, H. (1994), “*İlimiz Hatay ve Çevreleri*”, Bilgi Dağıtım, Antakya.
- İİÇGYA** :ÇELİK, F. (2006), “*İç Göçlerin İtici Ve Çekici Güçler Yaklaşımı ile Analiz*”, Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S.27, 151-156, Kayseri.
- İİS-II** :BİRAY, H. (1999), “*İsimler ve İsimlerin Sınıflandırılması*”, Türk Gramerinin Sorunları II içinde (s. 3-8), TDK Yayınları, Ankara.
- İÖA** :RAHİMOVA, I. (2014), “*İngiliz ve Özbek Atasözlerinde İyilik ve Kötülük Kavramları Yorumu*”, Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi (Temmuz–Aralık), S.189-192, Samarkand, Uzbekistan.
- KA** :BOZYİĞİT, A. E. (1983), “*Karşılaştırmalı Atasözleri*”, Türk Folkloru, S 52, s.13- 15, İstanbul.
- KA.** :ÇELİK, Ş. Ü. (2002), “*Kırgız Atasözleri*”, TDK Yayınları, Ankara.

- KADEU** :ADİLOV M. (2018), “*Kazakça Atasözü ve Deyimlerde Eskicil Unsurlar*”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Ana Bilim Dalı, İzmir.
- KAT** :KALAFAT, Y. (1994), “*Kuzey Afganistan Türkleri (Özbekler-Türkmenler- Hazaralar- Afşarlar-Kazaklar) ve Karşılaştırmalı Halk İnançları*”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- KB** :ARAT, R. A. (2005), “*Kutadgu Bilig*”, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- KB-I** :ARAT, R. R. (1947), “*Kutadgu Bilig I Metin*”, TDK Yayınları, İstanbul.
- KB-II** :ARAT, R.R. (1974), “*Yusuf Has Hâcib – Kutadgu Bilig II Çeviri*”, TDK Yayınları, Ankara.
- KBHK** :MERT, O. (2002), “*Kutadgu Bilig’de Hâl Kategorisi*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- KE** :ATA, A. (1997), “*Kısasü’l-Enbiya*”, TDK Yayınları, Ankara.
- KEMDAK** :AHAT, Ü. (1989), “*Karahanlıca ve Eski Anadolu Metinlerinde Deyimler, Atasözleri ve Kısa hikâyeler*”, Elazığ.
- KHKD** :ARGUNŞAH, M. (2011), “*Karahanlıca, Harezme ve Kıpçakça Dersleri*”, Kesit Yayınları, İstanbul.
- KMDLT** :ERCİLASUN, A. B. – AKKOYUNLU Z. (2015), “*Kaşgarlı Mahmud- Divânu Lugâti’t-Türk*”, TDK Yayınları, Ankara.
- KÖA** :ÖZ ÖZCAN, A. (2009), “*Kadınlarla ilgili Özbek Atasözleri*”, Grafiker yayınları, Ankara,
- KS(I-II)** :YUDAHİN, K. (1988), “*Kırgız Sözlüğü (I-II)*”, (Çeviren: A. Taymas) TDK Yayınları, Ankara.
- KT** :SAMİ, Ş. (2015), “*Kamus-ı Türki*”, TDK Yayınları, Ankara.
- KTG** :HACİEMİNOĞLU, N. (2019), “*Karahanlı Türkçesi Grameri*”, TDK Yayınları, Ankara
- KTG.** :KARAMANLIOĞLU, A. F. (1994), “*Kıpçak Türkçesi Grameri*”, TDK Yayınları, Ankara.

- KTLS (I-II)** :ERCİLASUN, A. B. vd. (1991). “*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt: I-II, Ankara.
- KTS** :ÜŞENMEZ, E. (2006), “*Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*”, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı- Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- KTGSŞB** :KASAPOĞLU, Ç. H. (2005), “*Kırgız Türkçesi Grameri-Ses ve Şekil Bilgisi*”, TDK Yayınları, Ankara.
- KTTSAD** :OĞUZ, C. (2011), “*Kâmûs-ı Türkî”den Türkçe Sözlük’e Anlam Değişimleri-Adlar (K-Z)*”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı - Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- KU.** :ORHAN, D. (2002), “*Kungrat*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.26, s.375-376, Ankara.
- KYUTG** :YAVAN, K. (1989), “*Küçük Yeni Uygur Türkçesi Grameri*”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Bölümü- Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- MA-I** :TEKİN, T. (2003). “*Makaleler 1 Altayistik*”, (hızl. E. Yılmaz, N. Demir), Grafiker Yayınları, Ankara.
- Mİ** :YAMAN, E. (1995), “Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde “mi” Soru Ekinin Kullanılışı”, Ankara 1995, Türk Dili Dergisi, Vol. 526/Ekim, 1113-1120.
- ML** :NEVÂYÎ, A. (2011), “*Muḥâkemetü’l-Luğateyn*, (Haz. F. Sema Barutçu Özönder)”, TDK Yayınları, Ankara.
- MÖT** :ÜŞENMEZ, E. (2012), “*Modern Özbek Türkçesi (Giriş-Özbekistan-Dil Tarihi-Metinler-Gramer-Sözlük)*”, Akademik Kitaplar, İstanbul.
- MSD** :ERASLAN, K. (1999), “*Mevlâna Sekkâkî Divanı*”, TDK Yayınları, Ankara.
- MU** :KASIMOV, B. (2009), “*Millî Uyanış*”, (Çev. Fatma AÇIK), AKM Yayınları, Ankara.
- MUDUA** :QOSIMOV, B., YUSUPOV, Ş., DOLİMOV, U. vd. (2004), “*Milliy Uyğoniş Davri Ūzbek Adabiyoti*”, Toşkent.

- MUTG** :KAŞGARLI, S. M. (1992), “*Modern Uygur Türkçesi Grameri*”, Orkun Yayınevi, İstanbul.
- NF** :ECKMANN, J., TEZCAN, S., ZÜLFİKAR, H., ATA, A. (I,II,III,IV) (2014), “*Nehcü’l-Feradis*”, TDKYayınları, Ankara.
- NF-III** :ATA A. (1998), “*Nehcü’l-Feradis III(Dizin-Sözlük)*”, TDK Yayınları, Ankara.
- OA** :ERGİN, M. (2001), “*Orhun Abideleri*”, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- OAA** :CAFEROĞLU, A. (1930), “*Orhun Abidelerinde Atalarsözü*”, Halk Bilgisi Haberleri, Ankara 1930, C 1, S 3, s. 43-46.
- OAI** :ERGİN, M. (2003), “*Orhun Abideleri İnceleme*”, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- OT** :UZUNÇARŞILI, İ. H. (1983), “*Osmanlı Tarihi IV*”, TTK Yayınları, Ankara.
- OTAL** :DEVELLİOĞLU, F. (2010), “*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*”, Ankara.
- OTEL** :RAHMATULLAYEV, S. (2000), “*Ozbek Tilining Etimologik Lugati*”, Universitet, Toshken
- OTG** :TEKİN, T. (2000), “*Orhon Türkçesi Grameri*”, Sanat Kitabevi, Ankara.
- OTS** :SHOMAQSUDOV, A., RASULOV, İ., QUNGROV, R., (1983), “*O’zbek Tili Stilistikası*”, Oqituvchi, Toshkent.
- OTUQ** :MENGLIYEV, B.; XOLİYOROV, O., (2011), “*Ozbek Tilidan Universal Qollanma*”, 3-baskı, Akademnashr, Toshkent.
- OY** :TEKİN, T. (2008), “*Orhon Yazıtları*”, TDK Yayınları, Ankara.
- OYTA** :RYMKIEWICZ, PLASKOWICKA S. (1968), “*Olumsuz Yargılı Türk Atasözleri*”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- OXM** :MİRZAYEV, T.; MUSOQULOV, A.; SARIMOQOV, B., (2012), “*Ozbek Xalq Maqollari*”, Sharq Nashriyot, Toshkent.
- ÖAA** :PAR, A. H. (1988), “*Örneklı Açıklamalı Atasözleri*”, Serhat Yayınevi, İstanbul.

- ÖAÇA** :YURTBAŞI, M. (2014), “*Özbekistan’dan ve Anadolu’dan Çocuk Atasözleri*”, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi (Temmuz–Aralık), S.85-146, Samarkand, Uzbekistan.
- ÖAM** :BİLGİNER, O. (1997), “*Özbek Atasözleri A Maddesi (Metin-Çeviri-Açıklama)*”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Anabilim Dalı, İstanbul.
- ÖBTA** :ERCİLASUN, A. B. (2005), “*Örnekleri Bugünkü Türk Alfabeleri*”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ÖDG** :MERHAN, A. (2012), “*Özbek Dilinin Grameri*”, Eren Yayınları, İstanbul.
- ÖDİL** :MARUFOV, E. M. (1981), “*Özbek Dilinin İzahı Lügati*”, 2.Tam, Moskova Rus Dili Neşriyatı, Moskova.
- ÖDM** :ALİYEV, A. Y. (1974), “*Özbek Dialektologiyasidan Materiallar*”, Taşkent.
- ÖDS** :ALTAY, N. (2007), “*Özbek Dili Sözlüğü*”, D’ Orient Express Printing Grup, Malezya.
- ÖE** :AÇIK, F. (2007), “*Özbek Edebiyatı*”, Alp Yayınları, Ankara.
- ÖEGBB** :ALPAY, G. (1974), “*XIX. Yüzyıl Özbek Edebiyatına Genel Bir Bakış*”, TDAY-Belleten, 253-263, Ankara.
- ÖETHŞ** :ŞAABDURAHMANOV, Ş. (1962), “*Özbek Edebiy Tili ve Özbek Halk Şeveleri*”, Taşkent.
- ÖFS** :YARKIN, Ş., YARŞIN, M. H. (1386h/2007), “*Özbekçe-Farsça Sözlüğü*”, Tahran.
- ÖHM** :YATAĞAN, M. (2010), “*Özbek Halk Makalleri (Özbek Halk Atasözleri)*”, Dumlupınar Üniversitesi -Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- ÖHMM** :HAZAR, M. (2002), “*Özbek Halk Makal-Matalları*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat dergisi, S. 14, TDK, ss. 311-318, Ankara.
- ÖHŞL** :ŞAABDURAHMANOV, Ş. (1971), “*Özbek Halk Şeveleri Lügati*”, Fen Yay. Taşkent.

- ÖLTBT** :YUNUSOV, G. A. (1936). *Özbek Lehçelerini Tasnifde Bir Tecrube*, Taşkent.
- ÖT** :UYGUR, C. V. (2008), “*Özbekçe (Özbek Türkçesi)*”, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- ÖT.** :YILDIRIM, H. (2009), “*Özbek Türkçesi (Dil Bilgisi-Alıştırmalar-Konuşmalar-Metinler)*”, Gazi Kitabevi, Ankara.
- ÖTA** :TEKİN, F. (2013), “*Özbek Türkçesi Ağızları*”, Türk Dili Kurultayı (20-25 Ekim 2008), TDK Yayınları, Ankara.
- ÖTAŞ** :İBRAHİMOV, S. İ. (1967), “*Özbek Tiliniñ Andican Şevesi*”, Fen Yay. Taşkent.
- ÖTE** :YAMAN, E. (2005), “*Özbek Türkçesinde Edatlar*”, Gazi Kitabevi, Ankara.
- ÖTEK** :ÖZTÜRK, R. (2011), “*Özbek Türkçesi El kitabı*”, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- ÖTEDFOK** :ÖZ, A. (2004), “*Özbek Türkçesi Edebî Dilinde Fillerde Olumsuzluk Kategorisi*”, Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2002, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 2004.
- ÖTEK** :ÖZTÜRK, R. (2011), “*Özbek Türkçesi El Kitabı*”, Çizgi Kitapevi, Konya.
- ÖTG** :COŞKUN, M. V. (2017), “*Özbek Türkçesi Grameri*”, TDK Yayınları, Ankara
- ÖTGT** :ÖZKUL, F. (1995), “*Özbek Türkçesi Gramer Terimleri*”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÖTHŞ** :ABDULLAYEV, F. A. (1961), “*Özbek Tiliniñ Harezmi Şeveleri, I. Lugat, II. Harezmi Şeveleriniñ Tasnifi*”, Taşkent.
- ÖTİ** :ÖZ, A. (1999), “*Özbek Türkçesinde İsimler*”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü - yayımlanmamış doktora tezi, Ankara.
- ÖTİL (I-II)** :MARUFOV Z. M., (1981), “*Özbek Tilining İzahli Lugati I-II.*”, Rus Tili”Naşriyatı, Moskva.

- ÖTK** :HACIYEV, A., (1963) “*Özbek Tilide Koşma*”, Cuft ve Tekrariy Sözler. Taşkent.
- ÖTKŞ:** :ABDULLAYEV, F. A. (1957), “*Özbek Tiliniñ Kıpçak Şevesi*”, (Özbek Dialektologiyasidan Materiallar, I), Taşkent.
- ÖTM** :RÜSTEMOV, A. (1990), “*XV-XIX. Asrlar Özbek Tili Morfologiyası*”, Taşkent: Özbekistan SSC Fan Neşriyatı.
- ÖÖ** :ELTAZAROV, J. (2010), “*Özbekçe Öğreniyoruz*”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- ÖŞRP** :KORAŞ, H. (2009), “*Özbek Şairi Rauf Parfi*”, Kömen Yayınları, Konya.
- ÖTOL** :ABDULLAYEV, F. A. (1978), “*Özbek Tiliniñ Oguz Lehçesi*”, Fen Yay. Taşkent.
- ÖTPŞ** :AFZALOV, Ş. (1957), “*Özbek Tiliniñ Parkent Şevesi*”, (Özbek Dialektologiyasidan Materiallar, I), Taşkent.
- ÖTS** :ALTAY, M. (1386h/2007), “*Özbek Tili Sözlüğü*”, Cahani Hemkarlikler İdaresi, Maliziya.
- ÖTS.** :BOLTAYEV, SAİDBEK vd. (2016), “*Özbekçe Türkçe Sözlük*”, Türk Dünyası Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ÖTSF** :ÖZ, A. (2001), “*Özbek Türkçesinde Sıfat Fiiller*”, Türkoloji Dergisi, C.XIV. s.213-229, Ankara.
- ÖTSVB** :TEKİN, F. (2008), “*Özbek Türkçesi Söz Varlığına Bir Bakış (19. Yüzyılın İkinci Yarısı-20.Yüzyılın Başları)*”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/7 Fall.
- ÖTSY** :HACIYEV, A. (1989), “*Özbek Tili Söz Yeselişi*”, Taşkent.
- ÖTTG** :ABDURRAHMANOV, ŞÜKROV, G., MAHMUDOV, Q. (2008), “*Özbek Tilining Tarihiy Grammatikası*”, Özbekistan Faylasuflari Milliy Camiyati Neşriyatı, Taşkent.

- ÖTTTKK** :YAMAN, E., MAHMUD, N. (1998), “*Özbek Türkçesi- Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkiye Türkçesi- Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*”, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖTÜŞ** :ALİYEYEV, A.Y. (1959), “*Özbek Tiliniñ Üyçi Şevesi*”, Taşkent.
- ÖTZMS** :COŞKUN, V. (2000). “*Tarihî Türk Lehçeleri ve Özbek Türkçesinde Zaman ve Mekânda Sınırlama Görevi Üstlenen Yapılar*”. TDAY-Belleten 1997, 429-438, Ankara.
- ÖUTİ** :KORAŞ, H. (1998), “*Özbek ve Uygur Türkçelerinde İsim*”, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kayseri.
- ÖYDKAŞN** :BOROVKOV, A. K. (1954), “*Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevaî*”, (çev. Rasime Uygun) TDAY-Belleten, 59-96, Ankara.
- ÖYUAF** :ÖZ, A. (1994), “*Özbekçe ve Yeni Uygurca Arasındaki Fonetik Ayraçlar*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÖYUE** :BENZİNG, J. (2001), “*Özbek ve Yeni Uygur Edebiyatı*”, (Çev. Mehmet AKALIN), Dil Yazıları (hazl. Pr. Dr. Recep TOPARLI), TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZ** :WURM, S. (1989), “*Özbekçe*”, Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Yıllığı Belleten, İstanbul.
- ÖZ.** :ALPARGU, M. (2007), “*Özbekler*”, İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, 38.c., İstanbul.
- ÖZG** :GABAİN, A. V. (1945), “*Özbekische Grammatik*”, Leipzig und Wien.
- ÖZTAG** :ABDURAHMANOV, H., RAFİYEYEV A., ŞADMANKULOVA, D.. (1992), “*Özbek Tilining Ameliy Grammatikası*”, Okıtuvci Neşriyat. Taşkent.
- ÖZTG-I** :ABDURAHMANOV, G. A., ŞAAPDURAHMANOV, S. Ş., HACIYEV, A. P. (1975), “*Özbek Tili Grammatikası I Tom Morfologiya*”, Özbekistan SSR Fan Neşriyatı, Taşkent.

- ÖQXMT** :TEMİROV, A. (2018), “*Özbek va Qirgiz Xalq Maqollari Tipologiyasi*”, Taşkent.
- PN** :HENGİRMEN, M. (1990), “*Pend-nâme*”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- RPA** :KARAKAŞ, Ş. (2000), “*Rauf Parfi*”, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, C. 16, s. 211-214, İstanbul,
- RTET** :BANARLI, N. S. (2001), “*Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*”, Millî Eğitim Yayınları, İstanbul.
- S.** :BERDAK, Y., MAHUR, M.(1994), “*Sözlük (Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Türkiye Türkçesi- Özbekistan Türkçesi)*”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- SGBÇBÇ** :ECKMANN, J. (2003), “*Sadî Gülistan’ının Bilinmeyen Çağatayca Bir Çevirisi*”, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar içinde (s. 273-285). (hızl. O.F. Sertkaya) TDK Yayınları, Ankara.
- SDÇTÖH** :TANÇ, M. (2003), “*Son Dönem Çağatay Türkçesi ve Ömer Han*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (15), 111-118, Ankara.
- SIZOE** :ERTEN, M. (2007), “*+sIz Eki Olumsuzluk Eki Midir?*” Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4 Fall, s.1168-1173, Turkey.
- SPHÖTİFE** :ERDEM, UÇAR, F. M. (2003), “*Süleyman Padişah’ning Hükmü Örneğinde Özbek Türkçesinde İsim ve Fiil Çekim Ekleri*”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- ST** :ATABAY, N. vd. (1983), “*Sözcük Türleri*”, TDK Yayınları, Ankara.
- ŞÇY** :ÇETİN, N. (2004), “*Şiir Çözümleme Yöntemi*”, Öncü Kitap Yayınevi, Ankara.
- ŞDEO** :BEYZADEOĞLU, S. (2003), “*Şinasi Durûb-ı Emsali Osmaniye*”, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ŞT** :ÖLMEZ Z. (1996), “*Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terākime*”, Simurg Yayınları, Ankara.

- TAD(I-II)** : “*Türk Atasözleri ve Deyimleri I-2*” (1971), Devlet Kitapları 1000 Temel Eser, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- TAF** :AZİMÎ, C. (H. 1370/1991), “*Türkhai-i Afganistan (Tercüme: Neveştahaii Az Türkşinasân-ı Maşhur Dar Bârayi Akvâm-ı Türk-ı Afganistan)*”, Hurâsân Yayınları, Kabil.
- TASH** :SOYKUT, İ. H. (1974), “*Türk Atalar Sözü Hazinesi*”, Ülker Yayınları, İstanbul.
- TAÖA** :YOLDAŞEV, İ., GÜMÜŞ M. (1995), “*Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*”, Engin yayınları, Ankara.
- TAÜKBÇ** :SİS, N. (2005), “*Türkmen Atasözleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, V – 2, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırma Enstitüsü, Yayınları, İzmir.
- TAVGH** :GÜLENSOY, T. (1994), “*Türklerde Ad Verme Geleneği’ ve ‘Hektor’*”, Millî Folklor, Yıl:6, S.22 (Kış), 5-7, Ankara.
- TBTA** :OY, A. (1972), “*Tarih Boyunca Türk Atasözleri*”, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul.
- TD** :BOZKURT, F. (1992), “*Türklerin Dili*”, Cem Yayınları, İstanbul.
- TD.** :ERGİN, M. (1995), “*Türk Dil Bilgisi*”, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- TDB** :BERDAL, M. (1997), “*Türk Dil Bilgisi*”, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- TDB.** :DENY, J. (2012), “*Türk Dil Bilgisi (Modern Türk Dil Bilgisi Çalışmalarının Kapsamlı İlk Örneği)*”, çev. Ali Ulvi Elöve, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- TDB** :KARAAĞAÇ, G. (2016), “*Türkçenin Dilbilgisi*”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TDBSB** :EDİSKUN, H. (2004). “*Türk Dil Bilgisi/Ses Bilgisi-Biçim Bilgisi-Cümle Bilgisi*”, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- TDÇAYİT** :KORKMAZ, Z. (1995). “*Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine 438 Bir Deneme*”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar I içinde (s. 12-84), TDK Yayınları, Ankara.

- TDE** :HACIEMİNOĞLU, N. (1992), “*Türk Dilinde Edatlar*”, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- TDES** :EREN, H. (1999), “*Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü-2. Baskı*”, Bizim Büro Basım Evi, Ankara.
- TDGOL** :DENY, J. (1941), “*Türk Dili Grameri Osmanlı Lehçesi*”, çev. Ali Ulvi Elöve. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- TDGTK** :GÜRSOY, E. N. (1997), “*Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*”, Ankara.
- TDMT** :HAYİT, B. (1995), “*Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi*”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- TDOAS** :ÇOBANOĞLU, Ö. (2004), “*Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*”, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- TDT** :ERCİLASUN, A. B. (2004), “*Türk Dili Târihi*”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TDYBF** :HACIEMİNOĞLU, N. (1991), “*Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*”, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- TEA** :ÖKTEM, M. (1990), “*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*”, Derya Yayınları, İstanbul.
- TEK** :HATİBOĞLU, V. (1974), “*Türkçede Eklerin Kökeni*”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, XXIX (268), 331-340.
- TEK.** :GÜLENSOY, T. (2000), “*Türkçe El Kitabı*”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TEKŞEK** :KORKMAZ, Z. (1994), “*Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek kalıplaşması Olayı*”, TDK Yayınları, Ankara.
- TEKŞEKO** :KORKMAZ, Z. (1994), “*Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*”, TDK Yayınları, Ankara.
- TETTL (I-II)** :TIETZE, A. (2002), “*Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lûgati*”, Simurg Kitapçılık-Yayıncılık, İstanbul.

- TG** :BANGUOĞLU, T. (2015), “*Türkçenin Grameri*”, TDK Yayınları, Ankara.
- TG.** :LEWIS, G. L. (1967), “*Turkish Grammar*”, Oxford. New York.
- THHA** :ALPTEKİN, A. B. (2011), “*Türk Halk Hikâyelerinde Atasözleri*”, Türk Dili Dergisi, S 712, s. 309-318, Ankara.
- TİÇE** :BURAN, A. (1999), “*Türkçede İsim Çekim Ekleri*”, Türk Gramerinin Sorunları II içinde (s. 263-277).TDK Yayınları, Ankara.
- TK** :ERCİLASUN, A. B. (2016), “*Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*”, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TKAHİ** :DOĞAN, L., BAYRAKTAR, S. (2002), “*Türk Kültüründe ve Atasözlerinde Hayvanlarla İlgili İnanışlar*”, Türk Kültürü, S. 468, ss. 229-252, Ankara.
- TKİ** :ÇAĞATAY, S. (1968), “*Türkçede ki > erki*”, TDAY-Belleten, TDK Yayınları, Ankara.
- TL** :İPEKÇİOĞLU, F. (2014), “*Türk Lehçeleri*”, İleri Yayınları, İstanbul.
- TLG** :ERCİLASUN, A. B. (2007), “*Türk Lehçeleri Grameri*”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TLG.** :KADRI, H. K. (1927), “*Türk Lügati*”, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul.
- TLKD** :ZEYNALOV, F. (1993), “*Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*”, (çev. Y. Gedikli) İstanbul: Cem Yayınevi.
- TM** :ÖGEL, B. (1971), “*Türk Mitolojisi*”, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul.
- TNAS** :BBERKELİYEV, K. (1958). “*Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi*”, Askabat.
- TÖDOR** :MERHAN, A. (2011), “*Tatarların Özbek Edebî Dilinin Oluşumundaki Rolü*”, İstanbul 2011, Türkiyat Mecmuası, C 21 / Bahar, s. 281–295.
- TÖEDOR** :MERHAN, A. (2011), “*Tatarların Özbek Edebî Dilinin Oluşumundaki Rolü*”, Türkiyat Mecmuası, C 1 Bahar, 2011, s. 285, İstanbul.

- TÖHTB** :OMOROV, T. (2012), “*Türkistan’daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları*”, TUBAV Bilim Dergisi, C. 5, S. 2, 2012, ss.7-18, Ankara.
- TÖS** :BERDAK, Y. (1993), “*Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe Türkçe Sözlük*”, Taşkent.
- TÖTSD** :YAMAN, E. (2000), “*Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*”, TDK Yayınları, Ankara.
- TS** : “*Türkçe Sözlük*” (2005), TDK Yayınları, Ankara.
- TSD** :KARAHAN, L. (2005), “*Türkçede Söz Dizimi*”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TSĐ** :KARAAĞAÇ, G. (2009), “*Türkçenin Söz Dizimi*”, Kesit Yayınları, İstanbul.
- TSYY** :DİZDAROĞLU, H. (1962), “*Türkçede Sözcük Yapma Yolları*”, TDK Yayınları, Ankara.
- TT** :ÖNER, M. (2007), “*Tatar Türkçesi*”, A. Bican Ercilasun (Ed.), Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ yayınları, Ankara,
- TTA** :ALBAYRAK, N. (2009), “*Türkiye Türkçesinde Atasözleri*”, Kapı Yayınları, İstanbul.
- TTAS** :ALBAYRAK, N. (2009), “*Türkiye Türkçesinde Atasözleri*”, Kapı Yayınları, İstanbul.
- TTATTAKİ** :EBERDES, E. D. (2011), “*Tatar Türkçesi Atasözleri ile Türkiye Türkçesi Atasözlerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi (Fonetik – Morfolojik – Leksik – Sentaks- Semantik)*”, Akdeniz Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü -Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- TTG** :KORKMAZ, Z. (2014), “*Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*”, TDK Yayınları, Ankara.
- TTGG** :GÜNAY, U. T. (2007), “*Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe*”, Akçağ Yayınları, Ankara.

- TTÖTSDBK** :YAMAN, E.(2000), “*Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*”, TDK Yayınları, Ankara.
- TTÖTN** :ÇETİN, M. (2012), “*Türkiye Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde Nasihat*”, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi (Temmuz–Aralık), S.37-57, Samarkand, Uzbekistan.
- TTİ** :ATACIK, D. A. (2008), “*Türkiye Türkçesinde İstem (Valenz)*”, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı - Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- TTTKBS(I-II)**:GÜLENSOY, T. (2011), “*Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I (A-N)/ II (O-Z)*”, TDK Yayınları, Ankara.
- TTS** :TEKİN, T., CEYLAN, E., Z., EKER, S. (1995), “*Türkmençe Türkçe Sözlük*”, Ankara.
- TTÜĞÇ** :KORKMAZ, Z. (2005), “*Türkiye Türkçesi Üzerindeki Gramer Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Günümüzdeki Durumu*”, (V. Türk Kültürü Kongresi I (Dil), 17-21 Aralık 2002), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- TZ** :KOCASAVAŞ, Y. (1999), “*Türkçede Zamirler, Türk Gramerinin Sorunları II*” içinde (s. 347- 361), TDK Yayınları, Ankara
- TZÇ** :MANSUROĞLU, M. (1949), “*Türkçede Zamir Çekimi*”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, III, 501 518, Ankara.
- TQST** :HASSAS, S. M. (1389h/2010), “*Til qaydeleri Ve Sözler Tinglavi (Muhâkemetü'l-Lugateyn) Ve Ohkşas sesler*”, Uluğ beg Matbaas , Mezar-i şerif.
- UAD** :BEŞLİKEZİ, S. (2011), “*Uygur Atasözler ve Deyimler B, P, T, C Maddeleri (Metin-Çeviri-Açıklama)*”, T.C Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Ana Bilim dalı, Yüksek Lisan Tezi, Ankara.
- UAD.** :ÖZTOPÇU, K. (1992), “*Uygur Atasözleri ve Deyimleri*”, İstanbul.

- UHEP** :ECKMANN, J. (2003). Ubeydullah Han'ın Eserlerinden Parçalar, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar içinde (s. 407-438). (hızl. O. F. Sertkaya), TDK Yayınları, Ankara.
- UÖT** :KORAŞ, H. (1998), “*Uygur ve Özbek Türkçelerinde İsim*”, Erciyes Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı- Doktora Tezi, Kayseri.
- UÖTF** :ÖZTÜRK, R. (1997), “*Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*”, Ankara.
- UTA** :HACI, R. (2013), “*Uygur Türkçesinde Atasözleri*”, Uluslararası Türk Kurultayı bildirileri (20-25 Ekim 2008), C. 2, TDK Yayınları, ss. 2139, Ankara.
- UTTG** :TOGAN, Z. V. (1981), “*Umumi Türk Tarihine Giriş*”, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul,
- ÜKİEÜ** :TEKİN, T. (2003), “*Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine*”, Makaleler 1 Altayistik içinde (s. 129-138). (hızl. E. Yılmaz, N. Demir), Grafiker Yayınları, Ankara.
- ÜRCUTT** :MIRVALİYEV, S. (1969), “*Özbek romani: Canr manbalari va uning taşkil topişi*”, Toşkent.
- ÜZHM** :TEKİN, T. (2003), “*Üze Zarfı Hakkında*”, Makaleler 1 Altayistik içinde (s. 197-204). (hızl. E. Yılmaz, N. Demir), Grafiker Yayınları, Ankara.
- YDA** :SİNANOĞLU, S. (1960), “*Yöneliş Düşümlü Ad*”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, IX (103), 337-339, Ankara.
- YİHEÜBD** :KARAHAN, L. (1999), “*Yükleme (accusative) ve İlgi (genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler*”, (3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 1996), Ankara 1999, s. 605-611.
- YK** :”*Yazım Kılavuzu*” (2011), TDK Yayınları, Ankara.
- YTS** :DİLÇİN, C. (1983), “*Yeni Tarama Sözlüğü*”, TDK Yayınları, Ankara.
- YÖE** :ÜŞENMEZ, E. (2013), “*Yeni Özbek Edebiyatı (Giriş-Edebiyat Tarihi-Metinler Tahlilleri-Sözlük)*”, Akçağ Yayınları, Ankara.

- YÖE** :MERHAN, A. (2007), “*Yazılı Özbek Edebiyatı*”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2007, C. 31, S. 2, s. 157-170, Sivas.
- YUTG** :ÖZTÜRK, R. (2015), “*Yeni Uygur Türkçesi Grameri*”, TDK Yayınları, Ankara.
- ZNEBİEKO** :ALYILMAZ, C. (1999), “*Zamir n'si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?*”, Türk Gramerinin Sorunları II içinde (s. 403-415). TDK Yayınları, Ankara.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

<u>KİRİL</u> :	<u>LÂTİN</u> :	<u>TRANSKRİPSİYON</u> :
А а	A a (E e)	Ä ä
Б б	B b	B b
В в	V v	V v
Г г	G g	G g
Д д	D d	D d
Е е Е е	(Ye ye)	Ye ye
Ё ё	Ya ya (Yuvarlak)	Yâ yâ
Ж ж	C c	C C
З з	Z z	Z z
И и	İ i	İ i
Й й	Y y	Y y
К к	K k (Ön damak)	K k
Л л	L l	L l
М м	M m	M m
Н н	N n	N n
О о	A a (Yuvarlak)	Å å
П п	P p	P p
Р р	R r	R r
С с	S s	S s
Т т	T t	T t
У у	U u (Ü ü)	U u(Ü ü)

Ф ф

F f

F f

X x

H h (Gırtlak)

H h

Ц ц

Ts ts

Ts Ts

Ч ч

Ç ç

Ç ç

Ш ш

Ş ş

Ş ş

ь (Kesme)

Э э

E e

E e

Ю ю
(Yüyü)

xlix uyu (Yüyü)

xlix uyu

Я я

Ya ya (Ye ye)

YÄ yä (Yaya)

Ÿ ŷ

O o (Ö ö)

O o (Ö ö)

К к

K k (Arka damak)

Q q

Г г

Ğ ğ

Ğ ğ

**“BU ÇALIŞMAMI,
BAŞTA DÜNYADAKİ TÜM TÜRK ULUSLARINA VE HATAY / OVAKENT
ÖZBEK TÜRKLERİNE DAHA SONRASINDA BÜTÜN VARLIĞINI
ÇOCUKLARINA ADAYAN RAHMETLİ ANNE VE BABAMA, HER ZAMAN
YANIMDA OLAN SEVGİLİ EŞİME, ÇOCUĞUMA VE KIYMETLİ AİLEME**

VE

**BANA HER ZAMAN GÜVENEN VE DESTEK OLAN KIYMETLİ HOCAM
PROF. DR. MUSTAFA TANÇ'A
İTHAF EDİYORUM.”**

ÖN SÖZ

Türkler, tarihte kurulmuş dünyanın en büyük ve köklü uluslarından biridir. Bu özel uluslardan birisi de Özbek Türkleridir. Özbek Türkleri, Orta Asya’da boylar hâlinde yaşarken farklı sebeplerden dolayı göç etmiş ve dünyanın dört bir tarafında büyük uygarlıklar kurmuştur. Kültür ve medeniyetiyle etrafındaki diğer uygarlıkları etkilemiş ve onlardan etkilenmiştir. Yaşadıkları yer ve süre boyunca insanlarla, doğayla ve hayatın her alanıyla içli dışlı olan Türkler, doğadaki her şeyi önemsemiş ve onları isimlendirip amaçları doğrultusunda kullanmıştır. Nihayetinde büyük bir millet olmanın en önemli göstergesi, kültür ve medeniyettir. Bu anlamda kültür ve medeniyetin korunması, geliştirilmesi ve yayılmasında büyük katkı sağlayan yapı taşların başında da şüphesiz yazılı ve sözlü tüm birikimleri aktaran kültür hazinesi, Türk uluslarının arasında ortak dil zevkini, tarihi, gelenek ve görenekleri, inançları koruyup gelecek kuşaklara aktaran atasözleri gelmektedir.

Türk atasözleri, Türk tarihi, Türklerin gelenek ve görenekleri başta olmak üzere maddî ve manevî tüm birikimlerini içinde bulunduran büyük bir hazinedir. Bu hazine kendi içinde sözcük, cümle yapısı ve ahenk unsurları gibi pek çok özelliğiyle bir bütündür. Özellikle de cümlelerde varlıkları karşılayan kavramlar olan isim ve isim soylu sözcükler, aldığı ek veya ekler, cümle içinde bulunduğu yer, oluştuğu sesler ve anlamsal farklılıklar atasözlerinde önemli özellikler olarak dikkat çeker.

Bu çalışmada 1982 yılında Afganistan’dan iç karışıklıklardan dolayı ülkemize gelen ve Hatay’ın Ovakent bölgesine yerleşen Özbek Türklerinin Afganistan’dan yanlarında getirdikleri ve günlük hayatta kullandıkları atasözleri derlendi. Derlenen Ovakent Özbek atasözleri bölgede yaşayan Özbek diline ve bölgenin ağzına hâkim olan kişilerle birkaç defa okuma ve inceleme çalışmasından sonra bölgenin ağız özellikleri ve atasözlerini derlediğimiz kişilerin veya toplulukların özellikleri göz önünde bulundurularak, yazma çalışmaları yapılmaya başlandı. Yazma çalışmaları esnasında bölgeye sık sık gidiş-gelişler hatta orada yatılı şekilde kalmalarla atasözü derlemesine devam edildi. 8 aylık yoğun çalışmanın sonunda atasözü derleme ve yazma çalışmalarının büyük bir bölümü bitti. Bu süreçte gerekli kaynaklar tarandı ve tezin ana taslağı çıkarıldı. Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerindeki isim ve isim soylu sözcükler, türemiş sözcükler ve yapım ekleri başlıkları altında “isimden isim yapan, yabancı dillerden (Farsça, Arapça vb.) geçen yapım ekleri ve fiilden isim yapan yapım ekleri”, isim çekimi ve hâl ekleri “işletme ekleri ve ismin hâl ekleri” başlıkları altında, isim ve isim soylu sözcüklerin yapısı hakkında Eski Türkçe, Karahanlı,

Harezm, Çağatay, Türkiye, Özbek Türkçesi ve Ovakent Özbek Ağzı alan ve dönemleri üzerinde kaynaklardan bilgiler aktarıldı. Ovakent Özbek atasözlerinden tespit edilen sözcükler ek ve kök ilişkisi içinde alfabetik dizilime göre sıralanıp bölgedeki anlamı, atasözü numarası ve kaynak kişi kodları verildi. Aynı kökten sözcüklerde sadece üzerinde inceleme yapıldı ve diğer atasözlerinde bulunan aynı sözcüğün atasözü numarası eklendi: “**Yërinçäk** < *yërin* – **çäk** “tembel, üşengeç, eringeç”(12), (585), (779), (886), **Voguruçu** < *voguru* + **çu** “hırsız, yalancı, düzenbaz”(964, 965) vb. Aynı kökten olup da farklı ekler almış olan sözcüklerde de eklerle kök arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurmak ve bölgede kullanılan ağızların benzerlik ve farklılıklarını daha iyi görmek amacıyla incelendi: “**Coldâş** < *col* + **dâş** “yoldaş, arkadaş” (332, 532, 549, 624, 646, 1023), **Coldâşı** < *col* + **dâş** + *ı* “yoldaş, arkadaş” (345, 855, 1091), **Kündüz** < *kün* + **düz** “gündüz”(675). **Kündüzläri** < *Kün* + **düz** + *lär* + *i* “gündüzleri, sabahları” (676) vb. örnekler verilebilir.

İsim çekim ve hâl ekleri “iyelik, aitlik, çokluk, soru ve isim hâl ekleri” şeklinde genel olarak incelendi. İşletme ekleri olarak “iyelik, aitlik ve çokluk”; isim hâl ekleri “Yalın, ilgi, yükleme, vasıta, eşitlik-benzerlik, bulunma, yönelme, sınırlılık, çıkma ve yön gösterme” başlıkları altında incelendi. Derlenen atasözlerinde isim ve isim soylu sözcükler tespit edildi. Sözcükler ek ve köküne ayrılıp bölgede konuşulan şekil ve anlamlarıyla alfabetik sıraya göre dizilip atasözü numarası ve kaynak kişi kodu verilerek sıralandı. Başlık altında isim çekimi ve hâl ekleri hakkında “Eski Türkçe, Karahanlı, Harezm, Çağatay, Türkiye, Özbek Türkçesi ve Ovakent Özbek Ağzı” alanlarında ekin geçmişten günümüze değişimi ve gelişimini gösteren bir tablo verildi. Tablodan sonra ekle ilgili önemli kaynaklardan bilgiler verildi, Ovakent Özbek atasözlerinde tespit edilen sözcükler sıralandıktan sonra atasözünde kullanım ve işlevleri (fonksiyon) hakkında tespitler ortaya konulmaya çalışıldı: **Åşnång** < *åşnå* + **ng** “dostun”, **Åşnång bosä märd bosun, Märd bomäsä çok bosun.** “*Dostun olursa mert olsun, Mert olmazsa yok olsun.*” (88), **Câhil bilä** < *Câhil bilä* “cahil ile, bilgisiz ile”, **Câhil bilä köp cancal kılmä, Tentäk bilä köp äytmä.** “*Cahille çok tartışma, Deli ile çok konuşma.*” (320 vb. örnekler verilebilir.

Bu çalışmanın başlamasında ve yürütülmesinde sonsuz desteğini esirgemeyen kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Mustafa TANÇ’a, yoğun çalışmalarım sırasında bana destek olup sabır gösteren biricik eşim Hatice ve canım kızım Rümeyza KOCA’ya, çalışma sırasında Allah’ın rahmetine kavuşan ve beni bugünlere getiren

canım anam ve babam Ali ve Mediha KOCA'ya, Reyhanlı müftüsü Murat AKÇAY'a, Mustafa Kemal Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hasan KAYA'ya, Ovakent Özbek Atasözleri derleme saha çalışması sırasında ilk günden son güne kadar bu zorlu ve güzel çalışmamda beni içlerinden biri gibi bağrılarına basan bütün Ovakent Özbek mahallesi halkına ve gönlü güzel imamlarına gösterdikleri fedakârlık, cömertlik ve misafirperverliklerinden dolayı en derin takdir ve muhabbetlerimi sunarım. Onlar ki beldenin kapılarını bana açmakla kalmadılar, kalplerini de açtılar. Ovakent Özbek Türkleri bana bu çalışmada “Bana bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olurum!” sözünden hareketle bu güne kadar Özbek Türkleri hakkında okuduğum bütün çalışmaların sahada farklı olduğunu, bilgilerin ötesinde başka bilinmeyenlerin bulunduğunu ve keşfedilmeyi beklediğini gösterdiler.

Türkiye’de ilk olarak yapılan böyle bir çalışmanın hataları ve eksikleri elbette olacaktır. Ancak bölgenin söz dağarcığı üzerine yapılan isim çalışması ve sözlü edebiyatın en büyük hazinesi atasözlerini derleme noktasında her şeyiyle 14 ay süren zorlu ve önemli bir çalışma yaptığımız için çok gurulu ve sevinçliyiz. Çalışmanın sonraki zamanlarda bölgede başta Türkoloji olmak üzere ve başka alanlarda yapılacak çalışmalara önemli bir kaynak olacağını düşünmekteyiz.

Tayfur KOCA
Osmaniye / 2022

BÖLÜM I

GİRİŞ

Kadim Türk dünyasında 20. yüzyıldan günümüze kadar Çağatay Türkçesinin devamı olan Özbek Türkçesi, Büyük Türk topluluklarından olan Özbek Türklerine ait bir şekilde varlığını devam ettirmiştir. Uzun yıllar kaderi göç ile özdeşleşmiş olan Özbek Türkleri, dünyanın birçok yerine göç etmiş, dili, kültürü ve medeniyetiyle zengin ve köklü devletler kurmuşlardır. Yaşadıkları yer ve süre boyunca hayatın her alanıyla içli dışlı olan Türkler, hayatın ve tabiatın içinde olan her şeyi kutsal sayıp, onları amaçları doğrultusunda kullanmıştır. Bu etkilenmeler sonucu sosyal, siyasal, ekonomik, askeri, sanat ve edebiyat gibi pek çok alanda eserler ortaya çıkmıştır. Bu anlamda kültür ve medeniyetin korunması, geliştirilmesi ve yayılmasında büyük katkı sağlayan yapı taşların başında “atasözleri” gelmektedir.

Türkistan, Türklerin ata ocağı, ana kucağı olan kutlu bir coğrafyadır. Birçok Türk medeniyeti burada doğmuş ve son bulup tarihin altın sayfalarına yazılmıştır. Asya topraklarında veya dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan milyonlarca soydaşımızla aramızdaki ortak dil, kültür ve medeniyetin en önemli yazılı ve sözlü belgesi atasözleridir. Yüzyılları ve bu süre içinde sosyal, siyasi, askeri, ekonomik gibi birçok alanda yaşanan önemli olay ve durumları içinde barındırmış, özlü ve sözlü şekilde kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. (Yoldaşev, Gümüş, 1995, s. 5-10). Bu bilgilerden hareketle atasözleri, geçmişten günümüze Türk uluslarının dünyanın nerede olursa olsun aynı kültürün kopmaz bir parçası olduklarını gösterir.

Dil, insan hayatında önemli bir yere sahiptir. En önemli görevi, iletişimi sağlamaktır. Dil iletişimi sağlarken aynı zamanda bünyesinde kültürü de barındırır. Geçmişle gelecek arasında bir köprü vazifesi görürken ulusların asıl kimliklerini ortaya koyar. Bu görevi yaparken varlıkları karşılayan isimleri kullanır. Atasözlerinde bulunan isimler geçmişten günümüze gelen önemli bir kültür hazinesinin de en önemli unsurlarıdır. İsimler, Türk kültür ve tarihinin bir arada olmasının ve kopmaz bir bütünlük oluşturmalarının önemli bir yapı taşıdır. Türklerin yaşadığı coğrafyada geçirdiği süreci en güzel ifade eden sözcükler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanlar yüzyıllardır çeşitli sebeplerden dolayı doğdukları, büyüdükları toprakları terk etmek zorunda bırakılmışlardır.

“Bilindiği gibi, göç eden gruplar, yeni yaşam alanlarına taşıdıkları gelenek ve göreneklerini yerel bilgilerle yeniden yapılandırır. Homojen ve içe kapalı bir toplum özelliği gösteren Özbekler de, kendi kültürüne ait folklorik motifleri göç ettikleri yerlere götürebilmişlerdir. Bu gün Özbekler, Antakya’da gelenek ve göreneklerini rahatlıkla uygulayabilmekte, dillerini konuşmaktadırlar” (Eraslan, 2015, s. 39-51).

Türkler bozkır kökenli göçebe bir millettir. Hayatı boyunca kolay kolay uzun zaman bir yerde sabit kalmamışlar, zaman içinde dünyanın dört bir yanına farklı sebeplerden at sırtında göç edip durmuşlardır. Göç eden Türk topluluklarından biri de Afganistan’da yaşayan ve bugün Hatay’ın Ovakent bölgesinde bulunan Özbek Türkleri olmuştur.

“Hatay / Ovakent Özbek Türkleri, 1982 yılında Afganistan’dan savaştan kaçarak Türk Cumhuriyeti Devleti tarafından Cumhurbaşkanı Kenan EVREN’in emriyle Pakistan’dan 172 aile Türkiye’ye iskânî göç politikasıyla Hatay’ın Ovakent Mahallesi’ne getirilmişlerdir. Özbek Türkleri aradan geçen zaman içinde sosyal, siyasal, ekonomik, dil ve kültürel olarak bölgede bazı sıkıntılar yaşasa da bu uyum sürecini çabuk atlatmış, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel olarak bölgenin ve ülkenin önemli bir parçası hâline gelmişlerdir.” (Eraslan, 2015, s. 6).

Bu bilgiler ışığında tam 40 yıldan bu yana Afganistan’dan savaştan kaçıp buraya gelen ve Hatay’ın Ovakent bölgesine yerleşen Ovakent Özbek Türkleri, geçen zaman içinde sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve dilsel anlamda bir bütün hâlinde kendilerini, maddî ve manevî değerlerini korumuş, Anadolu topraklarıyla ve Türk insanıyla bütünleşmişlerdir.

1. 1. Araştırmanın Konusu:

1982 yılında Afganistan’dan Pakistan’a oradan da, Türkiye’ye göç eden Özbek Türklerinin beraberinde getirdikleri ve günlük hayatta kullandıkları atasözlerinin derlenmesi, derlenen Ovakent Özbek Atasözlerinde bulunan isim türünde kelimelerin tespiti, isim ve isim soylu sözcüklerin morfolojik olarak ek ve kök ilişkisinin incelemesi, isim türünde olan bu sözcüklere gelen yapım eklerinin isimden isim yapımı, fiilden isim yapımı ve isim çekim eklerinin işletme ve hâl

başlıkları altında incelenmesi, isim çekimi ve hâl eklerini alan isimlerin kullanım ve işlevleri hakkında tespitlerin ortaya konulmasıdır.

1. 2. Araştırmanın Amacı ve Önemi:

1982 yılında Afganistan'dan Hatay / Ovakent Mahallesi'ne gelen Özbek Türkleri, kapalı bir toplum yapısı içinde eskiden beri maddî ve manevî değerlerini kültürel öğeler içinde muhafaza etmiş ve kuşaktan kuşağa aktarmışlardır. Bu bilgiler ışığında çalışmada Hatay / Ovakent Özbek Türklerinin Türkiye'ye geldiklerinden bu güne kadar kullandıkları atasözlerinin tespiti, Özbek dilinin ve ağızlarının fonetik, morfolojik ve semantik açıdan değişimi ve gelişiminin incelenmesi amaçlanmıştır.

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinin derlenmesi ve bu sözler üzerine isim çalışması bugüne kadar yapılmadığı ve atasözlerindeki söz dağarcığı bölgenin ana kimliğini oluşturması noktasında Türkoloji sahasında buna benzer yapılacak başka çalışmalara önemli bir kaynak olacağı düşüncesindeyim.

1. 3. Araştırmada Kullanılan Yöntem:

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. 23 / 04 / 2019 tarihinde öncesinde Hatay Valiliği, Hatay Büyükşehir Belediyesi, Hatay İl ve İlçe Müftülüğü, Hatay Millî Eğitim Müdürlüğü'nden gerekli izinler alınarak bölgeye gidildi. Ovakent Mahalle muhtarı Bereket KURT ve bölgede bulunan camii imamı aracılığıyla başta camii cemaatleri, esnaflar ve bölge sakinleriyle görüşmeler yapıldı. Bölgeyi, bölgenin ve bölgede yaşayan insanların tarihini, kültürünü ve dilini iyi bilen insanlar aracılığıyla 12-85 yaş arası toplam 210 çocuk, 45 kadın, 330 erkek toplamda 585 kişiyle yüz yüze görüşmeler sonucunda ve 11 aylık süre içinde 2132 tane Özbek atasözü derlendi. Toplanan bu atasözlerini bölgede imam hatiplik yapan Abdurrahman AYINGER, Nurettin GÜNDÜZ, Azim GÜNEŞ, Abdulkayyum TÜRKMEN, Muhittin ÖZBEK, Haydar YILDIZ, Kumlu ilçesinde imam hatiplik yapan Özbek Türk'ü Feyzullah SEVİNÇ ve isminin geçmesini istemediği 5 hocamızla bölgenin ağız özelliklerine göre kişilerin verdiği atasözlerinin uygun şekilde derlemesi yapıp, alfabetik sıraya göre yazıldı. Atasözü niteliği taşımayan veya aynı olan derlemeler çalışmadan çıkarıldı. Yazılan atasözlerinin yanına atasözünü veren kişilerin künyelerini ifade eden kodları yazıldı. İlk bir ayda 433 tane atasözü toplandı. Kapalı bir toplum olan bölgede evlere girmekte, bayanlarla

görüşme ve çalışma yapmakta çok zorluk çekildi. Kuran kurslarına gelen kız ve erkek çocukları (12-16) ile camii cemaatinden (50-80) yaş arası erkekler aracılığıyla camii imamlarımızın ve muhtarımızın önderliğinde evlerde bulunan kadınlar arasında söylenen atasözlerine ulaşıldı. Toplamda 2132 tane atasözünün yarısından fazlasını bölgenin altın yürekli kadınlarından ve aksakallı, muhterem yaşlı dedelerinden toplamda 11 aylık süre içinde toplandı. Bölgeye 86 kez gidiş-geliş yapıldı ve bölgede 27 kez yatılı kalındı. Bu derleme sürecinde bölgede yaşayan birçok kişiyle iletişim araçları vasıtasıyla bilgi alış-verişi yapıldı. 2132 tane atasözünün incelemesi yapıp, bölgenin ve kaynak kişilerin ağız özelliklerine uygun şekilde alfabetik sıraya göre dizilerek yazıldı. Toplamda 1092 tane atasözü ortaya çıkarıldı. Atasözlerini topladığımız 585 kişiden 81'i kadın, 125'i erkek toplamda 206 kişinin kaynak bilgisi alındı. Atasözü toplamamızda bize fedakârca yardım eden kuran talebelerinin ailelerinin izni olmadığı için ve diğer 407 kaynak kişi bilgilerinin, fotoğraf, video vb. malzemelerin sosyal, dinî ve manevî nedenlerden dolayı yazılıp paylaşılmasını istememişlerdir. Bu konuda araştırma yaparken araştırmamızda edindiğimiz her türlü doküman, hassasiyetle kişilerin izni alınarak değerlendirilmiş, bölgenin sosyal, kültürel, dinî ve manevî değerlerine saygı duyularak, akademik etik kurallar çerçevesinde sahip çıkılmıştır.

Toplanan ve derlenen atasözlerinde isim türünde sözcükler bulundu. Atasözlerinde tespit edilen isimler yapı bakımından “isimden isim ve fiilden isim”, İsim çekimi bakımından “işletme ve isim hâl ekleri” fonetik, morfolojik ve semantik olarak incelendi. İncelenen isim sözcükleri “Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi ve Ovakent Özbek Ağzı” şeklinde kaynaklardan taranıp tablolar eşliğinde bilgi verildi ve Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözleri üzerinde yapılan tespitler ortaya konulmaya çalışıldı. Taranan ve bilgi alınan eser veya eserler alıntı yapılan bölümün sonuna yazarın soyadı, eserin basım tarihi, sayfa numaraları verildi ve kaynakçada toplu olarak yazıldı.

1. 4. Araştırmanın Sınırlılıkları:

Hatay / Ovakent Mahallesi, geçmişte Hatay’ın Kömürçukur bölgesinde meydana gelen depremde evlerini kaybeden Kömürçukurlu bölge sakinleri için yapılmıştır. Yörük göçmen olan ve dağlık bölgede yaşayan Kömürçukurlular ilk

başlarda devlet tarafından yapılan bu evlerde oturmuşlardır. Daha sonra bazı sebeplerden dolayı Kömürçukurlu bazı Yörük Türkmen aileler, ovadaki evlerini bırakarak dağlık bölgede bulunan yaşantıları geri dönmüşlerdir. 1982’de İskânlı Göç Kanunuyla bölgeye ve evlere Özbek Türkleri yerleştirilmiştir. Bugün Özbek Türkleriyle birlikte bölgede Kömürçukurlu Yörük Türkmenler de yaşamaktadır. Araştırmada Kömürçukurlu Yörük Türkmenler, zaman içinde evlilik veya başka amaçlarla bölgeye gelen Suriyeli göçmenler gibi kişi veya gruplar bölgede yaşamasına ve Özbek kültürünü, dilini yakından tanımasına rağmen konu dışında tutulmuştur.

BÖLÜM II

İNCELEME

2. 1. Özbek Türkleri ve Hatay / Ovakent Özbekleri Hakkında Genel Bilgiler

2. 1. 1.Özbek Türklerinin Adı, Kökeni ve Tarihi

Ata ocağı ve ana kucağı olan Türkistan coğrafyasında doğup zamanla dünyanın dört bir yanına göç eden Özbek Türkleri, Türk ve dünya tarihinin en eski zamanlarından bugüne kadar zengin kültürü ve birçok özelliğiyle adını tarihin altın sayfalarına soylu bir Türk boyu olarak yazdırmış, günümüze gelmiştir.

Bugüne kadar gerek dünya gerek Türk dilbilimi araştırmacıları Özbek adının nereden geldiği konusunda ortak bir düşünceye varmasına rağmen Özbek isminin kökeni ve anlamı konusunda kesin bir görüş belirtmemişlerdir. Bu konu hakkındaki farklı görüşler çerçevesinde Özbek adı, tartışılmaya ve araştırılmaya devam edilmektedir. (Gültekin vd., 2019, s.19).

Özbek adı ve gelişimi hakkındaki görüşlerin farklı ve sayıca fazla olması onu daha kıymetli kılmış ve zaman içinde önemli çalışmalara konu olmuştur.

Tarih boyunca Ruslar tarafından Türk, Çağatay, Tacik, Sart, Kurama, Müslüman gibi isimlerle anılan ve Türkistan'da devlet kurma şerefine layık olmuş Türk devletlerinden olan Özbek Türkleri, kaynaklara göre isim olarak ilk kez Altın Orda devleti ve hükümdarı Özbek Han zamanında görülmüştür. Ebulgazi Bahadır Han'a göre Özbek adının Özbek Han'dan önce rastlanmadığını ve Özbek adının Altın Orda devleti hükümdarı Özbek Han'dan geldiğini söyler. Ebulgazi Bahadır Han'ın bu görüşüne "*M. A. Aristov, A. Y. Yakubovskiy, İ. P. İvanov, M. A. Çaplıçka, H. Hukhem*" isimli birçok bilim insanı katılmıştır. (Buran, Alkaya, 2014, s. 25).

Bilimsel gelişmeler kendi içinde önemli dinamikleri ve kuralları olan önemli bir bütünlüktür. Yapılan araştırmaların bilim dünyasında karşılaşacağı en birinci şey, eleştiri ve şüphedir. Bilim dünyasında Ebulgazi Bahadır Han'dan alınan bu bilgi Özbek adının tarihsel gelişimi ve kökeni hakkında birçok kişi tarafından kabul edilip savunulsa da birçok bilim adamı tarafından başka bilimsel araştırmalar neticesinde karşı görüşler ortaya çıkmıştır.

“B. B. Grigoryev, A. A. Semyanov” gibi birçok bilim insanı “Özbek” adının 14. ve 15. yüzyıllarda İran ve Orta Asya tarihçileri tarafından “Ak Ordu” döneminde ortaya çıktığını, Özbek adının Ak Ordu devletinde bulunan Türk ve Moğol topluluklarının ortak ismi olarak kullanıldığını ve bundan dolayı Özbeklerin Türk ve Moğol kavimlerinin karışımından meydana geldiğini savunarak “M. A. Aristov, A. Y. Yakubovskiy, İ. P. İvanov, M. A. Çaplıçka, H. Hukhem” gibi birçok bilim adamının görüşüne karşı çıkmışlardır (Çakmak, 1999, s.39; Uçar, 2009, s.183).

Özbek ismi üzerinde yapılan biçim ve içerik yönünden teknik ve tarihsel çalışmalar zaman içinde uluslararası bir boyut kazanmıştır.

Ünlü Macar asıllı Türkolog Vambéry, Özbek adının Öz (kendi) ve bek (bey) “ÖZ+BEK” şeklinde bağımsız, kendi kendinin beyi anlamına gelen kelimelerin birleşmesinden oluştuğunu söyler. Bu söz eski Macar dilinde mertebe, rütbe anlamlarına gelmektedir. Orta Asya Tarihi alanında uzman ünlü tarihçi Sinor, Özbek adının Oğuz ve bek kelimelerinin “Oğuz+bek” şeklinde birleşmesiyle oluştuğunu iddia etmektedir. Diğer taraftan ünlü Türkolog Hasan Eren de Vambéry ve Sinor’dan farklı olarak Özbek adının “canıbek, tınıbek” sözcüklerinde olduğu gibi ‘özü sağlam’ anlamına gelen özü+berk biçiminde oluştuğunu söylemektedir (Gültekin vd., 2019, s.19).

Bu bilgilerden hareketle “Özbek” adının iki kelimedenden oluştuğu açıkça görülmektedir. Farklı görüşler olmasına rağmen Özbek adı, “Oğuz” kelimesinin kısaltılmış biçimi “Uz”un ses değişimiyle aldığı şekil ve ses değişimiyle bey şeklini alan “bek” kelimesinin bir araya gelerek “ÖZBEK” şeklinde oluştuğu söylenebilir.

Özbek Türkleri tarihin her döneminde Türkistan coğrafyası başta olmak üzere dünyanın dört bir yanında soylu Türk kültürü ve kadim tarihi doğrultusunda isminin anlamı gibi “özü sağlam” bir millet olmuş, özünden, milletinden, maddî ve manevî değerlerinden ödün vermeyerek günümüze kadar gelmiştir.

Özbek Türkleri dil bakımından Karluk grubu içinde yer alan Türk kökenli bir halktır. Bu halk, Karluk, Kıpçak ve Oğuz gibi boylardan oluşan birçok Türk boyunu içinde barındırmaktadır. Özbek Türkçesine bakıldığında bu dil ve kültür zenginliği hemen göze çarpmaktadır. Ayrı bir boy olmayan Özbekler, isminin kurucusu Özbek Han’dan gelmesi ve Fergana vadisinde kurulmasına istinaden kurulan devlete Özbek devleti ve kurulan devletin bir araya getirdiği farklı Türk boylarından oluştuğu bölge

halkına da Özbek denilmiştir (Gültekin vd., 2019, s.18-19; Buran, Alkaya, 2018, s. 25-26).

Türk tarihi içinde ve Türkistan coğrafyasında asırlardır var olan Özbek Türkleri, büyük ve zengin bir tarihe ve kültüre sahip bir millet olmuştur. Tarihine, coğrafyasına, maddî ve manevî bütün değerlerine düşkün olan Özbekler, çok çileli bir hayatın içinde gelmiştir.

Özbek Türklerinin çoğunlukta yaşadığı Türkistan coğrafyası ve bölgede yaşayan diğer Türk toplulukları etnik temellere göre 27 Ekim 1924'te SSCB tarafından işgal edilip bölgelere ayrılarak sömürge hâline getirilmiştir. Özbek Türklerinin yaşadığı bu işgal ve zulüm 20 Haziran 1990 yılında egemenliğini, 31 Aralık 1991 yılında tam bağımsızlığını kazanıncaya kadar devam etmiştir. 12 vilayet, 157 ilçe, 123 şehir, 104 poyolkadan oluşan Özbekistan'ın, nüfusunun %81'lik kısmını (22 milyondan fazla) Özbekistan Özbekleri oluşturmakta ve Özbek Türklerinin büyük çoğunluğu Özbekistan'da yaşamaktadır. Ülke nüfusunun % 80.1'i Özbek, % 5.7'si Rus, % 4.6'sı Tacik, % 3.1'i Kazak, % 2.5'i Karakalpak, % 1.5'i *Tatar* ve diğer milletlerden meydana gelmektedir. Özbekistan'da dini inanç yönünden nüfusun % 90'ı Müslüman, % 6'sı Doğu Ortodoks, % 4'ü de diğer inançlara sahiptir. Özbekistan'ın dışında Türkmenistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan, Afganistan, Pakistan, Suudi Arabistan, Çin ve Rusya gibi dünyanın birçok ülkesinde de Özbek Türkleri görülmektedir. Bugün dünyada Özbek Türklerinin nüfusunun 35 milyondan fazla oldukları tahmin edilmektedir. Bu nüfusun 27.780.059'lık kısmı Özbekistan'da bulunmaktadır (Öztürk, 2011, s.1; Üşenmez, 2012, s.25-27).

Bu bilgilerden hareketle "Özbek" adının hakkında farklı görüşler ve ortaya çıkan değerli çalışmalar bulunmaktadır. Özbek adı bugün itibariyle dünyanın dört bir yanında farklı coğrafyalarda farklı dillerde yaşamaya devam etmektedir.

Tarihin kadim zamanlarından bu yana Türkistan coğrafyasında çok sayıda Türk boyu filizlenmiş ve dünyaya yayılmış, birçoğu da bu topraklarda son nefesini verip tarihin altın sayfalarına yazılmıştır. Bundan dolayı Türkistan coğrafyası, Türk tarihinin ve kültürünün kopmaz bir parçasıdır. Türkistan'da Türk boyları arasında devlet kurup dünyayı bu noktadan yöneten az sayıda Türk kavimi görülmüştür. Devlet kurma şerefine layık olan soylu Türk boylarından birisi de Özbek Türkleridir.

Bilindiği gibi Özbek Türklerinin tarihte ne zaman ortaya çıktığı tam olarak belli değildir. Ancak Türklerin 6. yüzyıldan beri Türkistan coğrafyasında topluluklar hâlinde yaşadıkları, Özbek kimliğini Ebulgazi Bahadır Han'ın belirttiğine göre 1312-1340 yıllarında hüküm süren Altın Orda Hanı Özbek Han'dan geldiği bilinmektedir. 15. yüzyılda Timur devletinin zayıflamasını fırsat gören Özbekler, Türkistan'ın kuzeyini ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. Ebu'l-Hayr Han komutasındaki Özbekler, Türkistan'ın yarısından fazlasını ele geçirmiş, Tura şehrini başkent yapmışlardır. Ebu'l-Hayr Han'ın ölümünden sonra onun yerine Şah Budak Han'ın oğlu Muhammed Şeybani Han geçti. Bu dönemde Özbekler, Şeybani Han komutasında Babür Şahı yenerek 1507'de Timurlulara son vererek çok kısa zamanda Orta Asya'da büyük bir güç hâline geldiler (Buran, Alkaya, 2018, s. 26; Coşkun, 2017, s. 23).

Zaman içinde yaşanan olaylar Özbek Türk tarihinin ve Türkistan coğrafyasının çehresini sosyal ve siyasal gibi pek çok alanda değiştirmiştir.

1499-1524 yıllarında İran'da Safevî Hanedan'ı Şah İsmail Şiîliği kullanarak bölgede Özbek hâkimiyetini ortadan kaldırmak ve hâkim güç olmak istiyordu. Bunun için Özbek Türklerinin elindeki Horosan başta olmak üzere tüm Türkistan'ı ele geçirmek için hazırlık yaptı. Bir süre sonra Şiî Safevîler ile Sünnî olan Özbek Türkleri arasında mezhep çatışmaları başladı. Kısa zaman içinde Cengiz soyundan gelen Şeybani Han ile Şiî Safevî Han'ı Şah İsmail karşı karşıya geldi. Şah İsmail Şeybani Han'ı ve onun komutasındaki Özbek Türklerini yenilgiye uğrattı. 1512 yılında yeniden toparlanan Özbekler, Şah İsmail'in yardımıyla Özbeklerin boşluğunda Orta Asya'da yeniden hâkimiyet kurmak isteyen Babür Şah ve komutasındaki Timurluları yendiler. Doğu Anadolu'da Şiî propagandası yapan Şah İsmail, Osmanlı Devletiyle Çaldıran'da 1514'te karşı karşıya gelmiş ve yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgi ile Osmanlılarla Özbek Türkleri arasında siyasi, askeri, sosyal gibi birçok yönden yakınlaşmalar başlamıştır (Saray, 1993, s. 65-68).

Safevî devletinin yenilmesi Türkistan coğrafyasında dengeleri değiştirmiş, Özbek ve diğer tüm Türk devletlerini Osmanlıya yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma ileriki zamanlarda önemli olayların meydana gelmesine sebep olmuştur.

Osmanlılarla Özbekler arasında Şah İsmail'in yenilgisiyle uzun süreli bir ilişki başlamış. Bu ilişki Kanuni Sultan Süleyman, Şehzâde Bayezîd ve birçok Osmanlı padişahı ve devlet adamı arasında bölgedeki siyasi, askeri, ekonomik

olaylar üzerine mektup aracılığıyla bilgi alış verişi yapılmıştır. Osmanlı arşivlerindeki Bu mektuplarda ‘Buhara, Hive, Semerkand, Belh’ gibi hanlıklardan Özbek Hanlıkları olarak bahsedilir (Uzunçarşılı, 1983, s. 138).

Osmanlı ile Özbek Hanlıkları arasında görülen ilişki Türkistan coğrafyası üzerinde gözü olan güçlerin hareketlenmesine neden olmuştur.

16.yüzyılda yaşanan askeri, siyasi ve özellikle de ekonomik sıkıntılar, Şeybani Han’ın sonuna ve Özbek Türklerinin siyasi birliğinin parçalanmasına neden olmuştur. Bu karışıklığı fırsata çeviren ve Şah İsmail’in de desteğini alan Babür Şah, Şeybani komutasındaki Özbekleri yenilgiye uğratarak Türkistan coğrafyasının hâkimiyetini ele aldı. Bu yenilgiden sonra toparlanamayan Özbek Türklerinin çoğu Türkistan dışına göç etmek zorunda kaldı. Bu olayların sonucunda Hokand, Haremz (Hive) ve Buhara adlı hanlıklar bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bu karışıklıklar 17. yüzyılın başlarına kadar görülmeye devam etmiştir (Hayit, 1995, s. 156).

Türkistan coğrafyasında yaşanan askeri ve isyasi değişimler Özbek Türkleri arasında karışıklığa neden olmuş, Şah İsmail’in tekrar bölgeye hâkim olması, Özbek Türklerini bölgede göçe ve parçalanmaya zorlamıştır.

Ülke topraklarının Hokand, Hive ve Buhara olarak 3 büyük parçaya bölünmesi ve Özbekler arasında sosyal, siyasal, askeri, ekonomik birçok karışıklığın çıkmasına neden olmuş, bu karışıklıklar ülke genelinde siyasi istikrarsızlığı getirmiştir. Bu karışıklıktan faydalanan Ruslar, 1865-1873 yılları arasında Hokand, Hive ve Buhara’yı ele geçirdiler. Bu gelişmelerden sonra coğrafyayı siyasi anlamda elinde tutmak isteyen Ruslar, Özbekler başta olmak üzere diğer halklarının da içinde olduğu sözde bir Türkistan Özerk Cumhuriyeti adı altında Hokand’da bir hükümet kuruldu. Bu hükümet daha sonra 1917 yılında Ruslar tarafından darbeyle yıkıldı. Darbenin ardından ‘Basmacı’ adı altında karışıklıklar ve ayaklanmalar arttı ve Ruslar bu karışıklıkları durdurmak amacıyla Hokand ve Hive hanlıklarını yıktı. Alınan sert tedbirler sonucunda birçok Özbek Türk’ü hayatını kaybetti (Üşenmez, 2012, s.23).

1865-1917 yılları arasında Şah İsmail’in bölgeye gelmesiyle doğan karışıklıklar durdurulamadı ve bu karışıklıktan faydalanan Ruslar, Özbek ve diğer Türk topluluklarını hâkimiyetleri altına almak için bölge zor kullandılar. Yaşanan bu zulümler kısa zaman içinde Özbek halkları içinde millî birlik duygusunu ateşlemiştir. Bir çok Özbek aydını bu konuda önemli işler yapmaya başlamıştır.

1920 yılında yaşanan olaylar Türk ve dünya siyasi ve askeri alanlarda ses getirmiş, Özbek Türkleri ve bölge halklarını bir arada tutup sosyal, siyasal ve kültürel yapının dağılmasını önlemek, birlik ve beraberliği sağlamak amacıyla İsmail Suphi Soysallıoğlu'nun girişimleriyle 'Türkistan Millî Birliği' adında teşkilat kuruldu. Başkanlığına da Zeki Velidi Togan getirilmiştir. 1920-1930 yılları arasında Ruslar bölge halkları için yeni bir anayasa hazırladı. Bunun yanında bölge halklarının birlik ve bütünlüğünü bozmak amacıyla Rusya'dan Özbek topraklarına göç edilmesine yönelik atılımlar meydana geldi. Ruslar 1937'den sonra bölge halkları üzerinde etkinliğini arttırmak amacıyla bölge halklarının ileri gelenlerinden birçok önemli kişiyi idam etmiş, sürgüne zorlamıştır. Geride kalanların millî benliklerini ve imani değerlerini değiştirmek, yok etmek istemiştir. Bu olaylar 2. Dünya Savaşı'na kadar artarak gitmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Rusya'da Krusçev yönetiminin başa gelmesiyle yapılan birçok işkence sona ermiştir (Erdem Uçar, 2009, s. 185; Günay, 2007, s. 574).

Türkler tarihin her döneminde özgürlüğüne düşkün bir millet olmuştur. Tarihe bakıldığında yaşanan birçok sıkıntının ve yapılan savaşların nedeninin özgürlük ve bağımsızlık olduğu açıkça görülmektedir.

Özbek Türkleri ve diğer bölge halkları 1924'ten 1991 yılına kadar tam 67 yıl Sovyet Rus hâkimiyeti altında yaşamışlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan olaylar Rusya'yı siyasi anlamda zayıflatmıştır. Bütün bu gelişmeler sonucunda Özbekistan 1 Eylül 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir." (Buran, Alkaya, 2018, s. 26).

Özbek Türklerinin bağımsızlıklarını ilan etmesi bölgenin kaderini sosyal ve siyasal gibi pek çok alanda etkilemiştir.

Bugün Aral Gölü Ovasıyla Tanrı Dağlarının eteklerinde kurulan Batı Türkistan'ın merkezinde yer alan bölgeye Özbekistan denir. Etrafında "Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Afganistan" gibi önemli sınır komşuları bulunmaktadır. Önemli şehirleri şunlardır: "Semerkand, Buhara, Hokand, Harezm(Hive), Andican, Namangan, Karşı, Çizzak, Nevai, Ürgenç, Nukus ve Kaşkaderya" 448.900 km yüz ölçümü ve 23 milyona yaklaşan nüfusuyla önemli bir yerdir. Önceleri Semerkand olan başkent, sonrasında Taşkent'e taşınmıştır. 1932 yılında Karakalpak Cumhuriyeti kurulmuş, 1936 yılında Karakalpak Cumhuriyeti Özbekistan'a bağlanmıştır (Coşkun, 2017, s. 26).

2. 1. 2. Hatay / Ovakent Özbek Türkleri, Dil ve Kültür

“Hatay, Türkiye’nin güney kıyılarında, Doğu Akdeniz bölümünde bulunan sosyal, siyasal, ekonomik, dini, askeri, kültürel gibi pek çok yönden coğrafyanın zengin bir bölgesidir. Zengin Amanos Dağlarının, bereketli Amik Ovasının bulunduğu ve ortasından Orantes (Asi) nehrinin Akdeniz’e Samandağı’nın Çevlik limanından döküldüğü stratejik bir bölgedir. 2022 yılı verilerine göre 5.403 km² alana, 1,61 milyon nüfusa ve toplam 15 ilçeye sahip olan Hatay, Akdeniz’e 25 km, sınır komşusu Suriye’ye 50 km mesafede bulunmaktadır. Coğrafya olarak stratejik bir konumda bulunan Hatay bölgesinin Suriye’ye açılan Yayladağı ve Reyhanlı Cilvegözü adında iki tane de sınır kapısı bulunmaktadır.” (<http://www.hatay.gov.tr>).

Zengin kültür ve medeniyetin en önemli öğeleri insan ve coğrafyadır. Bu iki öge tarihin her döneminde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle de coğrafya insanın kaderinde daima maddî ve manevî bir güç olmuştur. Birçok savaş ve yıkım coğrafya ve hâkimiyet duygusuyla ortaya çıkmıştır.

Çok eski bir bölge olan Hatay coğrafyası, kendi içinde çok eski ve zengin bir tarihi barındırmaktadır. Bu zenginlik birçok araştırmacıyı kendine çekmiş, çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Asurlardan Osmanlıya kadar pek çok uygarlığın kurulduğu ve çok sayıda devletin son nefesini verdiği önemli bir coğrafya olmuştur. Roma döneminden bu zaman kadar bu eşsiz ve zengin coğrafya dünyadaki birçok medeniyeti ve uygarlığı kendine çekmiştir. Tarihin her döneminde her dilden, dinden ve inaniştan insanın bulunduğu özel bir bölge olmuştur. Bugün de hâlâ bu özelliğiyle ön plana çıkmaya devam etmektedir.

Hatay, Orta Doğu’nun Anadolu üzerinden açılan en önemli kapısıdır. Hatay’ın bu ve buna benzer özellikleri bölgede stratejik olarak ne kadar önemli olduğunu da göstermektedir. Bu özellik onu birçok inaniştan ve etnik yapıdan insanın bir arada yaşadığı coğrafya haline dönüştürmüştür. Bölgede anadil olarak anadili Türkçe, Arapça, Özbekçe, Çerkezce, Kürtçe, Ermenice ve çok az sayıda Farsça konuşan Türk/Sünnî, Arap / Alevî (Nusayrîler), Arap Sünnî, Arap Hıristiyan, Özbekler, Çerkez, Ermenî ve Yahudî olarak adlandıran farklı dini inanış ve etnik yapıdan insanın yaşadığı görülmüştür. Türk/Sünnî grup aralarında nüfus olarak en çok olan etnik topluluktur ve bölgenin hemen hemen her yerinde görülür. Bölgede yaşayan etnik grupların günlük hayatta ana dillerini özgürce kullandıkları görülür.

Türk dilinin günlük kullanımlarına daha ayrıntılı baktığımız da Arap/Alevî (Nusayrîler), Arap Sünnî, Arap Hristiyan etnik grupların Orta Doğu Arapçasına yakın Arapça konuştukları ve bundan dolayı Türkçeyi kullanırken Arap mahreciyle konuşmaya çalıştıkları görülür. Hatay / Ovakent Özbek Türkleri ise ana dilleri Özbek Türkçesini kullandıklarını ve bunun yanında Türkiye Türkçesini de akıcı bir şekilde konuştukları açıkça görülmektedir (Eraslan, 2015, s13). Bu bilgilerden hareketle tam bir “Hoşgörü” kenti olan Hatay coğrafyası, bağrında yaşattığı farklı dilden, dinden, inanıştan insanları ve sosyo-ekonomik pek çok özelliğiyle Anadolu’nun en önemli yerlerinden olma özelliğini korumaya devam etmektedir

Hatay bölgesinde yaşayan ve kültürel bir zenginlik sembolü olan toplulukların başında da Ovakent Özbek Türkleri gelmektedir.

Hatay / Ovakent bölgesi ile ilgili yerleşim bilgilerine yönelik anlatımlarım, bölgede bulunan Ovakent mahalle muhtarı Bereket Kurt, Merkez Camii imamı Nurettin Gündüz, Hz Bilal Camii imamı Abdullah Ayinger ve bölgenin ileri gelen Özbek Âlimlerinden Haydar Yıldız ile yaptığım yüz yüze konuşmalar sonucunda elde edip mevcut kaynaklardan karşılaştırarak aktardığım bilgilerdir.

Hatay’ın Ovakent bölgesi oldukça verimli çöküntü bir ova olan Amik Ovasının ve Antakya-İskenderun-Kırıkhan yolunun kenarında kurulmuş önemli bir yerdir. Çok eski zamanlarda göl olan bölge, suların çekilmesi ve 1950 yılında bataklıkların kurutulmasıyla tarıma ve göçlerle yerleşime açılmıştır. 1960 yılında meydana gelen deprem bölgeyi ağır şekilde etkilemiştir. Kömürçukuru Köy’ünde birçok ev yıkılmış, köyün geneli heyelan tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemde Hatay Valiliği’nin aldığı kararla Kömürçukuru sakinlerine Ovakent’in bulunduğu yerde 271 tane Afetzade Konutları yapılmıştır. Ovakent Afetzade Konutları Kömürçukuru sakinlerine teslim edilmiş; ancak su, elektrik gibi pek çok ihtiyacın kısıtlı olması ve karşılanmasında çıkan sorunlardan dolayı birçok Kömürçukurlu alıştıkları yayla hayatına geri dönmüştür. Bunun üzerine Hatay Valiliği yaşanan bu eksikliklerin çözümü için kısa zamanda çalışma yapıp bitirmiştir. Kömürçukurluların yayla hayatından kopmak istememeleri ve alıştıkları hayvancılığı bölgede yapmakta zorlanacakları için Kömürçukurlular Afetzade Konutlarına yerleşmede isteksiz davranmış, birçoğu evlerini boş bırakmış, bazıları aralıklı zamanlarda kullanmışlardır. Bunun üzerine boş kalan bu evlere 1982 yılında 7. Cumhurbaşkanlığı Kenan Evren’in emriyle Afganistan’da Rus savaşından kaçan

toplamda 759 kişiden oluşan 172 göçmen Özbek aile, yetkililer tarafından yerleştirilmiştir. İlk geldiklerinde geçici olarak yerleştirilen bu aileler Reyhanlı Konuk Köyü'ne yerleştirilmek istense de Özbekler, yerleştikleri Ovakent bölgesine alıştikları ve burada daha rahat ticaret yaptıkları için Reyhanlı Konuk Köyü'ne göçmeyi istemediler. Böylelikle Kömürçukurlular ile Özbek göçerleri bir arada Maraşboğazı İskan Evleri adı altında Maraşboğazı'na bağlı bir mahalle olarak yaşamaya başladılar. Daha sonra Maraşboğazı mahallesi ismi Mücahitler Köyü olarak değiştirilmiştir. Mücahitler Köyü ismi zamanla Kömürçukurlularla Özbekler arasında tartışma konusu olmuştur. Bunun üzerine bölgenin özelliklerinden hareketle Mücahitler Köyü ismi Ovakent olarak değiştirilmiştir. Ovakent içinde yerli halk ile Özbekler arasında birçok kez sıkıntılar yaşansa da bu sıkıntılar ortak akıl ve çalışmalarla çözüme kavuşturulmuştur (Bereket Kurt, Ovakent mahalle muhtarı, 15/07/2020).

Geçen zaman içerisinde Hatay / Ovakent Özbek Türkleri bulundukları bölgeye ve insanlara uyum sağlamış, kendilerine yeni uğraşlar oluşturmuşlardır.

Hatay'ın Ovakent Mahallesinde 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İskânlı Göç yasasıyla 1982 yılında Afganistan ile Rusya arasında yaşanan savaştan kaçıp Türkiye'ye getirilen Özbek Türkleri yoğun olarak yaşamaktadır. Afganistan'ın 'Fergana, Kandahar, Bağlan, Mezar-ı Şerif, Kunduz' gibi bölgelerinde yaşayan ve önce Pakistan'a göç eden Özbekler, Türkiye ve Pakistan arasında yapılan anlaşma ile 171 hane olarak Türkiye'ye getirilmişlerdir. Bölgeye kısa zamanda uyum sağlamaları için her haneye Ovakent yakınlarından 10 dönümlük tarlalar tahsil edildi. 1982'li yıllardan bugüne kadar iskân evlerinde Kömürçukurlularla birlikte yaşayan Özbek Türkleri, hayatlarını ekonomik olarak tarım, hayvancılık ve ticaret ağırlıklı işlerden kazanmaktadır (Nurettin Gündüz, Ovakent Merkez Camii imamı, 15/07/2020).

Hatay / Ovakent Özbek Türkleri kendi içinde farklı Türk toplulukların meydana gelen önemli bir göçmen topluluğudur. Zamanla bölgede yerli halk olan Kömürçukurlular dışında savaşıyla birlikte az sayıda Suriyeli göçmen de yaşamaya başladığı görülmüştür. Bölge yapay ve doğal nüfus artışlarıyla giderek kalabalıklaşmaya başlamıştır.

Ovakent'in bugünkü nüfusu 2020 yılı Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine göre 3.686 kadın ve 3.757 erkek olmak üzere toplamda 7.443'tür. Bu nüfusun %78'i Özbek geriye kalanların bir kısmı Kömürçukurlu yerel halk ve

‘Türkmen, Tacik, Kazak, Kırgız, Fars, Moğol, Suriyeli Göçmen’ gibi küçük topluluklardan oluşmaktadır. Bölge bu görünümüyle Çağatay Türk dilleri aile coğrafyası olan Türkistan’ı hatırlatmaktadır (Hatice Gülgün Eroğlu, Antakya Belediyesi Nüfus Müdürü, 21/07/2020).

Hatay / Ovakent Özbek Türkleri Afganistandan göç etmiş Özbek Türkleridir. Kendi içinde farklı boy ve farklı ağızlara ayrılrsa da bugüne kadar birlik ve bütünlük içinde yaşayarak, gelenek ve göreneklerine sahip çıkarak gelmişlerdir.

Hatay / Ovakent Özbek Türkleri yoğun olarak bu bölgede yaşıyor, başka yerlere göç etmek istemiyorlar. Özbek Türkleri Hatay’da ‘Afgan, Afganlı, Afganistanlı’ gibi yanlış bilinmektedirler. Özbek Türkleri Afganistan’dan Türkiye’ye göç eden Özbek Türkleridir. Ana dilleri Peştunca değil; Özbek Türkçesidir. Kendi içinde kapalı bir toplum olan Özbek Türklerinde Afganistan’dan göç edip Türkiye’ye geldiklerin beri 40 yaş üstü bireylerde din, dil, etnik yapı, gelenek ve görenek anlamında çok az değişiklik görülürken 30 yaş altı bireylerin okula gitmesi, internet, telefon gibi yayın organları kullanması ve ikili ilişkilerde bölge halkına yakın olması hasebiyle daha çok değişiklik görülür (Abdurrahman Ayinger, Ovakent Hz. Bilal-i Habeş Camii imamı, 15/07/2020).

Hatay / Ovakent Özbek Türkleri farklı boylardan oluşan büyük bir topluluktur. Genel olarak bugün dünya genelinde bulunan özellikle de Türkistan coğrafyasındaki Özbek Türkleri de bu şekilde farklı aile topluluklarına ayrılmaktadır. Bu farklılık zaman içerisinde önemli çalışmalara konu olmuştur.

Hatay / Ovakent Özbek Türkleri bugün sekiz bine yaklaşan nüfusları içinde üç büyük kola ayrılmadırlar. Bu büyük kolları oluşturan aileler kendi içinde akrabalık ilişkileri ile sıkı sıkıya bağlıdırlar.

Hatay / Ovakent’te Kongrat ve Tavçı’lar dışında “Urug” adını verdikleri başka aileler de bulunmaktadır. Bunlar: “Kuşçular, Barsus, Çağatay, Akçay, Dürmen, Merdat, Kangı”. Bu aileler dışında belli bir gruba bağlı olmayan topluluklar da bulunmaktadır. Bu topluluklar “Urug” değildir. Urug olmayan öncesinde Moğol, Kazak, Kırgız olup sonrasında aile bağları ile Özbek olan bu topluluklar kendi içinde bir bütündür. İçlerin “Eşan” diye bilinen ve Urug olmayan aile, bölgede bütün boylar tarafından Peygamber Efendimizin soyundan geldiklerine inanılan dinî ve manevî olarak sevilme ve saygı duyulmaktadır. Ayrıca bu bölgenin 3. büyük ailesi Türkmenlerdir (Doğan, 2002, s. 375-376).

Ovakent Mahallesinde bulunan etnik yapı şu şekilde sıralanır:

1) Parakende Boyu Özbekleri: a) Ferganacılar, b) Türkmenler, c) Eşanlar, d) Çağataylar, e) Dürmenler, f) Meymeniler, g) Lakaylar, h) Talkaniler, i) Moğollar.

2) Kongrat Boyu Özbekleri (Uruğ): a) Kara Kongrat, b) Ak Kongrat, c) Kavçınlar, d) Kavkalar, e) Cüz, f) Tilmehmetler, g) Karakalpaklar.

3) Tavçı Boyu Özbekleri (Uruğ): a) Ayingerliler, b) Çoraklar, c) Cumaliler, d) Balıkçılar, e) Karacalar, f) Sakavlar, g) Bürkeler.

4) Kömürçukurlular (Yerliler) (Göçmez, 2008, s.44).

Bu bilgiler ışığında Hatay / Ovakent Özbek Türkleri bölgede her yönüyle büyük bir potansiyeli içinde taşımaktadır.

İnsanlar arasında iletişimi sağlayan ve kültürün aynası olan dil, bütün varlıkların en yegâne değerli varlığıdır. Bu varlık toplumların tüm birikimlerini bünyesinde barındırır. Konuşma ve yazma gibi faaliyetler insanoğlunun ancak diliyle yapabildiği faaliyetlerdir. İletişimin temelindeki amaç da dil aracılığıyla insanın dış dünyaya kendini aktarmasıdır. Kendini ifade edemeyen hiçbir canlı hayatı algılayamaz ve var olamaz (Turhan, 1997s. 1-5).

Hatay / Ovakent bölgesinde halk, günlük hayatta genel olarak Özbek Türkçesini kullanmaktadır. Afganistan'ın farklı bölgelerinden gelmeleri ve farklı boylardan olmaları, konuştukları Özbek dilini az da olsa farklılaştırıyor. Ancak bu veya buna benzer farklılıklar toplum arasında iletişim sıkıntıları çıkarmıyor. Zamanla sık sık göç yoluyla nüfusu artan bölgede dildeki değişim artmıştır. Bugün Hatay / Ovakent Özbek Türkleri arasında yaşlılarla gençler arasında dildeki farklılıklar, konuşma dilinde açıkça görülmektedir.

Hatay / Ovakent Özbek Türkleri, kendi içinde kültürel pek çok farklılıktan dolayı aynı etnik kimlikten olmalarına rağmen birbirlerinden önemli farklarla ayrılırlar. Bugün Kongrat ve Tavçı olmak üzere iki büyük soy bulunmaktadır. Bu iki soy kendi içinde birçok kola ayrılır ve kültürel olarak kendi aralarında farklılıklar görülür. Her iki soydan insanlar Özbek Türkçesinin *C'li* ağızını kullanırlar. Yani; ilk harfi Y olan sözcüklerde Y sesinin yerine genellikle C sesini kullanarak konuşurlar. Örneğin: Yumurta 'cumurtka', Yok 'cok', Yol 'col', Yılan 'cılan' gibi sözcüklerin söylenişinde *C'li* ağız özellikleri hemen fark edilmektedir (Göçmez, 2008, s.61).

Türkiye'ye ilk gelen Özbekler, çocuklarını anadilleri olan Özbek Türkçesiyle yetişirken daha sonra çocukların bölge okullarında eğitim almaları, Türkiye Türkçesi konuşmaları, sosyal medya ve birçok alanda çoğunlukla Türkiye Türkçesini kullanmaları, önceki kuşakla aralarında dil farklılıkları oluşturduğu görülmüştür. Özellikle de orta kuşak ve genç kuşağın Özbek Türkçesi konuşurken Türkiye Türkçesi veya İngilizce gibi dillerden sözcükleri de kullanmaları dikkat çekmektedir.

Hatay / Ovakent Özbek Türkleri günlük hayatta konuşma dilinde Özbek Türkçesini kullanırken Arapça ve Farsça dillerinin baskın olduğunu da görmekteyiz. Bölgede yaşayan ailelerden bazılarının Afganistan'ın güney bölgelerinden gelmeleri ve onların bu bölgede ağırlıkta konuştukları Arapça ve Farsça dillerini de bölgeye taşıdıklarını gösterir. Afganistan'da medreselerde eğitim almış kişilerin de "Arapça, Farsça ve Peştunca" bildikleri ve bu dilleri kendi aralarında hem yazarak hem de konuşarak kullandıkları görülmüştür.

Hatay / Ovakent Özbek Türkleri zaman içerisinde Özbek Türkçesini modern şekliyle kullanır olmuşlardır. Bölgede yaşayan yerli halktan birçok kişi zamanla Özbeklerle alış-verişten dolayı Özbek dilini anlamaya başladıkları hatta çocukların Özbek çocuklarından daha iyi Özbek Türkçesini konuşup anladıkları görülmüştür. Bu değişimde en önemli etken, genç kuşak arasında okuma oranının özellikle 2000'li yıllardan sonra hızlı bir şekilde artması, okul hayatına uyum sağlanması, devlet kurumlarında Türkiye Türkçesinin kullanılması, zamanla bölgede geliştirilen sosyal, siyasal, ekonomik, askeri, eğitim ve kültürel ilişkileri göz önünde bulundurabiliriz. Bu sonuçlar da Ovakent Özbek Türklerinin zamanla kültürlerarası bir yaşam biçimine uyum sağlamak için dil ve kültür açısında yavaş da olsa değiştiklerini göstermektedir.

Bölgedeki göçmen Özbeklerin geneli "Sünni/Hanefî" mezhebine mensupturlar. Dinî ve manevî anlamda çok hassas olan Özbekler, namaz, oruç, hac, dinî bayramlar gibi konularda ellerinden gelen gayreti göstermektedirler. Dini eğitime çok önem veren bölge halkı, çocuklarını küçük yaşlarda okul dışındaki yılın belirli boş zamanlarında Kur'an kursuna gönderirler. Dinî eğitimin verilmesi, ailenin çocuğa karşı en önemli görevlerden biri olarak görülür. Bölgede dini eğitimin yıllardır aynı ciddiyette yapılması ve önem verilmesi sonucunda çocukların eğitime olan gayretleri artmış, bu da okur-yazar oranını arttırmış, bölgenin dini, dili ve kültürel anlamda gelişmesini sağlamıştır. Eğitim dili olarak Türkiye Türkçesini

kullanan genç kuşak “Arapça, Farsça, Peştunca, Türkmençe, Kırgızca, Kazakça ve Tatarca” gibi dillerini iyi konuşan; ancak Türkiye Türkçesiyle kendini ifade etmekte zorluk çeken, orta ve yaşlı kuşağın sorunlarına çoğu yerde tercüman olmaktadır. Dinî ve manevî konuların dışında birçok konuda aynı hassasiyeti gösteren Ovakent Özbekleri, küçükten büyüğüne kadar, Türkiye’ye geldikten bu zamana kadar kapalı bir toplum yapısı içerisinde yaşadıkları için dil, din, gelenek ve görenek gibi alanlarda çok az değişim yaşanmıştır (Nurettin Gündüz, Ovakent Merkez Camii İmamı, 21/07/2020).

Bu bilgilerden hareketle, Ovakent Özbek Türkleri zaman içerisinde bölgeye birçok konuda uyum sağlamamış, dilini ve kültürel kimliğini geliştirmiş, gelenek ve göreneklerini korumuş ve kapalı toplum yapısı içerisinde kalarak dışardan gelen değişimlerden çok az etkilenmiştir.

Hatay / Ovakent Özbek Türkleri kadınıyla erkeğiyle zorluklarla mücadele eden güçlü çalışan insanlardır. Bölgede insanlar hayatlarını tarım, hayvancılık ve deri işleme işiyle kazanır. Bunun dışında üniversite okuma oranı son 15 yılda çokça artmış, devletin sağlık, eğitim, savunma, diyanet gibi pek çok resmi ve özel kamu alanlarında çalışan Ovakent Özbekler Türk’ü bulunmaktadır. Bölgede yaptığımız çalışmalar sırasında esnaf kesim başta olmak üzere çarşı ve pazar gibi alanlarda genç kesim Türkiye Türkçesiyle Özbek Türkçesini karışık bir şekilde kullandıkları, Türk müzik dinleyip film ve dizileri takip ettikleri görülmüştür. Diğer taraftan Orta yaşlı Özbeklerin ise Farsçayı kullandıkları için bu dille bağı olan “Arapça, Peştunca, Türkmençe, Kırgızca, Kazakça ve Tatarca” gibi dillerle yayınlanan yapımları da takip ettikleri görülmüştür. Bundan dolayı bölgedeki yaşlı ve orta yaşlı kuşak arasında iletişimde kopukluk az yaşanırken; genç kesimle yaşlı ve orta yaşlı kesim arasında iletişim kopukluğu daha çoktur (Haydar Yıldız, Emekli İmam (Molla), 21/07/2020).

Atasözü derleme çalışmamamız esnasında elde ettiğimiz birbirinden değerli bilgi, deneyim ve tecrübelerimizden hareketle şunları söyleyebiliriz:

1982 yılında Türkiye’ye Hatay’ın Ovakent bölgesine gelen Özbek Türkleri, gelenek ve göreneklerine düşkün bir şekilde kapalı bir toplum özelliği çerçevesinde yaşamış, dilini olabildiğince en az değişikliğe uğratarak muhafaza etmiştir.

2000’li yıllarda bu bölgede doğup büyüyen kuşaklar eğitim-öğretim, televizyon, yakın çevre topluluklarıyla ilişkiler noktasında sıkı bir şekilde etkileşime

girmiş, bundan dolayı Özbek dilini kullanma noktasında yaşlı kesimle farklar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada bu farklılıkları en az derecede görmek için 50-85 yaş arası olan kişilerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır.

Bölgede yaşayan insanların büyük bir kısmı sürekli Afganistan'a gidiş-geliş yapıyor, oradaki dil ve kültürle bağlarını koparmıyorlar. Bu da dilin diri kalmasını, değişikliklerin en az derecede olmasını gösteriyor.

Bölgede yaşlı kesimle yaptığımız derleme çalışmalarında özellikle soy olarak “Türkmen, Kazak, Kırgız, Tatar, Tacik” gibi aileler arasında Özbek dilinin ağız olarak kullanımının değiştiği görülmüştür. Bu farklılıklar bizi derlemede çok hassas davranmaya itmiştir.

Bölgede genel itibariyle “Y’li ve C’li” Özbek ağzının kullanımı fazladır. Ancak bu ağızlar dışında kelimeleri çok farklı şekillerde söylediklerinin olduğu atasözlerinde açıkça görülmektedir. Özbek dilinin bu bölgede birden fazla farklı kullanımı olmasına rağmen insanların birbirlerini çok rahat şekilde anladıkları; gençlerle yaşlılar arasında ağız farkının gittikçe açıldığı tespit edilmiştir.

2. 1. 3. Özbek Türkçesi ve Alfabeti

İnsanoğlunun var olduğu günden bu yana gelen dil; duygu ve düşünceleri diğer insanlarla paylaşmak için kullanılan en önemli iletişim aracıdır. Dilin temelinde sözcükler veya işaretler vardır. İfade edilmek istenen duygu ve düşünceler, sözcüklerle veya işaretlerle gerçekleştirilir. Bu eşsiz sistem, kendini daima yenilemiş ve geliştirmiştir. Dünya üzerinde çok sayıda dil bulunmaktadır. Bu kadar dilin olması bu sistemin insanlar arasında önemli olduğunu göstermektedir.

Kadim bir uygarlık dili olan Türk dili, geçmişin zenginliği ile dünya dilleri arasında günümüze kadar gelişerek gelmiştir. Bu zengin bütünlüğün en önemli parçalarından biri de Özbek Türkçesidir.

Özbek Türkçesi, 11-14. yüzyıllar arası “Karahanlı ve Harezmi edebî lehçelerin devamı olarak doğan, Çağatay ve Altın Ordu Hanlıklarında geniş bir coğrafyada kullanılan, Ali Şîr Nevayî ile Orta Asya Türk dil tarihinde klasik yapısını bularak zirveye ulaşan, 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar geniş bir kitle tarafından kullanılan Çağatay Türkçesinin devamı olan edebî lehçedir.” Türk dillinin üç büyük grubundan biri olan Doğu Türkçesi, Karluk grubunda değerlendirilir ve Çağdaş Türk Lehçeleri içinde Türkiye Türkçesinden sonra en çok konuşulan edebî lehçedir. Özbekistan'daki

ağızlara dayanan Özbek lehçesi 1921 yılından sonra Çağatay Türk lehçesinin yerini almaya başlamıştır (Eckmann, 2005, s. 12).

Geniş bir coğrafyada konuşulan Özbek lehçesi, aynı bölgede farklı Türk boyları arasında da farklı ağızlar çerçevesinde kullanıldığı görülür. Bu kullanımlar Özbek Türkçesinin kendi içinde zenginliğini de açıkça göstermektedir.

Doğu Türkçesi Karluk Grubunun temsilcisi olan bu edebî dil, Özbekistan'ın dışında Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Afganistan gibi sınır bölgelerinde geniş kitleler tarafından konuşulmaktadır. Bu da dillerin birbirine biçim ve içerik olarak benzediğini gösterir. Yaman, Türk dillerini genel anlamda bir ağacın farklı yönlerine kıvrılan dallarına benzetir. Bütün dallar farklı şekillerde olsa da hepsi aynı ağacın bedeninin dallarıdır ve benzer birçok özelliği vardır. Yapılan araştırmalara göre Özbek Türkçesi, Kıpçak Özbek Türkçesi, Kuzey Özbek Türkçesi, Güney Özbek Türkçesi, Türkmenceleşmiş Özbek Türkçesi gibi birbirinden çok farklı ağızları bünyesinde barındırmaktadır. Bu kadar ağzın bir arada ve çok sayıda olmasında Özbek Türkçesi üzerinde İslam dininin, Türkistan coğrafyasının, diğer ülkelerle alış verişin, Arapça ve Farsça dilleri ve kültürünün, Sovyet Rusya Rejiminin uygulamaları ve Rus diliyle Özbek dilinin etkileşiminin Özbek dilinin söz varlığı üzerinde çok büyük etkileri olmuştur (Buran, Alkaya, 2018, s. 9-19; Yaman, 2000, s. 16).

Türkistan coğrafyasında yaşanan siyasi ve askeri birçok hareketlilik Özbek Türkçesini ve dili kullanan halkları yakından etkilemiştir.

Özbek Türkleri Türkistan coğrafyasında Muhammed Şeybanî Han'ın koyu Şîî Safevî hükümdarı Şâh İsmail'e yenilmesinden sonra kendilerini toparlayamayıp devlet kuramadılar. Siyasi anlamda dağılan ve birçok devlet rejimi altında dağınık bir şekilde hürriyetten uzak yaşamak zorunda bırakıldılar. Çarlık ve Sovyet Rusya yönetimlerinde millî değerlerini korumak ve hür yaşamak amacıyla birçok mücadelede bulundular (Üşenmez, 2013, s. 25-27).

Bütün bunlar Özbek dilinin Rus yönetiminin ve coğrafyanın zorlukları altında kaldığını ve Özbek Türklerini başta dili olmak üzere kültüründen asimile etmeye zorladıklarını göstermektedir.

1887-1917 yılında Rus misyoneri Ostroumov, Turketanskaya Tuzemnaya Gazeta adlı gazetede yayımladığı bir yazısında Sart dili adını verdiği bir dilden bahsediyor, bu dilin Özbek aydınının yeni Özbek edebi dili olarak tanımlıyordu. Bu

dilin yayınlarda kullanılmasının ve yayılmasının önemini dile getiriyordu. Bu yazı üzerine Çolpan, Batu, Miyan, Gazi Yunus gibi birçok Özbek aydını Çağatay dili üzerine büyük bir oyunun oynandığını görmüş ve bu oyunu bozmak amacıyla gazetede yazıya karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine 1919 yılında Abdurrauf Fıtrat başkanlığında Çağatay Birliği oluşturulmuştur. Bu birliğin amacı: Orta Asya’da Çağatay Türk lehçelerine sahip çıkmak, bölgede yaşayan halkların sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel, millî ve manevî değerlerini korumak ve geliştirmektir. Birliğin şiirleri 1921 yılında ‘Genç Özbek Şairleri’ adlı eserde yayımlandı (Benzing, 1991, s. 92).

Türkistan coğrafyasında öteden beri hür ve bağımsız olan, özgürlüğüne bütün Türk Cumhuriyetleri gibi düşküğü ile bilinen Özbek Türkleri, Rusya’nın bu baskılarına birlik ve bütünlük içinde karşı koymaya çalışmışlardır.

1921’den sonra Sovyet Rusya Özbek Türkleri üzerinde baskılarını arttırdı. Ruslar Özbek ve bölgede yaşayan diğer Türk topluluklarının savaş, işkence gibi zorluklarla hâkimiyet altına alınamayacağını çok iyi biliyorlardı. Bundan dolayı Türklerin birliğini bozmak, iletişimlerini kesmek, millî ve manevî duygularını köreltmek amacıyla 1927 yılında bütün Türk boylarının ortak kullandığı Arap alfabesini kaldırıp yerine Latin alfabesini getirdiler. 1927-1930 yıllarında hem Latin hem Arap alfabeleri kullanılmıştır. 1930 yılında tamamen Latin alfabesine geçilmiş, gazete ve yayınlar Latin alfabesiyle yayımlanmıştır. Latin alfabesinde Türkçedeki 8 ünlü yer alırken 1934 yılında yapılan düzenlemede (ı, ü) sesler alfabeden çıkarılmıştır. Bu çıkarılan sesler benzer sesler olan (i, u) sesler tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. Özbekler 1927-1940 arası temelli Latin alfabesini kullandılar. Afganistan’da bulunan Özbek Türkleri hâlâ Arap alfabesini kullanmaktadırlar. Özbekler 1940’dan sonra Rus lider Stalin’in emriyle Kiril alfabesini kullanmaya başladılar. Bu alfabede ünlü sayısı bir öncekilere göre daha azdır. Bu alfabede “c” sesi bulunmamakla birlikte (ı-i), (u-ü), (o-ö) ses birlikleri birer işaretle karşılanmıştır. Bütün bu dil ve alfabe değişikliklerinin tek amacı; Türk birliğini bozmak, uzun vadeli bölge halkını hâkimiyet altında tutup, millî ve manevî değerleri ortadan kaldırmaktır. Uzun yıllar Özbek alfabesinin ses ve şekil yapısını bozsa da Rus rejiminin zoruyla Kiril alfabesi kullanılmak zorun bırakılmıştır (Coşkun, 2017, s. 26; Üşenmez, 2012, s. 51-56).

Türk birliğini bozma ve bölgeye hâkim olmaya çalışan Ruslar, Özbeklerin mücadelesi karşısında uzun zaman dayanamayıp bazı uygulamalarda geri adım atmış, Türklerin geçmişten gelen güçlü bağlarını, kültür ve medeniyeti karşısında yanlış yaptığını anlamıştır.

2 Eylül 1993 yılında Özbekistan Cumhuriyeti meclisinde kabul ettiği Latin alfabesine geçilmiştir. İ.Koçkartev ve M.Taçibaev'in "*Latinca Alifbası*" yayımladıkları eserlerinde Latin harflerine dayanan yeni Özbek alfabesinin 25 ünsüz, 6 ünlü başta olmak üzere toplamda 31 harften meydana geldiğini ilan ettiler. Fakat bu alfabe de Kiril esaslı olduğu için Özbek dilinin fonetik yapısıyla çelişmekteydi. 1995 yılında bu Latin alfabesi üzerinde kısmî düzeltmeler yapıldı ve Latin alfabesindeki geçiş süreci 2005 yılına kadar sürdü ve süreç 1 Eylül 2010 kadar uzatıldı (Uygur, 2008, s. 8; Üşenmez, 2012, s. 54).

Bütün bu bilgilerden hareketle, Özbek Türklerinin çok köklü bir dili ve kültürü olduğu, birbirlerine kuvvetli bağlarla bağlandığını ortaya çıkmaktadır.

2. 1. 3. 1. Özbekçe Üzerine Yapılan Tasnifler ve Ağızları

Ural-Altay dil ailesinden gelen Türk dili, Dünya tarihinin kadim ve en zengin dillerinden birdir. Bu eski ve köklü dil zamanla dünyanın dört bir yanına dağılarak farklı kollara ayrılmış, farklı coğrafyalarda diğer dillerle etkileşim içinde gelişimini giderek arttırmıştır. Türk dillerindeki heyecan verici birçok gelişme zamanla başta Özbek dili olmak üzere tüm Türk lehçeleri üzerine Türkologların ilgisini toplamıştır.

"N. A. Baskakov, S. E. Malov, A. N. Samoyloviç, A. M. Şerbak, A. Usmanov" gibi Türkologların tasnifleri, Özbek edebî dilinin devirlere ayrılması konusunda Türkoloji'ye önemli katkılar sağlamıştır. Özbek edebî dilinin tarihi altı döneme ayrılır:

- 1) En Eski Türk Dili (VII. yy);
- 2) Eski Türk Dili (VII. yy);
- 3) Orta Asya Edebî Dili (XI-XIV. yy);
- 4) Eski Özbek Edebî Dili (XIV-XVII. yy);
- 5) Yeni Özbek Edebî Dili (XVII-XX. yy);
- 6) Günümüz Özbek Edebî Dili (XX. yy) (Yıldırım, 2017, s. 121).

Türk lehçeleri üzerinde yapılan çalışmalar zaman içinde giderek artmış, birçok araştırmacı bu konuda önemli çalışmalar ortaya koymuştur.

Türk dilinin ilk tasnifini “Divanü Lugati’t Türk” adlı eserinde “Kaşgarlı Mahmud” yapmış, Türk dilini Doğu ve Batı Türkçesi olarak iki bölüme ayırmıştır. Türk lehçeleri daha sonraları “Hammer, Balbi, Klaproth, Adelung” gibi çok sayıda Türkolog tarafından tasnif edilmiştir (Öz, 1999, s. 6).

Diğer taraftan Kaşgarlı ile başlayan çalışmalar Avrupa dikkat çeken çalışmalarla devam etmiş, Türk lehçeleri üzerine çalışmalar artmaya başlamıştır.

Türk lehçelerinin ilk olarak tasnifini “İ. N. Berezin” yapmış, Özbek Türkçesini Çağatay ya da Doğu grubu adı altında “Uygur, Koman, Türkmen, Kazan ve Çağatay” biçiminde değerlendirmiş (Arat, 1987, s. 73-85).

Ünlü Türkolog “W. Rodloff” 1882 yılında “Phonetik Der Nördlichen Türksprachen” adlı eserinde ses özellikleri bakımından Özbek Türkçesini Orta Asya Şiveleri başlığı altında “Hami, Aksu, Kaşkar, Çağatay” şiveleriyle birlikte almıştır (Buran, Alkaya, 2014, s.26-30).

Diğer taraftan ünlü Türkolog “A. Wambery” Türk kavimlerini sınıflandırır, Özbek Türklerini Orta Asya Türkleri başlığında şu şekilde sınıflandırır: 1) Kara-Kırgız, 2)Uygur ve Şarki Türkistan, 3) Özbek (Kurama, Çala Kazak), 4) Karakalpak, 5)Türkmen (Arat, 1987, s. 73-85).

Türk lehçelerini incelemede ve tasnifini yapmada önemli katkılarda bulunan isimlerden biri de “F. E. Korş” tur. Korş Türk lehçelerini 3 büyük gruba ayırmıştır. Özbek Türkçesini Çağatay şiveleri adı altında “Tarancı, Aksu, Hami, Kaşkar ve Çağatay” adlı lehçelerle birlikte değerlendirmiştir (Buran, Alkaya, 2018, s. 25-27).

1992 yılında A. Samoyloviç, Rodloff ve Korş’un tasniflerinden yararlanarak Türk lehçelerinin yeni tasnifini yapmıştır. Bu tasnifte çok sayıda ölçüt bulunmaktadır (Arat, 1987, s. 84).

“V. A. Bogoroditskiy” Türk lehçelerini 5 gruba ayırmış ve Özbek Türkçesini Orta Asya grubunda değerlendirmiştir. 1) A. Doğu Türkistan (Kaşkar, Yarkent, Turfan, Hami), B. Tarançı, C. Sarı Uygur, D. Salar, 2) Kazak-Kırgız (Kazak), 3) Kara-Kırgız (Kırgız), 4) Özbek (Özbek ve Sart), 5) Karakalpak (Öz, 1999, s. 10).

R. Rahmeti Arat, bütün gelişmeleri incelemiş ve 1953 Türkiyat Mecmuası’nda yayımladığı “Türk Şivelerinin Tasnifi” adlı makalesinde Türk dilinin dil özellikleriyle birlikte birçok özelliğini göz önünde bulundurarak önemli bir tasnif ortaya koymuştur. R. Rahmeti Arat’tan sonra Talat tekin de kendinden önceki

yapılan tasnifleri incelemiş, bunlardaki eksik ve yanlışlıkları düzelterek çok önemli bir tasnif ortaya çıkarmıştır (Coşkun, 2017, s. 29-30).

Bugün Türkistan coğrafyasında Özbekistan bölgesinde Özbek dili bakımından farklı ağızlar konuşulmaktadır. Özbek Türkçesinin bu ağızları üç grupta tasnif edilir:

1) Karluk Grubu / Y'li Ağızlar Grubu: “Fergana vadisi, Taşkent, Semerkand, şehrisebz, Kitap, Buhara, Siderya, Karşı...”

2) Kıpçak Grubu / C'li Ağızlar Grubu: “Karakalpakistan, Kaşkaderya, Surhenderya, Taşkent (kısmen), Semerkand, Cizzah, Nevai, Buhara (kısmen)...”

3) Oğuz Grubu: “Karakalpakista'da Harezmi'ye yakın bölgelerde ve Türkmenistan'ın Taşoğuz bölgesindeki Özbek Türkleri.”

1929 yılından 1937 yılına kadar Özbek dili ve söz varlığı Taşkent ağzına dayanıyordu. Ancak 1937'den sonra yapılan değişikliklerle yazı dili İranlaşmış Taşkent ağzına, dilbilgisi ve söz varlığı bakımından Fergana ağzına dayandırılmıştır (Buran, Alkaya, 2018, s. 146-151).

Özbekistan'da konuşulan ağızlar üzerine pek çok tasnif yapılmıştır. Tasnif yapan bazı isimler şunlardır: 1) S. Wurm, 2) Gazi Âlim Yunusov, 3) A. K. Borovkov, 4) İ. İ. Zarubin, 5) K. K. Yudahin, 6) V. V. Reşetov, 7) İ. A. Batmanov, 8) T. İbrahimov, 9) Y. D. Polivanov, 10) V. V. Padlov, 11) Ş. Şaabdurahmanov (Yıldırım, 2017, s. 121-145).

Bütün bu bilgilerden hareketle, Türk dili çok eski ve zengin bir dildir. Türk dilindeki birçok özellik yerli ve yabancı çok sayıda Türkolog tarafından titizlikle araştırma konusu hâline getirilmiş, zamanla Türk dili ve lehçeleri üzerine önemli çalışmalar yapılmıştır. Bugün bu çalışmalar hız kesmeden devam etmektedir.

2. 1. 3. 2. Özbek Türkçesinde Ses ve Şekil Bilgisi

Özbek Türkleri kültür, sanat, edebiyat gibi alanlar üzerine yapılan yazılı ve sözlü tüm kaynaklar bakımından Türkistan coğrafyasının en zengin Türk topluluklarından biridir. Sözlü ve yazılı çok sayıda kaynak tarihin en eski zamanlarından günümüze ne yazık ki çoğu sosyal, siyasi, askeri ve birçok karışıklıklar yüzünden ulaşamamıştır. Ulaşanlar ise Özbek yazı sanatının

2. 1. 3. 2. 1. 1. Ünlü Değişimi

Kelimede bulunan seslerin bazı sebeplerden dolayı değişiklik göstermesine denir.

2. 1. 3. 2. 1. 1. 1. Ünlülerde Daralma

Geniş ünlü seslerin daralmasıdır.

i < *e*: ÖT *kiy*- < TT *giy*- “giymek”.

ı < *a*: ÖT *xılvät* < Ar. *halvet* “kuytu”.

i < *ā*: ÖT *cānivār* < Far. *cān-āver* “canlı”.

u < *o*: ÖT *u* < ET *ol* “o”.

2. 1. 3. 2. 1. 1. 2. Ünlülerde Genişleme

Dar ünlü seslerin genişlemesidir.

a < *i*: ÖT *xarxaşä* < Far. *harhişe* “gürültü”.

e < *i*: ÖT *mehmân* < Far. *mihman* “misafir”.

ä < *i*: ÖT *yigirmä* < ET *yigirmi* “yirmi”.

ö < *ū*: ÖT *göl* < Far. *gūl* “saf adam”.

2. 1. 3. 2. 1. 1. 3. Ünlülerde Düzleşme

Yuvarlak ünlü seslerin düzleşmesidir.

ı < *u*: ÖT *sandıq* < Ar. *sandūk* “sandık”.

i < *u*: ÖT *otin* < ET *otun* “odun”.

i < *ü*: ÖT *tülki* < ET *tilkü* “tilki”.

ä < *u*: ÖT *māhkām* < Ar. *muhkem* “sağlam”.

ä < *ü*: ÖT *böläk* < ET *bölük* “kısım”.

â < *u*: ÖT *sorâq* < DLT *soruğ* “soru”.

2. 1. 3. 2. 1. 1. 4. Ünlülerde Yuvarlaklaşma

Kelimelerde ön ve iç bölümde bulunan düz ünlülerin yuvarlaklaşmasıdır.

ü < *i*: ÖT *müşkül* < Ar. *muşkil* “müşkül”.

ü < *e*: ÖT *üy* < ET *eb* “ev”.

2. 1. 3. 2. 1. 1. 5. Ünlülerde İncelme

Kelimelerde bulunan kalın ünlü seslerin incelmesidir.

e < *ā*: ÖT *sekin* < Ar. *sākin* “sakin”.

2. 1. 3. 2. 1. 1. 6. Ünlülerde Kalınlaşma

Kelimelerde bulunan ince ünlülerin kalınlaşmasıdır.

u < *ü*: ÖT *dum* < Far. *düm* “kuyruk”.

a < *e*: ÖT *tilla* < Far. *Tille* “altın” (Coşkun, 2017, s. 35-38).

Ünlüler sözcüklerde ünsüz seslerle birlikte Özbek ağız farklılıklarından da kaynaklanan birçok özellikten dolayı değişim gösterir. Bu değişimler ses olayı bakımından önemlidir.

2. 1. 3. 2. 1. 2. Ünlü Düşmesi

Kelimelerde vurgusuz orta hecenin düşmesidir.

ÖT *köngil* < *könngl+i*.

ÖT *oğul* < *oğl+ı+m* (Gültekin vd., 2019, s. 378).

2. 1. 3. 2. 1. 3. Ünlü Türemesi

Kelimelerde hecenin türemesidir.

ÖT *orus* < TT *rus* “Rus”

ÖT *tuxum* < Far. *tuhm* “yumurta”.

2. 1. 3. 2. 1. 4. Ünlü Uyumları

Özbek Türkçesinde ünlülerin sözcüklere bazı kurallar çerçevesinde geldiği görülür. Bu kurallardan biri de ünlü uyumlarıdır. Ünlülerin sözcüklerde uyumları çok önemli bir durumdur. Özbek Türkçesi bu konuda diğer lehçelerden birçok sözcük kullanımında önemli farklılıklar gösterir.

2. 1. 3. 2. 1. 4. 1. Büyük Ünlü Uyumu

Özbek Türkçesinde büyük ünlü uyumu çok zayıftır. Kalınlık-incelik uyumu olarak da bilinir. Büyük ünlü uyumu kısaca; *a, ä, â, ê, ı, i, o, ö, u, ü* ünlülerinin *x, q, ğ* seslerine göre değişiklik göstermesidir: *berüdi* “veriyor”, *oğri* “hırsız”, *boldi* “oldu”, *yolçi* “yolcu” vb. örnekler verilebilir (Öztürk, 2011, s. 8).

Büyük ünlü uyumu Özbek Türkçesinde genel olarak sıkıntılıdır; Ancak küçük ünlü uyumu noktasında sözcüklerin daha uyumlu olduğu görülür.

2. 1. 3. 2. 1. 4. 2. Küçük Ünlü Uyumu

Özbek Türkçesinde küçük ünlü uyumu düzlük-yuvarlaklık uyumudur. Düz ünlülerden sonra düz, yuvarlak ünlülerden sonra yuvarlak ünlü gelir. Aksi hâlde uyum bozulur: **Özbäklär** “Özbekler”, **berädi** “veriyor”, **ötämiz** “geçiyoruz”, **kilädilar** “geliyorlar” vb. Ancak Özbek Türkçesinde kuralın bozulduğu durumlar da vardır: **köngil** “gönül”, **boyli** “boyu”, **öli** “ölüm”, **kömir** “kömür”, **qolim** “elim” gibi örnekler verir (Buran, Alkaya, 2018, s. 32-33).

2. 1. 3. 2. 2. ÜNSÜZLER

Özbek Türkçesinde 25 ünsüz vardır. Bu ünsüzler şunlardır: **b, c, ç, d, f, g, ğ, h, ħ, k, ķ, l, m, n, ŋ, p, r, s, ş, t, v, y, z ve ts.**

Ünsüzler genel olarak 4 ana başlıkta incelenirler:

2. 1. 3. 2. 2. 1. Ton Bakımından Ünsüzler:

Tonlu Ünsüzler (*b, d, c, g, m, n, l, r, v, z, y, ğ*),

Tonsuz Ünsüzler (*ç, f, h, x, k, q, p, s, ş, t, ts*).

2. 1. 3. 2. 2. 2. Boğumlama Noktası Bakımından Ünsüzler:

Dudak ünsüzleri (*p, b, m*),

Diş-dudak ünsüleri (*f, v*),

Diş Eti Ünsüzleri (*d, t, n, r, l*),

Ön Damak Ünsüzleri (*y, k, g*),

Art Damak Ünsüzleri (*k, g*),

Küçük Dil Ünsüzleri (*q, ğ, x*),

Gırtlak Ünsüzü (*h*).

2. 1. 3. 2. 2. 3. Ses Yolu Bakımından Oluşan Ünsüzler:

Kapalı Ses Yolunda Oluşan Ünsüzler (*b, c, ç, d, g, k, ğ, q, p, t*),

Açık Ses Yolunda Oluşan Ünsüzler (*f, h, x, s, ş, v, z, l, m, n, r, y*).

2. 1. 3. 2. 2. 4. Hava Yolu Bakımından Oluşan Ünsüzler:

Ağız Ünsüzleri (*b, c, ç, d, f, g, ğ, h, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z*),

Geniz Ünsüzleri (*m, n*) (Coşkun, 2017, s. 38-42).

2. 1. 3. 2. 2. 1. Ünsüz Değişmesi

Kelimede bir ünsüzün başka bir ünsüze dönüşmesine ünsüz değişimi denir. Özbek Türkçesinde ünsüz değişimi şu şekildedir:

2. 1. 3. 2. 2. 1. 1. Tonlulaşma

-g- < -k: ÖT *âynägi* < *âynäk-i* “ayna”.

-ğ- < -q: ÖT *qoltıği* < *qoltıq-ı* “koltuk (organ)”.

d < t: ÖT *dengiz* < DLT *teniz* “deniz”.

2. 1. 3. 2. 2. 1. 2. Tonsuzlaşma

p- < b-: ÖT *piçâq* < ET *bıçak* “bıçak”.

-s < -z: ÖT *turmäs* < ET *turmaz* “durmaz”.

2. 1. 3. 2. 2. 1. 3. Dudaksızlaşma

-v < -ğ-: ÖT *qırâv* < DLT *kırağu* “kırağı”.

2. 1. 3. 2. 2. 1. 4. Diş-damaksızlaşma

-n < -m: ÖT *endi* < ET *amti* “şimdi”.

2. 1. 3. 2. 2. 1. 5. Akıcılaşma

-y < -d-: ÖT *keyin* < ET *kidin* “sonra”.

2. 1. 3. 2. 2. 1. 6. Sızıcılaşma

-v- < -b- / -v < -b: ÖT *yalvar-* < ET *yalbar-* “yalvar”.

2. 1. 3. 2. 2. 1. 7. Patlayıcılaşma

-p- < -f-: ÖT *süprä* < Ar. *sufre* “sofra”.

-ç < -ş: ÖT *qariç* < DLT *karış* “karış”.

2. 1. 3. 2. 2. 1. 8. Genizleşme

m- < b-: ÖT *muz* < DLT *buz* “buz” (Coşkun, 2017, s. 38-45).

2. 1. 3. 2. 2. 2. Ünsüz Uyumu

Özbek Türkçesinde kelimelerdeki tonlu ve tonsuz ünsüzlerin uyumuna ünsüz uyumu denir. Ünsüzlerin kelimelerde ses olayları şunlardır:

2. 1. 3. 2. 2. 2. 1. Ünsüz Düşmesi

Kelimelerde bulunan “*r, y, ve h*” ünsüzlerinden düşmesidir.

ÖT *ilân* < ET *yılan* “yılan”.

ÖT *ıştibâ* < Ar. *ıştibâh* “şüphe”.

2. 1. 3. 2. 2. 2. 2. Ünsüz Türemesi

Kelimelerin başına veya ortasına ünlü getirilmesidir.

ÖT *hökiz* < ET *öküz* “öküz”.

ÖT *yirâq* < ET *irak* “ırak, uzak”.

ÖT *nânvây* < Far. *nānvā* “fırıncı”.

2. 1. 3. 2. 2. 2. 3. İkizleşme

ÖT *ikki* < ET *iki, eki* “iki”.

ÖT *ottiz* < ET *otuz* “otuz”.

ÖT *toqqız* < ET *tokuz* “dokuz” (Doğan vd., 2010, s. 378-381).

Bütün bunlar, Özbek Türkçesini meydana getiren ünlü ve ünsüz seslerin kendi içinde önemli dinamiklerinin olduğunu göstermektedir. Sözcükleri meydana getiren ünlü ve ünsüz seslerin birbiriyle ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda Özbek Türkçesinin gelişmiş bir ses yapısı olduğunu açıkça görülmektedir.

2. 2. Özbek Edebiyatına Genel Bir Bakış

Özbek Türk edebiyatı, Karahanlı ve Çağatay edebiyatına dayanmaktadır. Özbek edebiyatı kendi içinde sözlü ve yazılı, klasik ve yeni edebiyat dönemleri olmak üzere ikiye ayrılır.

“Emek Üşenmez, Erkin Vahidov, Aziz Merhan, Fatma Açık, Timur Kocaoğlu, Mirzayev-Şermuhamedov, Begali Kasimov, Töre Mirzayev, Mirmuhsin Şermuhamedov, Johannes Benzing” gibi pek çok bilim insanı tarafından Özbek edebiyatı üzerine tasnif çalışması yapmıştır.

“Erkin Vahidov”, Özbek edebiyatını 3 ana bölümde tasnif etmiştir (Kocaoğlu, 1996, s.4).

Erkin Vahidov’un tasnifi şöyledir:

1. Millî Uyanış Dönemi Özbek Edebiyatı (1900-1929)
 2. Sosyalist Realizm Edebiyatı (1930-1960)
 3. Yeni Uyanış ve Bağımsızlık İçin Mücadele Dönemi Edebiyatı (1960-1990)
- (Yelok, 2017, s.575).

Diğer taraftan yapılan çalışmalardan birini de Hikmet Koraş yapmıştır.

Hikmet Koraş, Özbek Edebiyatını 3 ana bölümde şu şekilde tasnif eder:

1. Sözlü geleneğe dayanan Özbek Halk Edebiyatı,
2. Yazılı Özbek Edebiyatı,
3. Çağdaş Özbek Edebiyatı (Koraş, 2009, s.32).

Özbek Edebiyatı üzerine yapılan tasnif çalışmalarının zamanla arttığı ve birçok konu üzerinde değişik verilerin ortaya konduğu görülmüştür.

Aziz Merhan’a göre yazılı Özbek edebiyatı klasik ve yeni olmak üzere iki ana bölüme ayrılmaktadır. Tasnif şu şekildedir:

1. Klasik Özbek Edebiyatı (11-13. yüzyıl arası):
 1. 1 Çağatay Dönemi Özbek Edebiyatı (11-16. yüzyıllar arası),
 1. 2. Hanlıklar Devri Özbek Edebiyatı (17-19. yüzyıl arası).
2. Yeni Dönem Özbek Edebiyatı (1910 yılından sonraki dönem):
 2. 1. Geçiş Dönemi Özbek Edebiyatı (1910 yılın başları),
 2. 2. Cedit (Yenilik) Dönemi Özbek Edebiyatı (1910-1938 arası),
 2. 3. Sovyetler Devri Özbek Edebiyatı (1917-1991 arası),

2. 4. Bağımsızlık Devri Özbek Edebiyatı (1990 sonrası) (Merhan, 2007, 125-138).

Özbek edebiyatı çok eski ve zengin bir birikime sahiptir. Türkistan coğrafyasında doğan ve dünyanın dört bir yanına yayılarak gelişen Özbek Türkleri gittikleri coğrafyalara edebi özelliklerini de götürmüştür. Çok uzun bir zaman içinde gelişme gösteren Özbek edebiyatı, sözlü ve yazılı olarak günümüze gelişerek gelmiştir.

Özbek edebiyatı Karahanlı ve Çağatay edebiyatı dönemlerinin temeli üzerinde yükselerek edebiyat alanında en önemli gelişmeler 20. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Türkistan coğrafyasında başta Özbekler olmak üzere yaşanan sosyal, siyasal, ekonomik birçok olay bütün Türk halklarını yakından etkilemiş, bu durum yazılı kültür ve edebiyat alanında önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Özbek edebiyatının önemli şairleri olan başta “Aynî, Niyâzî ve Fıtrat” ve birçok Özbek sanatçının öncülüğünde “Çağdaş Özbek şiiri” oluşmuştur. Çağdaş Özbek şiiri 3 dönemde incelenir (Kocaoğlu, 1992, s.757; Kasimov, 2009, s.1).

20. yüzyılda büyük gelişmeler göstermeye başlayan Özbek edebiyatı, yazılı ve sözlü olarak pek çok Özbek şairi elinde ve dilinde şekil almış, eserler ortaya konmuştur. Özbek edebiyatı zaman içerisinde bu gelişimini başta Özbek Türkleri olmak üzere tüm Türk halkları içinde devam ettirmiştir.

1910-1938 yılları arasında Özbek edebiyatında önemli gelişmeler meydana geldi. Bu gelişmelerden en önemlisi yenilik anlamına gelen Ceditçilikti. Ceditçilik (yenilik), Türkistan coğrafyasında Tatar Türkleri arasında çıkıp kısa zamanda İsmail Gaspıralı önderliğinde Tüm coğrafyaya yayılan sosyal bir hareket hâline gelmiştir. Bu sosyal hareket Çarlık Rusya’nın dağılmasıyla “Ceditizm” adıyla Müslüman Türkleri birleştiren siyasal bir akıma dönüşmüştür. Ceditçilik düşüncesinin bu kadar kısa zamanda yayılmasında Tercüman gazetesi, Vakt, Yılduz ve Sırat-ı Müstakim dergilerinin ve pek çok aydının yayımladığı şiirler etkili olmuştur (Andican, 2003, s. 25; Açık, 2007, s. 32).

Zaman içerisinde yaşanan sosyal, siyasal ve kültürel olaylar her konuda ve alanda herkesi etkilediği gibi Özbek edebiyatını da etkilemiştir. Bu etkilenmeler yazılı ve sözlü alanlarda önemli gelişmelere neden olmuştur.

Ceditçilik, toplum içinde sosyal, siyasal, ekonomik, eğitim, millî ve manevî gibi pek çok alanda eski düzenin kalkması ve hızla gelişen dünya düzenine girilmesi

konusunda gelişmeler konuşulmaya başlanmış, Cedit düşüncesiyle okulların açılması, bilimin her konuda rehber kabul edilmesi gibi çok sayıda önemli gelişme üzerinde çalışmalar başlamıştır (Merhan, 2011, s. 285).

Yapılan çok sayıda sözlü ve yazılı çalışma bu dönemde Özbek edebiyatını zengin bir edebî atmosferin içine sokmuştur. Edebî ve kültürel gelişmeler birçok yeniliğin meydana gelmesine neden olduğu görülmüştür.

Cedit döneminde kültür ve edebiyat konusunda hiç görülmeyen yenilikler yaşanmaya başlamış, âdete bu dönem Türkistan coğrafyasının Rönesans'ı hâline gelmiştir. Özellikle Özbek şiirinde önemli gelişmeler yaşanmış, bu gelişmeler birçok Türk şairi etkilemiştir. Bu dönemin şiir alanında en yetkin şairi “Abdülhamit Süleyman Çolpan”dır. Çolpan dışında bu “A. Fıtrat, Elbek, Eybek, Batu, Şâkir, Süleyman, Aydın, Gayretî, Uygun, Hâmid Âlimcan, Gafur Gulam” gibi isimleri sayabiliriz. 1920’li yıllarda bu şairlerden bazıları millî ve manevî şiirler yazarken, bazıları da Sovyet Rus rejimini, Stalin’in yaptığı icraatları öven, anlatan şiirler yazdılar (Üşenmez, 2013, s.29-45).

Ortaya konan sözlü ve yazılı eserlerde Özbek halkının hür ve özgür olma yolunda yaşadığı çileli olaylar, yaşanan ölümler ve işkenceler açıkça görülmektedir. Bu dönemde yaşanan olaylar ve durumlar yazarlar ve aydınlar tarafından ustaca halka anlatılmış, halkın ölümsüz imanı ve hafızası diri tutulmuştur.

1938-1960 yılları Rus rejiminin Özbek halkına aşırı zulüm ve işkence yaptığı yıllar olmuştur. Bu dönemde pek çok Özbek şair ve aydın işkencelere maruz kalmış, sürgün edilmiştir. Bu yaşanan sürgün ve cinayetlerin en büyük amacı, Özbek halkını susturmak, bölge halklarına daha rahat hâkim olmaktır. Bu dönemde “Çolpan, Batu, Elbek” gibi pek çok önemli şair ve aydın şehit edilmiştir. Bu dönem Özbek tarihinde ve edebiyatında “suskunluk” veya “yas” dönemi olarak da adlandırılır (Buran, Alkaya, 2018, s. 154).

Özbek Türklerinin millî ve manevî değerlerini yok etmek ve onları hâkimiyeti altına almak isteyen Ruslar, zamanla bu düşüncelerinin Özbek Türklerinin mücadelesi karşısında boş olduğunu anladılar.

1960-1986 yılları Stalin’inin ölümü başta Türkistan coğrafyasında ve dünyanın dört bir yanında önemli bir gelişme olmuştur. Yıllarca Stalin yönetimindeki ülkelerde ve Rusya’da göz görülür bir rahatlama görülmüştür. Bu bahar havası Özbek edebiyatına ve şiirlerine yansımıştır. Özbek şiirinin bu dönemi “yeni dönem”

olarak ifade edilir. Bu dönemde “Abdulla Aripov, Cemal Kemal, Aziz Abdürrezak, Rauf Parfi, Mirtemir, Uygun, Zülfıya, Hamid Gulam” gibi önemli şairler, yeni dönem şiir rüzgarına kapıldıkları görülmektedir.. Bu şairlerden bazıları lirik ve millî şiirlerin yanında propaganda şiirleri yazmaya devam etmiştir (Üşenmez, 2013, s. 45-51).

Özellikle şiir alanında yapılan önemli çalışmalar, Özbek edebiyatını, Özbek Türklerinin ölümsüz imanını ve hafızasını diri tutmuştur. Zaman içerisinde verilen nesir türünde yazılar gazete ve dergi sayfalarında boy göstermiştir.

Özbek edebiyatının nesir türleri yaşanan olayların akışında şiir kadar ön plâna çıkamamıştır; ancak 1910-1920 yıllarında “Kadirî ve Aynî” adlı yazarlar tarafından hikâye ve roman alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde “ Ötken Künler, Mehrabdan Çayan, Buhara Cellatları, Kutluk Kan, Nevayî, Balalık, Ulug Yol” hikâye ve roman türünde verilen eserler, Özbek nesir sanatı adına önemli gelişmelerdir. 1947 yılından sonra Özbek edebiyatında millî kültüre dönüş hareketi yaşanmış, pek çok sanatçı, şair, bilim insanı ve aydın eserleriyle ön plâna çıkmışlardır. Bu dönemde “Mevc, Hamal, Samanyolu, Beyaz, Tulpar, Felç, Sel, Beyaz Fırtına, Uluğbey’in Hazinesi, Köhne Dünya” şiir, roman, hikâye ve tiyatro gibi birçok türde millî ve manevî değerleriyle öne çıkan eserler, “Keldi Kadirov, Pîrimkul Kadiroğlu, Gafur Gulam, Askad Muhtar, İbrahim Rahim, Muhammed Ali Özbek, Adil Yakuboğlu” gibi pek çok önemli Özbek sanatçı tarafından yazılmıştır (Buran, Alkaya, 2018, s.156).

Bütün bu bilgilerden hareketle, Türkistan coğrafyasında yaşanan olaylar Özbek Türkleri ve edebiyatını zaman içerisinde daha çok geliştirip güçlendirmiştir. Yazılı ve sözlü olarak 20. yüzyıldan günümüze kadar gelişerek gelen ve Karahalı, Çağatay Türkçeleri gibi dillerin devamı olan Özbek Türkçesi ve edebiyatında, nazım ve nesir üzerine çok sayıda eser ve yazar ön plana çıkmıştır. Bu gelişmeler hız kesmeden devam etmektedir.

2. 3. Türk, Özbek ve Hatay / Ovakent Bölgesinde Bulunan Özbek Türkleri ve Atasözleri Hakkında Genel Bilgiler

2. 3. 1. Atasözlerinin Tarihsel Gelişimi

İnsan var olduğu günden beri yaşadığı her yerde birçok özelliğiyle diğer varlıklardan ayrılmış, aklı, iradesi, duygu ve düşüncelerini dışarı yansıtıp uygulaması yönünden dünya hayatının en kıymetli varlığı olmuştur. Bu değer ortaya çıkmasında şüphesiz insanın en önemli özelliği dili kullanma yeteneğidir. İnsan dili kullanma yönüyle doğadaki tüm canlıları tanıma ve anlamlandırma noktasında çalışmalar yapmış, bunları hayatında sık sık kullanmıştır. Bu birikim zamanla insanın kuşaktan kuşağa aktardığı en kıymetli hazinesi olmuştur. Önceleri sözlü şekilde bu hazineyi taşıırken daha sonra yazıyla birlikte ölümsüzleştirmiştir.

Türk milleti, dünyanın en zengin yazılı ve sözlü kültürüne sahip milletlerinden birisidir. Orhun Abideleriyle başlayan yazılı kültür döneminden önce insanlığın var olduğu döneme kadar uzanan çok eski bir sözlü dönemi ve kültürel zenginliği bünyesinde bulundurur. Bu sözlü kültür üzerine yazının bulunması ile ölümsüzleşen Türk kültürü bütün ihtişamıyla yükselerek devam etmeye başlamıştır. Türk kültürünün sözlü dönemlerde gerek ozanların tellerinde ve sözlerinde gerekse Orhun Abideleri, Yenisel Yazıtları, Uygur ve Karahanlı dönemi dil ürünlerinde “*söz, haber, mesaj, nutuk, şöhet, şey*” gibi mânâlarına gelen tüm ürünlerde dile getirilen en önemli kültür miraslarımızdan biri de atasözleri olmuştur. (Tezcan, 1978, s. 371).

Atasözleri sözlü ve yazılı kültürün millet açısından en önemli hazinesidir. Bir milletin yüzyıllar içerisinde meydana getirdiği eşsiz birikimi bağrında muhafaza eder. Sözlü ve yazılı kültür açısından bir milletin maddî ve manevî tüm değerlerini yansıtır.

Atasözleri halkın kültürü içinde doğmuş bir folklor ürünüdür. Atasözlerinin bu özelliği onun nerede, kim tarafından, nasıl, ne zaman meydana geldiği noktasındaki soruları cevapsız bırakıyor. Atasözlerinin nasıl doğup, gelişip, yayıldığı konusunda Aristo, Rousseau, Herder, birçok bilim insanının da araştırdığı, fikir ortaya koyduğu bir durum hâline gelmiştir. Ancak ortaya konan hiçbir düşünce çoğunluk tarafından kabullenilmemiştir (Oy, 1972, s. 7).

Bu bilgilerden hareketle atasözleri, tarihin en eski zamanlarında insanlar tarafından zamanla yaşanmış olay ve durumlar karşısında edinilen bilgi ve deneyim sonucunda ortaya bir takım sözlü ürünler çıkmış, bu ürünler zamanla kişiler tarafından yıllar içinde eklemeler, çıkarmalar ile uzun zaman konuşulmuş ve böylece halkın malı olmuştur.

Mehmet Hengirmen atasözleriyle ilgili: “Atasözlerinin doğum, ölüm ve yaşama nedenlerini incelemek, o atasözlerini kullanan toplumda nelerin eskiyip, nelerin yaşadığını öğrenmek açısından son derece önemlidir.” (Hengirmen, 1990, s. 27) Bu bilgiler ışığında geçen zaman içinde yaşanan pek çok olay başta insan ve hayatı, atasözlerinin var veya yok olması gibi birçok şeyi değiştiriyor. Bu değişim hayatımızın her alanında yepyeni açılımlara ve değişimlere yol açıyor.

1. 3. 2. Atasözleri Terimi

Genel olarak atasözleri, bir milletin yüzyıllar içerisinde meydana getirdiği tüm değerlerini sözlü ve yazılı olarak bünyesinde bulunduran ve kuşaktan kuşağa aktaran, anonim ve daha çok sözlü olan bir hazinedir.

Tarihin en eski zamanlarından günümüze kadar gelen halkın ortak mirası olan atasözleri, her kültürde sözlü dönem ürünler olarak önemini korumaktadır. Hazır cevap ve keskin bir zekanın ürünü olan atasözleri, hemen hemen bütün toplumlarda görülür. Bu kıymetli sözler konuşma sırasında konuşmacıya ve konuşulan konuya keskin bir akıcılık katar. Böylelikle konuşma ve konuşulan konu herkes tarafından evrensel mesajlar çerçevesinde daha rahat anlaşılır. Türk dünyasında atasözleri üzerine çokça tanım ve terim çalışması yapılmış, Türk atasözlerini karşılayan pek çok tanım ve kavram ortaya konmuştur. İlk yazılı ürünlerimiz olan Orhun Abideleri, Uyгур metinleri ve Karahanlı devrinde “söz, şöhrət, şey” anlamlarına gelmiştir. Göktürkçede “öğüt”, Turfan metinlerinde “atalar sözü”, Karahanlı ve 14. yüzyıl Kıpçak dönemi pek çok eserde “sab / sav” sözcükleri atasözü terimi olarak kullanılmıştır. Hatta 7. yüzyılda Arap coğrafyasında yazı dilinde mesel tabiri kullanılırdır. Bunun yanında Habeşçe “mesl”, Ârâmîce “meslâ” ve Arapça’da “masal, mesel” ve çokluğu “emsal” biçiminde kullanımları görülmektedir. (Oy, 1972, s. 1717-122; Elçin, 1997, s. 623).

Halkın malı olan ve her kültürde görülen bu özlü sözler, zaman içerisinde gelişim gösterir. Dilin gelişiminde, değerlerin korunmasında halkın ortak hafızasıdır.

10. yüzyılın başlarında yazılmış muhtelif bazı eserlerde Darb-ı mesel “zamanında söylemek” anlamına gelen söz olarak kullanıldığını görmekteyiz. Daha sonra 15. Yüzyılda Anadolu Oğuz lehçesinde Batı Türklerinde “atalar sözü” olarak kullanılmıştır. 17 ve 18. yüzyıllarda İstanbul’da yazılan ve Paris Millî Kütüphanesi’nde bulunan “Kitab-ı Atalar” ve Levnî’nin cönkünde kayıtlı destanı atasözleri hakkında önemli kaynaklardır (Elçin, 1997, s. 623-630).

Türk tarihi ve dili coğrafya anlamında dünyanın geniş bir alanına yayılmıştır. Bu alanın geniş ve çeşitli olmasından dolayı başta Türk dili ve tarihi olmak üzere kültürel birçok değer ve zenginlik ortaya çıkmaktadır.

Türk dilinde atasözleri için bölgeden bölgeye lehçeden kaynaklı değişik şekilde kullanılan pek çok terim bulunmaktadır. Anadolu ve dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan Türk boylarında atasözleri için şu terimler söylenmektedir: Anadolu ağızlarında “Deme, Demece, Deyişet, Oranlama, Eskiler Sözü, Eski söz”, Türkiye, Azerbaycan, Tataristan, Türkmenistan gibi bölgelerde “Atasözü, Atalarsözü”, İran, Afganistan Türkmenleri, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Uygur Türklerinde “Makal, Nakıl, Nakal, Metal”, Başkurdistan, Tataristan’da “Aytım”, Çuvaşlarda “Samah”, Yakutlarda “Xohono”, Sagaylarda “Takpak”, Tuvalarda “Ülgercomak”, Tobollar “Takmak” (Elçin, 1997, s. 623-625).

Türk dilinin gelişiminde önemli bir unsur olan atasözleri, Türk dilinin lehçeleri arasında ağız ve şive farklılıkları etrafında verilirken özünde değişmez. Değişik coğrafyalarda farklı söyleyişleri bulunmaktadır.

Türkistan coğrafyası başta olmak üzere dünyanın birçok yerinde yaşayan Türkler konuşma dilini lehçe yönüyle farklı kullanırlar. Lehçenin dil üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle Orta Doğu Arap ülkelerine yakın Türk devletleri Arapça ve Farsça dillerinden yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Çağdaş Türk lehçelerinde yoğun olarak kullanılan ve atasözünün karşılığı olan Arapça “kavl” kelimesi kullanılmaktadır. Kavl kelimesinin ses olarak değişikliğe uğramış şekli de “Makal” kelimesidir. Bu etkileşim Arapça gibi pek çok dilin Çağdaş Türk lehçelerinde etkisi olduğunu göstermektedir (Öz, 1999, s. 10-55).

Atasözleri dünyanın dört bir yanında terim olarak farklı isimlerle anılmaktadır.

Bugün Afganistan coğrafyasında dünyanın diğer pek çok bölgesinde olduğu gibi yaşayan çok sayıda Özbek Türk’ü bulunmaktadır. Özbekler sözlü ve yazılı

kültür içinde atasözlerini “Atalarsözi, Derbûl Meseller, Makal, Makallar, Matal, Metal, Hikmetli Gaplar, Halk Dürdaneleri, Halk Makalları, Halk Tefekkürü” isimleriyle kullanmaktadırlar (Hassas, 2013, s. 1-7).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinin yaşadığı bu bölgede yaptığımız çalışma sonucunda atasözleri sözlü ve yazılı kültür içinde “Atalarsözi, Makal, Makallar, Matal, Metal, Hikmetli Gaplar, Halk Dürdaneleri, Halk Makalları, Halk Tefekkürü” adlarıyla bilinmektedir. Bu da bölgede yaşayan Özbek Türklerinin sözlü ve yazılı kültürünü koruduğunu ve gelecek kuşaklara aktardığını göstermektedir.

2. 3. 3. Atasözleri Tanımı

Tarihin eski dönemlerinde var olmuş ve günümüze gelmiş, Türk halkının hayatı hakkında köklü ve zengin bilgi, deyim ve tecrübeleri aktaran anonim, sözlü halk ürünleri adına pek çok tanım yapılmıştır. Türk atasözleri üzerine yapılan tanımlar şu şekildedir:

“*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*” adlı eserde atasözü için şöyle söylenir: “*Atasözü, sözlü gelenek içinde uzun bir süre zarfında halkın bağrında doğup gelişmiş, uzun zaman içinde atalarımızın elde ettiği deneyim ve tecrübeler sonucunda ortaya çıkmış, öğüt verici ve anonim bir yapıya sahip özlü sözlerdir.*” (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1977, s. 214).

“*Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*” adlı eserinde İbrahim Şinasi 1870 yılında atasözünü şu şekilde tanımlar: “*Zaman içerisinde kalıplaşarak günümüze gelen değerli sözler, halkın hikmetidir ve bir milletin maddî ve manevî iç yüzünü ortaya koyar.*” (Beyzadeoğlu, 2003, s. 42).

“*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*” adlı kitabında Ömer Asım Aksoy atasözlerinin şöyle tanımlar: “*Çok eski zamanlardan günümüze gelen ve halkın duygu, düşünce, maddî ve manevî tüm yaşantısını içinde barındıran, halk tarafından sıkı sıkıya benimsenmiş, kalıplaşmış anonim özlü sözlerdir.*” (Aksoy, 1988, s. 37).

“*Edebiyatımızda Atasözleri*” adlı kitabında Şükrü Elçin atasözlerini şu şekilde tanımlar: “*Türk milletinin hayatını ve karakterini kısa ve özlü bir şekilde yansıtan, kesin hüküm bildiren, kalıplaşmış ve anonim olan ata mirasına atasözü denir.*” (Elçin, 1997, s. 625-626).

“*Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*” adlı eserinde Özkul Çobanoğlu atasözünü şöyle ifade eder: “*Yaşam içerisinde her türlü koşulda ve zamanda*

ulusların özünü, maddi ve manevî tüm değerlerini ifade eden kısa ve etkili sözlerdir.” (Çobanoğlu, 2004, s. 1).

“*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*” adlı eserde Ahmet Tülek: “*Uzun zaman içerisinde atalarımızın elde ettiği bilgi, deneyim ve tecrübelerine dayanan ve bazı kurallar içerisinde oluşan kalıplaşarak oluşmuş hikmetli söz gruplarıdır.*” diye atasözlerini tanımlar. (Tülek, 2003, s. 5).

“*Tarih Boyunca Türk Atasözleri*” adlı çalışmasında Aydın Oy atasözü için şunları söyler: “*Eski zamanlarda atalarımızın elde ettiği deneyim ve gözlem sonucunda doğan ve nesillere aktarılarak bugüne ulaşan, anonim, özlü sözlerdir.*” (Oy, 1972, s. 44).

“*Edebiyatımızda Atasözleri*” adlı çalışmasında Dehri Dilçin atasözleri için şunları ifade eder: “*Atasözleri insanoğlu ile doğmuş, göçebe bir hayatın içinde büyümüş, zaman içerisinde ulus hâline gelerek medenileşmiş bir türdür.*” (Dilçin, 2000, s. 13).

“*Atasözleri ve Vecizlerin Açıklamaları*” adlı eserinde Sabahat Emir atasözleri için şöyle der: “*Köklü ve zengin bir hayatı içinde barındıran, çok eski zamanlarda oluşmuş ve kimin söylediği ve yaydığı belli olmayan, birçok gerçeği özlü ve etkili bir şekilde geleceğe aktaran sözlerdir.*” (Emir, 1970, s. 25).

“*Şinasi, Dûrub-ı Emsâl-i Osmâniyye*” adlı eserinde Süreyya Beyzadeoğlu atasözlerini şöyle tanımlar: “*Tarihin en eski zamanlarından bugüne kadar sözlü ve yazılı Türk edebiyatında “Sav, Mesel, Metel, Makal, Darb-ı Mesel, Emsal, Kavl, Hikmetli Gablar, Halk Gabı, Atalarsözi” gibi pek çok Türk lehçesinde isimleriyle süregelmiş hikmetli sözlerdir.*” (Beyzadeoğlu, 2003, s. 1).

“*Atasözleri*” adlı kitabında İsmail Parlatır şu şekilde tanımlar atasözlerini: “*Yüzyıllar içinde halkın bağrında doğup gelişmiş, uzun deneme ve yanılmalar sonucunda oluşmuş, kesin yargılar bildiren ve keskin bir zekânın ürünü olan kalıplaşmış özlü sözlerdir.*” (Parlatır, 2010, s. 2).

“*Türkçede Eklerin Kökeni*” adlı eserinde Vecihe Hatipoğlu atasözlerini şu şekilde tanımlar: “*Belli kurallar içinde çok eski zamanlarda oluşmuş, hikmetli, ata mirası özlü sözlerdir.*” (Hatipoğlu, 1974, s. 331-340).

“*Çağdaş Türk Dili*” adlı kitabında Süer Eker atasözü tanımı şöyle yapmıştır: “*Büyük bir bölümü geniş veya emir kipiyle kullanılarak sözlü bir şekilde kullanılan,*

uzun zaman içerisinde halkın ortak ürünü olarak var olan, kalıplaşmış söz gruplarıdır.” (Eker, 2003, s. 379).

“*Atasözlerimiz*” adlı kitabında Yusuf Çotuksöken şöyle der: “*Bir milletin duygu, düşünce, inanç , maddî ve manevî gibi özellikleri ifade eden kamu kurumudur.*” (Çotuksöken, 2004, s. 7).

“*Türkiye Türkçesinde Atasözleri*” adlı kitabında Nurettin Albayrak atasözlerini şu şekilde tanımlar: “*Zaman içinde atalarımızın deneyim ve tecrübeleri sonucunda ortaya çıkmış, öğüt verici, anonim hikmetli sözlerdir.*” (Albayrak, 2009, s. 3).

“*Arkadaş Türkçe Sözlüğü*” adlı eserinde Ali Püsküllüoğlu şöyle söyler: “*Uzun zaman içinde atalarımızın deneyim ve tecrübelerle elde ettiği ve herkes tarafından benimsenen kalıplaşmış özlü sözlerdir.*” (Püsküllüoğlu, 2004, s. 7).

“*Manzum Özbek Atasözlerinde Ahenk*” adlı eserinde Bilal Aktan atasözlerini şu şekilde tanımlar: “*Toplumun uzun bir zaman içinde yaşadığı bilgi, deneyim, tecrübe ve ortak duygu ve düşüncelerini içeren, genel geçer özellikte olan, kalıplaşmış, kısa, özlü ve anonim ata mirası sözlerdir.*” (Aktan, 2011, s. 137).

“*Özbek Atasözleri*” adlı eserinde İbrahim Gümüş ve Muhittin Yoldaşev atasözleri için şöyle söyler: “*Atasözleri, bir milletin en özel anayasasıdır*” (Yoldaşev, Gümüş, 1995, s. 5).

“*Moğol Atasözleri*” adlı eserinde Bülent Gül atasözlerini şöyle tanımlar: “*Atasözleri, toplum yaşamı içinde yaşanan olay ve durumlar sonucunda kazanılan deneyim ve tecrübelerin toplumun kültürel öğeleri ile birleşmesi sonucunda oluşan hüküm ve görüş yüklü sözlerdir.*” (Gül, 2010, s. 11).

“*Kazak Atasözleri*” adlı eserinde Uğur Gürsu şöyle der: “*Atasözleri, bir milletin maddî ve manevî tüm değerlerini yansıtan ve yüzyıllar içinde oluşup günümüze kadar gelen sözlü ürünlerdir.*” (Gürsu, 2017, s. 17).

“*Karşılaştırmalı Türkmen Atasözleri*” adlı eserde Gurbandurdi Geldiyev ve Yaşar Karayunusoğlu atasözlerini şu şekilde tanımlarlar: “*Atasözleri, bir ulusun akıl hazinesi, akliselim ve ruh kaynağı, önemli bir yol göstericisidir.*” (Geldiyev, Karayunusoğlu, 2017, s. 7).

“*Kırgız Atasözleri*” adlı kitabında Ülkü Çelik Şavk atasözünü şöyle tanımlar: “*Atasözleri, kısa, öz ve veciz ifadelerdir.*” (Şavk, 2018, s. IX).

Atasözü hakkında yapmış olduğumuz bu tanımlardan sonra genel anlamda atasözleri hakkın şu ortak sonuçlara ulaşmaktayız:

1. Atasözleri bir milletin tarihinin en eski zamanlarından günümüze kadar gelen en değerli sözlü kültür öğeleridir.
2. Çok uzun bir zaman içerisinde oluşmuşlardır.
3. Engin deneyim, tecrübe ve bilgiler sonucunda elde edilmişlerdir.
4. Hazır cevap ve keskin bir zekânın ürünleridir.
5. Bazı kurallar çerçevesinde oluşmuşlardır.
6. Yüzyıllar içerisinde halkın bağrında doğup büyümüş sonrasında gelişerek kültürün en önemli ortak paydası olmuş, anonim ürünlerdir.
7. Az sözle çok şeyi en etkili şekilde anlatan ürünlerdir.
8. Atasözleri yapı olarak eşsizdir. Her bir kelime olması gereken yerdedir. Hiçbir kelime ne başka bir kelimeyle ne de başka bir yere getirilmeyle değiştirilemez, kalıplaşmıştır.
10. Biçim ve içerik olarak bir milletin kültürel olarak en genel özelliklerini açıkça gösteren bilgiler hazinesidir.
11. Atasözleri, bilgece söylenen ve doğruluğu her coğrafya ve zamanda kanıtlanmış öğüt verici, sözlü ifadelerdir.
12. Kullanılan dil ve içerik olarak bir ulusun edebî anlamda seviyesini açıkça gösteren bir ölçüdür.
13. Sözlü ve yazılı olarak sıklıkla kullanılan atasözleri, daha çok sözlü şekliyle insan hayatında var olmaya devam etmektedir.
14. Atasözleri verdiği mesajlarla her yerde ve devirde evrensel özellikler taşır.
15. Atasözlerinin çoğu farlı söylene de içerik olarak bir birine benzerler.

2. 3. 4. Özbek Atasözlerinde Kavram Özellikleri

2. 3. 4. 1. Atasözleri milletimizin tarihin en eski dönemlerinden bugüne kadar elde ettikleri engin deneyim ve tecrübeleri uzun denemeler sonucunda elde etmiş, anonim biçimde nesilden nesile sözlü gelenek içinde aktarmıştır:

Qoşning yāmān bolsā ketib qutulāsān,

Ering yāmān bolsā ölib qutulāsān. (Mirzayev T. vd., 2012, s. 66).

“İtin kötü ise atıp kurtulursun, Atın kötü ise satıp kurtulursun.”

2. 3. 4. 2. Milletin özünü yansıtan bu sözlerde didaktik mesajlar bulunmaktadır:

Yãmân bilân yürdim, qâldim uyutgä,

Yaxşı bilân yürdim, yetdim niyätgä. (Mirzayev T. vd., 2012, s. 57).

“Kötü ile yürüdüm, kaldım utançta; iyi ile yürüdüm, kavuştum emelime.”

2. 3. 4. 3. Bu sözlerde milletin tüm maddî ve manevî yazılı ve sözlü kutsalları görülmektedir:

Ânäli kelin - yuvâş,

Ânäsiz kelin - bebâş. (Mirzayev T. vd., 2012, s. 278).

“Analı gelin sakın, anasız gelin geçimsizdir.”

1. 3. 4. 4. Milletin millî özellikleri ve evrensel değerleri ön plana çıkmaktadır:

Sülây mân öldi, devlär qutıldı. (Mirzayev T. vd., 2012, s. 311).

“Süleyman öldü, devler kurtuldu.”

2. 3. 4. 5. Atasözleri çok uzun bir tarihsel süreci ve bu süreçte elde edilen gözlem ve deneyimleri açık bir şekilde ortaya koyar:

İlân postini taşlăsä häm - ilân. (Mirzayev T. vd., 2012, s. 64).

“Yılan, derisini atsa da yılandır.”

Şirin söz şäkärdän şirin. (Mirzayev T. vd., 2012, s. 87).

“Tatlı söz şekerden tatlıdır.”

2. 3. 4. 6. Özbek Atasözlerinde inanç ve öğreticilik ön plâna çıkar:

Şirin - şirin sözläsäng,

İlân inidän çıkar.

Aççıq - aççıq sözläsäng,

Müsülmân dinidän çıkar. (Mirzayev T. vd., 2012, s. 88).

“Tatlı tatlı konuşsan,

Yılan ininden çıkar.

Acı acı konuşsan,

Müslüman dininden çıkar.”

2. 3. 4. 7. Yaşanan sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve birçok olay atasözlerinde görülmektedir:

Cây bergängä cân ber,

Cân bergenge cây ber. (Mirzayev T. vd., 2012, s. 333).

“Yer verene can, can verene yer ver.”

Kördingki aş, Kötärmä baş. (Mirzayev T. vd., 2012, s. 296).

“Aş gördüğünde baş kaldırma.”

2. 3. 4. 8. Özbek Atasözlerinin genelinde zıt kavramlar görülür:

Nâkäsning báyligi bolmäs,

Dânâning táyligi bolmäs. (Mirzayev T. vd., 2012, s. 297).

“Cimrinin zenginliği, bilgenin cahilliği olmaz.”

Bu bilgiler ışığında Özbek Türkleri, tarih içinde yaşadığı iyi veya kötü pek çok deneyim ve tecrübeyi atasözleriyle ölümsüz hâle getirmiş, gelecek kuşaklara aktarmıştır. Halkın sözlü geleneğinde önemli bir yere sahip olan bu özlü sözler, günümüzde de içerik ve biçim olarak işlevliğini ve kullanımını korumaktadır.

2. 3. 5. Özbek Atasözlerinde Biçim Özellikleri

2. 3. 5. 1. Atasözleri kalıplaşmış sözlerdir ve hiçbir değişikliği kabul etmez (Aksoy, 1988, s. 15-16).

Ålmäs yerdä qālmäs. (Mirzayev T. vd., 2012, s. 239).

“Elmas yerde kalmaz.”

Bu atasözünde kullanılan “ yer” yerine “ toprak” kelimesi kullanılamaz.

2. 3. 5. 2. Özbek atasözleri dünyadaki diğer atasözlerinden içerik olarak hemen hemen benzer olsa da söyleniş bakımından kendi içinde küçük farklıdır.

Çırağning tübi qarângu bolar. (Hassas, 2013, s. 70)

“Çıranın dibi karanlık olur.”

Bu atasözü bazı yerlerde “ Mum dibine ışık vermez ya da mum dibine kör” kullanımları olsa da verilmek istenen mesaj aynıdır.

2. 3. 5. 3. Özbek atasözlerinin en önemli özelliklerinden biri “Sehl-i Mümteni” olmasıdır. Yani kolay gibi görünen ancak benzerinin oluşmasının zor olduğu kısa ve özlü sözlerdir. Bundan dolayı Türk dünyasının incileri olan bu sözler kendi içinde mükemmel bir sistemi taşımakta ve hangi dönem veya coğrafya olursa olsun değişime izin vermemektedir.

Tikânsız gul bolmäs. (Hassas, 2013, s. 67)

“Dikensiz gül olmaz.”

2. 3. 5. 4. Özbek atasözleri genellikle kısa veya iki yargıdan oluştuğu görülür. Uzun cümle yapısı atasözleri sayıca azdır.

İgesiz ulik, kafansız qalmas. (Hassas, 2013, s. 42)

“Sahipsiz ölü, kefensiz kalmaz.”

2. 3. 5. 5. Özbek atasözlerinde biçim bilgisi bakımından dikkat çeken en önemli noktalardan biri de atasözlerinde geniş zaman kipinin oldukça yoğun kullanılmasıdır. (Aksoy, 1993, s. 16).

Baxtsiz quduqqa kirsä qum yağar. (Mirzayev T. vd., 2012, s. 197)

“Bahtsız, kuyuya girse kum yağar.”

Bütün bu bilgilerden hareketle Özbek atasözleri içerik ve biçim olarak bir bütündür. Türk dili ve lehçeleri içerisinde söyleniş bakımında farklılıklar görünse de içerik bakımında özünü daima korumuştur. Biçimsel bakımdan eşsiz olan atasözleri, ses ve sözcük yapısı olarak değişiklik kabul etmediği görülmüştür.

2. 3. 5. 6. Özbek Atasözlerinde Şiirsel Özellikler ve Ahenk Unsurları

Varlığı insanlık tarihi kadar eski olan ve insanların yüzyıllar içinde elde ettiği bilgi, deneyim, tecrübe gibi maddî ve manevî değerlerini yansıtan, kalıplaşmış, anonim, kısa ve özlü sözlere atasözü denir.

İnsanlık tarihine bakıldığında insanın sürekli aklı kullanma, kendini ifade etme ve irade gibi yönleriyle yaşadığı yerlerde diğer canlılardan ayrıldığı görülür. İnsan duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını dış dünyada diğer insanlarla paylaşırken yazılı ve sözlü şekilde dilini kullanır. Bu paylaşma isteği insan hayatında zamanla sözlü ve yazılı kültürün gelişmesini ve çeşitlenmesini sağlamıştır. Ortaya “Mit, masal, efsane, hikâye, roman, atasözü, deyim, fıkra, bilmece...” gibi zengin bir kültürel doku çıkmıştır.

Tarihin en eski zamanlarından günümüze gelen toplumların kendi içinde köklü bir kültürü bulunmaktadır. Bu kültürün en önemli parçalarından biri atasözleridir. Yüzyıllara meydan okuyan kalıplaşmış bu hikmetli sözlerin içerik ve biçim olarak farklı özellikleri bulunmakla birlikte manzum özelliği de ön plâna çıkmaktadır. Çağatay Türk toplumlarında başta Türkistan coğrafyası ve dünyanın dört bir yanında yaşayan Türk topluluklarında kullanılan atasözlerinin genelinde şiirsel özellikler ortak özellik gibi ön plâna çıkar. Bu sahadaki atasözlerindeki ses, kelime, ifade tekrarları ve ses dalgalanmaları gibi başlıca ahenk unsurları en çok Özbek atasözlerinde görülmektedir. Manzum bu özellikler Özbek atasözlerini diğer Türk toplumlarından farklı kılmakta, Özbek Türklerinin köklü ve zengin bir sanat anlayışının olduğunu da ortaya koymaktadır (Aktan, 2011, s. 137).

Özbek atasözlerinde başlıca ahenk unsurları şunlardır:

2. 3. 6. 1. Ölçü

“Sözle veya yazıyla, anlatımda güzel, pürüzsüz, kulakta musiki tesiri bırakacak bir ifade kullanmaktır.” (TDEA I, 1977, s. 49). Bu bilgilerden hareketle vezin, şiirde mısraların hece sayıları, ses tekrar ve dalgalanmaları gibi şiirin içerik biçim özelliklerini düzenlemektedir. Kısaca şiirde ahenk, şiirin kalbidir.

Özbek atasözlerinin genelinde hece ölçüsü ve yalın bir anlatım gözükmektedir. Aruz ölçüsü ve ağır dil, kapalı bir anlatım bulunmamaktadır. Atasözlerinde genel olarak 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14’lü hece ölçüleri görülmektedir. “*Hece ölçüsünün kalıplarındaki durak sayısı en az 2, en çok 5 olabilir. Duraklardaki hece sayısı da 1’den 10’a kadar değişir.*” (Dilçin, 2000, s. 41).

Cân bâr,

Ġam bâr (Hassas, 2013, s. 69), (2'li).

“Can var, gam var.”

Üyim - sinç,

Könglim - tinç (Mirzayev T. vd., 2012, s. 309), (3'lü).

“Evim sağlam, gönlüm rahat.”

‘Aqıl yâşdan,

Ādâb bâşdan (Hassas, 2013, s. 87), (4'lü).

“Akıl gençlikte, edep çocuklukta.”

Qoşnida pişär,

Bizgä häm tüşär (Mirzayev T. vd., 2012, s. 265), (5'li).

“Komşuda pişer, bize de düşer.”

Āl desäng süyänär,

Ber desäng küyänär (Mirzayev T. vd., 2012, s. 176), (6'lı).

“Al desen sevinir, ver desen gücenir.”

Āna işda bâş bolar,

Bâlasiga yâş bolar (Hassas, 2013, s. 18), (7'li).

“Anne işine baş olur, yavrusuna genç olur.”

Āltin sâtgan komiş âlar,

Komiş sâtgan yimiş âlar (Hassas, 2013, s. 17), (8'li).

“Altın satan gömüş alır, gömüş satan yemiş alır.”

Böridän qorqqan âvgä çıqmäs,

İlândan qorqqan suvgä tüşmäs (Mirzayev T. vd., 2012, s. 176), (9'lu).

“Kurttan korkan ava çıkmaz, yilandan korkan suya girmez.”

Arsılân bäläsini tutmaq üçün,

Arslân üyäsigä kirmâq keräk (Mirzayev T. vd., 2012, s. 108), **(10’lu)**.

“Aslan yavrusunu yakalamak için aslan yuvasına girmek gerek.”

Ogling yâmân bolsä kelinigdän kör,

Qizing yâmân bolsä küyâvingdän kör (Mirzayev T.vd. 2012, s. 264), **(11’li)**.

“Oğlun kötü olsa gelininden, kızın kötü olsa güveyinden bil.”

Onqır edi, çonqır edi - üyim edi,

Ayıq edi, sayıq edi - erim edi (Mirzayev T. vd., 2012, s. 263), **(12’li)**.

“Bayırdır, çukurdur ama evimdir; ayıdır, kötüdür ama kocamdır.”

Kättäni kättägä desäng özidän ketär,

Kıçıkni kättägä desäng kättägä yetär (MirzayevT.vd.,2012, s. 240), **(13’lü)**.

“Büyüğe büyük desen kendinden geçer; küçüğe büyük desen büyüğe yeter.”

Ât qadrini bilmäsä yayâv körär cüzâsin,

El qadrini bilmäsä yâvlär berär cüzâsin (Mirzayev T. vd.,2012, s. 163), **(14’lü)**.

“At kıymetini bilmezse yaya görür cezasını; vatan kıymetini bilmezse düşmanlar verir cezasını.”

2. 3. 6. 2. Ses Tekrarları

“Birden fazla ünlü veya ünsüz sesin aynı mısra içerisinde tekrar edilmesine denir.” (Çetin, 2004, 239). Başlıca ses tekrarları Özbek atasözlerinde iki şekilde karşımıza çıkmaktadır:

2. 3. 6. 2. 1. Özbek Atasözlerinde Ünsüz Tekrarı

Aynı mısradaki birden fazla ünsüzün aynı anda tekrar edilmesine ünsüz tekrarı denir. Ünsüz tekrarının diğer bir adı “Aliterasyon”dur. Bazı yerlerde “baş kafiye veya birinci kafiye” gibi isimlerle bilinir. Aliterasyon, Türk şiirlerinin genelinde özellikle de Özbek atasözlerinde önemli bir ahenk unsurudur (Çetin, 2004, s. 239).

Tülkining tüşigä tåvuq kirär,

Tåvuqning tüşigä tarıq kirär (Mirzayev T. vd., 2012, s. 266).

“Tilkinin düşüne tavuk, tavuğun düşüne buğday girer.”

2. 3. 6. 2. 2. Özbek Atasözlerinde Ünlü Tekrarı

Bir ya da birden fazla ünlünün aynı mısra veya mısralar içerisinde tekrar edilmesine denir. Ünlü tekrarının diğer bir adı “Asonans”tır. Özbek atasözlerinde ünlü tekrarı genellikle ünsüz tekrarıyla birlikte yapılır. Aliterasyon (ünsüz tekrarı) ve asonas (ünlü tekrarı) aynı mısralarda kullanılması kelimelerde vurguyu ön plâna çıkardığı için atasözlerinin akılda kalıcı olmasında da etkilidir (Çetin, 2004, s. 239).

Ƙoli toğrini, dili toğri (Hassas, 2013, s. 96).

“Eli doğurunun, yüreği doğurudur.”

2. 3. 6. 2. 3. Özbek Atasözlerinde Seci

Özbek atasözlerinde kelime sonundaki seslerin benzerliği ile yapılan söz sanatıdır.

Bâlali oy **bazâr**,

Bâlasız oy **mazâr** (Hassas, 2013, s. 48).

“Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar gibidir.”

2. 3. 6. 2. 4. Kafiye

Şiirlerde veya manzum edebî ürünlerde en öneli ahenk unsurların başında kafiye gelmektedir. Özbek atasözlerinde kafiye cinaslı kafiye dışında bütün kafiye türleri görülmektedir.

2. 3. 6. 4. 1. Özbek Atasözlerinde Yarım Kafiye

Mısra sonlarında tek ses benzerliğine yarım kafiye denir (Çetin, 2004, s. 243).

Bâyning qârni beş,

Biri hâmişâ - boş (Mirzayev T. vd., 2012, s. 294).

“Zenginin karnı beştir, biri her zaman boştur.”

2. 3. 6. 4. 2. Özbek Atasözlerinde Tam Kafiye

Mısra sonlarında iki ses benzerliğine tam kafiye denir (Çetin, 2004, s. 244).

Ālim bolmasa sultân,
Vayrâne boladi cahân (Hassas, 2013, s. 86).
“Ālim olmasa sultan, veyrane olur cihân.”

2. 3. 6. 4. 3. Özbek Atasözlerinde Zengin Kafiye

Mısra sonlarında ikiden fazla ses benzerliğine zengin kafiye denir (Çetin, 2004, s. 244).

Xâtingä - puşt,
Xamirgä - muşt (Mirzayev T. vd., 2012, s. 280).
“Hanıma pembe, hamura yumruk (yaraşır).”

2. 3. 6. 4. 4. Özbek Atasözlerinde Tunç Kafiye

Mısra sonunda bulunan ve diğer mısra ile kafiye olan sözcüğün aynı şekilde diğer mısra sonunda bulunan kafiye sözcüğün içinde bulunmasına tunç kafiye denir.

Uyga kirsang oyla,
Suga kirsang boyla (Hassas, 2013, s. 33).
“Eve girince düşün, suya girince boyla (ölç).”

Bu bilgiler ışığında atasözleri içerik ve biçim olarak kendi içinde yüzyılların bikimini ve eşsiz ahengini taşıdığını, basit bir yapısının olmadığını açıkça gösterir.

2. 4. Özbek Türkçesinde ve Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden Derlenen Atasözlerinde İsim

Türkçe, dünyanın en eski ve zengin dillerinden biridir. Dünyanın dört bir yanında milyonlarca insan tarafından işlek olarak kullanılmaktadır. Türk dilinin bu kadar yoğun bir şekilde kullanılması ve zengin bir tarihe sahip olması, Türk dilini dünyanın dört bir yanında araştırmacılar tarafından merak edilip araştırılan bir dil hâline getirmiştir. Özellikle de Türk dilinin yapısında bulunan isim konusu bu cazibeyi daha arttırmıştır. Geçmişten günümüze gelen Türk dili üzerine İsim (Ad) konusu üzerine yerli ve yabancı yapılan çok sayıda önemli eser bulunmaktadır.

Başlıca eserler ve Özbek Türkçesinde isimle ilgili ifadeleri şunlardır:

Özbek Türkçesi sahasında isim konusu üzerine yapılan çok sayıda eser ve çalışma bulunmaktadır. Genel olarak varlıkları karşılayan kavram olarak ifade edilir.

“*Hazirgi Özbek Adabiy Tili*” adlı eserde ad için şöyle denir: “*Canlı ve cansız tüm varlıkların özel ve genel anlamını karşılayan özel bir kelime türüne denir.*” İsimler yapı bakımından üçe ayrılır: *a) Sadde Sözler (basit kelimeler), b) Koşma Sözler (birleşik kelimeler), c) Cüft Sözler* (Şaabdurahmanov; Askarova; Hacıyev vd. 1980, s. 206-210).

Özbek Türkçesi Türkistan coğrafyası dışında cazibesini giderek arttırmış ve dünyanın değişik bölgelerindeki araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Türk dilini ve lehçelerini inceleyen milletlerden biri de Türkiye Türkleridir. Bu alanda önemli çalışmalar yapıp eserler ortaya konmuştur.

“*Türkçenin Grameri*” adlı eserinde Z. Korkmaz, isimlerin tanımı ve yapısı için şunları söyler: “*İsimler kâinattaki bütün varlıkları, insanın duygu ve düşünce dünyasında ayrı veya bir bütün şeklinde tanımlayan ve anlamlandıran kavramlara denir.*” Türk dilinde isimler yapı ve köken bakımından 6 gruba ayırır: *a) Basit (yalın) Sözcükler (kök kelimeler), b) Türemiş Sözcükler, c) Birleşik Sözcükler, d) Kalıplaşmış Sözcükler, e) Deyimleşmiş Sözler, f) Alıntı Sözcükler* (Korkmaz, 2019, 99-223).

Korkmaz’ın isim üzerine yaptığı bu çalışmadan da isimlerin varlıkları ayrı ayrı karşıladığını ve kendine özgü bir yapısı olduğunu görürüz.

“*Türk Dil Bilgisi*” adlı eserinde M. Ergin, adın tanımı ve yapısı hakkında şunları söyler: “*Tüm veya ayrı ayrı şekilde bütün varlıkları, kavramları karşılayan kelimelerdir.*” Yapı bakımından dokuz gruba ayrılır. Bunlar: 1) *İsim kökü*, 2) *İsimden yapılmış isim gövdesi*, 3) *Fiilden yapılmış isim gövdesi*, 4) *İsim kökünün çekimli şekli*, 5) *İsimden yapılmış isim gövdesinin çekimli şekli*, 6) *Fiilden yapılmış isim gövdesinin çekimli şekli*, 7) *Fiil kökünün çekimli şekli*, 8) *İsimden yapılmış fiil gövdesinin çekimli şekli*, 9) *Fiilden yapılmış fiil gövdesinin çekimli şekli* (Ergin, 2004, s. 138-145).

Türk diline ve edebiyatına sonsuz hizmeti geçen önemli isimler, Türkçenin gelişimi için önemli çalışmalar yapmıştır.

Bütün varlıkları anlamlı ve anlamsız şekilde karşılayan isimler, yapı olarak farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Doğan AKSAN yönetiminde “*Sözcük Türleri-I*” adlı eserde N. Atabay, İ.Kutluk, S. Özel isimlerin tanımı ve yapısı hakkında şunları söylerler: “*Farklı tanımlamaları olsa da isimler, hayat içerisinde var olan veya var olduğuna inandığımız varlıkları karşılayan kelimelerdir.*” Yapı ve köken bakımından isimler üç gruba ayrılır: a) *Basit*, b) *Türemiş*, c) *Birleşik* (Atabay vd., 1983, s. 26).

İsim türü sözcük dünyasında içerik ve yapısal olarak çok önemli bir özelliktir. Varlıkları anlamsal olarak karşılayan bu türün genel olarak basit, türemiş ve birleşik olmak üzere 3 tane yapısı bulunmaktadır.

“*Dilbilgisi*” adlı eserinde Tahir N. Gencan, isim hakkında şunları söyler: “*Varlıkları tanıtmak ve karşılamak amacıyla varlıklara verilmiş sözcüklerdir.*” Türk dilinde isimleri yapı bakımından 3’e ayırır. Bunlar: a) *Basit Yapılı İsimler*, b) *Türemiş Yapılı İsimler*, c) *Birleşik Yapılı İsimler* (Gencan, 2007, s. 209-248).

İsimleri ifade ederken dilin tüm dünyasını kullanmak zorunda kalırız. Çünkü dil, içerik ve yapı olarak her şeyiyle bir bütündür, ayrılmaz.

“*İsimler ve İsimlerin Sınıflandırılması*” adlı eserde M. Biray, dilimizde adlar için şunları söyler: “*Adlar, yaşam içerisinde bilinen tüm canlı ve cansız varlıklara insanlar tarafından verilen anlamlı kavramlardır.*” İsimleri yapı bakımından üçe ayırır: a) *Basit Yapılı İsimler*, b) *Türemiş Yapılı İsimler*, c) *Birleşik Yapılı İsimler* (Biray, 1999, s. 3-8).

Yapılan gramer çalışmalarında Özbek Türkçesindeki isimlerin ek ve kök bakımından birbiriyle uyumlu olduğu ve bazı sözcüklerde bu uyumun bozulduğu

görülmektedir. Özbek Türkçesinin içinde kullanılan farklı ağızlarda isimlerde görülen ses değişiklikleri açıkça görülür. Ovakent Özbek Türklerinin bölgede görülen farklı konuşma şekillerinden dolayı isimlerde de farklılıklar tespit edilmiştir.

“*Türkçenin Grameri*” adlı çalışmada T. Banguoğlu, Türkçede isimlerle ilgili şöyle der: “*Gerçek hayatta veya düşünce âleminde bir varlığı karşılayan sözcüklere denir.*” Kelime hazinemizdeki bulunan kelimeleri yapı bakımından 4’e ayırır. Bunlar: a) *Kök Kelimeler*, b) *Üreme Kelimeler*, c) *Birleşik Kelimeler*, d) *Alıntı Kelimeler* (Banguoğlu, 2019, s. 144-153).

İsimler aldıkları ek ve bulundukları yer bakımından sıfat, zamir, edat vb. görevlerde bulundukları görülmüştür.

“*Özbek Türkçesi Grameri*” adlı eserinde Mustafa V. Coşkun, isimin tanımı ve yapısı hakkında şunları söylemektedir: “*Adlar, tüm varlıkları tanımak ve tanıtmak için kullanılan sözcüklerdir.*” İsimler yapı bakımından: *Sâddâ Söz* “*basit kelime*”, *yäsälgän Söz* “*türemiş kelime*” ve *koşmä Söz* “*birleşik kelime*” olarak üç ana gruba ayırır (Coşkun, 2017, 53-81).

Bu çalışmalar da gösteriyor ki, Türk dili genel anlamda çok zengin bir kültürün dilidir. Bu zengin ve köklü dil, her geçen gün kendini araştırılmaya cezbeden özellikleri ve gelişmeleri ortaya koymaktadır. Bu gelişmeler de Türk dili üzerinde sayısız önemli çalışmalar yapılmasına ve eserin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

“*Türkçede ad yapımı, isim veya fiil türünde sözcüklerin kök veya gövdelerine yapım eki getirilmesiyle meydana gelen anlam ve tür değişimine denir.*” Yapım eklerinin, bir sözcüğün anlam ve tür değiştirmesinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Türkçede dört çeşit yapım eki bulunmaktadır. Bunlar: 1) *İsimden isim yapan ekler*, 2) *İsimden fiil yapan ekler*, 3) *Fülden isim yapan ekler*, 4) *Fülden fiil yapma ekler* (Ergin, 2004, s. 154).

Hatay / Ovakent Özbek Türkleri Atasözlerinde isimler üzerine yapılan bu çalışmada tespit edilen isimleri Türemiş yapılı “*addan ad yapan ve fiilden ad yapan ekler*” biçiminde meydana gelen sözcükleri fonetik, morfolojik ve semantik olarak inceleyip “Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi ve Ovakent Özbek Ağzı” dönem ve dil özellikleri çerçevesinde bilgi verilerek, Hatay / Ovakent Özbeklerinden derlediğimiz atasözlerinde tespit ettiğimiz isimler üzerinde çalışma yapılmıştır.

2. 4. 1 Ad Yapan Yapım Ekleri

2. 4. 1. 1. Addan Ad Yapan Yapım Ekleri

İsimden isim yapan ekleri, isimlerin kök veya gövdelerine gelerek anlam ve tür genişlemesiyle yeni bir sözcük meydana getirirler. İsimden türeyen bu isimler anlam bakımından türediği isimlere genel olarak bağlıdır. Onlarla ilgili yer, meslek, topluluk, aitlik, gibi nesneler ifade ederler. Bu isimler sayı olarak çoktur; fakat çeşitleri fazla değildir. Bundan dolayı eklerin birçoğu çekim eklerine benzerler. İsimlerin kök ve gövdelerine getirilen bu eklerden bazıları çok işlektir. Bunlara canlı ekler de denir. Bazıları ise oldukça sınırlıdır. Bunlara diğer bir ismiyle ölü ekler de denir. Ölü eklerin bugün sözcükler üzerinde türetme fonksiyonu bulunmamaktadır. Bu ekler Türkçenin çok eski dönemlerinde türetilmiş ve zamanla kalıplaşmış bazı kelimelerle bugüne gelebilmiştir (Korkmaz, 2019, s. 119; Ergin, 2004, s. 154).

Türk dili ve lehçeleri isim türetme noktasında çok zengin bir dil ailesidir. Türk dilinin hemen hemen her dönem ve lehçelerinde farklı ekler üzerinden sözcüklerde türetme olayı açıkça görülür.

Çağdaş Özbek Türkçesinde eklerle türetme yolu çok zengindir. Genellikle isimlerin kök veya gövdelerine gelen yapım ekleriyle yapılır (Coşkun, 2017, s. 53).

Bu çalışmada derlenen Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinden elde edilen isimler doğrultusunda, Özbek Türkçesinde bulunan isimden isim yapım ekleri tespit edilip incelendi. Özbek Türkçesinde olup da derlemedeki atasözlerinde bulunmayan yapım ekleri hakkında da bilgi verildi.

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde tespit edilen başlıca isimden isim yapım ekleri şunlardır:

2. 4. 1. 1. 1. +ä, +a

Genel olarak “+ä, +a” eki, isim olan sözcüklere gelen ve onlardan çeşitli anlamda yeni isimler türeten ve bazı kelimelerde kalıplaşmış halde bulunan, işlek olmayan bir yapım ekidir.

Gabain, Eski Türkçede “+ä, +a” ekini yaklaşıma hâli eki olarak kullanıldığını söyler ve ekle ilgili *ögä* “eve”, *aça* “aça” gibi örnekler verir (Gabain, 2000, s. 63).

Taş, Karahanlı Türkçesinde “+A” isimden isim yapma eki, Eski Türkçede olduğu gibi bulunma işlevlerinde kalıplaşarak yeni isimler türetmeye devam ettiğini söyler: *kêç+e* “geceleyin, akşamleyin”, *üz+e* “üst, üstte” vb. örnekler verir (Taş, 2020, s. 23).

Aşçı, Harezmi Türkçesinde “+A” eki, genel olarak yer ve zaman bildirme görevlerinde kullanıldığını söyler: *kêçe* “gece, akşam” (NF, 1034), *töre* “töre, âdet, gelenek” <tör +e; <tör “evin baş kısmı, itibarlı yeri” (DLT, 2014, s. 896,), tör “ön, şeref yeri, şeref makamı” (Cafeoğlu, 2014, s. 249), *yula* “ateş” yula “meşale, bomba” (Cafeoğlu 2011, s. 304), yula “kandil” (DLT, 2014, s. 986) (Aşçı, 2019, s. 32-34).

Korkmaz, bu ekin *gece*, *çağa* “vakit”, *güre* “güç”, *yana* “taraf”, *töre*, *ilke*, *göze* “su kaynağı” gibi Türkçede az sayıda sözcükte eskiden beri kalıplaşarak kullanıldığını ve bazılarının artık kullanılmadığını söyler (Korkmaz, 2019, s. 119).

Banguoğlu da “+A” isimden isim yapma ekinin Eski Türkçede “+gA” ekinden geldiğini söyler ve şu örnekleri verir: *öz+gä* “başka”, *dizge* “uzun çorap”, *içke* “iç taraf” (Banguoğlu, 2019, s.170-171).

Argunşah, ekin Çağatay Türkçesinde “pekiştirme” anlamında isimler türeten ve seyrek kullanılan bir ek olduğunu söyler: *kêç+e* “gece”, *tağ+a* “nal”, *tün+e* “dün”, *yan+a* “yana, yan tarafa, yön, yöne” (Argunşah, 2018, s. 121).

Cokun, Çağdaş Özbek Türkçesinde isimden isim “+A” yapım ekinin isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan yeni isimler türeten ve sık kullanılmayan bir ek olduğunu, Eski Türkçeden beri kullanılan bu ekin zamanla kalıplaşarak günümüze geldiğini söyler: *bek+ä* “asil kadın”, *erk+ä* “şımarık”, *yâq+a* “yaka”, *yüz+ä* “yüzey” *alañ+a* “şule, yanan eteğin yükselmesi” (Coskun, 2017, s. 53).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde isimden isim “+A” yapım eki, Türkçenin diğer dönemlerinde olduğu gibi az sayıda sözcükte kalıplaşmış şekilde kullanıldığı görülmektedir. İsimlerin kök veya gövdelerine gelerek yeni isimler türetme görevinde bulunduğu ve sözcüğe gelen diğer eklerle uyumlu bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen başlıca örnek sözcükler şunlardır:

Kêcä < *kêc* + *ä* “gece, akşam” (281),

Kêcädän < *kêc* + *ä* + *dän* “geceden, akşamdan” (281),

Kêcäni < *kêc* + *ä* + *ni* “geceyi” (611),

Kécäläri < *kēc + ä + läri* “geceleri”(676),

Kécädä < *kēc + ä + dā* “gecede”(701).

2. 4. 1. 1. 2. +äç, +aç; +ç, +(a)ç

İşlek olmayan ek, isimlerin kök ve gövdesine gelerek onlardan “küçültme ve sevgi” anlamlarında yeni isimler türeten bir yapım ekidir.

Gabain, “+°ç” yapım ekini “sevgi ve küçültme” anlamlarına gelen ve işlek olmayan bir yapım eki olarak ifade eder: *ögüçüm* “anneciğim”, *ataçım* “babacığım” (Gabain, 2000, s. 43).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde ekin, isimlerin kök veya gövdelerine ötümlü ve ötümsüz uyumuna uygun şekilde gelerek “sevgi, küçültme ve akrabalık” anlamalarına geldiği ve yeni isimler türettiğini söyler: *aşı-ç* “topraktan yapılmış çömlek”, *ana-ç* “küçükken büyük anlayış gösteren kız” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 13).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekin isimlere gelerek onlardan küçültme bildiren yeni isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler ve *sandulaç* /*sandalaç* “bülbülcük”, *karluğaç* / *karluvaç* “kırlangıç” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 43).

Argunşah, “+Aç” yapım ekini Çağatay Türkçesinde az kullanılan bir isim yapım eki olarak ifade eder: *yalañ+aç* “çıplak, yalın” (Argunşah, 2018, s. 121).

Ergin, ekin Türkçede işlek olmadığını, benzetme ve ilgi amacıyla kullanıldığını ifade eder: *kır-aç*, *top-aç*, *boz-aç* “boza çalan, boz renkte olan” vb. (Ergin, 2004, s. 176).

Banguoğlu, ekin işlek olmadığını ve az sayıda isim ve sıfat türünde sözcük türettiğini söyler: *bakraç*, *küpeç*, *gedeleç*, *anaç* vb. örnekler verir (Banguoğlu, 2019, s. 171-172).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin, işlek olmadığını ve isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan yeni isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *bek+äç* “yüksek dereceli kişilerin hanımları”, *yalañ+äç* “çıplak” (Coskun, 2017, s. 53).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 3. +äk, +ak, +ak

Eski Türkçeden günümüze kadar gelen ve işlek olmayan bu ek, isimlere gelerek onlardan değişik anlamlarda az sayıda isimler türeten bir yapım ekidir.

Gabain, “+Ak” ekinin, Eski Türkçede isimlere “+k, +k” şekliyle gelerek onlardan “sevgi, küçültme, kuvvetlendirme” bildiren isimler türettiğini söyler: *ög+ük* “annecik”, *çöb+ik* “çöp” vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 45).

Nalbant, Karahanlı Türkçesi döneminde ekin, işlek olmadığını ve geldiği isimlere mecazi anlam kattığını, onları gerçek anlamlarından uzaklaştırdığını söyler: *yol+ak* “küçük yol”, *botu+k* “deve yavrusu”, *aş+uk* “aşık kemiği” vb. örnekler verir (Nalbant, 2008, s. 62).

Aşçı, Harezm Türkçesinde “+A” ekinin “+gAk” ekinin zamanla kısılmasıyla oluştuğu, Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde olduğu gibi işlek olmadığını, isimlere gelerek onlardan sevgi, küçültme ve kuvvetlendirme anlamı ifade eden isimler türettiğini söyler: *ay+ak*, *ayağ ~ adak* “avuç içiyle tutulan kap, kadeh”, *baş+ak* “okun başına geçirilen demir”, *bil+ek* “bilek” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 47)

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ek, “+Ak” şeklinde isimlerin kök veya gövdesine gelerek onlardan küçültme bildiren kelimeler türettiğini söyler: *baş+ak* “başak”, *kıır+ak* “kenar, ağız, kıyı, sınır”, *yan+ ak* “yanak” vb. örnekler verir (Eckman, 2005, s. 43).

Banguoğlu, “+A” isimden isim yapım ekinin Eski Türkçede “+gAk” şeklinde isimlere gelerek onlardan küçültme işlevinde yeni sözcükler türettiğini, seyrek görüldüğünü söyler: “*baş+gak*, *tam+gak*”, “*ben+ek*, *koz+ak*, *çan+ak*, *oğl+ak*, *şiş+ek*, *mal+ak*” örnekleriyle ifade eder (Banguoğlu, 2019, s. 173).

Farzam, Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin, isimlere gelerek onlardan “yer, alet, organ” adları türeten işlek olmayan bir isim yapım eki olduğunu söyler: *çan+ak* “pamuk kabağı”, *çat+ak* “doğru olmayan iş”, *çol+ak* “çolak”, *çin+ak* “kulağı kesilen at cinsi”, *yelvez+ak* “yelpaze”, *ip+ak* “ipek”, *yem+ak* “yemek” vb. örnekler verir (Farzam, 2013, s. 149). Öte yandan Coşkun, ekin isimlere gelerek onlardan “benzerlik ve küçültme” işleviyle yeni sözcükler türettiğini söyler: *iç+äk* “bağırsak”, *yol+ äk* “patika” (Coşkun, 2017, s. 54).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde “+*Äk*, +*Ak*, +*Äk*” isimden isim yapım ekinin, isimlere gelerek az sayıda isim türeten ve işlek olmayan bir yapım eki olduğu görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Ulâk < *ul* + *âk* “oğlak” (297, 600, 736).

2. 4. 1. 1. 4. +*äki*, +*aki*

Genel olarak ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesi dönemleriyle ilgili bilgi bulunamamıştır.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelerek onlardan sıfat veya zarf türünde yeni isimler türeten ve işlek olmayan bir yapım eki olduğunu söyler: *çin+aki* “gerçek”, *yüz+aki* “yüzeysel”, *zor+aki* “zorla” vb. örnekler verir (Coşkun, 2017, s. 54).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemeler sonucunda ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 5. +*äkäy*, +*käy*, +*akay*, +*kay*

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Harezmi, Karahanlı, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ek, Özbek diline mahsus olduğu görülür.

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde genellikle isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan yön bildiren isimler türeten ve işlek olmayan bir isim yapım eki olduğunu söyler (Coşkun, 2017, s. 54). Farzam çalışmasında ekle ilgili şu örnekleri verir: *bala+kay* “biricik yavru”, *miç+kay* “Aç göz”, *çappa+kay* “solak” (Farzam, 2013, s. 130).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin işlek olmayan ve isimlere gelerek onlardan az sayıda isim türeten bir yapım eki olduğu görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Bäläkäy < *bälä+käy* “Biricik çocuk, yavru, evlât” (206).

2. 4. 1. 1. 6. +*älä*, +*ala*

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Harezmi, Karahanlı ve Türkiye Türkçesinde bilgiye rastlanılmamıştır. Ekin, Özbek Türkçesine mahsus olduğu görülür.

Argunşah, bu isim yapım ekinin ilk olarak Çağatay Türkçesi döneminde görüldüğünü, isimlere gelerek onlardan topluluk sayıları ifade eden isimler türettiğini ve geldiği sayı isimlerinde ünlü uyumuna uyduğunu söyler: *ikk+elesi* “ikisi”, *üç+elesi* “üçü”, *tört+elesi* “dördü” (Argunşah, 2018, s. 121).

Öztürk, Çağdaş Özbek Türkçesinde sayı isimlerine gelerek onlardan yeni isimler türeten, işlek olmayan bir yapım eki olduğunu söyler. Sayı isimlerine gelen bu ekin kendisinden sonra genellikle iyelik eki aldığını da ifade eder: *ikk+äläsi* “ikisi, her ikisi”, *üç+äläsi +ñiz* “üçünüz”, *beş+älä* “beşi de” (Öztürk, 2011, s. 9).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 7. +äläk, +lâk

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ekin Özbek Türkçesine mahsus bir yapım eki olduğu görülür.

Çağdaş Özbek Türkçesinde çok az sözcükte görülen “*sevgi, küçültme, mekân vb.*” bildiren isimden isim yapan bu ek büyük olasılıkla “*-al ve -ek*” eklerinden oluşur (Bozkurt, 2010, s. 251; Coşkun, 2017, s. 54). Farzam çalışmasında ekle ilgili: *handa+lak* “ham kavun”, *suv+lâk* “sulak, nehir”, *şapa+ lâk* “tokat”, *yuma+ lâk* “yuvarlak”, *yâz+ lâk* “yazlık”, *tâş+ lâk* “taşlık”, *dóm+alâk* “yuvarlak”, *katk+alâk* “çamur kalıntısı” vb. örnekleri verir (Farzam, 2013, s. 130).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin işlek olmadığı ve ünlü uyumu içerisinde sözcüklere gelen bir isim yapım eki olduğu görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Kışlâkting < *kış+ lâk+ ting* “köyün” (643).

Kışlâkım < *kış+ lâk+ ım* “köyüm” (1061).

2. 4. 1. 1. 8. +ât, +at

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda ekin Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesinde kullanılmadığı, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde az kullanıldığı görülmüştür.

Aşçı, Harezmi Türkçesinde ekin diğer dönemlerde olduğu gibi çok nadir kullanıldığı ve isimlere gelerek onlardan isim türeten bir isim yapım eki olduğunu söyler ve şu örneği verir: *köletge* <köl +*et*+ge; <köl “göl, havuz”, “*köletge tég adakka salma meni*” 3849 HŞ. vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 70).

Koraş, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isim türeten, çok az kullanılan bir yapım eki olduğunu söyler ve *suv+ât* (ÖTİL II, 80):Hayvanların sulandığı ve yıkandığı yer örneğini verir (Koraş, 1998, s. 27).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 9. +âv, +âvi, +âlâv, +âvlân

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda ekin Eski Türkçe, Karahanlı ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanılmadığı görülmektedir Genel olarak ekin sözcüklere gelerek birliktelik, topluluk anlamlarında isimler türeten bir yapım eki olduğu tespit edilmiştir.

Aşçı, ekin Harezmi Türkçesinin son dönemleriyle Çağatay Türkçesinin ilk dönemlerinde görülmeye başladığını, isimlerin kök veya gövdesine gelerek onlardan topluluk işlevinde isimler türettiğini söyler. Aşçı, “+*AgU*” ekinde bulunan /-g-/ ünsüzünün zamanla sızışması sonucu /-v-/ sesine dönüşmüş ve /-U-/ ünlüsü düşmüştüğünü, “+*AgU*” ekinin zamanla “+âv, +âvi, +âlâv, +âvlân” şekillerde aynı görevde karşımıza çıktığını, Harezmi Türkçesinde “+*Av*” eki, sayı isimlerine gelerek onlardan topluluk ismi türeten isim yapım eki olarak kullanılan ve işlek olmayan bir yapım eki olduğunu ifade eder: *bir+ev* “biri, birisi” ~ *biregü*, “*yana birevni saldılar*” 173v/12 KE. *ır+avçı* “şarkıcı, şarkı söyleyen”, “*ıravçı tapğasen bir cāḡa rāḡat*” 399 HŞ., vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 71).

Eckmann’a göre isimden isim yapan “+*Av*” ekini, “+*AgU*” ekine dayanmaktadır: *altı+av* (< *altı+agü*) “altısı, altısı birlikte”, *bir+ev* “biri, birisi”, *êkev* (< *êki+ev*) “ikisi birlikte”, , *tört+ev* “dördü birlikte” (Eckmann, 2005, s. 82-83).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde topluluk işlevinde kullanılan “+*Av*” isim yapım ekinin, zamanla “*IA*” ekiyle birleştiği ve “birliktelik” anlamı katan “+*AvIA*, +*AvlAn*” şeklinde kullanıldığı görüldüğünü söyler: *bêş+evle* “ beşi birlikte ”,

tört+evle “dördü birlikte”, *üç+evle* “üçü birlikte”, *ék+evlen* “ikisi birlikte” (Argunşah, 2018, s. 122).

Öztürk’e göre “+*Av*” eki, Çağdaş Özbek Türkçesinde sayı isimlerine gelir ve onlara “her ...-i” anlamını verir. Ekin “+*älä (v)*, +*avlân*” ekleriyle birleşik şekilleri de görülür. Sayı isimlerine gelerek onlarda birliktelik anlamı katar: *bir+av* “bir, biri, her biri”, *ik+av* “her ikisi”, *üç+av* “her üçü”, *beş+av* “her beşi”, *on+av* “onu da”, *tört+älav* “dördü, her dördü”, *beş+avlân* “beşi de, beşi birlikte” (Öztürk, 2011, s. 9).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 10. +*än*, +*an*, +*ân*

Eski Türkçe döneminden beri Türkçenin hemen hemen her döneminde ve lehçesinde görülen, isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan yeni isimler türeten bir yapım ekidir. Ek, isimlerin kökünü anlam bakımından kuvvetlendiren eski bir çoğul ekidir, zamanla kelimelerde kalıplaşarak çokluk eki görevinden uzaklaşmıştır.

Gabain, “+*An*” sadakat, kuvvetlendirme ve az da olsa çoğul görevinde kullanılan isim yapım eki olduğunu söyler: *oğl+an* “küçük çocuk, oğlan”, *er+en* “er, erkek, yiğit”, *ört+en* “alev, alevler” (ört “alev”) (Gabain, 2007, s. 62).

Erdal ve Talat Tekin de, ekin Eski Türkçe döneminde isimlere gelen ve onlardan topluluk adları türeten çokluk eki olduğunu söylerler: *oğl+an* “oğullar”, *er+en* “yiğitler”, *bod+un* “kabileler” vb. örnekler verirler (Erdal, 1991, s. 9; Tekin, 2016, s. 82).

Hacıeminoğlu, ekin Karahanlı Türkçesi döneminde isimden fiil yapan “+*An*” ekinin fiilden isim yapan “-*n*” ekiyle birleşmesi sonucu meydana geldiğini söyler: *ere-* “erleşmek, yiğitleşmek”, *ere-n* “yiğit”, *oğlan* < *oğul+a-n* “oğul, oğullar” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 14).

Aşçı, “+*An*” ekinin Harezmi Türkçesinde Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi işlek omadığını söyler: *ér+en* “erkek, insan, insanlar; ermişler, erenler”, “*Ākıl eren akl u hūş birle anı kim tñleyür*” 19v/17 KE. *iñ+en* “çok, pek; hemen”, “... *iñen şāhib- cemāl erdi.*” 364/8 NF. *oğl+an* “çocuk, evlât, oğlan, erkek evlât”, “*taķı bilgil enşāri oğlanları*” 34/3 MM. *sab+an* “saban, çift

sürmeye mahsus alet” “*Ol sığır **saban** sürmüş érmes*” 128r/14 KE. vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 64).

Erdem Uçar, Çağatay Türkçesi döneminde isimden isim yapan “+**An**” ekinin, Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesindeki gibi işlek kullanılmadığını, ekin bu dönemde en belirgin görevinin geldiği kelimenin kökünü anlam bakımından kuvvetlendirmek olduğunu söyler: *éren* “erenler”, *oğlan* “oğlan” vb. örnekler verir (Erdem Uçar, 2011, s. 64).

Ergin ve Korkmaz, ekin Eski Türkçeden beri aynı şekilde olduğu ve birleştiği kökle kaynaşıp o sözcükte kaybolduğunu söylerler: *oğul+an*, *kız+an* vb. örnekler verirler (Ergin, 2004, s. 227; Korkmaz, 2019, s. 121).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin “+**An**, +**Ān**” şeklinde görüldüğünü ve işlek olmayan bir isim yapım eki olduğunu söyler: *tub+an* “alçak, derin”, *bir+ān* “herhangi bir” (Coşkun, 2017, s. 54-55).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin işlek olmayan bir isim yapım eki olduğu, isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan isim türünde sözcükler türettiği görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Zārāndiñ < *Zār+ān+diñ* “akıllının, kurnazın, zekinin” (1089).

2. 4. 1. 1. 11. +**ār**, +**är**, +**ar**, +**şär**, +**şär**, +**şar**

İsimden isim yapan “+**Ar**, +**şAr**” eki, genel olarak sayı isimlerine gelen ve onlardan sayı isimlerinde yeni isim türünde sözcükler türeten ve işlek olmayan bir ektir. Ekin Ovakent Özbek Atasözlerinde az sayıda sözcükte görüldüğü tespit edilmiştir.

Gabain, isimden isim yapım eki olan bu ekin, ilk olarak Eski Türkçe döneminde karşımıza “+**er** / +**rAr**, +**şer**” şekilleriyle çıktığını söyler. Bu ekin sayı isimlerine gelerek onlardan “üleştirme” işleviyle yeni isimler türettiğini ifade eder: *bir+er* “birer”, *üç+er kata* “üçer defa”, *iki+r+er kedler* “ikişer” (Gabain, 2000, s. 75).

Erdem uçar, Harezmi Türkçesinde “+**Ar**, +**şAr**” biçiminde görülen ekin, ünsüzle biten isimlere “+**Ar**”, ünlüyle biten isimlere ise “+**şAr**” biçiminde geldiğini söyler: *bēş+er* “beşer (beşer)”, “*Yētti iklīmde urarlar künde **bēşer** nevbetin*”, *bir+er* “birer, her biri; bir defa, bir kez; bazen”, “*tēgme bir tınlıgdın **birer** cüft alıp*”,

ékki+şer “ikişer” ~ *ekişer*, “*Bir yılka tegi ékkişer rek at namāz kıldı.*” vb. örnekler verir (Erdem Uçar, 2011, s. 68).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde ekin “+*Ar*, +*şAr*” şekilleriyle üleştirme işlevinde bulunduğunu söyler: *bêş+er*, *bir+er*, *dört+er*, *miñ+er*, *üç+er*; *altı+şar*, *ékki+şer*, *yėtiş+er* (Argunşah, 2018, s. 122).

Ergin, ekin sayı isimlerine gelen ve onlardan tam anlamda yeni sayılar türeten bir isim yapım eki olduğunu ifade eder: *bir+er*, *iki+şer*, *üç+er*, *dörd+er*, *beş+er*, *altı+şar*, *yedi+şer*. Ergin aynı zamanda bu ekin Eski Türkçede ilk olarak “+*Ar*” şeklinde iken zamanla “+*şAr*” ekinin hece bölünmesine uğraması sonucu ortaya çıktığını söyler ve ekle ilgili *be+şer* “beşer”, *bir+er* “birer”, *iki+rer* “ikişer” örneklerini verir (Ergin, 2004, s. 169-170).

Korkmaz, “+*Ar ve +şAr*” eklerinin sayı isimlerine gelen onlardan üleştirme sıfatı yapan bir ek olduğunu söyler: *birer* (elma), *üçer* (önlük), *kişer* (kilo), *altışar* (kişi). Korkmaz, bu sıfatların tekrar yoluyla zarf olduğunu da ifade eder: *ikişer ikişer otur-*, *onar onar ayır-* vb. önekler verir (Korkmaz, 2019, s. 35-65).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin, sayı isimlerine gelerek onlardan sayı isimleri yaptığını ve işlek olmadığını söyler ve yalnızca şu örneği verir: *bir+âr* “herhangi bir” (Coşkun, 2017, s. 55).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isim türünde kelimeler türettiği ve işlek olarak kullanılmadığı görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Künärmäydı < *kün* + *âr* + *mä* + *ydı* “eskimez, günlenmez” (1089).

Takur < *tak* + *ur* “tak, yansıma sözcük” (75).

Tukursuz < *tuk* + *ur* + *suz* “tuk, yansıma sözcük” (75).

2. 4. 1. 1. 12. +bäp

Ekle ilgili kaynaklardan yapılan taramalar sonucu Eski Türkçe, Karahanlı, Harezm, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde bilgi olmadığı görülmüş, işlek olmayan bu ekin Özbek Türkçesine özgü bir ek olduğu tespit edilmiştir.

Koraş, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelerek onlardan isim türeten bir yapım eki olduğunu, ekin çok az sayıda sözcükte görüldüğü ve kalınlık ve incelik uyumuna uymadığını söyler: *âdām+bäp* (ÖTİL I, 520): kişiye yaraşır, kişiye lazım

olan, hayatı için elzem olan, iş+**büp** (ÖTİL I, 343): işe münasip, iş için kolaylık sağlayan, işte faydalı olan vb. örnekler verir (Koraş, 1998, s. 31).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 13. +bäy

Genel olarak bu ek, isimlerin kök veya gövdesine gelen ve onlardan sıfat türünde yeni sözcükler türeten bir isim yapım ekidir. Ekle ilgili incelenen kaynaklardan Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Türkiye Türkçesinde bilgi olmadığı ve ekin çok nadir kullanıldığı görülmüştür.

Koraş, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelip onlardan sıfat türünde sözcükler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: iş+**bäy** (ÖTİL I, 343): becerikli, işe yatkın, iş yapma için uygun yol, usul., yıl+**bäy** (ÖTİL I, 348): yıllığına paylaşılan, bir yıllığına şartla, yılda bir nöbetleşe değişilen (Koraş, 1998, s. 31).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 14. +ç

İsimlere gelerek onlardan değişik anlamlarda isimler türeten ve az sayıda sözcükte görülen bir yapım ekidir.

Gabain, ekin Eski Türkçe döneminde sözcüklerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan küçültme ve sevgi anlamlarına gelen isimler türettiğini söyler ve *ögü+ç+üm* “anneciğim”, *ata+ç+ım* “babacığım” örneklerini verir (Gabain, 2000, s. 43)

Hacıeminoğlu, ekin Karahanlı Türkçesinde çok nadir görüldüğünü, genellikle kelimelerde büyüklük anlamı kattığını; ancak bazı kelimelerde “küçültme ve sevgi” gibi anlamlarda da kullanıldığını söyler: **anaç** < ana-**ç** “küçükken büyük anlayış gösteren kız”, **asıç** < as-ı-**ıç** “topraktan yapılmış çömlek”, **ataç** < ata-**ç** “büyüklük gösteren çocuk”, **begeç**, begiç – beg-**eç**, beg-**iç** “büyük bey” (Hacıeminoğlu, 2019, s. 13).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde ekin işlek olmadığını ve isimlere gelerek onlardan sıfat türünde çeşitli anlamlarda yeni kelimeler türeten bir isim yapım eki

olduğunu söyler ve ekle ilgili yalnızca şu örneği verir: *kıma+ç* “eğri gözlü” (Argunşah, 2018, s. 122)

Ergin, ekin Türkçenin eski dönemlerinden günümüze kadar az sayıda sözcükte kalıplaşmış bir şekilde kullanıla geldiğini, Batı Türkçesinde daima “-ç” şeklinde olduğunu ve genellikle sözcüklerde anlamı kuvvetlendirme görevinde bulunduğunu söyler: *ata-ç, ana-ç, baba-ç* (Ergin, 2004, s. 175).

Koraş, “+Ç” ekinin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelerek onlardan az sayıda isim yapan bir isim yapım eki olduğunu söyler ve *bâğı-ç* (ÖTİL I, 142): bağ örneğini verir (Koraş, 1998, s. 32).

Hatay/Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemeler sonucunda ekin isimlere gelerek onlardan isim yapan ve işlek olmayan bir yapım eki olduğu görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Âtäç < *âtä+ç* “oğul, evlât, çocuk” (196).

2. 4. 1. 1. 15. +çä

Genel olarak bu ek, isim türünde sözcüklerin kök veya gövdesine gelerek onlardan küçültme, kuvvetlendirme, eşitlik ve kıyaslama anlamları ifade eden ve isim türünde sözcükler türeten bir isim yapım ekidir. Türkçenin hemen hemen tüm dönemlerinde, lehçe ve şivelerinde işlek olarak kullanılan bir ektir. Ek diğer dönem, lehçe ve şivelerde olduğu gibi Hatay / Ovakent Özbek ağzında ve atasözlerinde de işlek olarak kullanıldığı görülmüştür.

Gabain, “+çA” ekinin, Eski Türkçede isimlere gelen küçültme, kuvvetlendirme, eşitlik ve karşılaştırma bildiren isim yapım eki olduğunu söyler: *an+çA* “biraz, o kadar”, *azrak+çA* “çok az”, *anta+çA* “tam o esnada, tam orada”, *azu+çA* “veyahut” vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 43).

Hacıeminoğlu, bu ekin Karahanlı Türkçesi döneminde eşitlik görevinde kullanılan bir isim hâl eki ve isimlere gelerek küçültme ve kuvvetlendirme bildiren kalıcı isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *bar+çA* “hepsi”, *ka+çA* “kapacak”, *karın+çA* “karınca (Hacıeminoğlu, 2019, s. 13).

Hacıeminoğlu, “+çA” ekinin Harezmi Türkçesinde isim hâl eklerinden olduğu ve zamanla bazı kelimelerde kalıplaşarak isim yapım eki görevini üstlendiğini ifade eder (Hacıeminoğlu, 1997, s. 44). Aşçı, yaptığı çalışmada bu ekle ilgili Hacıeminoğlu’nun düşüncelerine katılır ve *ak+çA* “akça, para” “*üç min (5) akça*

bêrgil taķı bir ķul bêrgil...”, *bar+ça* “hep, bütün; bütün, hepsi”, “**Barça** halk yığıldılar.”, *köl+çe* “küçük göl” “*yeti deryanı bir kölçe yüzer ol*” gibi örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 81).

Eckmann, bu ekin isimlerin kök veya gövdesine gelerek onlardan küçültme bildiren isimler türeten, farsça kökenli bir isim yapım eki olduğunu söyler: *bilekçe* “kelepçe”, *kaşabaça* “küçük kasaba” (Eckmann, 2005, s. 44).

Argunşah “+çA” ekinin Çağatay Türkçesinde isimlere gelen bir isim çekim eki olduğunu ve zamanla kalıplaşarak yapım eki durumunu aldığını söyler: *ala+ça* “alaca”, *kara+ça* “karaca”, *saru+ca* “sarıcı”. Argunşah, ekin Farsçadan giren diğer “+çA” küçültme ekinin Çağatay Türkçesinde az sayıda sözcükte görüldüğünü de söyler: *bilek+çe* “kelepçe”, *tağar+ça* “küçük torba”, *kaşaba+ca* “küçük kasaba” (Argunşah, 2018, s. 122).

Korkmaz’a göre “+çA” eki, zaman içerisinde eşitlik ve karşılaştırma işlevleriyle kullanımından isimden isim yapan yapım eki görevi kazanmıştır. Bundan dolayı ek, küçültme, kuvvetlendirme gibi özellikleriyle isim, sıfat ve zarf türünde yeni kelimeler türeten bir yapım eki özelliği kazanmıştır (Korkmaz, 2019, s. 121).

Ergin’e göre ek, aslı bir çekim eki olmakla birlikte zamanla kalıplaşarak yapım eki fonksiyonu kazanmıştır. Millet isimlerine gelerek onlardan dil, lehçe ve şive isimleri meydana getirir: *Alman+ca*, *Fransız+ca*, *İngiliz+ce*, *Latin+ce*, *Fars+ça*, *Arap+ça*, *Türk+çe*, *Özbek+çe* vb. örnekler verir (Ergin, 2004, s. 167).

Öztürk, “+çä” ekinin Çağdaş Özbek Türkçesinde Farsçanın etkisiyle küçültme işleviyle kullanılan bir yapım eki olduğunu söyler: “*kitâb+çä* “küçük kitap, kitapçık”, *yulduz+ çä* “küçük yıldız, yıldızcık”, *üy+çä* “küçük ev”, *qızıl+çä* “kızılçık”, *älä+ çä* “alaca”, *yängi + çä* “yenice”, *gız+ çä* “kızcağız”, *eşik+ çä* “küçük kapı, kapıcık”. Öztürk bu ekin aynı zamanda millet isimlerine gelerek onlardan dil, lehçe ve şive gibi yeni isimler türettiğini ifade eder: *Özbek+ çä* “Özbekçe”, *Lätin+ çä* “Latince”, *Türk+ çä* “Türkçe” (Öztürk, 2011, s. 10).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin “-ç, -ça; -ca, -ce, -ça, -çe” biçimlerinde isimlerin kök ve gövdesine gelerek zarf türünde isimler türettiği ve işlek olduğu görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Algınça < *al-ğın+çä* “alana kadar”(544).

Ätämçä < *ätä+m+çä* “atam gibi” (1061).

Äylänginç < *äylän-gın+ç* “dönünceye, yetişinceye” (885).

Barçadıng < *bar+ça+dıng* “parçanın, bütünün” (476).

Bérginçä < *bér-gın+çä* “verinceye kadar, vereceğine” (559).

Bilgince < *bil-gın+ce* “bileceğine, öğreneceğine” (276).

Bolgänçä < *bol-gän+çä* “olacağına” (831, 990, 934, 103).

Ciginçe < *ci-gın+çe* “yiyeceğine, yiyinceye kadar” (489).

Çıkķänçä < *çık-ķän+çä* “çıkana kadar” (856).

İgnäçä < *ignä+çä* “iğne kadar” (563, 934).

Kesgänçä < *kes-gän+çä* “kesince, kestiğinde” (969).

Kündece < *künde+ce* “gündelik, gündece, gündeye” (889).

Piçgänçä < *piç-ķän+çä* “biçince, biçtiğinde” (969).

Sağincä < *sa-ğın+cä* “girene kadar” (544).

Tırnakçä < *tırnak+çä* “tırnakça, küçük tırnak, tırnaçık” (1077).

Tüyäçä < *tüyä+çä* “deve kadar, deve gibi” (563, 934).

Völgünçä < *völ-ğün+çä* “ölene kadar” (544).

Telekçä < *yelek+çä* “yelekçe, küçük yelek, yelekçik” (1077).

Yénämçä < *yénä+m+çä* “annem gibi” (1061).

2. 4. 1. 1. 16. +çäliş

Ekle ilgili Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçelerinde incelenen kaynaklardan herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Koraş, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin yapım eki olduğu konusunda şüphede olduğu, şimdilik isimlere gelen ve onlardan isim türeten bir yapım eki olduğu ve işlek olmadığını söyler: xâtin+**çäliş** (ÖTİL II, 334): kılığı, hareket ve tavrı kadına benzeyen (Koraş, 1998, s. 50).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 17. +çäk, +çäq

İşlek olarak kullanılan bu ekin isim sözcüklerin kök veya gövdesine gelerek onlardan sevgi, küçültme gibi anlamlarda yeni kelimeler türeten bir isim yapım eki olduğu görülmüştür.

Gabain, Eski Türkçe döneminde “+çAk” ekinin, diğer dönemlerden daha işlek görülen, isimlere gelen ve küçültme işlevinde bulunan bir yapım eki olduğunu ifade eder: *bı+çak* “çakı”, *kol+ı+çak* “kolcuk” vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 43).

Nalbant, “+ç(X)k” ekini Karahanlı Türkçesinde küçültme eki görevinde isimlere gelen bir yapım eki olarak kabul eder: *pür+çek* “insanın kâkülü”, *bağır+çak* “semer” vb. Örnekler verir (Nalbant, 2008, s. 64).

Aşçı, ekin Eski Türkçe döneminde işlek olarak kullanıldığını ve Harezmi Türkçesinde kullanılmaya devam ettiğini söyler. İsimlerin kök veya gövdelerine gelen “+çAk, +çUk” ekinin, onlardan “sıfat, zarf ve isim” türünde yeni kelimeler türeten bir isim yapım eki olduğunu ifade eder: *bı+çak* “bıçak” ~ bıçek, “*bıçek birle yençip*” 85r/17 KE. *kısa+çuk* “kısacık”, “*besā bakša öri inen kısacuk*” 187/4 MM. *tağar+çuk* “Büyük çuval, çul, harar”, “... *tağı bir koy, bir tağarçuk tağı bir tağarçuk hurmān...*” 125/17 NF. vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 90).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde ekin asıl görevi küçültme ekidir. İsimlere gelerek onlardan nesne adları ve sıfat türünde yeni kelimeler türetmektedir: *av+çak* “avcı”, *al+çak* “alçak”, *alın+çak* “atın alın süsü”, *karın+çak* “karınca”, *kök+çek* “güzel”, *örüm+çek* “örümcek”, *yarğu+çak* “el değirmeni” (Argunşah, 2018, s. 122-123).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekin isimlerin kök veya gövdesine gelerek onlardan küçültme ve nesne isimleri türeten bir isim yapım eki olduğunu söyler ve ekle ilgili *çukurçak* “küçük çukur, çukurcuk”, *alınçak* “altın süsü” gibi örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 44).

Korkmaz’a göre “+çAk eki +CA ve +ak” eklerinin zamanla kaynaşp kalıplaşarak oluştuğunu, isimleri kök veya gövdelerine gelerek onlardan isim, sıfat ve zarf türünde yeni kelimeler türettiğini söyler: *yalın+cak* “yalın ayak”, *ısı+cak* “sıcacık, sıcak”, *tez+cek* “acele, hızlıca”, *gömlek+çek* “sırf gömlek ile”, *yavru+cak* “biricik yavru, evlât, çocukcağız”, *ayak+çak* “merdiven”, *boyun+cak* “gerdanlık” vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 39-40).

Öztürk, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelen ve onlardan benzerlik, sevimlilik ve küçültme ifade eden yeni kelimeler türeten bir isim yapım eki olduğunu söyler: *kelin+çäk* “taze gelin, yeni gelin”, *qozi+çaq* “kuzucuk”, *oyin+çaq* “oyuncak”.Öztürk bu ekin fiil isimlerinde de kullanıldığını söyler:

beğinma+çâq “saklambaç”, *äylänmä+çâq* “girintili çıkıntılı” vb. örnekler verir (Öztürk, 2011, s. 10).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde bu ek, “+çAk” şeklinde isimlere gelerek sıfat, zarf ve isim türünde yeni isimler türetir. Bu örneklerde daha çok sıfat türünde isimler türettiği, sözcüğe gelen diğer eklerle uyumlu olduğu görülmektedir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Yërinçäk < *yërin* + **çäk** “tembel, üşengeç, eringeç”(12), (585), (779), (886).

Yërinçäkkä < *yërin* + **çäk** + *kä* “tembele, üşengeçe, eringeçe”(23), (1076), (1077).

Yërinçäkdä < *yërin* + **çäk** + *dä* “tembelde” (321).

Yërinçäkting < *yërin* + **çäk** + *ting* “erinenin, eringecin, tembelin”(1078), (1079).

2. 4. 1. 1. 18. +çän, çäng

Ekle ilgili Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçelerinde incelenen kaynaklarda bilgiye rastlanılmamıştır.

Coşkun, bu eklerin Özbek Türkçesinde isimlere gelen ve onlardan “+II” anlamı sıfat türünde yeni isimler türeten ekler olduğunu söyler: *beriluv+çän* “duygulu, heyecanlı”, *köngil+çän* “gönüllü”, *köyläk+çän* “gömleklili”, *küräş+çän* “mücadelecili”, *oy+çän* “düşünceli”, *täläp+çän* “titiz”, *uyät+çäng* “sıkılgan vb. örnekler verir (Coşkun, 2017, s. 55-56).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde “+çän, çäng” ekinin isimlere gelerek “+li” görevinde isim türünde sözcükler türettiği ve işlek olmadığı görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Täläpçän < *täläp+çän* “yetenekli, maharetli, hızlı, tez canlı” (231).

2. 4. 1. 1. 19. +çi, +çü

Bu ek genel anlamda adlara gelerek onlardan meslek adı veya mesleği yapan kişiyi ifade eden kelimeler türeten bir yapım ekidir. “+çI” isimden isim yapım eki, Eski Türkçeden günümüze kadar geçen süre içinde hemen hemen tüm Türk lehçelerinde işlek olarak kullanılan bir ektir. Türkiye Türkçesi ve birçok Türk lehçelerinde sözcüklere gelirken ötümlü ve ötümsüz uyumu içinde “+çI, çU” şeklinde geldiği görülür.

Gabain, Eski Türkçede bu ekin işi yapan kişiyi işaret ettiğini söyler: *ang+çt* “avcı” (*ang* “av hayvanı”), *yad+çt* “büyücü, yağmur büyücüsü” (*yad* “yağmur taşı”) (Gabain, 2000, s. 43).

Hacıeminoğlu, “+çI” ekinin Karahanlı Türkçesinde isimlere gelerek meslek ve mesleği yapan kişiyi ifaden eden isimler türettiğini söyler: *alçt* < *al+çt* “hilekâr”, *avçt* < *av+çt* “avcı” gibi örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 13).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesi döneminde ekin işlek bir ek olduğunu, Türkçe veya yabancı asıllı isim sözcüklerinin sonuna gelerek onlardan “meslek veya meslekle uğraşan kişi” ismi yaptığını söyler (Hacıeminoğlu, 1997, s. 40). Aşçı, Hacıeminoğlu’nun ekle ilgili tezine katılarak *aқта+çt* “seyis, at binicisi”, “*ederlep qarılarnı aқтаçılar*”, *altun+çt+lık* “altın yapma işi, kuyumcu, sarraf”, “*kim altunçılık etmes bilse büryā bāf*”, *aş+çt* “aşçı”, “*aşçı atı Maḥleā erdi*” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 94-100).

Eckmann da “+çI” ekinin Çağatay Türkçesinde meslek ve meslekle uğraşan kişi adı yaptığını söyler: *atımcı* “atıcı, nişancı”, *bitikçi* “yazar, kâtip, müstensih”, *satıgçı* “satıcı”, *koyçı* “koyun çobanı, çoban” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 44).

Argunşah, Çağatay Türkçesi döneminde bu ekin diğer dönemlerde olduğu gibi çok işlek kullanıldığını, isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan meslek veya sürekli bir işi yapan kişi ismini belirttiğini söyler: *ahta+çt* “seyis”, *akın+çt* “yağmacı, talancı”, *alaman+çt* “yağmacı, çapulcu”, *aldağ+çt* “hilekâr”, *arbağ+çt* “sihirbaz, büyücü”, *ayağ+çt* “saki”, *balıg+çt* “balıkçı”, *bars+çt* “vahşi hayvan terbiyecisi”, *baş+çt* “kılavuz, rehber”, *boyak+çt* “boyacı”, *çapğun+çt* “çapulcu, yağmacı”, *çögen+çt* “çevgân oyuncusu”, *du’â+çt* “duâcı”, *halvâ+çt* “helvacı”, *kara+çt* “iftiracı”, *kavğun+çt* “iz süren, takip eden”, *kime+çt* “gemici”, *kor+çt* “silahdar”, *koy+çt* “çoban”, *körüm+çt* “astrolog”, *kuş+çt* “kuşçu”, *ok+çt* “okçu”, *satıg+çt* “satıcı”, *soruk+çt* “sorgucu, sorguya çeken”, *tağa+çt* “nalbant”, *tamğa+çt* “vergi memuru”, *tapuğ+çt* ~ *tabuğ+çt* “hizmetçi”, *témur+çt* “demirci”, *tëve+çt* “deveci”, *yurt+çt* “konakçı” (Argunşah, 2018, s. 123).

Banguoğlu “+çI, +çU” ekinin Eski Türkçe döneminden günümüze kadar sıkça kullanıldığını ve kullanım süresi içinde işlevselliğin arttığını söyler (Banguoğlu, 2019, s. 162-163).

Öztürk, “+çI” ekinin Çağdaş Özbek Türkçesinde “*meslek, uğraşma, alışkanlık ve huy*” gibi isimler yapan bir isim yapım eki olduğunu söyler: *oraq+çi* “orakçı”, *eski+çi* “eskici”, *yālgān+çi* “yalancı”, *qızıq+çi* “sakacı”, *bekār+çi* “boş, işsiz”, *sāv+çi* “dünürücü”, *ulāq+çi* “haberci”, *tāngid+çi* “tenkitçi, eleştirmen” (Öztürk, 2011, s. 10).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde “+çI” ekiyle ilgili yaptığımız incelemeler sonucu, “+çI, çU; +cI, +cU” ekinin sözcüklere gelerek onlarda meslek ve meslekle uğraşan sıfat görevinde isimler türettiği ve ötümlü ve ötümsüz uyumu içinde sözcüklere geldiği görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Åvcu < *āv* + *cu* “avcı, hayvan avlayan kişi”(158, 991).

Voguruçu < *voguru* + *çu* “hırsız, yalancı, düzenbaz”(964, 965).

Vöttırıkçı < *vöttırık* + *çi* “yalancı, yalan söyleyip insanları kandıran kişi” (985).

Vöttırıkçıdıng < *vöttırık* + *çi* + *ding* “yalancının”(986, 987, 988, 989).

Vöttırıkçıgä < *vöttırık* + *çi* + *gä* “yalancıya”(990).

2. 4. 1. 1. 20. +çiq, +çik

Genel olarak isimlerin kök veya gövdesine gelen ve onlardan “küçültme” ifade eden isim türünde sözcükler türeten bir isim yapım ekidir. Türkçenin hemen hemen bütün dönemlerinde görülen işlek bir ektir.

Gabain, ekin Eski Türkçe döneminde “+sig, +sig” şeklinde bulunduğu, zaman içerisinde bu ekin “+çig, +çig” şeklini aldığını söyler: *kul+sig* “köle gibi, kul gibi”, *bäg+sig* “bey gibi, beye yakışır”, *küsān+çig* “arzu edilen, istenilen”, *adın+sig*, *adın+çig* “başka türlü, seçkin” vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 47).

Hacıeminoğlu, işlek olmayan bu ekin Eski Türkçede “-sig, -sig; -çig / -çig” şekillerinde görülen, isimlerin kök veya gövdelerine gelip onlardan “benzer, gibi” anlamlarında isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: **arsig** < *ar-sig* “aldanmış gibi”, **begsig** < *beg-sig* “bey gibi” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 15).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde bu ekin isimlere gelerek onlardan küçültme, benzerlik anlamlarında isim türeten bir isim yapım eki olduğunu söyler: *bal-çık* “çamur, balçık”, *bürün-çük* “baş örtüsü”, *çıp-çuk* “bir çeşit kuş”, *örüm-çük* “örümcek” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 40).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekin isimlere gelerek onlardan küçültme işlevinde isimler türettiğini söyler: *tağar+çuk* “küçük torba, çanta”, *yarım+çuk* “tamamlanmamış, yarı tam” (Eckmann, 2005, s. 44).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde bu ekin isimlere gelen ve onlardan küçültme, alet, organ vb. Anamlara gelen isimler yapan bir yapım eki olduğunu söyler: *çup+çuk* “serçe”, *mun+çuk* “boncuk”, *oyun+çuk* “oyuncak”, *tağar+çuk* “küçük torba”, *yarım+çuk* “yarım” (Argunşah, 2018, s. 123).

Coşkun, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlerin kök veya gövdesine gelen ve onlardan sevgi ve küçültme anlamlarında kelimeler türeten bir ek olduğunu söyler ve *cäkâb+çik* “bir erkek lakabı” örneğini verir (Coşkun, 2017, s. 56).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde işlek olmayan bu yapım ekinin isimlere gelerek onlarda “küçültme ve sevgi” bildiren sözcükler türettiği ve ötümlü ve ötümsüz uyumuna uygun şekilde geldiği görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Çımçik < *çım+çik* “serçe” (418).

Çımçiktän < *çım+çik+tän* “serçeden, kuştan” (417).

2. 4. 1. 1. 21. +çil

Bu ek, isimlere gelerek onlardan farklı anlamlarda isimler türeten ve az sayıda sözcükte görülen bir yapım ekidir.

Argunşah, bu ekin Çağatay Türkçesinde isimlere gelerek onlardan benzerlik anlamında isimler türeten, işlek olmayan bir yapım eki olduğunu söyler ve şu örneği verir: *ağ-çil* “beyazımsı” (Argunşah, 2018, s. 123).

Korkmaz, bu ekin ünlü ve ünsüz kuralına göre isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isimler türettiğini ve işlek olmadığını söyler: *balıkçıl*, *etçil*, *otçul*, *barışçıl*, *kırçıl* vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 127).

Coşkun, bu eklerin Özbek Türkçesinde isimlere gelen ve onlardan “+II” anlamlı sıfat türünde yeni isimler türeten ekler olduğunu söyler: *ep+çil* “becerikli, hamarat”, *iz+çil* “prensipli”, *kām+çil* “kıt, eksik”, *kir+çil* “kirli”, *taq+çil* “az bulunur” (Coşkun, 2017, s. 55-56). Öztürk de “+çil” ekinin kökteki anlamın üzerinde bulundurma ifade ettiğini söyler (Öztürk, 2011, s. 10)

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 22. + çilik

Ekle ilgili taranan kaynaklardan Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde ekin “+çI” şeklinde olduğu ve bu dönemden sonra “çI+IIk” birleşik şekilde isim sözcüklerine gelerek onlardan “meslek, sanat, uğraşı” anlamlarına gelen yeni isim türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğu görülmüştür.

Eckmann, Çağatay Türkçesinden bu ekin sözcüklerin kök veya gövdelerine “-çılık / -çilik” şeklinde geldiğini, onlardan farklı anlamlarda isimler türettiğini söyler (Eckmann, 2005, s. 44).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde bu ekin isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan meslek adında isimler türeten bir isim yapım eki olduğunu söyler: balık+çılık “balıkçılık”, bıçak+çılık “bıçakçılık”, etmek+çilik “ekmekçilik”, oyun+çılık “oyunculuk” vb. örnekler verir (Argunşah, 2018, s. 123).

Farzam, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin isimlerin kök veya gövdelerine gelen ve onlardan meslek adlarında isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: āv-çilik: “avcılık” ÖTS. 63. (TS. “yok”), bôyaç-çilik: “boyacılık” ÖTS. 132. (TS. “yok”), dehқан-çilik: “(Far.+Ö.) çiftçilik” ÖTS. 229. (TS. “yok”), қошиқ-çilik: “şarkıcılık” ÖTS. 317. (TS. “yok”), navbat-çilik: “(Ar.+Ö.)nöbetçilik” ÖTS. 386. (TS. “yok”), оқитув-çilik: “öğretmenlik” ÖTS. 99. (TS. “yok”), temir-çilik: “demircilik” ÖTS. 183. (TS. “yok”), yolbaş-çilik: “rehberlik” ÖTS. 414. (TS. “yok”) vb. örnekler verir (Farzam, 2013, s. 170)

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin isimlere gelerek onlardan “meslek, sanat veya uğraşı” adı yapan”+çilik” eki, atasözlerinde ve bölge ağzında daha çok Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde olduğu gibi “+çI, çU; +çI, çU” şeklinde kullanıldığı; ancak “+IIk” ekiyle birlikte kullanılmadığı görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Авсу < āv + çu “avcı, hayvan avlayan kişi”(158, 991).

2. 4. 1. 1. 23. +çin

Ekle ilgili Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay Türkçelerinde incelenen kaynaklarda bilgiye rastlanılmamıştır.

Korkmaz, bu ekin Türkiye Türkçesinde işlekliliğinin çok zayıf olduğunu ve geldiği isimlerde zamanla kalıplaşarak kalıcı isimler türettiğini söyler: *balıkçın*, *hayırcın*, *bıldırcın*, *çamurcun*, *güjercin*, *kaşıkcın* vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 127).

Koraş, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde elde bulunan kaynaklardan hareketle kullanımının “+çil” eki gibi çok zayıf olduğunu ve sevenleri tarafından çok az kullanıldığını ifade eder (Koraş, 1998, s. 74).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 24. +dä

Bu ek, Türkçenin hemen hemen her döneminde isimlere gelerek onlardan değişik anlam ve türde sözcükler türeten bir isim yapım ekidir. Ekin Ovakent bölge ağızlarında ve atasözlerinde işlek olmadığı görülmektedir.

Gabain, Eski Türkçede “+tA” eki olarak isimlere gelen ve onlardan isimler türeten bir isim yapım eki olduğunu, ekin Eski Türkçe döneminde sıfat ve zarf görevinde seyrek olarak kullanıldığını söyler ve ekle ilgili *kan+ta* “kanlı” gibi örnekler verir (Gabain, 2000, s. 48).

Taş, Karahanlı Türkçesi döneminde “+DA” eki eserlerde bulunma ve ayrılma eki görevinde kullanıldığını söyler ve bu dönemde ekin yapım eki işlevi yok denecek kadar az olduğunu ifade eder: *er+te* “erken” vb. örnekler verir (Taş, 2020, s. 81).

Eker, “+DA” ekinin Türkçenin en eski dönemlerinden günümüze kadar hemen hemen bütün Türk lehçelerinde bulunma ve ayrılma görevinde çekim eki olarak kullanıldığını ve bazı sözcüklerde kalıplaşarak kalıcı isimler oluşturduğunu söyler: *el+de*, *söz+de*, *göz+de*, *on+da+lık* vb. örnekler verir (Eker, 2010, s. 319).

Aşçı, Harezmi Türkçesinde “+DA” ekinin diğer dönemlerde de olduğu gibi genellikle bulunma ve ayrılma eki olarak kullanıldığını ve yapım eki olarak çok az sözcükte görüldüğünü söyler : *er+te* “sabah; yarın”, “*her erte keçe künde eki nevbet*”, *ka+n+da* “nere, nerede”, “*kopup ketseng yana kanda tapulur*” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 113-114).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin genel olarak bulunma hâli işlevinde kullanıldığı ve çok az sözcükte kalıplaşarak yapım eki olduğunu söyler: *kün+dü* “her gün”, *tez+dü* “hızlı şekilde” (Coşkun, 2017, s. 56).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgi yapılan incelemelerde işlek olmayan “+*dü*” ekinin isimlere gelerek onlardan kalıplaşma yoluyla isim türeten bir yapım eki olduğu görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Қäрдä < *kä+r+dü* “nerede” (159).

2. 4. 1. 1. 25. +*däkä*, +*däkäm*

Ekle ilgili incelenen kaynaklardan ekin Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Türkiye Türkçesi gibi dönemlerde görülmediği tespit edilmiştir. Ekin Özbek Türkçesine mahsus olduğu görülmektedir.

Koraş, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelen ve işlekliliği yok denecek kadar az olan bir isim yapım eki olduğunu, ekin *m’li* şeklinin ünsüz genişlemesiyle meydana geldiğini söyler ve yalnızca şu örnekleri verir: *yalgân+däkä* (ÖTİL I, 256): içi yok, sahte, taklit, sun’i, *yalgân+däkäm* (ÖTİL I, 256): içi yok, sahte, taklit, sun’i (Koraş, 1998, s. 80).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 26. +*dâş*

Türkçenin bütün dönem ve lehçelerinde işlek olarak görülen isimden isim yapım eki olan bu ek, isimlere gelerek onlardan “eşitlik, birliktelik, aynı durumda olma” gibi anlamlarda yeni isimler türeten, işlek bir isim yapım ekidir.

Gabain’e göre “+*DAş*” eki Türkçenin bütün dönemlerinde ve lehçelerinde işlek olarak kullanılan bir ektir. Genel olarak “eşitlik ve birliktelik” ifade eder. Eski Türkçede ek, isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan yoldaşlık, ortaklık, beraberlik anlamlarında kelimeler türeten bir isim yapım ekidir: *ka+dâş* “akraba”, *karın+dâş* “kardeş” vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 46).

Hatipoğlu, “+*DAş*” ekinin Türkçenin çok eski dönemlerinde bulunma eki “+*DA*” ekiyle “+*Aş*” kelimesinin birleşerek kalıplaşması sonucunda isimlere gelen bir yapım eki olduğunu söyler (Hatipoğlu, 1974, s. 331-340).

Bilgen, Karahanlı Türkçesinde ekin işlek olmadığını, isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan eşitlik ve birliktelik anlamlarında yeni kelimler türettiğini söyler: *kir+deş* “komşu”, *tü+deş* “aynı renkteki canlı” vb. örnekler verir (Bilgen, 1989, s. 15).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde bu ekin sözcüklere kalınlık-incelik uyumuna göre gelen az sayıda sözcükte bulunan bir yapım eki olduğunu ifade eder: **koldaş** < *kol+daş* “arkadaş”, **köngüldeş** < *köngül+deş* “gönül arkadaşı, dost” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 14).

Eckmann, bu ekin Çağatay Türkçesinde isimlerin kök veya gövdesine gelerek onlardan eşitlik ve birliktelik bildiren isimler türettiğini söyler: *boydaş* “boyca eş olan”, *kökeldiş* “süt kardeş”, *sırdaş* “sırdaş, sır arkadaşı”, *yoldaş* “sehat arkadaşı, yoldaş” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 45).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde ekin, isimlere gelerek birliktelik ve ortaklık bildiren isimler türeten bir isim yapım eki olduğunu söyler: *boy+daş* “aynı boyda olan”, *emgek+daş* “emektaş, sıkıntıyı birlikte çeken”, *emel+daş* “aynı amaçta olan”, *karın+daş* “kardeş”, *kol+daş* “arkadaş, elden tutan”, *kökel+deş* “süt kardeşi”, *sır+daş* “sırdaş”, *tēn+teş* “eşit, denk”, *yan+daş* “arkadaş”, *yēm+daş* “sofra arkadaşı”, *yol+daş* “yol arkadaşı” vb. örnekler verir (Argunşah, 2018, s. 123).

Ergin, bu ekin Eski Türkçeden bu yana işlek olarak kullanıldığı, isimlere gelen ve onlardan eşitlik, ortaklık, beraberlik gibi işlevlerde isimler türeten bir isim yapım eki olduğunu söyler: *arkadaş*, *yoldaş* vb. örnekler verir (Ergin, 2004, s. 167-168).

Öztürk, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde “*aynı hâlde olmayı, aynı işi yapmayı*” ifade eden işlek bir ek olduğunu söyler: *yol+dâş* “yoldaş”, *äs+ dâş* “çağdaş”, *vätän+dâş* “vatandaş”, *mäsläk+ dâş* “meslektaş”, *quräl+dâş* “silah arkadaşı”, *ün+dâş* “sesteş”, *kurs+dâş* “kurs arkadaşı”, *teng+dâş* “yaşıt” (Öztürk, 2011, s. 10).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucu, ekin isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan birliktelik ve ortaklık bildiren isimler türettiği, kendinden sonra eklerle uyumlu kullanıldığı görülmüştür:

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Coldâş < *col + dâş* “yoldaş, arkadaş” (332, 532, 549, 624, 646, 1023).

Coldâşı < *col + dâş + ı* “yoldaş, arkadaş” (345, 855, 1091).

Coldâşi < *col* + *dâş* + *i* “yoldaşı, arkadaşı” (132).

Coldâşnı < *col* + *dâş* + *nı* “yoldaşı” (685).

Coldâşing < *col* + *dâş* + *ing* “yoldaşın, arkadaşın” (389, 390, 558, 995).

Ķârındâş < *ĵârın* + *dâş* “kardeş” (532, 1042).

2. 4. 1. 1. 27. +dıq, +duq, +tıq, +tuq, +dUrUq

İşlek olmayan bu ek, genel olarak isimlerin kök veya gövdesine gelerek onlardan alet isimleri yapan bir isim yapım ekidir.

Erdal, bu ekin Eski Türkçe döneminde az sayıda sözcükte “+dUrUq” biçiminde görüldüğünü söyler: *boyun+duruk* “boyuna takılan araç”, *egin+dürük* “sırt örtüsü”, *yangal+duruk* “başlık vb. Örnekler verir (Erdal, 1991, s. 104-105).

Bilgen, Karahanlı Türkçesinde Eski Türkçe döneminde olduğu gibi çok az örnekte görülen ekin, geldiği sözcüklerde küçültme ve alet işleviyle kullanılmaya devam ettiğini söyler: *kıl+druk* “buğday başağındaki kılçık”, *boyun+duruk* “boyna geçirilen alet” vb. örnekler verir (Bilgen, 1989, s. 16).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde işlek olmayan bu ekin isimlere gelerek onlardan nesne isimleri yapan bir yapım eki olduğunu söyler: *ağızdırık* “yular gemi”, *boyunduruk* “boyunduruk” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 45).

Argunşah, bu ekin işlek bir ek olmadığını, az sayıda sözcükte görüldüğünü ve isimlere gelerek onlardan alet isminde isimler türettiğini söyler: *burun+duq* “burunluk”, *orun+duq* “eyer malzemesi” vb. örnekler verir (Argunşah, 2018, s. 123).

Ergin, bu ekin isimlere gelerek onlardan “eşya ve alet isimleri” yaptığını ve işlek bir şekilde kullanılmadığını söyler: *boyun+duruk* “boyunduruk”, *çiğın+dirik*, “omuzluk”, *burun+duruk* “burunluk”, *eğın+dirik* “sırt örtüsü, çul” gibi örnekler verir (Ergin, 2004, s. 176).

Öztürk, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde işlek olmayan bir ek olduğunu, eşya ve alet isimlerinde görüldüğünü söyler: *qol+tuq* “koltuk”, *orin+diq* “oturak, sandalye”, *cabin+diq* “sineklik” (Öztürk, 2011, s. 11).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 28. +düz

Genel olarak “+**dUz**” eki, Türkçenin en eski dönemlerinden günümüze gelen, isimlere gelerek onlardan farklı anlamlarda isimler türeten bir yapım ektir.

Bilgen, Karahanlı Türkçesi döneminde “+**tUz**, +**dUz**” şeklinde çok az sayıda sözcükte görüldüğü, zaman zarfı görevinde bulunduğunu söyler: *kün+**tüz*** “gündüz” vb. örnekler verir (Bilgen, 1989, s. 32).

Aşçı, ekin Harezmi Türkçesinde de diğer tarihi Türk lehçelerinde olduğu gibi işlek olmayan bir ek olduğunu söyler: *kün+**düz*** “gündüz”, “**Kündüz** okur tünle kopar” gibi örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 131).

Argunşah, Çağatay Türkçesi döneminde ekin işlek olmadığını ve az sayıda sözcükte kullanıldığını özellikle de “**kündüz**” sözcüğüne dikkat çeker (Argunşah, 2018, s. 124).

Korkmaz, Türkçede bu ekin ölü bir ek olduğunu, ekin Eski Türkçe döneminden öncesine ait olduğunu söyler: *idiz* / *yitiz* “yüksek”, *kunduz* / *kuntuz*, *yıldız* / *yiltuz* vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 47).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin işlek olmayan bir isim yapım eki olduğunu söyler ve şu örneği verir: *kün+**düz*** “gündüz” (Coşkun, 2017, s. 56).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yaptığımız incelemede ekin isimlere gelerek onlardan “alet ve zaman” ismi türettiği görülür. Ekin sözcüklere bölgenin ağız özelliklerine bağlı şekillerde geldiği tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Çuvaldiz < *çuval* + **diz** “çuvaldız, büyük kalın iğne” (426).

Kündüz < *kün* + **düz** “gündüz”(675).

Kündüzləri < *kün* + **düz** + *lär* + *i* “gündüzleri, sabahları” (676).

2. 1. 1. 29. +gä, +ğa, +qa, +kä

Bu ek, isimlerin kök veya gövdesine gelen ve onlardan çeşitli anlamlarda isimler türeten işlek bir isim yapım ekidir. Türkçenin hemen hemen tüm dönem ve lehçelerinde görülür.

Gabain, Eski Türkçede isimlerin kök veya gövdelerine “+**ka**, +**ke**” biçiminde geldiğini ve onlardan farklı anlamlarda isimler türeten bir isim yapım eki olduğunu

söyler. Ekin aslı yönelme durum ekine dayandığını da ifade eder: *baş+ka* “başka” ve *ür+ke* “daima” (Gabain, 2000, s. 45).

Bilgen, ekin Karahanlı Türkçesinde ekin “küçültme ve hayvan” isimleri işlevinde kullanıldığını söylerler: *yumurt+ğa* “yumurta”, *çekür+ge* “çekirge”, *kar+ğa* “karga” (Bilgen, 1989, s. 17).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde ekin “*başık-*” ve “*özik-*” fiil olan kelimelere ekin gelmesiyle türetilmiş bir ek olduğu ifade eder: *baş+ka* “başka”, *öz+ge* “özge” (Hacıeminoğlu, 1997, s. 179-195).

Erdem Uçar, Çağatay Türkçesinde ekin çok işlek olmadığını söyler: *baş+ka* “başka” *öz+ge+ler* “başkaları” (Erdem Uçar, 2011, s. 72).

Banguoğlu, bu ekin çok eskiden beri yönelme durum eki görevinde kullanıldığını ve zamanla az sayıda kalıplaşarak isimlere gelen bir yapım eki olduğunu söyler: *baş+ka* “başka”, *diz+ge* “uzun çorap”, *iç+ge* “iç taraf” (Banguoğlu, 2019, s. 171).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelen bu yapım ekinin işlek olmadığı söyler: *bâş+qa* “başka, diğer”, *enâ+gü* “süt anne”, *öz+gü* “başka, özge”, *tik+kä* “dik”, *yol+kä* “kaldırım” (Coşkun, 2017, s. 56).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isimler türeten bir yapım eki olduğu, sözcük içinde diğer eklerle uyumlu şekilde kullanıldığı görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Bâşkä < *bâş+kä* “başka, diğer”(859).

Bâşkädän < *bâş + kä + dän* “başkasından, diğerinden” (950).

Bâşkäsıdıng < *Bâş + kä + sı + dıng* “başkasının” (222, 223).

Bâşkäsını < *bâş + kä + sı + nı* “başkasını” (222).

Bırgä < *bır + gü* “birlik, birlikte, beraber” (448).

Täkkä < *täk + kä* “tek başına, yalnız, yapayalnız” (187, 300, 426, 801).

Tikkä < *tik + kä* “dik”(1000).

2. 4. 1. 1. 30. +ğâç, +ğaç, +geç, +kaç, +keç

Genel olarak isimlere gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isimler türeten bir yapım eki olan bu ek, Türkçenin dönem ve lehçelerinde çok nadir görülmektedir.

Argunşah, Çağatay Türkçesinde bu ekin işlek olmayan ve isimlere gelip onlardan isim türeten bir yapım eki olduğunu söyler ve sadece şu örneği verir: *ı+ğaç* < *yl+ğaç* “ağaç” (Argunşah, 21018, s. 124).

Koraş, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde diğer dönem ve lehçelerde olduğu gibi isim türeten bir yapım eki olduğu, az sayıda sözcükte kalıplaşma yoluyla bulunduğunu ve işlek olmadığını söyler ve *yalan+ğâç* (ÖTİL I, 479): çıplak insan, yapraksız ağaç, ağaçsız boş toprak, yalnız, yalın örneğini verir (Koraş, 1998, s. 94-95).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde bu ekin isimlere gelerek onlardan isim türeten ve işlek olarak kullanılmayan bir ek olduğu tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Yagaç < *ya+gaç* “ağaç” (469, 1076).

Yagaçtä < *ya+gaç+tä* “ağaçta” (289, 416).

2. 4. 1. 1. 31. +ğâr, +ğär

Bu ek, isimlerin kök veya gövdesine gelerek onlardan farklı anlamlarda kelimeler türeten bir isim yapım ekidir. İncelediğimiz kaynaklarda ekin işlek olmadığı ve çok az görüldüğü tespit edilmiştir.

Koraş, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin kalın ve ince hâlde bulunduğu, işlek olmadığını söyler ve ekle ilgili *qız+ğär* (ÖTİL II, 572): engil kayışı, *cirân+ğâr* (ÖTİL I, 193): eskiden savaşta ordunun sol kanadı vb. örnekler verir (Koraş, 1998, s. 96).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 32. +gäy, +käy

Bu ekin, Türkçenin tüm lehçe ve dönemlerinde isimlere gelen ve onlardan çeşitli anlamlarda isimler yapan ve işlek olmayan bir isim yapım eki olduğu görülmüştür.

Koraş, bu ekin Çağdaş Türkçede isimlerin kök veya gösvdesine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isim türünde sözcükler türeten bir isim yapım eki olduğunu ve çok az sözcükte kalıplaşmış şekilde bulunduğunu söyler: *bälä+käy*

(ÖTİL I, 128): bala, *göl+güy* (ÖTİL I, 196): (ağız)topuk?, *ir+güy* (ÖTİL I, 334): ağacı sert, kabuğu kızıl bir bitki vb. örnekler verir (Koraş, 1998, 97-98).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 33. +gi, +ki, +qI

Gabain, Eski Türkçe döneminde bu ekin, “+kU, +gU” ekinin az sayıda sözcükte görüldüğünü, sıfat veya isim türünde kelimeler türettiğini söyler: *inç+kü* “huzur, sulh”, *esen+gü* “sağlamlık, sıhhat, afiyet”, *oğlan+gü* “çocuk gibi davranılan, nazik” (Gabain, 2000, s. 45).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde ekin isim çekim eki olarak inceler, eki yapım eki olarak görmez. “+KI” ekinin isimlere gelen ve onlara aitlik görevinde bulunan bir ek olduğunu söyler: *asra+kı* “altaki”, *kiçe+ki* “geceki” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 32).

Aşçı, Harezmi Türkçesinde bu ekin, isimlere gelerek onlardan karakter özellikli isim, nitelikli isim, kuş ismi, soyut isim, vücudun belli bölgelerinin ismi gibi yeni kelimeler türettiğini söyler: *ed+gü* “iyi, iyilik”, “*yamannı edgüdin közleyü bilgey*”, *qara+gü* “kör”, “*Qarağü yaratmasa êrdim közlügler şükr kıлмаğay (7) êrdi*”, *qumart+gü* “miras; armağan”, “*Üçünçi köñlekim birle saçımnı anamğa qumartgü ala bêriñ.*” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 162).

Eckmann, bu eki isimden isim yapan yapım eki olarak kabul eder: *soñ+gı* *kiçe* “son gece”, *anıñ+ki* “onunki”, *bularnıñ+ki* “bunlarınki”, *köñlümde+ki* “gönlümdeki” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 45).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde ekin aitlik eki olduğunu çoğu kez zaman sıfat türünde kelimeler türettiğini ifade eder: *anıñ+ki* “onunki”, *burun+gı* “önceki”, *evvel+gı* “evvelki”, *iç+ki* “içeriki”. Ekin soyut isimler yanında alet isimleri de türettiğini de ifade eder: *ed+gü* “iyi”, *qara+gü* “karanlık, kör”, *köz+gü* “ayna” vb. (Argunşah, 2018, s. 124).

Öztürk, Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin, isimlere gelerek daha çok yer ve zaman ifade eden ve aitlik anlamı taşıyan kelimeler meydana getirdiğini ifade eder: *tün+kü* “dünkü”, *iç+ki* “dâhili”, *taş+qı* “harici”, *keç+ki* “akşamki”, *sırt+qı*

“dışarıdaki”, *beri+ki* “beriki”, *üst+ki* “üstteki”, *tang+ki* “tandaki”, *bultur+ki* “geçen yılı”, *ertäläb+ki* “yarınki” (Öztürk, 2011, s. 11).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin isimlerin kök veya gövdelerine geldiği ve onlarda bulunma, bağlanma ve aitlik ifade ettiği, zamir ve sıfat türünde sözcükler türettiği görülmektedir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Avvälki < *avväl* + **ki** “evvelki, önceki”(164).

Äğuldäki < *ägül* + *dä* + **ki** “ahırdaki”(428).

Ävuzläringdäğini < *ävuz* + *lär* + *ing* + *dä* + **gi** + *ni* “ağızlarındakini”(448).

Bähärdägi < *bähär* + *dä* + **gi** “ilkbahardaki, bahardaki”(188).

Cäkindäki < *cäķ* - *in* + *dä* + **ki** “yakındaki”(356).

Cırâkdäki < *cır* - *âķ* + *dä* + **ki** “uzaktaki”(356).

Darbâzädäki < *darbâzä* + *dä* + **ki** “kapıdaki, evdeki”(428).

İççidägi < *iç* + *çi* + *dä* + **gi** “içindeki”(718).

Kürdiki < *kür* + *di* + **ki** “körinki, kör olanınki”(1088).

Mêniki < *mên* + *i* + **ki** “benimki”(180, 1079).

Pittaki < *Pit* + *ta* + **ki** “ayaktaki”(839).

Sêniki < *sên* + *i* + **ki** “seninki”(180).

Sungräki < *sungrä* + **ki** “sonraki”(164).

Täbädäğini < *täbä* + *dä* + **gi** + *ni* “tepedekini, en yüksektekini”(448).

Üydäkilär < *üy* + *dä* + **ki** + *lär* “evdekiler”(954).

Vottäki < *vot* + *tä* + **ki** “ateşteki”(977).

Zordiki < *zor* + *di* + **ki** “güçlününki, güçlü olanınki”(1088).

2. 4. 1. 1. 34. +ğıl, +ğil

Genel olarak renk isimlerine gelerek onlardan “benzerlik, yakınlık” anlamlarına gelen, farklı anlamlarda renk isimleri türeten ve işlek olmayan bir isim yapım eki olduğu görülmüştür. Ekle ilgili incelenen kaynaklarda ekin Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay Türkçesinde görülmediği tespit edilmiştir.

Korkmaz, bu ekin genellikle konuşma ve halk ağzlarında işlek olarak kullanıldığını, isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan kişi, bitki, hayvan ve aile isimleri oluşturduğunu söyler: *Hacığil*, *Kemalğil*, *halamğil*, *anasığil*, *dedesigil*,

abanozgiller, ananasgiller, buğdaygiller, cevizgiller, köpekgiller vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 129).

Koraş, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde genellikle renk isimlerine gelerek onlardan benzerlik anlamında renk isimleri türeten ve işlek olmayan bir isim yapım eki olduğunu söyler: *sär+ğil* (ÖTİL II, 26): sargış, sarımtrak, *tar+ğil* (ÖTİL II, 130): sarı ve kara yollu vb. örnekler verir (Koraş, 1998, s. 99).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 35. +ginä, +kına, +qınä

Türk dilinin hemen hemen tüm tarihi lehçelerinde görülen ve işlek olarak kullanılan bir isim yapım ekidir. “Küçültme, sevgi ve kökteki anlamı pekiştirme” gibi işlevlerde kullanılır.

Gabain, bu eki Eski Türkçede isimlere gelen ve onlarda küçültme, sevgi ve kökteki anlamı kuvvetlendirme ifade eden, edat ve edat benzeri bir ek olarak kabul eder. Eski Türkçede bu ek, “+*kınya* (kitabeler), +*kına* (n ağzı), +*kıya*, +*kıa* (y ağzı), +*kinye*, +*kine*, +*kiye*, +*kie*” şekillerinde görülür: *bir+kinye* mün “bir tek günah”, *bir+kie amrak oğlum* “biricik sevgili oğlum” vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 105). Erdal da “+*kInA*” ekinin kullanımını Gabain gibi düşünmektedir: *oğul+kıya*, *ögük+kıye*, *atay+kıya*, *balık+kıya* vb. örnekler verir (Erdal, 1991, s. 47-59).

Bilgen, Karahanlı Türkçesinde bu ek, isimlere gelen küçültme eki olduğunu söyler: *kız+kıya* “kızcağız”, *er+kıye* “adamcağız” vb. örnekler verir (Bilgen, 1989, s. 20-21).

Aşçı, Harezmi Türkçesinin döneminde ekin isimlere gelerek onlardan küçültme ve azlık bildiren sıfat, zarf ve isim türünde kelimeler türettiğini söyler: *köz+gine* “gözceğiz”, “*körseyür-men körkünizni körgü bolmas közginem*”. *küç+kıne* “gücü az, güçsüz”, “*felek yası bilekiñ küçkiñe sust*” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 179-180).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekin isimlerin kök veya gövdesine “-*gina* / *kına* / *gine* / -*kine*” biçimlerinde gelerek onlardan isim ve sıfat türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *azgina* “azıcık”, *hücregina* “hürecik”,

kèntkine “küçük kent”, *kiçikkine* “küçücük” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 45).

Argunşah, Çağatay Türkçesi döneminde ekin diğer dönemlerde olduğu gibi küçültme işlevinde kullanıldığını ifade eder: *apağ+**kına*** “bembeyaz”, *bir+**gine*** “biricik”, *bu+**ğina*** “bunun gibi, böylece”, *esrük+**ğina** ~ esrük+**gine** ~ esrük+**kına*** “sarhoşça”, *hücre+**ğina*** “hürecik”, *kiçik+**kine*** “küçücük”, *kitâbet+**kına*** “kitabecik”, *kuş+**ğina*** “kuşcağız, küçük kuş”, *oğul+**ğina*** “küçük çocuk” (Argunşah, 2018, s. 124).

Öztürk, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde çok işlek olduğunu, küçültme, sevgi, kökteki anlamı kuvvetlendirme ve edat gibi işlevlerde kullanıldığını söyler: *kiç+**kinä*** “küçücük”, *sekin+**ginä*** “sakince”, *essiz+**ginä*** “akılsızca”, *kättä+**ginä*** “büyücek”, *tüzük+**kinä*** “iyice”, *köp+**ginä*** “pek çok”, *gaqır+**ginä*** “çok fakir”, *quruq+**qinä*** “kupkuru”, yalnız *Türkistândä+**ginä*** *emäs...* “yalnız Türkistan’da değil...” (Öztürk, 2011, s. 11).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde bu ekin isimlere gelerek onlardan isim türeten ve işlek olarak kullanılmayan bir yapım eki olduğu tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Köpgina < *köp+gina* “pek çok” (213).

2. 4. 1. 1. 36. +gü

Ekle ilgili Eski Türkçe, Karahanlı, Harezm, Çağatay, Türkiye Türkçesi dönemleriyle ilgili elimizdeki kaynaklardan herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ekin, Özbek Türkçesine mahsus olduğu tespit edilmiştir.

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin isimlere gelerek onlardan yeni isimler türeten bir isim yapım eki olduğunu ve işlek bir ek olmadığını söyler: *Köz+**gü*** “ayna” (Coşkun, 2017, s. 57).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 37. +ı

Bu ek, isimlere gelerek onlardan isim türeten ve Türkçenin tüm dönem ve lehçelerinde çok nadir görülen bir isim yapım ekidir.

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekin isimlere seyrek olarak gelen bir yapım eki olduğunu söyler ve ekle ilgili *karı* “endaze, arşın” örneğini verir (Eckmann, 2005, s. 46).

Argunşah, ekin bu Çağatay Türkçesi döneminde isimlere gelen yapım eki olduğunu ve işlek olmadığını söylüyor ve sadece bu örneği veriyor: *kar+ı* “uzunluk ölçüsü, arşın”(<kar “kol”) (Argunşah, 2018, s. 124).

Coşkun ve Farzam, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde, isimlere gelerek onlardan sıfat türünde kelimeler türettiğini ve işlek bir ek olmadığını söylerler: *oynaq+ı* “oynak, yaramaz, afacan”, *mişiq+ı* “tecrübesiz”, *çağ+i* “zamanı”, *kağ+i* “kurutulan meyve” (Coşkun, 2017, s. 57; Farzam, 2013, 157).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde bu ekin isimlere gelerek onlardan isim türeten ve işlek olarak kullanılmayan bir isim yapım eki olduğu tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Väktidä < *väkt-i-dä* “zamanında, vaktinde” (163).

2. 4. 1. 1. 38. +kāk

Genel olarak isimlere gelerek onlardan vücut veya organ adları türeten ve kökün almasını kuvvetlendiren bir isim yapım ekidir.

Gabain, Eski Türkçede isimlere gelen bu ekin “+gAk, +ğAk, +kAk, +kĀk” şekillerinde görüldüğünü, küçültme ve anlamı kuvvetlendirme işlevinde kullanıldığını söyler: *ürkāk*, irkāk ‘erkek’ (<är +**kāk**), tozğāk ‘çiçek tozu’ (<toz ‘toz’ +**ğāk**), *üşgāk* ‘eşek’ (<üş+**gāk**) vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 45).

Nalbant, Karahanlı Türkçesi döneminde benzerlik ve küçültme işlevinde kullanılan bu isim yapım eki olduğunu söyler: *tozğāk*, *erengek*, *eşgek* vb. örnekler verir (Nalbant, 2008, s. 89-90).

Aşçı, Harezmi Türkçesinde ekin, Eski Türkçe dönemindeki gibi küçültme, anlamı kuvvetlendirme gibi işlevlerde kullanılan bir yapım eki olduğunu ve bu dönemde ekin “+gAk, +kAk” biçimlerinde görüldüğünü ifade eder: *tirsek* “dirsek” <*tir* +*s* +**gek**, “... *ëlgi tirsekidin yok...*” 136/12 NF. *eş+gek* “eşek” ~ eşek, “*burun eşgek alğıl tēp küler êrdiler.*” 24r/5 KE vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 151-152).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde bu ekin işlek olmadığını belirtir ve sadece şu örneği verir: *eş+gek* “gemi küreği” (Argunşah, 2018, s. 124).

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde işlek olmayan, isimlere gelip onlarda yapım eki görevinde bulunan bir ek olduğunu söyler ve şu örneği verir: *er+käk* “erkek” (Coşkun, 2017, s. 57).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde “+gAk, +ğAk, +kAk, +kÄk” isimden isim yapım ekiyle ilgili yaptığımız incelemede, işlek olmayan bu ekin isimlerin kök veya gövdelerine gelen “küçültme, kökü kuvvetlendirme, organ ismi” gibi kelimeleri ifade eden bir yapım eki olduğu tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Erkäk < *er* + **käk** “erkek” (469, 470, 471, 472).

2. 4. 1. 1. 39. +kân, +qân

İşlek olmayan bu ek, Türkçenin hemen hemen tüm dönemleri görülen ve isimlere gelip onlardan “hayvan ve bitki” isimleri türeten bir yapım ekidir.

Gabain, Eski Türkçede “+kAn, +hAn” ekinin unvan bildirdiğini ifade eder: *burhan* “Buda” (<Bur “Buda”+han), *Ötüken* “Ötüken dağları” vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 44).

Erdal, “+gAn, +kAn” ekinin Eski Türkçe döneminde isimlerin kök veya gövdelerine gelip genellikle onlardan “bitki ve hayvan” adları türettiğini söyler: *kökürç+gen* “güvercin”, *kösür+ken* “köstebek” vb. örnekler verir (Erdal, 1991, s. 85-89).

Nalbant, ekin Karahanlı Türkçesinde isimleri kök veya gövdelerine gelerek onlardan bitki ve hayvan isimleri türeten bir isim yapım eki olduğunu söyler: *arpa+ğan* “arpaya benzer bir bitkidir”, *baş+ğan* “elli kilodan yüz kiloya kadar olan büyük balık”, *sakız+ğan* “saksağan” vb. örnekler verir (Nalbant, 2008, s. 95).

Aşçı, Harezmi Türkçesinde bu ekin, isimlere gelerek onlardan bitki ve hayvan adları yaptığını söyler: *çim+gen* “çimen, çimenlik” ~ *çümen*, “*çimgen üze şāhāne hoş taht*”. *iñen* < *in* + *gen* “dişi deve”, “*taşdın du ā kılıp iñen çıkarğan*” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 153-154).

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde “+kân, +qân” şekillerinde görüldüğü ve isimlere gelerek onlardan aşırılık ifade eden isimler yaptığını, işlek olarak kullanılmadığını söyler: *kättä+kân* “kocaman”, *sāvūq+qân* “savurgan” (Coşkun, 2017, s. 57).

“**+kân, +qân**” isimden isim yapım ekiyle ilgili Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde işlek olmayan bu ekin isimlerin kök veya gövdelerine gelen, onlardan “isim, sıfat ve zarf” türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğu görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Azgänım < *az* + **gän** + *ı* + *m* “açlığım” (860).

Bärkän < *bär* + **kän** “varken” (584).

Cokkän < *cok* + **kän** “yokken” (580, 584).

Colkängä < *col* + **kän** + *gä* “yolcuya” (532).

Dähkän < *däh* + **kän** “köylü” (800).

Ürgatmägän < *ürgat* – *mä* + **gän** “öğretmeyen” (966).

2. 4. 1. 1. 40. +qur

Ekle ilgili Eski Türkçe, Karahanlı, Harezm, Çağatay, Türkiye Türkçesi dönemleriyle ilgili elimizdeki kaynaklardan herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Coşkun, Özbek Türkçesinde ekin isimlere gelerek onlardan yeni isimler türeten bir isim yapım eki olduğunu ve işlek bir ek olmadığını söyler: *teng+gur* “yaşıt, akran” (Coşkun, 2017, s. 57).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örnek sözcüğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 41. +läb < +lä+b

İsimlere gelerek onlardan isimler türeten bu ekle ilgili mevcut kaynaklardan Eski Türkçe, Karahanlı, Harezm, Çağatay ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Coşkun, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde sayı isimlerine gelerek onlardan “**+larca**” anlamı katan yeni isimler türeten bir isim yapım eki olduğunu söyler: *on+lüb* “onlarca”, *ming+lüb* “binlerce”, *yıl+lüb* “yıllarca” (Coşkun, 2017, s. 57). Farzam da Coşkun’a ek olarak, ekin Özbek Türkçesinde sayılara gelip onlarda tahmini miktar belirtip zarf türünde kelimeler türettiğini söyler: *äy+lab* “aylar”, *äzän+lab* “çok erken, azan okunacak zaman”, *birta+lab* “teker teker”, *dast+lab* “en

başta, en evvel, önce”, *erta+lab* “sabahlayıp”, *kóp+lab* “çokça”, *yāhşi+lab* “iyice, iyi derecede, güzelce” vb. örnekler verir (Farzam, 2013, s. 159).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin işlek olmadığı ve sayı isimlerine gelerek onlardan “çokluk ve tahmin” anlamı belirten isimler türettiği görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Minglāb < *ming* + *lāb* “binlerce”(272, 274, 350).

Yüzlāb < *yüz* + *lāb* “yüzlerce”(274).

2. 1. 1. 42. +lāq

Genel olarak Türk dilinin hemen hemen bütün tarihi dönem ve lehçelerinde görülen, isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan yer ve zaman bildiren bir yapım ekidir.

Gabain, bu ekin Eski Türkçe döneminde “*+LA ile -g ~ +LAg (<+la-g)*” ekinin birleşmesiyle zamanla kalıplaşarak isimlerde yapım eki görevinde kullanıldığı söyler: *baş+lağ* “başlangıç”, *kış+lağ* “kışla”, *yay+lağ* “yaz geçirilen yer, yayla” vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 44).

Nalbant, bu ekin Karahanlı Türkçesi döneminde yer ve zaman bildiren bir yapım eki olduğunu söyler: *kış+lağ* “kışlak”, *kuş+lağ* “kuşların çok olduğu yer”, *suw+lağ* “hayvan sulanacak yer”, *tarığ+lağ* “tarla” vb. örnekler verir (Nalbant, 2008, s. 98-99).

Aşçı, Harezmi Türkçesinde ekin, isimlere gelip onlardan “yer, zaman, organ ve hayvan” adları ifade eden kelimler türettiğini söyler: Bu dönemde ekin son sesi “-g” bazı sözcüklerde tonsuzlaşarak “-k” sesine dönüştüğü görülür: *baş+lağ* “atın ütülmüş, yemeye hazırlanmış başı tégme biri eki tèvege yağ, kurut, **başlak**, yün yüklep Mısrğa oğradılar.” *çı+ça+lak* “serçe parmak”, “*baş barmağın **çıçalak** barmağ uçında koyup munça érdi.*”, *kış+lağ* “kışlak”, “*hūt atlığ **kışlakdın** hamel atlığ yazğa oğradı.*”. *ot+lağ* “mera, çayır, otlak”, “*Niçe kün yörüp bir **otlağ** sulağğa yéttiler*” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 198-201).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekin isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan yer bildiren isimler türettiğini söyler: *av+lağ* “av yeri”, *kış+lağ* “kışlama yeri”, *tuz+lağ* “tuzla” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 46).

Argunşah, ekin Çağatay döneminde genellikle yer ve zaman bildiren isimlere gelen bir isim yapım eki olduğunu söyler: *tü+lek* “bazı kuşların yılda bir kez tüylerini döktüğü vakit; tüylerini dökmüş ve yeni tüy çıkarmış hayvan ve kuş”, *av+lak* “avlanma yeri”, *kış+lak* “kış geçirilen yer”, *ot+lak* “hayvan otlatılan yer”, *tuz+lak* “tuzla”, *yay+lak* “yayla, yaz geçirilen yer” (Argunşah, 2018, s. 125).

Ergin, bu ekin isim yapım eki olmadığını, genel anlamda isimlerin kök veya gövdelerine gelip onlardan fiil türünde yeni kelimeler meydana getiren işlek bir yapım eki olduğunu söyler: *kış+la-ğ* “kışlak, köy”, *yay+la-ğ* “yayla” vb. örnekler verir (Ergin, 2004, s. 178).

Öztürk, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde yer adları ve sıfat türünde kelimeler türettiğini, fazla işlek olmadığını söyler: *bota+lâq* “deve yavrusu”, âv “avlak”, *baqa+lâq* “şişman, tombul”, *tâş+lâq* “taşlık”, *ğicmä+lâq* “bozuk”, *qoşâ+lâq* “çift yapışık, ikiz”, *gum+lâq* “kumsal” (Öztürk, 2011, s. 12).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözleriyle ilgili yapılan incelemelerde ekin isimlere gelerek onlardan “yer adları” türettiği ve işlek olmadığı tespit edilmiştir:

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Қışлăқting < *kış + lâk + ting* “köyün” (643).

Қışлăқım < *kış + lâk + ım* “köyüm” (1061).

2. 4. 1. 1. 43. +lām,+lāmçi, lānçi

Bu ek, isimlerin kök veya gövdelerine gelip onlardan kalıplaşma yoluyla çeşitli anlamlarda sözcük türeten bir isim yapım ekidir. Türkçenin tüm dönem ve lehçelerine bakıldığında işlek olmayan bu ekin, genellikle sayı isimleri yaptığı görülmüştür.

Argunşah, Çağatay Türkçesi döneminde bu ekin “+**LA**” ekiyle “+**nÇI**” ekinin bir araya gelip zamanla kalıplaşarak isimlere gelen ve onlardan sayı isimleri türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *ekki+lənçi* “ikinci”, *on+lənçi* “onuncu”, *sëkkiz+lənçi* “sekizinci”, *toğkuz+lənçi* “dokuzuncu”, *üç+lənçi* “üçüncü gibi örnekleri verebilir. Çağatay Türkçesi döneminde isimlere gelen “+**LA**” ekinin bazı sayı isimlerine geldiğinde son ünlüsünün genişlediği görülür: *altı+lənça* “altıncı” vb. örnekler verir (Argunşah, 2018, s. 125).

Coşkun ve Farzam, Çağdaş Özbek Türkçesinde işlek olmayan bu isim yapım eki, isimlere gelerek onlara “+**(i)nci**” anlamı katan bir isimden isim yapan bir yapım

eki olduğunu söylerler: *bir+lümçi* “birinci, ilk”, *ikki+lümçi* “ikinci, talî”, *ikki yüz+lümçi* “ikiyüzlü olan, münafık”, *kók+lüm* “bahar” vb. örnekler verirler (Coşkun, 2017, s. 58; Farzam, 2013, 160).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 44. +läy

Ekle ilgili Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi ve Türkiye Türkçesi dönemleriyle ilgili incelenen kaynaklardan herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Argunşah, bu ekin Çağatay Türkçesinde isimlere gelen ve çeşitli işlevlerde yeni kelimeler türeten isim yapım eki olduğunu söyler: *eki+ley* “iki defa”, *ikişer kere*”, *tañ+lay* “ertesi gün”, *tıñ+lay* “burun ucu”, *tirg+ley* “canlı iken” (Argunşah, 2018, s. 125).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin isimlere gelerek onlardan zarf türünde kelimeler meydana getiren ve işlek olmayan bir isim yapım eki olduğunu söyler: *bütün+läy* “bütünüyle”, *tirik+läy* “diri diri”, *yärim+läy* “yarım” (Coşkun, 2017, s. 58).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde bu ekin isimlere gelen ve onlardan zarf türünde sözcükler türeten ve işlek olmayan bir isim yapım ekidir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

cärtüläy ävuz kälädı < *cärtı+läy ävuz kälädı* “yarım ağız kaldı” (330).

2. 4. 1. 1. 45. +li

Genel olarak “+li” eki, Türkçenin hemen hemen bütün tarihi dönem ve lehçelerinde işlek olarak kullanılan bir isimden isim yapım ekidir.

Gabain, Eski Türkçede bu ekin, “+liG, +liUG” biçimlerinde isimlere gelerek onlardan mülkiyet anlamında kelimeler türettiğini söyler: *ın+liğ* “canlı” (tın “nefes, hayat, can”), *ada+liğ* “tehlikeli” (ada “tehlike”) vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 44, 47).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi döneminde ekin isimlere gelerek onlardan sıfat türünde kelimeler türettiğini söyler: *azığ+liğ* “cesaretli”, *baş+liğ* “yaralı” gibi örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 15).

Hacıeminoğlu, Harzem Türkçesinde işlek olan bu ekin isimlere gelerek onlardan sıfat ve isim görevinde kelimeler türettiğini söyler: *at-lı* “atlı”, *bag-lı* “bağlı”, *kelik-li* “gelişli”, *tür-lü* “türü”, *yük-lü* “yükü”, *atag-lı* “şöhretli”, *körk-lü* “güzel”, *kokug-lu* “kokulu” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 41).

Argunşah, “+II, +IU” ekinin Çağatay Türkçesinde son ses /-g/ ünsüzünün düşmesiyle “+II, +IU” biçiminde isimlere geldiğini söyler: *'akıl+lı* “akıllı”, *at+lı* “adlı”, *kan+lu* “hanlığı olan”, *kêneş+li* “istişareli, danışıklı”, *körk+lü* “güzel”, *aç köz+li* “aç gözlü”, *küç+li* “güçlü”, *yahşı sûret+li* “güzel yüzlü”, *yazuğ+lu* “günahkâr” vb. örnekler verir (Argunşah, 2018, s. 125).

Korkmaz, bu ekin Türkçenin her döneminde ve lehçesinde isimlere gelerek onlardan çeşitli anlamlarda, sıfat ve isim türünde kelimeler türeten, işlek bir isim yapı eki olduğunu söyler: *acıklı, alaylı, çocuklu, dayanıklı, dolaylı, esaslı, hesaplı, soylu, şerefli, tıraşlı, kuvvetli, yüzerli, saçlı sakallı, senli benli, süslü püslü* vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 134).

Öztürk, Çağdaş Özbek Türkçesinde işlek olan bu ekin, isimlere gelerek onlardan sahiplik, aitlik anlamında kelimeler türettiğini söyler: *ilm+li* “bilgi”, *sevik+li* “sevimli”, *hürmät+li* “hürmetli”, *äçinär+li* “acıklı”, *çirây+li* “güzel”, *häväs+li* “hevesli”, *kelin+li* “gelinli”, *sâqâl+li* “sakallı”, *färq+li* “farklı”, *qorqınç+li* “korkutucu”, *aqıl+li* “akıllı” (Öztürk, 2011, s. 12).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde bu ekin bölgede ve atasözlerinde isimlere gelerek onlardan yer adları türeten ve işlek olarak kullanılan bir isim yapım eki olduğu, kendinden sonra gelen eklerle uyumlu şekilde kullanıldığı görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Äçközlü < *äç* + *köz* + **lū** “aç közlü” (12).

Ärlıgä < *är* + **lı** + *gä* “arlı, şerefli, namuslu” (67, 68).

Ätäli < *ätä* + **lı** “babalı” (110, 1068).

Betli < *bet* + **li** “yüzlü, cehreli” (49).

Cavlı < *cav* + **lı** “yağlı” (925).

Därth < *därt* + **lı** “dertli” (435).

Duväli < *duvä* + **lı** “duâli” (1036).

Edäplıgä < *edäp* + **lı** + *gä* “edepli” (465).

Färklı < *färk* + **lı** “farklı, ayrı, değişik” (220).

Häyırılı < *häyır* + **lı** “hayırlı” (1092)

İzzâth < *izzät* + **h** “izzetli, asil” (126).

Kërâkli < *këräk* + **li** “gerekli” (620).

Qıymâth < *kıymät* + **h** “değerli, kıymetli” (281, 611).

Kuvvâh < *kuvvâ* + **h** “kuvvetli, güçlü” (589, 745, 771).

Küçli < *küç* + **li** “güçlü, kuvvetli” (947).

Şamâllı < *şamâl* + **h** “rüzgârlı” (872).

Şârlı < *şâr* + **h** “şerli, sinirli, öfkeli” (20).

Şurlu < *şor* + **lu** “tuzlu” (667).

Tallı < *tal* + **h** “tatlı, şirin” (7, 63).

Tärbiyâli < *tärbiyâ* + **li** “terbiyeli, ahlâklı, akıllı” (111).

Têrli < *têr* + **li** “terli” (147, 401).

Vâfâh < *vâfâ* + **h** “vefâlı” (598).

Yênâli < *yênâ* + **li** “anneli, analı” (110, 111, 1069).

Yênâliğ < *yênâ* + **li+ğ** “anneli” (1062).

2. 4. 1. 1. 45. +lik < +lig

Türkçenin hemen hemen tarihi dönem ve çağdaş lehçelerinde işlek olarak kullanılan “+lik, +luk” eki, isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan isim ve sıfat türünde kelimeler türeten bir isim yapım ekidir.

Gabain, Eski Türkçede “+lik, +luk” ekinin isimlere gelerek onlardan soyut ve somut, isim ve sıfat türünde sözcükler meydana getirdiğini söyler: *ağl*+**lik** “ambar, hazine” *yimiş*+**lik** “meyve bahçesi, meyve”, *suw*+**luk** “su kabı” vb. örnekler verir (Gabain, 2007, s. 44).

Bilgen, Karahanlı Türkçesinde ekin isimlere gelerek onlardan “soyut, somut, eşya, yer” adları ve sıfat türünde kelimeler türetir: *amaç*+**lik** “atış için nişangâh olarak kullanılan yer”, *adağ*+**lik** “üzüm bağlarında çardak için kullanılan ayak”, *açuk*+**lik** “açıklık”, vb. örnekler verir (Bilgen, 1989, s. 21-25).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde “+l(X)k” ekinin yerli ve yabancı sözcüklerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan somut ve soyut isimler türettiğini söyler: *aç*+**lik** “açlık”, *açılmağ*+**lik** “açılmalı, açılan”, *ahmağ*+**lik** “ahmaklık”, *ağ*+**lik** “beyazlık, aklık”, *altunçı*+**lik** “kuyumculuk”, *andağ*+**lik** “öylece, onun gibi”, *azgun*+**luk** “azgınlık”, *bahıl*+**lik** “hasislik”, *bay*+**lik** “zenginlik”, *çığay*+**lik** “fakirlik”, *çüft*+**lük** “çiftlik, eş olma”, *deng*+**lik** “eşitlik”, *dost*+**luk** “dostluk”, *dura*+**lik** “ev”, *edgü*+**lük**

“iyilik”, *emçi-lik* “hekimlik”, *enç-lik* “huzur”, *ev-lük* “evli, evlik”, *han-lük* “hanlık”, *imam-lük* “imamlık”, *kizlemek-lik* “gizleme”, *koymak-lük* “koyma”, *körmek-lik* “görme, görmek”, *tirig-lik* “dirilik, canlılık”, *yok-lük* “yokluk” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu 1997, s. 42-43).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde çok işlek olan bu ekin isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan sıfat türünde isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *témürçilik* “demircilik”, *yağlık* “mendil”, *kögerçinlik* “güvercinlik”, *tokluk* “tokluk” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 47).

Argunşah, bu ekin Çağatay Türkçesi döneminde çok işlek bir ek olduğunu, isimlerin kök veya gövdelerine “+LIK, +LUK, +LIG, +LUG” biçimlerinde gelerek onlardan somut, soyut, eşya, yer isimleri türettiğini söyler: *ābādān-lig* “bayındırlık”, *aş-lük* “tahıl, hububat, yemeklik malzeme”, *arığ-lük* “temizlik”, *bay-lük* “zenginlik”, *bî-reng-lik* “renksizlik”, *köni-lik* “doğruluk”, *kul-lük* “kulluk”, *éñ-lik* “allık”, *tanuğ-lig* “tanıklık”, *uluğ-lük* “büyüklük”, *yavuz-lük* “kötülük”, *yıl-lük* “yıllık” vb. örnekler verilebilir. Bu ek fiil isimlerinden sonra gelerek de kullanılır: *kılma-lük* “kılma işi”, *bolma-lük+nıñ* “olmanın” gibi. Ek “+ÇI” eki üzerine gelerek meslek isimleri de yapar (Argunşah, 2018, s. 126).

Öztürk, Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin “+lu/li” ve “+luk/lik” biçimlerinde isimlerin kök veya gövdesine gelerek her türlü “somut ve soyut” isimler türettiğini söyler: *bây-luq* “zenginlik”, *birādār-lik* “kardeşlik”, *bâr-luk* “varlık”, *yoq-luq* “yokluk”, *küvey-lik* “damatlık, güveyilik”, *körkli-lik* “gösterişlilik”, *çevār-lik* “terzilik, ustalık”, *oqıgān-luk* “okumuşluk”, *qārāngı-luk* “karanlık”, *tinç-lik* “dinçlik”, *yäkdil-lik* “gönül birliği”, *Taşkent-lik* “Taşkentli”. Ekin “+ÇI” ekiyle birlikte kullanımları da vardır. Bu kullanım isimlere gelerek onlarda türetme işlevinde kullanıldığı görülür: *ärzān-çi-lik* “ucuzluk”, *tüşünmāv-çi-lik* “ihtilaf, itiraz”, *āğır-çı-luk* “zorluk, müşkül”, *vāsītā-çi-lik* “aracı, vasıta”, *bemäzägār-çi-lik* “lezzetsiz, hoş olmayan” (Öztürk, 2011, s. 12).

“+lik, +luq” ekiyle ilgili Hatay / Ovakent Özbek Atasözleriyle ilgili yapılan incelemelerde ekin, atasözlerinden hareketle bölgede kullanımının işlek olduğu tespit edilmiştir. Ek isimlere gelerek onlardan “yer, meslek ve soyut” isimler türeten bir isim yapım ekidir. Ekin diğer eklerle uyum içinde kullanıldığı, bölgede kullanılan farklı Özbek ağızlarından dolayı bazı sözcüklerde ses değişikliklerinin görüldüğü tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Âçlık < *âç* + **luk** “açlık”(27, 28, 926).

Âdamlık < *âdām* + **luk** “adamlık, insanlık” (35).

Âşnâlık < *âşnâ* + **luk** “dostluk, arkadaşlık”(778).

Âşnâlığı < *âşnâ* + **lığ** + ı “dostluğu, arkadaşlığı”(885).

Bâççalık < *bâççâ* + **luk** “çocukluk”(181).

Bârlıktı < *bâr* + **luk** + *tı* “varlığı, olanağı, imkânı”(422).

Bâylik < *bây* + **luk** “zenginlik, servet, mal, mülk”(241, 741, 774).

Bırlık < *bır* + **luk** “birlik”(278, 280).

Bırlıktân < *bır* + **luk** + *tân* “birlikten”(280).

Bugânânlık < *Bugâ – nân* + **luk** “tutumluluk”(741).

Câvlık < *câv* + **luk** “yağlık, dolak, baş örtüsü”(738).

Câriktân < *câr* + **lık** + *tân* “aydınlıktan”(964).

Câmânlik < *câmân* + **lik** “kötülük, hainlik”(336, 337, 342, 343, 879, 1015).

Câmânlığı < *câmân* + **lığ** + ı “kötülüğü, hainliği”(457).

Câmânlıkdı < *câmân – luk* + *dı* “kötülüğü”(996).

Cigitlik < *cigit* + **lik** “yiğitlik, büyüklük, asillik”(336, 373).

Cigithkdâ < *cigit* + **luk** + *dâ* “yiğitlikte, gençlikte, gençken”(369, 371, 823).

Cigithiktâ < *cigit* + **lik** + *tâ* “yiğitlikte, gençlikte”(823).

Cigithkdıng < *cigit* + **luk** + *ding* “gençlikte, gençken, yiğitlikte”(372).

Coğlugu < *coğ* + **lug** + *u* “yokluğu”(208).

Cokluk < *cok* + **luk** “yokluk, fakirlik, yoksulluk”(386, 774, 823).

Cömârlığı < *cömârt* + **lığ** + ı “cömertliği” (396).

Fâkırlık < *fâkıır* + **luk** “fakirlik”(741, 1084).

Ğarıplıktân < *ğarıp* + **luk** + *tân* “fakirlikten, yoksulluktan”(964).

Ğoşrâyılığı < *ğoşrây* + **lığ** + ı “güzelliği, hoşluğu”(547).

Hoşluk < *hoş* + **luk** “huzur, güzellik, rahatlık”(833).

Kâmlığı < *kâm* + **lığ** + *i* “eksikliği”(74).

Körimlik < *kör – im* + **luk** “görümlük, görmelik, geçici, az”(197).

Körgülük < *kör – gü* + **lük** “görmelik”(431).

Karrihkdâ < *karri* + **luk** + *dâ* “yaşlılıkta, ihtiyarlıkta, yaşlıken”(370, 371).

Karrihlik < *karri* + **luk** “ihtiyarlık, yaşlılık”(372, 373, 567, 690).

Karrilikding < *Karri* + **luk** + *ding* “yaşlılığın, ihtiyarlığın”(372, 377).

Ḳaysarlıktı < *ḳaysar* + **lik** + *tı* “inadı ile, inatçılığı ile”(937).

Ḳättālık < *ḳättā* + **lık** “büyüklük”(181).

Ḳārānglık < *ḳārāngı* + **lık** “karanlık”(267).

Ḳismāgānlık < *ḳismā – gān* + **lık** “savurganlık”(741).

Ḳıyıntlık < *ḳıyınt* + **lık** “zorluk”(185, 371, 726, 727).

Ḳuvluk < *ḳuv* + **lık** “kurnazlık”(770).

Marızlık < *mariz* + **lık** “hastalık”(774).

Märtliktän < *märt* + **lik** + *tän* “doğruluktan”(814).

Mullālık < *mullā* + **lık** “hocalık”(738).

Nānkorlık < *nānkor* + **lık** “kötülük, hainlik, düşmanlık”(336).

Sāvlık < *sāv* + **lık** “iyilik”(738)

Şirinlık < *şıra* + *in* + **lık** “şirinlik” (439).

Tinçlık < *tinç* + **lık** “dirlik”(278).

Tüygülük < *tüy – gü* + **lük** “döğmelik”(431).

Tokluk < *tok* + **lık** “tokluk, zenginlik”(926).

Toyimlık < *toy – im* + **lık** “doyumluk”(197).

Voguruçu < *voguru* + **çu** “hırsız”(964).

Yähşılık < *yähşı* + **lık** “iyilik, güzellik, hayır”(5, 53, 71, 256, 336, 337, 342, 524, 528, 565, 1015).

Yähşılıkdı < *yähşı – lık* + *dı* “iyiliği”(996).

Yähşılığı < *yähşı* + **lığ** + *ı* “güzelliği”(857, 879).

2. 4. 1. 1. 47. +māç

İşlek olmayan bu isimden isim yapım eki, incelenen kaynaklardan hareketle Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde görülmediği tespit edilmiştir.

Aşçı, bu ekin Harezmi Türkçesi döneminde seyrek olarak kullanılan bir yapım eki olduğunu, “+**mAç**” biçiminde isimlere gelerek isimler türettiğini söyler: *ḳuyı*+**māç** “(göz, bakış için) mahmur, baygın, işveli, süzgün”, “*Ḳülçirip esrük öley köz baksa ḳuymaç ḳaşıdın*” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 392).

Eckmann, ekin Çağatay Türkçesi döneminde seyrek olarak görülen ve geldiği isimlerde “yiyecek adları” oluşturan bir isim yapım eki olduğunu söyler: *bula*+**māç** “bulamaç; bir çeşit un çorbası” (**bula-** “bulamak, karıştırmak”), *ḳavur*+**māç**

“kavurma, kavrulmuş et”, (**kavur-** “kavurmak”), *tut+maç* “şehriye, tel şehriye”, (**tut-** “tutmak”) (Eckmann, 2005, s. 51).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin isimlere gelen ve onlardan yeni kelimler türeten bir isim yapım eki olduğunu ve işlek olmadığını söyler ve ekle ilgili *til+mâç* “tercüman, çevirmen” örneğini verir (Coşkun, 2017, s. 59).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 1. 1. 48. +mâğız, +mâğiz

Türkçede nadir görülen bu isimden isim yapım eki, eldeki kaynaklardan hareketle Eski Türkçe ve Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesi gibi dönemlerde görülmediği tespit edilmiştir. Ekin Özbek Türkçesine özgü olduğu görülmüştür.

Koraş, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde çok nadir görülen bir isim yapım eki olduğunu söyler: *kârä+mâğiz* (ÖTİL II, 601): (**kârätor**, **kâräçä**): siyaha yakın, siyahımsı, *yal+mâğız* (ÖTİL II, 480): herşeyi yiyip yuttuğuna inanılan efsanevi varlık, kötü güç, dehşet, kötü niyetli düşman (Koraş, 1998, s. 140).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 49. +mân

Bu ek, Türkçede az sayıda sözcükte görülen, işlek olmayan bir ektir. İsimlere gelerek geldiği isim kökünün anlamıyla ilişkili isim türünde sözcükler türetir.

Ekle ilgili en eski bilgiyi Orhon Türkçesinde görmekteyiz. Ekin bu dönemde “küçültme” göreviyle kullanıldığı görülür: *ata+man* “yüksek, baş “(unvan) (<**ata** ‘baba’ +**man**) vb. örnekler verir (Tekin, 2016, s. 82).

Nalbant, Karahanlı Türkçesi döneminde az sayıda sözcükte görülen bu ekin, isimlere gelen ve onlardan “benzerlik ve abartma” anlamında yeni kelimeler türeten bir isim yapım eki olduğunu söyler: *köz+men* “közde pişirilen ekmek, közleme”, *Türk+men* “Oğuzlar”, *yası+man* “su boşaltılırken boğazı gır gır eden testi” gibi örnekler verir (Nalbant, 2008, s. 88-89).

Aşçı, ekin Harezmi Türkçesi döneminde diğer dönemlerdeki gibi isimlere gelen ve işlek olmayan bir yapım eki olduğunu, geldiği kökün anlamına yakın somut sözcükler türettiğini söyler: *or+man* “orman”, “... *ol buzağını bardı tağı şahrāda bir orman içinde koydı...*”. *yası+man* “kadeh”, “*toluğ yasmanı kötrür erdi bir dem*” gibi örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 396).

Argunşah, bu ekin Çağatay Türkçesinde seyrek olarak kullandığını verdiği şu iki örnekle ifade eder: *ağır+man* “ağır, yavaş (kimse)”, *çek+men* “cepken, çuha” (Argunşah, 2018, s. 126).

Ergin, ekin isimlere gelerek onlardan “benzerlik ve abartma” anlamlarında kelimeler türeten, genel olarak seyrek kullanılan bir ek olduğunu söyler: *koca+man*, *kara+man*, *ağ+man*, *köle+men*, *küçü+men* (<*küçük+men*) gibi örnekler verir (Ergin, 2004, s. 176).

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelen, onlardan isim türeten ve seyrek olarak kullanılan bir isim yapım eki olduğunu söyler: *işbilär+män* “iş adamı”, *usta+män* “açıkgöz” (Coşkun, 2017, s. 59).

“+män” ekiyle ilgili Hatay / Ovakent Özbek Atasözleriyle ilgili yapılan incelemelerde, ekin atasözlerinden hareketle bölgede kullanımının pek işlek olmadığı tespit edilmiştir. Ek, İsimlere gelerek köke yakın anlamlı somut sözcükler türeten bir isim yapım ekidir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Bāymän < *bāy* + *män* “zenginim” (244).

Bolämän < *bol* – *ä* + *män* “olacak” (297).

Bolämänding < *bol* – *ä* + *män* + *ding* “olacağın”(296).

Bolmimänding < *bol* – *mi* + *män* + *ding* “olmayacağın”(296).

Fäķirmän < *fäķır* + *män* “fakirim, yoksulum”(244).

Müsülmän < *müsül* + *män* “müslüman”(398).

Türkmän < *Türk* + *män* “Türkmen”(931, 995).

Türkmändi < *Türk* + *män* + *di* “Türkmeni”(931, 932).

2. 4. 1. 1. 50. +(i)mtıl, +(i)mtir

Genel olarak ek, renk isimlerine gelerek rengin olduğundan daha az miktarda olduğunu ifade eder ve onlardan sıfat türünde kelimeler türetir.

Aşçı, Orta Türkçe döneminde az sayıda görülen bu ekin, renk isimlerine gelerek onlarda anlam zayıflığı ifade eden, sıfat türünde kelimeler türettiğini ifade ederler: *ķaramtul* “karamsı”, *aķımtul* “ak renge yakın, beyazımsı”, *ķızılımtul* “kızılımsı”, *yaşımtul* “yeşil renge yakın, yeşilimsi” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 401).

Aşçı, Harezmi Türkçesinde ekin, seyrek olarak renk isimlerine gelerek “renk anlamının az miktarda olduğunu” ifade eden yeni kelimeler türettiğini söyler: *ķara+mtul* “karamsı, siyahımsı” , “*Bu inekniñ rengi sarıķ turur, velikin ķaramtul sarıķ turur.*” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 401).

Eckmann, bu ekin Çağatay Türkçesinde isimlere gelen ve onlardan rengin az olduğunu ifade eden kelimeler türeten bir isim yapım eki olduğunu söyler: *aķımtul* “akça”, *kökümtül* “mavimsi”, *sarımtul* “sarışın”, *yaşımtul* “yeşilimsi” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 47).

Argunşah, bu ekin Çağatay Türkçesi döneminde diğer dönemler gibi seyrek kullanımının olduğu, renk isimlerine gelerek onlardan benzerlik işlevinde yeni kelimeler türettiğini söyler: *aķ+ımtul* “akımsı, beyazımsı”, *ķara+mtul* “karamsı”, *ķız+ımtul* “kırmızımsı”, *kök+ümtül* “masmavi, gömgök”, *sarı+mtul* “sarımsı”, *yaş+ımtul* “yeşilimsi” (Argunşah, 2018, s. 127).

Coşkun, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde “+(i)mtıl, +(i)mtir” biçimlerinde isim sözcüklerine gelen ve onlardan anlam zayıflığı olan renk isimleri türeten, işlek olmayan bir isim yapım eki olduğunu söyler: *särķ+ı+mtıl* < *sarıķ+ı+mtıl* < *sarıq+ı+mtıl* “sarımsı”, *kök+i+mtir* “mavimsi”, *qārā+mtir* “siyahımsı” (Coşkun, 2017, s. 59)

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 51. +msiq

Bu ek, isimlere gelerek onlardan isim türünde sözcük yapan ve çok nadir görülen bir yapım ekidir. Türkçenin tüm dönem ve lehçelerinde yok denecek kadar az görülmektedir.

Koraş, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelerek onlardan “benzerlik” ifade eden, sıfat türünde sözcükler türeten ve seyrek olarak kullanılan bir isim yapım

eki olduğunu söyler ve şu örneği verir: *qäri+msiq* (ÖTİL II, 555): kadına benzer, kadınımsı, görünüşü kadın gibi olan (Koraş, 1998, 149).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 52. +muç

İşlek olmayan bu ek, isimlere gelerek onlardan isim türeten bir isim yapım ekidir. Çok az kelimeye görülür.

Koraş, Çağdaş Özbek Türkçesinde az sayıda kelimeye bulunan bu ekin, “kamış” kelimesinin ses değişimi ile “+muç” şeklini aldığı ve isimlere gelerek onlardan isim türeten bir yapım eki olduğunu söyler ve şu örneği verir: *quy+muç* (ÖTİL II, 614): gövdenin arkasında belden yukarı olan düz kısım (Koraş, 1998, s. 149).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 53. +(ü)n

Türkçenin hemen hemen her dönem ve lehçesinde işlek olarak kullanılan, isimlere gelip onlardan isimler türeten bir yapım ekidir. Ek, geldiği sözcüklere “beraberlik, eşitlik” anlamları yükler.

Gabain, Eski Türkçede ekin vasıta eki işlevinde kullanıldığını, Türkçenin çok eski zamanlarında oluşmuş bir ek olduğunu ve zamanla kalıplaşarak isim yapım eki hâlini aldığını söyler: *arığ+ın*, *öz+in*, *ot+ın*, *bärgä+n*, *küri+n* vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 64).

Bilgen, Karahanlı Türkçesi döneminde vasıta görevinde kullanılan ekin kalıplaşarak isim yapım eki olarak kullanıldığını söyler: *için* ‘arasında’ (<iç +(i) n), *tëmin* ‘biraz önce’ (<*t m +(i) n), *terkin* ‘çabuk’ (<terk ‘tez’ +(i) n) (Bilgen, 1989, s. 29). Taş bu ekin vasıta görevinde bulunduğunu söyleyerek Bilgen’in görüşüne katılır: *ançan* “öylece” (<ança “öyle, onca, o kadar, böylece; şöyle”), *boğun* “şahsen, bizzat” (<boğ “boy, kamet” (<*bōđ), için “bir arada, karşılıklı” (< iç), *kaçan* “ne zaman? ne vakit? nasıl?” (<*kaçā; krş. kaç “kaç? birkaç”), *kalğan* “kalkan” (<*kalğa-, krş. Mo. kalğa), *kën* (<*kē), köksün “öfke, gazap” (< köküz “göğüs”), *öñin* “başka, başkası, -den başka” (<öñi), taşırtın “dışarıda” (<*taşirtı),

tekin “boşuna” < tek “tek, yalnız, sadece; boşuna”) vb. örnekler verir (Taş, 2020, s. 26).

Aşçı, Harezmi Türkçesi döneminde ekin işlek olarak kullanıldığı, isimlere gelerek onlardan vasıta görevinde zarf türünde sözcükler türettiğini söyler: *aķrı+n* “yavaş” ~ *aķrun* ~ *aķru*. “*Mūsī Benī İsrā il birle aķrın yörür érdiler.*”, *aη+sız+(ı)n* “*ansızın, birden bire, beklemeden*”. “*munça oğlan arasında aηsızın ol onıka*”, *birle+n* “ile, beraber” ~ *birle*, *bile*. “*Andın soη kadīm ihsānı birlen*” gibi örnekler verilebilir (Aşçı, 2019, s. 404-408).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin pek işlek olmadığını ve isimlere gelerek onlardan isim türettiğini söyler: *üst+ü+n* “üstün”, *ald+i+n* “önce, evvel”, *erk+i+n* “hür, özgür” (Coşkun, 2017, s. 59).

“*+(X)n*” ekiyle ilgili Hatay / Ovakent Özbek Atasözleriyle ilgili yapılan incelemelerde ekin atasözlerinden hareketle bölgede “*+(X)n*” şeklinde kullanıldığı ve ekten sonra çekim ekleriyle uyumlu şekilde sözcüğe geldiği görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Ağayın < *Ağa + y + in* “akraba, yakın”(1).

Ağayınınğgä < *Ağa + y + in + ing + gä* “akrabana, yakınına”(2).

Şirin < *şıra + in* “şirin, tatlı, şekerli”(83, 253, 379, 508, 515, 541, 613, 743, 778, 914, 920, 1070).

Şirinlık < *şıra + in + lık* “şirinlik”(439).

Şirinäm < *şıra + in + äm* “şirin de, tatlı da”(536).

2. 4. 1. 1. 54. *+(i)nçi*

Genel olarak Türkçede “*+nçI*” biçiminde görülen ek, sayı isimlerine gelerek onlardan “sayı sıfatı” türeten bir isim yapım ekidir.

Gabain, ekin Eski Türkçede “*+nç*” biçiminde isimlere gelerek onlardan isimler türettiğini söyler: *üç+ünç*, *tört+ünç*, *biş+inç* vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 75).

Bilgen, ekin Karahanlı Türkçesi döneminde sayı isimlerine gelerek onlardan isim türettiğini söyler: *birinç* ‘birinci’, *ekinç* ~ *ikinç* ‘ikinci’, *üçünç* ‘üçüncü’, *onunç* ‘onuncu’ (Bilgen, 1989, s. 39).

Aşçı, Harezmi Türkçesi döneminde “*+nç*, *+nçI*” biçiminde sayı isimlerine gelen işlek bir ektir: *altı+nçı* “altıncı” ~ *altınç*. “*Altınçı kat kök sarığ yāķūtdın*

turur”, *bêş+inçi* “beşinci” ~ *bêşinç*. “*Beşinçi kök altundın turur*”, *bir+inçi* “birinci”. “*Birinçisi sultānlar ilrginde bu kişi mundağ yolluğ turur*”. *ék+inç* “ikinci” ~ *ékinçi* ~ *ékkinç* ~ *ékkinçi*. “*Ékinç kıata tarttı, yana kesmedi.*” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 417-420).

Argunşah, bu ekin Çağatay Türkçesinde sayı isimlerine gelen ve onlardan sıra sayı ifade eden yeni sayı isimleri türetten bir isim yapım eki olduğunu söyler: *alt+nç* ~ *altı+nçi* “altıncı”, *éki+nç* ~ *éki+nçi* “ikinci”, *üç+inç* ~ *üç+ünç* ~ *üç+ünçi* “üçüncü”, *tört+inç* “dördüncü” (Argunşah, 2018, s. 105).

Ergin, ekin Türk dilinin hemen hemen her döneminde ve lehçelerinde görülen, işlek halde kullanılan bir yapım eki olduğunu söyler. Ekin sayı isimlerine geldiği ve onlarda sayıların derecelerini ifade eden yeni anlamlı sıra sayı isimleri türettiğini ifade eder. Ayrıca ekte zaman içerisinde “*+nç*, *+(X)nç*, *+(X)nçI*” gibi değişiklikler meydana geldiğini söyler: *ir-i-nci*, *iki-nci*, *üç-ü-ncü*, *dörd-ü-ncü*, *beş-i-nci*, *altı-nci*, *yedi-nci*, *sekiz-i-nci*, *dokuz-u-ncu*, *on-u-ncu*, *yirmi-nci*, *yüz-ü-ncü*; *son-u-ncu* (Ergin, 2004, s. 168-169).

Coşkun, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde sayı isimlere gelerek onlardan “sıra, derece” ifade eden yeni sayı isimleri yaptığını söyler: *bir+i+nçi* “birinci”, *ikki+nçi* “ikinci”, *üç+i+nçi* “üçüncü”, *tört+i+nçi* “dördüncü”, *beş+i+nçi* “beşinci”, *alti+nçi* “altıncı”, *yetti+i+nçi* “yedinci”, *ming+i+nçi* “bininci” (Coşkun, 2017, s. 59).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekle ilgili herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 55. +pāq, +pāk

İsimden isim yapım eki olan bu ek, Türkçenin hemen hemen tüm dönemlerinde çok nadir görülen bir yapım ekidir. Ekin Özbek Türkçesine özgü olduğu tespit edilmiştir.

Koraş, ekin Türkçenin tüm dönem ve lehçelerinde çok seyrek olarak görüldüğü söyler ve şu örnekleri verir: *qāl+pāq* (ÖTİL II, 545): baş giyimi, *yal+pāq* (ÖTİL II, 481): yassı, yayık, yapalak (Koraş, 1998, s. 154).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemelerde ekin atasözlerinde Özbek Türkçesinde olduğu gibi işlek olmadığı ve isimlere gelerek onlardan isim türünde çeşitli anlamlarda sözcükler türettiği görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Kalpağındı < *kal+pağ+ındı* “kalpağını, şapkasını” (600).

2. 4. 1. 1. 56. +rak, +râq

Ek, sıfatlara gelerek onlara üstünlük, karşılaştırma anlamları ifade eden, Türkçenin çok eski dönemlerinden beri işlek olarak kullanılan bir yapım ekidir.

Gabain, Eski Türkçede ekin “+rAk” biçiminde sıfat olan sözcüklere gelerek kuvvetlendirme işlevinde kullanıldığını ifade eder: *yig+rek* “çok iyi, daha iyi”, *artuk+rağ* “mükemmel, fevkalade”, *üküş+rek* “çeşitli, pek çok”, *aşnu+rağ* “daha önce, bundan önce”, *az+rağ+ça+kıa*... ‘çok az...’ vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 105).

Taş, ekin Karahanlı Türkçesinde sıfat türünde kelimelerde üstünlük, kuvvetlendirme gibi işlevlerde görüldüğünü söyler ve bu ekin bazı kelimelerde zarf görevinde bulunduğunu belirtir: *bütrürek* “bütünüyle, tamamıyla” ve *yétrürek* “tamamıyla” gibi örnekler verir (Taş, 2020, s. 70).

Hacıeminoğlu, ekin Harezmi Türkçesi döneminde diğer dönemler gibi işlek kullanılan bir ek olduğunu, sıfat türünde isim soylu sözcüklere gelerek onlardan üstünlük ve karşılaştırma anlamından yeni sözcükler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *ağır-rağ* “daha ağır, ağırca”, *avval-rağ* “daha önce”, *aziz-rağ* “daha sevgili”, *burun-rağ* “daha önce”, *cüvanmard-rağ* “daha genç”, *çöp-rek* “çöp gibi”, *edgü-rek* “daha iyi”, *hürmetlig-rek* “hürmete değer”, *katığ-rağ* “daha katı”, *körklüg-rek* “daha güzel”, *revan-rağ* “hızlıca”, *tatlı-rağ* “daha tatlı”, *yahşı-rağ* “daha iyi”, *yakın-rağ* “daha yakın”, *yavuk-rağ* “daha yakın, yakınca”, *yırak-rağ* “daha uzak” (Hacıeminoğlu, 1997, s. 43).

Eckmann, bu ekin karşılaştırma işleviyle kullanıldığını, “+rAk” biçimiyle sözcüklerde görüldüğünü söyler: *azrağ* “daha az, azıcık”, *bihrek* “daha iyi”, *kiçigrek* “daha küçük”, *köprek* “daha çok”, *savugrağ* “daha soğuk” (Eckmann, 2005, s. 78).

Argunşah, “+rAk” ekinin Çağatay Türkçesinde sıfatlara gelerek onlardan “mukayese, üstünlük ve pekiştirme” işlevinde yeni kelimeler türettiğini söyler: *arığ+rağ* “daha temiz”, *artuğ+rağ* “daha çok”, *aşağa+rağ* “daha aşağı”, *ilgerü+rek* “daha ileri”, *inçke+rek* “daha ince”, *irig+rek* “daha iri”, *itig+rek* “daha keskin”, *kavî+rağ* “daha güçlü”, *kıska+rağ* “daha kısa”, *tüz+rek* “doğru, düzgün”, *uluğ+rağ* “daha büyük”, *yahşı+rağ* “daha iyi, daha güzel” (Argunşah, 2018, s. 126).

Korkmaz, “+rAk” ekinin Eski Türkçe döneminde bugüne kadar işlek olarak kullanılan, sıfatlara gelerek onlardan karşılaştırma, üstünlük işlevinde yeni kelimeler türeten bir ek olduğunu söyler: *acırak, akrak, azrak, bozrak, büyürek* (<büyük+rek), *ekşirek, gökreke, kısarak, küçürek* (<küçük+rek), *sarırak, ufarak* vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 138).

Coşkun da bu ek için Farzam’ın düşüncesine aynen katılır: *âçırq+râq* “daha açık”, *âsân+râq* “daha kolay”, *âz+râq* “daha az”, *ciddiy+râq* “daha ciddi”, *eski+râq* “daha eski”, *kättä+râq* “daha büyük”, *qızıq+râq* “daha ilginç”, *tez+râq* “daha hızlı”, *tüzük+râq* “daha doğru”, *yaqın+râq* “daha yakın”, *yâmân+râq* “daha kötü”, *yirâq+râq* “daha uzak” (Coşkun, 2017, s. 59).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekin isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan “üstünlük, kıyas” anlamlarında sözcükler türeten, işlek olmayan bir yapım eki olduğu görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Cirâkräg < *cirâk+rüg* “uzak, çok uzak” (69).

Têzrâq < *têz+râq* “hızlı, çok hızlı” (14).

2. 4. 1. 1. 57. +sä

Ekle ilgili incelenen kaynaklardan hareketle Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde bilgiye rastlanılmamıştır.

Eckmann, ekin Çağatay Türkçesinde isimlerin kök veya gövdelerine “-sa / -se” şeklinde gelen ve onlardan isim türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *ölükse* “ceset” (Eckmann, 2005, s. 47).

Argunşah, bu ekin Çağatay Türkçesinde işlek olmadığını ve “+sA” biçiminde isimlere gelerek yapım eki görevinde bulunduğunu söyler ve sadece şu örneği verir: *ölüg+se* “ölü, ceset” (Argunşah, 2018, s. 127).

Coşkun, “+sä” ekinin Çağdaş Özbek Türkçesinde şart eki olduğunu ve zamanla kalıplaşarak isimlere gelen bir yapım eki hâlini aldığını söyler ve sadece şu örneği verir: *âyniq+sä* “özellikle” (Coşkun, 2017, s. 59).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekin isimlere kalıplaşma yoluyla gelerek yapım eki görevinde kullanıldığı, diğer eklerle uyumlu olduğu görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Hêç kimsäni < *hêç kım+sä+ni* “hiç kimseyi” (1007).

Kimsä < *kim+sä* “kimse” (830).

Kimsäni < *kim+sä+ni* “kimseyi” (830).

2. 4. 1. 1. 58. +sâq, +säk

Genel olarak isimlere gelip onlardan isimler türeten ve seyrek olarak kullanılan bir isim yapım ekidir.

Gabain, Eski Türkçede bu ekin “+sA” olduğunu ve zamanla “+k” sesiyle kaynaşarak türkçenin diğer dönemlerinde sıfat türünde isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler ve ekle ilgili *kek+sek* ‘kinli, kindar’ (<kek “kin”+**sek**)” vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 48).

Nalbant, Karahanlı Türkçesi döneminde ekle ilgili şu örnekleri verir: *kuruğ+sak* “kursak, mide”, *tañ+suk*, *tañsuk* neñ “şaşılabak şey, acayip nesne.” *tular+suk* “ayak ökçesi” (Nalbant, 2008, s. 111).

Aşçı, Harezmi Türkçesinde ekin bitki ve organ adı gibi isimler türettiğini söyler: **bağırsak** < *bağır +sak* “şefkatli, merhametli”, “**bağırsak** ata tēmek bolur.” 37v/19 KE. **ķursak** < *ķur +sak* < *ķuruğ +sak* “kursak, mide”, “*ūküş hikmet bilip ķursakda tutti*” 314 HŞ. **sarımsak** < *sarım +sak* “sarımsak”, “*yērdin üngen zergün, (5) ķarın, sarmusak, yasmuk, soğan bērsün.*” 119r/5 KE vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 467-469).

Argunşah, ekin Çağatay Türkçesinde organ adı türeten bir isim yapım eki olduğunu söyler: *aķ+sak* “aksak, topal”, *bağır+sak* “bağırsak”, *ķur+sak* “kursak”, *yük+sek* “yüksek” (Argunşah, 2018, s. 126).

Korkmaz, ekin az sayıda sözcükte eskiden bu zamana kadar kullanılarak geldiğini ifade eder: *aksak*, *bağırsak*, *boğazsak*, *dirsek*, *kursak*, *sarımsak* vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 139).

Koraş, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelerek onlardan farklı anlamlarda isim türünde isimler türettiğini, kalınlık-incelik uyumuna uyduğunu söyler: *qār+sâq* (ÖTİL II, 557): tilkiye benzer, ondan küçük yırtıcı hayvan, *qur+sâq* (ÖTİL II, 623): aş kazanı, karın, *särım+sâq* (ÖTİL II, 22): soğana benzer, yemeğe de katılan bir tür bitki vb. örnekler verir (Koraş, 1998, s. 159).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekin isimlere kalıplaşma yoluyla gelerek yapım eki görevinde kullanıldığı ve işlek olmadığı görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Åksâķ < *âķ*+*sâķ* “topal” (56).

2. 4. 1. 1. 59. +si

“+sI” eki Türkçenin aslen iyelik 3. Teklik şahıs ekinin zamanla kalıplaşıp isimlere gelen ve onlardan isim türeten bir isim yapım ekidir.

Gabain, ekin Eski Türkçede “+sIg, +cIg” şeklinde isimlere gelen bir isim yapım eki olduğunu, geldiği isimlerden “gibi, benzer” anlamlarında sözcükler türettiğini söyler: *küsenç*+*sig* > *küsençig* gibi örnekler verir (Gabain, 2000, s. 47).

Taş, ekin Karahanlı Türkçesi döneminde iyelik 3. Teklik şahıs ekinin kalıplaşmasıyla isimlere gelerek onlardan yeni kelimeler türettiğini söyler: *bar*+*ı* “bütünü, hepsi” (<bar “var, mevcut, bütün”), *kis*+*i* “kadın, karı” (<*kişisi < kişi “kişi, insan, adam, kimse”), *tap*+*ı* “razı olma, kanaat etme” (< tap “elverir, yeter, kâfi”) vb. örnekler verir (Taş, 2020, s. 74).

Aşçı, bu ekin Harezmi Türkçesinde “+(s)I, +I, +U” biçimlerinde, 3. teklik iyelik ekinin zamanla kalıplaşması sonucunda isimlere gelen bir yapım eki olduğunu söyler: *artuķ*+*sı* “nafile; fazladan, çok”. “*artuķsı* namāzlarını taķı kabūl kılmaz...”, *bar*+*ı* “hep, bütün; hepsi; tamamıyla, hepten”. “Hūd ve şālīhde kēdin **barı** mülk talaştı”, *çoğ*+*ı* “gürültü, bağırıtı, tartışma, münakaşa”. “*kaçan mōşūkler cūftige hācetliğ bolsa ança yanlığ ün çoğı kılur*”, *erte*+*si* “sabah; daha sonra, gelecek, ertesi (gün)”. “*Taķı ertesı keldiler.*”, vb. örnekler verilebilir (Aşçı, 2019, s. 470-475).

Argunşah, ekin Çağatay Türkçesi döneminde “+sI, +sU” biçiminde sözcüklere gelerek onlarda benzerlik göreviyle sözcükler türettiği görülür: *ağır*+*sı* “izzet, ikram”, *artuķ*+*sı*+*lık* “ziyadelik, fazlalık”, *ayruķ*+*sı* “başka, ayrı” (Argunşah, 2018, s. 127).

Karaağaç, bu ekin Türkçede isimlere gelerek onlarda benzerlik ve gibilik bildiren bir isim yapım eki olduğunu söyler: **ayrık** > *ayrıkstı*; **çocuk** > *çucuksu*; **erkek** > *erkeksi*; **hayvan** > *hayvansı*; **kadın** > *kadınsı*; **kızıl** > *kızılsı*; **yanık** > *yanıksı* vb. örnekler verir (Karaağaç, 2016, s. 271).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin iyelik 3. teklik şahıs ekinin kalıplaşarak yapım eki olarak isimlere geldiğini ve onlardan yeni isimler türettiğini söyler: *çämä+si* “herhalde, galiba” (Coşkun, 2017, s. 60).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemeler sonucunda ekin isimlere gelerek onlardan “gibi, benzer” anlamlarında yeni isimler türeten bir yapım eki olduğu ve işlek olmadığı görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Қaysi < қay+si “hangi, hangisi” (123)

Yähşısı < yähşı+st “iyisi, güzeli” (549, 633, 711).

2. 4. 1. 1. 60. +sil

Genel olarak Türkçenin hiçbir dönem ve lehçesinde işlek olmayan “+sII, +sUI” eki, zaman içerisinde “+sI, +sU” ekinin fiilden isim türeten “-I” ekiyle birleşmesi sonucunda oluşmuş ve isimlere gelen ve onlardan yeni isimler türeten bir isim yapım eki hâlini almıştır. Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde bilgiye rastlanılmamıştır.

Aşçı, Harezmi Türkçesinde ekin işlek olmadığı ve isimlere gelerek kökün anlamına yakın sıfat türünde kelime türettiğini söyler ve şu örneği verir: *yok+sul* “yoksul, fakir”. “*қараққидын не қорқсун жоқsul ey yār*” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 479).

Ergin, işlek olmayan bu ekin isimlere gelerek onlardan isim türeten bir yapım eki olduğunu söyler ve ekle ilgili *yok+sul* “fakir, yoksul” örneği verir (Ergin, 2004, s. 178).

Coşkun, ekin Özbek Türkçesinde işlek olmadığını ve isimlere gelerek isim türettiğini söyler: *yog+sil* “yoksul, fakir”, *aq+sil* “protein” (Coşkun, 2017, s. 60).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 61. +simân

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde bilgiye rastlanılmamıştır. Ekin, Özbek Türkçesine özgü bir isimden isim yapım eki olduğu tespit edilmiştir.

Coşkun, bu ekin Özbek Türkçesinde işlek olmadığını, isimlere gelerek onlardan “benzerlik ve gibilik” ifade ettiğini, sıfat türünde yeni kelimeler türettiğini söyler: *ādām+siman* “adam gibi, adama benzer”, *tāmçi+siman* “damlamsı” (Coşkun, 2017, s. 60).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 62. +siz

Türkçenin tarihi dönem ve lehçelerinde işlek olarak görülen önemli bir yapım ekidir. İsimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan olumsuz anlamda sıfat türünde yeni kelimeler türeten bir isimden isim yapım ekidir. Ekle ilgili gerek Özbek Türkçesinde gerekse Ovakent Özbek Atasözlerinde işlek olarak kullanılan ve olumsuz anlamda isimler türeten bir yapım eki olduğu görülür.

Gabain, Eski Türkçe döneminde bu ekin isimlere gelerek onlardan “yokluk” ifade eden sıfat türünde yeni kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *körk+süz* ‘çirkinlik’ (<körk ‘güzellik, biçim’ +**süz**), *yazuk+suz* ‘günahsız’ (<yazuk ‘günah’ +**suz**), *ağı+sız* ‘değersiz, malsız’ (<ağı ‘mal, hazine’ +**sız**), *ilki+siz* ‘ezelî, başlangıcı olmayan’ (<ilk ‘ilk’ +i+ **siz**) vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 45-48).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde bu ekin Türk dilinin her döneminde işlek kullanıldığı, olumlu sıfat yapan (**-lı/-li; -lig/-lig**) ekinin olumsuz şeklini meydana getirip olumsuz anlamda sıfat türünde yeni kelimeler meydana getirdiğini söyler. Ekin “**-sı/-si-**” isimden isim yapım ekinin üzerine zamanla “**-z**” fiilden isim yapım ekinin gelip kalıplaşmasıyla ortaya çıktığını söyler ve Gabain’in ekle ilgili görüşüne katılır: **bolumsuz** < *bolum-suz* < *bolum-su-z* “layık olmayan”. Hacıeminoğlu, bu ekin Karahanlı Türkçesi döneminde yuvarlak ünlülü isimlere “**-su- / -sü-**” biçimlerinde geldiğini de söyler: *baş-sız* “başsız, önsüz, uçsuz”, *bilig-siz* “bilgisiz, hikmetsiz”, *keçik-siz* “köprüsüz, geçitsiz” (Hacıeminoğlu, 2019, s. 15).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde bu ekin isimlere gelen ve onlardan “olumsuzluk” ifade eden yeni kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *adağ-sız* “ayaksız”, *baht-sız* “bahtsız”, *kağdu-suz* “kaygısız”, *şek-siz* “şüphesiz”, *tatığ-sız* “tatsız” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 43-44).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekin isimlere gelen ve onlardan olumsuz anlamda isimler türeten bir isim yapım eki olduğunu söyler: *küçsüz* “zayıf, güçsüz”, *meyvesiz* “meyvesiz”, *susuz* “susuz” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 48).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde bu ekin çoğunlukla düzlük-yuvarlaklık uyumu içinde isimlere gelip yokluk ifade ettiğini, “+sIz, +sUz” biçimlerinde görüldüğünü söyler: *'amel+siz* “işsiz”, *ana+siz* “annesiz”, *arığ+siz* “pis”, *at+siz* “namı ve şöhreti olmayan”, *ata+siz* “babasız”, *ayağ+siz* “ayaksız”, *azuk+suz* “azıksız”, *bal+siz* “balsız”, *baş+siz* “başsız”, *bilgü+süz* “bilgisiz”, *cân+siz* “cansız”, *'ilm+siz* “ilimsiz”, *îmân+siz* “imansız”, *kadğu+suz* “kaygısız”, *kanat+siz* “kanatsız”, *körk+süz* “çirkin”, *sağış+siz* “sayısız”, *san+siz* “sayısız”, *su+suz* “susuz, susamış”, *şek+siz* “şüphesiz”, *tüb+süz* “dipsiz”, *tüg+siz* “tüysüz”, *yâr+siz* “yârsız”, *yazuk+suz* “günahsız” vb. örnekler verilebilir. Argunşah “+sIz” ekinin Çağatay Türkçesinde bazı sözcüklerde aynı zamanda üzerine “+IIK” ekini de alabildiğini söyler: *yok+suz+hk* “fakirlik”. Argunşah “+sIz” ekinin Çağatay Türkçesi döneminde “+n” araç durumu ekini alarak isimlere gelerek onlardan “sıfat ve zarf” türünde yeni sözcükler türettiğini de söyler: *cân+sızın* “cansız”, *suv+sızın* “susuz”, *kulavuz+sızın* “kılavuzsuz”, *niyyet+sızın* “niyetsiz olarak” vb. örnekler verir (Argunşah, 2018, s. 127).

Ergin ve Korkmaz, bu ekin Türkçenin tarihi ve çağdaş tüm yazı dillerinde işlek bir ek olduğunu, “+II / +IU” ekinin anlamca karşı olduğunu, isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan yok ifade eden olumsuz sıfat türünde kelimeler türettiğini söyler: *acısız, akılsız, anlamsız, başsız, bilgisiz, cansız, eksiz, evsiz, davetsiz, görgüsüz, güçsüz, korkusuz, soysuz, susuz, tasasız, tatsız, tıraşsız, umutsuz, uykusuz, yurtsuz* vb. örnekler verirler (Ergin, 2004, s. 160-161; Korkmaz, 2019, s. 64-45).

Karaağaç, bu ekin “-süz, -siz, -suz, -süz” biçimlerinde isimlere gelerek onlardan olumsuz anlamda yeni sözcükler türettiğini, çok işlek bir ek olduğunu, “-lı” ekinin olumsuz olduğunu söyler: a. Ek isimlerin kök veya gövdelerine gelerek yokluk ifade eder: *ağaç > ağaçsız; akıl > akılsız; anlayış > anlayışsız; bilgi > bilgisiz; duygu > duygusuz; düzen > düzensiz; eş > eşsiz; geçer > geçersiz; gölge > gölgesiz; görgü > görgüsüz; güç > güçsüz; korku > korkusuz; mantık > mantıksız; olum > olumsuz; ölüm > ölümsüz; para > parasız; su > susuz; şeker > şekersiz; şekil > şekilsiz; tat > tatsız; tutar > tutarsız; tuz > tuzsuz; tuz > tuzsuz; uygun >*

uygunsuz; **yarar** > *yararsız*; **yeter** > *yetersiz*; **zarar** > *zararsız* vb. örnekler verir. b. Ek, geldiği sözcüklerde tekrar anlamında sözcük öbeği oluşturur: *acısız tasasız*; *ağrısız sızısız*; *dertsiz tasasız*; *elsiz ayaksız*; *evsiz barksız*; *gamsız kedersiz*; *işsiz güçsüz*, *kayıtsız şartsız*; *malsız mülksüz*; *parasız pulsuz*; *tatsız tuzsuz*; *uçsuz bucaksız*; *yersiz yurtsuz*; *yurtsuz yuvasız* vb. örnekler verir (Karaağaç, 2016, s. 260-261).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin isimlere gelen “+li” ekinin olumsuzu olan yapım eki olduğunu söyler: *âdâp+siz* “edebsiz”, *baxht+siz* “bahtsız”, *belgi+siz* “işaretsiz”, *mâcâl+siz* “mecalsız”, *nân+siz* “ekmeksiz”, *suv+siz* “susuz”, *zâncir+siz* “zincirsiz” (Coşkun, 2017, s. 60).

“+siz” ekiyle ilgili Hatay / Ovakent Özbek Atasözleriyle ilgili yapılan incelemelerde, bu ekin atasözlerinde ve bölgede “+ *siz*” şeklinde kullanılan işlek bir ek olduğu, bazı sözcüklerde bölgede kullanılan farklı Özbek ağızlarından dolayı ekin dar-yuvarlak biçimlerinin de kullanıldığı görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Âşsız < *âş* + *siz* “aşsız, yemeksiz”(92).

Âtsiz < *ât* + *siz* “atsız”(154).

Bâhtsiz < *bâht* + *siz* “bahtsız, şansız, eksik”(153).

Bâşsız < *bâş* + *siz* “başsız, lidersiz”(224).

Cigitsiz < *cigit* + *siz* “yiğitsiz, erkeksiz”(154).

Curtsuz < *curt* + *suz* “yurtsuz” (224, 957).

Çopânsiz < *çopân* + *siz* “çobansız”(425).

Dârdsız < *dârd* + *siz* “dertsiz, sorunsuz”(92, 435, 437).

Dâvlâtsiz < *dâvlât* + *siz* “devletsiz”(224).

Duvalsız < *duval* + *siz* “duvarsız”(453).

Egasiz < *ega* + *siz* “eyersiz”(466).

Gâpsiz < *gâp* + *siz* “sözsüz”(414).

İtsiz < *it* + *siz* “itsiz, köpeksiz”(965).

Körsiz < *kör* + *siz* “körsüz”(654).

Suvsız < *suv* + *siz* “susuz”(414).

Tayaksız < *Tayak* + *siz* “dayaksız, tokatsız”(882).

Tilsiz < *til* + *siz* “dilsiz”(966).

Tukursuz < *tuk* + *ur* + *suz* ‘ yansıma sözcük tuk”(75).

Üysiz < *üy* + *siz* “evsiz, ailesiz”(957).

Yënasız < *Yëna* + *sız* “anasız, annesiz”(1071).

2. 4. 1. 1. 63. +(i)ş

Genel olarak bu ek, Türkçede isimlere gelerek onlardan benzerlik bildiren isim türeten ve işlek olmayan bir ektir.

Gabain, Eski Türkçe döneminde görülen ekle ilgili şu örnekleri verir: *bağ+ış* ‘halat’ (<bağ +(i)ş), *büg+üş* ‘dirayet’ (<bügü ‘dirayetli, büyücü’ +ş) vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 45).

Taş, bu ekin Karahanlı Türkçesinde isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan renk ve küçültme anlamında yeni kelimeler türetten bir isim yapım eki olduğunu söyler: [*küs+üş* “aziz, değerli, nadir” (<*kūs), *tum+uş+uk* “gaga” (<*tumuş+uk < *tum), “benzemek” (<*ukuş+a-, ukşağ “benzer” (<*ukuş+a-ğ <*ūk “soy, aile, köken, kabile *uk+uş+a-*”), *ül+üş* “hisse, nasip, pay, kismet” (<*ül), *yëm+iş* “yemiş, meyve” (< yëm “yemek”)] gibi örnekler verir (Taş, 2020, s. 82).

Aşçı, Harezmi Türkçesinde “+(X)ş” eki isimlere gelen ve onlardan yeni isimler türeten ve seyrek kullanılan bir ek olduğunu söyler: *çav+uş* “çavuş”. “*çıkıp çavuşlar utru yol bérdi*”, *kav+uş* “içi boş, kevek”. “*altun kümişlerni eritdi bir buzağudın kıldı içi kavuş.*”, *tav+uş* “ses”. “*Yūsuf çerig (11) tavuşından Zelihā ünin işitmedi.*” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 523).

Ekin Çağatay Türkçesi dönemi kaynaklarında görülmediği tespit edilmiştir.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde “+(i)ş” biçiminde isimlere gelen ve onlardan benzerlik anlamında yeni sözcükler türeten bir ek olduğunu söyler: *aq+ı+ş* “akımsı”, *kök+i+ş* “mavimsi”, *särğ+ı+ş* < *särığ+ı+ş* < *särıq+ı+ş* “sarımsı” (Coşkun, 2017, s. 60).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin isimlere gelen ve onlardan çeşitli anlamlarda isimler türeten ve işlek olmayan bir yapım eki olduğu görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Däviş < *däv+ış* “ses” (770).

2. 4. 1. 1. 64. +şin

Ekle ilgili elimizdeki kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin “+şin” biçiminde isimlere gelen ve işlek olmayan bir isim yapım eki olduğunu söyler ve sadece şu örneği verir: *kök+şin* “yeşil” (Coşkun, 2017, s. 60).

Ekle ilgili Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 1. 65. +tä, +täçä, +tädän, +tälä, +täläb

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde bilgiye rastlanılmamıştır.

Öztürk, Çağdaş Özbek Türkçesinde “+tü” eki sayı isimlerine getirilen ve onlara “tane” anlamı katan bir isim yapım eki olduğunu söyler. “+tü” ekinin “+tüçä, +tädän, +tälä, +täläb” gibi genişlemiş biçimleri de olduğunu söyler: *bit-tü* “bir tane”, *ikki-tü* “iki tane”, *üç-tü* “üç tane”, *birâr-täsi* “bir tanesi”, *üç-tädän* “üçer”, *yüz-tädän* “yüzer”, *yüz-täçä* “yüz kadar”, *ming-täçä* “bin kadar”, *iki-täçä* “iki kadar”, *iki-tälä* “her ikisi”, *beş-tälä* “beşi, her beşi”, *yetti-täläb* “yedisi, her yedisi” (Öztürk, 2011, s. 13).

“+tü, +tüçä, +tädän, +tälä, +täläb” ekiyle ilgili Hatay / Ovakent Özbek Atasözleriyle ilgili yapılan incelemelerde, bu ekin atasözlerinde ve bölgede “+tü” şeklinde kullanıldığı, sayı isimlerine gelerek onlara “tane” anlamını katan yeni isimler türettiği görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Birtä < *bir* + *tä* “bir tane”(80, 350, 451, 473, 802).

Kündä < *kün* + *dä* “her gün”(177).

Mingtä < *ming* + *tä* “bin tane”(451, 473, 802).

Ontä < *on* + *tä* “on tane”(473).

2. 4. 1. 1. 66. +täk, +täy

Ekle ilgili elimizdeki kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde “+täk” ekinin isimlere gelen bir isim yapım eki olduğu, bu ekin isimlere gelerek onlarda “küçültme ve sevgi” ifade eden “+täy” biçimlerinde de görüldüğünü ifade eder: *yengil+täk* “hafif kimse, ahlâksız”,

qıt+täk “ az, biraz”, *erkä+täy* “şımarık, gözde”, *kencä+täy* “küçük oğul”, *şirin+täy* “şirincik” (Coşkun, 2017, 61).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin isimlere gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isimler yapan işlek bir yapım eki olduğu görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Bäläsidäk < *bälä+si+däk* “çocuğu gibi” 729).

Boyimdäy < *boyim+däy* “boyum gibi” (304).

Çottäy < *çot+täy* “ keser gibi, keskinimsi” 681).

Elifdäy < *Elif+däy* “elif gibi” (467).

Könglumdäy < *könglüm+däy* “gönlüm gibi” (304).

Közüdäy < *köz+i+däy* “gözü gibi” (339).

Nibärsidäk < *nibärä+si+däk* “torunu gibi” 729).

Pıçaktäy < *pıç-äk+täy* “bıçak gibi” (340).

Vottäy < *vot+täy* “ateş gibi, ateşimsi” (681).

2. 4. 1. 1. 67. +tiq

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Koraş, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesine özgü ve nadir kullanılan bir yapım eki olduğunu söyler: *qıl+tiq* (ÖTİL II, 578):kılçık vb. örnekler verir (Koraş, 1998, s. 177).

Ekle ilgili Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 2. 1. Özbek Türkçesine Yabancı Dillerden Geçen Yapım Ekleri

Türk dili dünyanın en büyük ve zengin dillerinden birisidir. Geçmişten bugüne dünyanın dört bir yanına dağılan ve gittikleri yerlere zengin ve köklü medeniyetini götüren Türkler, diline ve kültürüne ayrı bir önem vermiştir. Türk dili zamanla gelişmiş ve yayılmıştır. Zaman içerisinde birçok medeniyetle tanışan Türkler, bu medeniyetlerle sosyal, siyasal, ekonomik ve özellikle de kültürel anlamda etkileşim yaşamışlardır. Bu etkileşim sonucunda dilimiz başta olmak üzere birçok alanda millet olarak gelişim göstermiştir. Özellikle de dil ve kültür alanında Farsça başta olmak üzere Arapça, Latince gibi birçok dilden dilimize sözcük, söz öbeği ve dil kuralı girmiş, dilimizden de aynı şekilde birçok dile sözcük, söz öbeği ve dil kuralı girmiştir.

Özbek Türkçesi Türk dilinin en önemli lehçelerinden biridir. Özbek Türkçesi Eski Türkçe döneminden bu yana gelişerek varlığını dünyanın dört bir yanında devam ettirmektedir. Ana merkezi Türkistan coğrafyası olan Özbek Türkçesi, zaman içerisinde çevresindeki medeniyetlerden sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel birçok alanda etkileşim içerisinde olmuş, gelişim göstererek bugünkü durumuna gelmiştir. Özbek Türkçesinin Farsça, Arapça, Aramice, Kürtçe gibi birçok dille etkileşim yaşadığı görülmektedir. Bu etkileşim Özbek dilini ve kültürünü olumlu yönde etkilemiştir. Özbek dilini en çok etkileyen dillerden biri de Farsçadır. Farsçanın Özbek dilini etkilemesinde İslam dininin Orta Asya'da yayılması, Karahanlı devletinin yıkılıp yerine Gaznelilerin kurulması, Gaznelilerin Farslarla ilişkileri yoğunlaştırması ve Farsçayı yoğun olarak kullanması, 1336 yılında Timur tarafından Timur devletinin kurulması ve Fars edebiyatının Özbek edebiyatı üzerinde en parlak dönemi olması, Türklerin son padişahı Nadir Efşar'ın yıkılması ve Ahmet Şah'ın ortaya gelmesi gibi önemli nedenleri sayabiliriz. Bu bilgilerden hareketle Özbek Türkleri ve dili üzerinde etkisini arttıran ve 300 küsur yıldan bu yana kullanılan Farsça, Özbek Türkçesinin yanında önemli bir dil hâline gelmiş, hatta bazı Özbekler kendi dillerinden çok Farsçayı kullandıkları görülmüştür (Karimi, 2013, s. 6-10).

Dil kendi özünde canlı bir varlıktır. Temelde varlıklar arasında iletişimi sağlayan dil, zaman içinde sosyalleşerek gelişmeye devam eder. Özbek Türkçesi de diğer diller gibi zamanla Türkistan coğrafyasında büyük gelişmeler göstermiş, bölgedeki birçok dili etkilemiş ve birçok dilden de etkilenmiştir.

Günümüzde Özbek Türkçesinde Farsçadan geçen bir çok sözcük, söz öbeği ve dil kuralı bulunmaktadır. Özellikle sözcüklere gelen ekler veya ek gibi kullanılan sıfat ve isimler görülür. Farsça kelime başında “ *bä+*, *be+* (< *bî*), *bär+*, *där+*, *nä+*” ve Farsça kelime sonuna gelen “ *+änü*, *+bän*, *+çä*, *+gär* (*+gâr*, *+kâr*), *+gâh*, *+gin*, *+istân* (< *sitân*), *+mänd*, *+vâr*, *+zâr*” ekleri Özbek Türkçesinde birer yapım eki olarak kullanılmaktadır. Diğer yandan Farsça sıfat türünden “ *bâz*, *bin*, *dâr*, *doz* (< *dûz*), *fürüş* (< *fürûş*), *göy* (< *gû(y)*), *xor*, *küş*, *pärvär*, *şunâş*, (< *şinâs*), *zädü*” kelimelerle Arapça “*hatt*” ve Farça isim türünde “*cân*, *dil*, *xânü*, *nâmü*, *zädü*” kelimeler tıpkı birer yapım eki gibi görev yaparlar (Coşkun, 2017, s. 61).

Farsçadan Özbek Türkçesine giren iki çeşit ek vardır. Bu ekler alıntı eklerdir ve Özbek dilinin söz yapısında önemli işlevlerde kullanılır. Özbek Türkçesine geçen başlıca alıntı kelimeler şunlardır:

2. 4. 2. 1. 1. Farsçadan Özbekçeye Geçen Ön Eklerle Yapılan İsimler

2. 4. 2. 1. 1. 1. *bäd+*

Ek, isimlerin başına gelen ve onlardan olumsuz anlamda, sıfat türünde kelimeler türeten, Farsça bir ön yapım ekidir.

Gültekin, Çağdaş Özbek Türkçesine Farsçadan geçen bu ekin sözcüklerin önüne gelerek olumsuz anlamda yeni kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler ve şu örnekleri verir: *badkirdorlariga*, *badbaxtlikdir* (Gültekin vd., 2019, s. 34).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde bu ekin “*bäd+*” şeklinde kullanıldığı, isimlerin başına gelerek onlardan olumsuz anlamda sıfat türünde kelimeler türettiği görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Bädbaht < *bäd* + *baht* “bahtsız, talihsiz, şansız”(643).

Bädduvasını < *bäd* + *duvasını* “bedduâsını, kötü duâ” (645).

2. 4. 2. 1. 1. 2. *bär+*

Bu ek, isimlerin başına gelir ve “üzere” anlamında ve sıfat türünde kelimeler türeten Farsça kökenli bir ön yapım ekidir.

Coşkun, Farsça bir ek olan “*bär+*” ekinin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlerin başına gelerek onlardan “üzere” anlamında sıfat türünde isimler türettiğini söyler: *bär+kämâl* “olgun”, *bär+qarâr* “kararlı” (Coşkun, 2017, s. 61).

Ekle ilgili Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin kelimelerin başına gelen ve onlardan sözcük türeten bir ek olmadığı tespit edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda ekin sözcüğün ortasına geldiği de tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Rähbäring < *räh* + *bär* + *ing* “kılavuzun, yol gösterenin”(558).

2. 4. 2. 1. 1. 3. **be+** (< **bî+**)

Farsçadan Özbek Türkçesinde geçen bu ek, isimlerin başına gelerek onlardan olumsuz anlamlarda sözcük türeten bir yapım ekidir.

Coşkun, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesine Farsçadan geçen bir yapım eki olduğunu söyler. “**be+** (< **bî+**)” biçiminde sözcüklerde görülen bu ön ek, “**+sIz**” eki ile aynı anlamda sözcüklerde bulunur: **be+ādāb** “edepsiz, terbiyesiz”, **be+häyā** “hayasız”, **be+qol** “elsiz”, **be+uyqu** “uykusuz”, **be+vātān** “vatansız” (Coşkun, 2017, s. 61).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözleriyle ilgili yapılan incelemelerde bu ekin atasözlerinde “**be+**, **bî+**, **ba+**” şekillerinde kullanıldığı, isimlerin başına gelerek onlardan olumsuz anlamda sıfat görevinde yeni kelimeler türettiği görülür. İşlek bir yapım eki olduğu görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Besāz < *be* + *sāz* “anlaşamaz”(732).

Beaql < *be* + *aql* “akılsız”(249).

Becān < *be* + *cān* “cansız, çorak, ölü”(256).

Beşukurdä < *be* + *şukur* + *dä* “şükürsüzlükte”(879).

Bevākt < *be* + *vākt* “vakitsiz”(257).

Beväfā < *be* + *vāfā* “vefasız”(598, 607, 873).

Beväfāgä < *be* + *vāfā* + *gä* “vefasıza”(142, 256).

Bibāş < *bî* + *bāş* “yaramaz”(708).

2. 4. 2. 1. 1. 4. **där+**

İsimlerin başına gelerek onlardan çeşitli anlamlarda sıfat ve zarf türünde isimler türeten Farsça bir yapım ekidir. İşlek olmadığı görülmüştür.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlerin başına gelen ve onlardan “içinde ve ile” anlamalarına gelen sıfat ve zarf türünde yeni isimler türeten bir Farsça

yapım eki olduğunu söyler: *dür*+*ğazäb* “kızgın”, *dür*+*häqiqat* “gerçekten” (Coşkun, 2017, s. 62).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 2. 1. 1. 5. *nâ*+

Bu ek, isim türünde sözcüklerin başına gelerek onlardan olumsuz anlamda sözcükler türeten Farsça bir isim yapım ekidir.

Coşkun bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde sözcüklerin başına gelerek onlardan olumsuz anlamda sıfat yapan bir yapım eki olduğunu söyler: *nâ*+*ilâc* “çaresi”, *nâ*+*mähräm* “namahrem”, *nâ*+*täniş* “tanımadık”, *nâ*+*tekis* “düzgün olmayan”, *nâ*+*tinç* “huzursuz”, *nâ*+*toğri* “doğru olmayan, yanlış”(Coşkun, 2017, s. 62).

“*nâ*” ekiyle ilgili Hatay / Ovakent Özbek Atasözleriyle ilgili yapılan incelemeler bu ekin Ovakent Özbek Atasözlerinden hareketle bölgede “*nâ*” şeklinde kullanıldığı, isimlerin başına gelerek onlardan olumsuz anlamda sıfat görevinde yeni kelimeler türettiği görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Nâmärt < *nâ* + *märt* “yalancı, iki yüzlü, korkak”(645, 646, 781,814).

Näkäsding < *nâ* + *käs* + *ding* “kötünün, alçağın, kişiliksizin, cimrinin”(1046).

2. 4. 2. 1. 2. Farsçadan Özbek Türkçesine Geçen Kelime Sonunda Bulunan Yapım Ekleri

2. 4. 2. 1. 2. 1. +*ânä*

Bu ek, isimlerin sonuna gelerek zarf türünde kelimeler türeten Farsça bir yapım ekidir. Çağdaş Özbek Türkçesinde işlek olarak kullanılan bu ekin atasözlerinde seyrek olarak kullanıldığı görülür.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde sözcüklerin sonuna gelen ve tarz ifade eden, genellikle zarf türünde kelimeler türeten Farsça bir yapım eki olduğunu söyler: *mähmäd*+*ânä* “bilgiççe”, *mähir*+*ânä* “mahirce”, *munâfiq*+*ânä* “iki yüzlüce”, *räzil*+*ânä* “rezilane”, *yävuz*+*ânä* “yavuzca” (Coşkun, 2017, s. 62).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin isimlerin sonuna gelerek onlardan “gibi, benzer” anlamlarına gelen zarf türünde kelimeler türettiği tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Åftåptāna < *åftåpt*+**āna** “güneş gibi” (803).

Tuprākāna < *tuprāk*+**āna** “toprak gibi” (1039).

2. 4. 2. 1. 2. 2. +bān

Bu ekin, sözcüklerin sonuna gelerek onlardan sıfat türünde kelimeler türeten bir Farsça yapım eki olduğu görülür. Atasözlerinde kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Erdem Uçar, ekin Çağatay Türkçesi döneminde “**bān (+vān)**” şeklinde sözcüklerin sonuna gelerek onlardan çeşitli anlamlarda sıfat türünde yeni kelimeler türeten bir yapım ekidir: *sāyebān zūlf* “gölgelik gibi olan saç” (Erden Uçar, 2011, s. 86).

Coşkun, Farsça son ek olan bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinden sözcüklerin sonuna gelerek meslek adında yeni isimler türettiğini söyler: *qoyçi+bān* “çoban” (Coşkun, 2017, s. 62).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 2. 1. 2. 3. +bāz

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ek atasözlerinde ve konuşma dilinde seyrek olarak kullanıldığı görülür.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlerin sonuna gelen Farsça bir yapım eki olduğunu, bir işi yapan veya yaptıran anlamında yeni isimler türettiğini söyler: *xātin+bāz* “kadın düşkünü kimse”, *qaylıq+bāz* “kadın düşkünü kimse”, *qimār+bāz* “kumar düşkünü, kumarcı”, *māsxarā+bāz* “soytarı” (Coşkun, 2017, s. 62).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekin isimlerin sonuna gelerek onlardan “iş yapan veya yaptıran” anlamlarına gelen kelimeler türeten bir Farsça yapım eki olduğu görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Tilbaz < *til*+**bāz** “çok konuşan, boşboğaz” (55).

2. 4. 2. 1. 2. 4. +bin

İşlek olmayan bu ekin isimlerin sonuna gelerek onlardan “bakan, bakıcı” anlamlarına gelen yeni isimler türettiği görülmüştür.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlerin sonuna gelerek onlardan bakan, bakıcı anlamalarında yeni kelimeler türeten Farsça bir yapım ek olduğunu söyler: *fāl+bin* “falcı” (Coşkun, 2017, s. 62).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili herhangi bir örnek sözcük tespit edilememiştir.

2. 4. 2. 1. 2. 5. +cân

İsimlerin sonuna gelen bu Farsça yapım eki, geldiği isimlerden “sevgi, şefkat, dostluk” anlamlarına gelen isimler türeten bir yapım ekidir. Ekin atasözlerinde ve bölge ağızlarında seyrek olarak kullanıldığı görülmüştür.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelerek onlara “yakınlık, dostluk, sevgi, şefkat” gibi anlamlarına gelen sıfat türünde yeni kelimeler türeten Farsça bir yapım eki olduğunu söyler: *enā+cân* “annecik, anneciğim”, *Hākim+cân* “Hekimciğim”, *xālā+cân* “halacık, halacığim”, *Ölmäs+cân* “Ölmesciğim”, *ortâq+cân* “sevgili arkadaşım”(Coşkun, 2017, s. 62).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekin isimlerin sonuna geldiği ve onlardan sevgi, dostluk, yakınlık, şefkat gibi anlamalara gelen yeni kelimeler türettiği görülmektedir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Bālācân < *bālā+cân* “can çocuk, can parçası çocuk” (206).

2. 4. 2. 1. 2. 6. +çä

Farsçadan Özbek Türkçesine geçen sondan eklemeli bir yapım eki olan bu ek, isimlere gelerek onlardan “küçültme” anlamından yeni sözcükler türettiği görülür. Ekin atasözlerinde ve bölgede kullanılan konuşma dilinde işlek olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesine Farsçadan geçen ve isimlere gelerek onlardan küçültme işlevinde yeni kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *âğa+çä* “abicik”, *däftär+çä* “küçük defter”, *fänär+çä* “fener”, *hävli+çä* “avlucuk”,

qız+çä “kızcağız”, *quş+çä* “kuşcağız”, *mäktüb+çä* “mektupçuk”, *mäydän+çä* “küçük meydan”, *töşäk+çä* “küçük yatak”, *tügün+çä* “dügümcük”, *yäprâq+çä* “yaprakçık”, *yâstıq+çä* “küçük yastık”, *yetim+çä* “yetimceğiz” (Coşkun, 2017, s. 63).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde bu ekin “+çä” şeklinde kullanıldığı, isimlerin sonuna gelerek onlardan “küçültme” anlamında kelimeler türettiği görülür:

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

İgnäçä < *ignä* + **çä** “iğne kadar, iğne gibi”(563, 934).

Tırnakçä < *tırnak* + **çä** “tırnakça, tırnak gibi, tırnakçık”(1077).

Tüyäçä < *tüyä* + **çä** “deve kadar, deve gibi”(563, 934).

Yelekçä < *yelek* + **çä** “yelekçe, yelek gibi, yelekçik”(1077).

2. 4. 2. 1. 2. 7. +dän

Genel olarak bu ek, isimlerin sonuna gelerek onlardan eşya anlamına gelen yeni isimler türeten Farsça bir yapım ekidir. Ekin atasözlerinde işlek olarak kullanıldığı görülür.

Erdem Uçar, ekin Çağatay Türkçesi döneminde isimlere gelerek onlardan isim türeten Farsça bir yapım eki olduğunu söyler: *nükte-dän* “nükteci” (Erdem Uçar, 2011, s. 86).

Yıldırım, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlerin sonuna gelerek onlardan “eşya, araç-gereç” isimleri türeten Farsça bir son yapım eki olduğunu söyler (Yıldırım, 2009, s. 43). Farzam, Yıldırım’ın ekle ilgili düşüncesine katılır: *bilim-dän* “bilim adamı”, *ciğil-dän* “kuş midesi”, *gap-dän* “konuşma ustası”, *gúl-dän* “vazo”, *qadir-dän* “değer bilen”, *qalam-dän* “kalemlik” vb. örnekler verir (Farzam, 2013, s. 211-212).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde bu ekin “+dän” şeklinde kullanıldığı, isimlerin sonuna gelerek onlardan “küçültme” anlamında yeni kelimeler türettiği görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Kécädän < *kéc* + *ä* + **dän** “geceden”(277).

Köngildän < *köngil* + **dän** “gönülden, isteyerek”(281).

Pişindän sungrä < *pişin* + **dän** *sungrä* “öğleden sonra”(1002).

2. 4. 2. 1. 2. 8. +dâr

İsimlerin sonuna gelerek onlardan “mülkiyet” anlamına gelen isim türünde sözcükler türeten Farsça bir yapım ekidir.

Erdem Uçar, ekin Çağatay Türkçesi döneminde isimlere gelerek onlardan mülkiyet anlamı taşıyan yeni kelimeler türeten Farsça bir yapım eki olduğunu söyler: *haber-dâr* “haberdar”, *minnet-dâr* “minnettar” (Erdem Uçar, 2011, s. 86).

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelerek onlardan “sahiplik, aitlik” anlamlarında sıfat ve isim türünde yeni kelimeler türeten Farsça bir sıfat olduğunu söyler: *âmâ+dâr* “memur”, *âyb+dâr* “suçlu”, *din+dâr* “dindar”, *hâmilâ+dâr* “hamile, gebe”, *xabâr+dâr* “haberdar”, *târâf+dâr* “tarafdar”, *yer+dâr* “yer sahibi” (Coşkun, 2017, s. 63).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde bu ekin sözcüklerde “+dâr” şeklinde isimlerin sonuna gelerek onlardan “sahiplik, aitlik” anlamında yeni kelimeler türettiği görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Cândâr < *cân* + *dâr* “canavar, kurt”(14).

Ķârzdâr < *ķârz* + *dâr* “borçlu”(202).

Mürdâr < *mür* + *dâr* “islami kurallara uyulmadan kesilmiş, leş”(400).

2. 4. 2. 1. 2. 9. +dil

Genel olarak işlek olmayan bu ek, isimlerin sonuna gelen ve onlardan sıfat türünde kelimeler türeten bir Farsça yapım ekidir.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesine Farsçadan geçen ve isimlerin sonuna gelerek onlardan sıfat türünde yeni kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *râhm+dil* “merhametli” (Coşkun, 2017, s. 63).

Ekle ilgili Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde herhangi bir örnek sözcük tespit edilememiştir.

2. 4. 2. 1. 2. 10. +doz (< dûz)

İsimlerin sonuna gelerek onlardan isim türünde yeni kelimeler türeten ve işlek olmayan Farsça bir yapım ekidir.

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlerin sonuna gelip onlardan diken anlamında meslek isimleri türeten Farsça bir ektir: *ettik+doz* “ayakkabıcı” (Coşkun, 2017, s. 63).

Ekle ilgili Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde herhangi bir örnek sözcük tespit edilememiştir.

2. 4. 2. 1. 2. 11. +fűrüş (<fűrûş)

Bu ek, isimlerin sonuna gelerek onlardan “satan kişi, meslek ustası” anlamlarına gelen kelimeler türeten Farsça bir yapım ekidir.

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelen bir çeşit Farsça yapım eki olduğunu, satan anlamında yeni isimler türettiğini söyler: *örük+fűrüş* “kayısıcı” (Coşkun, 2017, s. 63).

Ekle ilgili Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde herhangi bir örnek sözcük tespit edilememiştir.

2. 4. 2. 1. 2. 12. +gâh

Farsçadan Özbek Türkçesine geçen bu ek, isimlerin sonuna gelerek onlardan isim türünde sözcükler türeten Farsça bir yapım ekidir.

Coşkun, Farsça bir son ek olan “+gâh” ekinin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelen ve onlardan yer isimleri türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *qıblâ+gâh* “kible yeri”, *ordu+gâh* “ordugâh” (Coşkun, 2017, s. 63).

Ekle ilgili Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde herhangi örnek sözcük tespit edilememiştir.

2. 4. 2. 1. 2. 13. +gâr, +gâr, +kâr, +kâr

Bu ek, isimlerin sonuna gelen ve onlardan “meslek veya mesleği yapan kişi” isimleri yapan Farsça bir isim yapım ekidir.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelen ve onlardan meslek ve meslekle uğraşan kişi ismi yapan Farsça bir son ek olduğunu söyler: *cävâb+gâr* “sorumlu”, *xâdmi+gâr* “keseci, masajcı”, *xızmär+kâr* “hizmetçi”, *oymâ+kâr* “oyma yapan”, *riyâ+kâr* “iki yüzlü”, *sâvdâ+gâr* “tüccar”, *tâdbir+kâr* “tedbirli”, *tâlâb+gâr* “talip” vb. örnekler verir (Coşkun, 2017, s. 63).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin sözcüklerde “+gär, +gar, +gâr” gibi farklı şekillerde kullanıldığı, isimlerin sonuna gelerek onlardan meslek ve meslekle uğraşan kişi ismi anlamına gelen yeni kelimeler türeten Farsça bir son ek olduğu görülür. Sözcüklerde ekin diğer eklerle uyumlu şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Şarâpğâr < *Şarâp* + **ğâr** “sarhoş, şarap içen”(873, 874).

Şarâpğârgä < *Şarâp* + **ğâr** + *gä* “sarhoşa, şarapçıya”(768, 1076).

Naygar < *nay* + **gar** “sazcı, saz çalan”(1073).

Taygar < *tay* + **gar** “dügüncü”(1073).

2. 4. 2. 1. 2. 14. +gär+çi+lik

İşlek olmayan bu Farsça yapım eki, isimlerin sonuna gelen ve onlardan isimler türeten bir yapım ekidir.

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesine Farsçadan geçen bu ekin “+gär” eki biçiminde kullanıldığı gibi Türkçe “+çi” ve “+lik” eklerinin birleşmesiyle oluşan birleşik şekilde de kullanılan ve isimlere gelerek onlardan yeni kelimeler türeten Farsça bir son ek olduğunu söyler: *yağın*+**gärçilik** “yağışlı olma hâli”(Coşkun, 2017, s. 63).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde herhangi bir örnek sözcük tespit edilememiştir.

2. 4. 2. 1. 2. 15. +gin, +qın (<Far. +gin)

Farsçadan geçen ve seyrek olarak kullanılan bu ek, isimlerin sonuna gelerek onlardan sıfat görevinde, çeşitli anlamlarda isimler türeten bir isim yapım ekidir.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelerek onlardan isim ve sıfat türünde yeni kelimeler türeten Farsça bir son ek olduğunu söyler: *ğam*+**gin** “mahzun, hüznü”, *şâv*+**gin** “gürültü, patırtı”(Coşkun, 2017, s. 64).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin isimlerin sonuna gelen ve onlardan yeni kelimeler türeten bir Farsça yapım eki olduğu ve işlek olmadığı tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Dovşungin < *dovuş*+*un*+**gin** “sesin” (872).

2. 4. 2. 1. 2. 16. +göy (<Far. gû(y))

Farsçadan Özbek Türkçesine geçen bu ek, isimlerin sonuna gelerek onlardan isim ve sıfat türünde yeni kelimeler türeten bir yapım ekidir.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelip onlardan konuşan, dinleyen anlamlarına gelen isim ve sıfat türünde yeni kelimeler türeten Farsça bir son ek olduğunu söyler: *ğarâz+göy* “kötü niyetli”, *itâât+göy* “uysal”, *nâsihât+göy* “nasihatçı” (Coşkun, 2017, s. 64).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin isimlerin sonuna gelen ve onlardan isim ve sıfat türünde yeni kelimeler türeten bir Farsça yapım eki olduğu, seyrek olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Şärguy < *şär+guy* “şerli, sinirli, öfkeli” (20).

2. 4. 2. 1. 2. 17. +hat (<Ar. Hatt)

Bu ek, isimlerin sonuna gelerek onlardan “yazı, ferman, buyruk” gibi anlamlarda isimler türeten Farsça bir son ektir.

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesine Farsçadan geçen bu ekin, isimlerin sonuna gelerek onlardan “yazı, ferman, buyruk, emir” anlamlarına gelen yeni kelimeler türeten Farsça bir son ek olduğunu söyler: *til+xat* “makbuz” (Coşkun, 2017, s. 64).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemelerde herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

2. 4. 2. 1. 2. 18. +xânä

Ek, isimlerin sonuna gelerek onlardan “mesken, mekân” anlamlarında isimler türeten Farsça bir son ektir.

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde sözcüklerin sonuna gelerek onlardan ev, mesken anlamına yeni sözcükler türettiğini söyler: *âş+xânä* “aş evi”, *iş+xânä* “iş yeri”(Coşkun, 2017, s. 64).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde bu ekin bölgede “+xânä” şeklinde kullanıldığı, isimlerin sonuna gelerek onlardan “ev, mesken” anlamına gelen yeni kelimeler türeten Farsça bir son ek olduğu görülür. Ekin sözcük içinde diğer eklerle uyumlu biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Åşhânä < *åş* + *hânä* “aşhane, aş evi, yemekhane”(75).

Ġamhânä < *ġam* + *hânä* “gam yeri, acı evi, zindan”(628).

Ġamhânädır < *ġam* + *hânä* + *dır* “gam yeri, acı evi, zindan’ (306).

Nânhânä < *nân* + *hânä* “vatan, yurt”(628).

2. 4. 2. 1. 2. 19. +xor

Farsça işlek olmayan bir son ek olan “+*xor*”, isimlerin sonuna gelerek onlardan “*yiye*n” anlamında kelimeler türetten bir yapım ekidir.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelen ve onlardan yiye anlamına gelen isim ve sıfat türünde isimler türeten Farsça bir son ek olduğunu söyler: *boza*+*xor* “çok boza içen”, *ġam*+*xor* “kederli, tasalı”, *merâs*+*xor* “mirasçı”, *tekin*+*xor* “bedavacı” (Coşkun, 2017, s. 64).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örnek sözcük tespit edilememiştir.

2. 4. 2. 1. 2. 20. +istân (<Far. +sitân)

Bu ek, isimlerin sonuna gelerek onlardan çeşitli anlamlarda kelimeler türeten Farsça bir son ektir.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelip onlardan yer adı yapan, Farsça bir son ek olduğunu ifade eder: *qabr*+*istân* “mezarlık”, *Mağrib*+*istân* “Bati Ülkeleri”, *Türk*+*istân* “Türkistan” (Coşkun, 2017, s. 64).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde bu ekin sözcüklerde “+*istân*” şeklinde kullanıldığı, isimlerin sonuna gelerek onlardan “yer ismi” anlamına gelen yeni kelimeler türeten, Farsça bir son ek olduğu görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Åvgânistân < *Åvgân* + *istân* “Afganistan”(628, 630).

Kolobistân < *Kolob* + *istân* “sömürge yeri”(628).

2. 4. 2. 1. 2. 21. +iy (<î Arapça nispet eki)

Çok az sözcükte görülen ve isimlerin sonuna gelerek çeşitli anlamlarda yeni kelimeler türeten Farsça bir yapım ekidir.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelerek onlardan sıfat türünde yeni kelimeler yapan ve Arapçadan geçen bir yapım eki olduğunu söyler: *Türk+iy* (Coşkun, 2017, s. 64).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örnek sözcük tespit edilememiştir.

2. 4. 2. 1. 2. 22. +kâş

Genel olarak işlek olmayan bu ekin isimlerin sonuna gelerek onlardan isim ve sıfat türünde yeni kelimeler türeten, Farsça bir son ek olduğu görülür.

Erdem Uçar, Çağatay Türkçesinde isimlerin kök veya gövdesine gelen ve onlardan sıfat türünde yeni kelimeler türeten, Farsça bir son ek olduğunu söyler ve *belâ-keş* ‘âşıkım “bela çeken âşığım” örneği verir (Erdem Uçar, 2011, s. 87).

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde çeken, çekici anlamına gelen ve onlardan “sıfat ve isim” türünde yeni kelimeler türeten bir ek olduğunu söyler: *ärävâ+kâş* “arabacı”, *cāncāl+kâş* “kavgacı”, *hāzil+kâş* “şakacı”, *tüyä+kâş* “deveci”, *zāhmāt+kâş* “gayretli” (Coşkun, 2017, s. 64).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde bu ekin sözcüklerin sonuna gelip onlardan isim ve sıfat türünde kelimeler türettiği ve sözcüklere gelen diğer eklerle uyumlu olduğu tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Särkâşdä < *Sär+kâş+dä* “başboş, tembel” (321).

2. 4. 2. 1. 2. 23. +mänd

Genel olarak ekin Farsçadan Özbek Türkçesine geçen bir son ek olduğu ve isimlere gelerek onlardan isim ve sıfat türünde yeni kelimeler türettiği görülür.

Erdem Uçar, ekin Çağatay Türkçesinde “+mend” şeklinde isimlerin kök veya gövdelerine gelip onlardan sıfat türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *ärzū-mend* “istekli” (Erdem Uçar, 2011, s. 87).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin, isimlerin sonuna gelen ve onlardan çeşitli anlamlarda sıfat türünde yeni kelimeler türeten Farsça bir son ek olduğunu söyler: *dävlät+mänd* “zengin, varlıklı”, *ıxlās+mänd* “bağlı, sadık”, *mürüvvät+mänd* “iyilik sever” (Coşkun, 2017, s. 65).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde işlek olmayan bu ekin isimlerin kök veya gövdesine gelerek onlardan isim ve sıfat türünde yeni kelimeler türettiği tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Därtmand < *därt*+**mand** “dertli, sıkıntılı” (435).

2. 4. 2. 1. 2. 24. +nāmā

Farsça bir son ek olan bu yapım eki, isimlerin sonuna gelerek onlardan “söz, yazı, ferman” anlamlarında isimler türeten bir yapım ekidir.

Coşkun, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde “yazı, söz” anlamına gelen Farsça bir son ek olduğunu ve isimlerin sonuna gelerek onlardan isim türettiğini söyler: *äyb*+**nāmā** “iddianame”, *hük*+**nāmā** “hükümname”, *yil*+**nāmā** “yıllık”, *väsiyät*+**nāmā** “vasiyetname”, *ma’lumät*+**nāmā** “danışma kitabı”(Coşkun, 2017, s. 65).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örnek sözcük tespit edilememiştir.

2. 4. 2. 1. 2. 25. +pärvär

Bu ek, isimlerin sonuna gelen ve onlardan isim ve sıfat türünde kelimeler türeten Farsça bir son yapım ekidir.

Coşkun, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlere gelen ve onlardan besleyen, büyüten anlamında sıfat ve isim türünde yeni kelimeler türeten Farsça bir son ek olduğunu söyler: *fuqarā*+**pärvär** “fukaraya yardım eden”, *insān*+**pärvär** “insancıl”, *mārifät*+**pärvär** “eğitim yaptıran”, *täraqqıy*+**pärvär** “ilerici”(Coşkun, 2017, s. 65).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örnek sözcük tespit edilememiştir.

2. 4. 2. 1. 2. 26. +şunās (< Far. şinās)

Ek, isimlerin sonuna gelip onlardan isim ve sıfat türünde, “meslek ustası, mesleği yapan kişi” anlamlarına gelen kelimeler türeten Farsça bir son yapım ekidir.

Coşkun, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlerin sonuna gelerek onlardan tanıyan, bilen gibi anlamalara gelen sıfat ve isim türünde yeni kelimeler türeten Farsça bir son ek olduğunu söyler: *ädäbiyät*+**şunās** “edebiyatçı”,

täbiät+*şunâs* “tabiat bilgini”, *tarix*+*şunâs* “tarih bilgini”, *til*+*şunâs* “dilci” (Coşkun, 2017, s. 65).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örnek sözcük tespit edilememiştir.

2. 4. 2. 1. 2. 27. +vâççä (< Far. beççe)

Genel olarak Farsça bir son ektir. İsimlerin sonuna gelerek onlardan “çocuk, bebek, yavru” anlamında isimler türeten bir isim yapım ekidir.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlerin sonuna gelip onlardan “çocuk, bebek, yavru” anlamalarına gelen yeni sözcükler oluşturan Farsça bir son ek olduğunu söyler: *bây*+*vâççä* “zengin çocuğu (Alay etmek için kullanılır.)”(Coşkun, 2017, s. 65).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin isimlerin sonuna gelerek onlardan “çocuk, yavru, bebek” anlamalarına gelen yeni kelimeler türettiği, sözcüklerdeki bazı seslerin bölgede konuşulan Özbek ağız farklılıklarından dolayı değişiklikler gösterdiği, genel olarak kendinden sonra gelen eklerle uyumlu olduğu görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Âçbâççädän < *Âç*+*bâççä*+*dän* “aç çocuk” (10).

Bâççä < *bâççä* “çocuk, evlât” (111, 181, 182, 183, 185, 186, 475, 477, 709, 882, 1048, 1064, 1068).

Bâççädä < *bâççä*+*dä* “çocukta” (942).

Bâççäläri < *bâççä*+*lär*+*i* “çocukları, evlâtları” (128).

2. 4. 2. 1. 2. 28. +vâr

Genel olarak bu ek, isimlerin sonuna gelen ve onlardan çeşitli anlam ve görevlerde yeni kelimeler türeten Farsça bir isim yapım ekidir.

Erdem Uçar, Çağatay Türkçesinde ekin, isimlere gelerek onlardan isim yapan Farsça bir son ek olduğunu söyler: *canvarlar* “canlılar”, *canver* “canlı” vb. örnekler verir (Erdem Uçar, 2011, s. 88).

Coşkun, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesine Farsçadan giren bir son ek olduğunu ve isimlerin sonuna gelerek “benzetme” işlevinde yeni kelimeler türettiğini söyler: *telbä*+*vâr* “deli gibi”, *uluğ*+*vâr* “muhterem”(Coşkun, 2017, s. 65).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örnek sözcük tespit edilememiştir.

2. 4. 2. 1. 2. 29. +zādä

Bu ek, Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlerin sonuna gelen ve onlardan yeni kelimeler türeten bir isim yapım ekidir. Genel olarak Özbek Türkçesinde işlek bir ek olmasına rağmen atasözlerinde ve bölge ağızlarında örneğine rastlanılmamıştır.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde “*oğul*” anlamına gelen Farsça bir isim yapım eki olduğunu söyler: *xān+zādä* “hakan oğlu”(Coşkun, 2017, s. 65).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örnek sözcük tespit edilememiştir.

2. 4. 2. 2. 2. 30. +zār

Farsça bir son yapım ekidir. İsimlerin sonuna geldiği ve onlardan yer, mekân isimleri türettiği görülmüştür.

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde isimlerin sonuna gelen, onlardan yer ismi yapan Farsça bir son ek olduğunu söyler: *ekin+zār* “ekinlik” (Coşkun, 2017, s. 66).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemelerde herhangi bir örnek sözcük tespit edilememiştir.

2. 4. 2. Fiilden Ad Yapan Yapım Ekleri

Genel olarak fiillerin kök veya gövdesine gelerek onlardan çeşitli anlam ve görevlerde isim türünde sözcükler türeten yapım eklerine fiilden isim yapım ekleri denir.

Ergin Türkçede fiilden isim yapım ekleri için şunları söyler: *”Fiillerin kök veya gövdelerine gelip onlarda anlam ve tür değişikliği yaparak yeni kavram ya da nesne adları türeten eklere fiilden isim yapan yapım ekleri denir. Fiilden ad yapan bu yapım ekleri, fiillerin köklerine, isimden meydana gelen fiil gövdelerine veya fiilden meydana gelen fiil gövdelerine gelebilirler. Fiilden isim yapan bu yapım ekleri isimden fiil yapan yapım eklerinden sonra gelebilirler.”* Ergin’in bu düşüncelerine katılan Coşkun da Çağdaş Özbek Türkçesinde fiilden isim yapım ekleri için şunları söyler: *“Özbek Türkçesindeki isimlerin oluşumunun büyük bir bölümü fiilden isim yapan yapım eklerinden meydana geldiği görülür.”* (Ergin, 2004, s. 200; Coşkun, 2017, s. 66).

Çalışmanın bu bölümünde Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde fiilden isim yapma eklerini inceleyip tespit etmeye çalışıldı. Tespit edilen sözcükler isimden isim yapan ekler gibi sözcüğün ek ve kök arasındaki yapı ilişkisi incelendi, sözcüğün anlamı, atasözü numarası, kaynak kişi kodları uygun şekilde yazılıp alfabetik sıraya göre dizildi. Ek hakkında Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi ve Hatay / Ovakent Özbek Ağzı şeklinde mevcut kaynaklardan genel bilgiler verildi.

Yapılan incelemeler sonucunda şu ek ve bilgilere ulaşıldı:

2. 4. 1. 2. 1. -ä

Genel olarak bu ek, Türkçenin hemen hemen her döneminde görülen işlek bir fiilden isim yapım ekidir. Fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan “sıfat, isim, zarf, edat” türünde yeni sözcükler türettir. Ek, aslında bir zarf fiil ekidir. Ancak ekin zaman içerisinde sözcüklerde kalıplaşarak fiilden isim yapan yapım eki olduğu görülür.

Gabain, bu ekin Türkçenin en eski eklerinden ve eş sesli zarf fiil eki ile aynı olduğunu söyler ve şu örnekleri verir: *öge* “şöhret” (ög- “övmek”), *kutada* “kadın ismi” (kut+ad- “mesut olmak”) vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 51).

Bilgen, Karahanlı Türkçesi döneminde bu ekin zarf fiil eki iken fiillerin kök veya gövdelerine gelip zamanla kalıplaşarak yeni kelimeler türeten bir yapım eki olduğu söyler: *bas-a* “sonra” (<bas-), *ka-ta* “defa” (<ka-t-), *oz-a* “geçmiş zaman” (<oz- “geçmek”), *tegre* “daire” (<*tegr-) vb. örnekler verir (Bilgen, 1989, s. 34).

Hacıeminoğlu, bu ekin Harezmi Türkçesi döneminde “-A” biçiminde zarf fiil eki olduğunu ve zamanla fiillerin kök veya gövdesine gelip yeni isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *ar-a* “açıklık, mesafe”, *aş-a* “geçe, fazla”, *çek-e*, *irt-e* “erte, sabah”, *kiç-e* “-dan geçe, -dan çok”, *koş-a* “tekrar”, *oz-a* “önce, geçmiş”, *öt-e* “öte, ileri”, *tap-a* “doğru”, *tigür-e* “parça”, *üz-e* “üst, üzerinde”, *yimür-e* “parça” gibi örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 44-45).

Argunşah, bu ekin Çağatay Türkçesi döneminde önceleri zarf fiil görevinde bir ek iken sonraları kalıplaşma yoluyla fiillerden isim türeten bir ek olduğunu ifade eder: *ért-e* “geçen”, *ért-e+ki* “önceki”, *koş-a* “çift”, *oz-a* “önce, evvel”, *tol-a* “dolu, dolmuş”, *yan-a* “yine”, *yaraş-a* “layık, uygun” (Argunşah, 2018, s. 128).

Eckmann, bu ekin fiillerin kök veya gövdesine gelerek çeşitli anlamlarda sıfat ve isim türünde kelimeler türettiğini söyler: *koş-a* “çift” (koş- “katmak”, *tola* “dolu” (tol- “dolmak”), *yara* “yara” (yar- “yarmak, ayırmak”), *yaraş-a* “yaraşır, uygun” (yaraş- “uygun olmak, yaraşmak”), *yığıla* “ağlama, gözyaşı” (krş. *yığla-* “ağlamak, gözyaşı dökmek”) vb. örnekler verir (Eckman, 2005, s. 48).

Ergin, bu ekin Türkçenin her döneminde görülen ancak işlek olmayan bir ek olduğunu, birkaç kelime zamanla kalıplaşma yoluyla fiillere gelerek onlardan yeni kelimeler türeten bir yapım eki durumuna geldiğini söyler: *yar-a*, *sap-a*, *oy-a*, *öt-e* gibi örnekler verir (Ergin, 2004, s. 193).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde ek için “*Özbek Türkçesinde ekin fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan isim türeten bir yapım ekidir. İşlek olmayan bu ek aslında bir zarf ekidir. Kalıplaşma yoluyla zamanla fiillere gelen ve onlardan çeşitli anlamalarda yeni kelimeler türeten bir yapım eki hâline gelmiştir.*” diye ifadelerde bulunur ve *äylän-ä* “halka, daire”, *tol-ä* “dolu” gibi örnekler verir (Coşkun, 2017, s. 66).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin aslında bir zarf fiil eki olduğunu, zamanla kalıplaşıp fiillere gelip onlardan isim türünde, çeşitli anlamalarda yeni sözcükler türettiği görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Cärämäs < *cär – ä + mäs* “yaramaz”(207).

Carämäydı < *car – ä + mä + y + dı* “yaramaz”(594, 875).

Caraşadı < *car – a + ş + ä + dı* “yaraşır”(237).

Caräydı < *car – ä + y + dı* “yarar”(363, 631, 1045).

Kécä < *kéc – ä* “gece”(281).

Kuva kuva < *kuv – a kuv – a* “koşa koşa”(758).

Minä minä < *min – ä min – ä* “bine bine”(758).

Tulä < *tul – ä* “dolu”(888).

Yärämäs < *yär – ä + mäs* “yaramaz”(1048).

2. 4. 1. 2. 2. -äcäk

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay Türkçesinde bilgiye rastlanılmamıştır. Genel olarak ekin, fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isim ve sıfat türünde yeni kelimeler türeten bir fiilden isim yapım eki olduğu görülmüştür.

Korkmaz, Türkçede “-(y)**AcAk**” ekinin isimlerin fiillerin kök veya gövdesine gelerek isimlerin önüne gelen ve onları niteleyen sıfat türünde kelimeler türettiğini söyler: *alacak mal, duracak yer, gelecek yolcu, içecek su, okunacak kitap, ödenecek borç, pişecek yemek, söylenecek söz, yatacak yer* vb. Örnekler verilebilir. “-(y)**AcAk**” ekiyle türeyen ve sıfat görevinde bulunan bu sözcükler zamanla kendi başlarına kalıcı adlara dönüştüğü görülür: *açacak* “şişe açacağı”, *alacak*, *chececek* “ayakkabı çekeceği”, *gelecek* “istikbâl”, *giyecek*, *içecek*, *kesecek*, *silecek*, *tutacak*, *verecek* “borç”, *yakacak* vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 144).

Coşkun, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda sıfat ve isim türünde yeni kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *kel-äcäk* “gelecek”, *teg-äcäk* “alaycı, lâtifeci” (Coşkun, 2017, s. 66).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isim ve sıfat türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğu, bölgede konuşulan farklı Özbek ağızlarından dolayı “-äcäk” ekinin, “-män, -gıç” biçimlerinde de kullanıldığının olduğu tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Bolämän ulâk < *bolä-män ulâk* “oacak oğlak” (297).

Bolämänding bäläsı < *bolä-män+ding bäläsı* “olacağın çocuğu” (296).

Cidırgıç cemi < *cidır-gıç cemi* “yiyecek yemi” (481).

Kêlâcâk kün < *kêl-âcâk kün* “gelecek gün” (984).

2. 4. 1. 2. 3. -âç

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Genel olarak işlek olmayan bu ekin fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isimler türeten bir fiilden isim yapım eki olduğu görülmüştür.

Korkmaz, ekin ünsüzle biten fiillerin kök veya gövdesine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda sıfat ve isim türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *dürteç, gömeç, güleç, tıkaç, tokaç, süreç, yamaç, bağlaç, büyüteç, kaldıraç, kayaç, sayaç, sarkaç, tümleç, yansıtıaç, yükselteç* vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 144).

Coşkun, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde işlek olmayan, fiilden isim yapan bir yapım eki olduğunu söyler ve yalnızca şu örneği verir: *köm-üç* “sıcak küle gömülerek yapılan bir ekmek” (Coşkun, 2017, s. 66).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 4. -âğân

Bu ek, fiillerin kök veya gövdesine gelerek onlardan aşırılık bildiren sıfat türünde isimler türeten, işlek olarak kullanılan bir yapım ekidir. Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Korkmaz, bu ekin “-*AgAn* / -*AğAn* < -*A-gAn(?)*” biçiminde fiillere gelerek onlardan hareketi sürekli yapını ve abartma görevinde kullanılan, sıfat türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu ifade eder: *artağan* “bereketli, artırımlı”, *çalağan, durağan* “sabit”, *gezegen* “çok gezen”, *güleğen* “güler yüzlü”, *ivegen* “acelecî”, *içegen* “içkici, sarhoş”, *iveğen* “ivecen”, *kacağan, kayağan* “kolayca kayan, kaypak”, *küseğen* “çok küsen, çabuk küsen”, Korkmaz, bu ekle türetilen ve zamanla kendi başına kalıplaşan isimler olduğunu da söyler: *burağan* “güçlü esen rüzgâr”, *dardağan* “palmye cinsinde bir ağaç ve bu ağacın meyvesi”, *geleğen* “ana

ırmağa karışan akar su”, *gezegen* “çok gezen kimse, seyyare” vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 144).

Öztürk, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan aşırılık bildiren sıfatlar türeten, seyrek kullanılan bir yapım eki olduğunu söyler: *bil-ağân* “çok bilen, tecrübeli”, *tep-ağân* (ât) “tepici, tepen (at)”, *yât-ağân* (eşäk) “hemen yatıveren, yatıcı (eşek)” (Öztürk, 2011, s. 19).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde “-A-gAn” ekinin fiillerin kök veya gövdesine gelerek onlardan “aşırılık” ifade eden, sıfat görevinde isimler türetten, işlek bir ek olduğu görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Âç kâlgân tüyâ < *âç kâl-gân tüyâ* “aç kalab deve” (22).

Ayılmâgân gâp < *ayıl-mâ-gân gâp* “söylenmeyen söz” (8).

Kêlmâgân iş < *kêl-mâ-gân iş* “gelmedik iş” (8).

Kılğâning duvâ < *kıl-gân+ing duvâ* “ettiğin duâ, yaptığın duâ” (5).

Ürgângân yeşşäk < *ür-gân+gân yeşşäk* “alışan eşek” (6).

2. 4. 1. 2. 5. -äk, âq

Genel olarak bu ekin fiillerin kök veya gövdesine gelerek onlardan isim veya sıfat görevinde ve farklı anlamlarda yeni kelimeler türeten bir fiilden isim yapım eki olduğu görülmüştür. Türkçenin hemen hemen her dönem ve lehçesinde görülen ve işlek olarak kullanılan bu ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe döneminde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Nalbant, Karahanlı Türkçesi döneminde ekin “-Ak” biçiminde olduğu, fiillere gelerek onlardan “yer, organ, alet” isimleri türettiğini söyler: *batr-ak* “ucuna ipek parçası bağlanan mızrak”, *biç-ek* “bıçak”, *buş-ak* “kızgın” vb. örnekler verir (Nalbant, 2008, s. 116).

Aşçı, ekin Harezmi Türkçesi döneminde fiillerin kök veya gövdesine gelerek onlardan bir alışkanlığı, duyguyu, hareketin bildirdiği işi çokça yapanı, araç-gereç, soyut ve somut isimler türettiğini söyler: *ađ-ak* “ayak” ~ ayak, “*Ağaklarudın sü[d]rep bir eski kuduğka kemiştiler...*”, *aş-ak* “aşağı, alt, alçak” ~ aşağı, “*Mâryâb yüzün başın ašak saldı*”, *böl-ek* “bölüm, kısım; hisse, pay”, “*mînâk küinde bir bölek* (9) *qavmni kördi*”, *çeç-ek* “çiçek”, “*tiken urğın êksen çeçek önmes ol*” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 554-565).

Erdem Uçar, bu ekin Çağatay Türkçesi döneminde fiillere gelerek onlardan yer ve alet isimleri türeten yapım eki olduğunu söyler: *kēs-ek* “kesek, toprak veya kurumuş çamur parçası”, *kon-ak* “konak” gibi örnekler verir (Erdem Uçar, 2011, s. 89).

Ergin, “-Ak” ekinin Eski Türkçe döneminde “-ğak, -gek” biçiminde fiillerin kök veya gövdelerine gelen ve onlardan isim türeten bir ek olduğunu, eskiden beri işlek olarak kullanılan bu ekin Batı Türkçesi grubuna geçerken ekin başındaki /g-/ sesinin düştüğünü ve “-Ak” biçimini aldığını söyler: *dön-ek*, *ürk-ek*, *korğ-ak*, *kaç-ak*, *at-ak*, *yed-ek*, *kon-ak*, *yat-ak*, *dur-ak*, *tapın-ak* vb. örnekler verir (Ergin, 2004, s. 188).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin fiillere gelerek onlardan eylemin sonucunu bildiren isim ve sıfat türünde kelimeler türettiğini söyler: *kes-äk* “kesek”, *böl-äk* “bölüm”, *qoş-âq* “çift, hayat arkadaşı”, *quş-âq* “kucak”, *piç-âq* “bıçak”, *yât-âq* “yatakhane, yurt”, *qâç-âq* “kaçak”, *qork-âq* “korkak”, *qon-âq* “konak” (Coşkun, 2017, s. 67)

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan inceleme sonucunda ek, tek ve çok heceli fiil kök ve gövdelerinden sıfat ve ad türeten, işlek bir yapım ekidir. Genellikle “bir alışkanlığı, bir duyguyu ve fiilin bildirdiği işi çokça yapanı” gösteren sıfat türetir. Bunun yanında somut ve soyut adlarla birlikte bazı araç-gereç isimleri türetir. Ekin bölgede işlek olarak kullanıldığı, kullanımında ağız özelliklerinden kaynaklanan farklılıklar görülmektedir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Korğâk < *korğ-âk* “korkak”(662, 751,752, 753).

Pıçâk < *piç-âk* “bıçak”(447, 835, 836, 837, 838).

Tarâk < *tar-âk* “tarak” (649).

Tayak < *tay-ak* “değnek” (454).

Tuprâk < *tupur-âk* “toprak”(1074).

Vorâk < *vor-âk* “orak”(970, 971, 972, 973).

Vorâkting < *vor-âk* + *ting* “orağın”(974).

2. 4. 1. 2. 6. -ägiç

Türkçenin tüm dönem ve lehçelerinde yok denecek kadar az sözcükte görülen bu ek, fiillere gelerek onlardan isim türeten bir yapım ekidir.

Koraş, fiilere gelerek onlardan isim türünde kelimeler türeten ve işlek olmayan bu ekin en eski şeklinin “+*ğIç*, +*gIç*, +*ğUç*, +*gUç*” olduğunu ve zamanla ses olayıyla “+*a*” sesinin başa gelmesiyle “+*giç*” biçimini aldığını söyler ve yalnızca şu örneği verir: *ölç+ügiç* (ÖTİL II, 505): ölçek, ölçme aleti, nesnenin uzunluğunu, ağırlığını, hacmini ölçen alet (Koraş, 1998, s. 203).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 7. -alâq

İşlek olarak kullanılmayan bu ek, fiilere gelerek onlardan çeşitli anlam ve görevde isimler türeten bir yapım ekidir. Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı ve Çağatay Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Aşçı, Harezmi Türkçesinde bu ekin fiillere gelerek onlardan isim türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu ve işlek olarak kullanılmadığını söyler: *yum-alak* “yuvarlak, toparlak”, “*bêşinçi kün sarığ yagnı yumalak kılıp ağzınğa aşuq çaklığ künde üç yolu atdılar*” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 566).

Ergin, Türkçede işlek olmayan bu ekin fiilere gelerek onlardan çeşitli anlamlarda yeni kelimeler türettiğini söyler: *yat-alak*, *çök-elek*, *as-alak* vb. örnekler verir (Ergin, 2004, s. 197).

Korkmaz, bu ekin fiilere gelerek onlardan tekrar, art arda yapma anlamında sıfat ve isim türünde yeni kelimeler türeten bileşik yapıda bir ek olduğunu söyler: *asalak*, *çökelek*, *gezelek*, *kasalak*, *kavalak*, *takalak*, *yapalak*, *yatalak* vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 72).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin fiilere gelerek onlardan isim türeten bir yapım eki olduğunu ve işlek olmadığını söyler: *tuğ-alâq* “çok doğuran” (Coşkun, 2017, s. 67).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 8. -âlâq

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ekin işlek olmadığı ve az sayıda

fiile gelen ve onlardan çeşitli anlamlarda isim türünde sözcükler türeten bir yapım eki olduğu görülür.

Ergin, ekin fiillere gelerek onlardan isim türünde kelimeler türeten ve işlek olmayan bir yapım eki olduğunu söyler: *yat-alaq*, *çok-elek*, *as-alaq* örneklerini verir (Ergin, 2004, s. 197).

Koraş, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan isim türünde “sıklık, devamlılık, aşırılık” anlamlarında kelimeler ile kalıcı isimler türettiğini söyler: *bäk+älâq* (ÖTİL I, 88): eni boyuna uygun olmayan, şıman, semir, *çäq+älâq* (ÖTİL II, 359): yeni doğmuş çocuk, bebek, *tuğ+älâq* (ÖTİL II, 241): çok çocuk doğuran, doğurgan, *bök+älâq* (ÖTİL I, 60): buzağı derisi altına yumurta bırakan böcek vb. örnekler verir (Koraş, 1998, s. 203-204).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 9. -äm

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ekin işlek olmadığı ve az sayıda fiile gelen ve onlardan çeşitli anlamlarda isim türünde sözcük türeten bir yapım eki olduğu görülür.

Korkmaz, bu ekin fiillere gelerek bir hareketin bütününi bildiren isimler türeten ve az sayıda sözcükte görülen bir ek olduğunu söyler: *buram* (buram buram terlemek), *görkem* “debdebe, ihtişam”, *koçam*, *koşam* “avuç, avuç dolusu”, *tutam* “bir tutuşta alınan miktar”, *yordam* (< yor-**dam**) “yatkınlık, alışkanlık, çeviklik” gibi örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 146).

Ergin, bu ekin Türkçede “-am, -em” şeklinde bulunan ve işlek olmayan bir ek olduğunu söyler ve şu örneği verir: *tut-am* (Ergin, 2004, s. 196).

Karaağaç, Türkçede bu ekin az sayıda sözcüğe gelen ve işlek olmayan bir ek olduğunu söyler ve şu örnekleri verir: *tut-* > **am**, *bur-* > **am** (Karaağaç, 2016, s. 296).

Coşkun, Özbek Türkçesinde işlek olmayan bu ekin, fiillere gelerek onlardan isim türeten bir ek olduğunu söyler ve şu örneği verir: *tut-äm* “tutam” (Coşkun, 2017, s. 67).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 10. -ämâq

Ekle ilgili elimizdeki kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ekin işlek olmadığı ve az sayıda fiile gelen ve onlardan çeşitli anlamlarda isim türünde sözcük türeten bir yapım eki olduğu görülür.

Ergin, bu ekin fiillere geldiğini ve onlardan isim türünde yeni kelimeler türettiğini ve işlek olmadığını söyler: *koç-amaq*, *tut-amaq*, *bas-amaq* (Ergin, 2004, s. 196).

Koraş, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin işlek olmadığını ve fiillerin tabanına gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isim türünde kelimeler türettiğini söyler ve ekle ilgili yalnızca şu örneği verir: *tüt+ämâq* (ÖTİL II, 570): bulaşıcı çocuk hastalığı (Koraş, 1998, s. 206).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 11. -ân

Genel olarak ekin fiillere gelerek onlardan isim türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğu görülmüştür. Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Coşkun, bu ekin Özbek Türkçesinde işlek olmayan, fiillere gelip onlardan çeşitli anlamlarda sözcükler türeten bir yapım eki olduğunu söyler ve şu örnekleri verir: *qozğâl-ân* “isyan”, *toz-ân* “toz” (Coşkun, 2017, s. 67).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda kelimeler türeten bir isim yapım eki olduğu ve atasözlerinde seyrek olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Kâzân < *kâz-ân* “kazan” (23, 301, 352, 692, 703, 704, 705, 713, 714, 715, 717, 718).

Kâzândä < *kâz-ân+dä* “kazanda” (77, 198).

Qorqkan < *qorq+k+an* “korkan” (417).

2. 4. 1. 2. 12. -änâq

Genel olarak bu ek, Türkçede fillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan sıfat türünde yeni kelimeler meydana getiren bir yapım ekidir ve işlek değildir. Ekin incelenen kaynaklardan hareketle Türkçenin her döneminde ve lehçesinde görülmediği tespit edilmiştir.

Aşçı, bu ekin Harezmi Türkçesi döneminde işlek olmayan, fiillere gelerek onlardan sıfat türünde isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *tartanaqçı* <*tart-anaq* “yağmacı”, “... eger *tartanaqçı* zâlim mundağ tevbe kılsa (11) erdi...” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 567-568).

Korkmaz, bu ekin fiillere gelerek onlardan somut ve soyut isimler türeten, işlek olmayan bir ek olduğunu söyler ve şu örnekleri verir: *biçenek* “otlak”, *değnek* (<EAT degenek), *ekenek* “mezra”, *gelenek*, *görenek*, *sağanak*, *takanak*; (yeni kelimeler olarak) *düzenek* “mekanizma”, *geçenek* “koridor”, *itenek* “piston”, *kesenek* “aidat”, *olanak* “imkân”, *örtenek* “bazı hayvanların vücudunu örten deri, tüy, kıl, organ örten zar”, *seçenek* “alternatif”, *tutanak* “zabıt” vb. örnek verir (Korkmaz, 2019, s. 74).

Banguoğlu, işlek olmayan bu ekin birleşik bir yapıda olduğunu ve ekin sözcüklere gelerek onlardan “yer, araç-gereç, sıfat türü adlar” türettiğini ifade eder: *ekenek*, *biçenek*, *kesenek*, *görenek*, *takanak*, *deynek* <*degenek*, *kapanak*, *bakanak*, *örnek* <*örenek*, *sağanak*, *serpenek*, *çağanak*, *çapanak*, *sığanak*, *gezenek*, *avanak* vb. örnekler verir (Banguoğlu, 2019, s. 235).

Coşkun, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde işlek olmayan, fiillere gelerek onlardan isim türünde yeni kelimeler türeten bir ek olduğunu söyler: *tut-änâq* “sara hastalığı” (Coşkun, 2017, s. 67).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 13. -är, -r

Türkçenin her döneminde işlek olarak görülen “-(X)r” eki, fiillerin kök veya gövdesine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isim ve sıfat türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğu, ekin aynı zamanda geniş zaman ve sıfat fiil işlevlerinde de kullanıldığı görülür.

Gabain, Eski Türkçe döneminde bu ekin “-r” biçiminde sözcüklere gelerek çeşitli anlamlarda yeni kelimeler türettiğini ve aynı zamanda geniş zaman işlevinde kullanıldığını söyler: *tiler* “dileyen (bir nevi böcek)” (*tile-* “dilemek”), *ot öçürü* “ateş söndürücüsü” (*öç-* “söndürmek” +i), *ögdir* “methiye, övgü” (*ög-üt-* “methettirmek”, yaptırma fonksiyonunu kaybetmiş şekliyle). Gabain bu ekin aynı zamanda fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan sıfat türünde yeni sözcükler türeten bir yapım eki olduğunu da söyler ve şu örnekleri verir: *sewer* “sevimli” (*sew-* “sevmek”), *uçar* “uçucu” (*uç-* “uçmak”), *közünür* “görünür, anlık, bir an” (*közün-* “görünmek”) vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 54-58).

Taş, KB’de yaptığı tespitler sonucunda *ün-ür* “in, mağara” (<*ün-* “delmek, kazmak, oymak”) fiilinden türediği, *til-er* “bir çeşit böcek” (<*tile-* “dilemek, istemek”) isminin de bu ekle meydana geldiğini söyler (Taş, 2020, s. 169).

Aşçı, Harezmi Türkçesi döneminde bu ekin fiillere gelerek onlardan farklı anlamlarda sıfat ve isim türünde kelimeler türeten işlek bir yapım eki olduğunu söyler: *ağır* < *āğ-* (i) -r “ağır, ağırlık; değer, baha; çok, güçlü, kuvvetli”, “*bu ağır işke yüz evürdük.*”. *bar* < *bā-r* “var, mevcut olan”, “*telim köp delil bar eger sorsa-sen*”, *çukur* < *çok-(u)r* “çukur, derin oyuk”, “*tamuğdın çukur ol teni gürları*”, *sığır* < *sağ-(i)r* “sığır, büyükbaş hayvan”, “... *sığırlar kurban kılurlar...*”, *tawar* < *taw- ar* “mal mülk, eşya” ~ *tavar* ~ *towar*, “*mende yarmak yok, yıldı kara bar tawar (12) bereyin.*”, *yatır* < *yat-(u)r* “türbe, türbe mezar, yatır”, “*nē buyrur kirsü mu yatırka yatsun*” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 939-945).

Ekle ilgili kaynak taraması sonucu ekin Çağatay Türkçesi döneminde bulunmadığı görülmektedir.

Korkmaz, Türkçede bu ekin her dönem ve lehçede görülen, işlek olan bir yapım eki olduğunu, “-r, -Ar: -r, -Ar, -(I)r / -(U)r” şeklinde sıfat ve isim türünde kalıcı adlar türettiğini ifade eder (Korkmaz, 2019, s. 147-148).

Ergin, bu ekin fiillerin kök veya gövdelerine gelen ve onlardan geçici ve kalıcı isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *yürü-r* (ayak), *bil-i-r* (kişi) gibi geçici isimler ile *gel-i-r* “varidat”, *yat-ı-r yaz-ar* “yazıcı, muharrir”, *gid-er* “masraf”, *kes-er* (alet) gibi kalıcı isimler yapar (Ergin, 2004, s. 199).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin fiillere gelerek onlardan isim ve sıfat türünde sözcükler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *kül-ür* “güler”, *çap-ür* “haberci”, *yäşä-r* “yaşında” (Coşkun, 2017, s. 67).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin fiillere gelerek onlardan isim ve sıfat türünde farklı anlamlarda yeni kelimeler türettiği, ekin bazı sözcüklerde bölgede konuşulan Özbek ağzının farklılık göstermesinden dolayı ses değişiklikleri gösterdiği tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Cäräşır < *cär- äş – ır* “yakıştır”(94).

Caräydı < *car – äy + dı* “yarar”(363, 631, 1045).

Külär < *kül – är* “güler”(673).

2. 4. 1. 2. 14. -äsi

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ekin fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan isim ve sıfat türeten ve işlek olmayan bir yapım ekidir.

Ergin, ekin işlek olmadığı ve fiillerin kök veya gövdelerine gelerek geçici ve kalıcı isimler türettiğini söyler: Geçici isimler (*kırıl-asi*, *çık-asi*, *yıkıl-asi*) ve kalıcı isimler (*çal-asi* “yoğurt mayası”, *giy-esi* “giyilecek elbise”) (Ergin, 2004, s.199-200).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin fiillere gelerek onlardan sıfat ve isim türünde kelimeler türeten ve işlek olmayan bir yapım eki olduğunu söyler: *ber-äsi* “borç”, *kel-äsi* “gelecek” (Coşkun, 2017, s. 67).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 15. -ät

Bu ek, fiillere gelerek onlardan isim türünde ve çeşitli anlamlarda kelimeler türeten ve işlek olmayan bir fiilden isim yapım ekidir. Ekle ilgili eldeki kaynaklardan Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin fiillere gelip onlardan isim türünde yeni sözcükler türeten ve işlek olmayan bir isim yapım eki olduğunu söyler: *öl-ät* “veba”, *köç-ät* (Coşkun, 2017, s.68).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 16. -äş

Genel olarak fiillerin kök veya gövdesine gelerek onlardan hareket ismi türeten bir yapım ekidir.

Ekle ilgili Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde bilgi çok az olmakla birlikte ekin en net biçimi “-İş, -Uş, -ş” şekilleriyle Çağatay Türkçesi döneminde görülmektedir.

Argunşah, Çağatay Türkçesinde bu ekin fiillerin kök veya gövdelerine “-İş, -Uş, -ş” şekillerinde geldiğini ve onlardan hareket adları ve kalıcı adlar yaptığını söyler: *bit-iş* “bitiş”, *kör-üş* “görüş, bakış”, *öp-üş* “öpüş”, *sök-üş* “sövüş, sövme”, *uğ-uş* “anlayış”, *ur-uş* “savaş”, *ül-üş* “hisse, nasip, pay”, *yörü-ş* “sefer, yürüyüş” vb. örnekler verir (Argunşah, 2018, s. 129).

Ergin, bu ekin fiillerin kök veya gövdesine “-ı, -iş, -u, -üş” şeklinde gelerek onlardan hareket ve iş isimleri yaptığını söyler: *al-ı, gel-iş, ara-y-ı, ok-y-uş* vb. örnekler verir (Ergin, 2004, s. 187).

Koraş, Çağdaş Özbek Türkçesinde işlek olmayan bu ekin fiillere gelerek onlardan hareket ve iş ismi yapan bir yapım eki olduğunu söyler: *quy-üş* (ÖTİL II, 613): güneş vb. örnekler verir (Koraş, 1988, s. 212).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde işlek olmayan bu ekin, fiillere gelerek onlardan hareket ismi oluşturduğu görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Қуяş < *quy-üş* “güneş” (964).

2. 4. 1. 2. 17. -âvuç

İşlek olmayan bu ek, fiillere gelerek onlardan isim türünde kelimeler türeten ve çok nadir görülen bir yapım ekidir.

Coşkun, Çağdaş özbek Türkçesinde işlek olmayan ve fiilden isim yapan bu ek için yalnızca şu örneği verir: *hürk-âvuç* “her şeyden ürken, ürkek” (Coşkun, 2017, s. 68).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 18. -ç; -(i)nç, -(ı)nç

Genel olarak “-ç; -(i)nç, -(ı)nç” şekillerinde fiillere gelerek fiilin gösterdiği hareketle ilgili onlardan aşırılık ve duygu ifade eden somut isimler türeten, Eski Türkçe döneminden günümüze kadar gelen bir yapım ekidir.

Gabain, Eski Türkçe döneminde “-*nç ile -nçu*” ekinin fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan isim türeten bir yapım olduğunu söyler : *Öğrünç*, *öğrүнçü* “sevinç” (*öğir-* “sevinmek, neşelenmek”), *tegziñç* “tomar, bölüm” (*tegzin-* “dönmek, dolanmak”) vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 54).

Hacıeminoğlu, bu ekin Karahanlı Türkçesi döneminde “-ç” şeklinde olduğunu ve ekin “-n-” ekiyle birlikte fiillere gelerek onlardan isim türettiğini söyler: *awınç* < *awın-ç* “alışma, avunma”, *basınç* < *bas-ı-n-ç* “baskı, zulüm”, *kılınç* < *kıl-ı-n-ç* “kılıç”, *ökünç* < *ökün-ç* “pişmanlık” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 18).

Hacıeminoğlu, bu ekin Harezmi Türkçesi döneminde oldukça işlek olarak kullanıldığını, ekin asıl şeklinin “-nç” olduğunu; ancak ek hakkında kesin bilgiler olmadığından eki “-ç” biçiminde kabul etmenin doğru olacağını söylemektedir: *kıl-ı-ç* “kılıç”, *kıl-ı-n-ç* “hareket”, *kıl-ı-n-ç* “kılıç”, *kıskan-ç* “kıskanç, haset”, *kıskın-ç* “cimri, hasis”, *kork-u-n-ç* “korkutucu”, *kuvan-ç* “kıvaç, sevinç”, *ötün-ç* “ödünç” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 45).

Argunşah, Çağatay Türkçesi döneminde bu ekin “-ç” biçiminde fiillere gelerek onlardan soyut isimler türettiğini söyler: *avun-ç* “avunç, avunma”, *küven-ç* “güvenç, kıvanma”, *korkun-ç* “korkunç”, *ökün-ç* “pişmanlık”, *ötün-ç* “ödünç”, *sağın-ç* “arzu, istek”, *sakın-ç* “düşünce, sanma”, *sevün-ç* “sevinç”, *tayan-ç* “dayanç, sopa”, *tın-ç* “dinç”, *ürkün-ç* “ürkünç” (Argunşah, 2018, s. 128).

Ergin, bu ekin Türkçede işlek olmayan bir ek olduğunu söyler: *gül-eç*, *tık-a-ç* vb. örnekler verir (Ergin, 1989, s. 186).

Kokmaz, bu ekin Türkçede eskiden beri bulunduğunu, “-ç, -Aç” biçiminde fiillere gelerek fiilin anlamıyla ilişkili sıfat ve isim türünde yeni kelimeler türettiğini söyler (Kokmaz, 2019, s. 144).

Karaağaç, “-ç” ekinin dönüşlü eylemelere getirilen, aşırılık işlevinde kullanılan bir ek olduğunu söyler : *basın-* > *basınç*; *bilin-* > *bilinç*; *gül-* > *gülünç*; *güven-* > *güvenç*; *iğren-* > *iğrenç*; *ilen-* > *ilenç*; *inan-* > *inanç*; *kazan-* > *kazanç*; *kıskan-* > *kıskanç*; *kıvan-* > *kıvanç*; *korkun-* > *korkunç*; *övün-* > *övünç*; *sevin-* >

sevinç; *usan-* > *usanç*; *utan-* > *utanç*; *üşen-* > *üşenç* vb. örnekler verir (Karaağaç, 2016, s. 293).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin “-ç; -(i)nç, -(ı)nç” biçimlerinde fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan duygu ve aşırılık ifade eden isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *äyän-ç* “acıklı, kederli”, *işân-ç* “inaç, güven”, *quvân-ç* “sevinç”, *sevin-ç* “sevinç”, *tin-ç* “dinç”, *qorq-inç* “korkunç”, *şâşil-inç* “acele”, *tıqıl-inç* “kalabalık” (Coşkun, 2017, s. 68).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yapılan incelemelerde ekin fiillerin kök veya gövdesine gelen ve onlardan isim, sıfat ve zarf türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğu görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Algınçä < *alg-(ı)nç*+ä “aldığında, alınca” (544).

Bêrgınçä < *bêrg-(ı)nç*+ä “verince, verdiği” (559).

İşânç < *işân-ç* “iman, inanç” (500).

Sağınçä < *sag-(ı)nç*+ä “girdiğinde, girince” (544).

Tinçlik < *tin-ç*+lik “dinçlik, dirlik” (278).

Völgünçä < *völg-(ü)nç*+ä “öldüğünde, ölünce” (544).

2. 4. 1. 2. 19. -çâq, -çäk

Genel olarak Türkçede bu ek, genellikle dönüşlü fiillere gelen ve onlardan araç-gereç, somut isim ve sıfat türünde kelimeler türeten, işlek olmayan bir yapım ekidir.

Gabain, Eski Türkçede bu ekin fiillerin kök veya gövdesine “-nçİğ, -nçİg, -nsİğ, nsİg” biçiminde gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isim türünde kelimeler türettiğini söyler: *muḡadınçİğ* “şaşırtıcı” (muḡad- “şaşmak, hayran olmak”), *küsänçİg* “sevilen, istenilen” (küsä- “istemek”) vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 58).

Nalbant, Karahanlı Türkçesi döneminde fiillere gelen ve onlardan isim ve sıfat türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *basın-çak* “zayıf görülen adam, önem verilmeyen kişi”, *bürün-çük* “kadın başörtüsü”, *man-çuq* “heybe, torba”, *ör-çük* “örülmüş saç” vb. örnekler verir (Nalbant, 2008, s. 117-118).

Aşçı, bu ekin Harezmi Türkçesinde fiillere gelerek onlardan “somut isimler, alet isimleri ve sıfat türünde yeni kelimeler” türeten ve işlek olmayan bir fiilden isim

yapım eki olduğunu söyler: **basınçaq** < *basın-çaq* “aciz, güçsüz, zayıf”, “*er ara telim kişiler basınçaq* (2) boldılar.”, **ëmçek** < *em- çek*; *em-* “emmek”, “*Hüdhüd kökreki üze konup eki ëmçekki arasığa tumşuķı birle kaçtı*”, **ıñırçaq** “*tahterevan*” < *ıñır-çaq*; < *ıñır-* “inlemek” ~ *ıñğırçaq*, “**ıñırçaq** (5) mu yonar-sën”vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 576-577).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekin fiillere gelerek onlardan alet ve nesne isimleri türeten bir yapım eki olduğunu söyler: **avunçaq** “teselli, yardım, avuntu” (avun- “teselli bulmak, avunmak”), **bürünçek** “örtü, yaşmak” (bürün- “bürünmek”), **ëmçek** “meme” emzik” (ëm- “emmek”), **silkinçek** “tılsım, büyü, uğur” (silkin- “silmek”), **tayançaq** “dinlenme yeri, sedir” (tayan- “dayanmak, yaslanmak”), **tüfürçek** “tükürük” (tükür- “tükürmek”) vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 48).

Ergin, bu ekin Türkçede fiillere gelip onlardan isim türeten bir yapım eki olduğunu söyler: **erin-cek** “tembel, üşenen”, **gülün-cek** “maskara”(Ergin, 2004, s. 198).

Karaağaç, bu ekin işlek olamayan bir yapım ek olduğunu söyler: **erin-** > **erincek**; **gülün-** > **gülüncek** (Karaağaç, 2016, s. 296).

Öztürk, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin fiillere gelerek onlardan çeşitli anlamlarda sıfat ve isim türünde kelimeler türeten bir fiilden isim yapım eki olduğunu, bu ekin çoğu zaman fiillerde kalın şeklinin kullanıldığını söyler: **belan-çäk** “salıncak”, **taqın-çäk** “takı, takınacak”, **em-çäk** “emecek, meme”, **tärtin-çâq** “çekingen”, **çözin-çâq** “uzun”, **erin-çâq** “erincek, uyuşuk”, **mâqtän-çâq** “çok övünen” (Öztürk, 2011, s. 20).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin fiillere gelerek onlardan isim ve sıfat türünde farklı anlamlarda yeni kelimeler türettiği, bölgede ağızlarından kaynaklanan farklılıklardan dolayı ekte ses değişiklikleri tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Yërinçäk < *yërin – çäk* “tembel, üşengeç, eringeç”(12, 585, 779, 886).

Yërinçäkdä < *Yërin – çäk* + *dä* “tembelde”(321).

Yërinçäkkä < *yërin – çäk* + *kä* “tembele, üşengeçe, eringeçe”(23, 1076, 1077).

Yërinçäkting < *Yërin – çäk* + *ting* “erinenin, eringecin, tembelin”(1078, 1079).

2. 4. 1. 2. 20. -çiq

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Genel olarak bu ek, fiillere gelerek onlardan “aşırılık” ifade eden isim ve sıfat türünde yeni kelimeler türeten ve işlek olmayan bir ektir.

Öztürk, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde çok az kelimeye uyum dışı kullanılan bir ek olduğunu söyler ve şu örnekleri verir: *qizğn-çiq* “kıskanç, cimri”, *sirgän-çiq* “kaygan”, *süyän-çiq* “dayak, destek” (Öztürk, 2011, s. 20).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 21. -çi

Bu ek, Türkçenin her döneminde ve lehçesinde “-çI, -çU” biçiminde fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan “eylemi yapanı, araç-gereç ismi” ifade eden bir fiilden isim yapım ekidir.

Gabain, bu ekin Eski Türkçe döneminde “-nçU” şeklinde sözcüklere geldiğini söyler: *alkınçu öd* “ölüm saati”, *bulunçsuz ~ bulunçusuz* “bulunamaz”, *İnançu* “kişi adı”, *ögrünç ~ ögrünçü* “sevinç” (Gabain, 2000, s. 54).

Nalbant, bu ekin “-çI” şeklinde fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan “eylemi yapanı, araç-gereç ismi” gibi kelimeler türettiğini; ancak ekin “-çU” biçiminin de olduğu, sıfat ve isim türünde yeni kelimeler türettiğini söyler: *kam-çı* “kamçı”, *kulna-çı* “doğuracak kısrağı”, *köm-çü* “gözü, define, hazine”, *tutun-çu* “tutulmuş” vb. örnekler verir (Nalbant, 2008, s. 117).

Aşçı, bu ekin Harezmi Türkçesi döneminde fiillere gelerek onlardan eylemi yapanın adı, alet ismi, soyut ve somut isimler türettiğini söyler: **bolmaçı** “olmayacak, olmayan” <*bölma-çı*; <bolma- “olmamak” > bol- “olmak”, “niçe **bolmaçı** işke tiş bilersen”, **kamçı** “kamçı” <*kam-çı*; <kam- “acımasızca dövmek”, “Uçtmağdın bir **kamçı** yolu yahşırak turur...” , **kizlençi** “saklı gizli olan, saklanmış olan” <*kizlen-çi*; <kizlen- “gizlenmek, saklanmak”, “mu yahşı yāhod iş **kizlençi** kılmağ”, **tilençi** “dilençi” <*tilen-çi*; <tilen- “dilenmek, istemek, arzu etmek”, “bu sarāy biziñ teñrimizniñ turur tēp Mūsini **tilençi** sağındılar yol (3) bērmediler.” (Aşçı, 2013, 579-581).

Eckmann, bu ekin Çağatay Türkçesi döneminde fiillerin kök veya gövdelerine “-çıt / -çi” şeklinde gelerek onlardan meslek adında isimler türettiğini söyler ve şu örneği verir: *tilençi* “dilenci” (Eckmann, 2005, s. 48).

Argunşah, bu ekin Çağatay Türkçesinde fiillere gelerek onlardan “meslek ve alet isimleri” türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *kizlen-çü* “gizli, saklı, sır”, *tilen-çi* “dilenci” (Argunşah, 2018, s. 107).

Coşkun, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde işlek olmadığını ve fiillere gelerek onlardan isim türeten bir yapım eki olduğunu ifade eder ve şu örneği verir: *tâm-çi* “damla” (tam- “damlamak”) (Coşkun, 2017, s. 68).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin seyrek olarak kullanıldığı, fiil olan sözcüklere gelerek onlardan isim türünde kelimeler türettiği görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Âvcu < *âv-cu* “avcı” (158).

Qâlgıç < *qâl-gıç* “kalıcı” (539).

Vötkiç < *vöt-kıç* “geçici” (539).

2. 4. 1. 2. 22. -däk, -dâq, -dik, dıq

Türkçenin her döneminde görülen ve işlek olmayan bu ek, zamanla kalıplaşarak fiillerin kök veya gövdelerine gelen ve onlardan çeşitli anlamlarda isimler türeten bir fiilden isim yapım ekidir.

Gabain, Eski Türkçe döneminde bu ekin sözcüklere “-duķ, -dük, -tuķ, -tük” biçimlerinde geldiği ve sıfat-fiil türünde yeni kelimeler türettiğini söyler ve şu örnekleri verir: *umduķ* “ümit” (-um, -un “ummak, ümit etmek”, dönüşlü fiil), *ķonduķ* “yerleşme” (ķon- “yerleşmek”), *kösedük* “istek” (küse- “istemek”) vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 51).

Bilgen, Karahanlı Türkçesinde bu ekin fiillere gelerek onlardan isim türünde kelimeler türettiğini söyler ve şu örnekleri verir: *ağduķ* “değişik (şey)” < ağ- “değişmek”, *bulmaduķ* “bulunmamış (şey)”, <bulma-; *barduk* (i) “gidiş (i)” <bar-, *keldük* (i) “geliş (i)” <kel- (Bilgen, 1989, s. 39).

Aşçı, Harezmi Türkçesinde görülen ve işlek olmayan bu ekin, aslında sıfat fiil olduğunu, zamanla az sayıda bazı sözcüklerde kalıplaşarak fiillere gelen bir yapım eki hâline geldiğini söyler: *basılduruķ* “direk” <*basıl-duruķ*; basıl- “basılmak, itilmek; yok edilmek, etkisiz hâle getirilmek”, “tağlarını yarattı anıñ *basılduruķı*

boldi.”, **sıduķ** “kırık” <*sı-duķ*; <*sı-* “kırmak, parçalamak, mahvetmek, ortadan kaldırmak”, “*kökdin bir sıduķ yaruķ ıdur érdi*” vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 587-588).

Ergin, bu ekin fiillere gelerek onlardan kalıcı isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *bil-dik*, *tanı-dıķ* “ahbap” vb. örnekler verir (Ergin, 2004, s. 199).

Öztürk, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde fiillerin kök veya gövdesine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isimler türettiğini, işlek olmayan bu ekin daha çok kalın şekillerinin kullanıldığını söyler: *yügür-däk* “uşak, hizmetçi”, *yäsä-däq* “süslü”, *qävur-däq* “kavurma, kızartma”, *qäl-dıq* “atık, kalıntı”, *sev-dik* “sevgili”, *täpil-dıq* “buluntu” (Öztürk, 2011, s. 20).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 23. -g

Genel olarak “-g” eki, Türkçenin tüm dönemlerinde işlek olarak kullanılan, fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda somut ve soyut isimler ve sıfat türünde kelimeler türeten bir fiilden isim yapım ekidir.

Gabain, Eski Türkçe döneminde bu ekin yapılan eylemin sonucunu bildiren işlek bir yapım eki olduğunu, çeşitli anlamlarda fiillerden isimler türettiğini söyler: *tapıģ* “hürmet, hizmet, huzur” (tap- “tapmak”), *ötüg* “ibâdet, rica” (öt- “ibâdet etmek, rica etmek”), *ayģ* “söz” (ay- “söylemek”), *sürüg* “sürü” (sür- “sürmek, birlikte götürmek”), *bilig* “bilgi, malumat, hassa” (bil- “bilmek”), *ög* “akıl” (ö- “düşünmek”) vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 88).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde işlek olan bu ekin “-g” biçiminde fiillere gelerek onlardan soyut ve yer isimleri yaptığını, yapılan işin sonucunu ifade ettiğini söyler: **açıg** < *açı-g* “acı, ızdırap” (KB-1170), **adıg** < *adı-g* “ayık, uyanık” (DLT-63-20), **agrıg** < *agrı-g* “ağrı” (KB-421), **bag** < *ba-g* “düğüm” (KB-727), **balıg** < *balı-g* “yaralı” (KB-5430), **ersig** < *ersi-g* “erkek, yiğit” (KB-196), **karıg** < *karı-g* “ihtiyar” (KB-2855), **okugçı** < *okı-g-çı* “davetçi” (KB-B36), **ög** < *ö-g* “akıl”(ö- düşünmek manasındaki fiilden yapılmıştır.) (KB-25), **yanıg** < *yan-ı-g* “cevap, karşılık”(KB-858) vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 18-19).

Hacıeminoğlu, “-g” ekinin Harezmi Türkçesinde fiillere gelerek onlardan somut ve yer isimleri türeten işlek bir ek olduğunu söyler: *açı-ğ* “acı, keder” HŞ-271,

alda-ğ “aldatma” HŞ-4523, *arı-ğ* “temiz, pak” ME-69/1, NF-245/31, KE-9/5, *ba-ğ* “bağ” ME-166/6, HŞ-65, *bat-ı-ğ* “derin” HŞ-3126, *bı-ı-ğ* “olgun” ME-85/2, *bil-i-g* “bilgi” HŞ-3675 gibi örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 46).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde fiillerin kök veya gövdelerine gelen bu ekin onlardan isim ve sıfat türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *açığ* “acı”, *ölüg* “ölü”, *süzüg* “süzülmüş, temiz”, *tirig* “diri, yaşayan”, *bilig* “bilgi”, *sürüg* “sürü” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 48-49).

Ergin, Eski Türkçeden beri olan bu ek, fiillerin kök veya gövdelerine “-k, -k” şeklinde gelerek onlardan hareketi yapan, çeşitli nesneleri karşılayan bir yapım eki olduğunu söyler: *aç-ı-k*, *saç-ı-k*, *düş-ü-k*, *çek-i-k*, *yat-ı-k*, *yan-ı-k*, *sön-ü-k*, *çürü-k*, *ez-i-k*, *del-i-k* vb. örnekler verir (Ergin, 2004, s. 188).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde işlek olmayan bu ekin fiillere gelen ve onlardan farklı anlamlarda kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler ve şu örneği verir: *yärä-ğ* “silah” (Coşkun, 2017, s. 68).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin fiillere gelerek onlardan soyut, somut isimler ve sıfat türünde kelimeler türettiği, çok işlek olan bu ekin konuşma ağzından dolayı bazı sözcüklerde ses değişiklikleri görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Äççik < *äçç-ık* “açık”(589).

Ävru < *ävur- u (g)* “ağrı”(159).

Ävrutädi < *ävur – u (g) + tädi* “ağrıtır”(498, 635, 641).

Ävurtmäydi < *ävur – u (g) + t + mäydi* “ağrıtmaz”(84).

İstägi < *istä - g + ı* “isteği”(377).

Qârrig < *qârr –i – g* “ihtiyar, yaşlı”(363, 463, 708, 709).

Qârrigä < *qârr – i – g + ä* “yaşlıya, ihtiyara”(117, 415).

Qârrighık < *qârr –i – g + ık* “ihtiyarlık, yaşlılık”(691).

Qârrighıktä < *qârr – i – g + ık + tä* “yaşlılıkta, ihtiyarlıkta”(369, 370, 371, 823).

Qârrigding < *qârr – i – g + ding* “yaşlının, ihtiyarın”(377, 379, 517).

Qârrigmäsäñ < *qârr – ı – g + mäś+än* “yaşlanmazsan, ihtiyarlamazsan”(710).

Qârrigsäyäm < *qârr – i – g + sä + yäm* “yaşlansa da, ihtiyarlasa da”(765, 766,767).

Narı < *nar* – ı (**g**) “öte, arka, geri”(811, 812).

Suru < *sur* – u (**g**) “sürü”(299).

Völü < *völ* – ü (**g**) “ölü”(154, 410, 1071).

Völümdän < *völ* – ü (**g**) + *m* + *dän* “ölümünden”(396).

Völüg < *völ* – ü (**g**) “ölmüş, ölü halde, ölük”(388).

Völüm < *völ* – ü (**g**) + *m* “ölüm”(365).

Völümü < *völ*-ü (**g**) + *m* + *ü* “ölümü”(419).

Yëşigädän < *yëşi-g* + ı + *dän* “eşiğinden”(963).

Yëşigtän < *Yëşi-g* + *dän* “eşikten”(1082).

2. 4. 1. 2. 24. -gâq, -qâq, -kâk, gâk

Türkçede “-gâq, -qâq, -kâk, gâk” biçimlerinde fiillerin kök veya gövdesine gelen ve onlardan “iş yapanı, işin yapıldığı yeri, işten etkilenenleri ve iş yapan aleti” ifade eden bir fiilden isim yapım ekidir.

Gabain, Eski Türkçe döneminde işlek olan bu ekin fiillere gelerek onlardan “sürekli yapan” anlamında isimler türeten bir ek olduğunu ve “-gAk, -gUk” yuvarlak ünlülü şekillerde fiillere geldiğini söyler: *arķağ* “mekik ipeği, atkı” (ar- “dolaşmak”), *içkek* “vampir” (iç- “içmek”), *ķazğuk* “kazık” (ķaz- “kazmak”), *tirgük* “direk” (<* tire – gük, tire- “diremek, desteklemek”) vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 52).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde bu ekin isimden isim yapan yapım eki olan “-cI” ile “-An” ekleriyle fiillerden isim türetir: açıklamasını yapar: *tezgek* < *tez-gek* “kaçan, çekingen” (DLT II, 289-7), *turğak* < *tur-ğak* “kapıcı, nöbetçi” (KB 608) gibi örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 19).

Aşçı, Harezmi Türkçesinde bu ekin “-gAk” hem de “-Ak” (/g-/ sesi düşmüş) biçimlerinin görüldüğü, ekin fiillere gelerek onlardan yer, alet isimleri, eylemi yapan kişi ve eylemden etkilenen nesne isimleri türeten, işlek bir yapım eki olduğunu söyler ve şu örnekleri verir: *başkaķ* “vali” <bas-*ķak*; *bas*- “basmak; baskın yapmak, saldırmak, üzerine çullanmak, yenmek, alt etmek, dövüşte galip gelmek, mağlup etmek”, “*ķarakı üzre ğonca bolmuş başkaķ*” 440 HŞ. *ķamğak* “deve diken” *ķam-ğak*; <ķam- “sürekli yere atmak veya yere atılmak (bikti tohumu için)”, “*yerimdin meni ķamğak tēg kötirdi*” 2306 HŞ. *ķazuķ* “kazık, kalas, değnek” *ķaz-(ğ)uk*; <ķaz- “kazmak” “... *ēkki ēlgi, taķı ēkki adaķını ol ķazuķlarķa bağladılar* ...” 165/10 NF. *orğak* “orak” <or-*ğak*; <or- “(ot vb. için) biçmek, kesmek”, orğak “orak”,

“kimersen miñ yolu **orğak** birle (1) ortara yarsalar” 56r/21 KE. vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 650-655).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekin fiillere gelerek onlardan isim türeten bir yapım eki olduğunu söyler: ayğak “konuşkan”, batkak “bataklık, bataklık” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 49).

Argunşah, bu ekin Çağatay Türkçesinde fiillere gelerek onlardan “bir şeye aşırı derecede meyil verme” anlamı taşıyan sıfat türünde isimler türettiğini söyler: *ay-ğak* “konuşkan”, *bat-kak* “bataklık”, *kaç-kak* “kaçak” (Argunşah, 2018, s. 128).

Ergin, bu ekin Türkçenin en eski zamanlarından bu yana var olduğunu, işlek olarak kullanıldığını, Eski Türkçe döneminde “-gAk” şeklinde bulunduğunu ve Oguzca’nın etkisiyle zamanla başındaki /g/ sesini kaybedip “-Ak” biçiminde fiillere gelen ve onlardan isim türünde kelimeler türeten işlek bir yapım eki hâline geldiğini söyler: *dön-ek*, *ürk-ek*, *yed-ek*, *kes-ek*, *sanç-ak*, *sür-ek* vb. örnekler verir (Ergin, 2004, s. 188).

Öztürk, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin “eylemdeki hareketi aşırı olarak ifade eden yer isimleri ve sıfatlar türetir”: *bât-qâq* “bataklık”, *tiriş-qâq* “gayretli”, *uriş-qâq* “kavgacı”, *qâç-qâq* “korkak, kaçak”, *il-gäk* “askı” (Öztürk, 2011, s. 20).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 26. -ğälâq, -qälâq

Ekle ilgili yapılan kaynak taraması sonucunda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezm, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ekin Özbek Türkçesine özgü bir ek olduğu, az sayıda fiil olan sözcüğe gelerek onlardan isim türünde yeni kelimeler türeten bir yapım ekidir.

Koraş, ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde fiillere gelen ve onlardan isimler türeten, işlek olmayan bir yapım eki olduğunu söyler: *qät-ğälâq* (ÖTİL II, 565): ham toprak üstünde meydana gelen katman; yer, kar ve benzeri şeylerin donup kalan katmanı, *şâş-ğälâq* (ÖTİL II, 427): şaşkın vb. örnekler verir (Koraş, 1998, s. 233-234).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 27. -gän, -kän, -qan, -qan

Genel olarak ortaç eki olan bu ek, fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda, isim ve sıfat türünde, kalıcı isimler türeten bir fiilden isim yapım ekidir. Atasözlerinde ve bölge ağızlarında ekin kullanımının oldukça işlek olduğu görülmüştür.

Gabain, Eski Türkçe döneminde bu ekin “-Gln, -Kın, -Ğan” şekilleriyle sözcüklere geldiğini söyler ve şu örnekleri verir: *özkin* (W 35) “mülteci” (tez- “kaçmak”), *tirgin* “kalabalık, dernek” (tir- “dermek, toplamak”), *bozğan* (MI 8, 10) “çekiç, basan” (bas- “basmak”) vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 52).

Talat Tekin, Orhon Türkçesinde bu eki, *Kapgan* (Böğü Kağan’ın unvanı) “kapan, yakalayan” (<*kap-; krş. DLT. kap- “kapmak, çalmak, hücum etmek”), *kor(ı)ğan* “kale, müstahkem mevki, sığınak” (<*korı- “korumak”) örnekleriyle açıklar (Tekin, 2016, s. 87).

Bilgen, Karahanlı Türkçesinde bu ekin fiillere gelerek onlardan “pekiştirme ve alışkanlık” bildiren, isim ve sıfat türünde yeni kelimeler türeten bir ek olduğunu söyler: *açıtğan* “çok acıtan” <açıt- “acıtmak”, bezetgen “daima süsleten” <bezet- “süsletmek”, *çewürgen* “çok çeviren” <çewür-, *edergen* “çok arayan” <eder- “aramak” vb. örnekler verir (Bilgen, 1989, s. 47-48).

Hacıeminoğlu, bu ekin Harezmi Türkçesinde işlek olmadığını ve fiillere gelerek onlardan eylemi sürekli yapanı ifade eden bir yapım eki olduğunu söyler: *er-gen* “bekâr”, *sıç-ğan* “sıçan, fare”, *u-ğan* “Tanrı, kadir” (Hacıeminoğlu, 1997, s. 54).

Argunşah, Çağatay Türkçesi döneminde bu ekin ilk olarak bir sıfat fiil eki olduğunu, zamanla kalıplaşma yoluyla kalıcı isimler türeten bir yapım eki hâline geldiğini söyler: *az-ğan* “bir tür dikenli bitki”, *u-ğan* “Tanrı”, *yal-ğan* “yalan”, *yapur-ğan* “yaprak”, *yapuş-kan* “yapışkan” (Argunşah, 2018, s. 107).

Korkmaz, bu ekin Türkçede “-gAn, -kAn” şeklinde fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan aşırılık ifade eden, işlek bir yapım eki olduğunu söyler: *alınğan*, *atılğan*, *çalışkan*, *çekingən*, *değişken*, *doğurgan*, *dövüşken*, *kapılğan* vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 151).

Ergin, “*düz-en*, *kır-an*” gibi örneklerde de belirttiği gibi bu ekin fiillere gelerek onlardan geçici isimler türeten bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler (Ergin, 2004, s. 190).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin bir sıfat fiil eki olduğunu ve fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isim ve sıfat türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *kiriş-gän* “girişken”, *qap-qän* “kapan”, *tuğış-gän* “öz kardeş”, *tuq-qan* “doğuran”, *üylän-gän* “evli” (Coşkun, 2017, s. 69).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde genellikle sıfat fiil olan ekin fiillere “-*gän, -kän, -än*” biçimlerinde gelerek onlardan isim ve sıfat türünde farklı anlamlarda yeni kelimeler türettiği, çok işlek olan bu ekin bazı sözcüklerde bölgede konuşulan Özbek ağzının değişiklik göstermesinden dolayı ses değişikliklerinin görüldüğü, ekin sözcük içerisinde diğer eklerle uyumlu olarak kullanıldığı görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Ayırğän < *ayır – gän* “ayıran”(600).

Ärzän < *ärz – än* “ucuz, değeri düşük”(56).

Äyrgän < *äyt – gän* “söyleyen”(579, 984).

Äyrgänı < *äyt – gän + ı* “söylediği”(809).

Äytilgän < *äyt – ıl – gän* “söylenen, konuşulan”(266).

Äytmägänding < *Ayt – mä – gän + ding* “söylemeyenin”(682).

Äytilmägän < *ayt – ıl – mä – gän* “söylenmedik”(8, 173).

Äytgänding < *äyt – gän + ding* “söylenenin, konuşulanın”(255).

Älgän < *äl – gän* “alan”(61, 260, 672).

Äkgän < *äk – gän* “akan”(1081).

Ähyäpkän < *äl – iyäp + kän* “alırken”(58).

Äsrägänding < *äsrä – gän + ding* “besleyenin”(754, 755, 1017).

Ätkän < *ät – kän* “attığın”(151).

Ätkänı < *ät – gän + ı* “attığı”(998).

Äzgänı < *az – gän + ı* “azgını”(1087).

Äzarvurgänding < *azar – vur – gän + ding* “alınan”(174).

Bäkürgän < *bäkır – gän* “bağırın, gıdaklayan”(191).

Bërgän < *bër – gän* “veren”(61, 259, 260, 313, 573, 777, 918).

Bërgänäm < *bër – gän + äm* “veren de, veren dahi”(436).

Bërgänı < *bër – gän + ı* “verdiği”(197, 795, 998).

Bërgänını < *bër – gän + ı + nı* “verdiğini”(968).

Bëriyäpkän < *bër – iyäp + kän* “verirken”(58).

Biçgänçä < *piç* – *känçä* “biçince, biçtiğinde”(969).

Bilgän < *bil* – *gän* “bilen”(292).

Bilgändi < *bil* – *gän* + *di* “bildiğini”(293).

Bilmägändän < *bil*–*mä*–*gän* + *dän* “bilmeyen, tanımayan, saymayan”(121).

Bolgän < *bol* + *gän* “olan”(124, 170, 187, 219, 226, 278, 369, 375, 429, 456, 511, 613, 643, 666, 716, 913, 953, 980, 985).

Bolgäni < *bol* – *gän* + *ı* “olanı”(170, 620).

Bolgänçä < *bol* – *gän* + *çä* “olacağına”(777, 831, 990).

Bolgändä < *bol* – *gän* + *dä* “olduğunda”(579).

Bolgängä < *bol* – *gän* + *gä* “olana”(34, 922).

Bolmägän < *bol* – *mä* – *gän* “olmayan”(127, 801, 1058, 1072, 1086).

Bolgändi < *bol* – *gän* + *dıng* “olanın”(199, 200, 667).

Bolmägändän < *bol* – *mä* – *gän* + *dän* “olmadan”(620).

Bolgänıng < *bol* – *gän* + *dıng* “olanın”(970).

Bolgändıng < *bol* – *gän* + *dıng* “olanın”(55, 122, 125, 126, 138, 139, 147, 213, 218, 253, 254, 401, 583, 593, 634, 664, 685, 707, 743, 745, 862, 1056, 1057).

Bolmägändıng < *bol* – *mä* – *gän* + *dıng* “olmayanın”(17, 570, 631).

Bomägän < *bol* – *mä* – *gän* “olmayan, olmadığı”(57, 97, 400, 846).

Bomägändıng < *bol* – *mä* – *gän* + *dıng* “olmayanın”(582).

Bugänänhlk < *bugän* - *än* + *lık* “tutumluluk”(741).

Câtgän < *cât* – *gän* “yatan”(347, 348).

Cêrgändän < *cêr* – *gän* + *dän* “gezen, dolaşan”(347).

Cigän < *ci* – *gän* “yiyen”(76, 306, 500, 877).

Cigınçe < *ci* – *gın* + *çe* “yiyeyeğine”(489).

Cigändän < *ci* – *gän* + *dän* “yiyenden”(722).

Cigängä < *ci* – *gän* + *gä* “yiyen”(31).

Cigänin < *ci* – *gän* + *in* “yediğın”(390).

Ciglämägän < *ciglä* – *mä* – *gän* “ağlamayan”(381).

Çıkarılmägän < *çik* – *ar* – *ıl* – *mä* – *gän* “çıkarılmayan, çekilmeyen”(454).

Çıkgän < *çik* – *gän* “çıkan”(309).

Cilägändi < *cilä* – *gän* + *dı* “ağlayanı”(538).

Cirgän < *cir* – *gän* “yürüyen”(385, 1011).

- Cirgäding** < *cir – gän + ding* “yürüyenin”(387, 841).
- Cirgäni** < *cir – gän + ı* “yürüyen, gezen, dolaşanı”(430).
- Coğätgän** < *coğät – gän* “kaybeden”(393, 394).
- Çakırgän** < *çakır – gän* “çağırın”(404, 405).
- Çakırmägän** < *çakır – mä – gän* “çağırmayan”(404, 405).
- Çäpgän** < *çäp – gän* “koşan”(410).
- Çäpmägän** < *çäp – mä – gän* “koşmayan”(410).
- Gaaklämägän** < *gaak – lä – mä – gän* “gaklamayan, ötmeyen”(488).
- Gäpirgän** < *gäpir – gän* “konuştuğun, söylediğin”(151, 640, 1047).
- Hallätmägän** < *hallät – mä – gän* “yalan söylemeyen, aldatmayan”(517).
- İşlägän** < *iş + lä – gän* “işleyen”(370, 588, 824).
- İşlägäding** < *iş + lä – gän + ding* “işleyen, çalışan”(589, 590, 1040).
- İşlämägäding** < *iş + lä – mä – gän + ding* “işlemeyenin, çalışmayanın”(590).
- İstägängä** < *istä – gän + gä* “isteyene”(578).
- Kayırgän** < *kayır – gän* “çeviren”(600).
- Kaytkängä** < *kayt – kan + gä* “dönene”(532).
- Käçgän** < *käç – gän* “kaçan”(954).
- Kälgän** < *käl – gän* “kalan”(22, 257).
- Kerişäning** < *keriş – kän + ing* “atıştığın”(944).
- Kesgäni** < *kes – gän + ı* “kesiği”(835, 836).
- Kesgänçä** < *kes – gänçä* “kesince, kestiğinde”(969).
- Këlgän** < *kël – gän* “gelen”(981).
- Këlgäni** < *kël – gän + i* “geldiğini”(445).
- Këlgänidä** < *kël – gän + ı + dä* “geldiğinde, gelişinde, geldiği zaman”(212).
- Këlmägän** < *kël – mä – gän* “gelmedik”(8).
- Kërgän** < *kër – gän* “giren”(190, 409).
- Kërgänçä** < *kër – gän + çä* “girince, girdiğinde”(439).
- Këtgän** < *kèt – gän* “giden”(1010).
- Këtmägän** < *kèt – mä – gän* “gitmeyen”(359).
- Këtilmägän** < *kèt – il – mä – gän* “gidilmeyen”(621).
- Kirgändä** < *kir – gän + dä* “girince, girdiğinde, girdiği zaman”(214).
- Kilgän** < *kil – gän* “eden”(190, 308).
- Kiçikkän** < *kiçik + kän* “küçükken”(297).

Körgän < *kör – gän* “gören”(144, 285, 480, 650, 651, 726, 727, 1006).

Körmägän < *kör – mä – gän* “ görmeyen”(27, 422, 587, 650, 758).

Körgäni < *kör – gän + i* “görmeye”(291).

Körgänını < *kör – gän + ı + nı* “gördüğünü”(997).

Kügärgän < *kügär – gän* “yeşeren”(672).

Külgän < *kül – gän* “gülen”(485, 676).

Külgändı < *kül – gän + dı* “güleni”(538).

Külmägän < *kül – mä – gän* “gülmeyen”(381).

Kürgän < *kür – gän* “gören”(677, 1064).

Kürmägän < *kür – mä – gän* “görmeyen”(675).

Kürgänıga < *kür – gän + ı + ga* “gördüğüne”(760).

Qarängän < *Qarä – n – gän* “aranan”(684).

Qarägänındän < *qarä – gän + ı + dän* “bakanından”(37).

Qarämägän < *qarä – mä – gän* “bakmayan, görmeyen”(106).

Qarämägändıng < *Qarä – mä – gän + dıng* “görmeyenin”(682).

Qalgänını < *qal – gän + ı + nı* “kalanını”(740).

Qılğan < *qıl – gän* “yapan, eden”(76, 342, 500, 682, 722, 723, 982).

Qılğanı < *qıl – gän + ı* “yaptığı”(461, 597).

Qılmägän < *qıl – mä – gän* “yapmayan”(175, 723).

Qılıngän < *qıl – ın – gän* “yapılan”(996).

Qılğändıng < *qıl – gän + dıng* “etmek, yapmak”(5).

Qılämägändı < *qıl – ä – mä – gän + dı* “yapamadığını”(912).

Qılmägängä < *qıl – mä – gän + gä* “yapmayana”(578).

Qılğänläringız < *qıl – gän + lär + ıngız* “yaptıklarınız”(946).

Qismägändän < *qis – mä – gän + dän* “savurgandan”(740).

Qismägänlık < *qis – mä – gän + lık* “savurganlık”(741).

Qorqkan < *qorq – kan* “korkan, çekinen”(417).

Quturgän < *qutur – gän* “kudurmuş, kuduran”(245, 759).

Küsgänkäçä < *küs – gän + kaçä* “küsene kadar”(86).

Mingän < *min + gän* “binen, oturan”(48, 222, 1019).

Past bolgän < *past bol – gän* “eğilen”(460, 825, 827).

Pışkändä < *piş – kän + dä* “piştiğinde”(540).

Sorgängä < *sor – gän + gä* “sorana”(863).

- Şaçkan < *şac* – *kan* “şaşkın”(875, 876).
- Şırlgänidän < *şırıl* – *gän* + *ı* + *dän* “şiddetli akanından”(37).
- Taşıgän < *taş-ı* – *gän* “taşıyan”(626).
- Tartmägän < *tart* – *mä* – *gän* “çekmeyen, yaşamayan”(371).
- Tergäni < *ter* – *gän* + *i* “toplamaya”(291).
- Täpkän < *täp* – *kän* “bulan”(891, 892).
- Täpkändä < *täp* – *kän* + *dä* “bulduğumda”(889).
- Täpmägän < *täp* – *mä* – *gän* “bulamayan, bulmayan”(891, 892).
- Täpmägändä < *täp* – *mä* – *gän* + *dä* “bulmadığında”(889).
- Täpgänigdi < *täp* – *gän* + *ıg* + *dı* “kazandığını”(737).
- Täpgäni < *täp* – *gän* + *ı* “bulduğunu”(170).
- Tuğrägänding < *tuğrä* – *gän* + *dıng* “doğrayanın”(501).
- Turgän < *tur* – *gän* “duran”(714, 1051).
- Tinglägän < *tinglä* – *gän* “dinleyen, kulak veren, anlayan”(123).
- Tinglägängä < *tinglä* – *gän* + *gä* “dinleyene”(917).
- Tinlänmägän < *tinlä* – *n* – *mä* – *gän* “dinlenmediği, saygı görmediği”(490).
- Tinlämägändän < *tinlä* – *mä* – *gän* + *dän* “dinlemeyen”(104).
- Tirgäni < *tir* – *gän* + *ı* “dizmeye”(795).
- Tiyişgän < *tiyiş* – *gän* “bulaşan”(593).
- Tuvgän < *tuv* – *gän* “doğduğun”(929).
- Tuygän < *tuy* – *gän* “doyduğun”(929).
- Tüşgän < *tüş* – *gän* “düşen”(136).
- Tüşgängä < *tüş* – *gän* + *gä* “düşene”(863, 933).
- Tüşünmägän < *tüş* – *ün* – *mä* – *gän* “düşünmeyen”(883).
- Toymägän < *toy* – *mä* – *gän* “doymayan”(361).
- Toygäning < *toy* – *gän* + *ı* + *ng* “tokluğun”(860).
- Toy kilmägän < *toy kıl* – *mä* – *gän* “evlenmeyen”(922).
- Törkägän < *törkä* – *gän* “kalkan”(960, 961, 962, 963).
- Uruşkäning < *uruş* – *kän* + *ing* “savaşmış, tartışmış”(944).
- Uyälgän < *uyäl* – *gän* + *ı* “utandığı”(100).
- Uygändım < *uyu* – *gän* + *dım* “uyandım”(887).
- Ürgängän < *ürgän* – *gän* “öğrenmek, alışmak”(6).
- Ürgängäningiz < *ürgän* – *gän* + *ingiz* “öğrendiğiniz”(946).

Ürgätmägän < *ürgät – mä – gän* “öğretmeyen”(293, 966).

Vokugänındı < *voku – gän + ındı ~ oku-* “okuduğunu”(966).

Vurgäni < *vur – gän + ı ~ ur-* “vurduğu”(809).

Vuruşmägän < *vuruş – mä – gän ~ uruş-* “şavaşımayan”(621)

Vuturgän < *vutur – gän* “oturan”(1011).

Voturgän < *votır – gän ~ otır-* “oturan”(385).

Völgändä < *völ – gän+dä* “öldüğünde”(1062).

Völgändı < *völ – gän + dı ~ öl-* “ölüsü”(980).

Völgändän < *völ – gän + dän ~ öl-* “ölenden, ölmüş olandan”(287).

Völmägän < *völ – mä – gän ~ öl-* “ölmeyen”(127).

Völigängä < *völ – gän + gä ~ öl-* “ölene”(333).

Vötkän < *vöt – kän* “geçmiş, ~ öt- geçen”(983).

Yeşiğdän < *yeş – iğ + ı + dän* “eşiğinden”(960).

Yëşitmägändän < *yëşit – mä – gän + dän* “ışıtmeyenden, duymayandan”(104).

Yëşitgänıga < *yëşit – gän + ı + ga* “ışittiğine, duyduğuna”(760).

2. 4. 1. 2. 28. -gi, -ğu, -ki, -qı

Eski Türkçe döneminden günümüze kadar işlek olarak kullanılan, fiillerin kök ve ya gövdesine gelerek onlarda çeşitli anlamlarda soyut ve somut isimler türeten bir fiilden isim yapım ekidir.

Gabain, bu ekin Eski Türkçe döneminde “-gU, -kU” biçimlerinde fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan somut, soyut isimler, nesne adları ve çoğunlukla sıfat türünde yeni kelimeler türeten bir ek olduğunu ve ekin zaman içerisinde “-ğuluk, -ğusuz, -ğuka, -ğuçı -güçi” eklerini alarak genişlediğini de söyler: *belgü* “işaret, alamet” (bel-gür- “görünmek”), *bıçğu* “bıçak, bıçkı” (bıç- “bıçmek”), *yilpigü* “yelpaze” (yilpi- “yellemek”) gibi örnekler verir (Gabain, 2000, s. 52-53).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde bu ekin fiillere gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isim ve sıfat türünde yeni kelimeler türeten, çok işlek bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: **adına-** “başkalaşmak”, **adınagu** < *adına-gu* “başka, yabancı” (DLT-III, 68-1), **bel-**: “belli olmak”, **bel-gü** “nişat, âlâmet, belge” (DLT-I, 427-28), **içe-**: “içe doğru olmak”, **içegü** < *iç-gü* “karnın içindeki organlar” (DLT-I, 18-15), **kana-**: “kanamak”, **kanagu** < *kana-gu* “kan alma aleti, neşter” (DLT-I, 447-

17), **kül-**: “gülmek”, **külgü** < **kül-gü** “gülüş, gülme” (DLT-I, 430-14) vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 20).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde bu ekin fiillere “**-gI, -gU, -kI, -kU**” şekillerde gelerek onlardan isim türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *al-gu* “alacak, borç” ME-108/5, *ban-gu* “lokma” ME-136/6, *bil-gi* “ilgi” HŞ-299, *duz-gu* “azık” ME-30/8, *key-gü* “giyecek” HŞ-299, *örtün-gi* “örtü, örtecek” NF-110/30, *kör-gü* “görüş” HŞ-2743, *tat-gu* “tatma” HŞ-4691, *ur-gu* “vuruş” HŞ-2094, , *ut-ku* “kazanma” HŞ-1526, *uyı-ku* “uyku” HŞ-591, *yang-ku* “yanı”, HŞ-647 vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 47-48).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekin fillerin kök veya gövdesine gelerek onlardan somut, soyut ve alet isimleri türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *alğu* *bergü* “alışveriş, ticaret”, *içkü* “içki”, *közü* “ayna”, *süpürge* “süpürge” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 49).

Argunşah, bu ekin Çağatay Türkçesinde fiillere “**-gI, -gU, -kI, -kU**” biçimlerinde gelerek onlardan “somut ve soyut isimler ile araç-gereç isimleri” türeten bir yapım eki olduğunu ve ekin ünlüsünün bu dönemde düz-yuvarlak biçimde olduğunu söyler: *at-ğı* ~ *at-ğu* “kolan, mekik”, *bër-ğü* “borç verecek”, *bil-ğü* “bilgi”, *iç-ki* ~ *iç-kü* “şarap sohbeti”, *karal-ğu* “karartı”, *kay-ğu* (<*kad-ğu*) “kaygı”, *tut-ku* “tutacak nesne”. Argunşah, “**-gI, -gU, -kI, -kU**” ekinin bazı sözcüklerde “**+IİK, +IUK**” ekiyle birlikte alet isimleri yaptığını ve ayrıca bu ekin sözcüklere gereklilik anlamı da kattığını söyler: söyler: *key-gülük* “giyecek, kaftan”, *yè-gülük* “yiyecek”, *al-ğuluk* “alınmaya uygun olan şey”, *asra-ğuluk* “saklanacak, saklamalı”, *kèt-gülük* “gitmeli, gidecek” (Argunşah, 2018, s. 107).

Ergin, ekin Türkçenin en eski zamanlarından bu yana işlek olarak kullanıldığı, fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan eylemi yapanı, işi ve eylemden etkilenen nesneyi ifade eden bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *say-ğı*, *sar-ğı*, *çal-ğı*, *ser- gi*, *il-gi*, *bil-gi*, *sev-gi*, *sil-gi*, *ver- gi*, *duy-ğu*, *sor-ğu*, *bur-ğu*, *ör-gü*, *gör-gü* gibi örnekler verilebilir (Ergin, 2004, s. 189).

Coşkun, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde eylemin gösterdiği hareketle ilgili bazı nesneleri karşıladığı ve soyut ve somut isimler ile alet isimleri yapan bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *bil-gi* “bilgi”, *çal-ğu* “çalgı”, *kül-gi* “gükme, gülüş”, *sänç-qi* “çatal”, *tut-qi* “demet”, *sev-gi* “sevgi”, *sez-gi* “sezgi”, *süpür-gi*

“süpürge”, *tep-ki* “tepki”, *tuy-gu* “duygu”, *türt-ki* “itme, dürtme”, *yanıl-ğı* “yakıt” (Coşkun, 2017, s. 69).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin, fiillere “+*kI*, +*kU*, +*kI*, +*kU*” biçimlerinde gelerek onlardan somut ve soyut isimler ve araç-gereç gibi nesne isimleri türettiği, atasözlerinde işlek olmayan bu ekin bazı sözcüklerde bölgede konuşulan Özbek ağzının değişiklik göstermesinden dolayı ses değişikliklerinin görüldüğü tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Uykı < *uyu* – *ki* “uyku” (19, 945).

Uykudän < *uyu* – *ku* + *dän* “uykudan” (887).

Körgülük < *kör* – *gü* + *lük* “görmelik” (431).

Tüygülük < *tüy* – *gü* + *lük* “döğmelik” (431).

2. 4. 1. 2. 29. -ğıç, -qıç, -kiç, -giç

Bu ek, Türkçenin çok eski zamanlarından beri nadir olarak kullanılan ve fiillere gelerek onlardan alet isimleri yapan bir fiilden isim yapım ekidir.

Erdal, Eski Türkçe döneminden ekin “-*gUç*” şeklinde kullanılan bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *bıçğuş* “makas”, *olturğuş* “iskemle, sandalye”, *sarağuş* “kadın yaşmağı, örtüsü”, *tövğüş* “havan, tokmak” (Erdal, 1991, s. 357-359).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde bu ekin, “-*gUç*, -*kUç*” biçimlerinde fiillere gelerek onlardan “alet adları ve berkitme sıfatları” yapan bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: **arğuş** < *ar-guş* “insanın aldandığı nesneler” (DLT I, 95-9), **örküç** < *ör-küç* “dalga” (DLT I, 95-15) vb. örnekler verilebilir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 20).

Aşçı, bu ekin Harezmi Türkçesinde az sayıda sözcükte görülen ve alet isimleri türeten bir yapım eki olduğunu söyler: **açğuş** < *aç-ğuş*; < *aç*- “açmak; (oruç) açmak; izah etmek, açıklamak” “anahtar, kilit”, “*bu bağlık işine açğuş berildi*” 3186 HŞ. **örgüş** “*hörgüş*” < *ör-güş*; < *ör*- “yükselmek; belirlemek, oluşmak”, “... *tağı êkki örgüşini kâfurdın yaratıp turur...*” 162/12 NF vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 689).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekin fiillere gelerek onlardan alet ismi yapan bir isim yapım eki olduğunu söyler: **örgüş** “atın yelesini örmek için kullanılan tarak”, **süzgüş** “süzgeç, temizleyici”, **titregüş** “başlık, sorguç” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 49).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde bu ekin, “-GUÇI, -KIÇ” biçimlerinde fiillere geldiği ve onlardan sıklıkla alet isimleri yaptığını söyler: *alda-ğuç* “aldatıcı, hilekâr”, *bas-kıç* “merdiven”, *süz-güç* “süzgeç”, *titre-güç* “gelinlerin başına takılan süslü taç, sorguç”, *yelpi-güç* “yelpaze” (Argunşah, 2018, s. 129).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin fiillere gelerek onlardan “alet isimleri” türeten bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *çiz-ğıç* “cetvel”, *körsät-kıç* “işaret”, *öçir-gıç* “silgi”, *ölçä-gıç* “ölçü”, *qır-ğıç* “meyve ve sebze soyma aleti”, *qıs-qıç* “kıskaç”, *säva-ğıç* “kamuş”, *sözläş-gıç* “rehber” (Coşkun, 2017, s. 69).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin, fiillere “+gIç, gUç; +kıç, +kıç” biçimlerinde gelerek onlardan isim ve sıfat türünde kelimeler türettiği, atasözlerinde işlek olmayan bu ekin bazı sözcüklerde bölgede konuşulan Özbek ağzının değişiklik göstermesinden dolayı ses değişikliklerinin görüldüğü tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Aytılğıç < *ayt – ıl – gıç* “söyleneceksen”(261).

Bêrgıç < *bêr – gıç* “vereceksen”(261).

Cidırğıç < *ci – dır – gıç* “yedirecek”(481).

Cigiç < *ci – gıç* “yiyen”(73, 167).

İşläğıç < *iş + lä – gıç* “işleyen, çalışan”(73).

Mingiçi < *min – gıç + i* “binicisi”(801).

Ƙâlgıç < *Ƙâl – gıç* “kalıcı”(539).

Vötkıç < *vöt – kıç* “geçici”(539).

2. 4. 1. 2. 30. -gUn, -ğUn, -gIn, -ğIn -, -kIn, -kUn, -qIn, -qUn

Türkçenin hemen hemen her döneminde ve lehçesinde işlek olarak kullanılan bu ek, fiillerin kök veya gövdelerine “-gUn, -ğUn, -gIn, -ğIn -, -kIn, -kUn, -qIn, -qUn” biçimlerinde gelerek onlardan isim ve sıfat türünde kelimeler türeten bir fiilden isim yapım ekidir.

Gabain, Eski Türkçede bu ekin işlek olmadığını belirtir ve *tezkin* “mülteci” (tez- “kaçmak”), *tirgin* “kalabalık, dernek” (tir- “dermek, toplamak”), *bazğan* “çekmiş, basan” (bas- basmak) gibi örnekler verir. (Gabain, 2000, s. 52).

Hacıeminoğlu, bu ekin Karahanlı Türkçesinde fiillerin kök veya gövdelerine “-gIn, -gUn, -kIn, -kUn” biçiminde geldiği ve onlardan “-mIş” ekiyle oluşan ortaçağ anlamında yeni kelimeler oluşturan bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *kir-*

“girmek”, **kirkin** < *kir-kin* “buğranın ve devenin kızgın zamanı, kırıış, zamanı gelmiş” (DLT I, 443-18), **kodgun** < *kod-gun* “konulmuş” (KB-51), **köçkün** < *köç-kün* “göç eden” (KB 6112), *ter-* “dermek, toplamak”, **terkin** < *ter-kin* “birikmiş” (DLT-I, 443-3), *terkin su/ ter-kin su*, *tut-* “tutmak”, **tutgun** < *tut-ğun* “tutulmuş, yakalanmış” (DLT I, 194-11), **yadgun** < *yad-gun* “yaygın, yayılmış” (KB-4546) vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 20).

Hacıeminoğlu, bu ekin Harezmi Türkçesinde “-gIn, -gUn, -kIn, -kUn” biçiminde sözcüklere geldiği ve az sayıda sözcükte görüldüğü, işlek olmadığını söyler: *az-ğun* “azgın” NF-210/26, *boz-ğun* “bozgun” ME-22/5, *diz-gin* “dizgin” ME-79/8, *sat-ğun* “satın, satılan” NF-16/30, *uç-ğun* “kıvılcım” HŞ-1850 vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 48).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde bu ekin “-Gun, -KUn” biçiminde fiillere gelerek fail isimlerin yanında çeşitli anlamlarda isim ve sıfat türünde yeni kelimeler türeten bir fiilden isim yapım eki olduğunu ifade eder: *çap-kun* “çapkın”, *kav-ğun* “iz sürme, kovalama”, *öt-kün* “etki eden, geçen”, *sat-ğun* ~ *sat-kun* “satın”, *toy-ğun* “doygun, doymuş”, *tut-kun* “tutsak”, *uç-kun* “kıvılcım”, *yut-ğun* “girdap” (Argunşah, 2018, s. 129).

Eckmann, bu ekin Çağatay Türkçesinde fiillere gelerek onlardan meslek ve hareket anlamında yeni kelimeler birdiren bir yapım eki olduğunu söyler: *azğun* “yolunu kaybetmiş, azgın” (az- “azmak, sapmak, yolunu kaybetmek”), *çapğun* “akın, çapul” (çap- “akın yapmak, istila etmek”), *kovğun* “kovalama, takip ” (kav- “kovamak”), *ötğün* “geçmiş, geçen; temren” (öt- “geçmek”), *taşğun* “dopdolu, taşkın” (taş- “taşmak”), *tutkun* “tutkun, tutsak, esir” (tut- “tutmak”) gibi örnekler verilebilir (Eckman, 2005, 49-50).

Korkmaz, bu ekin Türkçede fiillere gelerek onlardan sıfat türünde kelimeler türeten işlek bir ek olduğunu söyler: *aşkın*, *azgın*, *baygın*, *bezgin*, *bıkkın*, *bitkin*, *coşkun*, *dalgın*, *dargın*, *dolgun*, *durgun*, *düşkün*, *düzgün*, *ergin*, *geçkin*, *gergin*, *gezgin*, *kızgın*, *küskün* gibi örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 81).

Ergin, Türkçenin eski dönemlerinden bu yana hemen hemen her lehçesinde görülen bu ekin zamanla işlek bir ek hâline geldiği, genellikle tek heceli fiillere gelen bu ekin onlardan çeşitli anlamlarda kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *dal-ğın*, *az-ğın*, *dar-ğın*, *kır-ğın* gibi örnekler verilebilir (Ergin, 2004, s. 189).

Öztürk, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin fiillerin kök veya gövdesine gelerek onlarda “aşırılık” bildiren isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *sât-qun* “satılmış, hain”, *tur-ğun* “sabiti değişmeyen”, *tüş-kün* “düşkün”, *uç-qun* “kıvılcım”, *qız-ğın* “ateşli, şiddetli”, *qır-ğın* “kırım, savaş”, *tos-qın* “engel”, *hâr-gın* “yorgun”, *kes-kin* “keskin” (Coşku, 2017, s. 21).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin tek heceli fiillere “+*kIn*, +*kUn* ;+*kIn*, +*kUn*” biçimlerinde gelerek onlardan “büyültme ve aşırılık” bildiren kelimeler türettiği, işlek olarak kullanıldığı görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Äzgäni < *âz – gän* + *ı* “azgını”(1088).

Bêrgınçä < *bêr – gın* + *çä* “vereceğine”(559).

Bilgince < *bil – gin* + *ce* “bilinceye kadar, bileceğine”(276).

Cäkın < *cä - kın* “yakın”(178, 357, 458, 996, 1015).

Cäkındä < *cä - kın* + *dä* “yakında”(383).

Cäkındäki < *cä - kın* + *dä* + *ki* “yakındaki”(356).

Cäkındıng < *cä - kın* + *dıng* “yakının”(358, 359).

Kıçgınmä < *kıç – gın* + *mä* “bağırma, haykırma”(872).

Saçkän < *saç – kän* “şaşkın”(850, 875, 876).

Saçkänı < *saç – kän* + *ı* “şaşkını”(614).

2. 4. 1. 2. 31. -ğur, -kir, -qır

Bu ek, fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan sıfat türünde yeni kelimeler türeten, işlek olmayan bir yapım ekidir.

Ekin incelenen kaynaklardan hareketle Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi döneminde çok nadir görüldüğü tespit edilmiştir.

Argunşah, Çağatay Türkçesinde bu ekin “-*Gur*” şeklinde fiillere gelerek onlardan “düşkünlük” anlamında sıfatlar türeten bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *çık-ğur* “hücum, saldırı”, *oyğanma-ğur* “uyanmamış, habersiz”, *tay-ğur* “kayıcı, kaygan”, *tınma-ğur* “zayıf, güçsüz olan”, *toyma-ğur* “doymayan, doymak bilmeyen”, *toy-ğur* “tok, çabuk doyan”, *uy-ğur* “uyan”, *yapış-ğur* “yapışan, yapışıcı”, *yıkıl-ğur* “harap” (Argunşah, 2018, s. 129).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin fiillere “-*ğur*, -*kir*, -*qır*” şekillerinde geldiği ve onlardan çeşitli anlamlarda sıfat türünde kelimeler türeten bir

yapım eki olduğunu söyler: *bolma-ğur* “yaramaz”, *öt-kir* “keskin”, *tâp-qır* “keskin zekalı” (Coşkun, 2017, s. 69). Farzam da Çağdaş Özbek Türkçesinde İşlek olmayan bu ekin fiillere gelerek onlardan sıfatlar türettiğini söyler: *âl-ğir*: “hakkını ayıran kişi usta” ÖTS. 62. (TS. “yok”). *bólam-ğur*: “anlamsız, boş” ÖTS. 132. (TS. “yok”). *çâp-kir*: “koşar” ÖTS. 193. (TS. “yok”). *kês-kir*: “keser” ÖTS. 343. (TS. “yok”). *kın-ğir*: “dolandırıcı” ÖTS. 326. (TS. “yok”) vb. örnekler verir (Farzam, 2013, s. 239).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin fiillere gelerek onlardan sıfat türünde kelimeler türettiği, çok az sözcükte görülen bir yapım eki olduğu, konuşma dilinden kaynaklı bazı sözcüklerde seslerin değiştiği tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Vötkır < *vöt – kir* “keskin”(340, 916, 986).

Votkırı < *vot – kir + ı* “keskini”(137).

Vötkırdır < *vöt – kir + dır* “keskindir”(878).

2. 4. 1. 2. 32. -k, -(I)k, -(ü)k, -q, -(ı)q, -(u)q

Genel olarak bu ek, Türkçenin her döneminde ve lehçesinde işlek olarak görülen ve fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isim ve sıfat türünde yeni kelimeler türeten bir fiilden isim yapım ekidir.

Gabain, Eski Türkçede döneminde bu ekin “-k, -k, -u~~k~~, -ü~~k~~” şeklinde fiillere gelerek onlardan çoğunlukla sıfat türünde kelimeler türettiğini söyler: *közünük* “pencere” (közün- “görünmek”), *bar~~k~~* “mal, mülk” (*bar- “mevcut olmak, var olmak”), *yanlu~~k~~* “yanlış” (yanıl- “yanılmak”), *yo-k* “yok, yokluk” (*yo-, *yo-k-un* “mahvolma” kelimesine bağlanabilir), *to-k* “tok” (*to-l- “dolmak” ile aynı kökten) vs. örneklerini verir (Gabain, 2000, s. 54-58).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde bu ekin “-k, -k” şeklinde fiillere gelerek onlardan “somut ve soyut isimler, alet ve eşya isimleri” türeten ve çok ilke bir fiilden isim yapım ekid olduğunu söyler: *aç-* “açmak”, *açu~~k~~* < *aç-u-k* “açık, açılmış” (DLT I, 64-22), *bark* < *bar-k* “büyük ev” (varılacak son mekân) (DLT-III, 333-9), *butak* < *but-a-k* “dal, budak” (DLT-I, 44-9), *eksük* < *eksü-k* “eksik” (DLT-I, 105-13), *ıduk* < *ıdu-k* “Tanrı tarafından gönderilmiş” (DLT-I, 65-13), *karak* < *kara-k* “göz bebeği” (DLT-I, 382, 16), *konu* < *kon-u-k* “misafir” (DLT-I, 45-21), *kök* < *kö-k* “kök, asıl” (DLT-II, 284-7) vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, 20-21).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde işlek olan bu ekin fiillere gelerek onlardan “sıfatlar, nücerret isimler, alet isimleri” türettiğini, ünsüzle biten fiillere bu ekin ünlü ile başlayan “-u~~k~~/ -ü~~k~~” şekliyle geldiğini ifade eder: *aç-u~~k~~* “açık” KE-40/36, HŞ-697, *a~~k~~sa-k* “topal” HŞ-1160, *an-u~~k~~* “hazır” ME-9/4, *ar-ı-k* “su kanalı” ME-123/1, *ar-k* “ev”, *biş-i-k* “pişmiş” ME-16/1, *boz-u~~k~~* “bozulmuş” ME-17/7, *böl-ü~~k~~* “bölük” ME- 17/3, *buyur-u-k* “buyruk, emir” Ş-3256, *kapa-k* “kapak” HŞ-1095, *kaz-u~~k~~* “kazık” NF-114/30, *töşe-k* “döşek” ME-71/6, *uza-k* “uzak” HŞ-856, *yaz-u~~k~~* “günah” HŞ-365, *yıgla-k* “ağlamak” HŞ-4376, *yit-i-k* “kaybolmuş” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 49-50).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde bu ekin sonu ünlü ile biten fiillere /-K/, ünsüzle biten fiillere de /I/ veya /U/ ünlüsüyle gelerek onlardan soyut ve somut isimler, alet isimleri ve sıfat türünde çeşitli anlamalarda yeni kelimeler türeten bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler ve *aç-u~~k~~* “açık”, *ada-k* (< *ad+a-k*) “vakit, mevsim”, *a~~k~~sa-k* “aksak”, *alda-ğ* “aldatma, hile”, *ar-ı~~k~~* “ark, su yolu”, *ba-ğ* “bağ”, *biş-i~~k~~* “pişmiş”, *bit-i~~k~~* “ot, bitki”, *buz-u~~k~~* “bozuk, harap”, *emge-k* “emek”, *esrü-k* “sarhoş”, *ılı-k* “ılık”, *ka~~r~~a-k* “göz; göz bebeği”, *kay-ı~~k~~* “kaymış”, *kıl-ı~~k~~* “davranış, huy”, *kiçi-k* “küçük” vb. örnekleri verir (Argunşah, 2018, s. 130).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekin “-k / -k, -ak / -ek, -uk / ük (-k bazen -ğ olur)” şeklinde sözcüklere gelerek onlardan genellikle bir eylemin yerini veya sonucunu ifade eden isimler veya alet isimleri türeten bir ek olduğunu söyler ve *bölek* “bölüm, parça, kısım” (böl- “bölmek”), *buyruk/ğ* “buyruk, emir” (buyur- “buyurmak, emretmek”) vb. örnekler verir. “-k / -k, -ak / -ek, -uk / ük” ekinin aynı zamanda fiillere gelerek onlardan sıfat türünde kelimeler de türettiğini söyler ve *artu~~k~~* “artuk, fazla, daha” (art- “artmak, fazlalaşmak”), *bozu~~k~~/ğ* “bozuk, bozulmuş” “harâbe, yıkıntı” (boz- “bozmak, tahrip etmek”) vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 51-52).

Korkmaz, Türkçede bu ekin çok işlek olduğunu ve fiillerin kök veya gövdelerine gelerek çeşitli anlamlarda onlardan isim ve sıfat türünde yeni kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *görü~~k~~-*, *kanı~~k~~-*, *kırk-*, *silk-* vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 183).

Ergin, Türkçenin en eski dönemlerinden beri çok işlek olarak görülen bu ekin, fiillere gelerek onlardan fiilin gösterdiği hareketten doğmuş, etkilenmiş olan veya o eylemi yapan varlığı ifade eden yeni kelimeler türeten bir fiilden isim yapım eki

olduğunu söyler ve *saç-ı-k*, *düş-ü-k*, *çek-i-k*, *yat-ı-k*, *yan-ı-k*, *sön-ü-k*, *çürü-k*, *ez-i-k*, *del-i-k*, *buruş-u-k* *değiş-i-k*, *bulaş-ı-k*, *üfür-ü-k*, *tükür-ü-k*, *öksür-ü-k*, *çatla-k*, *yuvarla-k*, *çök-ü-k*, *il-i-k*, *ele-k* gibi örnekler verir (Ergin, 2004, s. 188).

Karaağaç, “-k” ekinin fiillere gelerek onlardan eylem sonucu ortaya çıkan niteliği bildiren çeşitli anlamlarda yeni kelimeler türeten bir fiilden yapım eki olduğunu söyler: *aç-* > *açık*; *aksa-* > *aksak*; *bat-* > *battık*; *bitiş-* > *bitişik*; *boz-* > *bozuk*; *bulaş-* > *bulaşık*; *buna-* > *bunak*; *çat-* > *çatık*; *çevir-* > *çevrik*; *çiz-* > *çizik*; *çürü-* > *çürük*; *del-* > *delik*; *don-* > *donuk*; *devir-* > *devrik*; *dök-* > *dökük*, *ez-* > *ezik*; *gevre-* > *gevrek*; *gücen-* > *gücenik*; *ılı-* > *ılık*; *kat-* > *katık*; *kavur-* > *kavruk*; *kıvr-* > *kıvrık*; *kes-* > *kesik* vs. örnekler verir. Bu ekin aynı zamanda fiillere gelerek onlardan eylem sonucunda meydana gelen ve eylemden etkilenen nesneyi de ifade ettiğini söyler ve *ada-* > *adak*; *aksır-* > *aksırık*; *ayır-* > *ayrık*; *böl-* > *bölük*; *buyur-* > *buyruk*; *daya-* > *dayak*; *dile-* > *dilek*; *ele-* > *elek*; *iste-* > *istek*; *kapa-* > *kapak*; *kayna-* > *kaynak*; *kaz-* > *kazık*; *kon-* > *konuk*; *küre-* > *kürek*; *otla-* > *otlak* gibi örnekler verir (Karaağaç, 2019, s. 283).

Öztürk, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin “-k, -q” şeklinde fiillerin kök veya gövdelerine gelen ve onlardan çeşitli anlamlarında kelimeler türeten oldukça işlek bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler. Ekin geniş kalın ünlüyle biten fiillerde yuvarlaklaşmaya uğradığını söyler: *yirā-q* “ırak”, *sora-q* “soru”, *tilä-k* “dilek”, *istā-k* “istek”, *öl-ik* “ölü”, *bezä-k* “süs”, *bās-ıq* “basık”, *buz-ıq* “bozuk”, *yet-ük* “yetişkin, olgun”, *sāsı-q* “sası, kokmuş”, *sin-ıq* “kırık” (Öztürk, 2011, s. 21).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin, fiillere gelerek onlardan sıfat türünde kelimeler türettiği, çok işlek olan ve çok sayıda sözcükte görülen bir yapım eki olduğu, konuşma dilinden kaynaklı bölgede bazı sözcüklerde seslerin değiştiği görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Ācıkıp < āc – **ık** + t + ip “acıkmış”(704).

Ācıkķāndä < āc – **ık** + ķān + dā “açıktığında”(816).

Āççık < āç – ç – **ık** “açık”(634, 666, 889).

Āççık < āç + ç – **ık** “açık”(15, 16, 17, 65, 262, 586, 634, 666, 913, 919).

Āççıyām < āç – ç – **ık** + yām “acı da”(536).

Āķsāķ < āķsā – **ķ** “aksak, sakat, topal”(56, 977).

Bēşik < bēşi – **k** “sallanan, beşik”(350).

- Bêşikkä** < *bişi* – *k* + *kä* “beşiğe”(887).
- Bişiktä** < *bişi* – *k* + *tä* “sallanan, beşik”(182).
- Biliḵ** < *bil* – *ik* “bilgi”(268, 294, 1033).
- Bägli** < *bä* – *g* + *li* “bağlı, düğümlü”(129).
- Bägläydı** < *bä* – *g* + *lä* – *y-dı* “bağlar, düğümler”(420, 771).
- Bırıksä** < *bır* – *ik* + *sä* “bir araya, birleşse”(821).
- Cärik** < *cär* – *ik* “yarık”(116, 798).
- Cirāḵ** < *cirā* – *ḵ* “uzak”(69, 178, 458, 657, 381, 382, 996, 1014, 1015).
- Cirāḵḵa** < *cira* – *ḵ* + *ḵa* “uzağa”(359, 360, 1009, 1010).
- Cirāḵdä** < *cirā* – *ḵ* + *dä* “uzakta”(383).
- Cirāḵtän** < *cirä* – *ḵ* + *tän* “uzaktan”(615).
- Cirāḵı** < *cira* – *ḵ* + *ı* “uzağı”(138).
- Cirāḵdäki** < *cira* – *ḵ* + *dä* + *kı* “uzaktaki”(356, 357).
- Cirāḵding** < *cira* – *ḵ* + *ding* “uzağın”(358).
- Cirāḵnäm** < *cirā* – *ḵ* + *näm* “uzak da”(384).
- Cäḵindä** < *cä* – *ḵ* + *in* + *dä* “yakında”(383).
- Cäḵinding** < *cä* – *ḵ* + *in* + *ding* “yakının”(358, 359).
- Çäriḵ** < *çär* – *ik* “ışık”(408, 696).
- Çäḵın** < *çä* – *ḵ* + *in* “yakın”(178, 458, 996, 1015).
- Çirtiḵ** < *çirt* – *ik* “yırtık”(421).
- Çirtiḵı** < *çirt* – *ik* + *ı* “yırtığı, yaması”(507).
- Çirik** < *çiri* + *k* “çürük”(382).
- Issıklıḡı** < *ıssı* – *k* + *lıḡ* + *ı* “sıcaklığı”(816).
- Ovuktung** < *ov* – *uk* + *tung* “oyuk, işsiz, fakir”(225).
- Ḳarrig** < *ḵarri* – *g* “yaşlı”(363, 415, 463, 708, 709, 710).
- Ḳarrigä** < *ḵarri* – *g* + *ä* “yaşlıya”(117, 364).
- Ḳarrighık** < *ḵarri* – *g* + *lık* “yaşlılık”(372, 373, 692).
- Ḳarrigding** < *ḵarri* – *g* + *ding* “yaşlının”(372, 377, 379, 517).
- Ḳarrighıktä** < *ḵarri* – *g* + *lık* + *tä* “yaşlılıkta”(369, 370, 823).
- Ḳarrıgmäsän** < *ḵarrı* – *g* + *mäs* + *än* “yaşlanmazsan”(710).
- Kışşık** < *kış* – *ş* – *ik* “yamuk”(168, 974).
- Kirpikting** < *Kirp* – *ik* + *ting* “kirpiğin”(622).
- Kök** < *kö* – *k* “kök, asıl”(54).

Kökçây < *kö* – *k* + *çây* “yeşil çay, kök çay, asıl çay”(630).

Kökdü < *kö* – *k* + *dü* “kökü, aslı”(631).

Ƙuruƙ < *ƙuru* – *ƙ* “kuru”(768, 769, 925).

Ƙuruƙnäm < *ƙuru*– *ƙ* + *näm* “kuru da”(286).

Nâzik < *nâz* – *ik* “nazik”(912).

Sârık < *sâri* – *ik* “sarı”(247, 594, 672, 855, 856).

Suğuk < *suğu* – *k* “soğuk”(563).

Teşikkä < *teş* – *ik* + *kä* “deliğe”(421).

Tişiktän < *tiş* – *ik* + *tän* “delikten”(563).

Vosurukka < *vosur* – *uk* + *ka* “osuruğa”(974, 975).

Völük < *völ* – *ük* “ölü”(154, 388, 410, 437, 1072).

Yétikingi < *yèt* – *ik* + *ing* + *i* “çizmeni”(868).

Yeşiktän < *yêşi* – *k* + *tän* “eşikten”(1082).

Yirkä kısag < *yirkä kıs* – *a* – *g* “evlendirirsek”(940).

2. 4. 1. 2. 33. -qä, ƙä

Genel olarak işlek olmayan bu ek, fiillere gelerek fiilin gösterdiği eylem sonucunda meydana gelen nesne isimleri türeten, eylemi yapanı ve bu eylemden etkilenen isimleri ifade eden bir fiilden isim yapım ekidir.

Gabain, Eski Türkçe döneminde fiillere gelerek onlardan kelime türeten bu ekin çok seyrek kullanıldığını ifade eder ve *bilge* “bilge, hâkim” (bil- “bilmek”), *ƙısƙa* “kısa” (ƙıs- “kısmak”) gibi örnekler verir (Gabain, 2000, s. 51).

Bilgen, ekin soyut ve somut isimler yapan bir yapım eki olduğunu söyler: *bilge* “bilgili, zeki” < *bil*-, *ƙapƙa* “büyük kapı” < **ƙap*- “kapamak” (krş. *ƙap*-ığ), *kölige* “gölge” < *köli*- “gölgelemek” vb. örnekler verir (Bilgen, 1989, s. 45-46).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde bu ekin fiillere gelerek onlardan somut isimler türeten ve işlek olmayan bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler ve *ar-ƙa* “arka” NF-237/36, *bil-ge* “bilgin” HŞ-305, NF-159/20, *ƙıs-ƙa* “kısa” ME-41/7 gibi örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 47).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde “-GA, -KA” ekinin şeklinde fiillere gelerek onlardan çeşitli anlamlarda somut ve soyut isimler, alet isimleri türettiğini söyler: *bil-ge* “bilge”, *ısır-ğä* “küpe”, *ƙıs-ƙa* “kısa”, *yumurt-ƙa* “yumurta” (Argunşah, 2018, 128).

Eckmann, bu ekin Çağtay Türkçesinde fiillere gelerek onlardan isim yaptığını söyler: *kıska* “kıs” (kıs- , “kısmak, kasıltmak”), *yumurtka* “yumurta” (*yumurt-, krş. Batı Türkçesi yumur- “şişmek, kabarmak”) (Eckmann, 2005, s. 49).

Ergin, bu ekin Eski Türkçede çok işlek bir ek olduğunu ve zamanla işlekliliğini kaybettiğini, fiillere gelerek onlardan eylemi yapanı, eylemden etkilenen nesne isimleri türeten bir ek olduğunu söyler: *dal-ğa*, *yon-ğa*, *böl-ge*, *ķavur-ğa* gibi örnekler verir (Ergin, 2004, s. 189).

Coşkun, bu ekin Çağdaş Özbek Türkçesinde “-qa” şeklinde fiillere gelerek onlardan isim türeten ve işlek olmayan bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler ve şu örneği verir: *qıs-qa* “kıs” (Coşkun, 2017, s. 70).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin fiillere gelip onlardan isim türünde farklı anlamlarda kelimeler türeten, işlek olmayan bir yapım eki olduğu görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Cummurtkā < *cummurt-kā* “yumurta” (44).

Ķısķa < *ķıs-ķa* “kıs” (117).

Sāyādä < *sāy – (ķ)ä + dā* “gölgede” (731).

2. 4. 1. 2. 34. -qalāq, -qanāq

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin işlek olmayan bir fiilden isim yapan yapım eki olduğunu söyler ve sadece “*tut-qalāq*” örneğini verir (Coşkun, 2017, s. 70).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 35. -kil

Çok nadir görülen bu ekle ilgili mevcut kaynaklardan yapılan tarama sonucu Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Koraş, “-kli” ekinin Türkçenin dönem ve lehçelerine bakıldığında Çağdaş Özbek Türkçesine mahsus bir ek olduğunu, çok nadir görülen bir yapım eki olduğunu

söyler ve ekle ilgili yalnızca şu örneği verir: *sep-kil* (ÖTİL II, 37): çil (Koraş, 1998, s. 271).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 36. -l, -(x)l

Türkçenin hemen hemen bütün dönemlerinde ve lehçelerinde işlek olarak görülen “-l” eki, fiillere gelen ve onlardan farklı anlamlarda “sıfat ve isim türünde” kelimeler türeten bir fiilden isim yapım ekidir. Bölgede ve atasözlerinde oldukça işlek bir ek olduğu görülmektedir.

Gabain, Eski Türkçe döneminde ekin sözcüklerde “-(x)l” şeklinde görüldüğünü ve Eski Moğolcada da aynı olduğunu söyler: *Inal* “bakan gibi yüksek bir mevki ünvanı” (**inan-** “inanmak”), *kısıl* “boğaz, vadi” (**kıs-** “kısmak”), *tükel* “bütün, hep” (**tüke-** “tükenmek”), *osal* “ihmalkâr” (**osa-**n Çağatayca “tembel”) (Gabain, 2000, s. 53). Erdal, Eski Türkçe döneminde görülen “-l” eki için *adıl* “ayrı”, *ıdıl* “yağma, talan; sefer, yolculuk”, *osal* “gafil”, *ötül* ~ *yötül* “öksürük” gibi örnekler verir ve Gabain’in düşüncesine katılır (Erdal, 1991, s. 330-332).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde “-l” ekinin, Eski Türkçeden beri çok işlek olarak kullanıldığı, özellikle de sonu “-l” ile biten tek heceli isimlerin türemiş birer isim olduklarını söyler: **al** < *a-l* “hile”(KB-2226), **il** < *i-l* “il, devlet”(KB-143), **ul** < *u-l* “temel, esas, dip, kök” (KB-2898), **kal** < *ka-l* “yaşlı adam, ihtiyar” (DLT-I, 409-5), **tal** < *ta-l* “dal, kol, şube” (KB-1102), **til** < *ti-l* “dil”(KB-983), **kol** < *ko-l* “kol” (DLT-III, 134-22), **tol** < *to-l* “bütün, hep”, **yol** < *yo-l* “yol”(KB-36), **köl** < *kö-l* “göl” (DLT-II, 79-10), **töl** < *tö-l* “döl, tohum”(DLT-III, 133-21), **kul** < *ku-l* “kul, köle” (DLT-I, 330-7), **yul** < *yu-l* “menba, kaynak”(DLT-III, 4, 20), **amul** < *amul* < *amı-l* “sakin” (DLT-I, 74-12), **añıl** < *añı-l* “hep, bütün, çok” (DLT-I, 94-19), **ogul** < *agu-l* “velet, çocuk”(KB-1552), **ül** < *ü-l* “pay, hisse” (KB-2765) vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 22-25).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde bu ekin az sayıda sözcükte görülen ve işlek olmayan bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *ırğa-l* “haz, eğlence”, *ti-l* “dil”, *yo-l* “yol”, *yoğsı-l* “yoksul, fakir” gibi örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 50).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde “-*l*” ekinin fiillere gelerek onlardan değişik anlamlarda sıfat türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *osa-l* “sersemlik; gafil”, *tüke-l* “bütün, tam”, *soyurğa-l* “bahşış, ikram, nimet”, *yasa-l* “asker safi” (Argunşah, 2018, s. 130).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde “-*l*” ekinin Moğolcadaki gibi olduğunu söyler ve *ķabal* “kuşatma” (*ķaba-* “kuşatmak”), *soyurğal* “hediye, armağan; bağışlama” (*soyurğa-* “vermek, bağışlamak, hediye etmek”) gibi örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 50).

Korkmaz, Türkçede bu ekin çok eski zamanlardan beri “-*l*” ve “-*Al*” şekillerinde görüldüğü, fiillere gelerek onlardan isim ve sıfat türünde kelimeler türettiğini, ekin sözcüklerde ayrımının oldukça zor olduğunu söyler. “-*l*” ekiyle ilgili (*adıl* “ayrı”, *amıl* “sakin, durgun”, *amrıl* “sakin, durgun”, *ıdıl* “yağma, talan, sefer, yolculuk”, *inal* “yüksek rütbeli memur”, *kısıl* “geçit, sel yatağı”, *müinkül* “şaşkın, dalgın”, *ötül* “öksürük” vb.) örnekler verirken eski dönemlerde ekin sözcüklerde isim ve sıfat türettiğini söyler: *andaval*, *aval*, *kaşal* “aptal, budala”, *şaşal* “saf”, *şapşal* “alık, budala” gibi sıfat türünde türetmelere örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 176-178).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde oldukça işlek olan bu ekin, “-*l*” biçiminde fiillere gelerek çeşitli anlamlarda isim ve sıfat türünde kelimeler türettiği, ünsüzle biten sözcüklere yardımcı ünlü aracılığıyla, ünlü ile biten sözcüklere de doğrudan geldiği, bölgenin farklı ağız yapılarından dolayı bazı seslerde ses değişiklikleri görülmektedir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Äldänmä < *ä - l + dän + mä* “aldanma, aldatılma, inanma”(442).

Col < *co - l* “yol”(95, 384, 897, 1051).

Coldä < *co - l + dā* “yolda”(133, 134, 388, 982, 1021).

Coldı < *co - l + dı* “yolu”(391, 392, 393, 394).

Coldän < *co - l + dän* “yoldan”(123, 897, 1033).

Coldâş < *co - l + dâş* “yoldaş”(332, 532, 549, 624, 646, 847, 1024).

Coldâşi < *co - l + dâş + i* “yoldaşı, arkadaşı”(132, 345, 855, 1091).

Coldâşnı < *co - l + dâş + nı* “yoldaşı”(686).

Coldâşing < *co - l + dâş + ing* “yoldaşım”(389, 390, 996).

Coldâşingız < *co - l + dâş + ingız* “yoldaşınız”(558).

Colgä < *co – l + gä* “yola”(53, 123, 599, 701, 961, 978, 1033).

Coludän < *co – l + u + dän* “yolunda”(865).

Colu < *co – l + u* “yolu”(147, 387, 401).

Coludä < *co – l + u + dä* “yolunda”(850, 1042).

Colungdä < *co – l + ung + dä* “yolunda”(1042).

Colundu < *co – l + un + du* “yolunu”(866).

Colung < *co – l + ung* “yolun”(859).

Colkangä < *co – l + kan + gä* “yolcuya”(532).

Colunı < *co – l + u + ni* “yolunu”(135).

Cığılsın < *cığ – ıl + sın* “yıkılsın”(452).

Käsäl < *käsä-l* “hasta, zayıf, güçsüz”(177).

Ƙızıl < *kız – ıl* “kırmızı renkli, kızıl”(317, 731, 733).

Ƙol < *ko – l* “el”(193, 260, 284, 580, 655, 662, 909, 969, 978).

Ƙolu < *ko – l + u* “kolu”(589, 988).

Ƙoldu < *ko – l + du* “eli”(743, 744, 745).

Ƙoldıng < *ko-l + dıng* “elinin”(277).

Ƙolumdä < *ko – l + um + dä* “kolumdan”(171).

Ƙolni < *ko – l + ni* “eli”(259).

Ƙolung < *ko – l + ung* “kolun”(746, 747).

Ƙolunggä < *ko – l + ung + gä* “eline”(904).

Ƙolungdän < *ko – l + ung + dän* “elinin”(748).

Ƙolungdung < *ko – l + ung + dung* “elinin”(749, 750).

Ƙul < *ku – l* “kul”(1005).

Köngül < *köng-ül* “gönül, yürek”(85, 142, 160, 238, 304, 632, 663, 910, 945, 1091).

Köngüldä < *köng-ül+dä* “gönülde, yürekte”(717).

Köngülgä < *köng-ül+gä* “gönüle, yüreğe”(103).

Köngildän < *köng-ıl+dän* “gönülden, yürekten”(277).

Sâķâldı < *sâķâ-l+dı* “sakal”(807).

Sâķâldıng < *sâķâ-l+dıng* “sakalın”(857).

Tâl < *tâ – l* “dal”(452).

Tâlidä < *ta – l + i + dä* “dalında”(194).

Til < *ti – l* “dil”(575, 653, 742, 835, 909, 910, 913, 916).

Tilädım < *ti-l-ä+dı+m* “diledim, istedim”(897).

Tili < *ti-l+i* “dili”(55, 683, 914, 988, 989, 994).

Tilding < *ti-l+ding* “dilin”(836).

Tilidä < *ti-l+i+dä* “dilinde”(353).

Tilingdän < *ti-l+ing+dän* “dilinden”(496, 911).

Tilingding < *ti-l+ing+ding* “dilin’in”(749).

Tiling < *ti-l+ing* “dilin”(912).

Tilinggä < *ti-l+ing+gä* “diline”(915).

Tilsiz < *ti-l+siz* “dilsiz”(967).

Ul < *u-l* “oğul”(109, 728, 734, 735, 939, 940, 941, 1005).

Ulâk < *u-l+âk* “oğlak”(284, 600, 736).

Uldän < *u-l+dän* “oğuldan”(1073).

Ulm < *u-l+ım* “oğlum”(49, 248).

Ulng < *u-l+ing* “oğlun”(942, 944).

Ulnı < *u-l+ı+ni* “oğlunu”(229).

Uhyäm < *u-l+ı+yäm* “oğul da”(100).

Ulngdän < *u-l+ing+dän* “oğlundan”(625).

Ulugläydi < *u-l+ug+läy+dı* “yüceltir”(471).

Uhsıyäm < *u-l+ı+sı+yäm* “oğlu da”(125).

2. 4. 1. 2. 37. -m, -(i)m, -(ı)m, -(ü)m

Bu ek, fiillerin kök veya gövdesine gelerek çeşitli anlamlarda soyut ve somut isimler türeten, Türkçesinin her dönem ve lehçesinde görülen işlek bir yapım ekidir. Ek, bölge ağızlarında ve atasözlerinde de işlek olduğu görülür.

Gabain Eski Türkçe döneminde bu ekin kullanıldığını söyler: *talım* “yağma” (**talı-** “yağmalamak”), *kedim* “giyim, elbise” (**ked-** “giymek”)” gibi örnekler verir. Tekin de Orhon Türkçesinde “-m” eki için *barım* “mal mülk, servet” *batım* “batım, batma” <**bat-**, *kedim* “giyim, giyim kuşam” <***ked-**” vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 53; Tekin, 2016, s. 89).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde “-m” biçiminde fiillere gelerek onlardan çeşitli anlamlarda “soyut kavram isimleri” oluşturan ve çok işlek bir ek olduğunu söyler: **agım** < *ag-ı-m* “çıkma, yükselme” (DLT-I, 75-8), **akım** < *ak-ı-m* “bir akımlık su” (DLT-I, 75-10), **birim** < *bir-i-m* “verme, borç” (KB-309), **birtem** <

bir-te-m “tamamen, bütünüyle” (DLT-I, 484-19), *erdem* < *er-de-m* “fazilet” (DLT-I, 51-15), *içim* < *iç-i-m* “içecek” (KB-4729), *kalım* < *kal-ı-m* “kalma, kalış” (KB-4755), *orum* < *or-u-m* “bir biçimlik ot, kesim” (DLT-I, 75-6), *ölüm* < *öl-ü-m* “ölüm, ölme” (KB-270), *sakım* < *sak-ı-m* “serap” (KB-4759), *tildem* < *til-de-m* “haberci, peygamber” (KB-5651), *yem* < *ye-m* “hayvan yiyeceği” (KB-975), *yiym* < *yi-y-i-m* < *yid-i-m* “yiyiş” (KB-3743) gibi örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 25).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde “-m” ekinin fiillere gelen ve onlardan genellikle soyut isimler türeten, az sayıda sözcükte görülen işlek olmayan bir fiilden yapım eki olduğunu söyler: *ad-ı-m* “adım” NF-186/27, *agra-m* “ağırlık” ME-27/6, *iç-i-m* “içme, yudum, içiş” NF-119/33; HŞ-2451, *key-i-m* “giyim” ME-81/2, *küçe-m* “zorlama” HŞ-337, *öl-ü-m* “ölüm” HŞ-2869, *yar-ı-m* “yarım” HŞ-1120 (Hacıeminoğlu, 1997, s. 50).

Argunşah, Çağatay Türkçesi döneminde “-m” ekinin fiillere gelerek onlardan özne ve nesne gibi öğelere işaret eden isimler türeten bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *at-ım* “atma işi; adım”, *bil-ım* “bilme, bilim”, *égri-m* (< *égir+ım*) “girdap”, *öl-üm* “ölüm”, *tér-ım* “cemaat, topluluk”, *til-ım* “dilim”, *tut-um* “tutum, tavır”, *yar-ım* “yarım” örneklerini verir (Argunşah, 2018, s. 130).

Ergin, Türkçede bu ekin çok işlek olduğu ve “fiille ilgili eylemden etkilenen nesne, eşya, yer, alet, varlık isimleri” yaptığını ifade etmiştir: *al- ı-m*, *sat-ı-m*, *geç-i-m*, *giy-i-m*, *kuşa-m*, *tağ-ı-m*, *uçur-u-m*, *ver-i-m*, *iç-i-m*, *dön-ü-m*, *biç-i-m* vb. örnekler verir (Ergin, 2011, s. 187-188).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin fiillere gelerek onlardan soyut bir hareketi veya hareketin sonucunu ifade eden kelimeler türeten bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *âq-ım* “akım”, *âyri-m* “bazı”, *bil-ım* “bilim”, *kiy-ım* “giyim” *öl-ım* “ölüm”, *ter-ım* “toplama, derleme”, *sıq-ım* “sıkım” (Coşkun, 2017, s. 70).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin, fiillere gelerek onlardan soyut ve somut kelimeler türettiği, işlek olan ve çok sayıda sözcükte görülen bir yapım eki olduğu, bölgede konuşulan ağızlardan kaynaklı bazı sözcüklerde seslerin değişerek “-m” eki yerine “-tı, -ti” eki şeklinde kullanıldığı ve ekin sıfat türünde kelimeler türettiği görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Cär̄ti < *cär - ti* “yarım”(247, 288, 330, 406, 407, 853).

Cèm < *cè-m* “yem, hayvan yiyeceği”(313, 394).

Cèmi < *cè-m+i* “yemi, yiyeceği”(481).

Cèmdi < *cè-m+di* “yemini, yiyeceğini”(797).

Cèmini < *cè-m+i+ni* “yemini, yiyeceğini”(140).

Cèmigä < *cè-m+i+gä* “yemine, yiyeceğine”(140).

Cèmäydi < *cè-m+äydi* “yemezdi”(446).

Kiyimni < *kiy - im + ni* “giyisiyi”(626).

Kiyimsiz < *kiy - im + siz* “giyimsiz, kıyafetsiz, çıplak”(26).

Kiyimiyäm < *kiy - im + i + yäm* “giyisi de”(189).

Körimlik < *kör - im + lık* “görümlük, görmelik, geçici, az”(197).

Toyimlik < *toy - im + lık* “doyumluk”(197).

Völüm < *völ - ü + m* “ölüm”(365).

Völümü < *völ - ü + m + ü* “ölümü”(419).

Völümdän < *völ - ü + m + dän* “ölümünden”(208, 396).

2. 4. 1. 2. 38. -mä

“-*ma*” eki, Türkçenin en eski dönemlerinden bu yana görülen ve pek işlek olmayan bir isim-fiil mastar ekidir. Bazı sözcüklerde zamanla kalıplaşma yoluyla kalıcı isimler türeten bir yapım eki olmuştur. Bölgede ve atasözlerinde çok işlek olmayan bir yapım ekidir.

Gabanin, bu ekin Eski Türkçe döneminde fiillere seyrek şekilde gelen ve genellikle sıfat türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu ifade eder: *yelme* “binici, süvari” (yel- binmek)” örneğini verir (Gabanin, 2000, s. 53).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde az sayıda sözcükte “-*ma*” biçiminde görüldüğünü ve fiillerin ismini yapan ve ortaç anlamında kullanılan bir ek olduğunu söyler: **adma** < *ad-ma* “salıverilen, başıboş” (DLT I, 129-25), **süzme** < *süz-me* “ayran süzmesi, bir çeşit peynir” (DLT I, 433-22), **tügme** < *tüg-me* “dügme” (DLT I, 433-13) gibi örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2008, 25).

Hacıeminoğlu, bu ekin Harezmi Türkçesi döneminde seyrek olarak fiil mastar eki olarak kullanıldığını söyler: *bol-ma* “olma, oluş” NF-3/22, *eş-me* “kuyu” ME-51/8, *sür-me* “sürme” HŞ-2443, *teg-me* “her, her biri” 53/12, *tig-me* “benzer” HŞ-1370 (Hacıeminoğlu, 1997, s. 51).

Argunşah, “-*mA*” ekinin Çağatay Türkçesi döneminde fiillerin hareket adlarını yaptığını, bununla birlikte bazı kelimelerde zamanla kalıplaşarak onlardan somut ve soyut isimler ve sıfat türünde yeni kelimeler türeten bir yapım eki görevinde bulunduğunu söyler: *ısıt-ma* “sıtma”, *kavur-ma* “kavurma”, *tæg-me* “her, her bir; bütün, hep”, *titret-me* “sıtma, humma”, *toğ-ma* “köle” (Argunşa, 2018, s. 109).

Eckmann, Çağatay döneminde ekin somut ve soyut isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *basma* “nakışla süslenmiş, nakışlı” (bas- “basmak, nakşetmek işlemek”), *égme* “eğri” (ég- “eğmek, bükmek”) gibi örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 50).

Öztürk, Çağdaş Özbek Türkçesinde “-*mä*” ekinin fiillere gelerek onlardan çeşitli anlamlarda kalıcı isimler türeten bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *birik-mä* “birleşik, tamlama”, *bäs-mä* “basım, baskı”, *yâz-mä* “yazılı”, *yollan-mä* “irsaliye”, *äylän-mä* “daire”, *äyir-mä* “fark, kalan”, *ağdär-mä* “çevirme”, *köçir-mä* “kopya”, *ağ-mä* “eğik”, *pistir-mä* “pusu” (Öztürk, 2011, s. 21).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin “-*mä*” biçiminde fiillere gelerek onlardan kalıcı isimler türettiği, aslında bir isim-fiil mastar eki olduğu ve daha çok fiilden fiil yapım eki görevinde kullanıldığını, işlek olmayan bu ekin konuşma dilinden kaynaklı bazı sözcüklerde ses değişikliğine uğradığı görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Câtmägä < *cât – mä + gä* “yatmaya”(131).

Körülmäsi < *kör – ül – mä + s + i* “görülmesi”(651).

Mindirmäni < *min – dir – mä + nı* “bindirmeyi, kullandırmayı”(222).

Pıflämä < *pıf + lä – mä + gä* “üfleme”(569).

Şäppätlämäni < *şäppät + lä – mä + nı* “tokatlamayı, tokat atmayı”(651).

Toymäni < *toy – mä + n + i* “doymayı”(166).

Tüşmäyi < *tüş – mä + nı* “düşmeyi, inmeyi”(222).

2. 4. 1. 2. 39. -maq

Genel olarak Türkçenin hemen hemen her döneminde işlek olarak görülen “-*mA*” eki, fiillere gelerek onlardan geçici hareket isimleri türeten ve aynı zamanda bazı sözcüklerde kalıplaşma yoluyla kalıcı isimler meydana getiren bir yapım ekidir. Atasözlerinde işlek olarak kullanıldığı görülmüştür.

Gabain, Eski Türkçe döneminde bu ek, başta soyut isimler ve farklı anlamlarda isim yapan bir yapım eki olduğunu söyler ve *tüzülmek* “sükûnet” (tüzül- “tüzelmek, bir sıraya gelmek”), *tutmak* “sap” (tut- “tutmak”) gibi örnekler verir (Gabain, 2000, s. 53).

Bilgen, bu ekin Karahanlı Türkçesinde somut isimler türettiğini söyler: *çakmak* “ateş çıkarmak için çelikten yapılan nesne” <çak-, *kısmak* “üzengi kayışı” <kıs-, *türmek* “dürüm” <tür-” gibi örnekler verir (Bigen, 1989, s. 68).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesi döneminde bu ekin “-*mak*” biçiminde fiillerin kök veya gövdesine gelerek onlardan hareket ismi yapan ve işlek kullanılan bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *aç-mak* “açmak” NF-39/37, *agırla-mak* “saygı göstermek” ME-32/7, *ahsur-mak* “aksırmak” ME-168/6, *al-mak* “almak” HŞ-3691, *bak-mak* “bakma” ME-38/3, NF-2/22, *bar-mak* “varmak” ME-113/3, *ber-mek* “vermek” NF-15/7, *day-mak* “sürçmek” ME-173/4, *ıgla-mak* “ağlamak” HŞ-1821, *kıl-mak* “kılmak, yapmak” Ş-1345, *kod-mak* “koymak, bırakma” HŞ-4388, *öl-mek* “ölmek” HŞ-2399, *saç-mak* “saçmak” HŞ-4097, *sakin-mak* “sakinme” HŞ-129, *sor-mak* “sormak” HŞ-3991, *ter-mek* “dermek” NF-216/24, *ur-mak* “vurmak” HŞ-275, *yi-mek* “yemek” HŞ-1605 gibi örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 51).

Argunşah, Çağatay Türkçesi döneminde bu ekin “-*mak*” biçiminde fiillere gelerek onlardan fiillerin hareket adlarını ifade eden isimler yapan bir ek olduğunu, alet ve nesne adları da yaptığını söyler: *arta-mak* “geçip gitmek”, *artur-mak* “artırmak”, *avla-mak* “avlamak”, *êşit-mek* “işitmek”, *sêv-mek* “sevmek”, *baş-mak* “ayakkabı”, *çak-mak* “çakmak”, *êt-mek* “ekmek”, *kay-mak* “kaymak”, *soğ-mağ* ~ *soğ-mak* “ana yoldan ayrılan patika yol”, *yar-mak* “akçe”, *yaş-mak* “baş örtüsü”. “-*mak*” fiil ekinin üzerine “+*lik*” isim yapım ekinin gelmesiyle oluşan “-*maklık*” eki, fiile “-*ma işi*” anlamı verdiğini söyler: *açıl-mağlık* “açılma işi”, *ta-maklık* “atma işi”, *avla-maklık* “av avlama”, *têpren-meklik* “kımıldama, hareket etme” (Argunşah, 2018, s. 131).

Korkmaz, bu ekin tüm fiillere geldiğini ve onlarda geçici kılış adları meydana getirdiğini, kalıplaşma yoluyla kalıcı isimler türettiğini söyler: *açmak*, *alınmak*, *bakmak*, *biçmek*, *danışmak*, *görüşmek*, *geçinmek*, *istemek*, *kalmak*, *tanıtmak*, *yatırmak*, *yetişmek* vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 95- 96).

Ergin, bu ekin her türlü fiile gelebilen fiillerin hareket adlarını meydana getiren bir ek olduğunu ve Türkçede yaz dilinde bu ekten sonra iyelik eklerinin

getirilemediğini söyler: *aç-mak*, *ara-mak*, *başla-mak*, *gel-mek*, *bildir-mek*, *düşün-mek* vb. örnekler verir (Ergin, 2004, s. 185-186).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin “-mâq” biçiminde fiillere geldiğini ve onlardan hareket isimleri yaptığını, sıfat görevinde kullanılmadığını söyler: *äldä-mâq* “aldatmak”, *âl-mâq* “almak”, *ber-mâq* “vermek”, *boğ-mâq* “boğmak”, *çaqır-mâq* “çağırarak, davet etmek” (Coşkun, 2017, s. 71).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ek, “-mâq” biçiminde fiillere gelerek onlardan kalıcı isimler türettiği, aslında bir fiil mastar eki olduğu, atasözlerinde kullanımın az sayıda sözcükte görüldüğü, konuşma dilinden kaynaklı bazı sözcüklerde seslerin değiştiği görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Älmâq < *âl - mâq* “almak”(64).

Äytmâq < *äyt - mâq* “söylemek”(491, 653).

Bârmâq < *bâr - mâq* “varmak, ulaşmak, yetişmek”(215).

Bärmâqding < *bâr - mâq + ding* “parmağın”(251, 252).

Bêrmâq < *bêr - mâq* “vermek”(64).

Bolmâq < *bol - mâq* “olmak”(383).

Câtmâkdän < *cât - mâq + dän* “yatmaktan”(557).

Kêtmâq < *kêt - mâq* “gitmek”(215).

Körmâq < *Kör - mâq* “görmek”(653).

Qarämâq < *Qarä - mâq* “bakmak”(683).

Qaymâq < *kay - mâq* “kaymak”(83, 693).

Gäpırmâq < *gäpır - mâq* “söz söylemek, söylemek, konuşmak”(271, 303, 683).

Ğoş kılmâq < *ğoş kılmâq* “hoş etmek, sevindirmek, mutlu etmek”(87).

Sılāmâq < *sılä - mâq* “okşamak, sıvamak”(857).

Solmâq < *sol - mâq* “solmak, ölmek” (114).

Tinglāmâq < *tinglä - mâq* “dinlemek”(491).

Turmâq < *tur - mâq* “durmak”(709, 1035).

Uhlāmâq < *uhlä - mâq* “uyumak”(321).

Urmâkdän < *ur - mâq + dän* “vurmaktan”(87).

Ürgätmâq < *ürgät - mâq* “öğretmek”(271).

Völmâq < *völ - mâq* “ölmek”(1035).

2. 4. 1. 2. 40. –māl

Ekle ilgili mevcut kaynaklardan yapılan incelemeler sonucunda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Genel olarak ekin Özbek Türkçesinde seyrek olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Koraş, Çağdaş Özbek Türkçesinde fiilden isim türünde yeni kelimeler yaptığını ve işlek olmadığını, ekin Moğolca kökenli olma ihtimalinin yüksek olduğunu söyler: *sinä-māl* (ÖTİL II, 50): sınanan, sınanmış, *yurä-māl* (ÖTİL II, 471): (ağız)çabuk yürüyen, yürümekte mahir vb. örnekler verir (Koraş, 1998, s. 291).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 41. -mäs, -mäslük

Ekle ilgili mevcut kaynaklardan yapılan incelemeler sonucunda Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Argunşah, Çağatay Türkçesinde bu ekin “-mAs” biçiminde fiillere gelerek onlardan çeşitli anlamlarda sıfat-fiil yaptığını, “-mAs” ekinin üzerine “-Ilk” ve “-rAK” eklerini almasıyla adlaşarak yeni kelimeler türettiğini söyler: *al-maslık* “almama, almazlık”, *ayt-maslık* “söylememe”, *yara-masrak* “daha çirkin, daha yaramaz” (Argunşah, 2018, s. 131).

Ergin, Türkçede bu ekin, “-mA” olumsuz fiil yapma eki ile “-z” ekinin birleşmesiyle oluştuğunu söyler: *bit-mez*, *tüken-mez* (iş), *sol-maz*, *korq-maz* (Ergin, 2004, s. 200).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin “-mäs, -mäslük” biçimlerinde fiillere gelerek onlardan sıfat türünde kelimeler türettiğini ve ekin “-lik” eki ile birlikte isim yaptığını söyler: *ärzi-mäs* “önemsiz”, *qorq-mäs* “korkusuz”, *tügän-mäs* “tükenmez”, *öl-mäs* “ölmez”, *yetis-mäslük* “sıkıntı, kıtlık” (Coşkun, 2017, s. 71).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin, “-mäs” biçiminde fiillere gelerek onlardan olumsuz anlamda sıfat türünde yeni kelimeler türettiği, atasözlerinde kullanımın az sayıda sözcükte görüldüğü, konuşma dilinden kaynaklı bölgede bazı sözcüklerde seslerin değiştiği tespit edilmiştir:

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Cärämäs < *cärä – mäs* “yaramaz”(207).

Yärämäs < *yärä – mäs* “yaramaz”(1047).

2. 4. 1. 2. 42. -män

Genel olarak Türkçede işlek olmayan bu ek, fiillere gelerek onlardan soyut ve somut isimler türeten bir fiilden isim yapım ekidir. Ekle ilgili Eski Türkçe dönemine ait çok az bilgi olduğu görülmüştür.

Erdal, Eski Türkçede bu ekle ilgili *tegirmen* “değirmen”, *tuman* “duman, sis”, *sıkman* “üzüm ezme mevsimi” gibi örnekler verir (Erdal, 1991, s. 387-388).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde işlek olmayan “-mAn” ekinin fiillere gelerek onlardan değişik anlamlarda isim türünde yeni kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: **kur-** “kurmak”, **kurman** < *kur-man* “ok ve yay konan kap” (DLT-I, 444-18), **sık-** “sıkma”, **sıkman** < *sık-man* “üzüm sıkma zamanı” (DLT-I, 444-17), **sök-** “sökme”, **sökmen** < *sök-men* “savaşta sırayı söken yiğitlere verilen sıfat” (DLT-I, 444-12), **tuman** < *tu-man* “duman” sis (DLT-I, 414-19) vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 26).

Aşçı, “-mAn” ekinin Harezmi Türkçesinde fiillere gelen ve onlardan süreklilik ifade eden isimler türeten, işlek olmayan bir fiilden isim yapan yapım eki olduğunu söyler: **batman** < *bat-man* “batman, bir tür ağırlık ölçüsü”, “*yüz batman buğday*” 23r/4 KE. **duman** < *tū-man* “duman”; **tu-** “(ağız vb. herhangi bir) delik kapatmak”, “*Ol duman teg köptümen toğ turğuzup yüz miñ arab*” 181v/20 KE. **tegirmen** < **tegir-men* “değirmen”, “*Küsī üze altundın bir töşek erdi tegirmen menizlig öwrülür erdi*” 141r/8 KE gibi örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 888-890).

Argunşah, “-mAn” ekinin Çağatay Türkçesinde fiillere gelerek onlardan fail ismiyle alet isimleri türeten bir yapım eki olduğunu söyler: **köç-men** “göçmen, göçen”, **tægir-men** “değirmen” (Argunşah, 2018, s. 109).

Ergin, Türkçede işlek olmayan bu ekin fiillerden isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler ve ekle ilgili *az-man*, *şış-man*, *göç-men* *seç-men*, *say-man*, *öğret-men* gibi örnekler verir (Ergin, 2004, s. 197).

Korkmaz, bu ekin fiillerin kök veya gövdesine gelerek onlardan yeni kelimeler türeten ve çok az kelimedede görülen, “abartma ve süreklilik” ifade eden isim ve sıfat türünde yeni kelimeler türeten, çatı eki almış fiillere gelemeyen, işlek olmayan bir yapım eki olduğunu söyler ve ekle ilgili *şışman*, *dalaşman* “kötü huylu,

kavgacı”, *duman* (<E.T *tu*-“engel olmak, tıkamak”), *yaman* gibi örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 97-98).

Koraş, Çağdaş Özbek Türkçesinde “-*mAn*” ekinin fiillerin kök veya gövdesine gelerek onlardan hareketi yapanı ifade eden bir yapım eki olduğunu ve ekin seyrek olarak kullanıldığını söyler: *tegir-män* (KTLS I, 55; Özb): değirmen, *köç-män*+çi (KTLS I, 277; Özb): göçebe, göçer vb. örnekler verir (Koraş, 1998, s. 294-295).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin “-*mAn*” biçiminde fiillere gelerek isimler türettiği, işlek olmadığı, konuşma dilinden kaynaklı bazı sözcüklerde ünlü ve ünsüz seslerin değiştiği tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Bolämän < *bol* – *ä* – *män* “olacak kişi”(297).

Bolämändig < *bol* – *ä* – *män* + *dıng* “olacağın”(296).

Bolmimändig < *bol* – *mi* – *män* + *dıng* “olmayacağın”(296).

Därmän < *där* - *män* “ilaç, tedavi, sağaltım, şifa”(434).

Dușmän < *duș* - *män* “kötü, uğursuz adam, düşman”(1, 79, 241, 449, 455, 461, 911, 1026).

Dușmäni < *duș* - *män* + *i* “kötüyü, uğursuz adamı, düşmanı”(79, 80, 82, 90).

Dușmändı < *duș* - *män* + *dı* “düşmanı”(1033).

Dușmäning < *duș* - *män* + *ing* “düşmanın”(451).

Dușmäningdı < *duș* - *män* + *ing* + *dı* “düşmanımı”(87, 89, 458).

Dușmändig < *duș* - *män* + *dıng* “düşmanın”(457).

Dușmäninggä < *duș* - *män* + *ing* + *gä* “düşmanına”(456).

Dușmängä < *düș* – *män* + *gä* “düşmana, kötülük düşünene”(400, 454, 459, 460).

Pușäymän < *pușäy* – *män* “geri düşünen”(328).

Tëgirmäni < *tëgir* – *män* + *i* “değirmeni”(307).

2. 4. 1. 2. 43. –mıq

Ekle ilgili incelenen kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin fiilden isim yaptığını ve işlek olmadığını söyler: *bulä-mıq* “çocuklar için sütle yapılan yemek”(Coşkun, 2017, s. 71).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 44. -mir, -mür

Türkçenin tüm dönem ve lehçelerinde seyrek olarak kullanılan bu ek, fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan isim türeten bir yapım ekidir. Ekle ilgili Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde bilgiye rastlanılmamıştır.

Gabain, bu ek fiillere “-mir, -mur” biçiminde gelen ve onlardan isim türünde çeşitli anlamlarda kelimeler türeten, seyrek kullanılan bir yapım eki olduğunu söyler: *yağmur* “yağmur” (*yağ-* “yağmak”), *almur* “hırs, tamah” (*al-* “almak”), *kömür* “kömür” (< *köy-mür*, *köy-* “yanmak”) (Gabain, 2000, s. 53).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde fiillere gelerek onlardan isimler türeten ve seyrek görülen bir yapım eki olduğunu söyler ve yanılca şu örneği verir: *yamğur* (<*yağmur*) “yağmur” (Eckmann, 2005, s. 51).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde bu ekin fiillere daima yuvarlak ünlülü şekliyle gelerek onlardan isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *kö-mür* “kömür”, *tamur* (<*tam-mur*) “damar”, *yağ-mur* “yağmur” (Argunşah, 2018, s. 131).

Ergin, Türkçede fiillere gelerek onlardan isim yapan ve seyrek olarak bulunan bir yapım eki olduğunu ve vokal uyumuna bağlanmayan bir ek olduğunu söyler: *yağ-mur* (Ergin, 2004, s. 198).

Koraş, Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin fiillere gelen ve onlardan isim türeten, Eski Türkçeden beri olmasına karşın işleklik kazanamayan bir yapım eki olduğunu söyler: *tāskö-mir* (ÖTİL II, 210): taş kömür, *ös-mir* (ÖTİL II, 516): çocukluktan gençliğe geçiş devresindeki çocuklar “12-16 yaş arası”, *te-mir* (ÖTİL II, 158): demir vb. örnekler verir (Koraş, 1998, s. 296).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin bölgede görülen ağız farklılıklarından dolayı ses değişiklikleri gösterdiği, aynı görevde fiillerin kök veya gövdesine gelerek onlardan isim türettiği görülür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Cavun < *cav-un* “yağmur”(315).

Cavundä < *cav* – *un* + *dä* “yağışta, yağmurda”(815).

Cavundän < *cav* – *un* + *dän* “yağmurdan, yağıştan”(928).

Yâmkır bilän < *yâm-kır bilän* “yağmur ile”(1050).

Temirdi < *te-mir+di* “demiri”(903).

Vottäki temir < *vottäki te-mir* “ateşteki demir” (977).

2. 4. 1. 2. 45. -miş, -muş

Bu ek, fiillere gelen geçmiş zaman sıfat fiil ekidir ve zamanla sözcüklere kalıplaşma yoluyla onlardan kalıcı isimler türeten bir fiilden isim yapım eki olmuştur. Ekle ilgili Çağatay Türkçesi kaynaklarında bilgiye rastlanılmamıştır.

Gabain, Eski Türkçe döneminde “-mİş” biçiminde fiillere gelen bu ekin Eski Uygur Türkçesi döneminde /n/ ağzında “-mAş” biçiminde ve çok az “-mİş, -mUş” şeklinde kullanıldığını söyler. Ekin aynı zamanda isim fiil, yüklem ismi ve etken ve edilgen özellikli fiiller meydana getirdiğini de söyler: *ögmüş* “övgü, methiye” (*ög-* “övmek”), *atı kötrülmüş* “adı yüksek, ulu, yüce” (*kötrül-* “yükselmek, yücelmek”). (Gabain, 2000, s. 53).

Bilgen, Karahanlı Türkçesinde bu ekin fiillere gelerek onlardan sıfat fiil türünde yeni kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *ırgamış* “sallanmış (şey)” <*ırğa- közetmiş* “gözlenmiş (şey)” <*közet-* “ gibi örnekler verir (Bilgen, 1989, s. 69).

Hacıeminoğlu, Haezm Türkçesinde “-mİş” ekinin fiillere gelerek onlarda isim-fiil (fiilimsi) türünde yeni kelimeler türettiğini, çok az kullanılan bir ek olduğunu, bu ekin isim yapan ve isim teşkil eden bir ek olduğunu söyler: *keleş-miş* “sözlü, nişanlı” ME-27/2, *yi-miş* “meyve” HŞ-4172 vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 52).

Ergin, Türkçede bu ekin fiillere “-mİş” şeklinde gelen geçmiş zaman sıfat-fiil eki olduğunu ve bazı sözcüklerde zamanla kalıplaşma yoluyla kalıcı isimler türettiğini söyler (Ergin, 2004, s. 199). Banguoğlu da ekle ilgili Ergin gibi düşünür ve “*geçmiş, dolmuş, ermiş, okumuş, yaratılmış*” vb. örnekler verir (Banguoğlu, 2019, s. 272-273).

Coşkun, Özbek Türkçesinde bu ekin “-miş” biçiminde fiillere gelerek onlardan sıfat ve isim türünde kelimeler türettiğini söyler: *hisâblän-miş* “hesaplanmış”, *keç-miş* “geçmiş” *yaz-muş* “suç” (Coşkun, 2017, s. 71). Farzam ekle

ilgili Coşkun'un düşüncelerine katılır ve şu örnekleri verir: *kil-miş*: “yapılmış” ÖTS. 325. (TS. “yok”). *tur-muş*: “hayat, yaşam” ÖTS. 167. (TS. “yok”). *ye-miş*: ÖTS. 419. ~*ye-miş*: TS. 2164 vb. örnekler verir (Farzam, 2013, s. 322).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin “-mİş, -mUş” biçiminde fiillere gelerek onlardan sıfat-fiil türünde yeni kelimeler türettiği, kullanımının az olduğu görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Yetmıs kap < *yet-mıs kap* “yetmiş”(351).

2. 4. 1. 2. 46. -msä

Ekle ilgili mevcut kaynaklardan yapılan incelemeler sonucunda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezm, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin fiilden isim yaptığını ve işlek olmadığını söyler ve yalnızca şu örneği verir: *öl-i-msä* “ölü, ölü gibi”(Coşkun, 2017, s. 71).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 47. -msıq

Ekle ilgili mevcut kaynaklardan yapılan incelemeler sonucunda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezm, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde ekin fiilden isim yaptığını ve işlek olmadığını söyler ve yalnızca şu örneği verir: *yälä-msıq* “aç gözlü, doymak nedir bilmeyen”(Coşkun, 2017, s. 71).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 48. -mtä

Ekle ilgili mevcut kaynaklardan yapılan incelemeler sonucunda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezm, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Koraş, Çağdaş Özbek Türkçesinde nesne anlamında fiilden isimler yaptığını ve işlek olmadığını söyler: *ösi-mtü* (ÖTİL II, 516): insan, hayvan veya bitkilerden çıkan, sivri veya yumru kısım vb. örnekler verir (Koraş, 1998, s. 298).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 49. -(i)n, -(ı)n, -(ü)n

Genel olarak bu ek, fiillere gelerek onlardan fiilin belirttiği çeşitli anlamlarda isim ve sıfat türünde yeni kelimeler türeten, işlek bir ektir. Ek ünsüzle biten bir sözcüklere ünsüz aracılığıyla; ünlü ile biten bir sözcüklere ise doğrudan gelir.

Gabain, Eski Türkçe döneminde fiillere gelen ve işlek olmayan bu ekin sıfat türünde yeni kelimeler türettiğini söyler ve ekle ilgili *ütün* “duman” (*tüt-* “tutmek”), *tirin* “kalabalık, cemaat” (*tir-* “dermek, toplamak”), *tügün* “düğüm” (*tüg-* “dügümlemek”)” gibi örnekler verir (Gabain, 2000, s. 54).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde bu ekin “-n” biçiminde fiillere gelen ve eylemin sonucunda çıkan ürünü gösteren bir yapım eki olduğunu, bu ekle yapılan isimler, edatlar ve sıfat olarak kullanıldığı gibi bağımsız kelimeler olarak da kullanıldığını söyler: **ad-** “ayrılmak”, **adın** < *ad-ı-n* “ayrılmış, başka” (DLT-I 76-11), **bog-** “boğumlamak”, **bogun** < *bog-u-n* “boğum” (DLT-I, 399-3), **budun** < *bud-u-n* < *but-u-n* “millet” (DLT-I, 515-16), **es-** “esmek”, **esin** < *es-i-n* “esinti, hafif rüzgâr” (DLT-I, 77-13), **oyun** > *oy-u-n* “oyalanma, eğleşme” (DLT-I 94-21), **sa-** “saymak”, **san** < *sa-n* “sayı” (DLT-III 157-16), **ya-** “yaklaşmak”, **yak-** “yaklaşmak”, **yakın** < *yak-ı-n* “yakın, yakınlaşmış” (DLT-III, 22-18), **yan** < *ya-n* “yan taraf” (DLT-II, 19-16), **yod-** “yok olmak”, **yodun** < *yod-u-n* “yok olma, tükenmiş”(Hacıeminoğlu, 2019, s. 26).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde bu ekin işlek olmadığını ve fiillere gelerek onlardan değişik anlamlarda somut ve soyut isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler ve ekle ilgili *ak-ı-n* “akın”, *bük-ü-n* “dügüm, büküm”, *büt-ü-n* “bütün” gibi örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 52).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde fiillere gelerek onlardan somut ve soyut isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *ad-ın* “başka, diğer”, *büt-ün* “bütün”, *ék-in* “ekin”, *sağ-ın* “sütlü koyun”, *sa-n* “sayı, hesap”, *toy-un* “doyum, tok”, *tüg-ün* “dügüm”, *tüt-ün* “duman”, *yağ-ın* “yağmur”, *yalı-n* “alev” (Argunşah, 2018, s. 131).

Eckmann da Agunşah gibi, ekin somut ve soyut isimler türettiğini söyler: *çaķın* “ışık, parıltı” (*çaķ-* “çakmak; parlamak”), *ekin* “ekme, ürün, mahsul” (*ek-* “ekmek”), *kişen* “bukağı, tuşak, ayak bağı” (DLT *kişe-* “tuşaklamak, kösteklemek”) vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 51).

Öztürk, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin “-n” biçiminde fiillere gelerek onlardan isim türeten ve işlek olmayan bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *boğ-in* “hece, eklem”, *yâğ-in* “yağış”, *yığ-in* “toplantı, ziyafet”, *tüg-ün* “düğün”, *tüt-ün* “duman”, *ek-in* “ekin”, *kel-in* “gelin” (Öztürk, 2011, s. 22).

Ergin, bu ekin Türkçenin eski dönemlerinden beri var olduğunu, işleklik sahasının çok geniş olmadığını, fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isim türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *tüt-ü-n*, *ek-i-n*, *biç-i-n*, *yığ-ı-n*, *dol-u-n*, *tala-n*, *uzu-n*, *aķ-ı-n*, *gel-i-n*, *koş-u-n*, *büt-ü-n*, *sök-ü-n* vb. örnekler verir (Ergin, 2004, s. 188-189).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin “-n” biçiminde fiillere gelerek somut ve soyut isimler türettiği, işlek olarak görüldüğü, konuşma dilinden kaynaklı bazı sözcüklerde ünlü ve ünsüz seslerin değiştiği tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Cavundän < *cav* – *un* + *dän* “yağmurdan”(928).

Cäķın < *cäķ* - *ın* “yakın”(178, 357, 458, 1014).

Cäķındıng < *cäķ* - *ın* + *dıng* “yakının”(358, 359).

Cäķındäki < *cäķ* - *ın* + *dä* + *kı* “yakındaki”(356).

Ekini < *ek* – *ın* + *i* “ekini”(199).

Kâğınçä < *kâğ* – *ın* + *çä* “kalınca, kalacağına”(349).

Këlin < *kël* – *ın* “gelin”(177, 291, 360, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 624, 691, 795, 875, 898, 109).

Këlinim < *kël* – *ın* + *im* “gelinim”(78).

Këlinding < *kël* – *ın* + *dıng* “gelinin”(614).

Këlinimdän < *kël* – *ın* + *im* + *dän* “gelinimden”(49, 55).

Këlinim < *kël* – *ın* + *im* “gelinim”(78).

Këlinding < *kël* – *ın* + *dıng* “gelinin”(614).

Oyin < *oy* – *ın* “oyun”(864).

Oyundän < *oy* – *un* + *dän* “oyundan”(186).

Uzun < *uza* – *un* “uzun”(401, 733).

2. 4. 1. 2. 50. -nç

Türkçenin en eski dönemlerinden bu yana işlek olarak kullanılan “-nç” eki, fiillerin kök veya gövdelerine gelerek eylemi yapanı, yapılan eylemden etkilenen varlığı ve eylemin sonucunu bildiren ve aşırılık ifade eden kelimeler türeten bir yapım ekidir.

Gabain, Eski Türkçede bu ekin “-nç, -nçu, -nçü” şekillerinde görüldüğü, ekle ilgili belirsiliğin olmasına rağmen “-n” dönüşlülük çatı ekiyle “-ç” fiilden isim yapma ekinin birleşmesiyle oluştuğunu ifade eder: *tegzinç* “tomar, bölüm” (*tegzin-* dönmek, dolanmak”), *abınç* “teselli, avunma”; *abınçu* “teselli”, *alkınçu* öd “ölüm saati” (*alk-* “sona ermek”), *bulunçsuz* “bulunamaz” (*bul-* “bulmak”), *Inanç* “unvan”; *Inançu* şahis ismi (inan- “inanmak”) gibi örnekler verir (Gabain, 2000, s. 54).

Nalbant, “-nç” ekinin Karahanlı Türkçesinde fiillere gelerek onlardan hareket bildiren soyut anlamda isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *kıl-ınç* “ahlâk, huy”, *kork-unç* “korku, korkma”, *kör-ünç* “bir şey seyreden halk”, *kül-ünç* “gülünç”, *öt-ünç* “ödünç” vb. örnekler verir (Nalbant, 2008, s. 136).

Aşçı, Harezmi Türkçesinde işlek olarak görülen bu ekin fiillere gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isim ve sıfat türünde kelimeler türettiğini söyler: *inanç* “*inanç*” <*ina-* *nç*; <**ina-* “güvenmek, inanmak”, “*müsülmân dīn*līg, *ādemīler inancı*” 2v/1 KE. *işenç* “güvenç” <*işen-* (*n*)*ç*; *işen-* “güvenmek”, “*işenç yok hem muṇa kim körse bir tün*” 1070 HŞ. *kazganç* “kazanç”, <*kazğa-* *nç*; <**kazğa-* “kazanmak, zorla elde etmek”, “*İḍiyā maṇa bir hırfe öğretgil (11) anıṇ birle kazğa<n>çumnu yeyeyin ḥalk meni sözlemesünler.*” 134v/11 KE. *kılınç* “davranış, karakter” <*kıl-(i)nç*; <*kıl-* “kılmak, etmek, yapmak”, “*kılınçın mundın edğürek kılurlar*” 3287 HŞ. vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 925-933).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekin fiillerin kök veya gövdelerine “-nç, -anç, -ınç, -inç, -unç, -ünç” şekillerinde geldiğini ve onlardan akıl ve beden hareketleri ifade eden isimler türettiğini söyler ve *ökünç* “pişmanlık, nedamet” (*ökün-* pişman olmak” <*ök-* “düşünmek”), *kılınç* “fiil, davranış” (*kıl-* “yapmak, etmek”), *korkunç* “korku, endişe” *korkun-* “korkuya kapılmak ve korkusunu gizlemeğe çalışmak”, *sağınç* “düşünce, fikir, hayal” (*sağın-* “düşünmek, hayal etmek”, ET. *saḳı* “düşünmek, tasarlamak”), *sevinç* “sevinç, neşe” (*sév-* “sevmek”, *sévün-* “sevinmek”) gibi örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 51).

Korkmaz, Türkçede bu ekin dönüşlü fiillerin gövdelerine “-ç” şeklinde geldiğini ve onlardan çeşitli soyut anlamda isim ve sıfat türünde kelimeler türettiğini söyler: *gönenç, gülünç, iğrenç, inanç, kakınç, kazanç, kıskanç, korkunç, ödünç, sevinç, usanç, utanç* vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 76-77).

Gültekin, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin fiillere “-nch” şeklinde gelerek onlardan isim türünde yeni kelimeler türettiğini söyler: *sevinç/so'yinch* “sevinç, mutluluk”, *işanç/ishonch* “inaç”, *quvonch* “kıvanç”, *qo'rqunch* “korkunç” (Gültekin vd., 2019, s. 37).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin fiillere gelerek zarf türünde isimler türettiği, işlek olmadığı, konuşma dilinden kaynaklı bazı sözcüklerde ünlü ve ünsüz seslerin değiştiği tespit edilmiştir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Algınçä < *al-(ğ)-inç+ä* “alınca, aldığında” (544).

Bêrgınçä < *bêr-(g)-inç+ä* “verdiğinde, verince” (559).

Kâgınçä < *kâğ-inç+ä* “kalınca, kaldığında” (349).

Sâgınçä < *sağ-inç+ä* “sığınca, girdiğinde” (544).

2. 4. 1. 2. 51. -(ı)ndi

Genel olarak Türkçede nadir görülen bu ek, fiillerin kök veya gövdesine gelerek onlardan isim ve sıfat türünde, soyut ve somut anlamda nesne isimleri türeten bir yapım ekidir. Mevcut kaynaklardan ekle ilgili Türkçenin birçok dönem ve lehçesinde bilgiye rastlanılmamıştır.

Bilgen, bu ekin Karahanlı Türkçesinde DLT'deki bilgilerden hareketle fiillere gelerek isim ve sıfat türünde kelimeler türeten bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: **adkındı** “akan (su)” < **ak-**, **ekindi** “ekilen (tohum)” < **ek-**, **salındı** “bırakılan, atılan (şey)” < **sal-**, **itindi** “itilen (şey)” < **it-**, **süpründi** “sürüntü” < **süpür-**, **yonındı** “talaş, yonga” < **yon-** vb. örnekler verir (Bilgen, 1989, s. 72-73).

Ergin, Türkiye Türkçesinde bu ekin “-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü” biçimlerinde fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan farklı anlamlarda kalıcı isimler türeten bir ek olduğunu söyler: *şıpsev-di, külbas-tı, beğen-di* (Ergin, 2004, s. 199).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin fiillere “-(ı)ndi” şeklinde gelerek onlardan soyut anlamda isimler türeten ve nadir kullanılan bir yapım eki olduğunu

söyler: *äs-rä-ndi* “evlâtlık edinilen”, *çıq-ı-ndi* “kalıntı”, *çök-i-ndi* “çekelti” (Çoşkun, 2017, s. 71).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 52. -ng(η)

Bu ek, fiillere gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isim türünde kelimeler türeten bir yapım ekidir. Mevcut kaynaklardan hareketle ek, Türkçenin çoğu dönem ve lehçelerinde görülmemektedir.

Bilgen, Karahanlı Türkçesinde DLT’den elde ettiği bilgiler sonucunda bu ekin fiilere gelere onlardan somut isimler taptığını söyler ve ekle ilgili *çalpañ* “çamur” < *çalpa-*, *iriñ* “irin, cerahat” < *iri-*, *suwlañ* “yapraksız ağaç” < *suwla-* vb. örnekler verir (Bilgen, 1989, s. 71).

Aşçı, Harezmi Türkçesinde bu ekin, “ fiilden isim yapma eki olan “-n” ile “-g” eklerinden kaynaklı bir “-η” nöbetleşmesi olmalı” olduğunu söyler: *bölün* “(saç için) bölük, belek” < *böl-(ü)η*; *belük* “saçın örgülü kısmı” “*Qoş bölünlerni tararda tégme birer zülfdin*” 77v/2 KE. *bulun* “taraf, yön” ~ *bulun* < *bul-(u)η*; krş. *bulun* “köşe”, “*Tört bulun altı cihetdin sekkiz uçmañ bolğuğa*” 181r/16 KE. *iriñ* “irin, cerahat, safra” < *iri-η*; < *yirü-* “bozulmak, çürümek”, “*mezî beş kan aqmaq iriñ saru suw*” 76/3 MM. *kalın* “kalın, çok, kalabalık” < *kalı- η*; < *kalı-* “yükselmek, kalkmak, havaya uçmak”, “*Mekke kâfirlarinğa, Qurayşılarga habar tegdi kim Muhammed kalın çerig (12) birle keldi tēp.*” 39/11 NF vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, 889-902).

Erdem Uçar, bu ekin Çağatay Türkçesinde Eski Türkçe döneminden bu yana nadir kullanılan bir yapım eki olmakla birlikte geçişli ve geçişsiz fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan isim ve sıfat yapan bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *anlı irinli kayın okğa kan bürkürtüm* “Kayından yapılmış kanlı irinli oka kan yürüttüm.” (ŞT 100b/2) (Erdem Uçar, 2011, s. 102).

Çoşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde işlek olamayan bu ekin “-ng” şeklinde fiillere gelerek onlardan isim yapan bir yapım eki olduğunu söyler ve şu örneği verir: *boşa-ng* “boş, işe yaramayan”(Cokun, 2017, s. 72).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 53. -p

Genel olarak bu ek “-p” şeklinde fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan zarf-fiil görevinde kelimeler türeten bir fiilden isim yapım ekidir. Ekin bölge ağızlarında ve atasözlerinde işlek olarak kullanıldığı görülmektedir.

Gabain, Eski Türkçe döneminde “-p” ekinin kalıplaşma yoluyla az sayıda sözcükte yapım eki görevinde kullanıldığı, aslında köken olarak zarf-fiil ekleriyle aynı olduğunu ifade eder ve ekle ilgili *tolp* “bütün, hep” (*tol-* “dolmak”), *top* “hep, bütün” (**to-* “dolu olmak, dolmak”) vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 54).

Aşçı, Harezmi Türkçesinde “-p” ekinin işlek olmayan, fiilden isim yapma eki olduğunu belirtir: *ķop* “çok” <*ko-p*; <*ko-* “koymak” ~ *ķoy-* ~ *kod-*, “*balıķ tēg suwda ölmek tunşuk ķop zār*” 3681 HŞ. *köp* “çok” ~ *köp* <*ķö-p*; <*ķö-* “çok, çoğalmak”, “*saķışsız kōp şükrler ol Tenriğa kim...*” 1v/2 KE. *sarp* “yaklaşılması güç olan, yabanî” <*sar-p*; <*sar-* (birini) azarlamak ve koşmayı haşinleştirmek”, “... *bu Muḥammedni tutsaķ taķı bir sarp tēweke bağlasaķ...*” 19/8 NF. *top* “top; bölük, kısım” <**to-p*; <**to-* “dolmak, şişmek, kabarmak”, “*Arķasında bir top yığaķ ērdi.*” 101v/9 KE vb. örnekler verir (Aşçı, 2019, s. 935-937).

Korkmaz, Türkçede bu ekin “-(y)*Ip*/(y)*Up*” şeklinde fiillere gelerek onlardan biraz önce veya onunla aynı zamanda yapılan zarf-fiiller türeten bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *alıp git-*, *düşünüp bildir-*, *indirip kaldır-*, *yer açıp oturt-*, *uzanıp al-*, *yırtıp at-*, *yorulup dinlen-*, *ah çekip ağla-*, *başını eğip çalış-*, *durup dinlen-* gibi örnekler verir. Bu Ekin aynı zamanda fiillerde yinelemeli zarf-fiiller meydana getirdiğini söyler: *açıp açıp oku-*, *bakıp bakıp gül-*, *durup durup dinlen-*, *dönüp dönüp bak-*, *kaçıp kaçıp git-*, *çalıp çağırıp eğlen-*, *çekip çevirip yürüt-*, *dönüp dolaşıp gel-*, *oturup kalkıp şükret-*, *takıp takıştırıp boy göster-* vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 156).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde işlek olan bu ekin, “-(X)*p*” biçiminde fiillere gelerek zarf-fiiller türettiği, ünsüzle biten sözcüklere yardımcı ünlü aracılığıyla, ünlü ile biten sözcüklere de doğrudan geldiği, Hatay / Ovakent Özbek Türkçesi ağız yapısından dolayı bölgede toplanan atasözlerinde “-(x)*p*” ekinin, ünsüz değişimine uğrayarak “-(x)*b*” şeklinde de kullanıldığı görülmektedir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Alıp < *al* – *ip* “alıp”(310, 1032).

Ācıp < *āç* – *ip* “açık”(889).

- Bâtıp** < *bât* – *ip* “batıp, batarak”(893).
- Bilüb** < *bil* – *üb* “bilip, bilerek”(271).
- Bolup** < *bol* – *up* “olmuş”(227, 426).
- Caläp** < *calä* – *p* “yalayarak”(361).
- Cânip** < *cân* – *ip* “yanıp”(269).
- Câtıp** < *cât* – *ip* “yatıp” (349).
- Cigip** < *ci* – *g* – *ip* “yiyerek, yiyip”(361).
- Ciğlätıp** < *ciğlä* – *t* – *ip* “ağlatarak, ağlatıp”(449).
- Ciläp** < *cil* – *üp* “ağlayıp”(704).
- Çâğıp** < *çâğ* – *ip* “yakıp”(675).
- Çâvup** < *çâv* – *up* “koşarak”(13).
- Kaynätıp** < *kaynä* – *t* – *ip* “kaynatıp, kaynatarak”(513).
- Karäp** < *karä* – *p* “bakınıp, bakarak”(923).
- Kâräyıp** < *kâräy* – *ip* “kararıp”(704, 705)
- Käyıp** < *käy* – *ip* “kayıp”(496).
- Käytip** < *käyt* – *ip* “dönüp”(189, 998)
- Kêlip** < *kêl* – *ip* “gelip, gelerek”(148).
- Kêipti** < *kêt* – *ip* + *ti* “gitmiş”(291).
- Kuyup** < *kuy* – *up* “bırakıp, koyup”(930).
- Külüp** < *kül* – *üp* “gülüp, gülererek”(1027).
- Küldürüp** < *kül* – *dür* – *üp* “güldürerek”(449).
- Köp** < *kö* - *p* “çok, bütün, fazla”(44, 73, 176, 178, 180, 200, 213, 218, 230, 235, 271, 282, 320, 377, 418, 435, 451, 480, 501, 556, 579, 583, 610, 629, 635, 636, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 651, 676, 716, 723, 740, 743, 808, 834, 854, 862, 1018, 1058,
- Köpdî** < *kö* - *p* + *di* “çoğu” (179).
- Köptä** < *kö* – *p* + *tä* “çokta”(637).
- Körîb âl** < *kör* – *ib* “görüp, görerek”(112).
- Körüp** < *kör* – *üp* “görüp”(608).
- Minib** < *min* – *ib* “binip, binerek”(112, 148).
- Sirilip** < *sir* – *il* – *ip* “sürünüp”(616).
- Süyanıp** < *süya* – *n* – *ip* “yalanıp, yalanarak”(923).
- Tëyip** < *të* – (*y*) – *ip* “deyip, diyerek”(54).

Turup < *tur* – *up* “durup”(327).

Tuyup < *tuy* – *up* “doyup, doyarak”(930).

Urup < *ur* – *up* “vurarak”(196).

Vübüp < *vüb* – *üp* “öpüp, öperek”(811).

Yèrip < *yèr* – *ip* “eriyip, eriyerek”(1078).

Yèrinip < *yèrin* – *ip* “erinip, üşenip”(616).

2. 4. 1. 2. 54. -pä

Ekle ilgili mevcut kaynaklardan hareketle Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Genel olarak Özbek Türkçesinde 1 örneğine rastladığımız bu ek, fiillere gelen ve onlardan sıfat türünde isim türeten bir yapım ekidir.

Koraş, Çağdaş Özbek Türkçesinde çok nadir görülen bu ekle ilgili *kör-pä+çä* (KTLS I, 595-825; Özb): minder, şilte vb. örnekler verir (Koraş, 1998, s. 309-310).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin çok nadir olarak kullanıldığı, fiillere gelerek onlardan isim türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğu görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Körpäni < *kör-pä+ni* “minderini” (614).

2. 4. 1. 2. 55. -pän

Ekle ilgili mevcut kaynaklardan hareketle Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir rastlanılmamıştır. Ekin Özbek Türkçesine mahsus olduğu görülmüştür.

Koraş, Çağdaş Özbek Türkçesinde işlek olmayan bu ekin, fiillere gelerek onlardan hareketi yapan kişi anlamında isim türeten bir yapım eki olduğunu söyler ve şu örneği verir: *öl-pän-çi* (ÖTİL II, 504): ölü yıkayan kişi (Koraş, 1998, s. 310).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 56. -pirin

Ekle ilgili mevcut kaynaklardan hareketle Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Coşkun, Özbek Türkçesinde ilek olmayan bu ekin, fiillere gelerek onlardan isim yapan bir yapım eki olduğunu söyler ve şu örneği verir: *ös-pirin* “delikanlı” (Coşkun, 2017, s. 72).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 57. -ş

Genel olarak Türkçenin işlek olan fiilden fiil yapan eklerindendir. Ek, zamanla kalıplaşma yoluyla fiillerden isim yapım eki olarak da kullanıldığı görülmüştür.

Gabain, Eski Türkçe döneminde “-ş” ekinin fiillere gelerek onlardan isim türeten bir ek olduğunu ifade eder ve ekle ilgili *uruş* “savaş” (*ur-* “vurmak”), *küsüş* “arzu, istek” (fakat *küse-* “istemek” olduğuna göre, **küs-e-* ‘nin yanında <**küs+ü-ş*), *busuş* “keder” (fakat *busan-* “üzülmek, kederlenmek”) gibi örnekler verir (Gabain, 2000, s. 55).

Hacıeminoğlu, “-ş” ekinin Karahanlı Türkçesinde fiillere gelerek onlardan soyut kavramlar ve eylemin ifade ettiği hareketi işaret eden isimler meydana getiren işlek bir fiilden isim yapan yapım eki olduğunu söyler: *ag-* “yükselmek”, *agış* < *ag-ı-ş* “yükselme” (KB-903), *al-* “almak”, *alış* < *al-ı-ş* “borçluyu sorguya çekme” (DLT-I, 62-15), *alkış* < *alk-ı-ş* “alkışlama”(KB-1309), *bagda-* “güreşte ayak yakalamak”, *bagdaş* < *bagda-ş* “bağdaş”(K4114), *itiş* < *it-i-ş* “karşı koyma, itişme”(DLT-I, 61-6), *kapuş* < *kap-u-ş* “yağma”(KB-1855), *kir-* “girmek”, *kiriş* < *kir-i-ş* “gelir”(KB-2774), *koldaş* < *kol-da-ş* “arkadaş”(KB-367), *tokış* < *tok-ı-ş* “savaş, vuruşma”(KB-2365), *uk-* “anlamak”, *ukuş* < *uk-u-ş* “akıl, anlayış”(KB-185), *uluş* < *ul-u-ş* “ulus, millet, köy, şehir”(KB-3327), *üküş* < *ükü-ş* “çok, fazla”(KB-151), *ülüş* < *ül-ü-ş* “hisse, pay”(KB-432), *yuluş* < *yul-u-ş* “fidye”(KB-1113) vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 26-27).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde ekin soyut mefhum ve fiilin ifade ettiği hareketi gösteren isimler yaptığını söyler: *bat-ı-ş* “batma” NF-28/8, *bil-i-ş* “biliş” HŞ-226, *in-i-ş* “inme” HŞ-806, *kar-ı-ş* “karış”, ME-139/2, *kör-i-ş* “görüş” HŞ-29, *kül-ü-ş* “gülüş” HŞ-3405, *ohşa-ş* “benzer” NF-34/7, *sak-ı-ş* “sayı” HŞ-46/8, *tog-ı-ş* “doğuş” NF-28/7, *uk-u-ş* “anlayış, idrak” HŞ-157, *ul-u-ş* “boy, fırka, taife” KE-23/4,

ula-ş “daima” HŞ-443, *ur-u-ş* “vuruş” HŞ-471; NF-18/6, *ül-ü-ş* “pay, hisse” HŞ-69/30 vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 52-53).

Argunşah, Çağatay Türkçesin döneminde “-*Iş*, -*Uş*, -*ş*” ekinin eylemlerin hareket isimlerini türettiğini söyler: (*bağ-ış* “bakış”, *bar-ış* “varış, gidiş”, *bit-ış* “bitiş”, *kêç-ış* “geçiş, geçme”, *kêl-ış* “geliş” vb.), bu ekin aynı zamanda bazı sözcüklerde zamanla kalıplaşarak kalıcı isimler meydana getirdiğini ifade eder: (*kargı-ş* “bedduâ”, *mênze-ş* “benzer”, *ohşa-ş* “benzer”, *uğ-uş* “anlayış”, *ur-uş* “savaş”, *ül-üş* “hisse, nasip, pay”, *yağ-ış* “yağış” vb.) örnekler verir (Argunşah, 2018, s. 129).

Korkmaz, “-*ş*” ekinin “-(*I*)ş, -(*U*)ş, -(*y*)*I*ş, -(*y*)*U*ş” şeklinde fiillere gelerek onlardan kalıcı ve geçici isimler yaptığını söyler: Kalıcı isimlere (*açış*, *açılış*, *ağlayış*, *bekleyiş*, *bekletiliş*, *damlayış*, *direnış*, *gizleyiş*, *haykırış*, *mimleniş*, *yavaşlayış* vb.), geçici isimlere de (*alkış*, *bağdaş*, *bağış*, *barış*, *çöküş*, *dalaş*, *biliş*, *tanış*, *değiş* - *tokuş*, *deyiş*, *dikiş*, *geviş*, *gidiş-geliş*, *iniş*, *kapış*, *oynaş*, *sarmaş dolaş*, *savaş*, *yağış*, *yanlış* vb.) örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 169-170).

Ergin, Türkçede bu ekin fiillerin kök ve gövdelerine “-*mağ* -*mek* ve -*ma*, -*me*” şekillerinde gelerek onlardan fiil isileri türettiğini, bazı sözcüklerde zamanla kalıplaşarak kalıcı isimler de türettiğini söyler: iş ifade eden fiil adlarına (*al-ı-ş*, *gel-i-ş*, *ara-y-ı-ş*, *söyle-y-i-ş*, *otur-u-ş* vb.), nesne isimlerine de (*at-ış*, *bul-uş*, *bağ-ış*, *göster-ış*, *doğ-uş*, *gül-üş*, *dur-uş*, *ver-iş* vb) örnekler verir (Ergin, 2004, s. 187).

Öztürk, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin “-*ş*” şeklinde fiillere gelerek onlardan fiil isimleri türeten ve bazen kalıcı isimler türettiğini ve işlek bir fiilden isim yapan yapım eki olduğunu söyler: *buril-ış* “kıvrım”, *körin-ış* “kılık, kıyafet”, *täni-ş*, *bil-ış* “tanıdık”, *oxşā-ş* “benzer, gibi”, *izlā-ş* “çalışma”, *işān-ış* “güvenme”, *yoqāl-ış* “kaybetme, ayrılış”, *köm-ış* “defnetme, gömme” (Öztürk, 2011, s. 22).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde işlek olmayan bu ekin, “-(*X*)ş, -*ş*” biçiminde fiillere gelerek fiil isimleri ve bazı sözcüklerde kalıcı isimler türettiği görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Biliş < *bil* – *ış* “biliş”(285).

Kerişkäning < *ker* – *ış* + *kän* + *ing* “atıştığın”(944).

Uruştıradı < *ur* – *uş* + *tır* + *ä* + *dı* “dövüştürür”(28).

Uruşsä < *ur* – *uş* + *sä* “dövüşürse”(609).

Uruştä < *ur – uş + tä* “savaşta”(134, 182).

Uruşmä < *ur – uş + mä* “dövüşme”(694).

Uruşmägän < *ur – uş + mä + gän* “savaşmayan”(621).

Uruşkäning < *ur – uş + kän + ing* “tartıştığım”(944).

Täniş < *tän – iş* “tanış”(285).

Vuruşka < *vur – uş + ka* “savaş” ~ uruş- “vuruş”(1010, 1011).

Yäräştirädi < *yärä – ş + tır + ä + dı* “barıştıır”(28).

2. 4. 1. 2. 58. -t

Türkçenin hemen hemen her döneminde ve lehçesinde işlek olarak görülen bu ek, fiillerin kök veya gövdelerine gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isimler türeten bir fiilden isim yapan yapım ekidir. Ek, ünlü ile biten sözcüklere doğrudan, ünsüz ile biten sözcüklere ise yardımcı ünlü aracılığıyla gelir.

Gabain, fiilden isim yapma “-t” ekinin Eski Türkçede fiillere gelerek onlardan isim türettiğini söyler ve ekle ilgili *sığıtçı* “ağlayıcı, yasçı” (**sığ-* “ağlamak” krş. *sık-(ı)t+a-* “feriyat etmek”), *adırt* “fark, ayırma” (*ağır-* “ayırma”), *boşğüt* “öğüt” (*boşğun-* “öğrenmek”) gibi örnekler verir (Gabain, 2004, s. 55).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde “-t” ekinin Eski Türkçe döneminden beri işlekliliğini devam ettirerek Karahanlı dönemine kadar geldiğini ve metinlerde çok sık görüldüğünü söyler: *adırt* “ayırma”, *adırt* < *adırt-t* “ayırma” (KB-1845), *art-u-t* “armağan”(KB-1769), *basut* < *bas-u-t* “yardım, arka” (KB-2502), *baya-* “önce olmak, zaman geçmek”, *bayat* < *baya-t* “Tanrı’nın Kadim sıfatı” (KB-42), *karşut* < *karış-u-t* “zıt”(DLT-I, 451-16), *kedüt* < *ked-ü-t* “iyilecek şey” (DLT-I, 12-4), *kon-* “konmak”, *konut* < *kon-u-t* “konulan yer”(KB-4471), *köç-* “göçmek”, *köçüt* < *köç-ü-t* “göç atı; at”, *ö-* “düşünmek”, *öğüt* *ög-ü-t* “nasihat”, *öl-* “ölmek”, *ölüt* < *öl-ü-t* “birbirini öldürme, öldürüşme” (DLT-I, 52-1), *öt* < *ö-t* “öğüt, fikir” (KB-1447) vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 27).

Hacıeminoğlu, fiilden isim yapan “-t” ekinin Harezmi Türkçesi döneminde fiillere gelen ve az sayıda sözcükte kullanılan, “mücerret ve müşahhas isimler” türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *ar-t* “art, arka” NF-182/1, *köze-t* “bakma” HŞ-1480, *mün-ü-t* “binek atı” ME-4/3, *öğü-t* “öğüt, nasihat” HŞ-2950, *uya-t* “utanma” HŞ-2959, *üst* < *üz-t* “üst, yukarı” NF-7/1, *yan-u-t* “cevap” HŞ-288/5 (Hacıeminoğlu, 1997, s. 53).

Argunşah, fiilden isim yapan bu yapım ekinin Çağatay Türkçesi döneminde fiillere “-t, -At” şeklinde geldiğini, fiillerin özne veya nesnesine işaret eden çeşitli anlamlarda isimler türettiğini söyler: *kêç-it* “geçit”, *ögü-t* “öğüt”, *kuru-t* “kuru peynir”, *öl-et* “salgın hastalık”, *uya-t* “utanç”, *yan-ut* “yanıt, cevap” (Argunşah, 2018, s. 131).

Eckmann da Argunşah gibi ekin Çağatay Türkçesinde fiillere gelerek değişik anlamlarda isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler ve *kêçit* “geçit” (*kêç-* “geçmek, aşmak), *ölet* “hayvan hastalığı, hayvan ölüsü” (*öl-* “ölmek”), *uyat* “utanç” (*uya-* “utanma”) gibi örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 53).

Korkmaz, Türkçede bu ekin geçişli ve geçişsiz, tek veya çok heceli fiillere gelerek onlardan soyut ve somut isimler ve sıfat türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *art* (<ET *ar-* “dolaşmak”), *ayurt* (<ET *ağurt*), *büget*, *büvet* “su birikintisi, gölcük”, *düşüt* “düşük”, *geçit*, *gülüt* “gülünçlü söz”, *kavut* “kavrulmuş buğday, ahlat”, *korkut* “un ve yağla yapılan şekersiz bir yemek türü” gibi örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 170).

Ergin, “-t” ekinin Eski Türkçe döneminden bu yana görülen bir ek olduğunu, Eski Türkçe döneminde daha işlek olan bu ekin günümüze geldikçe kullanımının çok azaldığını ve işlekliliğini kaybettiğini söyler: *geç-i-t*, *ög-ü-t*, *ayır-t*, *kuru-t*, *um-u-t*, *yoğur-t*; Eski Anadolu Türkçesinde *iç-i-t* “içilecek şey”, *bin-i-t* “binilecek şey” gibi örnekler verir (Ergin, 2004, s. 194-195).

Karağaç, “-t” ekinin Eski Türkçeden beri işlek olarak kullanılan, bugün ise sadece birkaç örnekte görülen bir ek olduğunu söyler: Ek, eylem sonucu ortaya çıkan nesnenin adını yapar: *an-* > *anıt*; *dik-* > *dikit*; *geç-* > *geçit*; *kan-* > *kanıt*; *kes-* > *kesit*; *soy-* > *soyut*; *taşı-* > *taşıt*; *um-* > *umut*; *yaz-* > *yazıt* vb. örnekler verir. Yanlış örneksime ile birkaç ada da ekin getirildiği söyler: *yaş* > *yaşıt*; *eş* > *eşit* (Karağaç, 2016, s. 295).

Coşkun, Özbek Türkçesinde “-t” ekinin fiillere gelerek onlardan kelime türeten ve işlek olmayan bir ek olduğunu söyler. Ekle ilgili yalnızca şu örneği verir: *çiq-ı-t* “çıkıntı” (Coşkun, 2017, s. 72).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde işlek olmayan bu ekin “-t” biçiminde fiillere gelerek çeşitli anlamlarda isimler türettiği, ünsüzle biten sözcüklere yardımcı ünlü aracılığıyla, ünlü ile biten sözcüklere de doğrudan geldiği, bölgede kullanılan konuşma dilinden dolayı ünlü ve ünsüz bazı seslerde ses değişiklikleri görülmektedir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Cärti < *cär* – *ti* “yarım”(241, 288, 330, 406, 407, 853).

Cärtısı < *cär* – *tu* + *sı* “yarısı”(267).

Cärtını < *Cär* – *tu* + *m* “yarısını”(314).

Zordiki < *zor* – *di* + *ki* “güçlünün, gücü olanın”(1088)

Kürdiki < *kür* – *di* + *ki* “Körünkü, kör olanın”(1088).

2. 4. 1. 2. 59. -tä

Türkçenin hemen hemen tüm dönem ve lehçelerinde çok nadir görülen ve Özbek Türkçesine mahsus bir fiilden isim yapım ekidir.

Koraş, bu ekin Çağdaş özbek Türkçesinde fiillere gelen bir isim yapım eki olduğunu ve sadece 1 kelimeye tespit edildiğini söyler ve şu örneği verir: *qärä-tä* (ÖTİL II, 553): doğrulanmış (Koraş, 1998, s. 315).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 60. -täk

Ekle ilgili mevcut kaynaklardan hareketle Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Coşkun, Özbek Türkçesinde bu ekin “-*täk*” şeklinde fiillere gelerek onlardan isimler türeten ve işlek olmayan bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler ve şu örneği verir: *böl-täk* “ufak parçalara bölünmüş” (Coşkun, 2017, s. 72).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

3. 4. 1. 2. 61. -ü

Bu ek, Türkçede fiillerin kök veya gövdesine gelen ve onlardan somut ve soyut isimler türeten bir yapım ekidir.

Ergin, bu ekin Eski Türkçede “-*gI*, -*gU*, -*ġI*, -*ġU*” şeklinde olduğu zamanla ekin önündeki “-*g*” ünsüzünün düştüğünü söyler: *korq-u* (< *korq-ġu*) gibi. Ergin, bu ekin günümüzde fiillere gelerek onlardan isimler türeten bir yapım eki olduğunu ve işlek olarak bulunduğunu söyler: yaz-ı, sık-ı, yap-ı, ayr-ı, çat-ı, bat-ı, yat-ı, şaş-ı, tart-ı, say-ı, diz-i, çiz-i, çek-i, dur-u, doğ-u, dol-u, pus-u, öl-ü, sür-ü vb. örnekler verir (Ergin, 2004, 192-193).

Koraş, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin “-g, -ğ” biçimlerinin olduğu ve “-ü” şeklinde kullanımın çok az bulunduğunu söyler: *sür-ü* (ÖTİL II, 88): (=sürüv)sürü vb. örnekler verir (Koraş, 1998, s. 316).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin fiillerin kök veya gövdesine gelerek onlardan isim türünde kelimeler türettiği, ünlü ve ünsüz bazı seslerde bölge ağızlarından kaynaklı değişiklikler görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Ayrı < *ay(i)r-i* “ayrı, farklı”(518).

Suru < *sur-u* (ğ) “sürü”(299).

Tulä < *tul-ä* “dolu”(888)

Völük < *völ-ü* (k) “ölü” (154, 388, 410).

Völüm < *völ-ü+m* “ölüm”(365, 419)

Völümdän < *völ-ü+m+dän* “ölümünden”(208, 396).

2. 4. 1. 2. 62. -v

Genel olarak fiilden isim yapan “-v” eki, Eski Türkçe döneminde görülmeyen ve diğer dönemlerde de çok az sözcükte görülen, fiillere gelerek onlardan çeşitli anlamlarda isimler türeten bir fiilden isim yapım ekidir.

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekin fiillere “-v, -Av” şekillerinde gelerek onlardan isim türünde yeni kelimeler türeten bir isim yapım eki olduğunu söyler: *bilev* “bileği”, *bütev* “bütün, hep”, *yasav* “dizi, sıra; düzen, nizam” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 53).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde “-v, -Av (< -GU)” şeklinde bulunduğunu, “-GU” ekinin ünlüsünün düşmesiyle oluştuğunu söyler: *bile-v* “bileği”, *büt-ev* “bütün”, *küye-v* “(< *küde-gü*) “güvey, demat”, *sakla-v* “bekçi”(Argunşah, 2018, s. 131).

Korkmaz, “-v, -(A)v” ekinin Oğuz-Türkmen lehçelerinde olmadığını, eski “-AgU” ekinden geliştiğini ve bu ekin Kıpçak grubu lehçelere özgü olduğunu, ekin bir hareketin sonucu olan isimler türettiğini söyler: *işlev*, *görev*, *ödev*, *saylav*, *söylev*, *türev* gibi. Bu kelimelerden “saylav” sözü tutunamadığı için yerini “milletvekili” adına bırakmıştır. Kamûs-ı Türkî’de *takav* “at nalı” (< **tak-**), *bitevi* “bir düzeye, boyuna, sürekli olarak, aynı biçimde” (< **bit-**), *yağlavı* “pek büyük yağ tavası” (< **yağla-**) gibi örneklerin görüldüğünü söyler (Korkmaz, 2019, s. 171).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin fiilere “-(u)v” biçiminde gelerek onlardan fiil isimleri türeten bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *alış-uv* “çarpişma, çatışma”, *aş-uv* “aşma, artma”, *gäpläş-uv* “söyleşme”, *köriş-uv* “görüşme”, *qorq-uv* “korku”, *taniş-uv* “tanışma”. Bu ekin ünlü ile biten fiillerin kök veya gövdelerine “-(u)v” yapım eki getirildiği zaman, kök veya gövde sonunda bulunan “ä” ünlüsü “ä” ünlüsüne dönüştüğünü söyler: *maqtä-v* < **maqtä-** “övmek, övgü”, *ölçä-v* < **ölçä-** “ölçü” (Coşkun, 2017, s. 72).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 63. -(u)vçi, -güvçi, -ğuvçi

Ekle ilgili elimizdeki kaynaklarda Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Coşkun, bu ekin Özbek Türkçesinde fiillere “-(u)vçi, -güvçi, -ğuvçi” biçimlerinde gelerek onlardan değişik anlamalarda isimler türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *äl-uvçi* “alıcı”, *keltir-uvçi* “getiren kimse”, *öldir-uvçi* “katil”, *qıl-uvçi* “yapıcı, yapan”, *qızık-uvçi* “ilgilenen”, *tart-uvçi* “çekici gelen”, *toydir-uvçi* “doyurucu, doyuran”, *ur-uvçi* “dövüşçü”, *äsrä-ğuvçi* “saklayan, koruyan”, *de-güvçi* “diyen”, *istä-güvçi* “isteyen”, *sözlä-güvçi* “konuşan”, *ye-güvçi* “yiyen”. Ek ünlüyle biten fiillere getirildiğinde fiilin sonunda bulunan “ä” ünlüsü “ä” ünlüsüne dönüşür: *işlä-vçi* < **işlä-** “görevli, çalışan”, *qaltirä-vçi* < **qaltirä-** “titreyen”, *qärälä-vçi* < **qärälä-** “kınayan, kınayıcı”, *oynä-vçi* < **oynä-** “oyuncu, oynayan”, *söylä-vçi* < **söylä-** “konuşmacı”, *tergä-vçi* < **tergä-** “soruşturmacı”, *yäşä-vçi* < **yäşä-** “sakin, oturan”, *zähärlä-vçi* < **zähärlä-** “zehirleyen”(Coşkun, 2017, s. 73).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekin bölgede kullanılan ağız farklılıklarından dolayı “-(u)vçi, -güvçi, -ğuvçi” şeklinde gelen ek, sözcüklerde “(x)vgIç” şeklinde geldiği görülmüştür.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Mingiçi < *min-giç+i* “binicisi” (801).

Cigiç < *ci-giç* “yiyene” (73).

Ķālgıç < *Ķāl-gıç* “kalıcı” (539).

İşlägiç < *iş+lä(v)-giç* “işleyen, çalışan” (73).

Vötkiç < *vöt-kıç* “geçici”(539).

2. 4. 1. 2. 64. -y

Ekle ilgili mevcut kaynaklardan hareketle Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Türkiye Türkçesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Koraş, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin “-y” şeklinde fiillere gelerek onlardan isimler türeten ve işlek olmayan bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler ve şu örneği verir: yaşlä-y (ÖTİL I, 264): yaş halde (Koraş, 1998, s. 323).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ekle ilgili yapılan incelemeler sonucunda herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır.

2. 4. 1. 2. 65. -z

Türk dilinin en eski ve işlek olmayan eklerinden biri olan “-z” eki, fiillere gelerek onlardan farklı anlamalarda özne ve nesne işlevinde sıfat ve isim türünde yeni kelimeler yapan bir yapım ekidir.

Eski Türkçede bu ek için Gabain, “-z” ekinin çok eski bir ek olduğunu ve fiillere gelerek onlardan isim dışında sıfat da yapabileceğini söyler: *uz* “usta, iyi” (*u-* muktendir olmak”), *söz* “söz” (Osmanlıca *sö-y+le-* “söylemek” ile aynı kökten), *semiz* “semiz, besili” (*sem-r-it-* “semirtmek” ile aynı kökten)” örneklerini verir (Gabain, 2000, s. 55).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde bu ekin metinlerde “*müstakil isimler*” yapan bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *agı-* “konuşmak, söylemek”, *agız* < *agı-z* “ağız, konuşma organı” (KB-1431), *ba-* “bağlamak”, *baz* < *ba-z* “yad, yabancı, garib” (DLT-III, 148-21; KB-2495), *bog-* “boğumlamak”, *boguz* < *bog-u-z* “boğaz” (KB-993), *bu-* “donmak”, *buz* < *bu-z* “buz”, *ediz* < *edi-z* “yükselmek, yüksek yer, herşeyin yükseği”(KB-24), *i-* “yürümek, takip etmek”, *iz* < *i-z* “iz, nişan” (KB-235), *kö-* “yanmak”, *köz* < *kö-z* “ateş”(DLT-I, 337-12), *köz* < *kö-z* “göz”(KB-315), *küvez* < *kügez* < *küge-z* “mağrur, kendine güvenen”(DLT-I, 252-18) (Hacıeminoğlu, 2019, s. 27). Şenel Temizsoylu, KB’de “-z” ekinin soyut isimler ve sıfat türünde kelimeler türeten fiilden isim yapan bir yapım eki olduğunu söyler ve Hacıeminoğlu’ndan farklı olarak *yawuz* “kötü” < *yaw-* “yavlak, kötü”, *yetiz* “geniş” < *yet-* “yetmek” gibi örnekler verir (Şenel Temizsoylu, 2002, s. 79).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde “-z” ekinin fiillere gelen ve onlardan soyut ve somut isimler yapan, az sayıda sözcükte görülen bir fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *ağı-z* “ağız”, *boğ-u-z* “boğaz”, *i-z* “iz”, **kiyiz** < *ki-đ-i-z* “keçe”, *kö-z* “göz”, *sö-z* “söz”, **tiz** < *ti-z* “diz”, *u-z* “mahir, usta”, *yit-i-z* “yüce, yüksek” (Hacıeminoğlu, 1997, s. 53).

Eckmann, bu ekin Çağatay Türkçesinde seyrek olarak kullanılan fiilden isim yapım eki olduğunu söyler: *boğuz* “boğaz”, *tüküz* “tam, bütün” (Eckmann, 2005, s. 53).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde bu ekin fiillere gelerek onlardan organ adaları türeten bir yapım eki olduğunu söyler: *boğ-uz* “boğaz” örneğini verir (Argunşah, 2013, s. 110). Eckmann da bu ek için *boğuz* “boğaz” (**boğ-** “boğmak, boğazlamak”), *tüküz* “tam, bütün” (bk. **tüke-l** “hep, bütün”, **tüke-n-** “tükenmek, bitmek”) vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 53).

Korkmaz, “-z” eki Türkçenin çok eskiden beri olan eklerinden biri olduğunu ve zamanla işlevliğini yitirdiği ve eskisi kadar kullanılmadığını, tek ve çift heceli sözcüklerin sonunda görülen bu ekin ayrımının kimi zaman çok zor olduğunu, bu durumun ekin zamanla sözlere çok iyi kaynadığını, fiillere gelerek onlardan isim ve sıfat türünde kelimeler türettiğini söyler ve ekle ilgili *ayaz*, *boğaz* (<**boğ-**), *haylaz* “ömrünü hay huy ile boş geçiren kimse” (<**hayla-**), *öz* (<**ö-** “hatırlamak, düşünmek”), *söz* (**sö-** “söylemek”), *uz* “usta, uzman” (<**u-** “yeterlik göstermek”), *yıldız* (***yultri-** “parlamak”) vb; (sıfatlar) *cılız*, *düz*, *haylaz* “tembel, aylak” vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 171-72). Banguoğlu da ekle ilgili Korkmaz’ın düşüncelerine katılır ve “*titiz*, *ucuz*, *yavuz*, *cılız*, *temiz*, *semiz*, *kuduz*, *uyuz* vb.” örnekler verir (Banguoğlu, 2019, s. 263).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde ve bölgede işlek olan bu ekin, “-z” biçiminde fiillere gelerek organ adları, soyut, somut adlar ve sıfat olarak kullanılan adlar türettiği, bölgenin farklı ağız yapılarından dolayı bazı sözcüklerde ses değişiklikleri görülmektedir.

Ekle ilgili atasözlerinde tespit edilen örnek sözcükler şunlardır:

Åčköz < *åç* + *kö* – *z* “açgöz, açgözlü”(162).

Åvuz < *åvu* – *z* “ağız”(162, 330, 445, 636, 821).

Åvuzdu < *åvu* – *z* + *du* “ağız”(821, 1070).

Åvuzka < *åvu* – *z* + *ka* “ağza”(214, 266).

Åvuzdän < *åvu* – *z* + *dän* “ağızdan”(161, 266, 524, 1031).

Åvuzlärngdägını < *åvu* – *z* + *lär* + *ing* + *dä* + *gı* + *n* + *ı* “ağızlarındakini”(448).

Åvzu < *åvu* – *z* + *u* “ağzi”(115, 165, 168, 374, 925, 987, 988, 1036).

Åvzudä < *åvu* – *z* + *u* + *dä* “ağzında”(167).

Åvzung < *åvu* – *z* + *ung* “ağzın”(889).

Åvzunggä < *åvu* – *z* + *ung* + *gä* “ağzına”(169, 531).

Köz ~ küz < *kö* – *z* “göz”(12, 162, 220, 632, 653, 656, 658, 662, 663, 670, 677, 761, 762, 884, 909, 1044).

Közü ~ Közi ~ küzi < *kö* – *z* + *ü* “gözü”(25, 198, 339, 506, 603, 650, 683, 773, 841, 987).

Közgä < *kö* – *z* + *gä* “göze”(535, 651, 660, 661, 678).

Közdäy < *kö* – *z* + *i* + *däy* “gözü gibi”(339).

Közing < *kö* – *z* + *ing* “gözün”(402, 669, 680, 760).

Közlärigä < *kö* – *z* + *lär* + *i* + *gä* “gözlerine”(19).

Közliding < *kö* – *z* + *li* + *ding* “gözlünün”(25).

Közüdän < *kö* – *z* + *ü* + *dän* “gözünden”(72, 329, 381, 657).

Közüngiz < *kö* – *z* + *üng* + *iz* “gözünüz”(681).

Közüm < *kö* – *z* + *üm* “gözüm”(667, 668).

Közüngä < *kö* – *z* + *üng* + *gä* “gözüne”(533, 622).

Közüngdi < *kö* – *z* + *üng* + *di* “gözünü”(525).

Közdi ~ Küzdi < *kü* – *z* + *di* “gözü”(407).

Közdüng < *kö* – *z* + *düng* “gözün”(659).

Közdü < *kö* – *z* + *dü* “gözü”(664, 665, 666).

Közläydı < *kö* – *z* + *läydı* “gözler”(755).

Közüyäm < *kö* – *z* + *ü* + *yäm* “gözü de”(424).

2. 5. İsim ve İsim Türleri

Türkçe, dünya tarihinin gelmiş geçmiş en eski ve zengin dillerinden biridir. Türk dilinin bünyesinde barındırdığı zengin kelimeleri anlam ve görev bakımından çok sayıda Türkolog incelemiş ve önemli çalışmalar ortaya konulmuştur. Günümüzde birçok yeni çalışma hâlâ hız kesmeden yapılmaya devam edilmektedir.

Bu bölümde elimizdeki kaynaklardan hareketle dildeki isim türünde kelimelerin anlam ve görev bakımından araştırmacılar tarafından nasıl işlendiğini ve hangi sonuçlar elde edildiğini göreceğiz.

“Genel olarak herhangi bir şeyi anlatmak, tanıtmak veya tanımlamak amacıyla söylenen ve varlıkları farklı anlamlarda karşılayan kavram veya söze, isim denir.” (TS, 2005, s. 17).

Aristoteles, dünyanın felsefe alanında yakından tanıdığı önemli bir isimdir. Tarihte dil üzerinde -Eski Yunanca- gramer ve mantık açısından ilk çalışmayı yapmış ve bu çalışmalarını *“Poetika, Peri Hermeneias ve Retorik”* adlı eserine aktarmıştır. Diğer taraftan dil üzerinde Aristoteles’ten sonra çalışma yapan kişi Sokrates’tir. Kelimeleri isim ve fiil olmak üzere iki grupta incelemiştir (Örs, 2013, s. 83-84).

Kelimelerin cezbeden dünyasına meraklı adımlar atan insanoğlunun bu alanda gün geçtikçe ilerleyişi hızlı bir şekilde sürmüştür, dil ve gramer üzerine dünyanın dört bir yanında önemli çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum özellikle Türk dilinde açıkça görülmektedir.

A. Von Gabain, *“Eski Türkçenin Grameri”* adlı eserinde Türk dilini tarihi ve çağdaş lehçeleri olarak yapmış olduğu dönemsel çalışmaları, *“İsimler, Fiiller, Ünlemler, Edat ve Edat Benzeri Ekler”* başlıkları altında ayrıntılı bir çalışma ortaya koymuştur. (Gabain, 2000, s. 101-105). Gabain’in bu önemli çalışması Eski Türkçe dönemine büyük bir kapı açmış, sonraki çalışmalara ışık olmuştur.

Şinasi Tekin, *“Eski Türkçe”* adlı eserinde Eski Türkçe döneminde kelimeleri anlam ve işlev bakımından *“isim ve fiil”* olmak üzere iki gruba ayırır. Tekin fiil dışında bulunan, *“isim, sıfat, zamir, edat, zarf, edat, bağlaç, sayı isimleri”* gibi grupları isim grubu içine alır ve inceler (Tekin, 1992, s. 69-119).

Necmettin Hacıeminoğlu, *“Karahanlı Türkçesi Grameri”* adlı eserinde kelimeleri isimler, fiiller ve edatlar olmak üzere 3’e ayırır ve isim dışında kalan *“sıfat, zamir ve zarf”* türünde kelimeleri de isim soylu sözcükler olarak ifade eder (Hacıeminoğlu, 2019, s. 29-74).

Necmettin Hacıeminoğlu, “*Harezmi Türkçesi Ve Grameri*” adlı eserinde Harezmi Türkçesi döneminde kelimeleri “*isimler, sıfatlar, zamirler, zarflar, edatlar*” olmak üzere 5 başlıkta inceler (Hacıeminoğlu, 1997, s. 61-186).

Mustafa Argunşah, “*Çağatay Türkçesi Grameri*” adlı eserinde kelimeleri fiil ve isim olarak iki grupta inceler. İsimleri, “*İsimler, sıfatlar, sayılar, zamirler, zarflar, edatlar*” olmak üzere 6 gruba ayırır ve inceler (Argunşah, 2018, s. 7-8).

Janos Eckmann, “*Çağatayca El Kitabı*” adlı eserinde genel olarak kelimeleri “*isimler, sıfatlar, zarflar, zamirler, ön çekim edatları ve son çekim edatları, fiiller*” olmak üzere toplamda 7 gruba ayırır (Eckmann, 2005, s. 61-135).

Doğan Aksan, “*Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*” adlı eserinde isim teriminin doğadaki canlı ve cansız varlıkları, duygu ve düşünceleri ifade eden kavram veya sözler olduğunu söyler. Kelimeleri kullanım bakımından “*isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve fiil*” olmak üzere 8 bölümde inceler (Aksan, 1998, s. 86).

Muharrem Ergin, “*Türk Dil Bilgisi*” adlı eserinde “*varlıkları ve mefhumları tek tek karşılayan isimlere has isim, cins karşılayan isimlere ortak isim (cins isim) adını verir.*” Ergin çalışmasında kelimeleri anlam ve görev bakımından “*isim, sıfat ve edat*” türünde toplamda 3 gruba ayırır. Anlam bakımından isim ve fiilleri edatlardan ayıran Ergin, isimleri anlam bakımından fiillerden ayırır, isimleri; “*isimler, sıfatlar, zamirler ve zarflar*” olmak üzere 4 başlık altından gösterir (Ergin, 2004, s. 219-282).

Tahsin Banguoğlu, “*Türkçenin Grameri*” adlı eserinde genel olarak isimleri “*yoğun isimler (özlük isimler) ve yalın isimler (cins isimler)*” olmak üzere 2’ye ayır ve insanın duyu organlarıyla tanımladığı nesne ve varlıkların adlarına yoğun isimler, vasıf ve manevî kavramları ifade eden isimlere de yalın isimler olarak tanımlar (Banguoğlu, 2019, s. 319-322). Banguoğlu, isim ve fiil olmak üzere kelimeleri iki sınıfa ayırır. Ancak kelimeleri anlam ve işlev bakımından iki gruba ayırmanın yeterli olmayacağını düşündüğü için fiil dışındaki bütün kelimeleri isim sınıfında kabul edip isimleri “*isim, sıfat, zamir, zarf, takı (edat), bağlam (bağlaç), ünlem*” olmak üzere 7 grupta düşünür (Banguoğlu, 2019, s. 151-152).

Zeynep Korkmaz, “*Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*” adlı çalışmasında adı 2 şekilde tanımlar: “1) *canlı ve cansız varlıklar veya somut ve soyut kavramlara ad olan isim türüdür. 2) Bir oluş veya kılış bildiren fiilin dışında kalan tüm*

kelimelere ad denir.” Fiil dışında tüm kelimeleri tür olarak isim kabul eder ve isimleri, “*isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç ve ünlem*” olarak ifade eder (Korkmaz, 2019, s. 229-1027).

Himmet Biray, “*İsimler ve İsimlerin Sınıflandırılması*” adlı eserinde isimler ve fiilleri bir nesnenin veya hareketin adı olduğunu söyler. Kelimeleri toplamda “*isimler, fiiller ve edatlar*” olmak üzere 3 grupta inceler. Ayrıca isimleri “*özel ve cins isimler*” olarak ikiye ayırır (Biray, 1999, s. 3-8).

Günay Karaağaç, “*Türkçenin Dil Bilgisi*” adlı eserinde “*Dil, hem sözlüğü hem de söz dizimiyle bilgilerimizin adlarından oluşan bir bütündür.*” der. Bütün bilgilerimizin ya bir olaydan ya da varlıktan oluştuğunu söyler ve bilgilerimizin isimleri “*sözcükteki türlerine veya söz dizimindeki işlevlerine*” göre 2’ye ayırır. Karaağaç, “*söz dizimindeki işlevlerine göre sözler*” başlığı altında kelimeleri, 7 gruba ayırır: “*ad, sıfat, zarf, zamir, eylem, edat, özel ad*” Sözcük türlerine göre isimleri 12 gruba ayırır ve bunları şu şekilde sıralar: “*1. İnsan ve ilişkileri ifade eden adlar, 2. Bilim ve sanat ile ilgili adlar, 3. Araç, eşya adları, 4. Hayvan ve bitki adları, 5. Kavram adları, 6. İş ve meslek adları, 7. Beslenme adları, 8. Giyim- kuşam adları, 9. Nitelik adları, 10. Mekân ve zaman adları, 11. Soru adları, 12. Hareket adları*” (Karaağaç, 2016, s. 28-47).

Tahir Nejat Gencan, “*Dilbilgisi*” adlı eserinde genel olarak kelimeleri gramer bakımından “*isim, sıfat, zamir, fiil, zarf, bağlaç ve ünlem*” toplamda 8 bölümde inceler. Ayrıca isimleri varlıklara verilişlerine göre “*özel isim, tür ismi*”; varlıkların oluşlarına göre “*somut isim, soyut isim*”; varlıkların sayılarına göre “*tekil isim, çoğul isim*” olarak sınıflandırır (Gencan, 1979, s. 144-152).

M. Kaya Bilgegil, “*Türkçe Dilbilgisi*” adlı eserinde Türk dilinde müstakil anlam taşıyan kelimelerin tümünün isim olduğunu ve bu kelimeleri “*isimler, sıfatlar, zamirler, zarflar, edatlar, bağlaçlar ve ünlemler*” olmak üzere 7 grupta inceler. İsimleri “*Medlûllerinin İçlem ve Kaplamına Göre*” (cins isimler, özel isimler), “*Medlûllerinin Varlık veya Nitelik Oluşuna Göre*” (madde isimleri, mana isimleri) şeklinde iki ana başlık altında toplar (Bilgegil, 1984, s. 168-172).

“*Özbek Tilining Ameliy Grammatikası*” adlı çalışmada Özbek Türkçesindeki kelimeler 5 gruba ayrılır. Bunlar: Müstakil Sözler (*isim, sıfat, san “sayı”, alması “zamir”, fiil ve raviş “zarf”*), Yardamçı Sözler (*komakçi “edat”, bağlavçi “bağlaç” ve yükleme sözler*), Modal Sözler, Undavlar “*ünlemler*” ve Taklid Sözler “*yansım*

kelimeler". isimlerin anlamlarına göre önce Atakli İsimler "*özel isimler*" ve Türdaş İsimler "*tür isimleri*"; daha sonra Konkret İsimler "*somut isimler*" ve Abstract İsimler "*soyut isimler*" olarak sınıflandırıldığı görülür (Abdurahmanov; Rafiyev; Şadmankulova, 1992, s. 119-217).

Ferhat Zeynalov, "*Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*" adlı eserinde kelimeleri anlam ve yapı özelliklerine göre "Esas Kelimeler (*İsim, sıfat, sayı, zamir, zarf ve fiiller*) ve Yardımcı Kelimeler (*bağlaç, edat, goşma "birleşik kelimeler", kipsel sözler ve taklidi sözler*)" olmak üzere 2'ye ayırır. (Zeynalov, 1993, s. 29-46).

Mustafa Volkan Coşkun, "*Özbek Türkçesi Grameri*" adlı eserinde isimleri, canlı veya cansız, somut veya soyut varlıkları tanımak ve tanıtmak için kullanılan kelimeler olarak ifade eder. İsimleri tür olarak 5 gruba ayırır: Özel isimler (*Rāhmātullā, Sāmārquand vb.*), Cins isimler (*kitāb, ādām vb.*), Soyut isimler (*ābro, xayāl vb.*), Somut isimler (*ip, xātin vb.*) ve Topluluk isimleri (*pādā, cāmāāt vb.*). Ayrıca kelimeleri genel olarak "*isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve fiil*" olmak üzere 8 grupta inceler (Coşkun, 2017, s. 81).

Rıdvan Öztürk, "*Özbek Türkçesi El Kitabı*" adlı eserinde kelimeleri dil bilgisi bakımından "*isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve fiil*" olmak üzere 8 başlıkta inceler (Öztürk, 2011, s. 5-6).

Levent Doğan, "*Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*" adlı eserinde kelimeleri "*isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve fiil*" olmak üzere 8 bölüme ayırır (Doğan vd., 2010, s. 375-424).

Mevlüt Gültekin, "*Özbek Türkçesi (Gramer-Metin-Sözlük)*" adlı eserinde kelimeleri "*isimler, sıfatlar, zamirler, zarflar, edatlar ve fiiller*" olmak üzere 6 grupta inceler (Gültekin vd., 2019, s. 7-10).

Türkologlar tarafından yapılan ve ortaya koyulan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda isim ve fiillerin genel olarak geniş anlamlı kelime grupları olduğu, isim ve fiil dışında kalan "*sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç ve ünlem*" gibi kelime gruplarının da anlamlı kelimeler olduğunu ancak "*edat, bağlaç ve ünlem*" gibi kelime gruplarının sınırlı anlamı olduğu, geniş anlamlı kelimeler olarak "*isim, sıfat, zamir, zarf,*" olmak üzere toplamda 4 grupta toplandığını görmekteyiz.

2. 5. 1. İsimler

2. 5. 1. 1. İsmın Çekimi

Türk dilinde isimlerin cümlede bulunan unsurlarla anlam ve yapı yönünden ilişki kurmasını sağlayan gruba isim hâl ekleri denir. İsim hâl ekleri isimlerle diğer sözcükler arasında ilişki kurar. Çoğu zaman eklerle yapılan bu durum bazen karşımıza eksiz olarak da çıkar; ancak sözcüklerin cümle içindeki ilişkiyi kurma noktasında daha çok karşımıza isim hâl ekleri çıkmaktadır. Bu ekler kısaca isimlerin isim, edat ve fiillerle bağ kurmasını sağlar.

Türk dili ve Özbek Türkçesi üzerine yapılmış gramer çalışmalarında isim çekim eklerinin anlamı ve kapsamı konusunda birbirinden farklı pek çok yerli ve yabancı görüş mevcuttur. Gramer alanında yapılan çalışmalarda gerçek isim çekim ekleri olarak hâl ekleri gösterilir. Bunun dışında kalan “*çokluk, iyelik, aitlik ve soru ekleri*” ise işletme ekleri olarak kabul edilir. Bu bilgilerin ışığında Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde isimlere gelen çekim ekleri “işletme ve hâl ekleri” olmak üzere iki grupta incelendi.

İsim çekimi ve hâl ekleri üzerine yapılan ve ortaya konan çok sayıda görüş ve araştırma bulunmaktadır. Ortaya konan araştırma ve görüşler kısaca şu şekildedir:

Talat Tekin, “*Orhon Türkçesi*” adlı eserinde ismin hâllerini 9 başlıkta ele alır: “*yalın, İlgi, belirli nesne, verme-bulunma, bulunma-çıkma, yönelme, eşitlik, araç, birliktelik*” şeklinde verir (Tekin, 1990, 106).

A.Von Gabain, “*Eski Türkçenin Grameri*” adlı eserinde Eski Türkçe döneminde ismin hâl eklerini 9 başlıkta inceler: “*Belirsiz, ilgi, yaklaşma, yükleme, bulunma-ayrılma, ayrılma, vasıta, eşitlik ve yön hâli*” (Gabain, 2000, s. 63-65).

Necmetin Hacıeminoğlu, “*Karahanlı Türkçesi*” adlı eserinde ismin hâllerini 9 grupta inceler: “*yalın, ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma, eşitlik, vasıta, gösterme hâli*” (Hacıeminoğlu, 2019, s. 29-31).

Ahmet Caferoğlu, “*Türk Dili Tarihi-1, 2*” adlı eserinde Karahanlı Türkçesi döneminde gramatikal olarak isim hâl eklerini 9’a ayırır: “*genitif, akuzatif, datif, lokatif, ablatif, instrümental, allatif-direktif, ekvatif ve komparatif*” (Caferoğlu, 2001, s. 98-99).

Hacıeminoğlu, “*Harezmi Türkçesi Grameri*” adlı eserinde isim hâl eklerini 8 grupta inceler: “*ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma, eşitlik, vasıta, yön gösterme (istikamet) hâli*” (Hacıeminoğlu, 1997, s. 61-66).

Recep Toparlı, “*Harezmi Türkçesi*” adlı eserinde isim hâl eklerini 10 başlık altında inceler. Bunlar: “*ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma, vasıta, eşitlik, yön bildirme, aidiyet eki, karşılaştırma eki*” (Toparlı, Vural, 2007, s. 22-23).

Argunşah, “*Çağatay Türkçesi*” adlı eserinde Türkçede isin çekim eklerinin “*çokluk, iyelik, aitlik, durum ekleri, soru eki*” 5 tane olduğunu, Çağatay Türkçesi döneminde bu eklerin Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinden biraz farklılık gösterdiğini söyler (Argunşah, 2018, s. 138).

Janos Eckmann, “*Çağatayca El Kitabı*” adlı eserinde bu eklerin kelimenin kök veya gövdesine gelerek çekimlendiğini, isim çekiminin teklik-çokluk, iyelik ve hâl eklerinden meydana geldiğini ve bu eklerin 9 çekiminin olduğunu söyler: “*yalın, genitif, datif, akkuzatif lokatif, ablatif eşitlik, vasıta ve yön hâli*” (Eckmann, 2005, s. 63-78).

Muharrem Ergin, “*Türk Dil Bilgisi*” adlı eserinde cümlede sözcüklerin kök veya gövdeye gelerek işleklik sağlayan ve sözcüğün ekle ve diğer sözcüklerle münasebetini ortaya koyan ekleri çekim eki olarak tanımlar. Bu anlamda isim çekim eki olma özelliği gösteren bu işlek eklerin isim hâl eki olduğunu, genel olarak gramatikal münasebetler açısından çokluk ve soru eki, iyelik ve hâl eklerinin işletme ekleri olarak söyler ve asıl isim çekim eklerinin hâl ekleri olduğunu söyler. Ergin, bu eklerin toplamda 9 çekimi olduğunu ifade eder: “*nominatif hâli (yalın hâli), genitifhâli (ilgi hâli), akkuzatif hâli (uzaklaşma hâli), datif hâli (yaklaşma hâli), lokatif hâli (bulunma hâli), ablatif hâli (uzaklaşma hâli), instrumental hâli (vasıta hâli), ekvatif hâli (eşitlik hâli), direktif hâli (yön gösterme)*” (Ergin, 2004, s. 220-244)

Ahmet Buran, “*Türkçede İsim Çekim Ekleri*” adlı eserinde isimlere gelip onlarla cümlede diğer öğeler arasında bağ kuran asıl çekim eklerinin isim hâl ekleri olduğunu söyler ve çekim eklerini “*çokluk, iyelik, soru ve hâl ekleri*” olmak üzere 4’e ayırır (Buran, 1999, s. 263-277)

Zeynep Korkmaz, “*Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*” adlı eserinde isim çekim eklerinin isimlere gelerek cümle içinde diğer öğelerle arasında anlam ilişkisi kurmak için isim ve isim soylu kelimelere getirilen hâl ekleri olarak tanımlar.

Korkmaz, isim hâl eklerini 8 başlıkta inceler: “*yalın, ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, çıkma, vasıta, eşitlik durumu*” (Korkmaz, 2019, s. 226-328).

Tahsin Banguoğlu, “*Türkçenin Grameri*” adlı eserinde isimlere ve isim soylu sözcüklere gelen ve onlarda çekim eki görevinde kullanılan, isimlerle diğer sözcükler arasında anlamsal ilişki sağlayan bu yapıların ismin hâl ekleri olduğunu söyler ve isim hâl eklerini iç çekim ve dış çekim ekleri olarak 2’ye ayırır ve “kim” soru zamirine göre ifade eder. İç çekim ekleri: “*kim hâli, kimi hâli, kime hâli, kimde hâli, kimden hâli, kimin hâli*”; dış çekim hâlleri: “*kimle hâli, kimce hâli, kimli hâli, kimsiz hâli*” başlıkları altında inceler (Banguoğlu, 2019, s. 326-339).

Günay Karaağaç, “*Türkçenin Dil Bilgisi*” adlı eserinde ad çekimini, dil kullanımında varlık ile eylem ilişkilerin adlarına ad çekimi olarak tanımlar. Ad çekiminde kullanılan ekleri “*çokluk eki, iyelik eki, durum ekleri, bildirme ve soru eki*” olarak 5 ana başlıkta inceler (Karaağaç, 2016, s. 324-325).

Mustafa Volkan Coşkun, “*Özbek Türkçesi Grameri*” adlı eserinde isimlere gelen çekim eklerini “*Çokluk (Köplik), İyelik (Egâlik), Aitlik (Qaraşlilik), Soru (Sorâq yüklämäsi) ve Hâl (Kelişik) (İlgi, Yükleme, Yönelme, Bulunma, Çıkma, Vasıta, Eşitlik-benzerlik, Yön Gösterme, Sınırlama hâli)* olmak üzere 5 ana başlık altında incelemektedir (Coşkun, 2017, s. 82-87).

Rıdvan Öztürk, “*Özbek Türkçesi El Kitabı*” adlı eserinde isimlere gelen çekim eklerini “*İsimlerde Çokluk, İyelik, Soru ve İsmi Hâlleri (İlgi, Yükleme, Yönelme, Bulunma, Ayrılma, Vasıta, Sınırlama, Eşitlik)*” şeklinde 5 başlık altında inceler (Öztürk, 2011, s. 27-30).

Mevlüt Gültekin, Hikmet Koraş ve Mukhabbat Kurbanova, “*Özbek Türkçesi (Gramer-Metin-Sözlük)*” adlı eserinde isim çekim eklerini isimlerin birbiriyle ve fiillerle münasebetini sağlayan ekler olarak tanımlar. Özbek Türkçesinde ekleri 5 başlıkta toplar ayırır ve şu şekilde ifade eder: 1) *Hâl ekleri: Özbek Türkçesinde bu ekler genellikle tek şekillidir ve “ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma, vasıta, sınırlama, eşitlik hâl eki” olmak üzere 8 gruba ayrılır.* 2) *İsimlerde Çokluk,* 3) *İsimlerde İyelik,* 4) *İsimlerde Aitlik,* 5) *İsimlerde Soru* (Gültekin vd., 2019, s. 39-43).

Levent Doğan, Oğuzhan Durmuş, Bülent Hünerli, Özlem Şuataman ve Ahmediyev Efendiyev, “*Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*” adlı eserinde isimlere gelen çekim eklerini 5 başlık altında toplar. Bunlar: “*İsim hâl ekleri (İlgi, Yükleme,*

Yönelme, Bulunma, Ayrılma, Eşitlik ve Benzerlik, Vasıta, Yön Gösterme, Sınırlama hâli), Aitlik Eki, Çokluk Eki, Soru Eki, İyelik Eki (Doğan vd., 2010, s. 387-389).

“Ovakent Özbek Türklerinden Derlenen Atasözlerinde İsim” adlı çalışmada isim çekim eklerini “ismin çekim hâlleri” başlığı altında Türk dilinin eski ve çağdaş Türk lehçeleri ve ağızları “Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi , Çağatay Türkçesi , Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi ve Hatay / Ovakent Özbek Ağzı” göz önünde bulundurarak incelendi ve eklerin dönemsel farklılıkları tablo yardımıyla konunun başında verildi. Bu konuda Türk dili ve Özbek Türkçesi üzerine önemli çalışmalar yapmış “Zeynep Korkmaz, Muharrem Ergin, Tahsin Banguoğlu, Mustafa Volkan Coşkun, Rıdvan Öztürk, Hüseyin Yıldırım, Mevlüt Gültekin, Ceyhan Vedat Uygur, Levent Doğan...” gibi pek çok araştırmacının gramatikal alanda yaptığı çalışmalara bağlı kalarak atasözlerindeki kelimeleri isim çekim ekleri başlığı altında “çokluk eki, iyelik ekleri, aitlik eki, isim hâl ekleri ve soru eki” biçiminde incelenip aktarıldı. Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde bulunan işletme ve isim hâl eklerini alan sözcükleri bölgede kullanılan biçimleriyle ayrı ayrı tespit edip, ek ve köküne ayırarak bölgedeki anlamları ve atasözü numaralarıyla yazıldı. Aynı sözcük olmasına rağmen en ufak bir farklılık görüldüyse de o şekilde incelendi. Daha sonra tespit edilen eklerin sözcüklerde ve atasözlerinde “kullanım ve işlevleri” hakkında elde edilen bulgular aktarıldı.

Başlıca ismin çekimiyle ilgili ekler şunlardır:

2. 5. 1. 1. 1. Çokluk Eki (Köplik Qoşımçası)

ESKİ TÜRK LEHÇELERİNDE ÇOKLUK EKİ	
ESKİ TÜRKÇE	+ <i>lar</i> , + <i>An</i> , + <i>Kun</i> , + ^o <i>t</i> , + ^o <i>z</i>
KARAHANLI TÜRKÇESİ	+ <i>lar</i>
HAREZMİ TÜRKÇESİ	+ <i>lar</i>
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ	+ <i>lar</i>
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇE VE AĞIZLARINDA ÇOKLUK EKİ	
TÜRKİYE TÜRKÇESİ	+ <i>lar</i>
ÖZBEK TÜRKÇESİ	+ <i>lär</i>
OVAKENT ÖZBEK AĞZI	+ <i>lär</i>

Tablo 1. Eski ve Çağdaş Türk Lehçe ve Ağızlarında Çokluk Ekleri

Ergin, çokluk eki için şunları söyler: “İsim veya isim soylu sözcüklerin kök veya gövdesine gelen ve ismin işaret ettiği nesnenin sayıca birden çok olduğunu

açıkça ifade eden eke denir. Türk dilinin çokluk eki eskiden beri “+LAR” ekidir.” (Ergin, 2004, s. 220-221).

Gabain, Eski Türkçe döneminde çokluk ekinin “+LAR, +An, +Kun, +^ot, +^oz” şekillerinde isimlere, zamirlere, belirsiz sayılara ve çekimli fiillere geldiğini, yardımcı bir işlevinin olduğunu, ekin tek tek kişilerin veya iş ve hareketlerin çokluğu söz konusu olduğunda kullanıldığını, kitabelerde bu ekin el yazma eserlerden daha az kullanıldığını ve isimle bitişik yazılmadığını söyler: *bir+kün, bi+z, är+ün, tigi+t, ulus+taki+lar* “memlekettekiler” vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 62).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi döneminde çokluk ekinin isimlere “-LAR” şeklinde geldiğini ifade eder: *adınlar* < *adın-lar* “başkalar, başkaları”, *asıglar* < *asıg-lar* “faydalar”, *barçalarka* < *barça-lar-ka* “bütünleri, hepsi”, *nasihatların* < *nasihat-lar-ı-n* “nasihatlarını” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 31-32).

Hacıeminoğlu, çokluk ekinin Harezmi Türkçesinde isimlere “-LAR” şeklinde geldiğini söyler: *avcı beg-ler, düşman-lar, halayık-lar, körklüg-ler, murad-lar, öküş ant-lar, peri-ler, reyahin-ler* gibi örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 57).

Argunşah, Çağatay Türkçesi döneminde çokluk ekinin genel olarak isim ve zamirlere “+LAR” şeklinde geldiğini söyler: *ayak+lar* “ayaklar”, *bay+lar* “zenginler”, *bela+lar* “belalar”, *bu+lar* “bunlar”, *ëren+ler* “erenler”, *keçe+ler* “geceler”, *kölege+ler* “gölgeler”, *melik+ler* “melikler”, *müşkil+ler* “müsküller, zorluklar”, *ölüg+ler* “ölüler”, *öy+ler* “evler”, *özge+ler* “başkalar”, *sevdā+lar* “sevdalar”, *sünnet+ler* “sünnetler”, *tanuğ+lar* “tanıklar”, *tün+ler* “geceler”, *yahşı+lar* “güzeller”, *yiğit+ler* gibi örnekler verir.

Türkçe çokluk eki “+LAR” ekinin yanında “+^otn, +^oat, +^oan” gibi Arapça ve Farsçanın çokluk ekleriyle alıntı kelimeler kullanılır: *evvel+^otn* “öncekiler, evvelkiler”, *kerem+^oat* “kerametler”, *peyker+^oan* “yüzler, suratlar” vb. örnekler verir.

Arapça kalıplarla çokluk yapılmış kelimeler Türkçenin kelime hazinesinde görülür: *enbiyā* “peygamberler”, *eşkıyā* “haydutlar”, *etfāl* “çocuklar”, *evkāt* “vakitler”, *ayyām* “günler”, *fukarā* “fakirler”, *fevāid* “faydalar”, *meķābir* “kabirler, mezarlar”, *selāsil* “zincirler” vb. örnekler verir.

Arapça ve Farsça gibi dillerden alıntı olarak geçen bazı kelimeler çoğul olmalarına rağmen çokluk eki aldıkları görülür: *halāyık+lar* “yaratıklar, insanlar, varlıklar”, *selāṭīn+ler* “sultanlar”, *memālik+ler* “memleketler”, *yārān+lar* “dostlar, arkadaşlar” (Argunşah, 2018, s.138-139).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekin “+**lar**” şeklinde isimlere geldiği ve bu dönemde alıntı kelimelerde de görüldüğünü söyler: *ata+lar* “babalar”, *kuş+lar* “kuşlar”, *yiğit+ler* “yiğitler”, *evliya+lar* “velîler”, *hevâs+lar* “hisler” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 61).

Korkmaz, isim ve isim soylu sözcüklere gelen çokluk “+**lar**” ekinin geldiği sözcüklere çokluk anlamı kattığı ve ekin eklendiği sözcüğün sınırları içinde kalan dar bir işletme eki olduğu, iyelik, soru ve isim çekim eklerinden önce geldiğini söyler. Çokluk ekinin isim ve zamir türünde kelimelere gelerek birden fazla varlığı anlatmak amacıyla kullanıldığını ifade eder ve çokluk ekiyle ilgili “*bey+ler*, *oda+lar*, *biz+ler*, *on+lar*” vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 275).

Ergin, Türkçede isimlerin sayı bakımından teklik ve çokluk bildirdiğini, tek bir nesneyi karşılayan isimlere tekil, çoğul ifade eden sözcüklere de çoğul isimler dendiğini, bu ekin isimlere “-**lar**, -**ler**” şeklinde gelerek onlara çoğul anlamı katan bir işletme eki olduğunu ve Türkçede çokluk eki eskiden beri “-**lar**, -**ler**” şeklinde sözcüklere geldiğini söyler ve konuyla ilgili “*ağaç+lar*, *kuş+lar*, *çiçek+ler*, *eski+ler*” gibi örnekler verir (Ergin, 2004, s. 220).

Banguoğlu, çokluk ekinin tekil isimlere gelerek onlara çokluk anlamı kattığını söyler: “*kaz+lar*, *kadın+lar*, *duygu+lar*” vs. örnekler verir. Ekin aynı zamanda miktar anlamında kullanıldığını da ekler: “*kürkler*, *şapkalar*, *ateşler içinde*, *kanlara boyanmış*” gibi örnekler verir (Banguoğlu, 2019, s. 322-326).

Coşkun, Özbek Türkçesinde “+**lar**” çokluk ekinin isim veya zamir türünde kelimelerin kök veya gövdelerine gelerek çok sayıda varlığı ifade ettiğini söyler: *âdâm+lar* “adamlar”, *quvânç+lar* “sevinçler”, *ândişä+lar* “endişeler”, *u+lar* “onlar”. Çokluk ekinin iyelik ve hâl ekleriyle kullanıldığını, iyelik ve hâl eklerinden önce geldiğini söyler: *gäp+lar+i+m* “sözlerim”, *iş+lar+i+ng* “işlerin”, *tamir+lar+i* “damarları”, *kişi+lar+ning* “kişilerin”, *quş+lar+ni* “kuşları”, *därâxt+lar+gä* “ağaçlara”, *sâât+lar+çä* “saatlerce”, *dost+lar+däy* “dostlar gibi” vb. örnekler verir (Coşkun, 2017, s. 82).

Öztürk, Özbek Türkçesinde çokluk ekini “-**lar**” biçiminde kabul eder ve şu örnekleri verir: “*quş+lar*, *kitap+lar*, *qışlâq+lar*, *tiläk+lar*, *âlmä+lar*, *süzüvçi+lar*, *köz+lar*, *yol+lar*, *dost+lar*” gibi örnekler verir (Öztürk, 2011, s. 27).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözleri isim adlı çalışmada çokluk ekinin, sözcüklerde tek şekilli “+**lar**” biçimiyle tekil sözcüklere gelerek onlara çoğul anlamı

katan bir ek olduğu tespit edilmiştir. Bölgede konuşulan birden çok farklı Özbek ağzından dolayı sözcüklerde bulunan ünlü ve ünsüz seslerde farklılıklar görülmüş, sözcük ve ekler hiçbir değişiklik yapılmadan bölge ağzına uygun şekilde aktarılmaya çalışılmıştır.

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “+lär” çokluk ekiyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda tespit edilen örnekler şunlardır:

Ātälär < *ātä* + **lär** “atalar” (558).

Āvuzlärıngdägıni < *āvuz* + **lär** + *ıng* + *dä* + *gı* + *ni* “ağızlarındakini” (448).

Bäççäläri < *Far. bāççä* + **lär** + *i* “çocukları, evlâtları” (128).

Bitlär < *bit* + **lär** “bitler” (839).

Cigitlär < *cigit* + **lär** “yiğitler” (367).

Cıavlärı < *cılav* + **lär** + *ı* “heybeleri, çuvaları” (792).

Fikirlär < *Ar. fikir* + **lär** “fikirler, düşünceler” (539).

İtlär < *it* + **lär** “itler, köpekler” (1085).

İtläräm < *it* + **lär** + *äm* “itler de, köpekler bile” (627).

Kéçäläri < *kéç* – *ä* + **lär** + *i* “geceleeri” (676).

Közlärıngä < *köz* + **lär** + *in* + *gä* “gözlerine” (19).

Kündüzläri < *kün* + *düz* + **lär** + *i* “gündüzleri” (676).

ĶulâĶlärıngä < *ĶulâĶ* + **lär** + *in* + *gä* “kulaklarına”(19).

Suvlärğä < *suv* + **lär** + *gä* “sulara” (164).

Tüyälär < *tüyä* + **lär** “develer” (317).

Tävläri < *täv* + **lär** + *i* “dağları” (386).

Üydäkilär < *üy* + *dä* + *ki* + **lär** “evdekiler” (954).

Yétäkläri < *yétäk* + **lär** + *i* “etekleri” (616).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde “+lär” çokluk ekiyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda çokluk ekinin kullanım ve işlevleri şunlardır:

2. 5. 1. 1. 1. 1. Çokluk Ekinin Sözcüklerde Kullanımları

2. 5. 1. 1. 1. 1. 1. Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde çokluk “+lär” ekinin isim veya isim soylu sözcüklerin kök veya gövdelerine doğrudan geldiği görülmüştür.

Ātālär < *ātā* + **lär** “atalar”, “Ĥudā coldāşing, **ātālär** gābing rāhbāring bosun.”, “*Allah yoldaşın, atalar sözün rehberin olsun.*” (558).

Bäçčäläri < *Far. bāçčā* + **lär** + *i* “çocukları, evlâtları”, “Ātä, yēnä **bäçčäläri** üççün yaşadı.”, “*Baba, ana çocukları için yaşar*” (128).

Bitlär < *bit* + **lär** “bitler”, “Pittaki **bitlär** başgä çıkdı.”, “*Ayaktaki bitler başa çıktı.*” (839).

Cıavläri < *cılav* + **lär** + *ı* “heybeleri”, “Mémän kēldı hoş kēldı, **Cıavläri** boş kēldı.” “*Misafır geldi hoş geldi, Heybeleri boş geldi.*” (792).

Fikirlär < *Ar. fikir* + **lär** “fikirler, düşünceler”, “Häyât vötkiç, **Fikirlär** kalgıç.”, “*Hayat geçici, Fikirler kalıcıdır.*” (539).

İtlär < *it* + **lär** “itler”, “Koçānding kadrini **itläräm** bilädi.” “*Mahallenin kıymetini köpekler de bilir.*” (617).

Kündüzläri < *kün* + *düz* + **lär** + *i* “gündüzleri”, “**Kündüzläri** köp külgän kēçäläri cılaydı.”, “*Gündüzleri çok gülen geceleri ağlar.*” (676).

Ķizil tüyälär < *ķizil tüyā* + **lär** “kızıl develer”, “Cavzä kērsä arpa, bugdāy hās bolädi, Ķilä kērsä **ķizil tüyälär** hoş bolädi.”, “*Cavza (sıcak bir ay) girse arpa, bugday iyi olur, Ķile (sert kış ayı) girse kızıl develer mutlu olur.*” (317).

Ķulāķlāringä < *kulāķ* + **lär** + *in* + *gä* “kulaklarına”, “Āç insānding közlāringä uyķı kirmäydi, **Ķulāķlāringä** nāsihāt kirmäydi.”, “*Aç insanın gözlerine uyku girmez, Kulaklarına nasihat(öğüt) girmez.*” (19).

Pittaki bitlär < *bit* + **lär** “bitler”, “Pittaki **bitlär** başgä çıkdı.”, “*Ayaktaki bitler başa çıktı.*” (839).

Suvlārgä < *suv* + **lär** + *gä* “sulara”, “Avvālki bāhtım tıllä bāhtım, Sungräki vāhtım **suvlārgä** āhtım.”, “*Önceki bahtım altın bahtım, Sonraki vaktim sulara aktım.*” (164).

Tåvläri < *tåv* + *lär* + *i* “dağları”, “Cokluk **tåvläri** ciķitadı.” “*Yokluk (yoksulluk) dağları devirir.*” (386).

2. 5. 1. 1. 1. 1. 2. Çokluk ekinin iyelik ekleriyle kullanıldığı ve işletme ekleri içinde kapsamı dar olduğundan iyelik eklerinden önce geldiği görülmüştür.

Åvuzläringdägni < *åvuz* + *lär* + *ing* + *dä* + *gı* + *ni* “ağızlarındakini”, “Dört kişi bırgä bosä täbädägni tüşürädılär, Ålti kişi bırgä bomäsä **åvuzläringdägni** bérädılär.” “*4 kişi beraber(birlik) olsa tepedekini indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa ağızlarındakini verirler.*” (448).

Bäççäläri < *Far. bāçčā* + *lär* + *i* “çocukları, evlâtları”, “Åtä, yénä **bäççäläri** üççün yaşadı.”, “*Baba, ana çocukları için yaşar.*” (128).

Cıavläri < *cılav* + *lär* + *ı* “heybeleri”, “Mémän kældı hoş kældı, **Cıavläri** boş kældı.” “*Misafir geldi hoş geldi, Heybeleri boş geldi.*” (792).

Közläringä < *köz* + *lär* + *in* + *gä* “gözlerine”, “Åç insäding **közläringä** uyķı kirmäydı, Kuläkläringä näsihät kirmäydı.”, “*Aç insanın gözlerine uyku girmez, Kulaklarına nasihat(öğüt) girmez.*” (19).

Yétäkläri < *yétäk* + *lär* + *i* “etekleri”, “Kélin kældı yérinip **yétäkläri** sirilip.”, “*Gelin geldi erinip etekleri sürünüp.*” (616).

2. 5. 1. 1. 1. 1. 3. Çokluk ekinin aitlik ekiyle kullanıldığı ve aitlik ekinde önce ve sonra geldiği görülmüştür:

Åvuzläringdägni < *åvuz* + *lär* + *ing* + *dä* + *gı* + *ni* “ağızlarındakini”, “Dört kişi bırgä bosä täbädägni tüşürädılär, Ålti kişi bırgä bomäsä **åvuzläringdägni** bérädılär.” “*4 kişi beraber(birlik) olsa tepedekini indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa ağızlarındakini verirler.*” (448).

Üydäkilär < *üy* + *dä* + *ki* + *lär* “evdekiler”, “**Üydäkilär** kân cutadı, Káčgän cav cutadı.”, “*Evdekiler kan yutar, Kaçan yağ yutar.*” (954).

2. 5. 1. 1. 1. 1. 4. Çokluk ekinin ismin hâl ekiyle kullanıldığı ve ismin hâl eklerinden (ilgi, yükleme, yönelme, bulunma vb.) önce geldiği görülmüştür:

Åvuzläringdägni < *åvuz* + *lär* + *ing* + *dü* + *gı* + *ni* “ağızlarındakini”, “Dört kişi bırgä bosä täbädägni tüşürädılär, Ålti kişi bırgä bomäsä **åvuzläringdägni** bérädılär.

“ 4 kişi beraber(birlik) olsa tepedekini indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa **ağızlarındakini** verirler.” (448).

Kéçäläri < *kéç* – *ä* + **lär** + *i* “geceleri”, “Kündüzläri köp külgän **kéçäläri** cılaydı.” “Gündüzleri çok gülen **geceleri** ağlar.” (676).

Közläringä < *köz* + **lär** + *in* + *gä* “gözlerine”, “Åç insänding **közläringä** uykı kirmäydı, **Qulâqläringä** näsihät kirmäydı.” “Aç insanın **gözlerine** uyku girmez, Kulaklarına nasihat(öğüt) girmez.” (19).

Kündüzläri < *kün* + *düz* + **lär** + *i* “gündüzleri”, “**Kündüzläri** köp külgän kéçäläri cılaydı.”, “**Gündüzleri** çok gülen **geceleri** ağlar.” (676).

Qulâqläringä < *kulâq* + **lär** + *in* + *gä* “kulaklarına”, “Åç insänding közläringä uykı kirmäydı, **Qulâqläringä** näsihät kirmäydı.”, “Aç insanın **gözlerine** uyku girmez, Kulaklarına nasihat(öğüt) girmez.” (19).

Suvlärğä < *suv* + **lär** + *gä* “sulara”, “Avvälki bähüm tıllä bähüm, Sunğräki vâktım suvlärğä âktım.”, “Önceki bahtım altın bahtım, Sonraki vaktim **sulara** aktım.” (164).

2. 5. 1. 1. 1. 2. Çokluk Ekinin Sözcüklerdeki İşlevleri

2. 5. 1. 1. 1. 2. 1. Çokluk “+**lar**” ekinin tek başına çoğul işlevinde yerli veya yabancı bazı sözcüklere geldiği görülmüştür:

Bäççäläri < *Far. bāçčā* + **lär** + *i* “çocukları, evlâtları”, “Ätä, yenä **bäççäläri** üççün yaşadı.” “Baba, ana **çocukları** için yaşar.” (128).

Fikirlär < *Ar. fikir* + **lär** “fikirler, düşünceler”, “Häyât vötkiç, **Fikirlär** kâlgıç.”, “Hayat geçici, Fikirler kalıcı(dır).” (539).

2. 5. 1. 1. 1. 2. 2. Çokluk “+**lar**” ekinin bazı sözcüklere gelerek “belirsizlik anlamı” kattığı görülmüştür:

Kündüzläri < *kün* + *düz* + **lär** + *i* “gündüzleri”, “**Kündüzläri** köp külgän kéçäläri cılaydı.”, “**Gündüzleri** çok gülen **geceleri** ağlar.” (676).

Kéçäläri < *kéç* – *ä* + **lär** + *i* “geceleri”, “Kündüzläri köp külgän **kéçäläri** cılaydı.” “Gündüzleri çok gülen **geceleri** ağlar.” (676).

2. 5. 1. 1. 1. 2. 3. Çokluk “+**lar**” ekinin bazı sözcüklere gelerek “abartma anlamı” kattığı görülmüştür:

Tâvläri < *tâv* + *lär* + *i* “dağları”, “Cokluk **tâvläri** ciķitadı.” “*Yokluk (yoksulluk) dağları devirir.*” (386).

2. 5. 1. 1. 1. 2. 4. Çokluk +lAr ekinin bazı sözcüklere gelerek “aile ve topluluk” kattığı görülmüştür:

Bäççäläri < *Far. bāččā* + *lär* + *i* “çocukları, evlâtları”, “*Ātä, yēnä bāččäläri üççün yaşadı.*” “*Baba, ana çocukları için yaşar.*” (128).

Üydäkilär < *üy* + *dä* + *ki* + *lär* “evdekiler”, “**Üydäkilär** kân cutadı, Kâçgân cav cutadı.” “*Evdekiler kan yutar, Kaçan yağ yutar.*” (954).

2. 5. 1. 1. 2. Aitlik Eki (Qarâşlilik Qoşimçäsi)

ESKİ TÜRK LEHÇELERİNDE AİTLİK EKİ	
ESKİ TÜRKÇE	+ <i>kı</i> , + <i>ki</i> ; + <i>ğı</i>
KARAHANLI TÜRKÇESİ	+ <i>kı</i> , + <i>ki</i>
HAREZM TÜRKÇESİ	+ <i>kı</i> , + <i>ki</i> ; + <i>ğı</i>
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ	+ <i>kı</i> , + <i>ki</i> ; + <i>ğı</i>
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇE VE AĞIZLARINDA AİTLİK EKİ	
TÜRKİYE TÜRKÇESİ	+ <i>ki</i>
ÖZBEK TÜRKÇESİ	+ <i>ki</i> ; + <i>ğı</i>
OVAKENT ÖZBEK AĞZI	+ <i>ki</i> ; + <i>ğı</i>

Tablo 2. Eski ve Çağdaş Türk Lehçe ve Ağızlarında Aitlik Eki

Ergin, Aitlik “+*ki*” ekinin Türkçede sözcüklere gelerek onlara “*aitlik, sahiplik anlamları katan, hem yapım ve hem de çekim eki özelliği gösteren iyelik karakterli bir ek olduğunu*” ifade eder (Ergin, 2004, s. 214).

Gabain, Eski Türkçede aitlik ekinin “+*ki*, +*kı*” şeklinde isimlere gelerek onlardan sıfat türünde kelimeler türeten bir yapım eki olduğunu söyler ve ekle ilgili *ay+ki* “her ay”, *içre+ki* “içeriki, içerdeki” gibi örnekler verir (Gabain, 2000, s. 47).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde aitlik ekinin isimlere “+*kı*, +*ki*” şeklinde geldiğini söyler: *asta-ki* “alttaki, aşağıdaki”, *aşnu-kı* “önceki, evvelki”, *kış-kı* “kışkı”, *mumu-ki* “bununki”, *nanı-kı* “sonraki”, *yarın-ki* “yarınki, kiçe-ki” “geceki”, *kün-ki* “günkü”, *küz-ki* “güzki” örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 32).

Genç, Harezmi Türkçesinde bu ekin isimlere “+*kı*, +*ki*” şeklinde geldiğini, bir nesneyi, durumu belirten sıfat görevinde kullanıldığını söyler: *içindeki kulluk*

“içindeki ibadet”, *evvelki hâlinga* “önceki hâline”, *kündeki tonın* “her günkü elbiseni” vb. örnekler verir (Genç, 2004, s. 237).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde aitlik ekinin “+*gi*, +*ki*” şekillerinde isimlere geldiğini ve onlardan sıfat türünde ve aitlik ifade eden kelimeler türettiğini söyler: Sıfat yapımı için (*āhir*+*gi* “sonraki, sonuncu”, *evvel*+*gi* “birinci, ilk”, *burna*+*gi* “önceki”, *erte*+*ki* “yarınki, sabahki”, *iç*+*ki* “içeriki, içteki”, *kêçe*+*ki* *mey* “geceki içki”, *taş*+*ki* “dışarıdaki”, *soñ*+*ki* “son, sonki”) gibi örnekler verir. Aitlik yapımı için (*boyakçını*+*ki* *turur* “boyacınınkidir”, *kolun*+*gi* “senin elindeki”) vb. örnekler verir (Argunşah, 2018, s. 140).

Eckmann, Çağatay Türkçesi döneminde bu ekin isimlere “+*ki*, +*ki*; +*gi*” biçimlerinde geldiği ve onlardan aitlik anlamında sıfat türünde kelimeler meydana getirdiğini, daha çok ilgi ve bulunma ekinden sonra geldiğini söyler: *içre*+*ki* “içteki, içerideki”, *keçe*+*ki* “geceki”, *koyı*+*gi* “aşağıda, aşağıdaki”, *evliyânıñ*+*ki* “evliyânınki”, *anda*+*gi* “oradaki” gibi örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 45).

Korkmaz, Türkçede bu ekin iyelik ekleriyle yakınlığı olduğunu “+*ki*” şeklinde sözcüklerin kök veya gövdesine gelerek onlardan “aitlik ve sahiplik” anlamlarında sıfat türünde kelimeler türettiğini, ilgi ve bulunma eklerinden sonra kullanıldıkları da söyler: *adamınki*, *evin**ki*, *ağaçtaki*, *bahçedeki* vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 111).

Coşkun, Özbek Türkçesinde bu ekin isimlere “+*ki*” veya “+*gi*” şekillerinde gelerek onlardan “sahiplik, aitlik” anlamlarında sıfat ve zamir türünde yeni kelimeler yapan bir ek olduğunu, bulunma eki “+*dü*”den sonra “+*gi*” eki; ilgi hâli ekindeki “+*ng*”nin düşmesiyle geride kalan “+*ni*” ve tosnuz ünsüzlerden sonra ise “+*ki*” ekinin getirildiğini söyler:

Aitlik eki “+*gi*” eki isimlerden sıfat yapar ve bulunma ekinden sonra gelir: *arıq*+*dä*+*gi* *suv* “arıktaki su”, *yānbāş*+*dä*+*gi* *dāraxtlār* “yan taraftaki ağaçlar”, *tepä*+*dä*+*gi* *yulduzlār* “tepedeki yıldızlar”, *kök*+*dä*+*gi* *ây* “gökteki ay”, *burun*+*gi* *düşman* “önceki düşman”, *keçä*+*gi* *düşman* “geceki düşman”.

Aitlik “+*ki*” eki genellikle kelimelerin kök veya gövdelerinden sonra işlek olarak kullanılmamaktadır: *keç*+*ki* *āvqat* “akşamki yemek”, *iç*+*ki* *ziynät* “içerideki ziyet” gibi örnekler verir.

Bu ek, genellikle isimlerden zamir yapar. İlgi ekindeki “+*ng*, +*ki*” aitlik ekini alınca “+*ng*” sesi düşer: *biz*+*ni*+*ki* < *biz*+*ning*+*ki* “bizimki”, *siz*+*ni*+*ki* <

siz+ning+ki “sizinki”, *kim+ni+ki* < *kim+ning+ki* “kiminki” vb. örnekler verir (Coşkun, 2017, s. 83-84).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözleri isim adlı çalışmada aitlik ekinin Özbek Türkçesinde olduğu gibi “**+ki, +gi**” şeklinde isimlere geldiği ve onlara “sahiplik, aitlik” anlamları kattığı, sıfat veya zamir türünde kelimeler türettiği görülmüştür. Bölgede konuşulan farklı Özbek ağzından dolayı sözcüklerde bulunan ünlü ve ünsüz seslerde farklılıklar görülmüş, hiçbir değişiklik yapılmadan bölge ağzına uygun şekilde aktarılmaya çalışılmıştır.

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “**+ki, +gi, +gi, +gi**” aitlik ekiyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda tespit edilen örnekler şunlardır:

Ävvälgi bähüm < *ävväl + ki bähüm* “önceki bahtım” (164).

Äğüldägi it < *ägül + dä + gi it* “ahırdaki it” (428).

Äsmändäki äy < *äsmän + dä + ki äy* “gökyüzündeki ay” (357).

Äsmändäki äymä < *äsmän + dä + ki äymä* “gökyüzündeki ay mı” (70).

Ävuzläringdäginı < *ävuz + lär + ı + ng + dä + gi + nı* “ağızlarındakini” (448).

Bähärdägi cöcäni < *bähär + dä + gi cöcäni* “ilkbahardaki civcivi” (188).

Cırâkdäki < *cır - âk + dä + ki* “uzaktaki”(356).

Cäkındäki < *cäkın + dä + ki* “yakındaki”(356).

Cırâkdäki yénämdän < *cır - âk + dä + ki yénämdän* “uzaktaki annemden” (357).

Darbâzädägi it < *darbâzä + dä + gi it* “kapıdaki it” (428).

Här kimdiki < *här kim + di + ki* “herkesinki” (534).

İççidägi < *iç + ç + di + gi* “içindeki” (718).

Kördiki < *kör + di + ki* “körünki” (1088).

Méniki < *mén + i + ki* “benimki” (180, 1079).

Pittaki bitlär < *pıt + ta + ki bitlär* “ayaktaki bitler” (839).

Séniki < *sén + i + ki* “seninki”(180).

Songräki vâktım < *song + rä + ki vâktım* “sonraki vaktim” (164).

Täbädäginı < *täbä + dä + gi + nı* “tepedekini” (448).

Üydäkilär < *üy + dä + ki + lär* “evdekiler” (954).

Vocåktägi votın < *vocåķ + tä + gi* *votın* “ocaktaki odun” (293).

Vottäki temir < *vot + tä + ki* *temir* “ateşteki demir” (977).

Zordiki < *zor + di + ki* “güçlününki” (1088).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “+**ki**, +**gi**” aitlik ekiyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda aitlik ekinin kullanım ve işlevleri şunlardır:

2. 5. 1. 1. 2. 1. Aitlik Ekinin Sözcüklerde Kullanımları

2. 5. 1. 1. 2. 1. 1. Aitlik ekinin isim ve isim soylu sözcüklerin kök veya gövdesine doğrudan geldiği, onlardan “sahiplik, aitlik, mülkiyet” anlamlarında kullanıldığı görülmüştür:

Åğuldägi it < *åğul + dä + gi* *it* “ahırdaki it”, “Darbåzädägi it, **åğuldägi** it, hämmäsi bizning it.”, “*Kapıdaki it, ahırdaki it, hepsi bizim it.*” (428).

Darbåzädägi it < *darbåzä + dä + gi* *it* “kapıdaki it”, “**Darbåzädägi** it, åğuldägi it, hämmäsi bizning it.”, “*Kapıdaki it, ahırdaki it, hepsi bizim it.*” (428).

Här kimdiki < *här kim + di + ki* “herkesinki”, “**Här kimdiki** vözingä äy kürädı betingä.”, “*Herkesinki kendine ay görünür yüzüne.*” (534).

Méniki < *mén + i + ki* “benimki”, “Åz tåpdım **méniki**, Köp tåpdım séniki.”, “*Az buldum benimki, Çok buldum seninki.*” (180, 1079).

Pıttakı bitlär < *pıt + ta + kı* *bitlär* “ayaktaki bitler”, “**Pıttakı** bitlär başqa çıqdı.” “*Ayaktaki bitler başa çıktı.*” (839).

Séniki < *sén + i + ki* “seninki”, “Åz tåpdım **méniki**, Köp tåpdım **séniki**.”, “*Az buldum benimki, Çok buldum seninki.*” (180).

2. 5. 1. 1. 2. 1. 2. Aitlik ekinin iyelik eklerinden sonra geldiği görülmüştür:

Åvuzläringdägını < *åvuz + läär + ı + ng + dä + gi + nı* “ağızlarındakini”, “Dört kişi bırgä bosä täbädägını tüşürädılär, Älti kişi bırgä bomäsä **åvuzläringdägını** bérädılär.”, “*4 kişi beraber(birlik) olsa tepedekini indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa ağızlarındakini verirler.*” (448).

Méniki < *mén + i + ki* “benimki”, “Åz tåpdım **méniki**, Köp tåpdım séniki.”, “*Az buldum benimki, Çok buldum seninki.*” (180, 1079).

Séniki < *sén* + *i* + *ki* “seninki”, “Åz tãpdım méniki, Kõp tãpdım **séniki**.”, “*Az buldum benimki, Çok buldum **seninki**.*” (180).

2. 5. 1. 1. 2. 1. 3. Aitlik ekinden sonra çokluk ekiyle kullanıldığı ve çokluk ekinden önce ve sonra geldiği görülmüştür:

Åvuzlärıngdägını < *åvuz* + *lär* + *ı* + *ng* + *dä* + *gı* + *nı* “ağızlarındakini”, “Dört kişi bırgä bosä tãbädägını tüşürädılär, Ålti kişi bırgä bomäsä **åvuzlärıngdägını** bérädılär.” “4 kişi beraber(birlik) olsa tepedekini indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa ağızlarındakini verirler.” (448).

Üydäkılär < *üy* + *dä* + *ki* + *lär* “evdekiler”, “**Üydäkılär** kån cutadı, Kåçgån cav cutadı.”, “*Evdekiler kan yutar, Kaçan yağ yutar.*” (954).

2. 5. 1. 1. 2. 1. 4. Aitlik ekinin sözcüklerde ismin hâl ekleri (ilgi, yönelme, çıkma, bulunma vb.) kullanıldığı, genellikle ismin hâl eklerinden önce ve sonra geldiği görülür.

Åğuldägi it < *åğul* + *dä* + *gı* it “ahırdaki it”, “Darbâzädägi it, **åğuldägi** it, hämmäsi bizning it.” “*Kapıdaki it, ahırdaki it, hepsi bizim it.*”(428).

Åvuzlärıngdägını < *åvuz* + *lär* + *ı* + *ng* + *dä* + *gı* + *nı* “ağızlarındakini”, “Dört kişi bırgä bosä tãbädägını tüşürädılär, Ålti kişi bırgä bomäsä **åvuzlärıngdägını** bérädılär.” “4 kişi beraber(birlik) olsa tepedekini indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa **ağızlarındakini** verirler.” (448).

Darbâzädägi it < *darbâzä* + *dä* + *gı* it “kapıdaki it”, “**Darbâzädägi it**, åğuldägi it, hämmäsi bizning it.” “*Kapıdaki it, ahırdaki it, hepsi bizim it.*” (428).

Tãbädägını < *tãbä* + *dä* + *gı* + *nı* “tepedekini”, “Dört kişi bırgä bosä **tãbädägını** tüşürädılär, Ålti kişi bırgä bomäsä **åvuzlärıngdägını** bérädılär.”, “4 kişi beraber(birlik) olsa **tepedekini** indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa ağızlarındakini verirler.” (448).

Cıråkdäki yénämdän < *cır* - *åķ* + *dä* + *ki* *yénämdän* “uzaktaki annemden”, “**Cıråkdäki** yénämdän åsmändäki åy cåķın.” *Uzaktaki annemden gökyüzündeki ay yakın.*” (357).

2. 5. 1. 1. 2. 2. Aitlik Ekinin Sözcüklerde İşlevleri

2. 5. 1. 1. 2. 2. 1. Aitlik ekinin isimlerde “*sahiplik, aitlik*” işlevinde kullanıldığı görülmüştür:

Âvuzlärngdägını < âvuz + lär + ı + ng + dâ + **gı** + nı “ağızlarındakini”, “Dört kişi bîrgä bosä täbädägını tüşürädılär, Âlti kişi bîrgä bomäsä **âvuzlärngdägını** bérädılär.”, “4 kişi beraber(birlik) olsa tepedekini indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa **ağızlarındakini** verirler.” (448).

Méniki < mén + i + **ki** “benimki”, “Âz tâpdım **méniki**, Köp tâpdım séniki.”, “Az buldum **benimki**, Çok buldum **seninki**.” (180, 1079).

Séniki < sén + i + **ki** “seninki”, “Âz tâpdım méniki, Köp tâpdım **séniki**.”, “Az buldum benimki, Çok buldum **seninki**.” (180).

Zordiki < zor + di + **ki** “güçlününki”, “Zämân **zordiki**, tāmâşâ kördiki...”, “Zaman **güçlününki**, kargaşa körünki...” (1088).

2. 5. 1. 1. 3. İyelik Ekleri (Egälik Qoşımçaları)

ESKİ TÜRK LEHÇELERİNDE İYELİK EKİ	
ESKİ TÜRKÇE	+m, +η, +I, +sI; +mIz, +mUz, +ηIz, +ηUz, +lArI
KARAHANLI TÜRKÇESİ	+m, +η, +Iη, +Uη; +ıg, +I, +sI, +U, +mız, +ImIz +I, +sI, +lArI
HAREZM TÜRKÇESİ	+m, +Im, +Um, +η, +Iη, +Uη, +I, +sI, +mIz, +ImIz, +UmUz, +ηIz, +IηIz, +UηUz, +lArI
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ	+m, +Im, +Um; +η, +Iη, +Uη; +sI, +I; +mIz, +ImIz, +UmIz, +UmUz; +ηIz, +IηIz, +UηIz, +UηUz; +lArI
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE VE AĞIZLARINDA İYELİK EKİ	
TÜRKİYE TÜRKÇESİ	+m, +n, +I, +U, +sI, +sU, +mIz, +mUz, +nIz, +nUz, +lArI
ÖZBEK TÜRKÇESİ	+m, +η, +ı, +mız, +ηız, +ηızler, +ηler, +lerıη, +leri
OVAKENT ÖZBEK AĞZI	+m, +η, +ı, +mız, +ηız, +ηızler, +ηler, +lerıη, +leri

Tablo 3. Eski ve Çağdaş Türk Lehçe ve ağızlarında İyelik Eki

Adalı, iyelik eki için şunları söyler: “Türkçede isim türünde sözcüklerde *aitlik* anlamı ifade ederek bir sahıbe bağlayan ve eklendiği isme belirlilik kazandıran eklere *iyelik eki* denir. Bu ekler, 3 teklik ve çokluk olmak üzere toplamda 6 şahısta çekimlenerek ifade edilirler.” (Adalı, 2004, s. 71).

Gabain, Eski Türkçede bu ekin isimlerde 3 teklik ve çokluk olmak üzere toplamda 6 şahısta çekimlendiğini şu şekilde ifade eder: “Teklik;!, şahıs: + °m, 2. şahıs: +°ng; (kitabelerde, aynı zamanda) +°ğ, +°g, 3. şahıs: +si; +i (+sı; +ı?). Çokluk; 1. şahıs: +°m°z, 2. şahıs: +°rig°z, +°ng°zlar; (kitabelerde aynı zamanda) +°ğ°z, +°g°z, 3. şahıs: +si; +i; (+sı; +ı?), +ları, +leri.” İyelik ekiyle ilgili şu örnekleri verir: ağı+m, il+iñ, törü+müz, kañ+amaz, adaş+amız, saç+ımaz, kıl-mış+ımaz, oğıl+lari, ada+si, uluş+i (yahut+ı?) (Gabain, 2000, s. 70-71).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde iyelik eklerinin 6 şahısta çekimlendiğini söyler ve bu ekleri örneklerle şu şekilde ifade eder: Birinci teklik şahıs iyelik çekimi “-m” ekiyle yapılır. Ünlü ile biten sözcüklere doğrudan, ünsüz ile biten sözcüklere ise “I, U” yardımcı ünlüler aracılığıyla gelir: ana-m-nı, ata-m, ceza-m-nı, baş-ı-m, big-i-m, ot-u-m, düş-ü-m-de, yüz-ü-m, av-u-m-ga, Rebb-ü-m-nüng. İkinci teklik şahıs çekimi “ng” ekiyle yapılır ve bu ek ünlüyle biten sözcüklere doğrudan, ünsüzle bitenlere ise yardımcı ünlüler aracılığıyla bağlanır: ana-ng, ata-ng, hindu-ng, sofrang, adak-ı-ng-nı, adatlar-ı-ng, bal-ı-ng, bod-u-ng, il-i-ng, iş-i-ng, köz-ü-ng, sözler-i-ng vb. örnekler verir. Üçüncü teklik şahıs çekimi: Ünlü ile biten kelimelere “-sı, -si”; ünsüz ile bitenlere ise “-ı, -i” şeklinde gelir: agu-sı bar, akl-ı yok, ana-sı birle, artuk-ı bar, öz-i, agz-ı, yüz-i, barlık ara-sı, er husya-sı, kadgu-sı bar vs. örnekler verir. Birinci çokluk şahıs çekimi: Ünlü ile biten isimlere “-mız / -miz; -muz, -müz, ünsüz” ile biten isimlere ise “-ımız, -imiz; -umuz, -ümüz” şeklinde gelir: aşı-mız, ata-mız, can-ımız, hakk-ımız-ka, iş-imiz, köngl-ümüz-ni, közler-imiz, öz-ümüz-de, sohpat-ımız-da vb. İkinci çokluk şahıs çekimi “-ngız, -ngiz; -nguz, -ngüz” ekleriyle yapılır: baş-ı-ngız, cümle-ngiz, devlet-i-ngiz-ni, iv-ü-ngüz, kol-u-nguz, öz-ü-ngüzdin vb. Üçüncü çokluk şahıs çekimi ise “-ları, -leri” ekleriyle yapılır: at-ları, iş-leri, kuş-ları, Mekke-ning beg-leri, Mekke-ning eşref-leri, tegme bir-leri-din yulug (Hacıeminoğlu, 1997, s. 57-61).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde iyelik eklerinin “+m, +Im, +Um; +ñ, +Iñ, +Uñ; +sI, +I; +mIz, +ImIz, +UmIz, +UmUz; +ñIz, +IñIz, +UñIz, +UñUz; +lArI” şekillerinde isimlerin kök veya gövdelerine gelerek onlara sahiplik anlamı kattığını, bu eklerden sonra sadece durum eklerinin geldiğini, belirtili ve belirtisiz isim tamlamalarında tamlananın daima iyelik eki aldığını ve nadiren iyelik ekini almadığını söyler: Teklik 1. Kişi: ahvāl+ım “ahvalim”, arka+m “arkam”, ata+m “babam”, at+ım “adım”, köz+üm “gözüm”, öy+üm “evim”, öz+üm “kendim”,

söz+**üm** “sözüm” vb. Teklik 2. Kişi: ağz+**ıy** “ağzın”, ata+**ıy** “baban”, burun+**ıy** “burnun”, öz+**ıy** bile “kendinle”, zülf+**üy** “zülfün” vb. Teklik 3. Kişi: bæg+**i** “beyi”, emr+**i** “onun emri”, söz+**i** “onun sözü”, söz+**ü+n** “onun sözü”, yüz+**ü+n** “onun yüzü”, ara+**sı** “arası”, cılve+**si** “cılvesi”, hücre+**si** “hücresi”, ulu+**sı** “din büyüğü” vb. Çokluk 1. Kişi: ana+**mız** “anamız”, baş+**ımız** “başımız”, boy+**umuz** “boyumuz”, söz+**ümüz** “sözümüz” vb. Çokluk 2. Kişi: boyn+**ıyız** “boyunuz”, cânlar+**ıyız** “canlarınız”, hıcr+**ıyız** “ayrılığınız”, sırr+**ıyız** “sırrınız”, su+**ıyız** “suyunuz” vb. Çokluk 3. Kişi: at+**ları** “onların atları”, bende+**leri** “onların kulları”, gül+**leri** “onların gülleri”, öy+**leri** “onların evleri”, şāh+**ları** “onların padişahları”, tiş+**leri** “onların dişleri” vb. örnekler verir (Argunşah, 2018, s. 139-141).

Ergin, Türkçede iyelik eklerinin “+**m**, +**n**, +**I**, +**U**, +**sI**, +**sU**, +**mIz**, +**mUz**, +**nIz**, +**nUz**, +**lArI**” şekillerinde isimlere getirilen ve bir nesnenin bir varlığa ait olduğunu ifade eden işletme ekleri olduğunu, 3 teklik ve çokluk olmak üzere toplamda 6 şahısta ünlü ve ünsüz uyumuna uygun şekilde çekimlendiğini söyler: baş-ı-**m**, baş-ı-**n**, baş-ı, baş-ı-**mız**, baş-ı-**nız**, baş-**ları**; baba-**m**, baba-**n**, baba-**sı**, baba-**mız**, baba-**nız**, baba-**ları** gibi örnekler verir (Ergin, 2004, s. 221-225).

Banguoğlu, iyelik eklerinin iki nesne arasında ilişki kuran ekler olduğunu söyler ve “siz+**in** eller” gibi örnekler verir (Banguoğlu, 2019, s. 325-326).

Karaağaç, iyelik ekleri, varlığın başka bir varlığa ait veya varlıkla ilişkili olduğunu söyler ve iyelik eklerini iyelik, ilgi ve ad tamlaması öbekleri olmak üzere 3 grupta inceler: insan *sevdiklerini* kayırır, *kardeşlerimin*, yarın okula *gelirim*, *gelirim* arttı vb. örnekler verir (Karaağaç, 2016, s. 327-329).

Coşkun, Özbek Türkçesinde iyelik eklerinin ismin karşıladığı nesnenin bir varlığa ait olduğunu ve isimlere “+**m**, +**ıy**, +**ı**, +**miz**, +**ıyız**, +**ıyızlar**, +**ıyler**, +**leri**, +**leri**” biçimlerinde 3 teklik ve çokluk olmak üzere toplamda 6 şahısta çekimlenerek geldiğini, bu eklerin yuvarlak ünlülü biçimlerinin olmadığını, eklerin genellikle ünlü ve ünsüz kuralına uygun şekilde isimlere eklendiğini söyler: *ākā+m*, *āsār+(i)m*, *ākā+ng*, *āsār+(i)ng*, *ākā+ngiz*, *āsār+(i)ngiz*, *ākā+si*, *āsār+i*, *ākā+miz*, *āsār+(i)miz*, *ākā+ngiz*, *āsār+(i)ngiz*, *ākā+si*, *āsār+i*.

İyelik eklerinin çokluk ve durum ekleriyle kullanıldığını söyler: *ākā+lār+im*, *ākā+lār+ing*, *ākā+lār+i*, *köz+i+ni* “gözünü”, *yol+i+m+dān* “yolumdan”, *gül+i+dek* “gülü gibi” vb. örnekler verir.

İsim hâl ekleriyle birlikte iyelik “+i” ve “+si” ekleri kullanıldığında bu eklerden sonra zamir “+n”si gelmediğini söyler: *üy+i+dä* “evinde”, *âqidä+si+çä* “inancına göre”

“+ginä” yapım ekinin, iyelik eklerinde sonra geldiğini söyler ve ekle ilgili “*gül+i+ginä* (onun gülceğizi), *söz+i+ginä* (onun sözceğizi)” örneklerini verir (Coşkun, 2017, s. 82-83).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde iyelik ekleriyle ilgili yapılan incelemeler sonucu, iyelik eklerinin “+m, +η, +ı, +miz, +ηiz, +ηızler, +ηler, +leriη, +leri” şekillerinde isimlere gelerek onlara “aitlik, sahiplik” anlamı kattığı ve iki varlık arasında ilişki kurduğu görülür. İyelik ekleri isimlerde 3 teklik ve çokluk olmak üzere toplamda 6 şahısta çekimlendikleri, genellikle dar ünlülü şekillerde görüldükleri fakat bölgede konuşulan ağız farklılıklarından dolayı bazı sözcüklerde ünlü ve ünsüzlerin değiştiği görülmüştür.

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde iyelik ekleriyle ilgili yaptığımız incelemeler sonucu tespit edilen örnekler şunlardır:

2. 5. 1. 1. 3. 1. Teklik 1. Şahıs İyelik Çekimi (*MENİNG* +m, +(I)m, +(U)m)

Teklik birinci şahıs iyelik eki Hatay/Ovakent Özbek Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde isimlerin kök ve gövdelerine genellikle “+m, +(I)m, +(U)m” şekillerinde gelir. Ünlü ile biten kelimelere “+m”, ünsüz ile biten kelimelere ise “ı, i, u, ü” yardımcı ünlüler aracılığıyla gelir. Teklik birinci şahıs iyelik eki nesne ile varlık arasında sahiplik, aitlik ilişkisi kurduğu görülmüştür:

Teklik Birinci Şahıs İyelik Ekinin Kullanımı:

Ātā: Baba.

Teklik 1. Şahıs: *Ātā + m*

Çokluk 1. Şahıs: *Ātā + miz*

2. Şahıs: *Ātā + ng / Ātā + ngız*

2. Şahıs: *Ātā + ngız*

3. Şahıs: *Ātā + si*

3. Şahıs: *Ātā + si / Ātā+lär+i*

Āş: Yemek, ekmek.

Teklik 1. Şahıs: *Āş + (i)m*

Çokluk 1. Şahıs: *Āş + (i)miz*

2. Şahıs: *Āş + (i)ng*

2. Şahıs: *Āş + (i)ngız*

3. Şahıs: *Āş + i*

3. Şahıs: *Āş + i / Āş+lär+i*

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “+*m*, +(I)*m*, +(U)*m*” teklik birinci şahıs iyelik ekleriyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda tespit edilen örnekler şunlardır:

Azgänim < *azgän*+*im* “açlığım”(860).

Aqlım < *aql* + *im* “aklım”(54).

Åşım < *åş*+*im* “aşım”(667).

Åşımđing < *åş*+*im*+*ding* “aşımın”(704).

Ätäm < *ätä* + *m* “atam, babam”(114, 115, 1069).

Ätämçä < *ätä*+*m*+*çä* “atam gibi” (1061).

Ätämğä < *ätä*+*m*+*gä* “atama, babama”(237).

Ätämınäm < *ätä*+*m*+*ı*+*näm* “atam da, babam da”(259).

Äyâkımdä < *äyâk* + *im* + *dä* “ayağımda”(171).

Bähtim < *bäht* + *im* “bahtım, kaderim”(164)

Bälängä < *bälä* + *m* + *gä* “evladıma”(209).

Bäläm < *bälä* + *m* “evladım”(210, 211, 580, 704).

Bâzârım < *bâzâr*+*im* “pazarım”(248).

Boyımdäy < *boy*+*im*+*däy* “buyum gibi, boyum kadar”(304).

Cânım < *cân* + *im* “canım”(58).

Hâtınım < *hâtın* + *im* “karım”(211).

Qaynı signim < *qaynı sign*+*im* “görümcem”(692).

Qaynı bäççäm < *qaynı bäççä*+*m* “kayınçom, eşimin erkek kardeşi”(692).

Qâzânım < *qâzân*+*im* “kazanım”(704).

Kélinimdän < *kél* – *in* + *im* + *dän* “gelinimden”(49).

Kélinim < *kél* – *in* + *im* “gelinim”(78).

Qışläğimdäy < *qışläk*+*im*+*däy* “köyüm gibi”(1061).

Qızım < *kız* + *im* “kızım”(211).

Qızlığimdä < *kızlık*+*im*+*dä* “gençliğimde, kızken”(733).

Qolumdä < *kol* + *um* + *dä* “elimde”(171).

Könglim < *köngül* + *im* “gönlüm”(54, 668, 794).

Könglümdäy < *köngül*+*üm*+*däy* “gönlüm gibi, gönlüm kadar”(304).

Közüm < *köz*+*üm* “gözüm”(667, 668).

Künümğä < *kün*+*üm*+*gä* “günüme”(1044).

Mälüm < *mäl*+*im* “malım”(1044).

Tabagim < *tabag* + **im** “tabağım”(216).

Ulim < *ul* + **im** “oğlum”(49, 248).

Yénäm < *yénä* + **m** “annem”(115, 189, 1069).

Yénämçä < *yénä* + **m** + *çä* “annem gibi”(1061).

Yénämdän < *yénä* + **m** + *dän* “annemden” (357).

Yérim < *yér* + **im** “kocam”(210).

Väktim < *väkit* + **im** “vaktim, ömrüm”(165).

2. 5. 1. 1. 3. 2. Teklik 2. Şahıs İyelik Eki (*SENİNG, SİZNING* + *(i)ng* / *+(i)ng* ; *+(i)ngiz*)

Teklik ikinci şahıs iyelik eki Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde genellikle isimlerin kök ve gövdelerine “*+(i)ng* / *+(i)ng*” veya nezaketen “*+(i)ngiz*” şekillerinde gelir. Ünlü ile biten kelimelere doğrudan, ünsüz ile biten kelimelere ise “*ı, i, u, ü*” yardımcı ünlüler aracılığıyla gelir. Teklik ikinci şahıs iyelik eki nesne ile varlık arasında sahiplik, aitlik ilişkisi kurduğu ve işlek olarak kullanıldığı görülür:

Teklik İkinci Şahıs İyelik Ekinin Kullanımı:

Bälä: Kız veya erkek çocuk, evlât, bebek.

Teklik 1. Şahıs: *Bälä* + **m**

Çokluk 1. Şahıs: *Bälä* + **miz**

2. Şahıs: *Bälä* + **ng** / *Bälä* + **ngiz**

2. Şahıs: *Bälä* + **ngiz**

3. Şahıs: *Bälä* + **si**

3. Şahıs: *Bälä* + **si** / *Bälä* + **lär** + **i**

Ät: Türkün kanadı, Binek hayvanı, hayvan.

Teklik 1. Şahıs: *Ät* + **(i)m**

Çokluk 1. Şahıs: *Ät* + **(i)miz**

2. Şahıs: *Ät* + **(i)ng**

2. Şahıs: *Ät* + **(i)ngiz**

3. Şahıs: *Ät* + **ı** / *Ät* + **dı**

3. Şahıs: *Ät* + **ı** / *Ät* + **dı** / *Ät* + **lär** + **i**

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “*+(i)ng*, *+(i)ng* ; *+(i)ngiz*” teklik ikinci şahıs iyelik ekiyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda tespit edilen örnekler şunlardır:

Aqlıng < *aql* + **ing** “aklın, fikirlerin”(146, 772, 934).

Aqlınggä < *aql* + **ing** + *gä* “aklına”(772).

Ağayınınggä < *ağayın* + **ing** + *gä* “akrabana, yakınına”(2).

Ağang < *ağa* + **ng** “akraban, yakının”(4).

- Aldingdän** < *aldı+ng+dän* “altında, yanında”(223).
- Äkängdi** < *äkä + ng + di* “ağabeyini”(97).
- Ärkängdä** < *ärkä+ng+dä* “arkanda”(402).
- Åşingdı** < *åş+ing+dı* “aşını, yemeğini”(1023).
- Åşnång** < *åşnå + ng* “dostun”(88, 89)
- Åşnångdı** < *åşnå + ng + dı* “dostunu”(87).
- Åtäng** < *ätä + ng* “atan, baban”(4, 16, 119, 120, 777).
- Åtänggä** < *ätä + ng + gä* “atana, babana”(117,118, 1070).
- Åtängı** < *ätä + ng + ı* “babanı”(93).
- Åtängdı** < *ätä + ng + dı* “atanı, babanı”(116).
- Åting** < *åt + ing* “adın, ismin”(146).
- Åtingdı** < *åt + ing + dı* “atını”(142, 143, 144).
- Åtinggä** < *åt + ing + gä* “atını”(145).
- Åvzung** < *āvuz+ung* “ağzın”(889).
- Åvzunggä** < *āvuz+ung+gä* “ağzına”(169).
- Åyåking** < *åyåķ+ing* “ayağın”(746, 747).
- Batingdä** < *bat+ing+dä* “ters tarafında”(1041).
- Beting** < *bet + ing* “yüzün”(70).
- Båşing** < *båş+ing* “başın”(498).
- Båşingdä** < *båş + ing + dä* “başında”(105).
- Båşinggä** < *båş+ing+gä* “başına”(169, 221).
- Båşingdı** < *båş+ing+dı* “başını”(1023).
- Başkasıngdıng** < *başķa+sı+ng+dıng* “başkasının”(222).
- Bälängdı** < *bälä+ng+dı* “çocuğunu, evladını”(223).
- Bälänggä** < *bälä+ng+gä* “çocuğuna”(212).
- Buydung** < *buyd+ung* “boyun”(934).
- Câmânghıngdı** < *câmân+lıģ+ing+dı* “kötülüğünü”(930).
- Cåning** < *cån+ing* “canın”(159).
- Cåningdı** < *cån+ing+dı* “canını”(748).
- Cézzäng** < *cézzä + ng* “enişten”(16).
- Cigäning** < *cigän+ing* “yediğin”(390).
- Colung** < *col+ung* “yolun”(859).
- Colungdä** < *col+ung+dä* “yolunda”(1041).

Coldāšing < *coldāš*+**ing** “yoldaşın, arkadaşın”(389, 390, 995).

Curdung < *curt* +**ung** “yurdun, vatanın”(746).

Därdingdi < *därd* + **ing** + *di* “(143).

Därbâzänggä < *därbâzä*+**ng**+*gä* “kapına”(263).

Dovşung < *dovuş*+**ung** “sesin”(872).

Dustung < *dust*+**ung** “dostun”(450, 451).

Düşmäding < *düşmān*+*dı*+**ng** “düşmanın”(451).

Düşmäningi < *düşmān* +**ing** + *di* “düşmanını”(87).

Düşmäning < *düşmān* + **ing** “düşmanın”(89).

Gäbing < *gäb*+**ing** “sözün”(169, 678).

Gäbingdä < *gäb*+**ing**+*dä* “sözün”(402).

Gäbingding < *gäb*+**ing**+*ding* “sözünün”(490).

Hämsâyäng < *hämsâyä*+**ng** “komşun”(524).

Hämsâyänggä < *hämsâyä*+**ng**+*gä* “komşuna”(523).

Hämsâyängnäm < *hämsâyä*+**ng**+*näm* “komşun da”(523).

Hâtıning < *hâtın*+**ing** “kadının”(548).

İmāning < *imān*+**ing** “imanın, inancın”(823).

İşing < *iş*+**ing** “işin, uğraşın”(831).

Källängdi < *källä*+**ng**+*di* “başını, kelleni, kafanı”(859).

Källänggä < *källä*+**ng**+*gä* “başına, kellene”(622).

Ķârning < *Ķårın*+**ing** “karnın”(498).

Ķârındāšing < *Ķårın*+*dāš*+**ing** “karındaşın, kardeşin”(995).

Kélining < *kél-in*+**ing** “gelinin”(944).

Kéliningdän < *kél-in*+**ing**+*dän* “gelininden”(625).

Ķışing < *ķış*+**ing** “kışın”(730).

Ķızing < *ķız*+**ing** “kızın”(730).

Ķızingdı < *ķız*+**ing**+*dı* “kızını”(732).

Ķızingdän < *ķız*+**ing**+*dän* “kızından”(625).

Kiyävindingdän < *kiyäv*+**ing**+*dän* “damadından”(625).

Ķolungdung < *ķol*+**ung**+*dung* “elinin”(749, 750).

Ķolung < *ķol*+**ung** “elin”(746, 747).

Ķolungdän < *ķol*+**ung**+*dän* “elinden”(748).

Közing < *köz*+**ing** “gözün”(402, 669, 678, 760).

- Közüngdi** < *köz+üng+di* “gözünü”(525).
- Közünggä** < *köz+üng+gä* “gözüne”(622).
- Ḳulāḡing** < *ḵulāk+ing* “kulaḡın”(402, 760).
- Ḳuvvāting** < *ḵuvvāt+ing* “kuvvetin”(772).
- Ḳuvvātinggä** < *ḵuvvāt+ing+gä* “kuvvetine, gücüne”(772).
- Kütingi** < *küt+i+ngi* “götünü, kaba kalçasını”(739).
- Māling** < *māl+ing* “malın”(548).
- Mālinggä** < *māl+ing+gä* “malına”(784, 915).
- Mālingnām** < *māl+ing+nām* “malın da”(784).
- Nāning** < *nān+ing* “ekmeḡin, yemeḡin”(958).
- Nasibingdi** < *nasib+ing+di* “nasibini, kısmetini”(813).
- Ortädäsing** < *ortä+dä+si+ng* “ortadasın”(216).
- Ömüring** < *ömür+ing* “ömrün, hayatın”(823).
- Päläving** < *päläv+ing* “pilavın”(831).
- Päysäng** < *päysä+ng* “paran”(831, 832, 912).
- Sälāmıng** < *sälām+ing* “selâmın”(895).
- Suvung** < *suv+ung* “suyun”(958).
- Tābāḡıngı** < *tābāk +ing+ı* “tabaḡını”(892).
- Tāpgānıgdı** < *tāpgän+ing+dı* “kazandıḡını”(737).
- Tāşıng** < *tāş+ing* “taşın”(895).
- Tiling** < *til+ing* “dilin”(912).
- Tilingdän** < *til+ing+dän* “dilinden”(496, 911).
- Tilingding** < *til+ing+ding* “dilinin”(749).
- Tilinggä** < *til+ing+gä* “diline”(915).
- Tişingi** < *tiş+ing+i* “dişini”(892).
- Toygāning** < *toygän+ing* “tokluḡun, doygunluḡun”(860).
- Tuzung** < *tuz+ung* “tuzun”(270).
- Ulng** < *ul+ing* “oḡlun, evladın”(942, 944).
- Ulngdän** < *ul+ing+dän* “oḡlundan, evladından”(625).
- Üying** < *üy+ing* “evin”(958).
- Üyingdä** < *üy+ing+dä* “evinde”(954).
- Vätāning** < *vätän+ing* “vatanın, yurdun”(747).
- Vätāningdän** < *vätän+ing+dän* “vatanından”(911).

Vätänıngdı < *vätän+ıng+dı* “vatanını”(326).

Vözüıng < *vöz+üıng* “kendin”(775, 813).

Vözüınggä < *vöz + üıng + gä* “kendine”(22).

Vözingi < *vöz + ıng + i* “özünü”(118, 972).

Yähşılıkıng < *yähşılık+ıng* “hayrın, iyiliğin”(270).

Yénäng < *yénä + ng* “annen”(119, 120).

Yénängdı < *yénä + ng + dı* “anneni”(116).

Yénänggä < *yénä+ng+gä* “annene”(1070).

Yénängi < *yénä + ng + i* “anneni”(93).

2. 5. 1. 1. 3. 3. Teklik 3. Şahıs İyelik Eki (*UNİNG* +(i), +si)

Teklik üçüncü şahıs iyelik eki Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde genellikle isimlerin kök ve gövdelerine “+(i), +si” şekillerinde gelir. Ünlü ile biten kelimelere “+I, +U”, ünsüz ile biten kelimelere ise “+sI, +sU” ekleriyle birlikte, bölgedeki farklı ağızların etkisiyle 3. teklik iyelik eki “+tI, +dI” şeklinde geldiği de görülür. Teklik üçüncü şahıs iyelik eki nesne ile varlık arasında sahiplik, aitlik ilişkisi kurduğu ve en işlek iyelik ekleri olduğu görülmüştür.

Teklik Üçüncü Şahıs İyelik Ekinin Kullanımı:

Ärpä: Arpa, hayvan yemi, tahıl.

Teklik 1. Şahıs: *Ärpä + m*

Çokluk 1. Şahıs: *Ärpä + miz*

2. Şahıs: *Ärpä + ng / Ärpä + ngız*

2. Şahıs: *Ärpä + ngız*

3. Şahıs: *Ärpä + si*

3. Şahıs: *Ärpä + si / Ärpä+lär+i*

Bâş: Baş, vücudun en üst bölümü, kafa, kelle.

Teklik 1. Şahıs: *Bâş + (ı)m*

Çokluk 1. Şahıs: *Bâş + (ı)miz*

2. Şahıs: *Bâş+ (ı)ng*

2. Şahıs: *Bâş + (ı)ngız*

3. Şahıs: *Bâş+ ı / Bâş+ tı*

3. Şahıs: *Bâş+ ı / Bâş+ tı / Bâş+lär+ı*

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “+(i), +si; “+tI, +dI” teklik üçüncü şahıs iyelik ekiyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda tespit edilen örnekler şunlardır:

Aklı < *aķıl + ı* “aklı”(29, 55, 294, 311, 366, 1002).

Aķhdä < *aķıl+ı+dä* “aklında”(923).

Aķhyäm < *aķıl+ı+yäm* “aklı da”(707).

- Ädäbi** < *ädäb*+**ı** “edebi, terbiyesi”(184).
- Ämmäsigä** < *ämmä*+**si**+*gä* “halasına”(458, 941).
- Ärpäsi** < *ärpä*+**sı** “arpası”(1017).
- Äytgäni** < *äyt-gän*+**ı** “söylediği”(809).
- Äziyätı** < *äziyät*+**i** “eziyeti”(234).
- Äççısı** < *äççı* + **sı** “acıısı”(17).
- Ärdidän** < *ärd*+**ı**+*dän* “ardından, arkasından”(775, 888).
- Ähırı** < *ähır*+**ı** “sonu”(567).
- Äiläsini** < *äilä*+**si**+*ni* “ailesini”(157, 423).
- Ämänäti** < *ämänät* + **i** “emaneti”(120).
- Äräsi** < *ärä*+**si** “arası”(1059).
- Äräsigä** < *ärä*+**si**+*gä* “arasına”(409).
- Ärkäsi** < *ärkä*+**si** “arkası, ardı”(401, 1056).
- Ästidä** < *äst*+**ı**+*dä* “altında”(331).
- Äşı** < *äş* + **ı** “aşı”(63, 84, 225, 480, 822).
- Äştı** < *äş*+**tu** “aşı”(582, 593).
- Äşındı** < *äş*+*ın*+**dı** “aşını, yemeğini”(1013).
- Äşnâsı** < *äşnâ*+**sı** “dostu, arkadaşı”(235, 774, 808, 885).
- Äşnâsıdän** < *äşnâ*+**sı**+*dän* “arkadaşından, dostundan”(994).
- Ätäsi** < *ätä* + **sı** “atası, babası”(124, 125, 126, 127, 203, 287, 380).
- Ätäsin** < *ätä* + **sı** + **n** “atasını, babasını”(121, 205, 471).
- Ätäsidän** < *ätä*+**sı**+*dän* “atasından, babasından”(184, 204).
- Ätägäbin** < *ätä gäb* + **in** “atasözünü”(104).
- Ätäsinggä** < *ätä* + **sı** + *ng* + *gä* “atasına, babasına”(122, 123, 597, 939).
- Ätı** < *ät*+**ı** “atı”(147, 955).
- Ätnı** < *ät*+**nu** “atını”(156, 481, 482, 576).
- Ätidän** < *ät*+**ı**+*dän* “atından”(483).
- Ätigä** < *ät*+**ı**+*gä* “atına”(222).
- Ätiyäm** < *ät*+**ı**+*yäm* “atı da”(1089).
- Ävzu** < *ävuz*+**u** “ağzı”(165, 168, 374, 925, 986, 987, 1059).
- Ävzudä** < *ävuz*+**u**+*dä* “ağzında”(167).
- Ävzuga** < *ävuz*+**u**+*ga* “ağzına”(551).
- Äyâki** < *äyâk*+**i** “ayağı”(170, 483).

- Åyâğüdän** < *âyâğ+ı+dän* “ayağından”(612).
- Åynasi** < *âyna+si* “aynası”(470).
- Åzgänı** < *âzgän+ı* “azgını”(1087).
- Åznı** < *âz+nı* “azı”(493).
- Bahti** < *baht+i* “kısmeti, kaderi”(589, 603).
- Bäççäsi** < *bäççä + si* “çocuğu”(126, 168, 187, 504).
- Bäççäsiyäm** < *bäççä + si + yäm* “çocuğu da”(126).
- Bädäni** < *bädän+i* “vücudu, bedeni”(631).
- Bädduvâsin** < *bäd + duvâ + si + n* “bedduâsını”(102).
- Bädduvasını** < *bäd+duva+si+nı* “bedduâsını, kargışını”(1065).
- Bäräkädı** < *bäräkäd + ı* “bereketi”(120, 273, 954).
- Beti** < *bet + i* “yüzü”(30, 199, 253, 254, 485, 914).
- Betidän** < *bet+i+dän* “yüzünden”(329, 811).
- Bérgänı** < *bérgän+ı* “vereni”(197).
- Bâğidä** < *bâğ+ı+dä* “bağında, bahçesinde”(201).
- Bâğısidä** < *bâğ+ı+sı+dä* “bağında, bahçesinde”(199).
- Bäläsi** < *bälä+si* “çocuğu, evladı, oğlu”(213, 296, 298, 387, 478, 824, 855, 999).
- Bäläsini** < *bälä+si+ni* “çocuğunu”(150).
- Bäläsığä** < *bälä+si+gä* “çocuğuna, evladına, oğluna”(223).
- Bäläsidän** < *bälä+si+dän* “çocuğundan, evladından, oğlundan”(403).
- Bäläsiyäm** < *bälä + si + yäm* “çocuğu da”(125).
- Bäläsidäk** < *bälä+si+däk* “çocuğu gibi, evladı gibi”(729).
- Bältäsi** < *bältä+si* “baltası”(227).
- Bâşındı** < *bâş+ı+n+dı* “başını”(1013).
- Bâşidä** < *bâş+i+dä* “başında”(401, 713, 714, 906, 1054).
- Bâştı** < *bâş+tı* “başı”(225, 517, 567, 973, 1000).
- Bâzârı** < *bazar+nı* “pazarı”(214).
- Bişigidä** < *bişig+i+dä* “beşiğinde”(704).
- Boydäkti** < *boydäk+tı* “Çocuğu, evladı, bebeği”(582).
- Bugdâyidän** < *bugdây+i+dän* “buğdayından”(358).
- Burnu** < *burun+u* “burnu”(1069).
- Buyu** < *buy+u* “boyu”(311, 312).

- Buynunu** < *buyun+u+nu* “boynunu”(935).
- Cantokı** < *cantok+ı* “yuları, boyun ipi”(935).
- Cemni** < *cem+ni* “yemi”(481).
- Cemini cemigä** < *cem+i+ni cem+i+gä* “yemini yemine”(140).
- Cäggäsi** < *cäggä + si* “yenisi”(83).
- Çänäsidä** < *çänä + si + dä* “çenesinde”(18).
- Cärtısı** < *cart+ı+sı* “yarısı”(267).
- Canı** < *cân + ı* “canı”(18, 379, 855).
- Canıdän** < *cân+ı+dän* “canından”(752).
- Câmânı** < *câmân + ı* “kötüsü”(36, 521, 522, 549, 633).
- Câmânlıǵı** < *câmân+lıǵ+ı* “kötülüǵü”(457).
- Cérigä** < *cér+i+gä* “yerine”(780).
- Cérini** < *cér+i+ni* “yerini”(659).
- Cılavläri** < *cılav+lär+ı* “heybeleri”(792).
- Cırâkı** < *cırâk+ı* “uzaǵı”(138).
- Coǵälgi** < *coǵälgi+si* “yokolası, kaybolası”(763).
- Coǵlugu** < *coǵ+lug+u* “yokluǵu, fakirliǵı”(208).
- Colu** < *col+u* “yolu”(147, 378, 401).
- Coludä** < *col+u+dä* “yolunda”(850, 865).
- Colundı** < *col + u + nı* “yolunu”(135, 393, 394, 866).
- Coldäşı** < *col + dâş + i* “yoldaşı”(132, 345, 685, 855).
- Cuku** < *cuk + u* “yükü”(130, 401).
- Curdugä** < *curd+u+gä* “yurduna”(400).
- Curdudän** < *curd+u+dän* “yurdundan, ülkesinden”(865).
- Curtu** < *curt+u* “yurdu, ülkesi”(753).
- Cüreǵı** < *cüreǵ+i* “yüreǵı, kalbi”(294, 360).
- Cüreǵıdä** < *cüreǵ+ı+dä* “yüreǵinde, kalbinde”(199).
- Cüräǵiyäm** < *cüräǵ+i+yäm* “yüreǵı de, kalbi de”(745).
- Çımçıkı** < *çımçık+ı* “serçesi”(200).
- Çirtiki** < *çirt-i+k+i* “yırtaǵı”(507).
- Darsäǵanı** < *darsäǵän+i* “sofrası”(84, 236, 743).
- Darsäǵanıdän** < *darsäǵän+i+dän* “sofrasından”(485, 634).
- Därdı** < *därd+ı* “derdi”(218, 233).

- Därdni** < *därd*+**ni** “derdi”(507, 510).
- Därdigä** < *därd*+**i**+*gä* “derdine”(960).
- Dävâsi** < *dävâ*+**si** “davası”(376, 378).
- Dışgârisığä** < *dışgârı*+**sı**+*gä* “dışarıya”(442).
- Duvası** < *duva*+**sı** “duâsı”(1048).
- Dümündı** < *dümün*+**dı** “(355).
- Düşmanıdän** < *düşman*+**ı**+*dän* “düşmanından”(994).
- Düşmändınggä** < *düşmân*+**dı**+*ng*+*gä* “düşmanına”(456).
- Egäri** < *egär*+**i** “eyeri”(155, 482).
- Ekini** < *ek-in*+**i** “ekini”(199).
- Fikrı** < *fikir*+**ı** “fikri, düşüncesi”(577).
- Gäbi** < *gäb* + **i** “sözü”(59, 98, 99, 155, 228, 253, 312, 623, 664, 665, 695, 696, 804, 805, 807, 921, 1000).
- Gäbidän** < *gäb*+**i**+*dän* “sözünden”(354, 878).
- Gäbigä** < *gäb*+**ı**+*gä* “sözüne”(570).
- Gäbingdı** < *gäb* + **i** + *n* “sözünü”(101, 942).
- Göşüdän** < *göş*+**ü**+*dän* “etinden”(522, 604).
- Göşünggä** < *göş*+**ü**+*ng*+*gä* “etine”(447).
- Göşti** < *göş*+**ti** “eti”(195).
- Ğayrı** < *ğayır*+**ı** “hayrı, iyiliği”(783).
- Hâbibı** < *hâbib*+**ı** “sevgilisi”(791).
- Hessesı** < *hesse*+**sı** “sopası, bastonu”(602).
- Hörgücü** < *hörgüc*+**ü** “hörgücü”(937).
- Hältäsi** < *haltà*+**sı** “torbası, çuvalı”(227).
- Halkınggä** < *halk*+**ı**+*ng*+*gä* “halkına”(456, 846).
- Hälkı** < *halk*+**ı** “halkı, milleti”(299).
- Häkki** < *hakk* + **i** “hakki”(107, 108, 852).
- Hätâsını** < *hätâ*+**sı**+*nı* “hatasını, kabahatini”(950, 1046).
- Issıklığı** < *ıssık*+*lığ*+**ı** “sıcaklığı”(816).
- İçci** < *içç*+**i** “içi”(172, 888).
- İççidägi** < *İçç*+**i**+*dä*+*gi* “içindeki”(718).
- İççini** < *içç*+**i**+*ni* “içini”(443).
- İçkârisığä** < *içkârı*+**sı**+*gä* “içeriye”(442).

- İnigä** < *in+i+gä* “inine, deliğine”(420).
- İssi** < *İs+si* “isi, dumanı, kokusu”(704).
- İstägi** < *istäg+i* “isteği”(377).
- İşi** < *İş+i* “işi”(1040).
- İşni** < *iş+ni* “işi”(174, 582, 583, 593, 802, 962, 1012).
- İti** < *it+i* “iti, köpeği”(956).
- İtdi** < *İt+di* “iti, köpeği”(955).
- İzi** < *iz+i* “izi”(757).
- İzidän** < *iz+i+dän* “izinden”(878).
- Kalpağındı** < *kalpağ+ın+dı* “kalpağını, kepini”(600).
- Karzu** < *karız+u* “borcu”(788).
- Kädri** < *kädir + i* “kıymeti, değeri”(57, 1020, 1081).
- Kädrını** < *kädr+ı + nı* “kıymetini”(27, 45, 622, 627, 1024, 1062).
- Källäsi** < *källä+si* “kellesi, kafası, başı”(139, 602, 609).
- Kämı** < *käm+ı* “azı eksigi”(399).
- Kämni** < *käm + ni* “eksikliğini”(85).
- Kämligi** < *käm + liğ + i* “eksikliği”(74).
- Käsganı** < *käs-gän+i* “kesiği”(835, 836).
- Käspini** < *käsp+i+ni* “mesleğini”(738).
- Kättısidän** < *kättı+sı+dän* “şiddetlisinden”(316).
- Kârni** < *kârın + i* “karnı, midesi”(25, 707).
- Kârnidä** < *kârın + i + dä* “karnında, midesinde”(29).
- Kıçısı** < *kıçı+sı* “küçüğü”(1003).
- Kiyimni** < *kiyim+ni* “giyimi”(505).
- Kiyimiyäm** < *Kiy-im+i+yäm* “giyisisi de, kıyafeti de”(1089).
- Köbu** < *köb+u* “çoğu”(498).
- Könglü** < *köngül+ü* “gönlü, kalbi”(253, 799, 862).
- Könglidä** < *köngül+i+dä* “gönlünde”(547).
- Könäsi** < *könä + si* “eskisi”(83, 476).
- Köppäkti** < *köppäk+ti* “köpeği”(643).
- Körganı** < *kör-gän+i* “seveni, göreni, bakanı”(480).
- Közü** < *köz + ü* “gözü”(25, 198, 339, 506, 603, 664, 665, 666, 682, 773, 841, 986, 987).

- Közüdä** < *köz+i+dä* “közünde”(547, 923).
- Közüdän** < *köz + ü + dän* “gözünden”(72, 329).
- Közüdäy** < *köz+i+däy* “gözü de”(339).
- Közüyäm** < *köz+ü+yäm* “gözü gibi”(424).
- Küçüğü** < *küçüğ+ü* “köpeği”(1003).
- Küni** < *kün+i* “günü”(398, 675, 815).
- Ƙamçisi** < *ƙamçi+si* “kamçısı”(686).
- Ƙaysarlıktı** < *ƙaysarlık+tı* “inadı”(937).
- Ƙârâsi** < *ƙârâ+si* “karası, siyahı”(806).
- Ƙâzânı** < *ƙâzân+ı* “kazanı”(716).
- Ƙılıcı** < *ƙılıc+ı* “kılıcını”(870).
- Ƙıssâsıdä** < *ƙıssä+sı+dä* “cebinde”(754).
- Ƙıymâtı** < *ƙıymât+ı* “kıymeti, değeri”(171, 359).
- Ƙızı** < *ƙız+ı* “kızı”(229, 230, 231, 1073).
- Ƙızıyäm** < *ƙız + ı + yäm* “kızı da”(125).
- Ƙismâti** < *ƙismât+i* “kıskmet, kaderi”(325).
- Ƙıymâtını** < *ƙıymât+ı+nı* “kıymetini, değerini”(185, 240, 445).
- Ƙolu** < *kol+u* “eli, bileği”(589, 743, 744, 745, 987).
- Ƙolunu** < *kol+u+nu* “elini”(789).
- Ƙulâğıyäm** < *ƙulâğ+ı+yäm* “kulagı da”(424).
- Ƙulâkıdän** < *ƙulâķ + ı + dän* “kulağından”(72).
- Ƙuvvâsi** < *ƙuvvâ+sı* “gücü, kuvveti”(366, 377).
- Ƙüti** < *ƙüt+i* “götü, kaba kalçası”(250).
- Ƙütiğä** < *ƙüt+i+gä* “götüne, kaba kalçasına”(420).
- Läzzâti** < *läzzät+i* “lezzeti, tadı”(816).
- Mäshârâsi** < *mäshârâ+si* “eğlancesi”(234).
- Mâlı** < *mâl+ı* “malı” (232, 233, 379, 1073).
- Mâlıdän** < *mâl+ı+dän* “malından”(242, 752).
- Mâlnı** < *mâl+nı* “malı”(239, 478, 510).
- Médâsidä** < *médä + si + dä* “midesinde”(18).
- Mérâsi** < *mérâ+si* “mirası”(1091).
- Mévâsi** < *mévâ+si* “meyvası”(469, 920).
- Näfsi** < *näfis+i* “nefsi”(806).

- Näsliyä** < *näsil* + *i* + *yäm* “nesli”(126).
- Nāni** < *nān* + *i* “ekmeği”(167, 213, 307, 508, 590, 756, 942, 970).
- Nāmyäm** < *nān* + *t* + *yäm* “ekmeği de”(254).
- Nāmāzdi** < *nāmāz* + *di* “bayramı”(486, 764).
- Nāzi** < *nāz* + *t* “nazı, cilvesi”(399).
- Nibāräsidadäk** < *nibārä* + *si* + *däk* “torunu gibi”(729).
- Pästi** < *päst* + *t* “yokuşu”(840).
- Päysäsi** < *päysä* + *si* “parası”(754).
- Pîri** < *pîr* + *i* “pîri, hocası”(38).
- Rizkı** < *rızık* + *t* “rızık, kısmeti”(556, 617).
- Rızıkğä** < *rızık* + *t* + *gä* “rızıkına, kısmetine”(846).
- Saçkını** < *saçkın* + *t* “şaşkını”(614).
- Sāmāni** < *sāmān* + *t* “samani”(358).
- Savluğu** < *savluğ* + *u* “sağlığı, sıhhati”(783).
- Sākāl** < *sākāl* + *t* “sakalı”(807).
- Singäki** < *singäk* + *i* “sineği”(501).
- Sirri** < *sirr* + *i* “sırrı”(862).
- Songi** < *song* + *i* “sonu”(372).
- Suru** < *sur* + *u* “sürü”(299).
- Sutu** < *sut* + *u* “sütü”(395).
- Süyäkti** < *süyäk* + *t* “kemigi”(338).
- Şansi** < *şans* + *i* “şansı”(395).
- Şäytāni** < *şäytān* + *t* “şeytanı, iblisi”(808, 991).
- Şāğı** < *şāğ* + *t* “boynuzu”(979).
- Şımidän** < *şım* + *t* + *dän* “suskunundan, sakininden”(316).
- Şirini** < *şirä* + *in* + *t* “şirin, tatlı”(17).
- Şorpäsi** < *şorpä* + *si* “çorbası”(7).
- Talidä** < *tal* + *i* + *dä* “dalında”(194).
- Tamāşäsi** < *tamāşä* + *si* “eğlencesi”(130).
- Tarākı** < *tarāk* + *t* “tarağı”(604).
- Tegirmāni** < *tegirmān* + *i* “değirmeni”(307).
- Tentäkti** < *tentäk* + *t* “delisi”(980).
- Täççi** < *täçç* + *t* “tacı”(52).

- Täyänigä** < *täyän+i+gä* “dibine”(408).
- Täyâğı** < *täyâğ+ı* “sopasından”(1057).
- Täyâğıdän** < *täyâğ+ı+dän* “dayağından,sopasından, tokatından”(612).
- Täyâğını** < *täyâğ+ı+nı* “sopası, asası, dayanağı”(595).
- Tâmıdä** < *tâm+ı+dä* “evinde, önünde, damında, yanında”(590).
- Tâmigä** < *tâm+i+gä* “evine, damına”(263, 885).
- Tâyındı** < *tây+ın+dı* “tayını”(972).
- Tâşı** < *tâş+ı* “taşı”(734).
- Tili** < *til + i* “dili”(55, 682, 913, 914, 988, 989).
- Tilidä** < *til+i+dä* “dilinde”(353).
- Tişi** < *tiş+i* “dişi”(767).
- Tuku** < *tuk+u* “tüyü, yünü”(936).
- Tumäni** < *tumän+ı* “dumanı, kokusu”(716).
- Tübünü** < *tüb+ü+nü* “kökünü”(750).
- Tüşı** < *tüş+i* “düşü, rüyası”(233).
- Tüşüdä** < *tüş+ü+dä* “düşünde”(590).
- Ulumasıdän** < *ulu-mä+sı+dän* “ulumasından”(644).
- Ukäsigä** < *ukä+si+gä* “kardeşine”(313).
- Uççı** < *uçç+ı* “ucu”(277, 749, 870).
- Uççunu** < *uçç+u+nu* “ucunu”(750).
- Ulmı** < *ul+ı+nı* “oğlunu”(229).
- Üstüdä** < *üst+ü+dä* “üstünde”(509, 720).
- Üpkäsi** < *üpkä + si* “öfkesi”(31).
- Üşyârı** < *üşyâr+ı* “kurnazı, akıllısı, şeytanı”(1054).
- Uşlangıçı** < *uşlangıç+ı* “sapı, kabzası”(973).
- Üyi** < *üy+i* “evi”(235, 236, 582).
- Üyingä** < *üy+ın+gä* “evine”(555).
- Väfäsi** < *väfä+sı* “vefası”(1046).
- Vâktidä** < *vâkit+i+dä* “vaktinde, zamanında”(163).
- Voguruçusu** < *voguruçu+su* “hırsızı”(245, 643).
- Vorâkı** < *vorâk+ı* “orağı”(970).
- Vökküznü** < *vökküz+nü* “öküzü”(487).
- Völgısı** < *völ-gı+sı* “ölümü”(981).

- Völgändı** < *völ-gän+dı* “ölüsü”(980).
Völümü < *völ-ü+m+ü* “ölümü”(419).
Vözi < *vöz+ı* “kendisi”(172, 276, 353, 739).
Vözing < *vöz+i+ng* “kendisi, özünü”(355).
Vözüngdä < *vöz+ü+ng+dä* “kendinde, özünde”(999).
Vözüyäm < *vöz+ü+yäm* “kendisi de”(743).
Vucâkı < *vucâk + i* “ocağı”(122).
Yähşılığı < *yähşı+lğ+ı* “iyiliği”(857).
Yähşısı < *yähşı+sı* “iyisi”(549, 633, 713).
Yéçkısı < *yéçkı+sı* “keçisi”(1056).
Yégäsi < *yégä+si* “sahibi”(156, 286, 793, 939, 1053).
Yégäsıgä < *yégä+sı+gä* “sahibine”(562, 597, 759).
Yégäsini < *yégä+si+ni* “sahibini”(157, 324).
Yémçağıdän < *yémça+ğt+dän* “memesinden”(819).
Yénäsi < *yénä + si* “annesi”(124, 125, 126, 127, 203, 380, 873, 1073).
Yénäsidän < *yénä+si+dän* “annesinden”(204).
Yénsäsi < *yénsä+si* “ensesi”(564).
Yéri < *yér+i* “kocası, eşi”(554).
Yéringä < *yér+in+gä* “koçasına”(555, 875).
Yeşiğidä < *yeşiğ+i+dä* “eşiğinde”(506).
Yeşiğidän < *yeşiğ+ı+dän* “eşiğinden”(963).
Yétäkläri < *yétäk+lär+i* “etekler”(616).
Yétikingi < *yétik+i+ng+i* “çizmeni”(868).
Zähäri < *zähär+i* “zehiri”(354).
Zähäridä < *zähär+i+dä* “zehirinde”(353).
Zähärni < *zähär+ni* “zehiri”(255).
Zâtıgä < *zât+ı+gä* “zatına, soyuna”(1026).
Ziynätni < *ziynät+ni* “ziynetü”(475, 1033, 1080).

2. 5. 1. 1. 3. 4. Çokluk 1. Şahıs İyelik Eki (*BİZNING +miz, +(i)miz*)

Çokluk birinci şahıs iyelik eki, Hatay / Ovakent Özbek Türlerinden derlenen atasözlerinde genellikle isimlerin kök ve gövdelerine “*+miz, +(i)miz*” şeklinde gelir. Ünlü ile biten kelimelere “*+miz*”, ünsüz ile biten kelimelere ise “*+(i)miz*” şeklinde

geldiği ve sözcüklerde nesne ile varlık arasında “sahiplik, aitlik, mülkiyet” ilişkisi kurduğu görülür.

Çokluk Birinci Şahıs İyelik Ekinin Kullanımı:

Yénä: Anne, ana.

Teklik 1. Şahıs: *Yénä + miz*

Çokluk 1. Şahıs: *Yénä +lär+ (i)miz*

2. Şahıs: *Yénä + (i)ngiz*

2. Şahıs: *Yénä+lär+ (i)ngiz*

3. Şahıs: *Yénä +si + i*

3. Şahıs: *Yénä +lär +i*

Därd: Dert, sıkıntı, sorun.

Teklik 1. Şahıs: *Därd + miz*

Çokluk 1. Şahıs: *Därd +lär + (i)miz*

2. Şahıs: *Därd + (i)ngiz*

2. Şahıs: *Därd +lär + (i)ngiz*

3. Şahıs: *Därd +ı / Därd +lär+dı*

3. Şahıs: *Därd +lär +ı /Därd+lär+dı*

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “+miz, +(i)miz” çokluk birinci şahıs iyelik ekleriyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda tespit edilen örnekler şunlardır:

Åşımız < *åş + imiz* “aşımız” (77).

Åtāmız < *åtā + miz* “atamız, babamız” (113).

Bahtimiz < *baht + imiz* “bahtımız, kaderimiz” (518).

Çaymāk cāvumız < *ķaymāk cāv + umiz* “kaymak yağımız”(692).

Cipimiz < *cip + imiz* “ipimiz” (382).

Cürāk dağımız < *cürāk dağ + imiz* “yürek yangınımız” (692).

Cüräğımızdä < *cüräğ + imiz + dä* “yüreğimizde” (77).

Därdimiz < *därd + imiz* “derdimiz” (77).

Könglimiz < *köngil + imiz* “gönlümüz” (382).

Ķāzānımız < *ķāzān + imiz* “kazanımız”(715).

Ķizimiz < *ķiz + imiz* “kızımız” (351).

Ömrümüz < *ömür + imiz* “ömrümüz” (715).

Tuzımız < *tuz + imiz* “tuzumuz” (351).

Üyimiz < *üy + imiz* “evimiz” (518).

Yénām < *yénä + miz* “annemiz” (113).

2. 5. 1. 1. 3. 5. Çokluk 2. Şahıs İyelik Eki (*SİZNİNG +ngiz, +(i)ngiz*)

Çokluk ikinci şahıs iyelik eki, Hatay / Ovakent Özbek Türklerinde derlenen atasözlerinde genellikle isimlerin kök ve gövdelerine “+ngiz, +(i)ngiz” şeklinde bulunur. Ünlü ile biten kelimelere “+ngiz”, ünsüz ile biten kelimelere ise “+(i)ngiz” şeklinde geldiği ve sözcüklerde nesne ile varlık arasında sahiplik, aitlik ilişkisi kurduğu görülür.

Çokluk İkinci Şahıs İyelik Ekinin Kullanımı:

Ƙârri: Yaşlı, ihiyar.

Teklik 1. Şahıs: Ƙârri + (i)miz

2. Şahıs: Ƙârri + (i)ngiz

3. Şahıs: Ƙârri + si

Çokluk 1. Şahıs: Ƙârri + lâr + (i)miz

2. Şahıs: Ƙârri + lâr + (i)ngiz

3. Şahıs: Ƙârri + lâr + i

Köz: Göz.

Teklik 1. Şahıs: Köz + (i)miz

2. Şahıs: Köz + (i)ngiz

3. Şahıs: Köz + i / Köz + lâr + di

Çokluk 1. Şahıs: Köz + lâr + (i)miz

2. Şahıs: Köz + lâr + (i)ngiz

3. Şahıs: Köz + lâr + i / Köz + lâr + di

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “+ngiz, +(i)ngiz” çokluk ikinci şahıs iyelik ekleriyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda tespit edilen örnekler şunlardır:

Ârƙangızdä < ârƙa + ngiz + dä “arkanızda” (943).

Bâlängiz < bälä + ngiz “çocuğunuz” (207).

Coldâşingiz < coldâş + ingiz “yoldaşınız” (558)

Bâlängiz < bälä + ngiz “çocuğunuz” (708).

Közüngiz < köz + üngiz “gözünüz” (680).

Ƙılğänläringiz < ƙıl – gän + lâr + ingiz “yaptıklarınız” (946).

Ƙârri âdämingiz < Ƙârri âdäm + ingiz “yaşlı adamınız, yaşlınız” (708).

Ƙâzâningiz < Ƙâzân + ingiz “kazanınız” (718).

Ƙılğänläringiz < ƙıl – gän + lâr + ingiz “yaptıklarınız” (946).

Magnäyingiz < magnäy + ingiz “alınınız” (680).

Rähbäringiz < rähbär + ingiz “rehberiniz” (558).

Tâmingizdä < tâmi + ngiz + dä “önünüzde” (943).

Ürgängäningiz < ürgän – gän + ingiz “öğrendiğiniz” (946).

2. 5. 1. 1. 3. 6. Çokluk 3. Şahıs İyelik Eki (*ULARNĠNG +i, +si*)

Çokluk üçüncü şahıs iyelik eki, Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde genellikle isimlerin kök ve gövdelerinde “+*i*, +*si*” biçiminde bulunur. Ünlü ile biten kelimelere “+*si*”, ünsüz ile biten kelimelere ise “+*i*” şeklinde geldiği ve sözcüklerde şahıs iyelik eki nesne ile varlık arasında sahiplik, aitlik, mülkiyet ilişkisi kurduğu görülür.

Çokluk Üçüncü Şahıs İyelik Ekinin Kullanımı:

Bäççä: Kız veya erkek çocuk, evlât, bebek.

Teklik 1. Şahıs: *Bäççä + m*

2. Şahıs: *Bäççä + (i)ngiz*

3. Şahıs: *Bäççä + i*

Üy: Ev, hâne.

Teklik 1. Şahıs: *Üy + (i)m*

2. Şahıs: *Üy + (i)ng*

3. Şahıs: *Üy + i / Köz + lăr + di*

Çokluk 1. Şahıs: *Bäççä + lăr + (i)miz*

2. Şahıs: *Bäççä + lăr + (i)ngiz*

3. Şahıs: *Bäççä + lăr + i*

Çokluk 1. Şahıs: *Üy + lăr + (i)miz*

2. Şahıs: *Üy + lăr + (i)ngiz*

3. Şahıs: *Üy + lăr + i / Köz + lăr + di*

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “+*i*, +*si*” çokluk üçüncü şahıs iyelik ekleriyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda tespit edilen örnekler şunlardır:

Ävuzlärıngdägıı < *ävuz + lăr + ı + ng + dä + gı + nı*
“ağızlarındakini”(448).

Bäççäläri < *bäççä + lăr + i* “çocukları”(128).

Közlärigä < *köz + lăr + i + gä* “gözlerine”(19).

Kulâklärigä < *Kulâk + lăr + i + gä* “kulaklarına”(19).

Täbälärıngdägıı < *täbä + lăr + ı + ng + dä + gı + nı*
“tepedekilerini”(448).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde isimlere gelen 3 teklik ve çokluk olmak üzere toplamda 6 iyelik ekiyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda iyelik eklerinin kullanım ve işlevleri şunlardır:

2. 5. 1. 1. 3. 7. 1. İyelik Ekinin Sözcüklerde Kullanımları

2. 5. 1. 1. 3. 7. 1. 1. İyelik eklerinin isim veya isim soylu sözcüklerin kök veya gövdelerine doğrudan geldiği, onlara sahiplik ve aitlik anları kattığı görülmüştür.

Ātingdı < *Āt* + *ing* + *dı* “atını”, “**Ātingdı** yāḥṣī körgān āskār cirmāydı.,”, “*Atını seven asker yürümez.*” (144).

Āşımız < *āş* + *ımız* “aşımız”, “**Āşımız** kâzāndā kāynādı, Dārdimiz cūrāğımızdā kāynādı.”, “*Aşımız kazanda kaynar, Derdim yüreğimde kaynar.*” (77).

Āvuzlāringdāgını < *āvuz* + *lār* + *ı* + *ng* + *dā* + *gı* + *nı* “ağızlarındakini”, “Dört kişi bīrgā bosā tābālāringdāgını tūşūrādılār, Ālti kişi bīrgā bomāsā **āvuzlāringdāgını** bérādılār.”, “*4 kişi beraber(birlik) olsa tepedekilerini indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa ağızlarındakini verirler.*” (448).

Bālāngız < *bālā* + *ngız* “çocuğunuz”, “**Bālāngız** bosā cārāmās bosın, Cārāmās bomāssā çok bosın.”, “**Çocuğın** olursa yaramaz olsun, Yaramaz olmazsa yok olsun.”(207).

Cānım < *cān* + *ım* “canım”, “Ālıyāpkān **cānım** **cānım**, Bériyāpkān cıkdı **cānım**.”, “*Alırken canım canım, Verirken çıktı canım.*” (49).

Dārdimiz < *dārd* + *imiz* “derdimiz”, “Āşımız kâzāndā kāynādı, **Dārdimiz** cūrāğımızdā kāynādı.” “*Aşımız kazanda kaynar, **Dardimiz** yüreğimde kaynar.*” (77).

İççidāgi < *İçç*+*i*+*dä*+*gi* “içindeki”, “Kâzāningız tār ākān, **İççidāgi** bāl ākān.”, “*Kazanınız dar imiş, İçindeki bol imiş.*” (718).

Kélinim < *kél* – *in* + *ım* “gelinim”, “Āş kıł, ālti āy votır, **Kélinim** bol, on āy votır.” “*Yemek yap altı ay otur, **Gelinim** ol on ay otur.*” (78).

Ulım < *ul* + *ım* “oğlum”, “Āk betli kélinimdān kārā betli **ulım** yāḥṣı.” “*Ak yüzlü gelinimden kara yüzlü oğlum iyi(dir).*” (49).

Ulumāsıdān < *ulu-mā*+*sı*+*dān* “ulumasından”, “Köppāk **ulumāsıdān** bilinādı.”, “*Köpek ulumasından bilinir.*” (644).

Tābālāringdāgını < *tābā* + *lār* + *ı* + *ng* + *dā* + *gı* + *nı* “tepedekilerini”, “Dört kişi bīrgā bosā **tābālāringdāgını** tūşūrādılār, Ālti kişi bīrgā bomāsā āvuzlāringdāgını bérādılār.”, “*4 kişi beraber(birlik) olsa tepedekilerini indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa ağızlarındakini verirler.*”(448).

Şorpası < şorpä + sı “çorbası”, “Arzân malding **şorpası** tallı bomäydı.”, “ *Ucuz malın çorbası tatlı olmaz.*” (7).

2. 5. 1. 1. 3. 7. 1. 2. İyelik eklerinin çokluk ekinden sonra kullanıldığı görülmüştür.

Åvuzläringdäginı < åvuz + **lär** + **ı** + ng + **dä** + **gı** + **nı** “ağızlarındakini”, “Dört kişi bırgä bosä **täbäläringdäginı** tüşürädılär, Ålti kişi bırgä bomäsä **åvuzläringdäginı** bérädılär.”, “4 kişi beraber(birlik) olsa tepedekilerini indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa **ağızlarındakini** verirler.” (448).

Bäççäläri < **bäççä** + **lär** + **i** “çocukları”, “Åtä, yenä **bäççäläri** üççün yaşadı.”, “Baba, ana **çocuklar** için yaşar.” (128).

Közlärigä < **köz** + **lär** + **i** + **gä** “gözlerine”, “Åç insänlärding **közlärigä** uyku kirmäydı, **Qulâqlärigä** näsihät kirmäydı.”, “Åç insanların **gözlerine** uyku girmez, **Kulaklarına** nasihat(öğüt) girmez.” (19).

Qulâqlärigä < **Qulâq** + **lär** + **i** + **gä** “kulaklarına”, “Åç insänlärding **közlärigä** uyku kirmäydı, **Qulâqlärigä** näsihät kirmäydı.”, “Åç insanların **gözlerine** uyku girmez, **Kulaklarına** nasihat(öğüt) girmez.” (19).

Täbäläringdäginı < **täbä** + **lär** + **ı** + ng + **dä** + **gı** + **nı** “tepedekilerini”, “Dört kişi bırgä bosä **täbäläringdäginı** tüşürädılär, Ålti kişi bırgä bomäsä **åvuzläringdäginı** bérädılär.” “4 kişi beraber(birlik) olsa **tepedekilerini** indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa **ağızlarındakini** verirler.”(448).

2. 5. 1. 1. 3. 7. 1. 3. İyelik eklerinin sözcüklerde aitlik ekleriyle kullanıldığı ve aitlik eklerinin iyelik eklerinden sonra geldiği görülmüştür:

Åvuzläringdäginı < åvuz + **lär** + **ı** + ng + **dä** + **gı** + **nı** “ağızlarındakini”, “Dört kişi bırgä bosä **täbäläringdäginı** tüşürädılär, Ålti kişi bırgä bomäsä **åvuzläringdäginı** bérädılär.” “4 kişi beraber(birlik) olsa tepedekilerini indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa **ağızlarındakini** verirler.” (448).

Täbäläringdäginı < **täbä** + **lär** + **ı** + ng + **dä** + **gı** + **nı** “tepedekilerini”, “Dört kişi bırgä bosä **täbäläringdäginı** tüşürädılär, Ålti kişi bırgä bomäsä **åvuzläringdäginı** bérädılär.”, “4 kişi beraber (birlik) olsa **tepedekilerini** indirirler, 6 kişi beraber (birlik) olmasa **ağızlarındakini** verirler.”(448).

2. 5. 1. 1. 3. 7. 1. 4. İyelik eklerinin sözcüklerde ismin hâl eklerinden (ilgi, bulunma, yönelme, çıkma belirtme vb.) önce geldiği görülmüştür.

Åşnångdı < *åšnå* + **ng** + **dı** “dostunu”, “**Åşnångdı** hoş kılmak, düşmäningdi urmâkdän yâhşı.” “*Dostunu sevindirmek, düşmanını vurmaktan iyi(dir).*” (87).

Åtängı < *ätä* + **ng** + **ı** “babanı”, “**Åtängı** bolgändä biläsän, Yénä bolgändä yénängi biläsän.”, “*Baba olduğunda babanı anlarsın, Ana olduğunda ananı anlarsın.*” (93).

Åyâkımdä < *âyâk* + **im** + **dä** “ayağımda”, “**Åyâkımdä**, kolumdä cân çok, İşding, pılding kıymâtı çok.”, “*Ayağımda, elimde can yok, İşin, paranın önemi yok.*” (171).

Bälängä < *bälä* + **m** + **gü** “evladıma”, “**Bälängä** ällä bär, Här niimäding vâktı bär.”, “*Evladıma ninni var, Her şeyin vakti var.*” (209).

Bâşingdä < *bâş* + **ing** + **dä** “başında”, “**Åtä** gäbi tâş bosäyäm **bâşingdä** tâşı.”, “*Ata sözü taş olsa da başında taşı.*” (105).

Düşmäningdi < *düşmän* + **ing** + **di** “düşmanını”, “**Åşnångdı** hoş kılmak, **düşmäningdi** urmâkdän yâhşı.”, “*Dostunu sevindirmek, düşmanını vurmaktan iyi(dir).*” (87).

Kélinimdän < *kél* – *in* + **im** + **dän** “gelinimden”, “**Åk** betli **kélinimdän** kârä betli ulım yâhşı.”, “*Ak yüzlü gelinimden kara yüzlü oğlum iyi(dir).*” (49).

Vözünggä < *vöz* + **üng** + **gü** “kendine”, “**Åç** kâlgän tüyä **vözünggä** tärinäşädi.”, “*Aç kalan deve kendine saldırır.*” (22).

Yénängi < *yénä* + **ng** + **i** “annenî”, “**Åtä** bolgändä **âtängı** biläsän, Yénä bolgändä **yénängi** biläsän.”, “*Baba olduğunda babanı anlarsın, Ana olduğunda ananı anlarsın.*” (93).

2. 5. 1. 1. 3. 7. 1. 5. İyelik eklerinden “+i” ve “+si” sözcüklerde isim hâl ekleriyle birlikte kullanıldığında iyelik eklerinden sonra gelen zamir +n’si gelmediği görülür:

Ämmäsığä < *ämmä*+**si**+**gä** “halasına”, “**Ul** tâgägä voğşäydı, **Kız ämmäsığä** voğşäydı.”, “*Oğul dayıya benzer, Kız halasına benzer.*” (458, 941).

Ātūdān < *āt+ı+dān* “atından”, “Fākırdıng āyākı bāyding **ātūdān** yāḥşı.” “*Fakirin ayağı zenginin atundan iyi(dir).*” (483).

Bāgıdä < *bāg+ı+dä* “bağında, bahçesinde”, “Bāğıldıng **bāgıdä** otminām kügärmäydı.”, “*Cimrinin bağında ot bile yeşermez.*” (201).

Bālāsıdān < *bālā+sı+dān* “çocuğundan, evladından, oğlundan”, “Çağal **bālāsıdān** bōrı bomäydı.”, “*Çakal yavrusundan kurt olmaz.*” (403).

Coludä < *col+u+dä* “yolunda”, “Saçkän tığuk tilkiding **coludä** eşelänädı.”, “*Şaşkın tavuk tilkinin yolunda eşelenir.*” (850, 865).

Därdigä < *därd+i+gä* “derdine”, “Vaḫ tōrkägān colgä tüşädı, Keç tōrkägān **därdigä** tüşädı.”, “*Erken kalkan yola düşer, Geç kalkan derdine düşer.*” (960).

Gäbigä < *gäb+ı+gä* “sözüne”, “İnsān bolmägāndıng **gäbigä** işānmä!”, “*İnsan olmayanın sözüne güvenme!*” (570).

İççidägi < *İçç+i+dä+gi* “içindeki”, “Kāzāningız tār ākän, **İççidägi** bāl ākän.” “*Kazanınız dar imiş, İçindeki bol imiş.*” (718).

Közüdān < *köz + ü + dān* “gözünden”, “Cāmān cāmādı betidān bilädı, Tentāk tentäktı **közüdān** bilädı.”, “*Kötü kötüyü yüzünden tanır, Deli deliyi gözünden tanır.*” (72, 329).

Mālıdān < *māl+ı+dān* “malından”, “Bāy **mālıdān** umit kılädı, Fākır ḥudādān umit kılädı.” “*Zengin malından ümit eder, Fakir Allahtan ümit eder.*” (242, 752).

Yénäsıdān < *yénä+si+dān* “annesinden”, “Bālā ātāsıdān ävväl gäpırädı, Kız **yénäsıdān** ävväl gäpırädı.”, “*Oğul babasından önce konuşur, Kız annesinden önce konuşur.*” (204).

Zähäridä < *zähär+i+dä* “zehirinde”, “Cılāndıng vōzi **zähäridä**, İnsāndıng vōzi tilidä.” “*Yılanın özü zehrinde(dir), İnsanın özü dilinde(dir).*” (353).

2. 5. 1. 1. 3. 7. 2. İyelik Eklerinin İsimlerde İşlevleri

2. 5. 1. 1. 3. 7. 2. 1. İyelik eklerinin isimlere gelerek onlarda sahiplik, aitlik veya mülkiyet anlamında kullanıldığı görülmüştür:

Āşnāngdı < *āšnā + ng + dı* “dostunu”, “Āşnāngdı ḡoş kılmāk, düşmäningdi urmākdan yāḥşı.” “*Dostunu sevindirmek, düşmanını vurmaktan iyi(dir).*” (87).

Ātāngı < *ātā* + *ng* + *ı* “*babanı*”, “Ātā bolgāndā **ātāngı** bilāsān, Yēnā bolgāndā yēnāngı bilāsān.” “*Baba olduġunda babanı anlarsın, Ana olduġunda ananı anlarsın.*” (93).

Bālānggä < *bālā*+*ng*+*gä* “çocuġuna, evladına”, “**Bālānggä**_bir kēlgānıdā nān bér, Bāşka kēlgānıdā şāppāt bér.”, “**Çocuġun** bir gelişinde ekmek ver, Öbür geldiġinde tokat ver.” (212).

Cāning < *cān*+(*i*)*ng* “canın”, “Āvru kārda esā **cāning** u cērdā bolādı.”, “Aġrı nerede ise **canın** o yerdedir(orada).” (159).

Cipimiz < *Cip* + (*i*)*miz* “ipimiz”, “**Cipimiz** çirik āytma, Könglimiz cırāk āyt.” “**İpim** çürük deme, Gönlüm uzak de.” (382).

2. 5. 1. 1. 4. İsim Hâl Ekleri

“Cümlede isimlerin isimlerle, isimlerin fiillerle ve edatlarla münasebet kurmasını sağlayan gramer kategorisine isim hâl ekleri denir. Her hâl farklı bir ilişkiyi ve eki ifade eder.” (Ergin, 1990, s. 121, 215).

Türkçede ismin hâl ekleri üzerine yapılmış yerli ve yabancı çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Türkçenin eski ve çağdaş Türk lehçelerinde ismin hâl ekleri üzerine yapılan çalışmalar, bu eklerin farklılıklar ortaya koyduğunu göstermektedir. Burada Hatay / Ovakent Özbek Türklerinin farklı ağız özelliklerini göz önünde bulundurarak derlediğimiz atasözlerinde tespit ettiğimiz hâl ekleri (ilgi, yaklaşma, yükleme, bulunma-ayrılma, ayrılma, vasıta, eşitlik, yön hâli, sınırlılık) Türkçenin dönemleri içinde tabloda gösterilecek, ardından kaynaklardan edinilen bilgiler verilecek, sözcüklerdeki ekler atasözünde geçtiği kısımla birlikte verilip eklerin sözcüklerdeki kullanım ve işlevleri üzerinde elde edilen bulgular aktarılacaktır.

Başlıca isim hâl ekleri şunlardır:

2. 2. 1. 1. 4. 1. Yalın Hâl (Eksiz)

ESKİ TÜRK LEHÇELERİNDE YALIN HÂL	
ESKİ TÜRKÇE	<i>Belirsiz</i>
KARAHANLI TÜRKÇESİ	<i>Eksiz</i>
HAREZM TÜRKÇESİ	<i>Eksiz</i>
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ	<i>Eksiz</i>
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE VE AĞIZLARINDA YALIN HÂL	

TÜRKİYE TÜRKÇESİ	Eksiz (çokluk, iyelik ekleri gelebilir)
ÖZBEK TÜRKÇESİ	Eksiz (çokluk, iyelik ekleri gelebilir)
OVAKENT ÖZBEK AĞZI	Eksiz (çokluk, iyelik ekleri gelebilir)

Tablo 4. Eski ve Çağdaş Türk Lehçe ve Ağızlarında Yalın Hâl

Ergin, ismin yalın durumu için şunu söyler: “*ismin, karşıladığı nesne ve kendisine tâbi olan isim dışında hiçbir münasebet ifade etmeyen hâli.*” (Ergin, 2004, s. 227-228).

Gabain, ismin yalın hâlini “*belirsiz hâl*” olarak ifade eder ve belirsiz hâl hakkında şunu söyler: “*Bir ismin eksiz tabanı hem yalın hâl hem de belirsiz hâl olarak vazife görür.*” (Gabain, 2000, s. 63).

Hacıeminoğlu, “*ismin yalın hâlinin isimlere hiçbir ekin gelmediği durum olarak ifade eder.*” (Hacıeminoğlu, 2019, s. 29).

Argunşah, isimlerin yalın durumunu “*eksiz*” olarak ifade eder (Argunşah, 2018, s. 142).

Eckmann, yalın hâli ismin hiçbir ek almadığı, belirsizlik ifade eden durumu olarak söyler (Eckmann, 2005, s. 64).

Buran, yalın hâlde bulunan isimlerin ek almadığını, kök veya gövdelerine çokluk ve iyelik gibi eklerin gelebileceğini söyler (Buran, 1996, s. 37).

Korkmaz, ismin yalın durumunun herhangi bir ek almamış olduğu hâli olduğunu, adın iyelik ve çokluk eklerinin getirilmiş şekillerinin de olabileceğini söyler (Korkmaz, 2019, s. 282).

Karaağaç, yalın hâl için şunu söyler: “*Bu hâl, ismin hiçbir varlık veya özellikle ilişkilendirilmediği bir hâldir; fakat dilin sözlük kullanımından farklı bir durumdur.*” (Karaağaç, 2016, s. 331).

Doğan, Özbek Türkçesinde yalın hâlin eksiz olduğunu, yalın durumdaki isimlerin iyelik ve çokluk eklerini alabileceğini söyler ve “*üy* (ev), *kız* (kız), *köngil* (gönül), *apâm* (ablam), *suv* (su), *bâlâlär* (çocuklar)” gibi örnekler verir (Doğan vd., 2010, s. 387).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde ismin yalın durumunun Özbek Türkçesindeki gibi “*eksiz*” olduğu, iyelik ve çokluk ekiyle şekillendiği görülür. Atasözlerinde incelemeler sonucunda isimlerin genellikle yalın hâlde kullanıldıkları, bölgenin konuşma dilinde yalın sözcüklerin öne çıktığı görülür.

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde yalın hâl ile ilgili yapılan incelemeler sonucunda tespit edilen örnekler şunlardır:

Āġayın < *Āġayın* “akraba, yakın”(1).

Āqıl < *aqıl* “akıl”(3).

Āskār < *āskār* “asker”(144).

Āvväl < *āvväl* “evvel, önce”(928).

Āç < *āç* “aç”(9).

Ādām < *ādām* “adam, insan”(34).

Ādāp < *ādāp* “edep, ar”(42).

Ālmä < *ālmä* “elma”(47).

Ālmās < *ālmās* “elmas”(59).

Āsānt < *āsānt* “kolay”(64).

Āsmān < *āsmān* “gökyüzü”(1075).

Āş < *āş* “yemek”(4).

Āşnā < *āşnā* “dost”(79).

Āt < *āt* “at”(96).

Ātāç < *ātāç* “ evlât, oğul”(109).

Āv < *āv* “av”(163).

Āvuz < *āvuz* “ağız”(162).

Āy < *āy* “ay”(798).

Āz < *āz* “az”(178).

Barçä < *barçä* “parça”(899).

Bäççä < *bäççä* “çocuk, evlât”(111).

Bälıķ < *bälıķ* “balık”(193).

Bābā < *bābā* “dede”(198).

Bāl < *bāl* “bal”(83).

Bālā < *bālā* “ evlât, oğul, erkek çocuk” (203).

Bāltä < *bāltä* “balta”(970).

Bāş < *bāş* “baş, önder”(187).

Bāy < *bāy* “zengin, varlıklı”(226).

Bit < *bit* “bit”(295).

Böri < *böri* “kurt”(13).

- Bücü** < *bücü* “çuval”(300).
- Cav** < *cav* “yağ”(35).
- Cavun** < *cavun* “yağmur”(315).
- Cävlik** < *cävlik* “yağlık, baş örtüsü, şal”(738).
- Cân** < *cân* “can, hayat” (171).
- Câhil** < *câhil* “cahil, bilgisiz”(320).
- Cem** < *cem* “yem”(394).
- Cêr** < *cêr* “yeryüzü”(69).
- Cılân** < *cılân* “yılan”(355).
- Cigit** < *cigit* “yiğit, genç, deli kanlı”(34).
- Col** < *col* “yol”(384).
- Coğ** < *coğ* “yok”(435).
- Cuğ** < *cuğ* “yük, ağırlık”(173).
- Curt** < *curt* “yurt”(433).
- Cüräk** < *cüräk* “yürek, cesaret, kalp”(295).
- Cüzük** < *cüzük* “yüzük”(902).
- Çağal** < *çağal* “çakal” (403).
- Çäkın** < *çäkın* “yakın”(178).
- Çängäl** < *çängäl* “avuç, tutam, ölçek”(270).
- Çâl** < *çâl* “ihtiyar, yaşlı”(366).
- Çêçäk** < *çêçäk* “çiçek”(194).
- Çây** < *çây* “çay”(24).
- Därd** < *därd* “dert, sıkıntı”(433).
- Däräk** < *däräk* “ağaç” (871).
- Dävlät** < *dävlät* “devlet”(734).
- Denggiz** < *denggiz* “deniz, derya”(385).
- Dêhğân** < *dêhğân* “çiftçi”(60).
- Donggız** < *donggız* “domuz”(446).
- Dunyâ** < *dunyâ* “dünya”(444).
- Dușmân** < *dușmân* “düşman”(79).
- Duvâ** < *duvâ* “duâ”(5).
- Egär** < *egär* “eyer”(94).
- Êlâç** < *êlâç* “ilaç”(103).

- Erkāk** < *erkāk* “erkek”(469).
- Fākır** < *fākır* “fakir, yoksul”(116).
- Gäp** < *gäp* “söz, ifade”(34).
- Gilām** < *gilām* “halı, kilim”(385).
- Ġām** < *ġām* “gam, dert, sıkıntı”(306).
- Ġarīb** < *ġarīb* “garip, zararsız”(12).
- Häyvân** < *hävân* “hayvan”(121).
- Hämmäsi** < *hämmäsi* “hepsi, tamamı”(996).
- Ĥabār** < *ĥabār* “haber”(15).
- Ĥalk** < *ĥalk* “halk, millet, topluluk”(560).
- Ĥâtın** < *ĥâtın* “kadın”(20).
- Ĥudâ** < *ĥudâ* “Allah”(39).
- İş** < *iş* “iş”(71).
- İt** < *it* “köpek”(20).
- Kaçal** < *kaçal* “topal, aksak”(599).
- Käl** < *käl* “kel, saçı olmayan kişi”(602).
- Källä** < *källä* “kelle, kafa, baş”(894).
- Käsäl** < *käsäl* “hasta”(177).
- Kâş** < *kâş* “kaş”(162).
- Kiçik** < *kiçik* “köpek”(324).
- Kiyâv** < *kiyâv* “damat”(619).
- Köngül** < *köngül* “gönül”(83).
- Köp** < *köp* “çok”(435).
- Kör** < *kör* “kör”(602).
- Köz** < *köz* “göz”(162).
- Kulf** < *kulf* “kilit”(671).
- Küç** < *küç* “güç, kuvvet”(280).
- Kün** < *kün* “gün”(67).
- Küräk** < *küräk* “kürek”(972).
- Ķarız** < *ķarız* “borç” (2).
- Ķassâb** < *ķassâb* “kasap”(835).
- Ķâr** < *ķâr* “kar”(719).
- Ķâşik** < *ķâşik* “kaşık”(712).

- Ḳāvun** < *ḳāvun* “kavun”(712).
- Ḳāzân** < *ḳāzân* “kazan, geniş tencere”(301).
- Ḳälämpır** < *ḳälämpır* “biber”(16).
- Ḳättä** < *ḳättä* “katı, sert”(99).
- Ḳız** < *ḳız* “kız”(203).
- Ḳiliç** < *ḳiliç* “kılıç”(94).
- Ḳiyint** < *ḳiyint* “zor”(64).
- Ḳol** < *ḳol* “el”(260).
- Ḳoy** < *ḳoy* “koyun”(738).
- Ḳuvvä** < *ḳuvvä* “kuvvet, sağlık”(559).
- Mama** < *mama* “nine”(773).
- Märd** < *märd* “mert, dürüst”(88).
- Mäydä** < *mäydä* “küçük”(695).
- Mâl** < *mâl* “mal, varlık”(243).
- Mên** < *mên* “ben”(69).
- Mévä** < *mévä* “meyve”(413).
- Mëmän** < *mëmän* “misafir”(126).
- Mışt** < *mışt* “yumruk”(263).
- Millät** < *millät* “millet”(279).
- Mullâ** < *mullâ* “molla, hoca”(44).
- Nâmâz** < *nâmâz* “bayram”(815).
- Nân** < *nân* “ekmek”(4).
- Näsihät** < *näsihät* “nasihat, öğüt”(19).
- Nikâh** < *nikâh* “nikah”(769).
- Pâzâr** < *pâzâr* “pazar”(654).
- Päysä** < *päysä* “para”(834).
- Pıl** < *pıl* “para”(335).
- Pis** < *pis* “pis, kötü, iki yüzlü”(840).
- Pisek** < *pisek* “kedi”(596).
- Ränḳ** < *ränḳ* “renk”(712).
- Rızḳ** < *rızḳ* “rızık”(42).
- Sağız** < *sağız* “sakız”(606).
- Saç** < *saç* “saç”(706).

Sèn < *sèn* “sen”(113).

Suv < *suv* “su”(24).

Şamâl < *şamâl* “rüzgâr”(871).

Şemşir < *şemşir* “kılıç”(878).

Şer < *şer* “aslan”(879).

Şäppät < *şäppät* “tokat”(212).

Şäytân < *şäytân* “şeytan”(40).

Taş < *tâş* “taş”(896).

Tayak < *tayak* “sopa, tokat, dayak, dayanak”(881).

Tâbâķ < *tâbâķ* “tabak”(302).

Tâġuķ < *tâġuķ* “tavuk”(191).

Tâl < *tâl* “dal, çok ince bir ağaç”(887).

Tentäk < *tentäk* “deli, akıl sağlığı bozuk kişi”(20).

Tillä < *tillä* “altın”(59).

Tikkä < *tikkä* “dik”(300).

Til < *til* “dil”(835).

Tiş < *tiş* “diş”(162).

Tizäk < *tizäk* “tezek, hayvansal yakıt”(291).

Tuk < *tuk* “tok, aç olmayan”(11).

Tuprâķ < *tuprâķ* “toprak”(1075).

Tuy < *tuy* “toy, düğün, şenlik, toplantı”(110)

Tüyä < *tüyä* “deve”(22).

Tüyün < *tüyün* “bohça”(432).

Ukä < *ukä* “kardeş”(938).

Ul < *ul* “oğul, erkek evlât”(734).

Ulâķ < *ulâķ* “oğlak, keçi yavrusu”(736).

Üy < *üy* “ev, hane”(92).

Vätän < *vätän* “vatan”(279).

Vut < *vut* “ot”(6)

Vuķ < *vuķ* “ok”(151).

Vong < *vong* “sağ”(969).

Vorâķ < *vorâķ* “orak, kısa saplı, eğik başlı uzun ekin bıçağı”(970).

Vot < *vot* “ateş”(269).

Votun < *totun* “odun”(23).

Vökküz < *vökküz* “öküz”(286).

Vöz < *vöz* “kendi”(739).

Vözbek < *vözbek* “Özbek”(186).

Yähşı < *yähşı* “iyi”(35).

Yâğâç < *yâğâç* “ağaç”(1076).

Yêçıkı < *yêçıkı* “keçi”(937).

Yênä < *yênä* “anne”(95).

Yeşşäk < *yeşşäk* “eşek”(6).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde bulunan yalın hâlin isimlerde kullanım ve işlevleri şunlardır:

2. 5. 1. 1. 4. 1. 1. Yalın Hâlin İsimlerde Kullanımı

2. 5. 1. 1. 4. 1. 1. 1. İsmın yalın durumunun isim veya isim soylu sözcüklerin hiçbir şekilde ek almadığı, kök veya gövdelerine iyelik veya çokluk eklerini aldığı görülmüştür:

Ât < *ât* “at”, “Yeşşäk völsä **ât** gämlädi, **Ât** völsä itlär huş kılädi.”, “*Eşek ölse at üzülür, At ölse köpekler sevinir.*”(1086).

Bäççä < *bäççä* “çocuk, evlât”, “**Bäççä** oyundän zerıkmäydı, Vözbek pälävdän zerıkmäydı.”, “*Çocuk oyundan usanmaz, Özbek pilavdan usanmaz.*”(186).

Bitlär < *bıt+lär* “bitler”, “Pıttakı **bitlär** başqa çıkdı.”*Ayaktaki bitler başa çıktı.*”(839).

Cigitlär < *cigit+lär* “yiğitler”, **Cigitlär** ölmäs!”, “*Yigitler ölmez!*”(367).

Fikirlär < *fikir+lär* “fikirlər, düşünceler”, “Häyât vötkıç, **Fikirlär** kälgiç.”, “*Hayat geçici, Fikirler kalıcıdır.*”(539).

Päysäng < *päysä+ng* “paran”, “**Päysäng** bolsä çangaldä şurpâ bolädi.”, “*Paran olursa tarlada çorba olur.*”(832).

Ramazân < *Ramazân* “Ramazan ayı”, “**Ramazân** këlädi, Bäräkä këlädi.”, “*Ramzan gelir, Bereket gelir.*”(842).

Şurpâ < şurpâ “çorba”, “**Päysäng** bolsä çangaldä şurpâ bolädı.”, “**Paran** olursa tarlada çorba olur.”(832).

Yêşşäk < yêşşäk “eşek”, “**Yêşşäk** völsä ât gämlädı, Ât völsä itlär huş kılädı.”, “**Eşek** ölse at üzülür, At ölse köpekler sevinir.”(1086).

2. 5. 1. 1. 4. 1. 1. 2. Yalın durumun sözcüklerde çokluk ekiyle kullanıldığı görülmüştür:

Âtälär < âtä+**lär** gäbi “atalar sözü”, “Hudâ coldâşingız, **âtälär gäbi** rähbäringiz bosun! “Allah yoldaşınız, **atalarsözü** rehberiniz olsun!”(558).

Bıtlär < bıt+**lär** “bitler”, “Pıttakı **bıtlär** başka çıkdı.”, “Ayaktaki **bitler** başa çıktı.”(839).

Cigıtlär < cigit+**lär** “yiğitler”, “**Cigıtlär** ölmäs!”, “**Yiğitler** ölmez!”(367).

Fikirlär < Fikir+**lär** “fikirler, düşünceler”, “Häyât vötkıç, **Fikirlär** kalgıç.” “Hayat geçici, **Fikirler** kalıcıdır.”(539).

İtlär < it+**lär** “itler, köpekler”, “**Yêşşäk** völsä ât gämlädı, Ât völsä **ıtlär** huş kılädı.”, “**Eşek** ölse at üzülür, At ölse **köpekler** sevinir.”(1086).

2. 5. 1. 1. 4. 1. 1. 3. Yalın durumun sözcüklerde iyelik ekleriyle kullanıldığı görülmüştür:

Âtäm < âtä+**m** “babam, atam”, “**Âtäm**, yenä**m** bär bosun, Âvzu, burni çok bosun.”, “**Babam**, annem var olsun, Ağzı, burnu yok olsun.”(115).

Âtäng < âtä+**ng** “baban, atan”, “Akang **âtäng** bomäs, Kättä nân aş bomäs.” “Amcan **baban** olmaz, Katı(bayat) ekmek aş olmaz.”(4).

Bäläm < bälä+**m** “evladım, çocuğum”, “**Bäläm** gäp gäpırmäydı, cërım urmäydı, äytmä!”, “**Evladım** söz söylemez, kocam vurmaz, deme!”(210).

Beti < bet+**i** “yüzü”, “Açting **beti** nâmâzdä külädı.” “Açın **yüzü** bayramda güler.”(30).

Cërım < cër+**im** “kocam, erim, eşim”, “Bäläm gäp gäpırmäydı, **cërım** urmäydı, äytmä!”, “**Evladım** söz söylemez, **kocam** vurmaz, deme!”(210).

Cëzzäng < cëzzä+**ng** “enişten”, “Aççık kälämpır mälhäm bomäydı, **Cëzzäng** âtäng bomäydı.”, “Acı biber merhem olmaz, **Enişten** baban olmaz.”(16).

Şirini < şiri+ni “şirini, tatlısı”, “Aççıksı bolmägändıng şirini bomäs.”, “Acısı olmayanın **tatlısı** olmaz.”(17).

Şurpäsı < şurpä+sı “çorbası”, “Arzân maldıng şurpäsı tallı bomäydı.” “Ucuz malın çorbası tatlı olmaz.”(7).

Üpkäsi < üpkä+si “öfkesi, siniri”, “Açtıng üpkäsi nân cigängäçä.”, “Açın öfkesi yemek yiyene kadar.”(31).

Yenäm < yenä+m “annem”, “Ätäm, yenäm bär bosun, Ävzu, burni coğ bosun.”, “Babam, **annem** var olsun, Ağzı, burnu yok olsun.”(115).

2. 5. 1. 1. 4. 1. 2. Yalın Hâlin İsimlerde İşlevleri

2. 5. 1. 1. 4. 1. 2. 1. Yalın durumda bulunan isimler cümlede özne işlevinde olduğu görülmüştür:

Ätä < ätā “baba”, “Ätä kıladi, ul vütadi.”, “Baba yapar, oğul(evlât) öder.”(103).

Ätäm < ätā+m “babam, atam”, “Ätäm, yenäm bär bosun, Ävzu, burni coğ bosun.”, “Babam, **annem** var olsun, Ağzı, burnu yok olsun.”(115).

Bäbä < bābā “dede, büyük baba”, “Bäbä cātadi äzändä, Yekki közü kázändä.”, “Dede yatar ezanda, İki gözü kazanda.”(198).

Bälä < bālā “çocuk, evlât”, “Bälä ätäsı bilän cirädi, Kız yenäsi bilän cirädi.”, “Oğul babasıyla yürür, Kız annesiyle yürür.”(203).

Cılän < cılän “yılan”, “Cılän dümündı coğätsäyäm vözingdi coğätmäydı.”, “Yılan kuyruğunu kaybetse de özünü kaybetmez.”(355).

Cigitlär < cigit+lär “Cigitlär ölmäs!”, “Yigitler ölmez!”(367).

Kız < kız “kız”, “Bälä ätäsı bilän cirädi, Kız yenäsi bilän cirädi.”, “Oğul babasıyla yürür, Kız annesiyle yürür.”(203).

Mävä < mävā “meyve”, “Çëçäk bomägän darahtä mävä bomäydı.”, “Çiçek açmadan dalda meyve yürümez.”(413).

2. 5. 1. 1. 4. 1. 2. 2. Yalın durumda bulunan isimler cümlede belirtisiz ad tamlamasında tamlayan işlevinde olduğu görülür.

Ät colunı < ät colun+ı “at yolunu”, “Ät colunı unutmäydı.”, “At yolunu unutmaz.”(135).

Ât yëgäsini < *ât yëgä+si+ni* “at sahibini”, “**Ât yëgäsini** bilädi, Yëgäsi âtnı bilädi.”
“*At sahibini bilir, Sahibi atını bilir.*”(156).

Âtä häķi < *âtä häķ+i* “baba hakkı”, “**Âtä häķi** tıllä, Yënä häķi âlmâs.”, “**Baba hakkı**
altın(dır), Anne hakkı elmas(tır).”(107).

Ahmâķ hâtındı < *ahmâķ hâtın+dı* “ahmak kadını”, “**Ahmâķ hâtındı** bilsäy aķıl bâr
bosun. “*Ahmak kadını bilsen akıl var olsun.*”(7).

Yënä häķķi < *yënä häķķ+i* “anne hakkı”, “**Âtä häķķi** tıllä, **Yënä häķķi** âlmâs.”*Baba*
hakkı altın(dır), Anne hakkı elmas(tır).”(107).

2. 5. 1. 1. 4. 1. 2. 3. Yalın durumda bulunan isimler cümlede belirtili ad
tamlamasında tamlanan işlevinde olduğu görülür.

Hudâdıng häķķi < *hudâdıng häķķ+i* “Allahın hakkı”, “Sağirding häķķi **hudâdıng**
häķķi bolädi.”, “*Yetimin hakkı Allah’ın hakkıdır.*”(852).

Mullâdıng gäbti < *mullâdıng gäb+ti* “hocanın sözü”, “**Mullâdıng gäbti** cêrdä
ķālmäydi.”, “*Hocanın sözü yerde (boş) kalmaz.*”(804).

Nândıng läzzäti < *Nândıng läzzät+i* “ekmeğin lezzeti”, “**Nândıng läzzäti**
âcıkķändä, Kürpândıng ıssıklığı sokatķändä...”, “**Ekmeğin tadı** acıktıgında,
Yorganın sıcaklığı üşüdüğünde (aklına gelir).”(816).

Padavandıng bäläsi < *Padavandıng bäläs+ı* “çobanın çocuğu”, “**Padavandıng**
bäläsi işlägän bolädi.”, “**Çobanın çocuğu** çalışkan olur.”(824).

Vözbekting bäläsi < *Vözbekting bälä+sı* “Özbek’in çocuğu”, “**Vözbekting bäläsi**
mârt bolädi, Gäbidä, vözüdä bır bolädi.”, “**Özbeğin çocuğu** mert olur, Sözünde,
özünde bir olur.”(1000).

2. 2. 1. 1. 4. 2. İlgi Hâli Eki (Qarätqıç Kelişigi)

ESKİ TÜRK LEHÇELERİNDE İLGİ HÂL EKİ	
ESKİ TÜRKÇE	+nİŋ, +°ŋ
KARAHANLI TÜRKÇESİ	+nİŋ, +nUŋ
HAREZM TÜRKÇESİ	+nİŋ, +nUŋ
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ	+nİŋ, +İŋ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE AĞIZLARINDA İLGİ HÂL EKİ	
TÜRKİYE TÜRKÇESİ	+nIn, +nUn; +In, +Un

ÖZBEK TÜRKÇESİ	+nu
OVAKENT ÖZBEK AĞZI	+dIn, +tIn

Tablo 5. Eski ve Çağdaş Türk Lehçeleri ve Ağızlarında İlgî Hâli Eki

Ergin, Türkçede ilgi hâli ekinin isimlerin kök veya gövdelerine ünlülerden sonra “+nIn, +nUn”; ünsüzlerden sonra “+In, +Un” biçiminde geldiğini söyler (Ergin, 2004, s. 216).

Gabain, ilgi hâl ekinin sözcüklere “+nIn, +oIn” biçiminde geldiğini söyler: *monçuk+uIn, taşl(a)r+uIn, ilig+nIn, ton+nuIn, bağ+nIn, kişi+nIn* gibi örnekler verir (Gabain, 2000, s. 63).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde ilgi hâli ekinin isimlere “+nIn, +nUn” şeklinde geldiğini ve genellikle belirtili isim tamlaması kurduğunu söyler: *ata-nuIn ana-nuIn ölümü tükel, bu ol devlet kara-nuIn kırı, kezigçe kelir bu ölüm-nuIn* vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 29).

Hacıeminoğlu Harezmi Türkçesinde bu ekin sözcüklere “+nIn, +nUn” şeklinde geldiğini söyler ve ekle ilgili “*abu leheb-nIn, at-nung bahası, atalar-ı-nIn dini, kamug-nung taati, men-i-nIn taatım, sözüm-nung ahır*” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 61).

Eckmann, Çatay Türkçesinde ismin genitif durumu olarak ifade ettiği bu ekin isimlere gelerek onlarda tamlama işlevinde kullanıldığını söyler: *Tengri-nIn* “Tanrının” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 64).

Argunşah, Çağatay Türkçesi döneminde ilgi durumu ekinin isimlere “+nIn, +In” şeklinde geldiğini ve isimlere tamlama görevi yüklediğini söyler: *alar+nuIn* “onların”, *atam+nuIn* “babamın”, *ay+nuIn* yarukı “ayın ışığı”, *gül+nIn* “gülün”, *öy+nIn* “evin”, *su+nuIn* “suyun”, *tağ+nuIn* “dağın”, *ulus+nuIn* “halkın”, *kim+iIn* “kimin”, *lutf+uIn* zülali “lütfun keyfi”, *yulduz+uIn* âyînesin “yıldızın aynası”, *mên+iIn* için “benim için”, *biz+iIn* birle “bizimle” vb. örnekler verir (Argunşah, 2018, s. 142-143).

Korkmaz, Türkçede ilgi hâlini bir ismin tamamlama üzerinde ilişki kurması durumu olduğunu ve bu durumun “+In, +nIn, +Un / +nUn” ekleriyle yapıldığını söyler ve “*kitab+in kapağı, okul+un bahçesi, yağmur+un havası, toprağ+in kokusu*” vb. örnekler verir (Korkmaz, 20019, s. 283-285).

Buran, ilgi hâlini ismin isimler kurduğu tamlama durumu olarak söyler (Buran, 1996, s. 61).

Coşkun, Özbek Türkçesinde ilgi durumu ekinin eklendiği isim ile başka bir isim arasında ağ kurmasını sağlayan bir ek olduğunu ve genel olarak “+ning” şeklinde isimlere geldiğini söyler: *ānā+m+ning* (üy+i) “babamın (evi)”, *dost+i+ning* (dālā+si) “dostunun (tarlası)”, *yurt+i+miz+ning* (tuprâğ+ı) “yurdumuzun (toprağı)” vb. örnekler verir. Ekin “+ki” aitlik ekiyle birlikte kullanıldığında da “+ng” ekinin düşerek “+ni” şeklinde görüldüğünü söyler: *xâtinniki* < *xâtin+ning+ki* “hatununki” (Coşkun, 2017, s. 84).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde ilgi durumu ekinin sözcüklere genel olarak “+nIng” şeklinde geldiği ve ismi başka bir isme tamlama ilgisi kurarak bağladığı görülür. Atasözlerinde “+nIng, +nI, +In” ilgi durumu ekinin bölgede konuşulan farklı Özbek ağızlarından kaynaklı “+dIn, +tIn” biçimlerinin de olduğu, ünlü ve ünsüz bazı seslerde değişiklikler görüldüğü tespit edilmiştir.

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “+dIn, +tIn” ilgi ekleriyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda tespit edilen örnekler şunlardır:

Arzân maldıng şorpası < *arzân māl + dıng şorpası* “ucuz malın çorbası”(7).

Äytgändig zähäri < *äytgän + dıng zähäri* “söylenenin zehiri”(255).

Äçting aklı < *âç + tıng aklı* “açın aklı”(29).

Äçting beti < *âç + tıng beti* “açın yüzü”(30).

Äç insändig canı < *âç insân + dıng canı* “aç insanın canı”(18).

Äç közliding kârni < *âç köz + li + dıng kârni* “aç gözlünün karnı”(25).

Ädämiding cāmāni < *ädäm + dıng cāmāni* “adamin kötüsü”(36).

Äiläding kädri < *äilä + dıng kädri* “ailenin kıymetini”(45).

Äsmändig közüdän < *äsmän + dıng közüdän* “göğün gözünden”(72).

Äşnāning cäggäsi < *äşnā + ning cäggäsi* “dostun yenisi”(83).

Äşnāning dastarhāni < *äşnā + ning dastarhāni* “dostun sofrası”(84).

Äşnāning kāmīni < *äşnā + ning kāmīni* “dostun eksikliği”(85).

Äşnāning könäsi < *äşnā + ning könäsi* “dostun eskisi”(83).

Ät asrägändig ägıldä ärpası < *ät asrā-gän+dıng ägıldä ärpası* “at besleyen ahırda arpası”(117).

Ätäding gäbi < *ätä + ning gäbi* “babanın sözü”(98).

Ätäding gäbti < *ätä+dıng gäbti* “babanın sözü”(805).

Åtting tézi < *ât* + *tung* tézi “atın hızlısı”(137).

Åyding cärtısı < *ây* + *ding* cärtısı “ayın yarısı”(267).

Åyding vözi < *ây* + *ding* vözi “ayın kendisi”(172).

Åzarvurgäding işi < *azarvur* - *gän* + *ding* işi “alınanın işi, azarlananın işi”(174).

Barçading könäsi < *barça*+*ding* könäsi “parçanın eskisi”(476).

Bäççäding ädäbi < *bäççä* + *ding* ädäbi “çocuğun edebi”(184).

Bändäding bérğäni < *bändä* + *ding* bérğäni “kulun verdiği”(197).

Bäğüding bäğidä < *bäğül* + *ding* bäğidä “cimrinin bağında”(201).

Bäläding coqlugu < *bälä* + *ding* coqlugu “evladın yokluğu”(208).

Başkasıding ätigä < *başka* + *sı* + *ding* ätigä “başkasının atına”(222).

Baştı ovuktung aşı < *baştı ovuk* + *tung* aşı “başı oyuğun aşı”(225).

Bâyding bächäsi < *bây* + *ding* bächäsi “zenginin çocuğu”(168).

Bâyding gäbi < *bây* + *ding* gäbi “zenginin sözü”(228).

Bâyding kıızı < *bây* + *ding* kıızı “zenginin kıızı”(229).

Bâyding mälı < *bây* + *ding* mälı “zenginin malı”(233).

Bâyding tamâşäsi < *bây* + *ding* tamâşäsi “zenginin eğlencesi”(130).

Bırındıng izi < *bırın*+*ding* izi “birinin izi”(759).

Bırändıng tāmīgä < *bırän* + *ding* tāmīgä “birinin evine”(263).

Bolmägäding şirini < *bol* – *mä* + *gän* + *ding* şirini “olmayanın şirini”(17).

Bolgäding vucâkı < *bol* – *gän* + *ding* vucâkı “olanın ocağı”(122).

Cavunding kättısıdän < *cavun* + *ding* kättısıdän “yağmurun şiddetlisinden”(316).

Cäkındıng kıymätı < *cäkın*+*ding* kıymätı “yakının kıymetini”(359).

Cäkındıng sāmāni < *cäkın*+*ding* sāmāni “yakının samanı”(358).

Cāmān hātındıng közi < *cāmān hātın* + *ding* közi “kötü kadının gözü”(339).

Cérđıng kulâkıdän < *cér* + *ding* kulâkıdän “yerin kulağından”(72).

Cırâkıng bugdâyidän < *cırâk*+*ding* bugdâyidän “uzağın buğdayından”(358).

Cıländıng vözi < *cılän*+*ding* vöz+i “yılanın özü”(353).

Cigitting coldâşı < *cigit* + *ting* coldâşı “yiğidin yoldaşı”(132).

Cigitting kuvväsı < *cigit*+*tung* kuvväsı “yiğidin kuvveti”(377).

Cöcanding şansi < *cöcan*+*ding* şansi “civcivin şansı”(395).

- Çışķānding völümü** < *çışķān+ding* völümü “sıçanın ölümü”(419).
- Çolakting âyâğı** < *çolak+ting* âyâğı “çolağın ayağı”(423).
- Çopānding közü** < *çopān+ding* közü “çobanın gözü”(424).
- Dusttung cāmānlığı** < *dust+ting* cāmānlığı “dostun kötülüğü”(457).
- Düşmānding cāmānlığı** < *düşmān+ding* cāmānlığı “düşmanın kötülüğü”(457).
- Erkākting ziynätini** < *erkāk+ting* ziynätini “erkeğin zihneti”(475).
- Fākırding aştı** < *fākır+ding* aştı “fakirin aşı”(480).
- Fākırding cuku** < *fākır + ding* cuku “fakirin yükü, fakirin derdi”(130).
- Fākırding kıızı** < *fākır + ding* kıızı “fakirin kıızı”(230).
- Gōş tuğrāgānding singāki** < *Gōş tuğrāgān+ding* singāki “et doğrayanın sineği”(501).
- Ġaribding** < *ġarib + ding* ulını “fakirin oğlunu”(229).
- Ġaribting tüşi** < *ġarib + ding* tüşi “garibin rüyası”(233).
- Hāmsāyānding cāmāni** < *hāmsāyān+ding* cāmāni “komşunun kötüsü”(521).
- Hātinding ġoşrāyliġi** < *hātın+ding* ġoşrāyliġi “kadının güzelliği”(547).
- Hātinding şımdān** < *hātın + ding* şımdān “kadının suskunundan”(316).
- Hudāding bērgāni** < *hudā + ding* bērgāni “Allah’ın verdiği”(197).
- Hudāding āmānāti** < *hudā + ding* āmānāti “Allah’ın emaneti”
- İlimding başı** < *ilim+ding* başı “ilmin başı”(567).
- İnsānding tāççı** < *insān + ding* tāççı “insanın tacıdır”(52).
- İnsānding vōzi** < *insān+ding* vōz+i “insanın özü” (353).
- İşlāgānding bahti** < *işlā-gān+ding* bahti “çalışanın bahtı”(589).
- İtting kılıġı** < *it+ting* kılıġı “itin yaptığı”(562).
- Kāl kızdıng nāzi** < *kāl kız+ding* nāzi “kel kızın nazı”(399).
- Kāldıng tarāķı** < *kāl+ding* tarāķı “kelin tarağı”(604).
- Kirpikting kādrini** < *kirpik+ting* kādrini “kirpiğin kıymetini”(622).
- Kiyavdung saçkını** < *kiyav+ding* saçkını “damadın şaşkını”(614).
- Kōrdiki** < *kōr+di+ki* “körüncü”(1088).
- Kōzdü bolgānding gābi** < *kōzdü bol-gān+ding* gābi “gözü olanın sözü”(664).
- Ķarrilikding songi** < *ķarrilik+ding* songi “ihtiyarlığın sonu”(372).

- Ƙiliɗding votkiri** < *ƙiliɗ* + *ding* votkiri “kılıcın keskini”(137).
- Ƙolning uɗɗi** < *ƙol* + *ɪ* + *ning* uɗɗi “kolunun ucu”(277).
- Mɔlding dɔrdi** < *mɔl*+*ding* dɔrdi “malın derdi”(587).
- Mɔrding cɛrigɔ** < *mɔrd*+*ing* cɛrigɔ “yabancıнын yerine”(780).
- Mémánding karzu** < *mémän*+*ding* karzu “misafirin borcu”(788).
- Méniki** < *mén*+*ning*+*ki* “benimki”(1079).
- Millätting bäräkätɪ** < *millät* + *ting* bäräkätɪ “milletin bereketi”(273).
- Millätin dāvəsi** < *millät*+*in* dāvəsi “milletin davası”(376).
- Mulláding gäbti** < *mullá*+*ding* gäbti “hocanın sözü”(804).
- Müsülmánding küni** < *müsülmän*+*ding* küni “müslümanın günü”(398).
- Nákásding váfəsi** < *nákäs*+*ding* váfəsi “kötünün vefası”(1046).
- Nánding kádrını** < *nän* + *ding* kádrını “ekmeğin kıymetini”(27, 185).
- Sağirding haqqi** < *sağir*+*ding* haqqi “öksüzün hakkı”(852).
- Särñding canı** < *särñ*+*ding* canı “sarının canı”(856).
- Sénding beting** < *sén* + *ding* beting “senin yüzün”(70).
- Sâḡálding yähşılıḡı** < *sâḡál*+*ding* yähşılıḡı “sakalın güzelliḡı”(857).
- Şaḡálding coldaşı** < *şaḡal*+*ding* coldaşı “çakalın arkadaşı”(855).
- Şäytánding gäbi** < *şäytän*+*ding* gäbi “şeytanın sözü”(921).
- Täciktıng aşnalıḡı** < *Täcik*+*ting* aşnalıḡı “Tacikin dostluḡı”(885).
- Tāvukding sutu** < *tāvuk*+*ding* sutu “tavuḡun sütü”(395).
- Tentäktıng başıda** < *tentäk*+*ting* başıda “delinin başında”(906).
- Téz işting aşı** < *téz iş*+*ting* aşı “acele işin aşı”(907).
- Tırnaḡınding kádrını** < *tırnaḡın*+*ding* kádrını “tırnaḡının kıymetini”(622).
- Tilingding uɗɗu** < *til*+*ing*+*ding* uɗɗu “dilinin ucu”(749).
- Tilkiding coludä** < *tilki*+*ding* coludä “tilkinin yolunda”(850).
- Tuzding bázarı** < *tuz* + *ding* bázarı “tuzun pazarı”(214).
- Tüyäding üstüdä** < *tüyä*+*ding* üstüdä “devenin üstünde”
- Toḡru gäbting méväsi** < *toḡru gäb*+*ting* méväsi “doḡru sözün meyvesi”(920).
- Tok insánding canı** < *tok insän* + *ding* canı “tok insanın canı”(18).
- Üyding bäräkädı** < *üy* + *ding* bäräkädı “evin bereketi”(120, 273, 325).
- Vätánding kádrını** < *vätän* + *ding* kádrını “vatanın kıymetini”(45).
- Voráktıng başı** < *vorák*+*ting* başı “oraḡın başı”(973).

Vökküzdüng şağı < *vökküz*+**düng** şağı “öküzün boynuzu”(979).

Vöttirikçiding âvzu < *vöttirikçi*+**düng** âvzu “yalancının ağzı”(986).

Vözbekting bäläsı < *vözbek*+**ting** bäläsı “Özbeğin çocuğu”(999).

Yähşiding âyâqding âstidä < *yähşi* + **düng** âyâk + *düng* âstidä “iyinin ayağının altında”(331).

Yéçkıding başidä < *yéçkı*+**düng** başidä “kaçının başında”(1054).

Yénäding bädduvasını < *yénä*+**düng** bädduvasını “annenin bedduâsını”(1065).

Yénäding gäbi < *yénä* + **ning** gäbi “annenin sözü”(99).

Yérinçäkting mālı < *yérinçäk*+**ting** mālı “üşengecin malı”(1078).

Zämānding âzgānı < *zämān*+**düng** âzgānı “zamanın azgını”(1087).

Zärānding âtı < *zärān*+**düng** âtı “akıllının atı”(1089).

Zordiki < *zor*+**di**+*ki* “güçlününki, zorlyaninki”(1088).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde tespit edilen ilgi hâli ekinin sözcüklerde kullanımları ve işlevleri şunlardır:

2. 5. 1. 1. 4. 2. 1. İlgi Durumu Ekinin Sözcüklerde Kullanımı

2. 5. 1. 1. 4. 2. 1. 1. İlgi durumu ekinin isim ve isim soylu sözcüklerin kök veya gövdelerine “+**nIng**, +**nI**, +**In**, +**dIn**, +**tIn**” şekillerinde geldiği ismi başka bir isme tamlama ilgisiyle bağladığı görülür. Genel olarak Özbek Türkçesinde ilgi durumu eki “+**ning**”dir. Fakat bölgede konuşulan farklı Özbek ağızlarından dolayı “+**nIng**, +**nI**, +**In**” ilgi hâli eki, sözcüklerde farklı şekillerde kullanıldığını ve bazı seslerde değişikliklerin olduğu tespit edilmiştir:

Âçting aklı < *âç* + **ting** aklı “açın akli”, “**Âçting aklı** kârnidä bolädı.”, “**Açın aklı** karnındadır.”(29).

Âdāmding cāmānı < *ādām* + **düng** cāmānı “adamın kötüsü”, “**Âdāmding cāmānı** lokmägä qariydı.”, “**Adamın kötüsü** lokmaya bakar.”(36).

Allāh dusting aşı < *Allāh dust* + **ting** aşı “Allah dostunun aşısı”, “**Allāh dustting aşı** tällı bolädı.”, “**Allah dostunun aşısı** tatlı olur.”(63).

Âsmānding közüdän < *Âsmān* + **düng** közüdän “göğün gözünden”, “**Âsmānding közüdän**, cêrding kulâkıdän...”, “**Göğün gözünden**, yerin kulağından... (sakın)”(72).

Âtı térli bolgändig colu < *Âtı térli bol-gän+ding colu* “atı terli olanın yolu”, “**Âtı térli bolgändig colu** uzadı.” “*Atı terli olanın yolu uzar.*”(147).

Bâyding tamâşası < *bây + ding tamâşası* “zenginin eğlencesi”, “Ât bilän tüyâ **bâyding tamâşası**, fâkırdıng cuku boladı.”, “*At ile deve zenginin eğlencesi, fakirin yüküdür.*”(130).

Cérding kulâkıdän < *cér + ding kulâkıdän* “yerin kulağından”, “Âsmändig közüdän, **cérding kulâkıdän...**”, “*Göğün gözünden, yerin kulağından... (sakın)*”(72).

Cigitting coldâşı < *cigit + ting coldâşı* “yiğidin yoldaşı”, “Ât **cigitting coldâşı**.”, “*At yiğidin yoldaşı.*”(132).

Fâkırdıng cuku < *fâkır + ding cuku* “fakirin yükü, fakirin derdi”, “Ât bilän tüyâ **bâyding tamâşası**, **fâkırdıng cuku** boladı.”, “*At ile deve zenginin eğlencesi, fakirin yüküdür.*”(130).

Hüdäding âmänäti < *hudä + ding âmänäti* “Allah’ın emaneti”, “Âtäng, yénäng **hüdäding âmänäti**, üyding bäräkädi.”, “*Baban, annen Allah’ın emaneti, evin bereketi(dir).*”(120).

İnsäding täççi < *insän + ding täççi* “insanın tacıdır”, “Âkıl **insäding täççi** boladı.”, “*Akıl insanın tacıdır.*”(52).

Méniki < *mén+ning+ki* “benimki”, “Yéşik aldı **méniki** démä!”, “*Ev aldım benimki deme!*”(1079).

Suvdung kädri < *suv+ding kädri* “suyun kıymeti”, “Yéşiktän âğgän **suvdung kädri** çok.”, “*Eşikten akan suyun kıymeti yok (olmaz.)*”(1081).

Tuzding bazarı < *tuz + ding bazarı* “tuzun pazarı”, “Bâl âvzka kirgändä **tuzding bazarı** pétadı.”, “*Bal ağza girince tuzun pazarı biter.*”(214).

Üyding bäräkädi < *üy + ding bäräkädi* “evin bereketi”, “Âtäng, yénäng **hüdäding âmänäti**, **üyding bäräkädi**.”, “*Baban, annen Allah’ın emaneti, evin bereketi(dir).*”(120).

Yénäding gäbi < *yenä + ning gäbi* “annenin sözü”, “Âtäning gäbi kıttä boladı, **Yénäning gäbi** mulâyım boladı.”, “*Babanın sözü sert olur, Annenin sözü yumuşak olur.*”(99).

Zämānding āzgānı < *zāmān+ding āzgānı* “zamanın azgını, zamanın güçlüsü”, **Zämānding āzgānı** āttān yéşşāk āzgānı...”, “*Zamanın azgını attan eşek azgını...*”(1087).

2. 5. 1. 1. 4. 2. 1. 2. İlgi durumu ekinin sözcüklerde çokluk ekinden sonra kullanıldığı görülür:

Āç insānlārding közlārigā < *Āç insān + lār + ding közlārigā* “aç insanların gözlerine”, “**Āç insānlārding közlārigā** uyķı kirmāydı, Ķulāķlārigā nāsīhāt kirmāydı.” “*Āç insanların gözlerine uyku girmez, Kulaklarına nasihat(öğüt) girmez.*”(19).

2. 5. 1. 1. 4. 2. 1. 3. İlgi durumu ekinin sözcüklerde iyelik ekinden önce kullanıldığı görülür:

Ātāning gābi < *Ātā + n + ing gāb+i* “babanın sözü”, “**Ātāning gābi** ķāttā bolādı, Yēnāning gābi mulāyım bolādı. “ *Babanın sözü sert olur, Annenin sözü yumuşak olur.*”(99).

Sēnding beting < *sēn + ding bet+ing* “senin yüzün”, “Āsmāndāķi āymā, **sēnding beting** bāymā?”, “*Gökyüzündeki ay mı, senin yüzün zengin mi?*”(70).

Yēnāning gābi < *Yēnā + ning gāb+i* “annenin sözü”, **Ātāning gābi** ķāttā bolādı, **Yēnāning gābi** mulāyım bolādı. “ *Babanın sözü sert olur, Annenin sözü yumuşak olur.*”(99).

2. 5. 1. 1. 4. 2. 1. 4. İlgi ekinin sözcüklerde aitlik ekinden önce kullanıldığı görülür:

Hār kimdiki < *Hār kim+di+ki* “herkesinki”, “**Hār kimdiki** vōzingā āy ķūrādı betigā.”, “*Herkesinki kendine ay görünür yüzüne.*”(534).

Kōrdiki < *kōr+di+ki* “körünki”, “Zāmān zordiki, tāmāşā **kōrdiki**...”, “*Zaman güçlününki, kargaşa körünki...*”(1088).

Mēniki < *mēn+ning+ki* “benimki”, “Yēşik aldı **mēniki** dēmā!”, “*Ev aldım benimki deme!*”(1079).

Zordiki < *zor+di+ki* “güçlününki”, “Zāmān **zordiki**, tāmāşā kōrdiki...”, “*Zaman güçlününki, kargaşa körünki...*”(1088).

2. 5. 1. 1. 4. 2. 1. 5. İlgi durumu ekinin sıfat-fiillerle kullanımı görülür:

Äytgänding zähäri < äyt-gän+ding zähäri “söylenenin zehiri”, “**Betkâ äytgänding zähäri** çok.”, “*Yüze söylenenin zehiri yok(tur).*”(255).

Äççısı bolmägänding şirini < Äççısı bol – mā + gän + ding şirini “acısı olmayanın şirini”, “**Äççısı bolmägänding şirini** bomäs.”, “*Acısı olmayanın tatlısı olmaz.*”(17).

Äsrägänding kışsäsıdä < Äsrä-gän+ding kışsäsıdä “besleyenin cebinde”, “**Qoyin äsrägänding kışsäsıdä** päysäsı bolädı.” “*Koyun besleyenin cebinde parası olur.*”(754).

Äzarvurgänding işi < Äzarvur – gän + ding işi “alınanın işi, azarlananın işi”, “**Äzarvurgänding işi** kıska bolädı.”, “*Alınanın işi kısa olur.*”(174).

Câmân bolgänding vucâkı < câmân bol-gän+ding vucâkı “kötü olanın ocağı”, **Ätäsinggä câmân bolgänding vucâkı** tütmäydı. “*Atasına kötü olanın ocağı tütmez.*”(122).

Göş tuğrägänding singäki < Göş tuğrā-gän+ding singäki “et doğrayanın sineği”, “**Göş tuğrägänding singäki** köp bolädı.”, “*Et doğrayanın (kasap) sineği çok olur.*”(501).

İşlägänding bahti < İşlä-gän+ding bahti “çalışanın bahti”, “**İşlägänding bahti** aççık, kolu kuvvälı bolädı.”, “*Çalışanın kısmeti açık, bileği kuvvetli olur.*”(589).

2. 5. 1. 1. 4. 2. 1. 6. İlgi durumu ekinin ismin “bulunma, yönelme, çıkma, vasıta vb.” hâlini ifade eden ekleriyle birlikte kullanımlarına rastlanılmamıştır.

2. 5. 1. 1. 4. 2. 2. İlgi Hâli Ekinin Sözcüklerde İşlevleri

2. 5. 1. 1. 4. 2. 2. 1. İlgi durumu ekinin geldiği isimle başka bir isim arasında bağ kurduğu ve “sahipliki aitlik” işlevinde bulunduğu görülür:

Äç insänding cänı < Äç insän + ding cänı “aç insanın canı”, “**Äç insänding cänı** médäsıdä, Tok insänding cänı çänäsıdä.”, “*Aç insanın canı midesinde (olur), Tok insanın canı çenesinde (olur).*”(18).

Bâğılding bâğıdä < Bâğıl + ding bâğıdä “cimrinin bağında”, “**Bâğılding bâğıdä** otminäm küğärmäydı.”, “*Cimrinin bağında ot bile yeşermez.*”(201).

Fäkırdıng cuku < *fäkır* + **ding** *cuku* “fakirin yükü, fakirin derdi”, “Ät bilän tüyä báyding tamâşası, **fäkırdıng cuku** boladı.”, “*At ile deve zenginin eğlencesi, fakirin yüküdür.*”(130).

Hudäding ämânäti < *hudä* + **ding** *ämânäti* “Allah’ın emaneti”, “Ätäng, yénäng **hudäding ämânäti**, üyding bäräkädı.”, “*Baban, annen Allah’ın emaneti, evin bereketi(dir).*”(120).

Ğarıbting bäççäsi < *ğarıb*+**ting** *bäççäsi* “fakirin çocuğu”, “**Ğarıbting bäççäsi** iş äytilädi, Báyding bäççäsi aş äytilädi.”, “*Fakirin çocuğu iş der, Zenginin çocuğu aş der.*”(504).

Ƙolıning uççı < *Ƙol* + *ı* + **ning** *uççı* “kolunun ucu”, “Bir işni köngildän Ƙıl, **Ƙolıning uççı** bilan Ƙılmä!”, “*Bir işi gönülden yap, Elinin ucu ile yapma!*”(277).

İnsäding täççi < *insän* + **ding** *täççi* “insanın tacıdır”, “ÄƘıl **İnsäding täççi** boladı.”, “*Akıll insanın tacıdır.*”(52).

Tok insäding canı < *Tok insän* + **ding** *canı* “tok insanın canı”, “Aç insäding canı médäsidä, **Tok insäding canı** çänäsidä.”, “*Aç insanın canı midesinde (olur), Tok insanın canı çenesinde (olur).*”(18).

Vözbekting bäläsi < *Vözbek*+**ting** *bäläsi* “Özbeğin çocuğu”, “**Vözbekting bäläsi** märt boladı, Gäbidä, vözüdä bir boladı.” “*Özbeğin çocuğu mert olur, Sözünde, özünde bir olur.*”(999).

Yénäning gäbi < *Yenä* + **ning** *gäbi* “annenin sözü”, “Ätäning gäbi ƙättä boladı, **Yénäning gäbi** mulâyım boladı.”, “*Babanın sözü sert olur, Annenin sözü yumuşak olur.*”(99).

2. 5. 1. 1. 4. 2. 2. İlgi durumu ekinin geldiği bazı sözcüklerde “bir bütünün parçasını ve bir parçanın bütünü” belirttiği görülür:

Äç insänlärdıng közlärigä < *Äç insän* + *lär* + **ding** *közlärigä* “aç insanların gözlerine”, “**Äç insänlärdıng közlärigä** uyƙı kirmäydı, Ƙulâƙlärigä näsihät kirmäydı.”, “*Aç insanların gözlerine uyku girmez, Kulaklarına nasihat(öğüt) girmez.*”(19).

Ƙolıning uççı < *Ƙol* + *ı* + **ning** *uççı* “kolunun ucu”, “Bir işni köngildän Ƙıl, **Ƙolıning uççı** bilan Ƙılmä!”, “*Bir işi gönülden yap, Elinin ucu ile yapma!*”(277).

Bärmâğding hämmäsiyäm < *bärmâğ* + *ding* *hämäsiyäm* “parmağının hepsi”,
 “Beş bärmâğding hämmäsi bir yémäs.”, ”Beş *parmağının hepsi aynı değil.*”(252).

2. 5. 1. 1. 4. 3. Yükleme Hâli Eki (Tüşüm Kelişigi)

ESKİ TÜRK LEHÇELERİNDE YÜKLEME HÂLİ EKİ	
ESKİ TÜRKÇE	+ ^o g, + ^o ğ, +Nı
KARAHANLI TÜRKÇESİ	+ğ/+g; +n; +nı/+ni
HAREZM TÜRKÇESİ	+nI, +n
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ	+nI, +n, +I
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE VE AĞIZLARINDA YÜKLEME HÂLİ EKİ	
TÜRKİYE TÜRKÇESİ	+(y)I/+(y)U,+nI/+nU
ÖZBEK TÜRKÇESİ	+ni
OVAKENT ÖZBEK AĞZI	+n +nI, +I, +dI, +Tı

Tablo 5. Eski ve Çağdaş Türk Lehçe ve Ağızlarında Yükleme Hâli Eki

Ergin, yükleme hâli eki için şunu söyler: “İsmi geçişli bir fiilin etkisinde olduğunu gösteren hâlidir. Bu hâl bazen eksiz, bazen ekli olur.” (Ergin, 2004, s. 220).

Gabain, Eski Türkçe döneminde yükleme ekinin sözcüklere “+^og, +^oğ, +nI” biçimlerinde geldiğini söyler ve *ada-ğ* “adağı”, *altun-uğ* “altını”, *ew-ig* “evi”, *ığaça-ğ* “ağacı”, *kalıktak-nı* “göktekini” vb. örnekleri verir (Gabain, 2000, s. 64).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde bu ekin sözcüklere “+ğ,+g; +n; +nı,+ni” biçimlerinde geldiğini söyler: *a-n-ı sökük sökti*, *a-n-ı kurt basdı*, *anı te-g me devlet özüm yolunur*, *a-n-ı te-g bolur kim yaruttın-g tili-g* gibi örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 37).

Hacıeminoğlu, Çağatay Türkçesinde ekin “-n, -nı / -ni” biçimlerinde isimlere geldiğini bazı sözcüklerde de “-ı / -i” biçiminde görüldüğünü söyler: *abu leheb-ni*, *adem it-ni üzürdi*, *sözi-n ayguçı bolmadı*, *bir selâm-ı aytıp* vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 61-62).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde yükleme ekinin sözcüklere “+nI, +n” biçiminde geldiğini söyler ve *Murâdı-nı* “isteğini”, *kol-ın* “kolunu” gibi örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 69).

Karaağaç, yükleme durumunu “yapma durumu” şeklinde adlandırır ve şunları söyler: “Yapma hâli, bir ismin, geçişli eyleme bağlanarak, hareketten etkilenen varlık konumunu kazanması hâlidir. Bu hâldeki bir isim, cümle içerisinde nesne diye

adlandırılır.” (Karaağaç, 2009, s. 64). Güneş, Karaağaç’ın ekle ilgili düşüncesine katılır ve Türkiye Türkçesinde yükleme hâli ekinin “+I, +nI” şeklinde sözcüklere geldiğini söyler ve “*Babası-nı arıyor*” vb. örnekler verir (Güneş, 2003, s. 78-79).

Coşkun, Özbek Türkçesinde yükleme hâli “+ni” eki, “*geçişli fiil taşıyan bir cümlede, fiilin doğrudan eklendiği ismin, içinde bulunduğu durumu gösteren ektir.*” diye söyler: *sahn+ni* (süpür-) “sahanlığı süpür”, *gäp+ni* (gäpir-) “sözü söylemek”, *haqiqat+ni* (äyt-) “gerçeği söyle”, *bâş+i+ni* (kötär-) “başını kaldır”, *yüz+i+ni* (kör-) “yüzünü gör” gibi örnekler verir (Coşkun, 2017, s. 85).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde yükleme durumu ekinin sözcüklerde genel olarak “+ni” şeklinde olduğu ve isimlere gelerek onları geçişli bir fiile bağladığını görülür. Atasözlerinde “+n +nI, +I, +dI, +tI” yükleme durumu ekinin bölgede konuşulan farklı Özbek ağızlarından kaynaklı ünlü ve ünsüz bazı seslerde değişiklikler görüldüğü tespit edilmiştir.

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “+n +nI, +I, +dI, +tI” yükleme durumu ekleriyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda tespit edilen örnekler şunlardır:

Akli < *aqıl* + *i* “aklı”(294).

Akıldı < *âqıl* + *dı* “aklı”(51).

Äytmäni < *äyt-mä* + *ni* “söylemeyi”(985).

Ädämdı < *ädäm* + *dı* “adamı”(41, 901, 1049).

Äiläsini < *äilä* + *si* + *ni* “ailesini”(157).

Äştı < *âş* + *tı* “aşı”(76).

Äşnängdı < *âşnâ* + *ng* + *dı* “dostunu”(87).

Äşnâyı < *âşnâ* + *y* + *ı* “dostu”(79).

Ätnı < *ât* + *nı* “atını”(156).

Ättı < *ât* + *tı* “atı”(1049).

Ätängı < *âtä* + *ng* + *ı* “atani”(93).

Ätängdı < *âtä* + *ng* + *dı* “babanı, atanı”(116, 142, 143, 144).

Ätäsin < *âtä* + *sı* + *n* “atasını”(121, 205).

Ävin < *äv* + *ı* + *n* “avını”(158).

Ävuzläringdägını < *ävuz+lär+ing+dä+gı+nı* “ağızlarındakini”(448).

Äzdı < *âz* + *dı* “azı”(179).

Bädduvâsini < *bäd + duvâ + si + n* “bedduâsını”(102).

Bâlıkı < *bâlık + tı* “balığı”(192).

Bârlıktı < *bâr+lık+tı* “varlığı”(422).

Bâşındı < *bâş+ın+dı* “başını”(492).

Bâyi < *bây+i* “zengini”(484).

Bâyni < *bây+ni* “zengini”(502).

Bırävni < *bıräv+ni* “hiçbirini, kimseyi”(793).

Bilgändi < *bil – gän + di* “bildiğini”(293).

Bolgändı < *bol-gän+dı* “olanı”(670).

Bolgäni < *bol – gän + ı* “olanı”(170).

Cartını < *car + tı + nı* “yarısını”(314).

Câmândı < *câmân + dı* “kötüyü”(329, 1042).

Cândı < *cân+dı* “canı”(943).

Câtmäni < *câtmä+nı* “yatmayı”(731).

Cémdi < *cém+di* “yemi”(797).

Cemindi < *cem + in + di* “yemini”(140).

Cıptı < *cıp + tı* “ipi”(322).

Cigitti < *cigit+ti* “yiğidi”(689).

Cilägändı < *cil+ä+gän+dı* “ağlayanı”(538).

Coldı < *col+dı* “yolu”(392).

Colundı < *col+un+dı* “(393, 394).

Colunı < *col + u + nı* “yolunu”(135).

Cöcäni < *cöcä + ni* “civcivi”(188).

Cüreği < *cüreğ + i* “yüreği, kalbi”(294).

Cüräkti < *cüräk + ti* “yüreği”(51).

Çokluktu < *çok+luk+tu* “yokluğu”(422).

Çopândı < *çopân+dı* “çobanı”(1055).

Darsäganı < *darsägan + ı* “sofrayı”(257).

Dengizdi < *dengiz + di* “denizi”(192).

Därdingdi < *därd + ing + di* “derdini”(143).

Dongızni < *dongız+ni* “domuzu”(446).

Dusttu < *dust+tu* “dostu, arkadaşı”(1032).

Düşmäni < *düşmән + i* “düşmanı”(79).

- Düşmäningdi** < *düşmān* + *i* + *ng* + **di** “düşmanını”(87).
- Fākırdı** < *fākır* + **dı** “fakiri”(238).
- Fikirdi** < *fikir* + **di** “fikri”(577).
- Gäbni** < *gäb* + **ni** “sözü”(271).
- Gäpdı** < *gäp* + **dı** “sözü”(392, 492, 665).
- Guldı** < *gul* + **dı** “gülü”(689).
- Ğarıbdı** < *ğarīb* + **dı** “garibi”(502).
- Hämmäsindi** < *hämmäsi* + *n* + **di** “hepsini”(931).
- Hämmäsini** < *hämmäsi* + **ni** “hepsini”(314).
- Häsrätti** < *häsrät* + **ti** “hasreti, özlemi”(537).
- Hâtındı** < *hâtın* + **dı** “kadını”(3, 41, 112).
- Hudâdı** < *hudâ* + **dı** “Allah’ı”(851).
- İnsândı** < *insân* + **dı** “insanı”(869, 1084).
- İşni** < *iş* + **ni** “işi”(276, 277).
- Kädrini** < *kädri* + **ni** “değerini”(27,45).
- Källängdi** < *källä* + *ng* + **di** “kelleni, kafanı, başını”(859).
- Käspini** < *käspi* + **ni** “(738).
- Kélgäni** < *kél-gän* + **i** “geleni”(445).
- Kélindi** < *kél-in* + **di** “gelini”(618).
- Kimni** < *kim* + **ni** “kimseyi”(873).
- Kişini** < *kişi* + **ni** “kişiyi”(771).
- Köngli** < *köngül* + **i** “gönlü”(993).
- Köpdi** < *köp* + **di** “çoğu”(179).
- Küzdi** < *küz* + **di** “gözü”(407, 665).
- Ķârındı** < *Ķârın* + **dı** “karnı”(407, 411).
- Ķılğanı** < *Ķıl-gän* + **ı** “yaptığını”(461).
- Ķiymätını** < *Ķiymät* + **ı** + **nı** “kıymetini, değerini”(185, 240).
- Ķızdı** < *Ķız* + **dı** “kızı”(940).
- Mémändı** < *mémän* + **dı** “misafiri”(793).
- Sağirdi** < *sağır* + **di** “yetimi, öksüzü”(851).
- Sükütı** < *sükūt* + **ı** “susmayı”(166).
- Şağaldı** < *şağal* + **dı** “çakalı”(765).
- Şäppätlämäni** < *şäppät* + *lä* + *mä* + **nı** “tokatlamayı”(877).

Tayağını < *tayağ+ı+ni* “sopasını, dayanağını”(595).

Täbäläringdäğini < *täbä+lär+ing+dä+gı+ni* “tepelerindeki, başlarındakini”(448).

Täpganı < *täp – gän + ı* “bulduğunu”(170).

Tentäkti < *tentäk + tı* “deliyi”(329, 905).

Temirdi < *temir+di* “demiri”(903).

Taştı < *tâş+tı* “taşı”(869).

Tâvtı < *tâv+tı* “dağı”(901).

Tâvläri < *tâv+lär+i* “dağları”(386).

Tişti < *tiş+ti* “dişi”(767).

Türkmändi < *Türkmän+di* “Türkmeni”(931, 932).

Toymäni < *toy – män + i* “doymayı”(166).

Ukängdi < *ukä + ng + di* “ağabeyini”(97).

Uldu < *ul+du* “oğlanı”(940).

Ulnı < *ul + ı + ni* “oğlunu”

Üydü < *üy+dü* “evi”(965).

Vözbekti < *Vözbek+ti* “Özbek’i”(1001).

Vözingi < *vöz + ing + i* “özünü, kendini”(118, 544).

Vözüngdü < *vöz+üng+dü* “öznünü, kendini”(106).

Yégäsini < *yégä + si + ni* “sahibini”(156, 157, 324).

Yénängdi < *yénä + ng + di* “anneni, ananı”(116).

Yénängi < *yénä + ng + i* “anani”(93).

Yéndini < *yéndi+ni* “şimdiyi, şu anı”(951).

Yértänındı < *yértä+nın+dı* “yarınını, geleceğini”(951).

Yéşşäkti < *yéşşäk+tı* “eşeği”(642, 1084).

Yétikingi < *yétik+i+ng+i* “çizmeni, botunu”(868).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde tespit edilen yükleme hâli ekinin sözcüklerde ünlülerle kullanım ve işlevleri şunlardır:

2. 5. 1. 1. 4. 3. 1. Yükleme Hâl Ekinin Sözcüklerde Kullanımı

2. 2. 1. 1. 4. 3. 1. 1. Yükleme durumu ekinin isim ve isim soylu (zamir, sıfat vb.) sözcüklerin kök veya gövdelerine “+n +nI, +I, +dI, +tI” şekillerinde gelerek onları geçişli bir fiile bağladığı, ekin III. tekil şahıs iyelik ekini almış isimlerden

sonra çoğunlukla “+n” biçiminde görülür, Bölgede konuşulan farklı Özbek ağız olduğundan “+ni” yükleme hâli eki, sözcüklerde “+n +nI, +I, +dI, +tI” kullanıldığını ve bazı seslerde değişikliklerin olduğu tespit edilmiştir:

Ātāsın < *ātā* + *sı* + *n* “atasını, babasını”, “Bālā **ātāsın** yüksälädi.”, “Çocuk **babasını** yüceltir.”(205).

Ātāngı < *ātā* + *ng* + *ı* “atani”, “Ātā bolgändä **ātāngı** biläsän, Yénä bolgändä yénāngı biläsän.”, “Baba olduğunda **babanı** anlarsın, Ana olduğunda **ananı** anlarsın.”(93).

Āvın < *āv* + *ı* + *n* “avını”, “Āvcu **āvın** unutmäydı.”, “Avcı **avını** unutmaz.”(158).

Āzdı < *āz* + *dı* “azı”, “Āzdı köp körmä, Köpdı āz körmä.”, “**Azı** çok görme, Çoğu az görme.”(158).

Bädduvāsini < *bäd* + *duvā* + *si* + *n* “bedduâsını”, “Ātāning, yénāning **bädduvāsın** älmä!”, “Babanın, annenin **bedduâsını** alma!”(102).

Bälıktı < *bälıq* + *tı* “balığı”, “**Bälıktı** deñgizdän ürgän, Dengizdi bälıkdän ürgän.” “**Balıqtı** denizden öğren, Denizi balıktan öğren.”(192).

Colunı < *col* + *u* + *nı* “yolunu”, “Āt **colunı** unutmäydı.”, “*At yolunu* unutmaz.”(135).

Cöcäni < *cöcä* + *ni* “civcivi”, “Bähärdägi **cöcäni** kuzdä bil.”, “İlkbahardaki **civcivi** sonbaharda say.”(188).

Därdingdi < *därd* + *ing* + *di* “derdini”, “Ātingdı sätäsän ämmä **därdingdi** sätmäysän.” “*Atını satarsın ama **derdini** satamazsın.*”(135).

Gäbni < *gäb* + *ni* “sözü”, “Bır **gäbni** bilüb gäpırmâk yähşı, Bır **gäbni** bilüb ürgätmâk köp yähşı.”, “*Bir **sözü** bilip söylemek iyi, Bir **sözü** bilip öğretmek çok iyi.*”(271).

Hämmäsini < *Hämmäsi* + *ni* “hepsini”, “Cartını bėrmä, **Hämmäsini** bızmä.”, “*Yarisını verme, **Hepsini** bozma.*”(314).

İşni < *iş* + *ni* “işi”, “Bır **işni** bilgince vözing bil!” “*Bir **işi** bileceğine özünü bil!*”(276).

Vözingi < *vöz* + *ing* + *i* “özünü, kendini”, “Ātāngä qarä, **vözingi** kör!”, “*Atana bak, **özünü** (kendini) gör.*”(118).

2. 5. 1. 1. 4. 3. 1. 2. Yükleme durumu ekinin çoğul ekinden sonra geldiği görülür:

Åvuzlärıngdägını < *åvuz+lär+ıng+dä+gı+nı* “ağızlarındakini”, “Dört kişi bırgä bosä täbälärıngdägını tüşürädılär, Ålti kişi bırgä bomäsä **åvuzlärıngdägını** bérädılär.” “4 kişi beraber(birlik) olsa tepedekini indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa **ağızlarındakini** verirler.” (448).

Täbälärıngdägını < *täbä+lär+ıng+dä+gı+nı* “tepelerindekini, başlarındakini”, “Dört kişi bırgä bosä **täbälärıngdägını** tüşürädılär, Ålti kişi bırgä bomäsä åvuzlärıngdägını bérädılär.” “4 kişi beraber (birlik) olsa **tepedekilerini** indirirler, 6 kişi beraber (birlik) olmasa **ağızlarındakini** verirler.” (448).

Tävläri < *täv+lär+i* “dağları”, “Cokluk **tävläri** cıkıtadı.” “Yokluk (yoksulluk) **dağları** devirir.” (386).

2. 5. 1. 1. 4. 3. 1. 3. Yükleme durumu ekinin aitlik ekinden sonra geldiği görülür:

Åvuzlärıngdägını < *åvuz+lär+ıng+dä+gı+nı* “ağızlarındakini”, “Dört kişi bırgä bosä täbälärıngdägını tüşürädılär, Ålti kişi bırgä bomäsä **åvuzlärıngdägını** bérädılär.” “4 kişi beraber(birlik) olsa tepedekini indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa **ağızlarındakini** verirler.” (448).

Täbälärıngdägını < *täbä+lär+ıng+dä+gı+nı* “tepelerindekini, başlarındakini”, “Dört kişi bırgä bosä **täbälärıngdägını** tüşürädılär, Ålti kişi bırgä bomäsä åvuzlärıngdägını bérädılär.” “4 kişi beraber (birlik) olsa **tepedekilerini** indirirler, 6 kişi beraber (birlik) olmasa **ağızlarındakini** verirler.” (448).

2. 5. 1. 1. 4. 3. 1. 4. Yükleme durumu ekinin isimlerde iyelik ekinden sonra geldiği görülür:

Åtängı < *ätä + ng + ı* “atani”, “Åtä bolgändä **ätängı** biläsän, Yenä bolgändä yänängi biläsän.” “Baba olduğunda **babanı** anlarsın, Ana olduğunda **ananı** anlarsın.” (93).

Bädduväsini < *bäd + duvâ + si + n* “bedduâsını”, “Ätäning, yänäning **bädduväsini** älmä!”, “Babanın, annenın **bedduâsını** alma!” (102).

Düşmäningdi < *düşmān* + *i* + **ng** + **di** “düşmanını”, “Åşnāngdı ğoş qılmāq, **düşmäningdi** urmāqdān yāḥşı.”, “*Dostunu sevindirmek, düşmanını vurmaktan iyi(dir).*”(87).

Kādrını < *kādri* + **ni** “ekmeğin kıymetini”, “Açlık körmāgān nāndıng **kādrını** bilmāydı.” “*Açlık görmeyen ekmeğin kıymetini bilmez.*”(27).

Kāmini < *kam* + *i* + **ni** “eksikliği”, “Åşnāning **kāmini** köngül tamām qılādı.” “*Dostun eksiğini gönül tamamlar.*”(85).

Ukāngdı < *ukā* + **ng** + **dı** “ağabeyini”, “Ātāning bolmāgān cērdā **ukāngdı** ātā bil.” “*Babanın olmadığı yerde ağabeyini baba bil.*”(97).

Yénāngi < *yénā* + **ng** + *i* “anani”, “Ātā bolgāndā ātāngi bilāsān, Yénā bolgāndā **yénāngi** bilāsān.” “*Baba olduğunda babanı anlarsın, Ana olduğunda ananı anlarsın.*”(93).

2. 5. 1. 1. 4. 3. 1. 5. Yükleme ekinin isim-fiillerle kullanıldığı ve isim-fiillerden sonra “+**nI**” şeklinde geldiği görülür:

Āytmāni < *āyt-mā* + **ni** “söylemeyi” “Vöttırıkçı bilān āşnā bolgān vöttırık **āytmāni** ürgānādı.”, “*Yalancı ile arkadaş olan yalan söylemeyi öğrenir.*”(985).

Toymāni < *toy-mā* + **ni** “doymayı”, “Āvzu boş sükūtı bilmāydı, Açköz **toymāni** bilmāydı.”, “*Boş konuşan susmayı bilmez, Açgözlü doymayı bilmez.*”(166).

2. 5. 1. 1. 4. 3. 1. 6. Yükleme ekinin sıfat-fiillerle kullanıldığı ve sıfat-fiillerden sonra “+**nI**” şeklinde geldiği görülür:

Bilgāndi ürgātmāgān mullādān < *bil* – **gān** + **di** *ürgāt-mā-gān* **mullādān** “bildiğini”, “**Bilgāndi ürgātmāgān mullādān** vocāktāgi votın yāḥşı.”, “*Bildiğini öğretmeyen hocadan, ocaktaki odun iyi(dir).*”(293).

Bolgāni < *bol* – **gān** + *ı* “olanı”, “Āyāki māydā **bolgān** tāpgāni kēyādı, Āyāki kättā bolgān **bolgāni** kēyādı.”, “*Ayağı küçük bulduğunu giyer, Ayağı büyük olanı giyer.*”(170).

Cilāgāndı < *cilā-gān* + **dı** “ağlayanı”, “Hāyāt **cilāgāndı** küldürādı, külgāndı cilātādı.” “*Hayat ağlayanı güldürür, güleni ağlatır.*”(170).

Kélgäni < *kél-gän+i* “geldiğini”, “Dişding kısmätindi âvuz bilmäs, U hăm qardän **kélgäni** bilmäs.” “*Dişin kısmetini ağız bilmez, O da nerden **geldiğini** bilmez.*”(445).

Kılganı < *kıl-gän+ı* “yaptığını”, “Düşmān völsä **kılganı** yaddän çıkmäydı.” “*Düşman ölse **yaptığı** unutulmaz.*” (538).

Täpganı < *täp – gän + ı* “bulduğunu”, “Äyâki mäydä bolgān **täpganı** kēyädı, Äyâki kättä bolgān bolgānı kēyädı.” “*Ayağı küçük **bulduğunu** giyer, Ayağı büyük olanı giyer.*”(170).

2. 5. 1. 1. 4. 3. 1. 7. İncelemeler sonunda atasözlerinde ismin durum eklerinin (ilgi, bulunma, yönelme, çıkma vb.) ile işlek olarak kullanılmadıkları görülür.

Ävuzläringdäğını < *ävuz+lär+ing+dä+gı+nı* “ağızlarındakini”, “Dört kişi bırgä bosä täbäläringdäğını tüşürädılär, Älti kişi bırgä bomäsä **ävuzläringdäğını** bérädılär.” “*4 kişi beraber(birlik) olsa tepedekini indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa **ağızlarındakini** verirler.*” (448).

Täbäläringdäğını < *täbä+lär+ing+dä+gı+nı* “tepelerindekini, başlarındakini”, “Dört kişi bırgä bosä **täbäläringdäğını** tüşürädılär, Älti kişi bırgä bomäsä ävuzläringdäğını bérädılär.” “*4 kişi beraber (birlik) olsa **tepedekilerini** indirirler, 6 kişi beraber (birlik) olmasa ağızlarındakini verirler.*”(448).

2. 5. 1. 1. 4. 3. 2. Yükleme Hâl Ekinin Sözcüklerde işlevleri

2. 5. 1. 1. 4. 3. 2. 1. Yükleme ekinin geldiği isimlerde öznenin yaptığı işten etkilendiği ve bundan dolayı da belirtili “*belirtili ve belirtisiz nesne*” işlevinde kullanıldığı görülmüştür:

Ätäsin < *ätä + sı + n* “atasını, babasını”, “Bälä **ätäsin** yüksälädi.”, “*Çocuk **babasını** yüceltir.*”(205).

Ätängı < *ätä + ng + ı* “atani”, “Ätä bolgändä **ätängı** biläsän, Yenä bolgändä yenängi biläsän.”, “*Baba olduğunda **babanı** anlarsın, Ana olduğunda ananı anlarsın.*”(93).

Ävin < *äv + ı + n* “avını”, “Ävcü **ävin** unutmäydı.”, “*Avcı **avını** unutmaz.*”(158).

Äzdı < *üz + dı* “azı”, “Äzdı köp körmä, Köpdı üz körmä.”, “*Azı çok görme, Çoğu az görme.*”(158).

Bädduvâsini < *bäd + duvâ + si + n* “bedduâsını”, “Âtâning, yénâning **bädduvâsin** âlmâ!”, “ *Babanın, annenin bedduâsını alma!*”(102).

Bähkıtı < *bähk + tı* “balığı”, “**Bähkıtı** deňgizdän ürgän, Dengizdi bähkıtıdän ürgän.” “**Balıǵı** denizden öǵren, Denizi balıktan öǵren.”(192).

Bilgändi < *bil – gän + di* “bildiğini”, “**Bilgändi** ürgätmägän mullâdän vocâktägi votın yähşı.”, “ **Bildiğini** öǵretmeyen hocadan, ocaktaki odun iyi(dir).”(293).

Colunı < *col + u + nı* “yolunu”, “Ât **colunı** unutmäydı.”, “ *At yolunu unutmaz.*”(135).

Cöcäni < *cöcä + ni* “civcivi”, “Bähârdägi **cöcäni** kuzdä bil.”, “*İlkbahardaki civcivi sonbaharda say.*”(188).

Därdingdi < *därd + ing + di* “derdini”, “Âtingdı sâtäsän ämmä **därdingdi** sâtmäysän.”, “*Atını satarsın ama derdini satamazsın.*”(135).

Gäbni < *gäb + ni* “sözü”, “Bır **gäbni** bilüb gäpırmâk yähşı, Bır **gäbni** bilüb ürgätmâk köp yähşı.”, “ *Bir sözü bilip söylemek iyi, Bir sözü bilip öǵretmek çok iyi.*”(271).

Hämmäsini < *hämmäsi + ni* “hepsini”, “Cartını bärmä, **Hämmäsini** bızmä.”, “*Yarısını verme, Hepsini bozma.*”(314).

İşni < *iş + ni* “işi”, “Bır **işni** bilgince vözing bil!”, “ *Bir işi bileceğine özünü bil!*”(276).

2. 5. 1. 1. 4. 4. Yönelme Hâli Eki (Cönâliş Kelişigi)

ESKİ TÜRK LEHÇELERİNDE YÖNELME HÂLİ EKİ	
ESKİ TÜRKÇE	+KA, +GA, +(y)A
KARAHANLI TÜRKÇESİ	+KA, +GA, +A
HAREZM TÜRKÇESİ	+KA, +GA, +A
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ	+KA, +GA, +A +nA
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE VE AĞIZLARINDA YÖNELME HÂLİ EKİ	
TÜRKİYE TÜRKÇESİ	+A
ÖZBEK TÜRKÇESİ	+KA, +GA
OVAKENT ÖZBEK AĞZI	+gä, +kä, +qa”

Tablo 7. Eski ve Çağdaş Türk Lehçe ve Ağızlarında Yönelme Hâli Eki

Ergin, yönel hâl ekinin isimlere daima ekler aracılığıyla gelerek onlarda fiilin yönünü gösteren ve yaklaşma ifade eden isim hâli olduğunu söyler (Ergin, 2004, s. 228).

Gabain, Eski Türkçede yönel hâl ekinin isimlere “+KA, +GA, +(y)A” şekillerinde geldiğini, “+k” şeklinde kullanımın da olduğunu ve yer bildirdiğini söyler: *adağ+a*, *ög+ä*, *suwsamak+a*, *aç+a*, *bıñ+a başı* “binbaşı”, *biri+yä* “güneye”, *kurı+ya* “batıya”, *bäg+kä*, *ata+ka*, *oğullar+ka* (Gabain, 2000, s. 63).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde yönelme hal ekinin isimlere “+KA, +GA, +A” şekillerinde geldiğini söyler: “*til açtı ata-ka* evürdi yüzün, *bu şair tili boldı söz-ke ulı*, *bu küinki erej-ke* yoklar bolur tördeki, *er-ge* biçek sançıldı, *yag elig-ge* sıırdı, *yanut birdi odgurmış aydı beg-e* vb.” örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 30).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde yönelme ekinin isimlere “+KA, +GA, +(y)A” şekillerinde geldiğini söyler: *aklım-ka* sordum, *at-ka* ohşar, *baş-ga* münüp, *bir anca uyku-y-a* saldı özini, *bakıp dervişleri-n-e*, *düşman-ka* karşı barsunlar, *ev-i-n-ge* vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 62).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde datif ekinin isimlere gelerek onlara yönelme anlamı kattığını söyler: *kişi-ge* “kişiye”, *arab-ğa* “Arab’a”, *ay-ğa* “aya”, *ulus-ka* “ulusa”, *tüş-ke* “düşe” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 66).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde yönelme ekinin isimlere “+KA, +GA, +A +nA” şekillerinde geldiğini ve onlarda “sebepe, belirtme, istek, yön ve yaklaşma” görevlerinde kullanıldığını söyler: *āb+ka* “suya”, *ağız+ka* “ağza”, *altı+ga* “onun altına”, *başım+a* “başıma”, *başım+ ga* “başıma”, *ışk cürmi+ ga* “aşk suçuna”, *cünün deşti+ga* “delilik çölüne”, *kişi+ge* “kişiye”, *köz+ge* “göze”, *kim+ge* “kime”, *könül+e* “gönüle” *könül+ge* “gönüle”, *siz+ge* “size”, *su+ga* “suya”, *yay+ga* “yaya”, *yüz+ge* “yüze” vb. örnekler verir (Argunşah, 2018, s.145-147).

Banguoğlu, yönelme durumunu “kalma hâli” olduğunu söyler ve kalma hâlini “*Eve gidiyorum. Evde oturuyorum. Evden geliyorum.*” gibi. “*Bu üç hâl, adın zaman ve mekân içinde yer ve yön gösterme hâlleridir.*” şeklinde tanımlar (Banguoğlu, 2019, s. 328).

Coşkun, Özbek Türkçesinde yönelme hâl ekini, “*yaklaşma ve yönelme bakımından ismin karşıladığı nesneyi fiile bağlamaya yarayan ektir.*” diye tanımlar ve isimlere “+gä, +kä, +qa” şekillerinde geldiğini söyler: *yiğit+gä* “yiğide”,

dozax+gü “cehenneme”, *bank+kü* “bankaya”, *qışlâq+qa* “köye”, *bâq+qa* “bağa”, *çâq+qa* “çağa”, *gäp+i+gü* “sözüne”, *tizzâ+si+gü* “dizine”, *köz+lär+i+gü* “gözlerine” vb. örnekler verir (Coşkun, 2017, s. 85).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde yönelme durumu ekinin sözcüklere genel olarak “+*gü*, +*kü*, +*qa*” şeklinde geldiği ve yaklaşma ve yönelme bakımından ismi file bağladığı görülür. Atasözlerinde “+*ü* +*gü*, +*kü*, +*qa*” yönelme durumu ekinin bölgede konuşulan farklı Özbek ağızlarından kaynaklı ünlü ve ünsüz bazı seslerde değişiklikler görüldüğü tespit edilmiştir.

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “+*gü*, +*kü*, +*qa*” yönelme durumu ekleriyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda tespit edilen örnekler şunlardır:

Ağayıngü < *ağayın* + *gü* “akrabaya”(1, 2).

Aqlınggü < *aql* + *ı* + *ng* + *gü* “aklına”(772).

Allâhgü < *Allâh* + *gü* “Allah’a”(5).

Ämmäsigü < *ämmä* + *si* + *gü* “halasına”(941).

Äçkä < *äç* + *kü* “aça”(23).

Ädämğü < *ädäm* + *gü* “adama”(39, 40, 893, 1014, 1015).

Ämänätkü < *ämänät* + *kü* “emanete”(66).

Äräsigü < *ärä* + *si* + *gü* “arasına”(409).

Ärıkķa < *ärık* + *ķa* “arığa, kuyuya”(893).

Ärlğü < *är* + *lı* + *gü* “arlıya, arsız olmayana”(67, 68).

Ärsızgü < *är* + *sız* + *gü* “arsıza”(67, 69).

Äşķa < *äş* + *ķa* “aşa”(363).

Ätäğü < *ätä* + *gü* “ataya, babaya”(106, 264).

Ätkü < *ät* + *ķü* “ata”(34, 48, 94, 112, 140, 148, 149, 466, 599, 797, 1018, 1019, 1083).

Ätämgü < *ätä* + *m* + *gü* “babama”(237).

Ätängü < *ätä* + *ng* + *gü* “atana, babana”(117, 118, 1070).

Ätäsigü < *ätä* + *si* + *gü* “atasına, babasına”(597, 939).

Ätınggü < *ät* + *ı* + *ng* + *gü* “atına”(222).

Ävzķa < *ävuz* + *ķa* “ağza”(214).

Ävzunggü < *ävuz* + *u* + *ng* + *gü* “ağzına”(169, 551).

- Åyākka** < *āyāk* + *ka* “ayağa”(588).
Bådāngä < *bådān* + *gä* “bedene”(217, 219).
Bāğlgä < *bāğl* + *gä* “cimriye”(202).
Bälāmgä < *bälä* + *m* + *gä* “evladıma, çocuğuma”(209).
Bāšinggä < *bāš* + *i* + *ng* + *gä* “başına”(169, 221).
Bāşkä < *bāš* + *kä* “başa”(5, 8, 103, 614, 825, 826, 839).
Bāygä < *bāy* + *gä* “zengine”(237, 238, 250).
Bāzārgä < *bāzār* + *gä* “pazara”(247).
Bähse < *bāhis* + *e* “bahse”(190).
Bārigä < *bāri* + *gä* “buraya”(305).
Begāngä < *began* + *gä* “yabancıya”(1).
Betka < *bet* + *ka* “yüze”(255).
Betingä < *bet* + *in* + *gä* “yüzüne”(534).
Beväfägä < *bé* + *väfä* + *gä* “vefasıza”(142, 256).
Bırbırgä < *birbir* + *gä* “birbirine”(938).
Bişikkä < *bişik* + *kä* “beşik”(887).
Bizgä < *biz* + *gä* “bize”(114).
Bumāğāngä < *bumāğān* + *gä* “kötüye”(310).
Büdānägä < *büdānā* + *gä* “bildircına”(313).
Bülbülgä < *bülbül* + *gä* “bülbüle”(770).
Bolgāngä < *bol* – *gān* + *gä* “olana”(34, 922).
Cāngagä < *cānga* + *gä* “yeniye”(632, 674).
Cāhilgä < *cāhil* + *gä* “cahile”(465).
Cāmāngä < *cāmān* + *gä* “kötüye”(23, 332, 333, 335, 336, 337, 1027, 1034).
Cātmāgä < *cāt* – *mā* + *gä* “yatmaya”(131).
Curdungä < *curd* + *u* + *ng* + *gä* “yurduna”(400).
Cüräkkä < *curäk* + *kä* “yüreğe”(173, 499).
Cemigä < *cem* + *i* + *gä* “yemine”(140).
Cérgä < *cér* + *gä* “yere”(37, 269, 405, 554, 780).
Cırākka < *cır* – *āk* + *ka* “uzağa”(359, 360, 893, 1009, 1010).
Cigitkä < *cigit* + *gä* “yiğide”(94, 98, 303, 364, 365).
Colgä < *col* + *gä* “yola”(53, 599, 700, 960, 977).
Colkangä < *col* + *kan* + *gä* “yolcuya”(532).

- Cummurtägä** < *cummurtä* + **gä** “yumurtaya”(165).
- Çalgä** < *çal* + **gä** “yaşlıya”(145).
- Çupängä** < *çupân* + **gä** “çobana”(800).
- Darsägängä** < *darsägän* + **gä** “sofraya”(303).
- Därbâzägä** < *därbâzä* + **gä** “kapına”(263, 742).
- Därdinä** < *därd* + *i* + **nä** “derdine”(960).
- Dışkârisığä** < *dış* + *kârı* + *sı* + **gä** “dışına”(442).
- Dünyägä** < *dünyä* + **gä** “dünyaya”(658).
- Düşmängä** < *düşmân* + **gä** “düşmana”(454, 459).
- Ecälgä** < *ecäl* + **gä** “ecele, ölüme”(434).
- Edâphlgä** < *edâp* + *lı* + **gä** “edepliye”(465).
- Fäkırğä** < *fäkır* + **gä** “fakire”(5).
- Gäbigä** < *gäb* + *i* + **gä** “sözüne”(570).
- Gäpgä** < *gäp* + **gä** “söze”(661).
- Godäkkä** < *godäk* + **kä** “çocuğa”(264).
- Görägä** < *görä* + **gä** “alta”(46).
- Gurbätkä** < *gurbät* + **kä** “gurbete”(45, 537).
- Göşünggä** < *güş* + *ü* + *ng* + **gä** “etine”(447).
- Ğarıbgä** < *ğarıb* + **gä** “fakire, garibe”(503).
- Hälälğä** < *häläl* + **gä** “helal”(527).
- Hämsâyägä** < *hämsâyä* + **gä** “komşuya”(519, 520).
- Här kimgä** < *här kim* + **gä** “herkese”(1037).
- Häyvängä** < *häyvân* + **gä** “hayvana”(574).
- Halkınggä** < *halk* + *ı* + *ng* + **gä** “hakına”(846).
- Hâtıngä** < *hâtın* + **gä** “kadına”(40, 537, 550, 551, 552).
- Hudägä** < *hudâ* + **gä** “Allah’a, Huda’ya”(573, 810).
- İçkârisığä** < *iç* + *kârı* + *sı* + **gä** “içine”(442).
- İgnägä** < *İgnä* + **gä** “iğneye”(569).
- İnigä** < *in* + *i* + **gä** “inine, evine”(420).
- İnsängä** < *insân* + **gä** “insana”(39, 573, 574, 801, 833, 975).
- İstägängä** < *istä* – *gän* + **gä** “isteyen”(578).
- İşkä** < *iş* + **kä** “işe”(363, 779).
- İtkä** < *it* + **kä** “köpeğe, ite”(594, 595).

- Kaytkangä** < *kayt* – *kan* + *gä* “dönene”(532).
- Käfängä** < *käfän* + *gä* “kefene”(544).
- Kälgä** < *käl* + *gä* “kele”(605, 649).
- Källägä** < *källä* + *gä* “kelleye, kafaya, başa”(606, 622).
- Kisigä** < *kisi* + *gä* “kişiye”(673).
- Kolungä** < *kol* + *un* + *gä* “eline”(904).
- Könägä** < *könä* + *gä* “eskiye”(632, 674).
- Köngülägä** < *köngül* + *gä* “gönüle”(103).
- Köpkanäm** < *köp* + *ka* + *näm* “çoğa da”(175).
- Körgä** < *kör* + *gä* “köre”(649).
- Körgänigä** < *kör* – *gän* + *ı* + *gä* “gördüğüne”(760).
- Közgä** < *köz* + *gä* “göze”(535, 651, 660, 661, 677).
- Közlärिंगgä** < *köz* + *lär* + *i* + *ng* + *gä* “gözlerine”(19).
- Közüngä** < *köz* + *ün* + *gä* “gözüne”(533, 622).
- Künümgä** < *kün* + *üm* + *gä* “günüme”(1044).
- Kütigä** < *küt* + *i* + *gä* “götüne”(420).
- Kåringä** < *kårın* + *gä* “karna”(24).
- Kabırgä** < *kabır* + *gä* “kabre, mezara”(517).
- Karrigä** < *karri* + *gä* “yaşlıya”(117, 364).
- Käyärgä** < *käyär* + *gä* “nereye”(69, 681).
- Käynägä** < *käynä* + *gä* “kaynana”(624).
- Kåvungä** < *kåvun* + *gä* “kavuna”(712).
- Kåzångä** < *kåzån* + *gä* “kazana”(714).
- Kılmägängä** < *kıl* – *mä* + *g* + *än* + *gä* “yapmayana”(578).
- Kızgä** < *kız* + *gä* “kıza”(854).
- Kimgä** < *kim* + *gä* “kime”(736).
- Kulâklärिंगgä** < *kulâk* + *lär* + *i* + *ng* + *gä* “kulaklarına”(19).
- Kuvvätिंगgä** < *kuvvät* + *i* + *ng* + *gä* “kuvvetine”(772).
- Laygä** < *lay* + *gä* “çamura”(250).
- Lätägä** < *lätä* + *gä* “eşarba”(54).
- Lokmägä** < *lokmä* + *gä* “lokmaya”(36).
- Maydagä** < *mayda* + *gä* “küçüğe”(775).
- Mängä** < *män* + *gä* “bana”(779, 946, 1077).

- Mäydängä** < *mäydän* + **gä** “meydana”(142).
- Målngä** < *mål* + *ı* + *ng* + **gä** “malına”(784, 915).
- Mekkegä** < *Mekke* + **gä** “Mekkeye”(392).
- Mémängä** < *mémän* + **gä** “misafire”(789, 790).
- Mullägä** < *mullå* + **gä** “mollaya, hocaya”(810).
- Murådka** < *muråd* + **ka** “muradına”(1022).
- Musibätgä** < *muisabät* + **gä** “belaya”(392).
- Nāmärtka** < *nāmärt* + **ka** “namerde, yalancıya, iki yüzlüye”(332).
- Palavgä** < *palāv* + **gä** “pilav”(1001).
- Päskä** < *päs* + **kä** “aşağıya”(828).
- Påzargä** < *påzår* + **gä** “pazara”(654).
- Pıflämägä** < *pıf* + *lä* – *mä* + **gä** “üflemeğe”(569).
- Râhâtka** < *râhât* + **ka** “rahata”(288).
- Rızınggä** < *rızık* + *ı* + *ng* + **gä** “rızıkına”(846).
- Sängä** < *sän* + **gä** “sana”(523, 784, 818).
- Sizgä** < *siz* + **gä** “size”(946).
- Sorgängä** < *sor* – *gän* + **gä** “sorana”(863).
- Suvgä** < *suv* + **gä** “suya”(867, 978).
- Şarâpğargä** < *şarâp* + *ğår* + **gä** “şarapçıya, sarhoşa”(768, 1076).
- Şayaka** < *şaya* + **ka** “oraya”(681).
- Şäffâtigä** < *şäffât* + *i* + **gä** “şefaatine”(520).
- Taşgä** < *taş* + **gä** “taşa”(859).
- Täyänigä** < *täyän* + *i* + **gä** “dibine”(408).
- Tägägä** < *tägä* + **gä** “dayıya”(941).
- Tăğâragä** < *tăğâra* + **gä** “leğene”(505).
- Tâmğä** < *tâm* + **gä** “eve”(335).
- Tâmigä** < *tâm* + *i* + **gä** “evine”(263, 885).
- Tâvgä** < *tâv* + **gä** “dağa”(900).
- Tentäkkä** < *tentäk* + **kä** “deliye”(904).
- Teşikkä** < *teş-ik* + **kä** “deliğe”(421).
- Tinglägängä** < *tinglä* – *gän* + **gä** “dinleyene”(917).
- Tilkigä** < *tilki* + **gä** “tilkiye”(770).
- Tilinggä** < *til* + *i* + *ng* + **gä** “diline”(915).

Törgä < *tör* + *gä* “üste”(46, 305).

Tuprâkka < *tupur* - *âk* + *ka* “toprağa”(256).

Tuyä < *tuy* + *ä* “toya, düğüne, eğlenceye”(930).

Tüşgängä < *tüş* - *gän* + *gä* “düşene”(863, 933).

Tüşmängä < *tüşmän* + *gä* “düşmanına”(400).

Ukägä < *ukä* + *gä* “kardeşe”(938).

Ukäsigä < *ukä* + *si* + *gä* “kardeşine”(313).

Üygä < *üy* + *gä* “eve”(439, 732, 790).

Üyinggä < *üy* + *ing* + *gä* “evine”(555).

Vuruşka < *vur* - *uş* + *ka* “savaşa”(1009, 1010).

Vosurukka < *vosuruk* + *ka* “osuruğa”(974).

Votka < *vot* + *ka* “ataşe”(687, 975, 976, 978).

Völgängä < *völ* - *gän* + *gä* “ölene”(333).

Vöttırıkçıgä < *vöttırık* + *çı* + *gä* “yalancıya”(990).

Vözünggä < *vöz* + *ü* + *ng* + *gä* “kendine, özüne”(22, 533, 534, 979, 984, 1007).

Vözbekkä < *vözbek* + *kä* “Özbeğe”(365).

Yähşigä < *yähşı* + *gä* “iyiye”(336, 1027, 1034).

Yégäsıgä < *yégä* + *sı* + *gä* “sahibine”(562, 597, 759).

Yénägä < *yénä* + *gä* “anneye”(106).

Yénäsinggä < *yénä* + *si* + *ng* + *gä* “annesine”(939).

Yérigä < *yéri* + *gä* “kocasına”(554, 555, 875).

Yéringgä < *yéri* + *ng* + *gä* “kocasına”(555, 1070).

Yéşäkkä < *yéşäk* + *kä* “eşeğe”(21, 149, 802, 990, 1083).

Yérinçäkkä < *yérin* - *çäk* + *kä* “eringece, tembele, üşengece”(23, 1076, 1077).

Yéşitgänıgä < *yéşit* + *gän* + *ı* + *gä* “ışittiğine, duyduğuna”(760).

Zâtıgä < *zât* + *ı* + *gä* “zatına, soyuna”(1026).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde tespit edilen yönelme hâli ekinin sözcüklerde kullanım ve işlevleri şunlardır:

2. 5. 1. 1. 4. 4. 1. Yönel Hâl Ekinin Sözcüklerde Kullanımları

2. 5. 1. 1. 4. 4. 1. 1. Yönelme durumu ekinin isim ve isim soylu sözcüklerin kök veya gövdelerine “+**Gä** ; +**Kä** ; + **Ka** ; +**A**” şekillerinde gelerek isimleri “yaklaşma ve yönelme” bakımından fiile bağladığı görülür. Bölgede konuşulan farklı Özbek ağız olduğundan “+**Gä**; +**Kä**; + **Ka**; +**A**” yönelme hâli eki, sözcüklerde farklı şekillerde kullanıldığını ve bazı seslerde değişikliklerin olduğu tespit edilmiştir.

Ağayıngä < ağayın + **gä** “akrabaya”, “**Ağayıngä** qarız bérma, Bérganıg bosän kărämä.”, “**Akrabana** borç verme, *Verdiysen (alamayı) boşa bekleme.*”(2).

Āmānātķä < āmānāt + **kä** “emanete”, “**Āmānātķä** ĥiyānāt kılma!”, “**Emanete** ĥiyānet etme!”(66).

Ātķä < āt + **ka** “ata”, “**Ātķä** cārāşır egär kılınadı, Cigitgä cārāşır kılıç kılınadı.”, “**Āta** yakışır eyer yapılır, *Yiğide yakışır kılıç yapılır.*”(94).

Başķä < baş + **kä** “başa”, “Aytılmāgān gāp bomās, **Başķä** kēlmāgān iş bomās.”, “*Söylenmedik söz olmaz, Başa gelmedik iş olmaz.*”(8).

Bizgä < biz + **gä** “bize”, “Ātām soldı, yēnām soldı, Yēndi solmāk **bizgä** kēldı.”, “*Babam soldu (öldü), annem soldu(öldü), Şimdi solmak (ölmek) bize geldi.*”(114).

Cérgä < cér + **gä** “yere”, “Ādāmding **cérgä** qarāgānındān kork, Suvdung şırılğanındān kork.”, “*Adamın yere bakanından kork, Suyun şiddetli akanından kork.*”(37).

Cigitgä < cigit + **gä** “yiğide”, “Ātķä cārāşır egär kılınadı, **Cigitgä** cārāşır kılıç kılınadı.”, “*Āta yakışır eyer yapılır, Yiğide yakışır kılıç yapılır.*”(94).

Dārbāzāgä < dārbāzā + **gä** “kapına”, “Bırānding tāmīgä urmā kāmış bilān, Urādılār **dārbāzāgä** mışt bilān.”, “*Birinin evine vurma kāmış ile, Vururlar kapına yumruk ile.*”(263).

Ecālgä < Ecāl + **gä** “ecele, ölüme”, “Dārtķä dārmān bār, **Ecālgä** ācāl cōķ.”, “*Derde derman(şifa) var, Ecele (ölüm) ecol yok.*”(434).

İtkä < İt + **kä** “köpeğe, ite”, “**İtkä** sarı cāv caramāydı.”, “*İte sarı yağ yaramaz.*”(594).

Üygä < üy + **gä** “eve”, “Dārt **üygä** kērgāndā şirinlik bitādı.”, “*Dert eve girince şirinlik biter.*”(439).

Tāmīgä < *tām* + *i* + **gä** “evine”, “Bıränding **tāmīgä** urmä kıamış bilän, Urädilär dārbāzägä mışt bilän.”, “ *Birinin evine vurma kemiş ile, Vururlar kapına yumruk ile.*”(263).

Vözbekkä < *Vözbek* + **kä** “Özbeğe”, “Cigitkä völüm çok, **Vözbekkä** zulüm çok.”, “*Yiğide ölüm yok, Özbek’e zulüm (esaret) yok.*”(365).

2. 5. 1. 1. 4. 4. 1. 2. Yönelme durumu ekinin genellikle ünlülerden sonra “+GA” ve tonsuz ünsüzlerden sonra “+KA, +qA” şeklinde geldiği görülür:

Åmānātkä < *āmānāt* + **kä** “emanete”, “**Åmānātkä** hiyānāt kılmā!”, “*Emanete hiyanet etme!*”(66).

Åtkä < *āt* + **ka** “ata”, “Kaçal āt bilä colgä çıkmä, Şişmān **ātkä** egär urma.”, “*Topal at ile yola çıkma, Şişman ata eyer vurma.*”(599).

Başkä < *bāş* + **kä** “başa”, “Ayılmāgān gāp bomäs, **Başkä** kēlmāgān iş bomäs.”, “*Söylenmedik söz olmaz, Başa gelmedik iş olmaz.*”(8).

Şayaka < *şaya* + **ka** “oraya”, “Kālām kayākkä kétsä murākkāb **şayaka** akādı.”, “*Kalem nereye giderse mürekkep oraya akar.*”(681).

İtkä < *İt* + **kä** “köpeğe, ite”, “**İtkä** sarı cāv caramāydı.”, “ *İte sarı yağ yaramaz.*”(594).

Vözbekkä < *Vözbek* + **kä** “Özbeğe”, “Cigitkä völüm çok, **Vözbekkä** zulüm çok.”, “*Yiğide ölüm yok, Özbek’e zulüm (esaret) yok.*”(365).

2. 5. 1. 1. 4. 4. 1. 3. Yönelme durumu ekinin tonsuz ünsüzlerden sonra “+GA” şeklinde geldiği de görülmüştür:

Bizgä < *biz* + **gä** “bize”, “Åtām soldı, yēnām soldı, Yēndi solmāķ **bizgä** kēldı.”, “*Babam soldu (öldü), annem soldu(öldü), Şimdi solmak (ölmek) bize geldi.*”(114).

Cérgä < *cér* + **gä** “yere”, “Ådāmding **cérgä** qarāgānındān kork, Suvdung şırılğānıdān kork.”, “*Adamın yere bakanından kork, Suyun şiddetli akanından kork.*”(37).

Cigitgä < *cigit* + **gä** “yiğide”, “Åtkä cārāşır egär kılmādı, **Cigitgä** cārāşır kılıķ kılmādı.”, “*Ata yakışır eyer yapılır, Yiğide yakışır kılıç yapılır.*”(94).

Därbâzägä < *därbâzä* + **gä** “kapına”, “Biränding tāmīgä urmä kāmış bilän, Urädilär **därbâzägä** mışt bilän.”, “ *Birinin evine vurma kāmış ile, Vururlar **kapına** yumruk ile.*”(263).

2. 5. 1. 1. 4. 4. 1. 4. Yönelme eklerinden “+A” ekinin incelemeler sonucunda çok nadir kullanıldığı görülmüştür:

Bähse < *Bähis* + **e** “bahse”, “**Bähse** kérgän pitädi, Hisâb kilgän cetädi.”, “*Bahse giren bitirir, Hesap eden yetişir.*”(190).

2. 5. 1. 1. 4. 4. 1. 5. Genellikle II.tekil ve çoğul iyelik ekleri ile yönelme hâli eki arasına zamir “**n**”si gelir. Bazı isimlerde gelmediği de görülmüştür:

Ätäsingä < *ätä* + *sı* + *ng* + **gä** “atasına”, “**Ätäsinggä** cāmân bolgänding vucâki tütmeydi.”, “*Atasına kötü olanın ocağı tütmez.*”(122).

Äräsigä < *ärä* + *si* + **gä** “arasına”, “Çäl bilän kempirding **äräsigä** kérgän tizäk ciydi, Yékki akayinding **äräsigä** kérgän vuḵ ciydi.”, “*Dede ile nenenin arasına giren tezek yer, İki kardeşin arasına giren ok (kurşun) yer.*”(409).

Ätinggä < *ät* + *ı* + *ng* + **gä** “atına”, “**Ätinggä** ḥor qarāmä, Çalgä cāmân gäpirmä.”, “*Atına hor bakma, Yaşlıya (atana) kötü konuşma.*”(145).

Ävzunggä < *ävuz* + *u* + *ng* + **gä** “ağızına”, “**Ävzunggä** yégä çık, gäbın başinggä musibät bolädi.”, “*Ağızına sahip çık, sözün başına bela olur.*”(169).

Bäšinggä < *bäš* + *i* + *ng* + **gä** “başına”, “**Ävzunggä** yégä çık, gäbın **bäšinggä** musibät bolädi.”, “*Ağızına sahip çık, sözün başına bela olur.*”(169).

Cemigä < *cem* + *i* + **gä** “yemine”, “Ätka qaräsän käsib qarä, Cimini **cemigä** qarib qarä.”, “*Ata bakarsan tımarlayarak bak, Yemini yemine katarak bak.*”(140).

Kütigä < *küt* + *i* + **gä** “götüne”, “Çışkân inigä siymäydi, **Kütigä** galbır bağläydi.”, “*Sıçan (fare) inine (evine) işemez, Götüne halbur bağlar.*” (420).

İnigä < *in* + *i* + **gä** “inine, evine”, “Çışkân **inigä** siymäydi, Kütigä galbır bağläydi.”, “*Sıçan (fare) inine (evine) işemez, Götüne halbur bağlar.*” (420).

Yégäsığä < *yégä* + *sı* + **gä** “sahibine”, “İtığ kılığı **yégäsığä** seyip.”, “*Köpeğin yaptığı sahibine ait.*”(562).

Zâtığä < *zât* + *ı* + **gä** “zatına, soyuna”, “Yähşı dep sügünmä **zâtığä** tærtädi, Câmân dep kügünmä **zâtığä** tærtädi.”, “*İyi diye sevinme soyuna çeker, Kötü diye söylenme soyuna çeker.*”(1026).

2. 5. 1. 1. 4. 4. 1. 6. Yönelme durumu ekinin çokluk ekinden sonra geldiği görülür:

Közläringgä < *köz* + **lär** + *i* + *ng* + **gä** “gözlerine”, “**Åç** insânding **közläringgä** uykı kirmäydı, **Qulâkläringgä** näsihät kirmäydı.”, “*Aç insanın gözlerine uyku girmez, Kulaklarına nasihat(öğüt) girmez.*”(19).

Qulâkläringgä < *Qulâk* + **lär** + *i* + *ng* + **gä** “kulaklarına”, “**Åç** insânding közläringgä uykı kirmäydı, **Qulâkläringgä** näsihät kirmäydı.”, “*Aç insanın gözlerine uyku girmez, Kulaklarına nasihat(öğüt) girmez.*”(19).

2. 5. 1. 1. 4. 4. 1. 7. Yönelme durumu ekinin iyelik eklerinden sonra kullanıldığı görülür:

Åtäsingä < *âtä* + **sı** + *ng* + **gä** “atasına”, “**Åtäsinggä** câmân bolgânding vucâkı tütmeydı.”, “*Atasına kötü olanın ocağı tütmez.*”(122).

Åtinggä < *ât* + *ı* + *ng* + **gä** “atına”, “**Åtinggä** hor qarâmä, Çalgä câmân gäpirmä.”, “*Atına hor bakma, Yaşlıya(atana) kötü konuşma.*”(145).

Åvzunggä < *ävuz* + **u** + *ng* + **gä** “ağızına”, “**Åvzunggä** yégä çık, gäbın başinggä musibät bolädi. “*Ağızına sahip çık, sözün başına bela olur.*”(169).

Bäšinggä < *bäš* + **i** + *ng* + **gä** “başına”, “**Åvzunggä** yégä çık, gäbın **bäšinggä** musibät bolädi.”, “*Ağızına sahip çık, sözün başına bela olur.*”(169).

Curdungä < *curd* + **u** + *ng* + **gä** “yurduna”, “**Curdunggä** baş bolmägän tüšmängä mürdâr bolädi.”, “*Yurduna baş olmayan düşmanına leş olur.*”(400).

Tüšmängä < *tüšmân* + **gä** “düşmanına”, “**Curdunggä** baş bolmägän **tüšmängä** mürdâr bolädi.”, “*Yurduna baş olmayan düşmanına leş olur.*”(400).

Yégäsıgä < *yégä* + **sı** + **gä** “sahibine”, “İtiğ kılığı **yégäsıgä** seyip.”, “*Köpeğin yaptığı sahibine ait.*”(562).

Vözünggä < *vöz* + **ü** + *ng* + **gä** “kendine, özüne”, “**Åç** kalgän tüyä **vözünggä** tärmašädi.”, “*Aç kalan deve kendine saldırır.*”(22).

2. 5. 1. 1. 4. 4. 1. 8. Yönelme ekinin isim-fiil eklerinden sonra geldiği görülür:

Pıflämägä < *Pıf* + *lä* – *mä* + *gä* “üfleme”, “İgnägä cip këräk, **Pıflämägä** läb këräk.”, “*İğneye ip gerek, Üflemeye dudak gerek.*”(569).

2. 5. 1. 1. 4. 4. 1. 9. Yönelme durumu ekinin sıfat-fiil eklerinden sonra geldiği görülür:

Bolgängä < *bol* – *gän* + *gä* “olana”, “*Ādām bolgängä yähşi gäp äytüladı, Cigit âtkä yähşi näl uruladı.*”, “*Adam olana söz söylenir, Yiğit ata(cins at) iyi nal çakılır.*”(34).

Kaytkangä < *kayt* – *kan* + *gä* “dönene”, “*Här kaytkangä kârındâş bomä, Här colkangä coldâş bomä.*”, “*Her geri dönene kardeş olma, Her yolcuya yoldaş olma.*”(532).

Körgänigä < *kör* – *gän* + *ı* + *gä* “gördüğüne”, “*Ķulâkın bilän yéşitgänigä 1 tıllä bér, Közüñ bilän körgänigä 10 tıllä bér.*”, “*Kulağınla duyduğuna bir altın, Gözünle gördüğüne on altın.*”(760).

Sorgängä < *sor* – *gän* + *gä* “sorana”, “**Sorgängä** covâp bériladı, **Tüşgängä** kömək kılınadı.”, “*Sorana cevap verilir, Düşene yardım edilir.*”(863).

Tinglägängä < *tinglä* – *gän* + *gä* “dinleyene”, “**Tinglägängä** bır gäp bas.”, “*Dinleyene bir söz yeter.*”(917).

Tüşgängä < *tüş* – *gän* + *gä* “düşene”, “**Sorgängä** covâp bériladı, **Tüşgängä** kömək kılınadı.”, “*Sorana cevap verilir, Düşene yardım edilir.*”(863).

Völgängä < *völ* – *gän* + *gä* “ölene”, “*Câmânga külünmäydi, Völgängä ciglänmäydi.*”, “*Kötüye gülünmez, Ölene ağlanmaz.*”(333).

Yéşitgänigä < *yéşit* + *gän* + *ı* + *gä* “işittiğine, duyduğuna”, “*Ķulâkın bilän yéşitgänigä 1 tıllä bér, Közüñ bilän körgänigä 10 tıllä bér.*”, “*Kulağınla duyduğuna bir altın, Gözünle gördüğüne on altın.*”(760).

2. 5. 1. 1. 4. 4. 2. Yönel Hâl Ekinin Sözcüklerde İşlevleri

2. 5. 1. 1. 4. 4. 2. 1. Yönel durumu ekini almış isimlerin cümlede “*yer tümleci*” işlevinde olduğu görülür:

Âräsığä < *ârä* + *si* + **gä** “arasına”, “Çäl bilän kempırdıng **âräsığä** kergän tizäk ciydı, Yékki akayındıng âräsığä kergän vuç ciydı.” “*Dede ile nenenin arasına giren tezek yer, İki kardeşin arasına giren ok(kurşun) yer.*”(409).

Balantқа < *balant* + **қа** “yukarıya”, “Päskä qaräsän cerdä, **balantқа** qaräsän äsmändä.”, “*Aşağıya bakarsan yerde, yukarıya bakarsan gökte.*”(823).

Cérigä < *cér* + *i* + **gä** “yerine”, “Märdıng **cérigä** däräk yékmä!”, “*Yabancınnın yerine ağaç dikme.*”(780).

Darbäzägä < *darbäzä* + **gä** “kapıya”, “Qismät **darbäzägä** kelsä til äytmäydı.”, “*Kismet kapıya gelse dil susar.*”(742).

Taşgä < *taş* + **gä** “taşa”, “Séding colung bır başka, källändi urmä **taşgä**.” “*Senin yolun bir başka, kafanı vurma taş.*”(859).

Tämıgä < *täm* + *ı* + **gä** “evine”, “Täciktıng äşnâlığı **tämıgä** äylänginç bolädı.” “*Tacikin arkadaşlığı evine dönünceye kadardır.*”(885).

Tävğä < *täv* + **gä** “dağa”, “Täv **tävğä** cetmäydı, Âdäm âdämğä cetäydı.” “*Dağ dağa kavuşmaz, İnsan insana kavuşur.*”(900).

2. 5. 1. 1. 4. 4. 2. 2. Yönelme durumu ekinin cümlede eşitlik eki ile birlikte sınırlama işlevinde kullanıldığı görülür:

Käfängä sağıncä < *käfän* + **gä** *sağıncä* “kefene”, “Häs **käfängä sağıncä**, Câmân hâtın algıncä, Bilmäydı insân vöziñi, Boydäk ciri völgünçä.”, “*Has kefene girene kadar, Kötü kadın alana kadar, Bilmez insan kendini, Yalnız yürü ölene kadar.*”(544).

Tämıgä äylänginç < *täm* + *ı* + **gä** *äylänginç* “evine”, “Täciktıng äşnâlığı **tämıgä äylänginç** bolädı.” “*Tacikin arkadaşlığı evine dönünceye kadardır.*”(885).

2. 5. 1. 1. 4. 5. Bulunma Hâli (Orin-Päyt Kelişigi)

ESKİ TÜRK LEHÇELERİNDE BULUNMA HÂLİ EKİ	
ESKİ TÜRKÇE	+DA
KARAHANLI TÜRKÇESİ	+DA
HAREZM TÜRKÇESİ	+DA
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ	+DA
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE VE AĞIZLARINDA BULUNMA HÂLİ EKİ	

TÜRKİYE TÜRKÇESİ	+DA
ÖZBEK TÜRKÇESİ	+DA
OVAKENT ÖZBEK AĞZI	+dä, +tä

Tablo 8. Eski ve Çağdaş Türk Lehçe ve Ağzlarında Bulunma Hâli Eki

“Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın yerini ve zamanını bildiren ad durumudur. Türkçede isim veya isim soylu sözcüklere getirilen “+da, +ta” ekleri, fiilin meydana geldiği soyut ve somut yeri ifade etmenin yanında dolaylı tümleç, zaman belirteci, tamamlama kurma gibi işlevlerde kullanıldığı görülür (Korkmaz, 2019, s. 299-309 ;Vardar, 2002, s. 127).

Gabain, Eski Türkçede bulunma-ayrılma hâli olarak tanımladığı bu ekin isimlere 1 e 2. şahıslarda “+da, +de; +ta, +tä;” 3. şahıslarda ise “+nda, +nde; +nta, +ntä” geldiği söyler: *bitiğim+tä, ünüñüz+dä, korkusi+nta, öwkäläri+ntä* (Gabain, 2000, s. 71).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde bulunma ekinin isimlere “-da, -de, -ta, -te” şeklinde geldiğini ve bu ekleri alan sözcüklerin “yer tümleci” görevinde bulunduğunu söyler ve “*agır meng için orni baş-ta erür, bolun-da talısı kişi-de çını, kayu beg-de bolsa bur arkuk kılınç vb.*” örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 30).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde genellikle “-da, -de” şeklinde geldiği az sayıda sözcükte “-ta, -te” şeklinde görüldüğünü söyler: *ajun balı-n-da arı bar, ayding-da oturdı, henüz başım-da, kim devlet-te bolgay, ni ot-ta bar haber, ni som saat-teşis ölmüş-de kedin, yaratmış-da, yiti felek-de* gibi örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 64).

Eckman Çağatay Türkçesinde bulunma durum ekinin isimlerde “+da, +de; +ta, +te” şeklinde geldiğini söyler ve *başta* “başta”, *keçede* “gecede”, *yohnda* “yolunda” gibi örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 70-72).

Ergin, fiilin kendi içinde cereyan ettiğini gösteren, böylece bir bulunma ifade eden isimlerin hâli olduğunu, bu durumun cümlede oluşması için isimlere ek gelmesi gerekliğini söyler “*ol-da, dere-de, ağaç-ta*” vb. örnekler verir (Ergin, 2004, s. 222-223).

Coşkun, Özbek Türkçesinde “+dä” bulunma eki için “*fiilin belirttiği oluş ve kılışın yerini ve içinde bulunduğu durumu gösteren isim hâli ekidir*” diye söyler. Bulunma ekinin iyelik, çokluk eklerinden sonra geldiğini aitlik ekinden önce

geldiğini ifade eder: *üy+dü* “evde”, *ärävä+dü* “arabada”, *yelkä+m+dü*, *es+i+m+dü* “ak(1)lmda”, *bâş+i+dü* “başında”, *tizzä+si+dü* “dizinde”, *üy+lär+i+dü* “evlerinde”, *köngil+dü+ki* (Coşkun, 2017, s. 85).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde bulunma durumu ekinin sözcüklerde genel olarak “*+dü*, “*+tü*” şeklinde olduğu ve fiilin meydana geldiği somut veya soyut yeri ifade ettiği görülür. Atasözlerinde görülen “*+dü*, “*+tü*” bulunma durum ekinin bazı seslerin bölgede konuşulan farklı Özbek ağızlarından kaynaklı ses değişikliklerinin görüldüğü tespit edilmiştir.

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “*+dü*, “*+tü*” bulunma durumu ekleriyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda tespit edilen örnekler şunlardır:

Aldındä < *ald* + *ı* + *n* + *dü* “altında, yanında”(223).

Äzändä < *äzän* + *dä* “ezanda”(198).

Ädämdä < *ädäm* + *dü* “adamda, insanda”(35).

Ägildä < *ägıl* + *dü* “ahırda”(1017).

Äğuldäki < *ägul* + *dä* + *ki* “ahırdaki”(428).

Aklıdä < *aķıl* + *ı* + *dü* “aklında”(923).

Ärdidä < *ärd* + *ı* + *dü* “ardında, arkasında”(888).

Ärkängdä < *ärķä* + *ng* + *dü* “arkanda”(402, 983).

Äsmändä < *åsmän* + *dü* “gökte, gökyüzünde”(828).

Äsmändäki < *åsmän* + *dü* + *ki* “gökyüzündeki, gökteki”(70, 357).

Ästidä < *åsti* + *dü* “altında”(331).

Äşnädä < *åşnå* + *dü* “dostta, arkadaşta”(81).

Ävzudä < *ävzu* + *dü* “ağzında”(167).

Ävuzläringdäğini < *ävuz* + *lär* + *ı* + *ng* + *dü* + *gı* + *ni* “ağızlarındakini”(448).

Äzdä < *äz* + *dü* “azda”(637).

Äzäptä < *äzäp* + *tü* “azapta, sıkıntıda”(50).

Batındä < *bat* + *ın* + *dü* “tarafında”(1041).

Beşukurdä < *be* + *şukur* + *dü* “şükürsüzlükte”(879).

Bäççädä < *bäççä* + *dü* “çocukta”(942).

Bägdä < *bäg* + *dü* “bahçede”(189, 201).

- Bâğısdä** < *bâğ* + *ı* + *sı* + **dä** “bahçesinde”(199).
- Bâhârdägi** < *bâhâr* + **dä** + *gi* “ilkbahadaki”(188).
- Bâşdä** < *bâş* + **dä** “başta”(219).
- Bâşidä** < *bâş* + *i* + **dä** “başında”(401, 713, 714, 906, 1054).
- Bâşingdä** < *bâş* + *ı* + *ng* + **dä** “başında”(100).
- Bır cêrdä** < *bır cêr* + **dä** “bir yerde”(307).
- Bişiğidä** < *bişiğ* + *i* + **dä** “beşiğinde”(704).
- Bişiktä** < *bêşik* + **tä** “beşikte”(187).
- Buğändä** < *buğän* + **dä** “fırında”(849).
- Cavundä** < *cav – un* + **dä** “yağışta, yağmurda”(815).
- Cäķindä** < *cäķ – in* + **dä** “yakında”(383).
- Cäķindäki** < *cäķ – in* + **dä** + *kı* “yakındaki”(356).
- Cähälättä** < *cähl* + *älät* + **tä** “cehalet”(565).
- Cähildä** < *cähil* + **dä** “cahilde”(321).
- Cêrdä** < *cêr* + **dä** “yerde”(5, 57, 97, 100, 151, 159, 375, 490, 511, 804, 809, 828, 874, 929).
- Cıldä** < *cıl* + **dä** “yıldı”(479, 737, 781, 836).
- Cigittä** < *cigit* + **tä** “yiğitte”(295).
- Cigithkdä** < *cigithk* + **dä** “gençlikte”(371).
- Cirâkdä** < *cir – âķ* + **dä** “uzakta”(383).
- Cirâkdäki** < *cir – âķ* + **dä** + *kı* “uzaktaki”(356, 357).
- Coldä** < *col* + **dä** “yolda”(133, 134, 388, 391, 981, 1020).
- Coludä** < *col* + *u* + **dä** “yolunda”(850, 1041).
- Cüktä** < *cük* + **tä** “yükte”(1020, 1082).
- Cüräktä** < *cüräk* + **tä** “yürekte”(368).
- Cüräğimdä** < *cüräğ* + *ım* + **dä** “yüreğimde”(77).
- Cüreğidä** < *cüreğ* + *ı* + **dä** “yüreğinde”(199).
- Çangaldä** < *çangal* + **dä** “tarlada”(832).
- Çeçädä** < *çeçä* + **dä** “yengede”(412).
- Çänäsidä** < *çänä* + *si* + **dä** “çenesinde”(18).
- Darahtä** < *daraḥ* + **tä** “dalda”(413).
- Darsäğändä** < *darsäğän* + **dä** “sofrada”(614, 831).
- Darbâzädäki** < *darbâzä* + **dä** + *kı* “Kaledeki, kapıdaki”(328).

- Dengizdä** < *dengiz* + *dä* “denizde”(194).
- Däşkärädä** < *däş* + *käri* + *dä* “dışarda”(428, 430, 431).
- Dunyädä** < *dunyâ* + *dä* “dünyada”(127, 305).
- Emmäsidä** < *emmä* + *si* + *dä* “halasında”(468).
- Gäpdä** < *gäp* + *dä* “sözde”(1031).
- Gäbingdä** < *gäb* + *ı* + *ng* + *dä* “sözünde”(402, 999).
- Hayvândä** < *hayvân* + *dä* “hayvanda”(35).
- Hämmäsidä** < *hämmä* + *si* + *dä* “hepsinde”(468).
- Här cêrdä** < *här cêr* + *dä* “her yerde”(307).
- İççindä** < *iç* + *çin* + *dä* “içinde”(388).
- İççidägi** < *iç* + *çi* + *dä* + *gi* “içindeki”(718).
- İçkärädä** < *iç* + *käri* + *dä* “içerde”(428, 430, 431).
- İlimdä** < *ilim* + *dä* “ilimde”(565).
- İnsändä** < *insân* + *dä* “insanda”(571).
- İştä** < *iş* + *tä* “işte”(391, 971, 1082).
- İttä** < *it* + *tä* “itte, köpekte”(296).
- Källädä** < *käl* + *lä* + *dä* “kafada, kellede”(719).
- Känardä** < *känar* + *dä* “kenarda”(426).
- Kärnidä** < *kârın* + *ı* + *dä* “karnında”(29).
- Kâzândä** < *kâzân* + *dä* “kazanda”(77, 198).
- Kécädä** < *kéc* – *ä* + *dä* “gecede”(700).
- Kıssäsıdä** < *kıssä* + *sı* + *dä* “cebinde”(701, 754).
- Kuzdä** < *kuz* + *dä* “güzde, sonbaharda”(188).
- Kündä** < *kün* + *dä* “günde”(86, 450, 737, 836, 872).
- Köçädä** < *köçä* + *dä* “sokakta”(412).
- Köngüldä** < *köngül* + *dä* “gönülde”(719).
- Könglingdä** < *köngül* + *i* + *ng* + *dä* “gönlünde”(547).
- Köpdä** < *köp* + *dä* “çokta”(637).
- Körpädä** < *körpä* + *dä* “yorganda”(773).
- Közingdä** < *köz* + *i* + *ng* + *dä* “gözünde”(547, 923).
- Ƙarrihkä** < *ƙarri* + *lk* + *dä* “yaşlılıkta”(371).
- Ƙärdä** < *ƙär* + *dä* “nerde, nerede”(159).
- Ƙırk besidä** < *ƙırk bes* + *ı* + *dä* “kırk beşinde”(296).

- Kızlığımdä** < *kız* + *lğ* + *ım* + **dä** “kızlığımda, kızken”(733).
- Kolumdä** < *kol* + *um* + **dä** “elimde”(167).
- Koyindä** < *koyin* + **dä** “koyunda”(424).
- Mäydändä** < *mäydän* + **dä** “meydanda”(152).
- Médäsidä** < *médä* + *si* + **dä** “midesinde”(18).
- Nâmâzdä** < *nâmâz* + **dä** “bayramda”(30).
- On besidä** < *on bes* + *ı* + **dä** “on beşinde”(296).
- Ortädä** < *ortä* + **dä** “ortada”(684).
- Ortädäsing** < *ortä* + **dä** + *si* + *ng* “ortadasın”(216).
- Pittaki** < *pıt* + *ta* + *ki* “ayaktaki”(839).
- Sâyädä** < *sâyä* + **dä** “gölgede”(731).
- Şukurdä** < *şukur* + **dä** “şükürde”(879).
- Şorpädä** < *şorpä* + **dä** “çorbada”(773).
- Uruştä** < *ur* – *uş* + **tä** “savaşta, dövüşte”(134, 187).
- Undä** < *u* + *n* + **dä** “onda”(942).
- Üstüdä** < *üst* + *ü* + **dä** “üstünde”(509, 720).
- Üydä** < *üy* + **dä** “evde”(536, 898, 953).
- Üydäkilär** < *üy* + **dä** + *ki* + *lär* “evdekiler”(954).
- Talidä** < *tal* + *i* + **dä** “dalında”(194).
- Täbädäğini** < *täbä* + **dä** + *gı* + *ni* “tepedekini”(438).
- Tâmıdä** < *tâm* + *ı* + **dä** “önünde, evinde”(590, 983).
- Tilidä** < *til* + *i* + **dä** “dilinde”(353).
- Tovdä** < *tov* + **dä** “dağda”(706, 898).
- Tüşüdä** < *tüş* + *ü* + **dä** “düşünde, rüyasında”(590).
- Väktidä** < *väkit* + *i* + **dä** “vaktinde”(163, 226).
- Vocâktä** < *vocâk* + **tä** “ocakta”(717).
- Vocâkdägi** < *vocâk* + **dä** + *gi* “ocaktaki”(293).
- Vottäki** < *vot* + **tä** + *ki* “ateşteki”(977).
- Vözüngdä** < *vöz* + *ü* + *ng* + **dä** “özünde”(999).
- Yagaçtä** < *yagaç* + **tä** “ağaçta”(289, 416).
- Yérinçäkdä** < *yérin* – *çäk* + **dä** “eringeçte, tembelde”(321).
- Yéşiğidä** < *yéşiğ* + *ı* + **dä** “eşiğinde, kapısında”(506).
- Zähärdä** < *zähär* + **dä** “zehrinde”(353).

Zamândä < *zamân* + *dä* “zamanda”(44).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde tespit edilen bulunma hâli ekinin sözcüklerde kullanım ve işlevleri şunlardır:

2. 5. 1. 1. 4. 5. 1. Bulunma Hâl Ekinin Sözcüklerde Kullanımları

2. 5. 1. 1. 4. 5. 1. 1. Bulunma durumu ekinin isim ve isim soylu sözcüklerin kök veya gövdelerine “+*dä*, +*tü*” şeklinde doğrudan gelerek fiilin meydana geldiği “soyut veya somut yeri” ifade eder:

Åsmândäki < *Åsmân*+*dä*+*ki* “gökyüzündeki, gökteki”, “**Åsmândäki** âymä, sénding beting bâymä?”, “**Gökyüzündeki** ay mı, senin yüzün zengin mi?”(70).

Bâşingdä < *bâş*+*ı*+*ng* +*dä* “başında”, “*Ätä* gäbi taş bosâyäm **bâşingdä** taş.”, “*Atasözü* taş olsa da **başında** taş.” (105).

Cérdä < *cér*+*dä* “yerde”, “*Fäkürgä* kılğänñ yähşılık **cérdä** qalmäydı”, “*Fakire ettiğin iyilik yerde kalmaz.*” (5).

Coldä < *col*+*dä* “yolda”, “*Ät coldä* äksämäydı”, “*At yolda aksamaz.*” (133).

Känardä < *känar* + *dä* “kenarda”, “*Çuvaldiz* bolup kâp tikkä, *Tüyä* bolup **känardä** tur.”, “*Çuvaldiz olup çuval dik, Deve olup kenarda dur.*” (426).

Kârnidä < *kârn*+*ı*+*dä* “karnında”, “*Äçtin* aklı **kârnidä** bolädı”, “*Açın aklı karnındadır.*” (29).

İnsândä < *İnsân* + *dä* “insanda”, “**İnsândä** därt tügämäydı”, “**İnsanda** dert bitmez.” (571).

Üstüdä < *üst* + *ü* + *dä* “üstünde”, “*Ğarīb* tüyeding **üstüdä** it tünädı”, “*Garip devenin üstünde it tünar (yatar).*” (509).

Ortädä < *ortä* + *dä* “ortada”, “*Ğarängän* kisi **ortädä** qalmäydı”, “*Aranan kişi ortada kalmaz.*” (684).

Tovdä < *tov* + *dä* “dağda”, “*Ğarä* **tovdä** kârä saç qarämäydı”, “*Kara dağda kara saç aranmaz.*” (706).

Yagaçtä < *yagaç* + *tä* “ağaçta”, “*Bır yagaçtä* hâlnäm bolädı, *quruqnäm* bolädı”, “*Bir ağaçta yaş da olur, kuru da olur* (289).

2. 5. 1. 1. 4. 5. 1. 2. Bulunma eki genellikle ünsüz uyumuna uygun “+*dä*, +*tä*” şekillerinde sözcüklerin kök veya gövdelerine geldiği görülür:

Ādāmdä < *ādām* + *dä* “adamda, insanda”, “**Ādāmdä** ādāmlık yāḥşı, Hayvāndä cav yāḥşı.”, “*Adamda adamlık iyi(dir), Hayvanda yağ iyi(dir).*” (35).

Āzāptä < *āzāp* + *tä* “azapta, sıkıntıda”, “Āqıl bomäsä cān **āzāptä**.”, “*Akıll olmazsa can azapta (sıkıntıda).*” (50).

Bişiktä < *bēşik* + *tä* “beşikte”, “Bāçčä **bişiktä**, cigit uruštä (boladı).”, “*Çocuk beşikte, yiğit savaştta (olur).*” (182).

Cıldä < *cıl* + *dä* “yılda”, “Fākır **cıldä** bır, Bāy hār kūn...”, “*Fakir yılda bir, Zengin her gün...*” (836).

Daraḥtä < *daraḥ* + *tä* “dalda”, “Çēçāk bolmāgān **daraḥtä** mévā bomäydı.” “*Çiçek açmadan dalda meyve yürümez.*” (413).

Uruštä < *ur* – *uṣ* + *tä* “savaştta, dövüştte”, “Bāçčä bişiktä, cigit **uruštä** (boladı).” “*Çocuk beşikte, yiğit savaştta (olur).*” (134, 182).

Yēşiğidä < *yēşiğ* + *ı* + *dä* “eşiğinde, kapısında”, “Ġaribting közü bāyding **yēşiğidä** boladı.”, “*Garibin (fakir) gözü zenginin eşiğindedir.*” (506).

2. 5. 1. 1. 4. 5. 1. 3. Bulunma durum ekinin isimlerde iyelik ekinen sonra geldiği görülür:

Aqlhdä < *aql* + *ı* + *dä* “aklında”, “Tokdung **aqlhdä** nān, közüdä cāṣ bomäydı.”, “*Tokun aklında ekmek(yemek), gözünde yaş olmaz.*” (923).

Bāğısıdä < *bāğ* + *ı* + *sı* + *dä* “bahçesinde”, “**Bāğısıdä** vot bolgānding ekini yāḥşı çıkmäydı, Cüreğidä ġām bolgānding beti külmäydı.”, “*Bahçesinde ot olanın ekini iyi çıkmaz, Yüreğinde gam olanın yüzü gülmez.*” (199).

Bāşidä < *bāṣ* + *i* + *dä* “başında”, “Cüki bolgānding colu uzun boladı, **Bāşidä** kaygu bolgānding ārkāsi térli boladı.”, “*Yükü olanın yolu uzun olur, Başında kaygı(düşünce) olanın arkası(sırt) terli olur.*” (401, 713, 714, 906, 1054).

Cüreğidä < *cüreğ* + *ı* + *dä* “yüreğinde”, “Bāğısıdä vot bolgānding ekini yāḥşı çıkmäydı, **Cüreğidä** ġām bolgānding beti külmäydı.”, “*Bahçesinde ot olanın ekini iyi çıkmaz, Yüreğinde gam olanın yüzü gülmez.*” (199).

2. 5. 1. 1. 4. 5. 1. 4..Eski Türkçe döneminden beri düzenli olarak gördüğümüz zamir “+n”sinin isim çekiminde III. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekleri ile bulunma hâli eki arasına genellikle zamir “+n”si gelmediği görülür:

Bâğısıdâ < *Bâğ* + *ı* + *sı* + *dâ* “bahçesinde”, “**Bâğısıdâ** vot bolgänding ekini yähşî çıkmâydı, Cüreğidâ ğâm bolgänding beti külmâydı.”, “***Bahçesinde** ot olanın ekini iyi çıkmaz, Yüreğinde gam olanın yüzü gülmez.*” (199).

Bâşidâ < *bâş* + *i* + *dâ* “başında”, “Cüki bolgänding colu uzun boladı, **Bâşidâ** kaygu bolgänding ârkâsi térli boladı.”, “*Yükü olanın yolu uzun olur, **Başında** kaygı (düşünce) olanın arkası (sırt) terli olur.*” (401, 713, 714, 906, 1054).

Cüreğidâ < *cüreğ* + *ı* + *dâ* “yüreğinde”, “Bâğısıdâ vot bolgänding ekini yähşî çıkmâydı, **Cüreğidâ** ğâm bolgänding beti külmâydı.”, “*Bahçesinde ot olanın ekini iyi çıkmaz, Yüreğinde gam olanın yüzü gülmez.*” (199).

Çänäsıdâ < *çänä* + *si* + *dâ* “çenesinde”, “Aç insänding cänı médäsidä, Tok insänding cänı **çänäsıdâ**.”, “*Aç insanın canı midesinde (olur), Tok insanın canı çenesinde (olur).*” (18).

Hämmäsidâ < *Hämmä* + *si* + *dâ* “hepsinde”, “Emmäsidä bär, **Hämmäsidâ** bär.”, “*Halasında var, Hepsinde var.*” (468).

İççidägi < *İç* + *çi* + *dâ* + *gi* “içindeki”, “Kâzân târ âkân, **İççidägi** bâl âkân.” “*Kazan dar imiş, İçindeki bol imiş.*” (718).

Médäsidâ < *médä* + *si* + *dâ* “midesinde”, “Aç insänding cänı **médäsidä**, Tok insänding cänı çänäsıdâ.”, “*Aç insanın canı midesinde (olur), Tok insanın canı çenesinde (olur).*” (18).

Tüşüdâ < *tüş* + *ü* + *dâ* “düşünde, rüyasında”, “İşlägänding nânı tāmıdâ boladı, İşlämägänding nânı **tüşüdâ** boladı.”, “*Çalışanın ekmeği önünde olur, Çalışmayanın ekmeği rüyasında olur.*” (590).

Väktidâ < *väkit* + *i* + *dâ* “vaktinde”, “Av **väktidâ** gözäl boladı.”, “*Av vaktinde güzel olur.*” (163, 226).

2. 5. 1. 1. 4. 5. 1. 5.. Bulunma durum ekinin isimlerde çokluk ekiyle kullanıldığı görülür:

Åvuzlärıngdäğını < *åvuz* + **lär** + *ı* + *ng* + **dä** + *gı* + *ni* “ağızlarındakini”, “Dört kişi bırgä bosä täbädäğını tüşürädılär, Älti kişi bırgä bomäsä **åvuzlärıngdäğını** bérädılär.”, “4 kişi beraber(birlik) olsa tepedekini indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa **ağızlarındakini** verirler.” (448).

Üydäkilär < *Üy* + **dä** + *ki* + *lär* “evdekiler”, “**Üydäkilär** kân cutadı, Kâçgân cav cutadı.”, “*Evdekiler kan yutar, Kaçan yağ yutar.*” (954).

2. 5. 1. 1. 4. 5. 1. 6. Bulunma durumu ekinin isimlerde aitlik ekinin önce geldiği görülmüştür:

Åğuldäkı < *åğul* + **dä** + *kı* “ahırdaki”, “**Darbâzädäkı** it, åğuldäkı it, hämmäsi bizning it.”, “*Kapıdaki it, ahırdaki it, hepsi bizim it.*” (428).

Bähârdägi < *bähâr* + **dä** + *gi* “ilkbahadaki”, “**Bähârdägi** cöcäni kuzdä bil.” “*İlkbahardaki cıvcıvi sonbaharda say.*” (188).

İçidägi < *İç* + *çi* + **dä** + *gi* “içindeki”, “Kâzân târ äkân, **İçidägi** bâl äkân.” “*Kazan dar imiş, İçindeki bol imiş.*” (718).

Täbädäğını < *täbä* + **dä** + *gı* + *ni* “tepedekini”, “Dört kişi bırgä bosä **täbädäğını** tüşürädılär, Älti kişi bırgä bomäsä *åvuzlärıngdäğını* bérädılär.”, “4 kişi beraber(birlik) olsa **tepedekini** indirirler, 6 kişi beraber(birlik) olmasa **ağızlarındakini** verirler.” (438).

2. 5. 1. 1. 4. 5. 2. Bulunma Hâl Ekinin Sözcüklerde İşlevleri

2. 5. 1. 1. 4. 5. 2. 1. Bulunma durum ekinin geldiği isim ve isim soylu sözcüklerde “yer tamlayıcısı” olarak kullanıldığı görülür:

Coldä < *col* + **dä** “yolda”, “Ät **coldä** äksämäydı.”, “*At yolda aksamaz.*” (133, 134, 388, 391, 981, 1020).

Cüräktä < *cüräk* + **tä** “yürekte”, “Cigitlık **cüräktä** pisädi.” “*Yiğitlik yürekte pişer.*” (368).

Çänäsidä < *çänä* + *si* + **dä** “çenesinde”, “Äç insänding cänı mädäsidä, Tok insänding cänı **çänäsidä.**” “*Aç insanın canı midesinde (olur), Tok insanın canı çenesinde (olur).*” (18).

Källädä < *käl* + *lä* + *dä* “kafada, kellede”, “**Qazık källädä** qâr turmäydı.” “*Kazık (kel) kafada kar durmaz.*” (719).

Tüşüdä < *tüş* + *ü* + *dä* “düşünde, rüyasında”, “İşlägänding nânı tāmıdä bolädı, İşlämägänding nânı **tüşüdä** bolädı.” “*Çalışanın ekmeği önünde olur, Çalışmayanın ekmeği rüyasında olur.*” (590).

Üydäkilär < *Üy* + *dä* + *ki* + *lär* “evdekiler”, “**Üydäkilär** qân cutädı, Kaçğan cav cutädı.” “*Evdekiler kan yutar, Kaçan yağ yutar.*” (954).

2. 5. 1. 1. 4. 5. 2. 2. Bulunma durumu ekinin “filin zamanını bildirdiği ve zarf tümlecı” işlevinde kullanıldığı görülür:

Bähärdägi < *bähär* + *dä* + *gi* “ilkbahadaki”, “**Bähärdägi** cöcäni kuzdä bil.” “*İlkbahardaki cıvcıvi sonbaharda say.*” (188).

Cıldä < *cıl* + *dä* “yılđa”, “Fäqır **cıldä** bır, Bây här kün...”, “*Fakir yılda bir, Zengin her gün...*” (836).

Kündä < *kün* + *dä* “günde”, “Dustung bosun cāmān **kündä** bosun.” “*Dostun olsun kötü günde olsun.*” (450).

Qırq besidä < *qırq bes* + *ı* + *dä* “kırk beşinde”, “Bolämänding bäläsı on besidä baş bolädı, Bolmimänding bäläsı **qırq besidä** cāş bolädı.” “*Olacağın çocuğı on beşinde baş olur, Olmayacağın çocuğı kırk beşinde yaş(çocuk) olur.*”

On besidä < *on bes* + *ı* + *dä* “on beşinde”, “Bolämänding bäläsı **on besidä** baş bolädı, Bolmimänding bäläsı kırk besidä cāş bolädı.” “*Olacağın çocuğı on beşinde baş olur, Olmayacağın çocuğı kırk beşinde yaş(çocuk) olur.*” (296).

Väktidä < *väkit* + *i* + *dä* “vaktinde”, “Av **väktidä** gözäl bolädı.” “*Av vaktinde güzel olur.*” (163, 226).

Zamändä < *zamān* + *dä* “zamanda”, “**Ahir zamändä** köp mullā, İççi boş cummurtkā.” “*Ahir zamanda çok molla, İçi boş yumurta.*” (44).

2. 5. 1. 1. 4. 5. 2. 3. Bulunma durumu ekinin sayı isimlerine gelerek “yaş” bildirirdiği görülür:

Kırk besidä < kırk bes + ı + **dä** “kırk beşinde”, “Bolämänding bäläsı on besidä baş boladı, Bolmimänding bäläsı **kırk besidä** câş boladı.”, “*Olacağın çocuğu on beşinde baş olur, Olmayacağın çocuğu **kırk beşinde** yaş(çocuk) olur.*”

On besidä < on bes + ı + **dä** “on beşinde”, “Bolämänding bäläsı **on besidä** baş boladı, Bolmimänding bäläsı kırk besidä câş boladı.”, “*Olacağın çocuğu **on beşinde** baş olur, Olmayacağın çocuğu kırk beşinde yaş(çocuk) olur.*” (296).

2. 5. 1. 1. 4. 5. 2. 4. Bulunma durumu ekinin isimlere gelerek onlarda “içinde bulunma” anlamı ifade ettiği görülür:

Çänäsidä < çänä + si + **dä** “çenesinde”, “Åç insânding cânı médäsidä, Tok insânding cânı **çänäsidä**.”, “*Aç insanın canı midesinde (olur), Tok insanın canı çenesinde (olur).*” (18).

Cüräktä < cüräk + **tä** “yürekte”, “Cigitlık cüräktä pisädı.” “*Yiğitlik yürekte pişer.*” (368).

Médäsidä < médä + si + **dä** “midesinde”, “Åç insânding cânı **médäsidä**, Tok insânding cânı çänäsidä.”, “*Aç insanın canı midesinde (olur), Tok insanın canı çenesinde (olur).*” (18).

İççidägi < İç + çi + **dä** + gi “içindeki”, “Kâzân târ âkân, **İççidägi** bâl âkân.” “*Kazan dar imiş, İçindeki bol imiş.*” (718).

2. 5. 1. 1. 4. 5. 2. 5. Bulunma durumu ekinin ek-fiille çekime girerek “yüklem” olduğu görülür:

Åzâptä < âzâp + **tä** “azapta, sıkıntıda”, “Åkıl bomäsä cân **âzâptä**.” “*Akıl olmazsa can azapta (sıkıntıda).*” (50).

Médäsidä < médä + si + **dä** “midesinde”, “Åç insânding cânı **médäsidä**, Tok insânding cânı çänäsidä.”, “*Aç insanın canı midesinde (olur), Tok insanın canı çenesinde (olur).*” (18).

Kârnidä < kârın + ı + **dä** “karnında”, “Åçtın aklı **kârnidä** boladı.” “*Açın aklı karnındadır.*” (29).

Kâzândä < kâzân + **dä** “kazanda”, “Bâbâ cätädı âzândä, Yékki közü **kâzândä**.”, “*Dede yatar ezanda, İki gözü kazanda.*” (198).

2. 5. 1. 1. 4. 5. 2. 6. Bulunma durumu ekinin “bir bütünün parçasını” belirttiği görülür:

Kündä < *kün* + *dä* “günde”, “Bir **kündä** vökküz völmäydı, Yékki **kündä** yégäsi völmäydı.”, “*Bir güne öküz ölmez, İki güne sahibi ölmez.*”(286).

Cıldä < *cıl* + *dä* “yılta”, “Fäķır **cıldä** bır, Bây här kün...”, “*Fakir yılda bir, Zengin her gün...*” (836).

2. 5. 1. 1. 4. 6. Çıkma Hâli Eki (Çıqış Kelişigi)

ESKİ TÜRK LEHÇELERİNDE ÇIKMA HÂLİ EKİ	
ESKİ TÜRKÇE	+ <i>DIn</i> , + <i>Tan</i>
KARAHANLI TÜRKÇESİ	+ <i>DA</i> ; + <i>DIn</i> ; + <i>dUn</i> , + <i>Dan</i>
HAREZM TÜRKÇESİ	+ <i>dIn</i> , + <i>tIn</i>
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ	+ <i>DIn</i> , + <i>dAn</i>
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE VE AĞIZLARINDA ÇIKMA HÂLİ EKİ	
TÜRKİYE TÜRKÇESİ	+ <i>Dan</i>
ÖZBEK TÜRKÇESİ	+ <i>dän</i>
OVAKENT ÖZBEK AĞZI	+ <i>dän</i> , + <i>tän</i>

Tablo 9. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde ve Ağızlarında Çıkma Hâli Eki

Ergin, Türkçede çıkma durumu eki, isim veya isim soylu sözcüklere genellikle “+*dAn*, +*tAn*” şeklinde geldiğini ve fiilin eylemin işaret ettiği hareketinden uzaklaştığını ifade eden isim hâli olduğunu söyler (Ergin, 2004, s. 223).

Gabain, Eski Türkçede çıkma ekinin sözcüklere sıklıkla “+*DIn*” şeklinde geldiğini çok az sözcükte ise “+*Tan*” şeklinde görüldüğünü söyler ve ekle ilgili *ada+**tun***, *ew+**tin***, *balık+**dın***, *ilkisiz+**din*** vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 64).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi döneminde ayrılma hâli ekinin sözcüklere “+*DA*; +*DIn*; +*dUn*, +*Dan*” şeklinde geldiğini söyler: *bakar soldın ong-**dın** hem öng-**din** kidin, beg içtin bolur körgü taş-**tın** közi, bu bor-**dın** kopar ming yazukka yürek, busıg-**dın** çıkar teg çıkar bu ölüm, küdezgey mini ol kamug-**dın** singar, şekerde tatlıgıg kavuk yür manga, tapıgka irig bol yazuk-**ta tı-dın*** (Hacıeminoğlu, 2019, s. 30).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde ayrılma hâli ekinin sözcüklere “+*dIn*, +*dAn*” şeklinde geldiğini söyler: “*atası-**ndın** teg korkmaz, başım-**dın** kiçmişini, bigim-**din** koltgam, bu ekin-**din** yiyelig, canım-**dan** aziz ol kıldı hitapnı,*

ivüm-din koptı, *kişi-din* ol kişi, *kişiler-din* sorup, *kızlandı köz-den*, *sıçrar bulut-dan*, *yavuz yol-dın*, *yitip kızlar-dın*” gibi pek çok örnek verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 64).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde bu ekin isimlere “-*dın* / -*din*, -*tın* / -*tin*, -*dan* / -*den*” biçimlerinde geldiğini onlara çıkma, ayrılma anlamları kattığını söyler: *meyhâne-din* “meyhaneden”, *Herî-din* “Herat’tan”, *at-dın* “attan”, *ot-tın* “ateşten”, *kudreti-den* “(onun) kudretinden” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 72).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde çıkma durumu ekinin “+*dIn*” şeklinde olduğu bazen sözcüklerde “+*tIn*” şeklinde görüldüğü ve nadiren “+*dAn*, +*tAn*” şeklinde örneklerine rastlandığını söyler: “+*dIn*” şeklinde (*ağyār+dın* “yabancıdan”, *an+dın* “ondan”, *ara+dın* “aradan”, *devleti+dın* “(onun) devletinden”, *eşk+dın* “göz yaşından”, *evvel+dın* “evvelden”, *meclis+dın* “meclisten”, *özge+dın* “başkasından”, *özi+dın* “kendinden”, *köz uçı+dın* “göz ucundan”, *vefa+dın* “vefadan” vb.), “+*tIn*” şeklinde (*ayak+tın* “ayaktan”, *baş+tın* “baştan”, *cihet+tın* “cihetten”, *iş+tın* “işten”, *köp+tın* “çoktan”, *ot+tın* “ateşten”, *taş+tın* “taştan” vb.), nadiren “+*dAn*, +*tAn*” şeklinde (*barça+dan* “hepsinden”, *nazarın+dan* “nazarından”, *yemek+ten* “yemekten” vb.) örnekler verir (Argunşah, 2018, s. 148-149).

Banguoğlu, çıkma durumu ekini uzaklaşma hâli olarak görür ve “*kimden hâli*” şeklinde tanımlar. Çıkma durumu ekinin sözcüklere gelerek onlarda yer ve yön gösterme ifade ettiğini söyler (Banguoğlu, 2019, s. 328).

Korkmaz, çıkma durumu eki için şunları söyler: “*Türkiye Türkçesinde dil benzeşmesine ve ünsüz uyumuna bağlı olarak “+Dan” ekiyle karşılanan çıkma durumu, kelime gruplarında ve cümlede, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan ad durumudur.*” (Korkmaz, 2019, s. 309).

Karaağaç, çıkma durumu ekinin daima ek şeklinde geldiğini ve sözcüklerde temel görevinin “uzaklaşma” olduğunu söyler (Karaağaç, 2016, 341-342).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde “+*dän*” olduğunu söyler ve çıkma hâli için şu açıklamada bulunur: “*Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan isim hâli ekidir.*” Çıkma ekiyle ilgili “*eşik+dän* “kapıdan”, *yer+dän* “yerden”, *pul+dän* “paradan”, *äkä+ng+dän* “abinden”, *tuprâğ+ı+dän* “toprağından” gibi örnekler verir (Coşkun, 2017, s. 86).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “çıkma durumu ekinin sözcüklerde genel olarak “+*dän*, +*tän*” şeklinde olduğu ve fiilin işaret ettiği oluş ve kılışın kendisinden ayrıldığını ifade ettiği görülür.” Atasözlerinde görülen

“+*dän*, +*tän*” çıkma durumu ekinin bazı sözcüklerde bölgede konuşulan farklı Özbek ağızlarından kaynaklı değişikliklerin görüldüğü tespit edilmiştir.

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “+*dän*, +*tän*” çıkma durumu ekleriyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda tespit edilen örnekler şunlardır:

Aldındän < *al* + *dın* + *dän* “altından”(223).

Åçtän < *åç* + *tän* “açtan”(9).

Åçbäççädän < *åç* + *bäççä* + *dän* “aç çocuktan”(10).

Åçlıktän < *åç* + *lık* + *tän* “açlıktan”(487).

Ådämdän < *ådäm* + *dän* “adamdan, kişiden, insandan”(947).

Åsmändän < *åsmän* + *dän* “gökten”(71).

Åşıdän < *åş* + *ı* + *dän* “aşından”(822).

Åşnädän < *åşnä* + *dän* “dostundan, arkadaşından”(82, 956).

Åşnäsıdän < *åşnä* + *sı* + *dän* “dostundan, arkadaşından”(994).

Åştän < *åş* + *tän* “aştan”(581, 1060).

Årdıdän < *årdı* + *dän* “arkasından”(775).

Årkäsıdän < *årkä* + *sı* + *dän* “arkasından”(1052).

Åilädän < *åilä* + *dän* “aileden”(568).

Åtädän < *ätä* + *dän* “atadan, babadan”(42, 96, 728, 785, 1064).

Åtäsıdän < *ätä* + *sı* + *dän* “atasından, babasından”(184, 204).

Åtıdän < *ätı* + *dän* “atından”(483).

Åttän < *ät* + *tän* “attan”(15, 136, 1087).

Åyâğıdän < *âyâğ* + *ı* + *dän* “ayağından”(612).

Åvuzdän < *ävuz* + *dän* “ağızdan”(161, 265, 514, 1030).

Bahıldän < *bahıl* + *dän* “cimriden”(396).

Bälädän < *bälä* + *dän* “çocuktan, evlâttan”(290).

Bäläsıdän < *bälä* + *sı* + *dän* “yavrusundan, evladından, çocuğundan”(403).

Başkadän < *bäşka* + *sı* + *dän* “başkasından”(950).

Balıktän < *balıķ* + *tän* “balıktan”(192).

Bâyädän < *bây* + *dän* “zenginden”(952).

Betdän < *bet* + *dän* “yüzden”(381).

Betidän < *beti* + *dän* “yüzünden”(329, 811).

- Beväfädän** < *be* + *väfä* + *dän* “vefasızdan”(53).
- Bırıktän** < *bırlık* + *tän* “birlikten”(280).
- Bilmägändän** < *bil* – *mä* – *gän* + *dän* “bilmeyenden, saymayandan”(121).
- Buluttän** < *bulut* + *tän* “buluttan”(309).
- Bugdâyidän** < *bugdây* + *ı* + *dän* “buğdayından”(358).
- Cavundän** < *cav* – *un* + *dän* “yağmurdan, yağıştan”(928).
- Cängädän** < *cängä* + *dän* “yeniden”(316).
- Cäriktän** < *cär* - *ık* + *tän* “aydınlıktan”(964).
- Câmândän** < *câmân* + *dän* “kötüden”(330, 1025).
- Canıdän** < *cân* + *ı* + *dän* “canından”(752).
- Câtmäktän** < *cât* – *mâk* + *tän* “yatmaktan”(557).
- Cérdän** < *cér* + *dän* “yerden, mekândan”(404).
- Cıräktän** < *cır* - *äk* + *tän* “uzaktan”(615).
- Cigändän** < *ci* – *gän* + *dän* “yiyenden”(729).
- Cirgändän** < *cir* – *gän* + *dän* “gezenden”(347).
- Cumadän** < *cuma* + *dän* “cumadan”(397).
- Curdudän** < *curd* + *u* + *dän* “yurdundan”(865).
- Cüräktän** < *cüräk* + *tän* “yürekten”(1030).
- Coldän** < *col* + *dän* “yoldan”(123, 897, 1032).
- Coludän** < *col* + *u* + *dän* “yolundan”(865).
- Çımçiktän** < *çımçık* + *tän* “serçeden”(417; Yusupova, 2018, s. 503).
- Çupândän** < *çupân* + *dän* “çobandan”(430).
- Darsägänidän** < *darsägän* + *ı* + *dän* “sofrasından”(485).
- Dengizdän** < *dengiz* + *dän* “denizden, deryadan”(43, 192, 440).
- Dızäktän** < *dızäk* + *tän* “cehennemden”(748; Yusupova, 2018, s.107).
- Düşmändän** < *düşmân* + *dän* “düşman”(82).
- Düşmanıdän** < *düşman* + *ı* + *dän* “düşmanından”(994).
- Ecäldän** < *ecäl* + *dän* “ecelden, ölümden”(464).
- Egärdän** < *egär* + *dän* “eyerden”(136).
- Gäbidän** < *gäb* + *ı* + *dän* “sözünden”(354, 878).
- Gäptän** < *gäp* + *tän* “sözden”(497, 657).
- Gäpdänäm** < *gäp* + *dän* + *äm* “sözden de”(883).
- Gäzäbdän** < *gäzäb* + *dän* “azaptan, çileden”(71).

- Ğarıplıktän** < *ğarıp* + *lık* + *tän* “gariplikten, fakirlikten”(964).
- Ğöştän** < *ğöş* + *tän* “etten”(141, 541).
- Ğöşüdän** < *ğöş* + *ü* + *dän* “etinden”(522, 607).
- Härâmdän** < *härâm* + *dän* “haramdan”(527, 528).
- Hâtindän** < *hâtin* + *dän* “kadından”(309, 607).
- Hudâdän** < *hudâ* + *dän* “Allah’tan”(42, 242, 615).
- İçgärırdän** < *iç* + *gärı* + *dän* “içeriden”(782).
- İgnädän** < *ignä* + *dän* “iğneden”(322).
- İştän** < *iş* + *tän* “işten”(581, 585, 1086).
- İzidän** < *iz* + *i* + *dän* “izinden”(878).
- Kättısıdän** < *kättı* + *sı* + *dän* “şiddetlisinden”(316).
- Kécädän** < *kéc* – *ä* + *dän* “geceden”(281).
- Kélinimdän** < *kél* – *in* + *im* + *dän* “gelinimden”(49).
- Kéliningdän** < *kél* – *in* + *i+in* + *dän* “gelininden”(625).
- Kiyâvdän** < *kiyâv* + *dän* “damattan”(735).
- Kiyâvingdän** < *kiyâv* + *i+ng* + *dän* “damadından”(625).
- Könädän** < *könä* + *dän* “eskiden”(316).
- Köngildän** < *köngil* + *dän* “gönülден”(277).
- Kördän** < *kör* + *dän* “körden”(646).
- Közdän** < *köz* + *dän* “gözden”(381, 657).
- Közüngdän** < *közüng* + *dän* “gözünden”(329).
- Kündän** < *kün* + *dän* “günden”(309).
- Ƙardän** < *ƙar* + *dän* “nerden, nereden”(445).
- Ƙarägänındän** < *ƙarä* – *gän* + *ın* + *dän* “bakanından”(37).
- Ƙaygudän** < *ƙaygu* + *dän* “kaygıdan”(690).
- Ƙilicdän** < *ƙilic* + *dän* “kılıçtan”(454, 916, 989).
- Ƙulâkıdän** < *ƙulâķ* + *ı* + *dän* “kulağından”(72).
- Ƙızdän** < *ƙız* + *dän* “kızdan”(430, 1072).
- Ƙızıngdän** < *ƙız* + *ı+ng* + *dän* “kızından”(625).
- Ƙıldän** < *ƙil* + *dän* “kilden”(735).
- Ƙismättän** < *ƙismät* + *tän* “kısmetten, kaderden”(732).
- Ƙismägändän** < *ƙis* – *mä* – *gän* + *dän* “kısmayandan, savurgandan”(740).
- Ƙolungdän** < *ƙol* + *ung* + *dän* “elinden”(748).

Märtliktän < *märt* + *lik* + *tän* “mertlikten, doğruluktan, hakikatten”(814).

Måldän < *måli* + *dän* “malından”(242, 752).

Mullädän < *mullå* + *dän* “hocadan, molladan”(293, 344, 417, 568).

Nāmärttän < *nå* + *märt* + *tän* “korkaktan, yalancıdan, iki yüzlüden”(646, 814).

Oyundän < *oyun* + *dän* “oyundan”(186).

Päysänbädän < *päy* + *sänbä* + *dän* “perşembe”(397).

Pälävdän < *päläv* + *dän* “pilavdan”(186).

Şemşirdän < *şemşir* + *dän* “kılıçtan”(877).

Şımdän < *şım* + *dän* “suskunundan, sakininden”(316).

Şırlgändän < *şır* – *ıl* – *gän* + *ı* + *dän* “akanından”(37).

Täşgarıdän < *täş* + *garı* + *dän* “dışarıdan”(782).

Täyâğıdän < *täyâğ* + *ı* + *dän* “dayağından, sopasından”(612).

Tämdän < *täm* + *dän* “damdan, evden”(404).

Tävdän < *täv* + *dän* “dağdan”(897).

Tinglämägändän < *tinglä* – *mä* – *gän* + *dän* “dinlemeyenden, uymayandan”(104).

Tişiktän < *tiş-ik* + *tän* “delikten”(563, 617).

Tildän < *til* + *dän* “dilden”(911).

Tuydän < *tuy* + *dän* “düğünden, eğlenceden”(600).

Uldän < *ul* + *dän* “oğuldan”(1072).

Ulmäsıdän < *ulu* – *mä* + *sı* + *dän* “ulumasından”(645).

Ulungdän < *ul* + *u+ng* + *dän* “oğlundan”(625).

Uyqudän < *uyu* – *ku* + *dän* “uykudan”(887).

Üydän < *üy* + *dän* “evden”(676).

Vätänıngdän < *vätän* + *ı* + *ng* + *dän* “vatanından”(911).

Vottän < *vot* + *tän* “ottan”(141).

Völgändän < *völ* – *gän* + *dän* “ölenden”(287).

Völümdän < *völ* – *ü* + *m* + *dän* “ölümden”(208, 396).

Vözündän < *vözün* + *dän* “kendinden”(1005).

Yähşıdän < *yähşı* + *dän* “iyiden”(1025).

Yäddän < *yäd* + *dän* “akıldan”(1039).

Yäydän < *yây* + *dän* “yaydan”(161).

Yémçağıdän < *yémça* + *ğı* + **dän** “memesinden”(819).

Yénädän < *yénä* + **dän** “anneden”(96, 728, 1064).

Yénämdän < *yénä* + *m* + **dän** “annemden”(357).

Yénäsidän < *yénä* + *si* + **dän** “annesinden”(204).

Yérindän < *yérin* + **dän** “kocadan”(309).

Yetektän < *yetek* + **tän** “aşağıdan”(1052).

Yeşiğdän < *yeşiğ* + *ı* + **dän** “eşiğinden”(963).

Yeşıktän < *yeşik* + **tän** “eşikten, kapıdan”(617).

Yeşşäktän < *yeşşäk* + **tän** “eşekten”(265, 1081).

Yeşitmäğändän < *yeşit* – *mä* – *gän* + **dän** “ışıtmeyenden, duymayandan”(104).

Zähirdän < *zähür* + **dän** “zehirden”(992).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde tespit edilen çıkma hâli ekinin sözcüklerde kullanım ve işlevleri şunlardır:

2. 5. 1. 1. 4. 6. 1. Çıkma Hâli Ekinin Sözcüklerde Kullanımları

2. 5. 1. 1. 4. 6. 1. 1. Çıkma durumu ekinin isim ve isim soylu sözcüklerin kök veya gövdelerine “+**dän**, +**tän**” şeklinde gelerek “fiilin işaret ettiği hareketin kendinden uzaklaştığını ifade ettiği” görülür:

Åçtän < *åç* + **tän** “açtan”, “Åç **åçtän** kaçadı.”, “Åç **åçtan** kaçar.”(9).

Åtäsıdän < *åtä* + *sı* + **dän** “atasından, babasından”, “Bäççädıng ädäbi **åtäsıdän** kéladı.”, “Çocuğın edebi **atasından** gelir.”(184).

Bilmäğändän < *bil* – *mä* – *gän* + **dän** “bilmeyenden, saymayandan”, “Åtäsındı **bilmäğändän** häyvän yähşi.”, “Atasını **tanımayandan** hayvan iyi(dir).”(121).

Coldän < *col* + **dän** “yoldan”, “Åtäsingä tingläğän toğri **coldän** kétmäydı, Åtäsingä tinglämägän qaysı colga kétmäydı?”, “Atasına kulak veren doğru **yoldan** sapmaz. Atasına kulak vermeyen hangi yola sapmaz?”(123).

Dengizdän < *dengiz* + **dän** “denizden, deryadan”, “Ågu läyläk bāgu läyläk, **Dengizdän** kéçtı bır läyläk.”, “Ahu leylek bahu leylek, Deryadan geçti bir leylek.”(43).

İgnädän < *ignä* + **dän** “iğneden”, “Cähilgä gäp äytkānça kör **ignädän** cıpı vötkäzädı.”, “*Cahile laf(söz) anlatana kadar kör iğneden ipi geçirir.*”(322).

Kulâkıdän < *kulâk* + *ı* + **dän** “kulağından”, “Åsmânding közüdän, cêrding **kulâkıdän**...”, “*Göğün gözünden, yerin kulağından... (sakın)*”(72).

Völümdän < *völ* – *ü* + *m* + **dän** “ölümünden”, “Bälâding coqlugu **völümdän** cāmân.”, “*Evladın yokluğu ölümünden kötüdür.*”(208).

Yéşşäktän < *yéşşäk* + **tän** “eşekten”, “Bır ât ming **yéşşäktän** yähşı.”, “*Bir at bin eşekten iyi(dir).*”(265).

Zähırdän < *zähır* + **dän** “zehirden”, “Vöttırık gäp **zähırdän** kıttä bolädı.”, “*Yalan söz zehirden serttir.*”(992).

2. 5. 1. 1. 4. 6. 1. 2. Çıkma hâli ekinin genellikle ünlülerden sonra “+**dIn**, +**dAn**” tonsuz ünsüzlerden sonra “**tIn**, +**tAn**” şeklinde geldiği görülür:

Åştän < *âş* + **tän** “aştan”, “Yékki yénâliğ kuzu **åştän** völädı.”, “*İki anneli kuzu aştan ölür.*”(1060).

Attän < *ât* + **tän** “attan”, “Zämânding âzgânı **attän** yéşşäk âzgânı...” , “*Zamanın azgını attan eşek azgını...*”(1087).

Cigändän < *ci* – *gän* + **dän** “yiyenden”, “Kılğan **cigändän** yähşı.”, “*Yapan yiyenden iyi(dir).*”(722).

İştän < *iş* + **tän** “işten”, “İş iştäğ açadı, Yérinçäk **iştän** kaçadı.”, “*İş iştah açar, Tembel işten kaçır.*”(585).

Yéşşäktän < *yéşşäk* + **tän** “eşekten”, “Bır ât ming **yéşşäktän** yähşı.”, “*Bir at bin eşekten iyi(dir).*”(265).

2. 5. 1. 1. 4. 6. 1. 3. Çıkma ekinin Hatay / Ovakent bölgesinde konuşulan farklı Özbek ağızlarından dolayı bazı sözcüklerde ünsüz uyumuna aykırılık gösterdiği görülür:

Betdän < *bet* + **dän** “yüzden”, “Cıglämägän közdän cırâk bol, Külmägän **betdän** cırâk bol.”, “*Ağlamayan gözden uzak ol, Gülmeyen yüzden uzak ol.*”(381).

Gäpdänäm < *gäp* + **dän** + *äm* “sözden de”, “Tayaktän tüşünmägän **gäpdänäm** tüşünmäydı.”, “*Dayaktan anlamayan sözden de anlamaz.*”(883).

Kılıçdän < *kiliç* + *dän* “kılıçtan”, “Vöttirikçiding tili **kılıçdän** vötkır boladı.”, “*Yalancının dili kılıçtan keskindir.*”(989).

2. 5. 1. 1. 4. 6. 1. 4. Çıkma durumu eki çokluk ve aitlik ekinden sonra gelir. Ancak atasözlerinde yapılan incelemelerde çıkma durumu eki alan sözcüklerde çokluk ve aitlik eklerinin kullanımına rastlanılmamıştır.

2. 5. 1. 1. 4. 6. 1. 5. Çıkma durumu ekinin iyelik eklerinden sonra geldiği, III. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekleri ile bulunma hâli eki arasına genellikle zamir “+n”sinin gelmediği görülür:

Âtäsıdän < *âtä* + *sı* + *dän* “atasından, babasından”, “Bäççädıng ädäbi **âtäsıdän** kélädi.”, “*Çocuğun edebi atasından gelir.*”(184).

Bugdâyıdän < *bugdây* + *ı* + *dän* “buğdayından”, “Cırâkıdıng **bugdâyıdän** cäkındıng sãmânı yähşı.”, “*Uzağın buğdayından yakının samanı iyi(dir).*”(358).

Darsägänidän < *darsägän* + *ı* + *dän* “sofrasından”, “Fäkırdıng külgän beti bâydıng **darsägänidän** yähşı boladı.” “*Fakirin gülen yüzü zenginin sofrasından iyidir.*”(485).

Gäbidän < *gäb* + *ı* + *dän* “sözünden”, “Cıländıng zähäri insändıng cãmân **gäbidän** mulâyım.”, “*Yılanın zehri insanın kötü sözünden yumuşak(tır).*”(354).

Kättısıdän < *kättı* + *sı* + *dän* “şiddetlisinden”, “Cavundıng **kättısıdän** kork, Hâtındıng şımdän kork.”, “*Yağmurun şiddetlisinden kork, Kadının suskunundan kork.*”(316).

Kélinimdän < *kél* – *in* + *im* + *dän* “gelinimden”, “Åk betli **kélinimdän** qara betli ulım yähşı.”, “*Ak yüzlü gelinimden kara yüzlü oğlum iyi(dir).*”(49).

Közüngdän < *közüng* + *dän* “gözünden”, “Cãmân cãmâdı betidän bilädi, Tentäk tentäktı **közüngdän** bilädi.”, “*Kötü kötüyü yüzünden tanır, Deli deliyi gözünden tanır.*”(329).

Kulâkıdän < *kulâk* + *ı* + *dän* “kulağından”, “Åsmândıng közüdän, cérding **kulâkıdän**...”, “*Göğün gözünden, yerin kulağından... (sakın).*”(72).

2. 5. 1. 1. 4. 6. 1. 6. Çıkma durumu ekinin isim-fiil ekinden sonra geldiği görülür:

Câtmâktän < *cât* – *mâk* + *tän* “yatmaktan”, “Hudâ bérésä **câtmâktän** bérésin.”, “*Allah verse yatmaktan versin.*”(557).

Ulmäsıdän < *ulu* – *mä* + *sı* + *dän* “ulumasından”, Köppäk ulumäsıdän bilinädı. “*Köpek ulumasından bilinir.*”(644).

2. 5. 1. 1. 4. 6. 1. 7. Çıkma durumu ekinin sıfat-fiill ekinden sonra geldiği görülür:

Bilmägändän < *bil* – *mä* – *gän* + *dän* “bilmeyenden, saymayandan” “*Âtäsındı bilmägändän häyvân yähşi.*”, “*Atasını tanımayandan hayvan iyi(dir)*”(121).

Cigändän < *ci* – *gän* + *dän* “yiyenden”, “*Kılgän cigändän yähşi.*”, “*Yapan yiyenden iyi(dir).*”(722).

Karägänındän < *karä* – *gän* + *ın* + *dän* “bakanından”, “*Âdämding cerge karägänındän kork, Suvdung şırılğänındän kork.*”, “*Adamın yere bakanından kork, Suyun şiddetli akanından kork.*”(37).

Kismägändän < *kis* – *mä* – *gän* + *dän* “kısmayandan, savurgandan”, “*Kismägändän köp bär, Kär kälägänını bär al.*”, “*Savurgandan çok var, Kar kalanını git al.*”(740).

Tinglämägändän < *tinglä* – *mä* – *gän* + *dän* “dinlemeyenden, uymayandan”, “*Âtägabindi yéşitmägändän korkmä, Âtägabindi tinglämägändän kork.*”, “*Atasözünü duymayandan korma, Atasözünü dinlemeyenden kork.*”(104).

Völgändän < *völ* – *gän* + *dän* “ölenden”, “*Bır mäl alsäysän âtäsı völgändän al.*”, “*Bir mal alacaksan babası ölenden al.*”(287).

2. 5. 1. 1. 4. 6. 2. Çıkma Hâl Ekinin Sözcüklerde İşlevleri

2. 5. 1. 1. 4. 6. 2. 1. Çıkma durumu eklerinin “fiilin çıkış noktasını, yerini ve yönünü” ifade ettiği görülür:

Âvuzdän < *âvuz* + *dän* “ağızdan”, “*Yähşi gäp cürâktän çıkädı, Câmân gäp âvuzdän çıkädı.*”, “*İyi söz yürekten çıkar, Kötü söz ağızdan çıkar.*”(1030).

Coldän < *col* + *dän* “yoldan”, “*Âtäsingä tinglägän toğrı coldän kétmäydı, Âtäsingä tinglämägän kıysı colga kétmäydı?*”, “*Atasına kulak veren doğru yoldan sapmaz. Atasına kulak vermeyen hangi yola sapmaz?*”(123).

Dengizdän < *dengiz* + *dän* “denizden, deryadan”, “Ågu läyläk bāgu läyläk, **Dengizdän** kéçti bır läyläk.”, “*Ahu leylek bahu leylek, Deryadan geçti bir leylek.*”(43).

Gäzäbdän < *Gäzäb* + *dän* “azaptan, çileden”, “Åsmändän tıllä çavmäydı, **Gäzäbdän** yähşılık kélmäydı.”, “*Gökten altın yağmaz, Öfkeden iyilik(hayır) gelmez.*”(71).

İgnädän < *ignä* + *dän* “iğneden”, “Cähilgä gäp äytkänçä kör **ignädän** cıpı vötkäzädı.”, “*Cahile laf(söz) anlatana kadar kör iğneden ipi geçirir.*”(322).

İştän < *iş* + *tän* “işten”, “İş iştäh açädı, Yérinçäk **iştän** kâçädı.”, “*İş iştah açar, Tembel işten kaçar.*”(585).

Üydän < *üy* + *dän* “evden”, “Kür bomäsä çiräkmä, Åkl **üydän** cıräkmä?”, “*Göz olmazsa aydınlık mı, Akıl evden uzak mı?*”(676).

Yémçağıdän < *yémça* + *ğı* + *dän* “memesinden”, “Nımä ciydırsän yéçkiyä, Koyinding **yémçağıdän** u çıkädi.”, “*Ne yedirirsen keçiyä, Koyunun memesinden o çıkar.*”(819).

2. 5. 1. 1. 4. 6. 2. 2. Çıkma durumu ekinin “bir işin, durumun veya hareketin nedenini” ifade ettiği görülür:

Åçlıktän < *âç* + *lık* + *tän* “açlıktan”, “Fäķırdıng vökküzñü bosä **åçlıktän** carılıp völädı.”, “*Fakirin öküzü olsa açlıktan çatlar ölür.*”(487).

Årdıdän < *årdı* + *dän* “arkasından”, “Maydagä iş buyırsän **årdıdän** vözün ciräsän.”, “*Küçüğe iş verirsen arkasından kendin yürürsün.*”(775).

Yémçağıdän < *yémça* + *ğı* + *dän* “memesinden”, “Nımä ciydırsän yéçkiyä koyinding **yémçağıdän** u çıkädi.”, “*Ne yedirirsen keçiyä koyunun memesinden o çıkar.*”(819).

2. 5. 1. 1. 4. 6. 2. 3. Çıkma ekinin “eylemin vaktini” ifade ettiği görülür:

Kécädän < *kéc* – *ä* + *dän* “geceden”, “Bır kécä ming **kécädän** ķiymätlı.”, “*Bir gece (kadir gecesi) bin geceden değerli(dir).*”(281).

Cavundän < *cav* – *un* + *dän* “yağmurdan, yağıştan”, “Tukum **cavundän** ävväl yékıläydı.”, “*Tohum yağmurdan önce ekilir.*”(928).

Cumadän < *cuma* + *dän* “cumadan”, “**Cumadän** ümidin bårsä päysänbädän tärät al.”, “*Cumadan* ümidin varsa perşembeden abdest al.”(397).

2. 5. 1. 1. 4. 6. 2. 4. Çıkma durum ekinin “iki varlık arasında kıyaslama ilişkisi” kurduğu görülür:

Bälädän < *bälä* + *dän* “çocuktan, evlâttan”, “Bır yéşşäk on **bälädän** yähşi.”, “*Bir eşek on evlâttan iyi (dir).*”(265).

Bilmägändän < *bil* – *mä* – *gän* + *dän* “bilmeyenden, saymayandan”, “Åtäsındı **bilmägändän** häyvän yähşi.”, “*Atasını tanımayandan hayvan iyi (dir)*”(121).

Bugdâyidän < *bugdây* + *ı* + *dän* “buğdayından”, “Cırâkıdın **bugdâyidän** cäkındın sāmāni yähşi.”, “*Uzağın buğdayından yakının samanı iyi (dir).*”(358).

Cigändän < *ci* – *gän* + *dän* “yiyenden”, “Kılğän **cigändän** yähşi.” “*Yapan yiyenden iyi(dir).*”(722).

Cirgändän < *cir* – *gän* + *dän* “gezenden”, “Câtğän âdām, boş **cirgändän** yähşi.”, “*Yatan kişi, boş gezenden (işsiz) iyi(dir).*”(347).

Kılıçdän < *kiliç* + *dän* “kılıçtan”, “Vöttırıkçıdın tili **kılıçdän** vötkır boladı.”, “*Yalancının dili kılıçtan keskindir.*”(989).

Mullädän < *mullä* + *dän* “hocadan, molladan”, “Bilgändi ürgätmägän **mullädän** ocâkdägi votın yähşi.”, “*Bildiğini öğretmeyen hocadan, ocaktaki odun iyi(dir).*”(293).

Völümdän < *völ* – *ü* + *m* + *dän* “ölümünden”, “Bälädin çoqluğu **völümdän** cāmân.”, “*Evladın yokluğu ölümden kötü(dür).*”(208).

Yénämdän < *yénä* + *m* + *dän* “annemden”, “Cırâkdäki **yénämdän** åsmändäki åy cäkın. “*Uzaktaki annemden yukardaki ay yakın.*”(357).

Yéşşäktän < *yéşşäk* + *tän* “eşekten”, “Bır ât ming **yéşşäktän** yähşi.”, “*Bir at bin eşekten iyi(dir).*”(265).

2. 5. 1. 1. 4. 6. 2. 5. Çıkma durumu ekinin “bir hareketin hangi araç veya vasıtayla gerçekleştiğini” ifade ettiği görülür:

Åttän < *ât* + *tän* “attan”, “Åttän tüşğän egärdän tüşmäydı.”, “*Attan düşen eyerden düşmez.*”(136).

Âyâğdän < *âyâğ* + *ı* + **dän** “ayağından”, “Kélin **âyâğdän**, çupân täyâğdän (kelädi).”, “*Gelin ayağından, çoban dayağından(sopa)(gelir).*”(612).

Balıktän < *balıq* + **tän** “balıktan”, “Balıqı deñgizdän ürgän, Dengizi **balıktän** ürgän.”, “*Balığı denizden öğren, Denizi balıktan öğren.*”(192).

Yâydän < *yây* + **dän** “yaydan”, “Âvuzdän çıqqan gäp qäyt kélmäydi, **Yâydän** çıqqan vuq qäyt kélmäydi.”, “*Ağızdan çıkan söz geri gelmez, Yaydan çıkan ok geri gelmez.*”(161).

2. 5. 1. 1. 4. 6. 2. 6. Çıkma eki alan ismin “herhangi bir varlığın kaynağını” ifade ettiği görülür:

Âtädän < *âtä* + **dän** “atadan, babadan”, “**Âtädän** ât kälädi, Yénädän bäh t kälädi.”, “*Babadan at kalır, Anneden baht kalır.*”(96).

Âvuzdän < *âvuz* + **dän** “ağızdan”, “Yähşı gäp cüräktän çıkädi, Câmân gäp **âvuzdän** çıkädi.”, “*İyi söz yürekten çıkar, Kötü söz ağızdan çıkar.*”(1030).

Ĥudädän < *ĥudä* + **dän** “Allah’tan”, “Âdâp âtädän kélädi, Rızq **ĥudädän** kélädi.”, “*Edep babadan gelir, Rızık Allah’tan gelir.*”(42).

Közüngdän < *közüng* + **dän** “gözünden”, “Câmân câmädı betidän bilädi, Tentäk tentäktı **közüngdän** bilädi.”, “*Kötü kötiyü yüzünden tanır, Deli deliyi gözünden tanır.*”(329).

Üydän < *üy* + **dän** “evden”, “Kür bomäsä çiräkmä, Äql **üydän** cıräkmä?”, “*Göz olmazsa aydınlık mı, Akıl evden uzak mı?*”(676).

Yénämdän < *yénä* + *m* + **dän** “annemden”, “Cırâqdäki **yénämdän** äsmändäki äy cäqın.”, “*Uzaktaki annemden yukardaki ay yakın.*”(357).

2. 5. 1. 1. 4. 6. 2. 7. Çıkma durumu eki alan isim, “takiben” anlamında kullanıldığı görülür:

Ârdıdän < *ârdı* + **dän** “arkasından”, “Maydagä iş buyursän **ârdıdän** vözün cıräsän.”, “*Küçüğe iş verirsen arkasından kendin yürürsün.*”(775).

Ârķäsıdän < *Ârķä* + *sı* + **dän** “arkasından”, “Yetektän bır mullä kélädi, **Ârķäsıdän** kırķ yékki cöce kélädi.”, “*Aşağıdan bir hoca gelir, Arkasından kırk iki cüce gelir.*”(1052).

2. 5. 1. 1. 4. 6. 2. 8. Çıkma durumu ekinin geldiği isimde, “hakında, üzerinde” anlamını kattığı görülür:

İştân < *iş* + *tân* “işten”, “Zähmât bolmâgân *ıştân* nân çıkmâydı.”, “Zahmetsiz *ışten* ekmek (*kazanç*) çıkmaz.”(1086).

2. 5. 1. 1. 4. 7. Vasıta Hâli (Vâsitâ Kelişiği)

ESKİ TÜRK LEHÇELERİNDE VASİTA HÂLİ EKİ	
ESKİ TÜRKÇE	+ <i>n</i> ; + <i>In</i> ; + <i>n</i> ; + <i>An</i> ; + <i>Un</i>
KARAHANLI TÜRKÇESİ	+ <i>n</i> , + <i>la</i>
HAREZM TÜRKÇESİ	+ <i>n</i> , + <i>In</i> , + <i>Un</i> , + <i>la</i>
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ	+ <i>n</i> , + <i>In</i> , + <i>Un</i> , + <i>la</i> ,
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE VE AĞIZLARINDA VASİTA HÂLİ EKİ	
TÜRKİYE TÜRKÇESİ	+ <i>la</i> , <i>ile</i>
ÖZBEK TÜRKÇESİ	<i>ile</i> , <i>birle</i> , <i>bilen</i> , + <i>le</i>
OVAKENT ÖZBEK AĞZI	<i>bilän</i> , <i>ilä</i> ve <i>birlä</i>

Tablo 9. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde ve Ağızlarında Vasıta Hâli Eki

Ergin vasıta hâli eki için şunları söyler: “Kelime gruplarında ve cümlelerde *filin kendisi vasıtası ile kendisinin iştiraki ile veya kendisinin ifade ettiği zamanda yapıldığını göstermek için isim instrumental hâlinde bulunur. Instrumental hâli de ismin ekli bir şeklidir. Yani bu hâl de daima eklidir. Bu ek de instrumental ekidir. Demek ki instrumental eki, filin ne ile, nasıl, ne zaman yapıldığını ifade etmek için isme getirilen ektir.*” (Ergin, 2004, s. 228).

Gabain, Eski Türkçe döneminde vasıta durumu ekinin “+*n*; +*In*; +*n*; +*An*; +*Un*” şekillerinde görüldüğünü, bu ekin bu dönemden sonra sözcüklerde kalıplaşmaya başladığını ifade eder ve ekle ilgili *ögrünç+ün* “sevinçle”, *temir+en* “demirle” gibi örnekler verir (Gabain, 2000, s. 64).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde vasıta durumu ekinin sözcüklerde “-*n*” ve “-*la*” şekillerinde görüldüğünü, Karahanlı Türkçesi döneminden sonraki dönemlerde bu ekin işlevliği kaybedip kalıplaşma yoluyla zarf görevinde kullanılmaya başladığını ifade eder: *anın ıdtı dünya tanguklar tüze, anın mengü kaldı bu edgü atı, anın tutsa il künk iterse tuman, er at köngli mundag işitse alın, inanma bu devletka terkin karır, nasihat tigüle tilese yisü, isizig ucuzla könitgey yorık, bu beyli özele uzun boldı yaş* gibi örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 31).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde vasıta hâl eklerinin “-n” ve “-la” şekillerinde isimlerden sonra gelerek zarf görevinde bulunduklarını, bazı sözcüklerde zamanla kalıplaşarak sözcüğün yapısına yerleştiğini söyler ve vasıta ekiyle ilgili “*an-ı-n kim baş kodı, bir-i-n bir-i-n kelip, bu mang-la kayu bir yirde kilürler, kerekin angısız-ı-n bil, kid-i-n izder, taat bir-le keçür, terkiya kılsa tün-le Mevla, tün-le kündüz, üst-ü-n baktım erse, yangı-la-dın arık algay*” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 65-66).

Eckmann, Çağatay Türkçesinde vasıta durumu ekleri isimlere “-n, -ın / -in / -un / -ün, -la / -le” şekillerinde gelerek onlara araç durumu katar: *barçaların kaçtı* “hepsi kaçtı”, *boldı bu sözün barısın şâdmân* “bu sözden hepsi memnun kaldı”, *şeksizin* “şüphesiz olarak”, *bu kün tangla* “bugün veya yarın”, *ming kurla* “binlerce vakit” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 77).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde vasıta hâli ekinin “+n” ve “+la” şeklinde geldiği ve isimlerde araç durumu işlevinde kullanıldığını ifade eder. Vasıta eklerinin zamanla bazı isimlerde “kalıplaşarak onlarda zarf ve edat görevinde” bulunduğu görülür: *an+ın* “onun için”, *arka+n* yaturup “arkası üstüne yatırıp”, *bigi+n* “gibi”, *bile+n ~ birle+n* “ile”, *bir+in bir+in* “bir bir, birer birer”, *iç+in* “içerisi, orta”, *kündüz+ün* “gündüz vakti”, *munu+n* “bununla”, *benüm+le* “benimle”, *itleri+le* “itlerinle”, *taş+la* “taşla”, *tofrağ+la* “toprakla” vb. örnekler verir. Vasıta “+n” eki ile “+sIz” olumsuzluk ekinin birlikte kullanımından zarf türünde yeni kelimeler meydana geldiği görülür: *cân+sızın* “cansız, cansız olarak”, *nêteğlik+sizin* “niteliksiz, niteliksiz olarak”, *sên+sizin* “sensiz, sensiz olarak” (Argunşah, 2018, s. 150).

Korkmaz, Türkçede vasıta durumu ekinin isimle fiil arasında araç veya birliktelik bildirgini gösteren durumu olduğunu, vasıta durumunun sözcüklerde Eski Türkçeden beri “+(I)n / +(U)n” ekleriyle görüldüğünü, bugün “ile” edatından ekleşmiş olan “+(y)la” eki aldığını ifade eder ve ekle ilgili “*baş+la, kol+la, el+le, kürek+le, acı+y+la, duyguları+y+la*” gibi örnekler verir. Ekin zamanla kalıplaştığı ve sözcüklerin bünyesinde yer aldığını söyler: “*yaz-ın, kış-ın, güz-ün, ilk-in*” vb. örnekler verir (Korkmaz, 2019, s. 322-323).

Karaağaç, araç durumu ekinin eylemin bir varlığın aracılığıyla ve onun ne zaman yapıldığını gösteren durumu olduğunu, bu durumun hem ekli hem de edatlı şekilde bulunduğunu, araç çekiminin “*durum, tarz, zaman, neden, sonuç*” vb. birçok

bilgiyi yükleme iliştiirdiğini söyler. Ekin Eski Türkçe dönemlerinde yazı dilinde “-n, -ın, -la” şeklinde kullanılığını (*yayan kaçtı, kulsızın sultan hoş değil, susızın öldüler, bu kün tangla, ming kurla, birle* vb.), yeni Türk yazı dillerinde ise “ile” edatıyla yapıldığını (*Ben okulda Ahmet ile Mehmet’i gördüm, sen ile ben uzun bir yolculuğa çıkacağız*) vb. örnekler vererek araç durumunu ifade eder (Karaağaç, 2016, s. 344-345).

Öztürk, Çağdaş Özbek Türkçesinde vasıta hâli genellikle “*bilän*” edatıyla yapıldığını, bu ek dışında az da olsa “*ilä*” ve “*birlä*” şekillerinin de olduğunu söyler: *bälä bilän, baş bilän, qol bilän, bälä-lär bilän, baş-lär bilän, qol-lär bilän, bälä-m bilän, baş-ing bilän, qol-i bilän* gibi örnekler verir (Öztürk, 2011, s. 29).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde vasıta hâli ekini Öztürk gibi “*bilän, ilä ve birlä*” şeklinde olduğunu söyler: *köz bilän* “göz ile”, *til bilän* “dil ile”, *küçi bilän* “gücü ile”, *qoli bilän* “eli ile”, *işântirişlari ilä* “inandırışları ile”, *közlari ilä* “gözleri ile”, *barmâqlari ilä* “parmakları ile”, *qadâhlär birlä* “kadehler ile” vb. örnekler verir (Coşkun, 2017, s. 86).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde vasıta durumu eki, sözcüklerde genel olarak “*bilän*” şeklindedir; fakat az da olsa “*ilä ve birlä*” şeklinde de görüldüğü, bu eklerin fiil ile isim arasında araç ve birliktelik gibi işlevlerde bulunduğu görülür. Atasözlerinde görülen “*bilän, ilä ve birlä*” vasıta durum eklerindeki bazı seslerin bölgede konuşulan farklı Özbek ağızlarından kaynaklı değişikliklerin görüldüğü tespit edilmiştir.

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde vasıta ekiyle ilgili yapılan incelemeler sonucu tespit edilen örnekler şunlardır:

Aklı bilän < *aqlı bilän* “aklı ile, fikirleri ile”(366).

Aqlıng bilä < *aqlıng bilä* “aklın ile”(772).

Aqlıng bilän < *aqlıng bilän* “aklın ile”(146).

Âç bilän < *âç bilän* “aç ile”(11).

Âdäm bilän < *âdäm bilän* “kişi ile, adam ile, insan ile”(323).

Âiläsi bilä < *âiläsi bilä* “ailesi ile”(469).

Âkılsız bilän < *âkılsız bilän* “akılsız ile, akılsızla”(53).

Ât bilän < *ât bilän* “at ile”(130).

Ât bilä < *ât bilä* “at ile”(599, 973, 1036).

- Âtâsı bilän < *âtâsı bilän* “babası ile, babasıyla”(203).
- Âtîng bilän < *âtîng bilän* “adın ile”(146).
- Âz bilän < *âz bilän* “az ile, azla”(175).
- Bäççä bilän < *bäççä bilän* “çocuk ile”(183).
- Bälik göşti bilän < *bälik göşti bilän* “balık eti ile”(195).
- Bäläsı bilän < *bäläsı bilän* “çocuğu ile, evladı ile”(478).
- Câhil bilä < *câhil bilä* “cahil ile, bilgisiz ile”(320).
- Câmân bilän < *câmân bilän* “kötü ile”(327, 1021, 1022, 1023).
- Cip bilä < *cip bilä* “ip ile”(575).
- Çâl bilän < *çâl bilän* “dede ile”(409).
- Duvâ bilän < *duvâ bilän* “duâ ile”(1050).
- Gäp bilän < *gäp bilän* “söz ile”(959).
- Gäbi bilä < *gäbi bilä* “sözü ile”(623).
- Gäpirmäk bilä < *gäpirmäk bilä* “konuşmak ile”(683).
- Hälkî birlä < *hälkî birlä* “halkı ile”(299).
- Hämsâyä bilän < *hämsâyä bilän* “komşum ile, komşumla”(518).
- Hâyvân bilän < *hâyvân bilän* “hayvan ile”(572).
- Hörgücü ilä < *hörgücü ilä* “hörgücü ile”(937).
- İnsân bilän < *insân bilän* “insan ile”(572).
- İzi bilän < *izi bilän* “izi ile”(757).
- Käm bilän < *käm bilän* “az ile”(610).
- Kaş bilä < *kaş bilä* “kaş ile”(162).
- Köp bilän < *köp bilän* “çok ile”(610).
- Közü bilän < *közü bilän* “gözü ile”(650, 841).
- Közüng bilän < *közüng bilän* “gözün ile, gözünle”(760).
- Kulf kulf bilän < *kulf kulf bilän* “kilit kilit ile”(671).
- Karāmāk bilä < *karāmāk bilä* “bakmak ile”(683).
- Kaysarlıktı ilä < *kaysarlıktı ilä* “inadı ile”(937).
- Kättä bilän < *kättä bilän* “büyük ile”(693).
- Kämiş bilän < *kämiş bilän* “kamuş ile”(263).
- Kol bilän < *kol bilän* “el ile, elle”(193, 284).
- Kulākın bilän < *kulākın bilän* “kulağın ile, kulağınla”(760).
- Kolungdung uççu bilä < *kolungdung uççu bilä* “elinin ucu ile”(749).

- Ƙuvväsi bilän** < *ƙuvväsi bilän* “gücü ile”(366).
- Ƙuvväting bilä** < *ƙuvväting bilä* “kuvvetin ile, gücün ile”(772).
- Ƙuzu bilän** < *ƙuzu bilän* “kuzu ile”(757).
- Mäydä bilän** < *mäydä bilän* “küçük ile”(693).
- Målñi bilän** < *målñi bilän* “malı ile”(478).
- Méväsi bilä** < *méväsi bilä* “meyvesi ile”(469).
- Mışt bilän** < *mışt bilän* “yumruk ile”(263).
- Nımä bilän** < *nımä bilän* “ne ile”(1036).
- Päysäng ilä** < *päysäng ilä* “paran ile”(912).
- Pisek bilän** < *pisek bilän* “kedi ile”(419).
- Sürü birlä** < *sürü birlä* “sürü ile”(299).
- Suv bilä** < *suv bilä* “su ile”(864).
- Şāhid bilän** < *şāhid bilän* “şahit ile”(650).
- Tayak bilän** < *tayak bilän* “dayak ile”(880, 881).
- Tāngi tāngi bilän** < *tāngi tāngi bilän* “dengi dengi ile”(671).
- Tentäk bilä** < *tentäk bilä* “deli ile, akılsız ile, çılgın ile”(320).
- Tentäk bilän** < *tentäk bilän* “deli ile, akılsız ile, çılgın ile”(183).
- Til bilä** < *til bilä* “dil ile”(575).
- Tilding ilä** < *tilding ilä* “dilini ile”(912).
- Tilingding uççu bilä** < *tilingding uççu bilä* “dilinin ucu ile”(749).
- Tiş bilä** < *tiş bilä* “diş ile”(162).
- Tok bilän** < *tok bilän* “tok ile”(11).
- Vong ƙol bilän** < *vong ƙol bilän* “sağ el ile”(968).
- Vot bilä** < *vot bilä* “ateş ile”(864).
- Vöttırıkçı bilän** < *vöttırıkçı bilän* “yalancı ile”(985).
- Vözin bilän** < *vözin bilän* “kendin ile”(47).
- Vözü bilä** < *vözü bilä* “özü ile, kendisi ile”(623).
- Yähşı bilän** < *yähşı bilän* “iyi ile”(1021, 1022, 1023, 1029).
- Yāmkır bilän** < *yāmkır bilän* “yağmur ile”(1050).
- Yénäsi bilän** < *yénäsi bilän* “annesi ile, annesiyle”(203).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde tespit edilen vasıta hâli ekinin sözcüklerde kullanım ve işlevleri şunlardır:

2. 5. 1. 1. 4. 7. 1. Vasıta Hâl Ekinin Sözcüklerde Kullanımları

2. 5. 1. 1. 4. 7. 1. 1. Ovakent Özbek Atasözlerinde vasıta hâli “*bilän, ilä ve birlä*” eki isim ve isim soylu türünde sözcükler ile fiil arasında ilişki kurup araç veya birliktelik işlevinde kullanıldığı görülür:

Åç bilän < *åç bilän* “aç ile”, “**Åç bilän** iş gäpirmäydı, Tok bilän aş gäpirmäydı.”, “*Åç ile iş konuşma, Tok ile aş konuşma.*” (11).

Bäççä bilän < *bäççä bilän* “çocuk ile”, “**Bäççä bilän** bäççä bol, Tentäk bilän tentäk bomä.”, “*Çocuk ile çocuk ol, Deli ile deli olma.*” (183).

Cähil bilä < *cähil bilä* “cahil ile, bilgisiz ile”, “**Cähil bilä** köp cancal kılmä, Tentäk bilä köp äytmä.”, “*Cahille çok tartışma, Deli ile çok konuşma.*” (320).

Gäbi bilä < *gäbi bilä* “sözü ile”, “Kisi vözü bilä ehtiräm körsätädi, **Gäbi bilä** cıbärlädi.”, “*Kişi özüyle(ismiyle) hürmet görür, Sözü ile uğurlanır.*” (623).

Hörgücü ilä < *hörgücü ilä* “hörgücü ile”, “Tüyä **hörgücü ilä**, Yéçıkı kıysarlıktı ilä...”, “*Deve hörgücü ile Keçi inadı ile...*”(937).

Käm bilän < *käm bilän* “az ile”, “**Käm bilän** cäşäysän, Köp bilän mäs bulärsän.”, “*Azla yaşarsın, Çokla azarsın.*” (610).

Kaş bilä < *kaş bilä* “kaş ile”, “Åvuz tiş bilä, köz **kaş bilä** gözäl.”, “*Ağız diş ile, göz kaş ile güzel (dir).*” (162).

Köp bilän < *köp bilän* “çok ile”, “Käm bilän cäşäysän, **Köp bilän** mäs bulärsän.”, “*Azla yaşarsın, Çokla azarsın.*” (610).

Mälni bilän < *mälni bilän* “malı ile”, “Fäkir bäläsı bilän mağtänädi, Bây **mälni bilän** mağtänädi.”, “*Fakir çocuğu ile övünür, Zengin malı ile övünür.*” (478).

Päysäng ilä < *päysäng ilä* “paran ile”, “Tilding ilä kılamägändı **päysän ilä** kıläysän.”, “*Dilin ile yapamadığını paran ile yaparsın.*” (912).

Tentäk bilä < *tentäk bilä* “deli ile, akılsız ile, çılgın ile”, “Cähil bilä köp cancal kılmä, **Tentäk bilä** köp äytmä.”, “*Cahille çok tartışma, Deli ile çok konuşma.*” (320).

Tiş bilä < *tiş bilä* “diş ile”, “Åvuz **tiş bilä**, köz kaş bilä gözäl.”, “*Ağız diş ile, göz kaş ile güzel(dir).*” (162).

Tok bilän < *tok bilän* “tok ile”, “Åç bilän iş gäpirmäydı, **Tok bilän** aş gäpirmäydı.”, “*Åç ile iş konuşma, Tok ile aş konuşma.*” (11).

Vözü bilä < *vözü bilä* “özü ile, kendisi ile”, “Kisi **vözü bilä** ehtiräm körsätädı, Gäbi bilä cıbärlädı.”, “*Kişi özüyle(ismiyle) hürmet görür, Sözü ile uğurlanır.*” (623).

Yénäsi bilän < *yénäsi bilän* “annesi ile, annesiyle”, “Bälä âtäsi bilän cirädı, Kız **yénäsi bilän** cirädı.”, “*Oğul babasıyla yürür, Kız annesiyle yürür.*” (203).

2. 5. 1. 1. 4. 7. 1. 2. Vasıta durumu ekinin iyelik eklerinden sonra kullanıldığı görülür:

Âtäsi bilän < *âtäsi bilän* “babası ile, babasıyla”, “Bälä **âtäsi bilän** cirädı, Kız **yénäsi bilän** cirädı.”, “*Oğul babasıyla yürür, Kız annesiyle yürür.*” (203).

Målñi bilän < *målñi bilän* “malı ile”, “Fäqır bäläsi bilän mağtänädı, Bây **målñi bilän** mağtänädı.”, “*Fakir çocuğu ile övünür, Zengin malı ile övünür.*” (478).

Päysäng ilä < *päysäng ilä* “paran ile”, “Tilding ilä kılāmägandı **päysän ilä** kıläysän.”, “*Dilin ile yapamadığını paran ile yaparsın.*” (912).

Vözü bilä < *vözü bilä* “özü ile, kendisi ile”, “Kisi **vözü bilä** ehtiräm körsätädı, Gäbi bilä cıbärlädı.”, “*Kişi özüyle(ismiyle) hürmet görür, Sözü ile uğurlanır.*” (623).

Yénäsi bilän < *yénäsi bilän* “annesi ile, annesiyle”, “Bälä âtäsi bilän cirädı, Kız **yénäsi bilän** cirädı.”, “*Oğul babasıyla yürür, Kız annesiyle yürür.*” (203).

2. 5. 1. 1. 4. 7. 2. Vasıta Hâl Ekinin Sözcüklerde İşlevleri

2. 5. 1. 1. 4. 7. 2. 1. Ovakent Özbek Atasözlerinde vasıta hâli “**bilän, ilä** ve **birlä**” ekinin sözcüklerde fiilin durumunu belirten zarf türünde kelimeler oluşturduğu görülür:

Åz bilän kânäät kılmägän < *az bilän* “az ile yetinmeyen”(175).

Câmân insân nımä bilän cäşäydı < *nımä bilän* “kötü insan ne ile yaşar”(1036).

Cigit kuvväsı bilän yäşäydı < *kuvväsı bilän* “Yiğit gücü ile yaşar”(366).

Çâl aklı bilän yäşäydı < *aklı bilän* “Yaşlı akli ile yaşar”(366).

Häyvânı cip bilä uşläysän < *cip bilä* “ hayvanı i pile yakalarsın”(575).

İnsânı til bilä uşläysän < *til bilä* “ insanı dil ile yakalarsın”(575).

Kisi vözü bilä ehtiräm körsätädi < vözü **bilä** “kişi özü ile saygı görür” (623).

Qoy kelädi kuzu bilän < kuzu **bilän** “koyun gelir kuzu ile”(757).

Tilding ilä kılāmāgāndı päysāñ ilä kılāysāñ < *Tilding ilä* “dilinde yapamadığını paran ile yaparsın” (912).

Yähşi insāñ atı bilän cäşäydı < atı **bilän** “iyi insan atı ile yaşar”(1036).

2. 5. 1. 1. 4. 7. 2. 2. Ovakent Özbek Atasözlerinde vasıta hâli “**bilän, ilä ve birlä**” ekinin sözcüklerde fiilin durumunu zaman yönünden belirten zarf türünde kelimeler oluşturduğu görülür:

Cāmāñ bilän ciräsāñ cāmāñ boläsāñ < **Cāmāñ bilän** “kötü ile gezersen kötü olursun”(1021, 1022, 1023).

Yähşi bilän ciräsāñ yähşi boläsāñ < *Yähşi bilän* “iyi ile gezersen iyi olursun”(1021, 1022, 1023).

2. 5. 1. 1. 4. 8. Eşitlik-Benzerlik Hâli (Oxşatış Kelişigi)

ESKİ TÜRK LEHÇELERİNDE EŞİTLİK-BENZERLİK HÂLİ EKİ	
ESKİ TÜRKÇE	+çA, +nça, +nçä
KARAHANLI TÜRKÇESİ	+çA
HAREZM TÜRKÇESİ	+çA
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ	+çA, +GAçA, dék/ték/déy, +CılAyIn
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE VE AĞIZLARINDA EŞİTLİK-BENZERLİK HÂLİ EKİ	
TÜRKİYE TÜRKÇESİ	+cA, +çA
ÖZBEK TÜRKÇESİ	+çe, +dey, +dek
OVAKENT ÖZBEK AĞZI	+çä, +däy; +dek; gäçä; + kaçä; + känçä; + gänçä

Tablo 11. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde ve Ağızlarında Eşitlik-Benzerlik Hâli Eki

Topaloğlu, eşitlik-benzerlik hâli “+cA, +çA, +sI, +sU”, cümlede isim ve isim soylu sözcükler ile yüklem arasında “eşitlik, benzerlik ve kıyaslama” işlevinde kullanılan isim hâl eki olduğunu söyler: *kibar+ca konuşmak, çocuk+su görünmek* gibi örnekler verir (Topaloğlu, 1989, s. 68).

Gabain, Eski Türkçe döneminde eşitlik-benzerlik “+çA” ekinin kelime ifade ettiğini ve zaman içerisinde sakatlanmış bir son çekim edatı olduğunu, eşitlik ekinin

3. şahıslarda sözcüklere “+nça, +nçü” şeklinde geldiğini söyler: *özüm+nça, özi+nçü* (Gabain, 2000, s. 65-71).

Hacıeminoğlu, eşitlik hâli ekinin Karahanlı Türkçesi döneminde kalın sıradaki isimlere “-ça”, ince sıradaki isimlere ise “-çe” şeklinde geldiğini, cümlelerde isimlere gelerek onlardan “zarf ve edat” türünde kelimeler oluşturduğunu ifade eder: “*mu-n-ça, an-ça, bağırsak bolun bar-ça budnung öze, bir an-ça yorıdı yana öldi kör, bir an-ça yoritmiş halayıkka, tilig öğdim an-ça söktüküm, eginke kedim-çe eğinde kedim tap*” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 30-31).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde eşitlik eki kalın sıradaki isimlere “-ça”, ince sıradaki isimlere ise “-çe” şeklinde geldiğini, cümlelerde isimlere gelerek onlardan “zarf ve sıfat” türünde kelimeler oluşturduğunu ifade eder: “*an-ça kim, bar-ça sahabalar aydılar, it-çe sanım yok, mu-n-ça yerniseyr kılmak, saçı bil-i-n-çe, songung-ça, şirin-çe şirin, tag-ça esir tig şahzade song-ça barırdı*” gibi örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 65).

Eckmann, eşitlik ekinin genel olarak “-ça / -çe” olduğunu, üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra “-nça / -nçe” şeklinde geldiğini söyler: *tofrag-ça* “toprak gibi”, *it-çe* “köpek gibi”, *barı-nça* “var olduğu kadar” (Eckmann, 2005, s. 76).

Argunşah, Çağatay Türkçesi döneminde eşitlik hâli eki isimlere genel olarak “+ça” şeklinde geldiği; fakat “+GAÇA” şeklinin de görüldüğü kelimelerin olduğu ve onlarda “eşitlik, benzerlik, miktar, küçültme” gibi işlevlerde kullanıldığını, “zarf, edat ve sıfat” türünde kelimeler oluşturduğunu söyler: *an+ça* “o kadar”, *atam+ça* “babam gibi”, *barı+ça* “hepsi, cümlesi”, *bar+ça* “bütün, hep”, *bilgenim+çe* “bildiğim kadar”, *anıy iti+çe* “onun iti kadar”, *kümüş+çe* “gümüş gibi”, *özge+çe* “başkaca”, *Arab tilin+çe* “Arap diliyle”, *yıldız+ça* “yıldız gibi”, *biz+geçe* “bize kadar”, *kün+geçe* “güne kadar”, *maşşer+gaça* “mahşere kadar”, *tiz+geçe* “dize kadar”, *bu vakt+kaça* “bu vakte kadar”, *bir yıl+gaça* “bir yıla kadar”, *öl+mişçe* “ölmüş gibi” vb. örnekler verir (Argunşah, 2018, s. 149).

Ergin, ismin eşitlik hâli, ismi fiile bağlan bu ek, isimlerin “benzerlik, eşitlik, gibilik” ifade eden durumları olduğunu, asıl eşitlik ekinin “-ca, -ça” şeklinde bulunduğunu söyler: *insan-ca, iyi-ce, açık-ça, güzel-ce, yürler-ce, binler-ce, yanımc-a, ben-ce, böyle-ce, yavaş-ça, kurnaz-ca, tilki-ce* gibi örnekler verir (Ergin, 2004, s. 239).

Banguoğlu, eşitlik ekinin vurgusuz ve çok çeşitli anlatımı olduğunu ve kelimelere “+cA, +çA” şeklinde geldiğini kabul eder ve eşitlik ei ile ilgili *arkadaşça* “arkadaş olarak”, *milletçe* “millet bütünüyle”, *yıllarca* “yıllar boyu” vb. örnekler verir (Banguoğlu, 2019, 330).

Öztürk, Çağdaş Özbek Türkçesinde eşitlik hâli ekinin genellikle “-çä” şeklinde geldiği, bunun yanında “-däy” ve “-dek” şekilleri de olduğunu ifade eder. Eşitlik eki “-çä” eki, bazı kelimelerde 3. Teklik şahıs iyelik eki ve zamir “-n”si ile bağlandığını söyler: *bälä-çä*, *bäş-däy*, *qol-dek*, *bälä-lär-çä*, *bäş-lär-däy*, *qol-lär-dek*, *bälä-m-çä*, *bäş-ing-däy*, *qol-i-dek* vb. örnekler verir (Öztürk, 2011, s. 30).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde eşitlik-benzerlik durumu ekinin sözcüklerde genel olarak “+çA” şeklindedir; fakat “+däy; +dek; güçä; +kaçä; +känçä; +gänçä” şekillerinde de görüldüğü, bu eklerin fiil ile isim arasında “eşitlik, benzerlik ve kıyaslama” gibi işlevlerde bulunduğu görülür. Atasözlerinde görülen “+çA, +däy” ve “+dek” eşitlik-benzerlik durum eklerindeki bazı seslerde bölgede konuşulan farklı Özbek ağızlarından kaynaklı değişikliklerin görüldüğü tespit edilmiştir.

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde eşitlik-benzerlik hâli ekiyle ilgili yapılan incelemeler sonucu tespit edilen örnekler şunlardır:

Alğınçä < *al – ğın + çä* “alana kadar”(544).

Äylänginçä < *äylän – ğınçä* “dönünceye kadar”(885).

Äytkänçä < *äyt – känçä* “anlatana kadar”(322).

Äftaptäyin < *äftap + täy + in* “güneş gibi”(803).

Ätkäçä < *ät + kaçä* “at kadar”(149).

Barçä < *bar + çä* “parça, bütün”(899).

Barçadıng < *bar + çä + dıng* “parçanın, bütünün”(476).

Bäläsidäk < *bälä + si + däk* “çocuğu gibi, evladı gibi”(729).

Bitkincä < *bit + kincä* “bitene kadar”(1012).

Boyimdäy < *boy + i + m + däy* “boyum gibi”(304).

Cérdäy < *cér + däy* “yer gibi, toprak gibi”(710).

Cigängäçä < *ci – gän + güçä* “yiyene kadar”(31).

Çıkängänçä < *çık – än + gänçä* “çıkana kadar”(856).

Çottäy < *çot + täy* “keser gibi”(680).

- Elifdäy** < *elif* + *däy* “Elif gibi”(467).
İgnäçä < *ignä* + *çä* “iğne kadar”(563, 934).
Kançä < *kan* + *ça* “ne kadar, kaç”(601).
Könglumdäy < *köngül* + *ü* + *m* + *däy* “könlüm gibi”(304).
Köringäçä < *kör* – *in* + *gäçä* “görünene kadar”(172).
Küşgänçä < *küs* – *gän* + *çä* “küsene kadar”(86).
Közidäy < *köz* + *i* + *däy* “gözü gibi”(339).
Lâmelifdäy < *Lâmelif* + *däy* “Lamelif gibi”(467).
Méndäy < *mén* + *däy* “benim gibi”(710).
Mışçä < *mış* + *çä* “yumruk gibi”(799).
Munçä < *mun* + *çä* “bu kadar”(936).
Néçä < *né* + *çä* “ne kadar”(150, 298).
Nibäräsidadäk < *nibärä* + *si* + *däk* “torunu gibi”(729).
Pıçaktäy < *pıç* + *äk* + *täy* “bıçak gibi”(340).
Pıtçä < *pıt* + *çä* “bit kadar”(270, 311).
Sâbindäy < *sâbın* + *däy* “sabun gibi”(496).
Sağınçä < *sağ* – *ın* + *çä* “sığına kadar, girene kadar”(544).
Tuprâkdäk < *tuprâk* + *däk* “toprak gibi”(1038).
Tüyäçä < *tüyä* + *çä* “deve kadar, deve gibi”(311, 563, 934).
Vottäy < *vot* + *täy* “ateş gibi”(680).
Völgünçä < *völ* – *ğün* + *çä* “ölene kadar”(544).
Yéşşäkkäçä < *yéşşäk* + *kaçä* “eşek kadar”(149).
Yéşşäktäyin < *yéşşäk* + *täy* + *in* “eşek gibi”(1027).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde eşitlik-benzerlik hâli ekinin sözcüklerde kullanım ve işlevleri şunlardır:

2. 5. 1. 1. 4. 8. 1.Eşitlik-Benzerlik Hâl Ekinin Sözcüklerde Kullanımları

2. 5. 1. 1. 4. 8. 1. 1. Eşitlik-benzerlik ekinin isim ve isim soylu sözcüklerin kök veya gövdesine doğrudan gelerek onlarda “eşitlik, benzerlik, miktar, gibilik, kadarlık” anlamında kullanıldığı görülür:

Alğınçä < al – ğın + **çä** “alana kadar”, “Hâs kâfängä sağınçä, Câmân hâtın **alğınçä**, Bilmäydı insân vözingi, Boydäk ciri völgünçä.”, “ *Has kefene girene kadar, Kötü kadın **alana kadar**, Bilmez insan kendini, Yalnız yürü ölene kadar.* ” (544).

Äylänginçä < äylän+**gınçä** “dönünceye kadar”, “Täcikting âşnâlığı tāmıgä äylänginçä boladı.”, “*Tacikin arkadaşlığı evine **dönünceye kadardır***” (885).

Cigängäçä < ci – gän + **gäçä** “yiyene kadar”, “Açting üpkäsi nân **cigängäçä**.” “*Açın öfkesi yemek **yiylene kadar.***” (31).

Elifdäy < Elif + **däy** “Elif gibi”, “**Elifdäy** toğri bosän hēc bir musibät çok sängä, Lâmelifdäy keç bosän hâr musibät bâr sängä.” “*Elif gibi doğru olursan hiçbir bela yok sana, Lamelif gibi yamuk olursan her bela var sana.*” (467).

Kança < kan + **ça** “ne kadar, kaç”, “**Kança** balantgä kêtsän yetiyät bol, **Kança** päsgä tüşsän sabır kıl.”, “ *Ne kadar yükselirsen o kadar dikkatli ol, Ne kadar düşersen o kadar sabırlı ol.*” (601).

Lâmelifdäy < **Lâmelif** + **däy** “Lamelif gibi”, “Elifdäy toğri bosän hēc bir musibät çok sängä, **Lâmelifdäy** keç bosän hâr musibät bâr sängä.”, “*Elif gibi doğru olursan hiçbir bela yok sana, **Lamelif gibi** yamuk olursan her bela var sana.*” (467).

Nibäräsidadäk < nibärä + si + **däk** “torunu gibi”, “Kızding bäläsidadäk, Kämpirding **nibäräsidadäk**.” “*Kızın evladı gibi, Ninenin **torunu gibi.***” (729).

Vottäy < vot + **täy** “ateş gibi”, “Közün **vottäy**, Magnätäying.”, “ *Gözün **ateş gibi**, Alnın keser gibi.*” (680).

Völgünçä < völ – ğün + **çä** “ölene kadar”, “Hâs kâfängä sağınçä, Câmân hâtın alğınçä, Bilmäydı insân vözingi, Boédäk ciri **völgünçä**.”, “ *Has kefene girene kadar, Kötü kadın alana kadar, Bilmez insan kendini, Yalnız yürü **ölene kadar.***” (544).

2. 5. 1. 1. 4. 8. 1. 2. Eşitlik-benzerlik ekinin iyelik eklerinden sonra geldiği görülür:

Ātāmçä < ātā + m + **çä** “atam gibi, babam gibi”, “Yénāmçä **ātāmçä** yâr bomäs, Kışlâğımdäy curt bomäs.” “*Anne **baba gibi** yar bulunmaz, Köyüm gibi yurt bulunmaz.*” (1061).

Boyimdäy < *boy + i + m + dāy* “boyum gibi”, “**Boyimdäy** boy täptim, Könglümdäy köñül täpmädım.”, “ *Boyum gibi boy buldum, Gönlüm gibi gönül bulamadım.*” (304).

Könglümdäy < *köngül + ü + m + dāy* “könlüm gibi”, “Boyimdäy boy täptim, **Könglümdäy** köñül täpmädım.”, “ *Boyum gibi boy buldum, Gönlüm gibi gönül bulamadım.*” (304).

Kışläğimdäy < *kış + lä – ğ + ı + m + dāy* “köyüm gibi, evim gibi, yurdum gibi”, “Yénämçä âtamçä yâr bomäs, **Kışläğimdäy** curt bomäs.”, “*Anne baba gibi yar bulunmaz, Köyüm gibi yurt bulunmaz.*” (1061).

Yénämçä < *yénä + m + çä* “annem gibi”, “**Yénämçä** âtamçä yâr bomäs, Kışläğimdäy curt bomäs.”, “*Anne baba gibi yar bulunmaz, Köyüm gibi yurt bulunmaz.*” (1061).

2. 5. 1. 1. 4. 8. 1. 3. Eşitlik-benzerlik eklerinin geldiği sözcüklerde anlamı değiştirdiği görülür:

Cigängäçä < *ci – gän + gäçä* “yiyene kadar”, “*Äçting üpkäsi nân cigängäçä.*” “*Açın öfkesi yemek yiyene kadar.*” (31).

Ätkäçä < *ât + kaçä* “at kadar”, “*Ätkä minsän ätkäçä kıymätिंग boladı.*” “*Ata binersen at kadar kıymetin olur.*” (149).

Pıtçä < *pıt + çä* “bit kadar”, “**Pıtçä** yähşılıkdın bosun.”, “*Bit kadar hayrın olsun.*” (270).

Boyimdäy < *boy + i + m + dāy* “boyum gibi”, “**Boyimdäy** boy täptim, Könglümdäy köñül täpmädım.”, “ *Boyum gibi boy buldum, Gönlüm gibi gönül bulamadım.*” (304).

Tuprâkdäk < *tuprâk+däk* “toprak gibi”, “Yähşi insân **tuprâkdäk** yaddän çıkmäydı.”, “*İyi insan toprak gibi hatırlanır*” (1038).

2. 5. 1. 1. 4. 8. 1. 4. Eşitlik ekinin sıfat fiil ekinden veya sıfat fiile gelen iyelik ekinden sonra geldiği görülür:

Bitkincä < *bit + kincä* “bitene kadar”, “Vuyçunun vuyı **bitkincä** tevekkülçiding işi bitädı.”, “Düşünerek gam çekenin gamı **bitene kadar** tevekkül edenin işi biter,” (112).

Çıkängänçä < *çık* – *än* + **gänçä** “çıkana kadar”, “Sarıkdıng cını **çıkängänçä** kârädıng cını çıkädi”, “*Sarının canı çıkana kadar siyahın canı çıkar,*” (856).

Küsgänçä < *küs-gän*+**çä** “küsene kadar”, “Åşnâ **küsgänçä** aşnâ.”, “*Dost küsene kadar dost (tur)*” (86).

Köringäçä < *kör* – *in* + **gäçä** “görünene kadar”, “Åyding vözi **köringäçä** suvdung iççi körinädi”, “*Ayın kendisi görünene kadar suyun içi görünür,*” (172).

Sağınçä < *sağ* – *ın* + **çä** “sığına kadar, girene kadar”, “Hås käfängä **sağınçä**, Câmân hâtın alğınçä, Bilmäydı insân vözingi, Boydäk ciri völgünçä.” “*Has kefene girene kadar, Kötü kadın alana kadar, Bilmez insan kendini, Yalnız yürü ölene kadar*” (544).

2. 5. 1. 1. 4. 8. 2. Eşitlik-benzerlik Hâl Ekinin Sözcüklerde İşlevleri

2. 5. 1. 1. 4. 8. 2. 1. Eşitlik-benzerlik eki bazı sözcüklerde kalıplaşarak “yapım eki” işlevinde kullanıldığı görülür:

Néçä < *né*+**çä** “ne kadar”, “Åt **néçä** tentäk bosäyäm bäläsini täpmäydı.”, “*At ne kadar deli (vahşi) olsa da yavrusunu tepmez.*” (150, 298).

Barçadıng < *bar*+**çä**+*dıng* “parçanın, bütünün”, “Esil **barçadıng** könäsi coķ.”, “*Hakiki parçanın eskisi yok.*” (476, 899).

Kançä < *kan*+**ça** “ne kadar”, “**Kançä** balantgä kétsän yetiyät bol.”, “*Ne kadar yükselirsen o kadar dikkatli ol.*” (601).

2. 5. 1. 1. 4. 8. 2. 2. Eşitlik-benzerlik ekinin “yönelme hâli” işlevinde kullanıldığı görülür:

Äytkänçä < *äyt-känçä* “anlatana kadar”, “Câhılğä gäp **äytkänçä** kör ignädän cıpy vötkäzädi. “*Cahile söz anlatana kadar kör igneden ipi geçirir.*”(322).

Sağınçä < *sağ* – *ın* + **çä** “sığına kadar, girene kadar”, “Hås käfängä **sağınçä**, Câmân hâtın alğınçä, Bilmäydı insân vözingi, Boydäk ciri völgünçä.” “*Has kefene girene kadar, Kötü kadın alana kadar, Bilmez insan kendini, Yalnız yürü ölene kadar*” (544).

Yéşşäktäyin < *yéşşäk* + **täy** + *in* “eşek gibi”, “Câmângä mazzak kılmä **yéşşäktäyin** tişläydı.”, “*Kötüye şaka yapma eşek gibi ısıtır.*” (1027).

2. 5. 1. 1. 4. 9. Sınırlama Hâli (Çegärälâş Kelişigi)

ESKİ TÜRK LEHÇELERİNDE SINIRLAMA HÂLİ EKİ	
ESKİ TÜRKÇE	+ <i>ηArU</i> , + <i>rA</i> , <i>ηA</i> , + <i>KA</i>
KARAHANLI TÜRKÇESİ	+ <i>tegi</i> , <i>tegü</i> , <i>tegin</i>
HAREZM TÜRKÇESİ	+ <i>tegi</i> , <i>tigi</i> , <i>tegrü</i> , <i>deginçe</i>
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ	+ <i>GAçA</i> , + <i>KAçA</i> ; <i>yönelme hâli</i> + <i>degin</i> , <i>deginçe</i> , <i>degünçe</i> , <i>tegi</i> , <i>degrü</i> , <i>tegrü</i> , <i>tigrü</i> , <i>tegüre</i>
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE VE AĞIZLARINDA SINIRLAMA HÂLİ EKİ	
TÜRKİYE TÜRKÇESİ	+ <i>A değin</i> , <i>dek</i> , + <i>A kadar</i> , + <i>DAn öte</i> , + <i>DAn beri</i>
ÖZBEK TÜRKÇESİ	+ <i>GAçA</i> , + <i>kaçA</i>
OVAKENT ÖZBEK AĞZI	+ <i>güçü</i> , + <i>küçü</i> , + <i>qaçü</i>

Tablo 12. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde ve Ağızlarında Sınırlama Hâli Eki

Karaağaç sınırlama durumu eki için şunları söyler: “Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin gerçekleşmesinin sınırlı oluşunu göstermek için, sınırın adı olan söz, sınırlama çekimine sokulur.” (Karaağaç, 2016, s. 353).

Ekle ilgili mevcut kaynaklardan yapılan incelemeler sonucunda sınırlama durumu ekinin Türkçenin hemen hemen tüm dönem ve lehçeler içerisinde görülen nadir bir hâl eki olduğu tespit edilmiştir.

Eski Türkçe döneminde sınırlama hâli eki sözcüklere “+*ηArU*, +*rA*, *ηA*, +*KA*” şekillerinde geldiği görülür: *kün batsıktı+ηa* “gün batısına, gün batısına kadar”, *kün ortusı+ηaru* “gün ortasına, gün ortasına kadar”, *şantun yazı+ka tegi* “Şantung ovasına kadar”, *tarduş şad+ra* “Tarduş şadına kadar” gibi örnekler verilir (Alyılmaz, 1994, s. 80-81).

Coşkun, “*Tarihî Türk Lehçeleri ve Özbek Türkçesinde Zaman ve Mekânda Sınırlama Görevi Üstlenen Yapılar*” adlı çalışmasında Eski Türkçe döneminde “+*geçe*” eki yerine yönelme hâli eki “*teg*, *tegi*” edatlarının kullanıldığını belirtir ve ekle ilgili *Birgerü tokuz ersinke tegi süledim*. “Güneyde Dokuz Ersine kadar sefer ettim.” gibi örnekler verir (Coşkun, 2000, s. 429-438).

Coşkun, “*Tarihî Türk Lehçeleri ve Özbek Türkçesinde Zaman ve Mekânda Sınırlama Görevi Üstlenen Yapılar*” adlı çalışmasında Karahanlı Türkçesinde sınırlama hâli ekinin sözcüklere “+*geçe*, + *tegi*, *tegü*, *tegin*” şekillerinde geldiğini ifade eder: *Başıña tegi baina sadım neçe* “Sonuna kadar kaç basamak olduğunu saydım.”, *Küniniñ küline tegü yağı* “Kumanın külüne kadar düşman” vb. örnekler verir (Coşkun, 2000, s. 429-438).

Coşkun, “*Tarihî Türk Lehçeleri ve Özbek Türkçesinde Zaman ve Mekânda Sınırlama Görevi Üstlenen Yapılar*” adlı çalışmasında Harezmi Türkçesinde sınırlama hâli ekinin sözcüklere “**+tegi, +tigi, +tegrü, +deginçe**” edatları ile geldiğini söyler: *Uş ançağa tigi kim yir bozulsa, tiziğe tegrü* “dizine kadar”, *kırk künge deginçe* “kırk güne kadar” vb. örnekleri verir (Coşkun, 2000, s. 429-438).

Eckmann, “*Çağatay Türkçesi El Kitabı*” adlı eserinde Çağatay Türkçesi döneminde sınırlama ekinin eşitlik eki “**+çA**” ile yönelme eki “**+gA**” ekinin birleşmesiyle “**+GAçA, +KAçA**” şeklinde oluştuğunu söyler: *yarım küngeçe* “yarım güne kadar”, *yol yürüp kéçe kubk çağığaça yéttiler*. “Gece yol yürüyüp sabaha doğru şehrin kıyısına kadar ulaştılar.” vb. örnekler verir (Eckmann, 2005, s. 77).

Korkmaz, Türkçede sınırlama durum ekinin isimlere yönelme durum ekinden sonra gelerek sınırlama anlamı gösteren bir ek olduğunu, “**+çA**” şeklinde görüldüğünü ve işlek olmadığını söyler (Korkmaz, 1995, s. 12-84).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde sınırlama hâli ekinin isimlere “**+güçä, +käçä, +qaçä**” şekillerinde geldiğini ve zaman ve mekânda sınırlama anlamı oluşturduğunu söyler: *Mâskä+güçä* “Moskova’ya kadar”, *keç+güçä* “akşama kadar”, *tirsäk+käçä* “dirseğe kadar”, *şu çâq+qaçä* “şu zaman kadar”, *eşig+i+güçä* “kapısına kadar”, *yäprâq+lär+güçä* “yapraklara kadar” gibi örnekler verir (Coşkun, 2017, s. 87).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde sınırlama durumu ekinin sözcüklerde genel olarak “**+güçä, +käçä, +qaçä**” şeklinde görüldüğü, bu eklerin fiil ile isimlere gelerek zamanda ve mekânda sınırlama işlevinde bulunduğu görülür.

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde sınırlama hâli ekiyle ilgili yapılan incelemeler sonucu tespit edilen örnekler şunlardır:

Äylängäçä < *äylä + n + güçä* “dönüncüye kadar”(885).

Ätkäçä < *ät + käçä* “at kadar”(141).

Cigängäçä < *cigän + güçä* “yiyene kadar”(31).

Çikängäçä < *çık – än + güçä* “çıkana kadar”(856).

Köringäçä < *kör – in + güçä* “görünene kadar”(172).

Yéşşäkkäçä < *yéşşäk + käçä* “eşek kadar”(141).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde tespit edilen sınırlama hâli ekinin sözcüklerde kullanım ve işlevleri şunlardır:

2. 5. 1. 1. 4. 9. 1. Sınırlama Hâl Ekinin Sözcüklerde Kullanımları

2. 5. 1. 1. 4. 9. 1. 1. Sınırlama hâli ekinin isim ve isim soylu sözcüklerin kök veya gövdelerine doğrudan gelerek onlara “zamanda ve mekânda sınırlama” anlamı kattığı görülür:

Âtkäçä < *ât* + *käçä* “at kadar”, “Âtkä minsän **âtkäçä** kıymätینگ boladı, Yéşşäkkä minsän yéşşäkkäçä kıymätینگ boladı.”, “*Ata binersen at kadar kıymetin olur, Eşeğe binersen eşek kadar kıymetin olur.*” (149).

Cigängäçä < *cigän* + *gäçä* “yiyene kadar”, “Äçting üpkäsi nän **cigängäçä.**”, “*Açın öfkesi yemek yiyene kadar.*” (31).

Köringäçä < *kör – in* + *gäçä* “görünene kadar”, “Äyding vözi **köringäçä** suvding iççi körinädi.”, “*Ayın kendisi görünene kadar suyun içi görünür.*” (172).

Yéşşäkkäçä < *yéşşäk* + *käçä* “eşek kadar”, “Âtkä minsän ätkäçä kıymätینگ boladı, Yéşşäkkä minsän **yéşşäkkäçä** kıymätینگ boladı.”, “*Ata binersen at kadar kıymetin olur, Eşeğe binersen eşek kadar kıymetin olur.*” (149).

2. 5. 1. 1. 4. 9. 1. 2. Sınırlama hâli ekinin ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra “+GAÇA”; tonsuz ünsüzlerden sonra “+KAÇA” şekillerinde geldiği görülür:

Äylängäçä < *äylä* + *n* + *gäçä* “dönünceye kadar”, “Täcikting äşnälığı tāmıgä **äylängäçä** boladı. “*Tacikin arkadaşlığı evine dönünceye kadardır.*” (885).

Âtkäçä < *ât* + *käçä* “at kadar”, “Âtkä minsän **âtkäçä** kıymätینگ boladı, Yéşşäkkä minsän yéşşäkkäçä kıymätینگ boladı.”, “*Ata binersen at kadar kıymetin olur, Eşeğe binersen eşek kadar kıymetin olur.*” (149).

Köringäçä < *kör – in* + *gäçä* “görünene kadar”, “Äyding vözi **köringäçä** suvding iççi körinädi. “*Ayın kendisi görünene kadar suyun içi görünür.*” (172).

Yéşşäkkäçä < *yéşşäk* + *käçä* “eşek kadar”, “Âtkä minsän ätkäçä kıymätینگ boladı, Yéşşäkkä minsän **yéşşäkkäçä** kıymätینگ boladı.”, “*Ata binersen at kadar kıymetin olur, Eşeğe binersen eşek kadar kıymetin olur.*” (149).

2. 5. 1. 1. 4. 9. 1. 3. Sınırlama hâli ekinin atasözlerinde “iyelik, aitlik ve çoğul” ekiyle birlikte kullanımına dair herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

2. 5. 1. 1. 4. 9. 1. 4. Sınırlama hâli ekinin atasözlerinde isim hâl ekleriyle (ilgi, yönelme, bulunma, çıkma vb.) kullanımına dair herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

2. 5. 1. 1. 4. 9. 2. Sınırlama Hâl Ekinin Sözcüklerde İşlevleri

2. 5. 1. 1. 4. 9. 2. 1. Sınırlama hâli ekinin sözcüklere gelerek “sınırlama, miktar” gibi işlevlerde kullanıldığı görülür:

Âtkäçä < *ât* + *käçä* “at kadar”, “Âtkä minsän **âtkäçä** kıymätینگ bolädi, Yêşşäkkä minsän yêşşäkkäçä kıymätینگ bolädi.”, “*Ata binersen at kadar kıymetin olur, Eşeğe binersen eşek kadar kıymetin olur.*” (149).

Köringäçä < *kör* – *in* + *gäçä* “görünene kadar”, “Âyding vözi **köringäçä** suvding iççi körinädi. “*Aydın kendisi görünene kadar suyun içi görünür.*” (172).

Yêşşäkkäçä < *yêşşäk* + *käçä* “eşek kadar”, “Âtkä minsän âtkäçä kıymätینگ bolädi, Yêşşäkkä minsän **yêşşäkkäçä** kıymätینگ bolädi.”, “*Ata binersen at kadar kıymetin olur, Eşeğe binersen eşek kadar kıymetin olur.*” (149).

2. 5. 1. 1. 4. 9. 2. 2. Sınırlama hâli ekinin sözcüklere gelerek “zaman ve miktar zarfı” işlevinde kullanıldığı görülür:

Âtkäçä < *ât* + *käçä* “at kadar”, “Âtkä minsän **âtkäçä** kıymätینگ bolädi, Yêşşäkkä minsän yêşşäkkäçä kıymätینگ bolädi.”, “*Ata binersen at kadar kıymetin olur, Eşeğe binersen eşek kadar kıymetin olur.*” (149).

Äylängäçä < *äylä* + *n* + *gäçä* “dönünceye kadar”, “Täcikting äşnâlığı tāmıgä **äylängäçä** bolädi. “*Tacikin arkadaşlığı evine dönünceye kadardır.*” (885).

Cigängäçä < *cigän* + *gäçä* “yiyene kadar”, “Äçting üpkäsi nân **cigängäçä**.”, “*Açın öfkesi yemek yiyene kadar.*” (31).

Köringäçä < *kör* – *in* + *gäçä* “görünene kadar”, “Âyding vözi **köringäçä** suvding iççi körinädi. “*Aydın kendisi görünene kadar suyun içi görünür.*” (172).

Yêşşäkkäçä < *yêşşäk* + *käçä* “eşek kadar”, “Âtkä minsän âtkäçä kıymätینگ bolädi, Yêşşäkkä minsän **yêşşäkkäçä** kıymätینگ bolädi.”, “*Ata binersen at kadar kıymetin olur, Eşeğe binersen eşek kadar kıymetin olur.*” (149).

2. 5. 1. 1. 4. 10. Yön Gösterme Hâli (Yönâliş körsâtiş kelişigi)

ESKİ TÜRK LEHÇELERİNDE YÖN GÖSTERME HÂLİ EKİ	
ESKİ TÜRKÇE	+GArU, +KArU
KARAHANLI TÜRKÇESİ	+GArU, +KArU > +aru, +erü; +ra, +re; +ru, +rü
HAREZM TÜRKÇESİ	+rA, +ru; +ğaru, +gerü; +ArU
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ	+GAçA, +KAçA; yönelme hâli + degin, deginçe, degünçe, tegi, degrü, tegrü, tigrü, tegüre
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE VE AĞIZLARINDA YÖN GÖSTERME HÂLİ EKİ	
TÜRKİYE TÜRKÇESİ	+rA, +ArI; +A doğru; +DAn içeri; +DAn dışarı
ÖZBEK TÜRKÇESİ	+geri, keri, +qari, +re
OVAKENT ÖZBEK AĞZI	+käri, +qari, +rä

Tablo 13. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde ve Ağızlarında Yön Gösterme Hâli Eki

Ergin, yön gösterme durumu eki için şunları söyler: “Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendi yönünde yapıldığını göstermek için isim yön gösterme hâline girer. Bu hâlin ekleri yön ekleridir. Şu hâlde yön ekleri, fiilin cereyan ettiği yönü gösterir.”(Ergin, 2004, s. 241).

Gabain, Eski Türkçede yön gösterme ekinin isimlere “+GArU, +KArU” biçimlerinde geldiğini ifade eder ve ekle ilgili *tabğaç+ğ(a)ru* “Çin’e”, *kün+gerü* “güneye” gibi örnekler verir (Gabain, 2000, s. 65).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde yön gösterme ekinin sözcüklere “+GArU, +KArU > +aru, +erü; +ra, +re; +ru, +rü” şekillerinde geldiğini ifade eder ve “Körür agdı yirdin yukaru kopa” vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 2019, s. 31).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde yön gösterme ekinin sözcüklerde “+rA, +ru; +ğaru, +gerü; +ArU” şekillerinde görüldüğünü söyler: *adın song-ra, felekni yitiiklim art-karu salmış, gül öz-re müşk saçmakıldı adet, iç-gerü çıkdılar, nökerler il-gerü tırtıp, toldı bu uçmak iç-re hur, yazıp husrev tapa-ru kanatını, yok-aru, yok-karu* vb. örnekler verir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 66).

Karaağaç yön gösterme durumu eki için şunları söyler: “Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin belli bir yönde yapıldığını göstermek için isim yön gösterme çekimine girer. Yön ekleri, ismi fiile bağlayan eklerdendir. Bugün Türkçede unutulmuş olan Eski Türkçenin yön eki, yerini çekim edatlarına bırakmıştır: *tegi, -a doğru, -dan yana, -dan içeri, tapa, sınaru > saru/sarı, kodı, karşı, utru, kırak, kırık, taşkari, ilgerü, yukkaru*” (Karaağaç, 2016, 347-349).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde bu ekin “*fîlin oluş ve kılışın yönünü göstermek için yönle ilgili yer ve zaman adlarını yön gösterme hâline sokan kalıplaşmış ekler olduğunu ve sözcüklerde “+kâri, +qari, +râ” şekillerinde”* görüldüğünü söyler: *il+gâri* “ileri”, *yu(q)+qâri* “yukarı”, *iç+râ* “içeride”, *song+râ* “sonra” vb. örnekler verir (Coşkun, 2017, s. 87).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde yön gösterme durumu ekinin sözcüklerde genel olarak “+kâri, +qari, +râ” şekillerinde gelen kalıplaşmış kelimeler olduğu görülür. Atasözlerinde görülen “+kâri, +qari, +râ” yön gösterme durum eklerindeki bazı seslerde bölgedeki farklı konuşma ağızlarından kaynaklı ses değişiklikleri görüldüğü tespit edilmiştir.

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlediğimiz atasözlerinde yön gösterme hâli ekiyle ilgili yapılan incelemeler sonucu tespit edilen örnekler şunlardır:

Bâri < *bä + ri* “beri”(811, 812).

Dâşgâridä < *däş + gâri + dä* “dışarıda”(429, 430, 431).

Dışgârisigä < *dış + kâri + sı + gä* “dışına, dışarisına”(442, 443).

İçkâridä < *iç + kâri + dä* “içerde”(429, 430, 431).

İçkâridän < *iç + kâri + dän* “içeriden, içerden”(782).

İçkârisigä < *iç + kâri + sı + gä* “içine, içerisine”(442).

İçrâ < *iç + râ* “içeri, içeriye”(452).

Songrä < *sung + râ* “sonra”(74, 328, 1002, 1024).

Songräki < *sung + râ + ki* “sonraki”(164).

Tâşgâridän < *tâş + gâri + dän* “dışardan, dışarıdan”(782).

Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde tespit edilen yön gösterme hâli ekinin sözcüklerde kullanım ve işlevleri şunlardır:

2. 5. 1. 1. 4. 10. 1. Yön Gösterme Hâl Ekinin Sözcüklerde Kullanımları

2. 5. 1. 1. 4. 10. 1. 1. Yön Gösterme ekinin isim ve isim soylu sözcüklerin kök veya gövdelerine gelerek fiilin yönle ilgili yer ve zaman adlarını yön gösterme durumuna getirdiği görülür:

Songrä < *sung+râ* “sonra”, “*Åştän songrä çây bériladı.*”, “*Yemekten sonra çay verilir.*” (74).

İçkärädä < iç+käri+dä “içerde”, “**İçkärädä** bolgän içkärädä kälädi.”, “**İçeride** olan içeride kalır.” (429).

İçrä < iç + rä “içeri, içeriye”, “Duval cıgılırsä içrä cıgılsın.”, “Duvar yıkılırsa içeri yıkılsın.” (452).

Bäri < bä + ri “beri”, “Narı bär, **bäri** kél.”, “Öte git, **beri** gel.” (811, 812).

2. 5. 1. 1. 4. 10. 1. 2. Yön gösterme ekinin genellikle tonsuz ünsüzlerden sonra “+kArI, +rA” şekillerinde geldiği görülür:

Däşgärädä < däş + gäri + dä “dışarıda”, “Däşgärädä bolgän däşgärädä kälädi ,İçkärädä bolgän içkärädä kälädi.”, “Dışarıdan olan dışarıda kalır, İçeride olan içeride kalır.” (429).

İçkärädä < İç+käri+dä “içerde”, “Däşgärädä bolgän däşgärädä kälädi ,İçkärädä bolgän içkärädä kälädi.”, “Dışarıdan olan dışarıda kalır, İçeride olan içeride kalır.” (429).

İçrä < iç + rä “içeri, içeriye”, “Duval cıgılırsä içrä cıgılsın.”, “Duvar yıkılırsa içeri yıkılsın.” (452).

Songrä < sung+rä “sonra”, “Åştän songrä çay bérilädi.”, “Yemekten sonra çay verilir.” (74).

2. 5. 1. 1. 4. 10. 1. 3. Yön gösterme ekinin iyelik eklerinden önce kullanıldığı görülür:

Dışgärisigä < dış + kəri + sı + gä “dışına, dışarisına”, **Dışgärisigä** äldänmä. “Dışına aldanma, içine güvenme.” (442, 443).

İçkärısığä < iç + kəri + sı + gä “içine, içerisine”, “Dışgärisigä äldänmä, içkärısığä işänmä.”, “Dışına aldanma, içine güvenme.” (442).

2. 5. 1. 1. 4. 10. 1. 4. Yön gösterme eklerinin diğer ismin hâl eklerinden (ilgi, çıkma, bulunma vb.) önce geldiği görülür:

Dışgärisigä < Dış + kəri + sı + gä “dışına, dışarisına”, “**Dışkärısığä** äldänmä, içkärısığä işänmä.”, “Dışına aldanma, içine güvenme.” (429, 430, 431).

İçkärädä < İç + käri + dä “içerde”, “**İçkärädä** bolgän içkärädä kälädi.”, “**İçeride** olan içeride kalır.” (429, 430, 431).

İçkärıdän < iç + **kärı** + **dän** “içeriden, içerden”, “Mâl aläsän täşgarıdän, Åşnâ aläsän **İçkärıdän**...”, “*Mal alırsan dıŋarıdan, Dost alırsan içeriden*...” (782).

İçkärısığä < iç + **kärı** + sı + **gä** “içine, içerisine”, “Dışkärısığä äldänmä, **İçkärısığä** işänmä.”, “*Dışına aldanma, içine güvenme.*” (429, 430, 431).

Songräki < *Sung* + **rä** + *ki* “sonraki”, “**Songräki** vaktım suvlärgä âktım.” “**Sonraki** vaktim sulara aktım.” (164).

Täşgarıdän < *täş* + **garı** + **dän** “dışardan, dışarıdan”, “Mâl aläsän **täşgarıdän**, Åşnâ aläsän içkärıdän...”, “*Mal alırsan dıŋarıdan, Dost alırsan içeriden*...” (782).

2. 5. 1. 1. 4. 10. 2. Yön Gösterme Hâl Ekinin Sözcüklerde İşlevleri

2. 5. 1. 1. 4. 10. 2. 1. Ek, geldiği bazı sözcüklerde “zarf” görevinde bulunduğu görülür:

Songrä < sung+rä “sonra”, “Åştän songrä çây bérilädi.”, “Yemekten sonra çay verilir.” (74).

2. 5. 1. 1. 4. 10. 2. 2. Yön gösterme ekinin, diğer durum eklerinden “bulunma, yönelme ve çıkma” ekleriyle birlikte kullanıldığında “yer tamlayıcısı” görevinde bulunduğu görülür:

Däşgarıdä < *däş* + **garı** + *dä* “dışarıda”, “Däşkärıdä bolgän däşkärıdä kälädi, İçkärıdä bolgän içkärıdä kälädi.”, “*Dıŋarıdan olan dışarıda kalır, İçeride olan içeride kalır.*” (429).

Dışgärısığä < *Dış* + **kärı** + sı + **gä** “dışına, dışarısına”, “**Dışkärısığä** äldänmä, içkärısığä işänmä.”, “*Dışına aldanma, içine güvenme.*” (429, 430, 431).

İçkärıdä < *İç* + **kärı** + *dä* “içerde”, “**İçkärıdä** bolgän içkärıdä kälädi.”, “*İçeride olan içeride kalır.*” (429, 430, 431).

İçkärıdän < iç + **kärı** + **dän** “içeriden, içerden”, “Mâl aläsän täşgarıdän, Åşnâ aläsän **İçkärıdän**...”, “*Mal alırsan dıŋarıdan, Dost alırsan içeriden*...” (782).

İçkärısığä < iç + **kärı** + sı + **gä** “içine, içerisine”, “Dışkärısığä äldänmä, **İçkärısığä** işänmä.”, “*Dışına aldanma, içine güvenme.*” (429, 430, 431).

2. 5. 1. 1. 5. Soru Eki (Sorâq Yüklâmâsi)

ESKİ TÜRK LEHÇELERİNDE SORU EKİ	
ESKİ TÜRKÇE	+ <i>mI</i> , + <i>Mu</i> ; + <i>ġu</i> , + <i>gü</i>
KARAHANLI TÜRKÇESİ	+ <i>Mu</i>
HAREZM TÜRKÇESİ	+ <i>Mu</i>
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ	+ <i>mU</i> ; “çok az görülür + <i>mI</i> ”
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE VE AĞIZLARINDA SORU EKİ	
TÜRKİYE TÜRKÇESİ	+ <i>mI</i> , + <i>mU</i>
ÖZBEK TÜRKÇESİ	+ <i>mi</i>
OVAKENT ÖZBEK AĞZI	+ <i>mä</i>

Tablo 14. Eski ve Çağdaş Türk Lehçelerinde ve Ağızlarında Soru Eki

Ergin, soru eki için şöyle der: “*Türkçede soru eki, edat kökenli olup ismin sonu gelerek soru şeklini yapan ve ismi daima fiile bağlayan şümulü en geniş işletme ekidir.*” (Ergin, 2004, s. 243).

Gabain, Eski Türkçede bu ekin sözcüklere “+*mI*, +*mU*” şeklinde geldiği, ayrı yazıldığı ve edat görevinde kullanıldığını söyler: *acığ bolur mu?* “acı olur **mu**, acı verir **mi**”, *ol ädgü kılnç örüş mu titir ?* “bu iyi işlere çok **mu** denir?”, *alkınmaz mu ärti ?* “azalmaz **miydi**?”, *açığ mu bolğay?* “acı olacak **mi**?” gibi örnekler verir. Bu dönemde kitabelerde “*ġu*, *gü*” soru edatı görüldüğünü ifade eder: *bo sabımda igid bar ġu* “bu sözümde yanlış (hata) var **mi**?” vb. örnekler verir (Gabain, 2000, s. 106).

Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde soru edatı olarak ele aldığı “+*mU*” ekinin tek başına görevi ve anlamı olmadığını ve cümle içinde geldiği sözcüğe soru anlamı katan bir soru edatı olduğunu ifade eder: *ajun karıp mu munar, senâ mu ayugay, hıradlıg mu bolur, kerek mü kereksiz mü, kelir mü sen barır mu sen, bardıñ mu, bar mu aygıl* (Hacıeminoğlu, 2019, s. 104-106).

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesi döneminde bu ekin Eski Türkçeden beri isim ve fiillerden sonra gelerek soru işlevinde kullanıldığını, uzun bir süre “-*mu*, -*mü*” şeklinde kullanıldığını, daha sonra Batı Türkçesinin ilk zamanlarında “-*mi*, -*mi*” şeklinde uyuma tabi olduğunu söyler: *bu iş kılmakka mu şebdizni koldung, kedik avunga kirgey mü tiyürsen, peri mü ademi bir sorayın* (Hacıeminoğlu, 1997, s. 126-127).

Argunşah, Çağatay Türkçesinde soru ekinin isimlere ve fiillere daima yuvarlak ünlülü “+mU” şeklinde geldiğini ifade eder: *güller mü* “güler mi”, *kātil mü* “katil mi”, *kişi mü* “kişi mi” vb. Örnekler verir (Argunşah, 2018, s. 151).

Ergin, edat kökenli olan bu ekin ismin soru şeklini yapan bir işletme eki olduğunu, Eski Türkçedeki “-mu, -mü” ekinden geldiğini ve bugün “-mı, -mi, -mu, -mü” şeklinde kullanıldığını, Eski Anadolu Türkçesinde eki daima düz vokalli olarak “-mı, -mi” şeklinde ördüğümüzü söyler (Ergin, 2004, s. 243).

Coşkun, Çağdaş Özbek Türkçesinde “+mi” ekinin soru işlevinde kullanıldığını ve daima tek şekilli olduğunu ve kelimeye bitişik yazıldığını söyler: *qızmi* “kız mı”, *yāmānmi* “kötü mü”, *insāfmi* “insaf mı”, *durustmi* “doğru mu” (Coşkun, 2017, s. 87). Gültekin, Koraş ve Kurbanova soru eki ile ilgili Coşkun’un düşüncesine katılır ve şu örnekleri verirler: *zāhārmı*, *tüşmi*, *bārmı*, *aniqmı*, *sizmi*, *tasodifiymi*, *mumkinmi*, *togri sozmi*, *shikoyatnomami* (Gültekin vd., 2019, s. 43).

Hatay / Ovakent Özbeklerinden derlenen atasözlerinde soru eki ile ilgili yaptığımız incelemede soru ekinin bölgede konuşulan ağız farklılıklarından dolayı Özbek Türkçesindeki “+mi” soru ekinden farklı olarak isim ve fiil türünde kelimelerin sonuna “+mä” şeklinde geldiği ve sözcüklere bitişik olarak yazıldığı, soru anlamı kattığı görülmüştür.

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “+mä” soru ekiyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda tespit edilen örnekler şunlardır:

Āymä < *āy* + *mä* “ay mı”(70).

Bāymä < *bāy* + *mä* “zengin mi”(70).

Cırāqmä < *cır* + *āq* + *mä* “uzak mı”(679).

Çirāqmä < *çir* + *āq* + *mä* “aydınlık mı”(679).

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde “+mä” soru ekiyle ilgili yapılan incelemeler sonucunda soru ekinin kullanım ve işlevleri şunlardır:

2. 5. 1. 1. 5. 1. Soru Ekinin Sözcüklerde Kullanımları

2. 5. 1. 1. 5. 1. 1. Soru ekinin isim veya isim soylu sözcüklerin sonuna doğrudan gelerek onlarla bitişik yazıldığı ve onlara soru anlamı kattığı görülür:

Åymä < *ây* + *mä* “ay mı”, “Åsmändäki **åymä**, sénding beting bāymä? “Gökyüzündeki **ay mı**, senin yüzün zengin mi?” (70).

Bāymä < *bāy* + *mä* “zengin mi”, “Åsmändäki **åymä**, sénding beting **bāymä**? “Gökyüzündeki **ay mı**, senin yüzün **zengin mi**?” (70).

Cırākmä < *cır* + *āk* + *mä* “uzak mı”, “Köz bomäsä **çirākmä**, Åkıl üydän cırākmä?”, “Göz olmazsa **aydınlık mı**, Akıl evden uzak mı?” (679).

Çirākmä < *çir* + *āk* + *mä* “aydınlık mı”, “Köz bomäsä **çirākmä**, Åkıl üydän cırākmä?”, “Göz olmazsa **aydınlık mı**, Akıl evden uzak mı?” (679).

2. 5. 1. 1. 5. 1. 2. Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde soru eki olmadan cümlelerde “**ne, nereye, neredede, kim, kime, kimde, nasıl, hangi, hangisi**” gibi soru anlamını sağlayan sözcüklerin geldiği görülmüştür:

Ķäyārgä < *ķäyār*+*gä* “nereye, hangi yöne”, “Åsmān cırāk, cēr ķätti, Mēn **ķäyārgä** bārāyın?”, “Gökyüzü uzak, yer kalın, Ben nereye gideyim?” (69).

Nä üççün < *nä üççün* “ne için, neden”, “Ātāmız kuzgun, yēnāmız kuzgun’, **Sēn nä üççün** ġarıbsın?”, “Babam kuzgun, annem kuzgun, Sen **ne için** ġaripsin?” (113).

Ķaysi < *ķaysi* “hangi”, “Ātāsinggä tinglāgān toġri coldān ķetmäydi, Ātāsinggä tinglāmāgān **ķaysi** colga ķetmäydi?”, “Atasına kulak veren doğru yoldan sapmaz. Atasına kulak vermeyen **hangi** yola sapmaz?” (123).

Kim bār < *kim bār* “kim var”, “Ātāsı, yēnāsı völmāgān **kim bār**? Bu dünyādā mēmān bolmāgān **kim bār**?”, “Babası, annesi ölmeyen **kim var**? Bu dünyada misafir olmayan **kim var**?” (127).

Nımä < *nımä* “ne”, “Bırlıktān küç bolādı, Bırlık bomäsä **nımä** bolādı?”, “Birlikten güç olur, Birlik olmazsa **ne** olur?” (128).

Käytip < *käytip* “nasıl”, “Ķızlıġımdā kiymädım kızıl ıştān, Yēndi **käytip** kiyäyım uzun ıştān?”, “Kızlıġımda giymedim kızıl şalvar, Şimdi **nasıl** giyerim uzun şalvar?” (733).

Kim < *kim* “kim”, “Mēn salar, sēn salar, Ātka cēmdi **kim** salar?”, “Ben verir, sen verir, Ata yemi **kim** verir?” (797).

Nä < *nä* “ne”, “Täpkändä çärä çärä, Täpmägändä **nä** çärä?”, “*Bulduğunda çare care, Bulamadığında ne care?*” (890).

2. 5. 1. 1. 5. 1. 3. Soru ekinin isim ve isim soylu sözcüklerin sonuna bitişik yazıldığı görülmüştür:

Åymä < *äy* + **mü** “ay mı”, “Åsmändäki **åymä**, sénding beting bāymä? “*Gökyüzündeki ay mı, senin yüzün zengin mi?*” (70).

Bāymä < *bāy* + **mü** “zengin mi”, “Åsmändäki **åymä**, sénding beting **bāymä**? “*Gökyüzündeki ay mı, senin yüzün zengin mi?*” (70).

Ciräkmä < *cir* + *äk* + **mü** “uzak mı”, “Köz bomäsä **çiräkmä**, Åkıl üydän ciräkmä?”, “*Göz olmazsa aydınlık mı, Akıl evden uzak mı?*” (679).

2. 5. 1. 1. 5. 2. Soru Ekinin Sözcüklerde İşlevleri

2. 5. 1. 1. 5. 2. 1. Soru ekinin sözcüklere gelerek onlara “*soru anlamı*” kattığı görülmüştür:

Åymä < *äy* + **mü** “ay mı”, “Åsmändäki **åymä**, sénding beting bāymä? “*Gökyüzündeki ay mı, senin yüzün zengin mi?*” (70).

Bāymä < *bāy* + **mü** “zengin mi”, “Åsmändäki **åymä**, sénding beting **bāymä**? “*Gökyüzündeki ay mı, senin yüzün zengin mi?*” (70).

Ciräkmä < *cir* + *äk* + **mü** “uzak mı”, “Köz bomäsä **çiräkmä**, Åkıl üydän ciräkmä?”, “*Göz olmazsa aydınlık mı, Akıl evden uzak mı?*” (679).

Çiräkmä < *çir* + *äk* + **mü** “aydınlık mı”, “Köz bomäsä **çiräkmä**, Åkıl üydän ciräkmä?”, “*Göz olmazsa aydınlık mı, Akıl evden uzak mı?*” (679).

2. 5. 2. 3. Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden Derlenen Atasözleri

Bu bölümde bölge halkıyla yüzyüze derlemeler sonucunda elde edilmiş 1092 adet atasözü bulunmaktadır. Uzun bir zaman zarfında derlenen Ovakent Özbek , nitel gözlem sonucunda bölgeyi, insanları ve Özbek dilini iyi bilen kişilerden yardım alarak bölge ve kişi ağız özelliklerine uygun bir şekilde derlemesi yapıldı, alfabetik olarak dizimi yapılmış ve transkripyon alfabesi kullanılarak ağız farklılıkları göz önünde bulundurularak yazılmıştır.

A

1- Ağayın begångä häyrân bolädı,

Ağayın ağayingä duşmân bolädı (KK34, KK51, KK76, KK154).

Akraba yabancıya hayran olur,

Akraba akrabaya düşman olur.

2- Ağayınıggä qarız bërmä,

Bërganıg bosän qärämä (KK66, KK91, KK151, KK166).

Akrabana borç verme,

Verdiysen(alamayı) boşa bekleme.

3- Ahmâk hâtındı bilsäy akıl bâr bosun (KK90, KK155, KK196).

Ahmak kadını bilsen akıl var olsun.

4- Akang âtäng bomäs,

Qättä nân aş bomäs (KK66, KK100, KK111, KK145, KK185).

Amcan baban olmaz,

Katı(bayat) ekmek aş olmaz.

5- Allåhgä kılğäning duvå boşkä kètmäydı,

Fåkırgä kılğäning yåhşılık cèrdä qålmäydı (KK66, KK101).

Allah'a ettiğin duâ boşa gitmez,

Fakire ettiğin iyilik yerde kalmaz.

6- Arpägä ürgängän yeşşäk vut hoşlämäydı (KK91, KK101).

Arpaya alışan eşek ot beğenmez.

7- Arzån måldıng şurpäsı tallı bomäydı (KK66, KK82, KK196).

Ucuz malın çorbası tatlı olmaz.

8- Aytılmägän gäp bomäs,

Båşka kèlmägän iş bomäs (KK67, KK87, KK120, KK152, KK178).

Söylenmedik söz olmaz,

Başta gelmedik iş olmaz.

9- Åç açtän kaçadı (KK69, KK142, KK189).

Aç açtan kaçır.

10- Åçbäççädän kaç (KK11, KK67, KK200).

Aç çocuktan kaç!

11- Åç bılän iş gäpırmäydı,

Tuk bılän aş gäpırmäydı (KK11, KK34, KK67, KK115).

Aç ile iş konuşma,

Tok ile aş konuşma.

- 12- **Åç bol, yèrinçäk bomä,**
Ğarib bol, åç köz bomä (KK67, KK55, KK89, KK140).
Aç ol, eringeç olma,
Garip ol, açgözlü olma.
- 13- **Åç böri çavup këlädı (KK67, KK110, KK138, KK189).**
Aç kurt koşarak gelir
- 14- **Åç cåndâr tēzrāq çāpādı (KK11, KK67).**
Aç kurt hızlı koşar.
- 15- **Åççık habār āttān tēz bolādı (KK1, KK167).**
Acı haber attan hızlıdır.
- 16- **Åççık kälāmpır mālham bomäydı,**
Cēzzāng ātāng bomäydı (KK11, KK65, KK156, KK180).
Acı biber merhem olmaz,
Enişten baban olmaz.
- 17- **Åççıksı bolmāgāndıng şirini bomäs (KK31, KK65, KK172).**
Acısı olmayanın tatlısı olmaz.
- 18- **Åç insāndıng cānı mēdäsidadä,**
Tuk insāndıng cānı çānäsidadä (KK66, KK135, KK167).
Aç insanın canı midesinde (olur),
Tok insanın canı çenesinde (olur).

- 19- **Åç insânlârdıng közlârigä uyķı kirmâydı,**
Ķulâķlârigä nâsîhât kirmâydı (KK1, KK34, KK65).
Aç insanların gözlerine uyku girmez,
Kulaklarına nasihat(öğüt) girmez.
- 20- **Åç it tentâk bolâdı,**
Şım hâtın şârguy bolâdı (KK9, KK12, KK108, KK126).
Aç it deli olur,
Kıskanç kadın şerli olur.
- 21- **Åç it yêşâkkâ târmâşâdı (KK34, KK67, KK89, KK105, KK162).**
Aç it eşeğe saldırır.
- 22- **Åç kâlgân tûyâ vözünggâ târmâşâdı (KK106, KK201).**
Aç kalan deve kendine saldırır.
- 23- **Åçkâ kâzân âstîrmâ,**
Yêrinçâkkâ votun câķtırmâ,
Câmângâ çârdâķ cârdîrmâ (KK111, KK127).
Aça kazan astırma(yemek yaptırma),
Üşengece odun yaktırma,
Kötüye barınak(ev) yaptırma.
- 24- **Åç kâringâ suv, çây fâydâ ķılmâydı (KK102, KK151).**
Aç karına çay, su fayda etmez.

- 25- **Åç közliding kârni toysä közü toymäydı (KK11, KK37, KK111).**

Açgözlünün karnı doysa gözü doymaz.

- 26- **Åç kěz, kiymisiz kəzmä (KK11, KK114, 135, KK178).**

Aç gez, çıplak gezme.

- 27- **Åçlık körmägän nânding kâdrini bilmäydı (KK151, KK176).**

Açlık görmeyen ekmeğin kıymetini bilmez.

- 28- **Åçlık uruştıradı,**

Tukluk yârâştıradı (KK27, KK102, KK114, KK122, KK150).

Açlık dövüştürür,

Tokluk barıştırır.

- 29- **Åçtıng aklı kârnidä bolädı (KK19, KK111, KK189).**

Açın akli karnındadır.

- 30- **Åçtıng beti nâmâzdä külädı (KK91, KK108, KK113).**

Açın yüzü bayramda güler.

- 31- **Åçtıng üpkäsi nân cigängäçä (KK91, KK102, KK131, KK189).**

Açın öfkesi yemek yiyene kadar.

- 32- **Åç tüyä, kör tüyä (KK1, KK111, KK120, KK139, KK160).**

Aç deve, kör deve.

- 33- **Åç votirmä tuk votır,**
Kış votirmä yâz votır (KK2, KK37, KK76, KK90, KK129).
Aç oturma tok otur,
Kış oturma yaz otur.
- 34- **Ådām bolgāngä yāḥşı gāp äytlädi,**
Cigit âtkä yāḥşı nāl urulädi (KK111, KK114, KK137, KK167).
Adam olana söz söylenir,
Yiğit ata(cins at) iyi nal çakılır.
- 35- **Ådāmdä ådāmlık yāḥşı,**
Hayvāndä cav yāḥşı (KK114, KK138).
Adamda adamlık iyi(dir),
Hayvanda yağ iyi(dir).
- 36- **Ådāmdıng cāmānı lokmāgä qariydı (KK38, KK111, KK161).**
Adamın kötüsü lokmaya bakar.
- 37- **Ådāmdıng cērgä qarāgānıdān qork,**
Suvdung şırlgānıdān qork (KK38, KK58, KK114, KK200).
Adamın yere bakanından kork,
Suyun şiddetli akanından kork.
- 38- **Ådāmdıng tört pîri bār (KK58, KK65, KK76, KK143).**
Adamın dört hocası var.
- 39- **Ådāmgä ådām kērāk,**

İnsângä hüdâ këräk (KK54, KK100, KK129, KK169).

Adama adam gerek

İnsana Allah gerek.

40- Âdämgä âdäm yâhşı,

Ĥâtınä ĥâtın şäytân (KK51, KK74, KK115).

Adama adam iyi(dir),

Kadına kadın şeytan(dır).

41- Âdämdı âdäm bilädi,

Ĥâtındı ĥâtın bilädi (KK11, KK51, KK101, KK147).

Adamı adam bilir.

Kadını kadın bilir.

42- Âdâp âtädän këlädi,

Rızq ĥudädän këlädi (KK74, KK81, KK98).

Edep babadan gelir,

Rızık Allah'tan gelir.

43- Âgu läyläk bâgu läyläk,

Dengizdän kêçtı bır läyläk (KK27, KK51, KK73, KK101).

Ahu leylek bahu leylek,

Deryadan geçti bir leylek.

44- Âĥir zamândä köp mullâ, iççi boş cummurtkä (KK67, KK147).

Ahir zamanda çok molla, içi boş yumurta.

- 45- **Äiläding kährini täkkä bolgändä biläsän,
Vätänding kährini gurbätkä keçgändä biläsän (KK32, KK34).**
*Ailenin değerini yalnız kaldığında anlarsın,
Vatanının değerini gurbete gidince anlarsın.*
- 46- **Äksäkäldi törgä vütgöz,
Cähildi görägä vütgöz (KK34, KK151, KK180).**
*Yaşlıyı üste geçir,
Cahili alta geçir.*
- 47- **Äq älmä kızıl älmä, vözüng bilän täkkä qälmä (KK65, KK155).**
Ak elma, kırmızı elma, kendin ile yalnız kalma.
- 48- **Äq atkä mingän cirimäydı (KK34, KK70, KK96, KK181).**
Ak ata binen yürümez.
- 49- **Äq betli kəlinimdän qarä betli ulım yähşı (KK12, KK19).**
Ak yüzlü gelinimden kara yüzlü oğlum iyi(dir).
- 50- **Äqıl bomäsä cän azäptä (KK155, KK199).**
Akıl olmazsa can azapta (sıkıntıda).
- 51- **Äqıldı, cüräkti imän tärbiyə kilädi (KK2, KK9, KK101, KK200).**
Aklı, yüreği iman terbiye eder.

- 52- **Åqıl insāndıng täççi boladı (KK6, KK45, KK79, KK155, KK177).**

Akıl insanın tacıdır.

- 53- **Åkılsız bilān colgä tüşmä,**

Bevāfādān yāhşılık qārāmā (KK23, KK49, KK109, KK137).

Akılsızla yola düşme,

Vefasızdan iyilik gözleme(bekleme).

- 54- **Åq lätägä tēyip bērsām aqlım bomäydı,**

Kök lätägä tēyip bērsām könglim bomäydı (KK65).

Ak eşarba dokunup versem aklım olmaz,

Mavi eşarba dokunup versem gönlüm olmaz.

- 55- **Åqlı kältä bolgändıng tilbāz boladı (KK58, KK151).**

Aklı kısa olanın dili uzun olur.

- 56- **Åqsāq koy, ārzān koy (KK57, KK69).**

Sakat koyun, ucuz koyun.

- 57- **Åqting bolmägändı cērdä qārādıng kādri coq (KK19, KK151).**

Akın olmadığı yerde karanın kıymeti yok.

- 58- **Ålıyāpkān cānım cānım,**

Bēriyāpkān çıqdi cānım (KK65, KK84, KK98).

Alırken canım canım,

Verirken çıktı canım.

59- Âlim âlmâs,

Gâbi tıllä (KK18, KK38, KK120, KK163).

Âlim elmas(tır),

Sözü altın(dır).

60- Âlim bosän ilim kıl,

Dêhķān bosän ziräät kıl (KK115, KK128, KK163, KK188).

Alim isen ilim yap,

Çiftçi isen ziraat yap.

61- Âlgān bêrmās,

Bêrgān almās (KK9, KK30, KK40, KK79, KK118, KK184).

Alan vermez,

Veren almaz.

62- Âlgānsāyām ħudā,

Bêrgānsāyām ħudā (KK1, KK43, KK46, KK82, KK136, KK200).

Alan da Allah(tır),

Veren de Allah(tır).

63- Allāh dustting āşı tālĭ bolādı (KK59, KK82).

Allah dostunun aşı tatlı olur.

64- Âlmāk āsānt,

Bêrmāk ķiyint (KK30, KK46, KK170, KK2005).

Almak kolay(dır),

Vermek zor(dır).

65- Āmānāt māl aççıķ boladı (KK32, KK46, KK82, KK87, KK139).

Emanet mal acı olur.

66- Āmānātķā ħiyanāt ħılmä (KK17, KK59, KK79, KK118)!

Emanete hiyanet etme!

67- Ārlgä ālti kūn, ārsızgä yētti kūn (KK40, KK184, KK205)...

Arsız olmayana altı gün, arsız yedi gün...

68- Ārlgä bır gāp cetādı,

Ārsızgä ming gāp cetādı (KK32, KK42, KK58, KK87, KK137).

Arsız olmayana bir söz yeter,

Arsız olana bin söz yetmez.

69- Āsmān cirāķrāg, cēr ķätti,

Mēn ķāyārgä bārāyın (KK9, KK30, KK40, KK59)?

Gökyüzü uzak, yer kalın,

Ben nereye gideyim?

70- Āsmāndäki āymä, sēnding beting bāymä (KK137, KK200)?

Gökyüzündeki ay mı, senin yüzün zengin mi?

71- Āsmāndān tıllā çavmäydı,

Gāzābdān yāķşılık ķēlmäydı (KK43, KK118, KK172, KK201).

Gökten altın yağmaz,

Öfkeden hayır gelmez.

72- Åsmånding közüdän, cêrding ulâıdän (KK91, KK118)...

Göğün gözünden, yerin kulağından... (sakın)

73- Åş bolgändä cigiç köp bolädı,

İş bolgändä işlägiç bomäydı (KK155, KK167).

Aş olduğunda yiyen çok olur,

İş olduğunda çalışan olmaz.

74- Åştän songrä çay bérilädı,

Bérilmässä kâmligi bilinädı (KK91, KK115, KK162).

Yemekten sonra çay verilir,

Verilmezse eksikliği bilinir.

75- Åşhänä takur tukursuz bomäydı (KK19, KK37, KK118).

Mutfak takur tukursuz olmaz.

76- Åştı ılğän bilädı, cigän bilmäydı (KK115, KK170, KK184).

Aşı yapan bilir, yiyen bilmez.

77- Åşımız kâzändä äynädı,

Därdimiz cüräğımızdä äynädı (KK115, KK172).

Aşımız kazanda kaynar,

Derdimiz yüreğimizde kaynar.

- 78- **Åş qil, ålti åy votır,**
Kélinim bol, on åy votır (KK9, KK30, KK40).
Yemek yap altı ay otur,
Gelinim ol on ay otur.
- 79- **Åşnå aşnåyı yadıdån çıkadı,**
Duşmån duşmāni yadıdån çıkārmāydı (KK19, KK49, KK77).
Dost dostu unuttur,
Düşman düşmanı unutmaz.
- 80- **Åşnå birtā bomāydı,**
Duşmån birtā bomāydı (KK80, KK116, KK139).
Dost bir tane olmaz,
Düşman bir tane olmaz.
- 81- **Åşnådā hatā qārānmāydı (KK42, KK58, KK87, KK200).**
Dostta kusur aranmaz.
- 82- **Åşnādān duşmān bolādı,**
Duşmāndān aşnādān bomāydı (KK77, KK80, KK99).
Dosttan düşman olur,
Düşmandan dost olmaz.
- 83- **Åşnāning cāggāsi şirin bolādı,**
Åşnāning kōnāsi bāl, qaymāq bolādı (KK4, KK46, KK79, KK80).
Dostun yenisi tatlı olur,

Dostun eskisi bal, kaymak olur.

- 84- Āšnāning dastarhāni tār bomāydi, āši qarīn āvurtmāydi (KK73).**

Dostun sofrası dar olmaz, aşı karın ağrıtmaz.

- 85- Āšnāning kāmīni köngül tāmām kılādı (KK102, KK116, KK205).**

Dostun eksigini gönül tamamlar.

- 86- Āšnā küsgängäçä āšnā (KK102, KK130, KK180).**

Dost küsene kadar dost(tur).

- 87- Āšnāngdı goş kılmāq, duşmāningdı urmāqdān yāḥşi (KK130).**

Dostunu sevindirmek, düşmanını vurmaktan iyi(dir).

- 88- Āšnāng bosä mārđ bosun,**

Mārđ bomäsä coḡ bosun (KK17, KK58, KK116, KK139, KK200).

Dostun olursa mert olsun,

Mert olmazsa yok olsun.

- 89- Āšnāng kim, duşmāning kim bil (KK89, KK106, KK147)!**

Dostun kim, düşmanın kim tanı!

- 90- Āšnāning duşmāni şāytān bolādı (KK18, KK148, KK175).**

Dostun düşmanı şeytan olur.

- 91- Āšnā tāpgānimdä āş tāpmādım,**

Âş tâpgänimdä âşnâ tâpmädım (KK89, KK167, KK200).

Dost bulduğumda aş bulamadım,

Aş bulduğumda dost bulamadım.

92- Âşsız üy bolädi,

Därdsız üy bomäydı (KK19, KK40, KK43).

Aşsız ev olur,

Dertsiz ev olmaz.

93- Âtä bolgändä âtängi biläsän,

Yenä bolgändä yenängi biläsän (KK19, KK46, KK82).

Baba olduğunda babanı anlarsın,

Ana olduğunda ananı anlarsın.

94- Âtkä cäräşır egär kılnädi,

Cigitgä cäräşır kiliç kılnädi (KK10, KK77, KK130).

Ata yakışır eyer yapılır,

Yigide yakışır kılıç yapılır.

95- Âtä col açadı,

Yenä fistân piçadı (KK88, KK118, KK184, KK201).

Baba yol açar,

fistan(elbise) biçer.

96. Âtädän ât kälädi,

Yenädän bâht kälädi (KK14, KK43, KK82, KK172).

*Babadan at kalır,
Anneden baht kalır.*

97- Ātāning bolmāgān cērdā ukāngdı ātā bil (KK77, KK116).

Babanın olmadığı yerde ağabeyini baba bil.

98- Ātāning gābi cigitkā mērās (KK10, KK29, KK139).

Babanın sözü yiğide miras(tır).

99- Ātāning gābi qāttā bolādı,

Yēnāning gābi mulāyım bolādı (KK40, KK151, KK201).

Babanın sözü sert olur,

Annenin sözü yumuşak olur.

100- Ātāning uyālgān cērdā ulhyām uyālādı (KK78, KK130).

Babanın utandığı yerde oğul da utanır.

101- Ātāning gābin yākut bil (KK10, KK29, KK40, KK118, KK172)!

Atanın sözünü yakut bil!

102- Ātāning, yēnāning bādduvāsın ālmā (KK40, KK152, KK170)!

Babanın, annenin bedduâsını alma!

103- Ātā gābi başqa tāç, köngülgā èlāç (KK49, KK87, KK200).

Atasözü başa taç, gönüle ilaç(tır).

104- **Âtä gäbin yeşitmägändän qorqmä,**

Âtä gäbin tinglämägändän qorq (KK42, KK116)!

Atasözünü duymayandan korkma,

Atasözünü dinlemeyenden kork!

105- **Âtä gäbi taş bosäyäm başingdä taşı (KK40, KK46, KK118)!**

Atasözü taş olsa da başında taşı!

106- **Âtägä, yenägä qarämägän hämsäyänäm kărämäydı (KK9).**

Babaya, anneye bakmayan komşuya da bakmaz.

107- **Âtä häqi tıllä,**

Yenä häqi âlmâs (KK9, KK52, KK99, KK134, KK156, KK205).

Baba hakkı altın(dır),

Anne hakkı elmas(tır).

108- **Âtä häqi, yenä häqi, hudâ häqi bërilmäydı (KK9, KK52),.**

Baba hakkı, anne hakkı, Allah hakkı ödenmez!

109- **Âtä qılädi, âtäç vütädi (KK52, KK58, KK79, KK118).**

Baba yapar, oğul(evlât) öder.

110- **Âtäli âlti kün tuy,**

Yenäli cetti kün tuy (KK9, KK14, KK46, KK118).

Babalı altı gün düğün,

Analı yedi gün düğün.

111- **Âtâli bâççä, târbiyâli bâççä (KK74, KK170, KK184).**

Babalı çocuk, terbiyeli çocuk(tur).

112- **Ât âlsäng âtkä minib âl,**

Üylänsäng hâtındı körib âl (KK74, KK167).

At alırsan ata binip al,

Evlenirsen kadını görüp al.

113- **Âtämiz kuzgun, yënämiz kuzgun,**

Sèn nä üççün ğarıbsın (KK150)?

Babam kuzgun, annem kuzgun,

Sen ne için garipsin?

114- **Âtäm soldı, yënäm soldı,**

Yëndi solmâk bizgä keldı (KK8, KK43, KK201).

Babam soldu, annem soldu,

Şimdi solmak bize geldi.

115- **Âtäm, yënäm bâr bosun,**

Âvzu, burni coğ bosun (KK8, KK102).

Babam, annem var olsun,

Ağız, burnu yok olsun.

116- **Âtängdı kördım fâķır bâlâsı,**

kördım âyâķı cârık (KK79, KK115, KK148).

Babanı gördüm fakir çocuğu,

Annemi gördüm tabanı yarık.

117- **hurmät qıl, yähşı köriläsän,**

Qarrigä hurmät qıl hurmät köräsän (KK10, KK81, KK190).

Atana hürmet et, sevilesin,

Yaşlıya hürmet et, hürmet göresin.

118- **Ätängä qarä, vözingi kör (KK10, KK79, KK140, KK152).**

Atana bak, özünü gör.

119- **Ätäng räzi hudâ räzi,**

Yenäng räzi hudâ räzi (KK79, KK185, KK203).

Baban razı Allah razı,

Anan razı Allah razı.

120- **Ätäng, yenäng hudädıng ämänäti, üyding bäräkädı (KK79).**

Baban, annen Allah'ın emaneti, evin bereketi(dir).

121- **Ätäsin bilmägändän häyvän yähşı (KK43, KK79, KK135).**

Atasını tanımayanndan hayvan iyi(dir).

122- **Ätäsinggä cāmān bolgändıng vucâqı tütmäydı (KK150, KK169).**

Atasına kötü olanın ocağı tütmez.

123- **Ätäsinggä tinglägän toğri coldän kétmäydı,**

Ätäsinggä tinglämägän qaysi colga kétmäydı (KK79, KK150)?

Atasına kulak veren doğru yoldan sapmaz.

Atasına kulak vermeyen hangi yola sapmaz?

124- Âtâsı bolgân mâl kılâdı,

Yênâsi bolgân darsâgân cazâdı (KK8, KK43, KK168).

Babası olan mal yapar.

Anası olan sofrâ hazırlar.

125- Âtâsı câmân bolgândıng ulısıyâm câmân bolâdı,

Yênâsi yâhşı bolgândıng kıızıyâm yâhşı bolâdı (KK118, KK201).

Atası kötü olanın çocuğu da kötü olur.

Annesi iyi olanın kızı da iyi olur.

126- Âtâsı izzâtlı bolgândıng bâççâsiyâm izzâtlı bolâdı,

Bâççâsi izzâtlı bolgândıng nâsliyâm izzâtlı bolâdı (KK118).

Atası asil olanın çocuğu da asil olur.

Çocuğu asil olanın nesli da asil olur.

127- Âtâsı, yânâsi völmâgân kim bâr?

Bu dünyâdâ mêmân bolmâgân kim bâr (KK79, KK82)?

Babası, annesi ölmeyen kim var?

Bu dünyada misafîr olmayan kim var?

128- Âtâ, yânâ bâççâlâri üççün yâşâdı (KK9, KK118).

Baba, ana çocukları için yaşar.

129- Ât bâğli, sir sâklı qâlsin (KK58, KK77, KK116, KK200).

At bağı, sır saklı kalsın.

130- Åt bilän tüyä báyding tamâşâsi, fâkırdıng cuku bolädı (KK157).

At ile deve zenginin eğlencesi, fakirin yüküdür.

131- Åt cåtmågä cåråşmäydı (KK58, KK67, KK91, KK139, KK185).

At yatmaya yakışmaz.

132- Åt cigitting coldâşi (KK158, KK200, KK204).

At yigidin yoldaşı.

133- Åt coldä åksämäydı (KK26, KK67, KK95, KK169, KK201).

At yolda aksamaz.

134- Åt coldä, cigit uruştä ma'lum bolädı (KK56, KK159, KK183).

At yolda, yigit savaşta belli olur.

135- Åt colunı unutmäydı (KK134, KK175, KK190, KK200).

At yolunu unutmaz.

136- Åttän tüşgän egärdän tüşmäydı (KK18, KK36, KK165).

Attan düşen eyerden düşmez.

137- Åtting tēzi, kiliçding vötkırı yähşı (KK42, KK116, KK205).

Atın hızlısı, kılıcın keskini iyi(dir).

138- Åttı yähşı bolgänding cirâkı bomäs (KK29, KK77, KK130).

Atı iyi olanın uzağı olmaz.

139- **Åttı yähşı bolgänding källäsi årâm boladı (KK116).**

Atı iyi olanın kafası rahat olur.

140- **Åtka qaräsän käsib qarä,**

Cemini cemigä qarib qarä (KK77, KK116).

Ata bakarsan tımarlayarak bak,

Yemini yemine katarak bak.

141- **Åt göştän tüşünmäydi,**

İt vuttän tüşünmäydi (KK29, KK77, KK130, KK200).

At etten anlamaz,

İt ottan anlamaz.

142- **Åtingdı mäydängä koyäsäng kaçadı,**

Béväfägä köngül bärmä gäm kıladı (KK118, KK184).

Atını açık yere koyarsan kaçır,

Vefasız gönlü verme üzer.

143- **Åtingdı sätäsän ämmä därdingdi sätmäysän (KK80, KK136).**

Atını satarsın ama derdini satamazsın.

144- **Åtingdı yähşı körgän äskär cirmäydi (KK80, KK136, KK200).**

Atını seven asker yürümez.

145- **Åtinggä hor qarämä**

Çalgä cämân gäpirmä (KK77, KK139).

*Atına hor bakma,
Yaşlıya kötü konuşma.*

- 146- Âtınğ bilän cirmä,
 Aqlıng bilän cir (KK17, KK205).**

*Adın ile yürüme,
Aqlın ile yürü.*

- 147- Âtı tərli bolgändıng colu uzadı (KK36, KK82, KK106, KK160).**

Atı terli olanın yolu uzar.

- 148- Âtqa minip çabäsän,
 Cämbäş kèlip cätäsän (KK29, KK124, KK161).**

*Ata binip koşarsın,
Yan gelip yatarsın.*

- 149- Âtqa minsän âtkäçä kıymätıng bolädi,
 Yêşäkķä minsän yêşäkķäçä kıymätıng bolädi (KK77, KK116).**

*Ata binersen at kadar kıymetin olur,
Eşğe binersen eşek kadar kıymetin olur.*

- 150- Ât nêçä tentäk bosäyäm bäläsini täpmäydı (KK42, KK77).**

At ne kadar deli(vahşi) olsa da yavrusunu tepmez.

- 151- Âtķän cêrdä vuķ ķālsin,
 Gäpirgän cêrdä gäp ķālsin (KK17, KK87).**

Attığın yerde ok kalsın,

Konuştüğün yerde söz kalsın.

152- Ât mäydândä malum bolädı (KK8, KK116, KK200).

At meydanda belli olur.

153- Âtsiz cigit, bähtsiz cigit (KK49, KK77, KK139).

Atsız yiğit, bahtsız yiğit(tir).

154- Âtsiz üy, cigitsiz üy, völük üy (KK9, KK29, KK77).

Atsız ev, yığitsiz ev, ölü ev(dir).

155- Ât völädı, egäri qälädı,

Âqsakâl völädı, gäbi qälädı (KK29, KK42, KK80, KK116).

At ölür, eyeri kalır,

Yaşlı ölür, sözü kalır.

156- Ât yêgäsini bilädı,

Yêgäsi ätnı bilädı (KK78, KK87, KK130, KK200).

At sahibini bilir,

Sahibi atını bilir.

157- Ât yêgäsini işärä qılädı,

Bälä äiläsini işärä qılädı (KK10, KK91, KK118, KK172).

At sahibini işaret eder,

Çocuk ailesini işaret eder.

158- Åvcu åvin unutmäydı (KK91, KK136).

Avcı avını unutmaz.

159- Åvru qärdä esä cäning u cêrdä bolädı (KK30, KK79).

Ağrı neredede ise canın o yerededir(orada).

160- Åvur iş çärçätädi ıstırähät kıläsän,

Åvur gäp köngül kıradı völırsän (KK14, KK59, KK184).

Ağır iş yorar dinlenirsin,

Ağır iş gönül kırar ölırsün.

161- Åvuzdän çıqқан gäp qäyt kêlmäydı,

Yäydän çıqқан vuq qäyt kêlmäydı (KK67, KK150, KK178).

Ağızdan çıkan söz geri gelmez,

Yaydan çıkan ok geri gelmez.

162- Åvuz, tiş bilä köz, kâş bilä gözäl (KK38, KK201).

Ağız, diş ile göz, kaş ile güzel(dir).

163- Åv vâktidä gözäl bolädı (KK91, KK161).

Av vaktinde güzel olur.

164- Avvâlgi bähüm tıllä bähüm,

Songräki vâktım suvlärgä âktım (KK63, KK75, KK152).

Önceki bahtım altın bahtım,

Sonraki vaktim sulara aktım

165- Åvzu boş hâtın iççi boş cummurtägä voğşäydı (KK43, KK118).

Ağzı boş(geveze) kadın içi boş yumurtaya benzer.

166- Åvzu boş süküti bilmäydı,

Åçköz toymäni bilmäydı (KK6, KK49, KK76, KK153).

Boş konuşan susmayı bilmez,

Açgözlü doymayı bilmez.

167- Åvzudä tiş coq,

Cigiç nâni coq (KK43, KK118, KK170, KK201).

Ağzında diş yok,

Yiyecek ekmeği yok.

168- Åvzu_kışşık bosäyäm bâyding bächçäsi gäpırädı (KK66, KK128).

Ağzı yamuk olsa da zenginin çocuğu konuşur.

169- Åvzunggä yägä bol,

Gäbing başınggä musibät bolädı (KK6, KK27, KK87, KK156).

Ağzına sahip ol,

Sözün başına bela olur.

170- Åyâqi mäydä bolgän täpgäni kèyädı,

Åyâqi kättä bolgän bolgäni kèyädı (KK168, KK192).

Ayağı küçük bulduğunu giyer,

Ayağı büyük olanı giyer.

- 171- **Åyâkımdä, qolumdä cân çok,
İşding, pıldıng kıymätı çok (KK29, KK57, KK104, KK155).**

Ayağımda, elimde can yok,

İşin, paranın önemi yok.

- 172- **Åyding vözi köringäçä suvding iççi körinädı (KK10, KK128).**

Ayın kendisi görünene kadar suyun içi görünür.

- 173- **Åyılmägän gäp curäkkä cuq bolädı (KK32, KK100, KK166).**

Söylenmeyen söz yüreğe yük olur.

- 174- **Åzarvurgändıng işi kısqa bolädı (KK58, KK130).**

Alinganın işi kısa olur.

- 175- **Åz bilän känäät qılmägän köpқанәм räzi bomäydı (KK77).**

Azla yetinmeyen, çoğa da razı olmaz.

- 176- **Åz gäpır, köp iş qıl (KK32, KK40, KK59, KK118, KK184)!**

Az konuş, çok iş yap!

- 177- **Åziz kêlin äydä bır käsäl bolädı,**

Kumuş kêlin kündä käsäl bolädı (KK14, KK118, KK172).

Aziz gelin ayda bir hasta olur,

Gümüş gelin her gün hasta olur.

178- Åz köp bolädi,

Çäqın cirâq bolädi (KK34, KK87, KK116, KK205).

Az çok olur,

Yakın uzak olur.

179- Åzdı köp körmä,

Köpdi åz körmä (KK34, KK35, KK87, KK205).

Azı çok görme,

Çoğu az görme.

180- Åzuq tãpdım mëniki,

Köp tãpdım sëniki (KK40, KK59, KK82, KK118).

Az buldum benimki,

Çok buldum seninki.

B

181- Bäççä bäççälik kılädı,

Ķättä Ķättälik kılädı (KK9, KK30, KK70, KK118, KK172).

Çocuk çocukluk eder,

Büyük büyüklük eder.

182- Bäççä bēşiktä, cigit uruštä (bolädı) (KK79, KK116, KK170).

Çocuk beşikte, yigit savaşta (olur).

183- Bäççä bilän bäççä bol,

Tentäk bilän tentäk bomä (KK78, KK116, KK153).

Çocuk ile çocuk ol,

Deli ile deli olma.

184- Bäççädıng ädäbi âtäsidän këlädı (KK43, KK79, KK116).

Çocuğun edebi atasından gelir.

185- Bäççä kıyıntlık çekädı,

Nândıng kıymätını bilädı (KK43, KK116, 172, KK201).

Çocuk zorluk çeker,

Ekmeğin kıymetini öğrenir.

186- Bäççä oyundän zerıkmäydı,

Vözbek pälävdän zerıkmäydı (KK118, KK130, KK200).

Çocuk oyundan usanmaz,

Özbek pilavdan usanmaz

187- Bächäsi bolgän baş boladı,

Bächäsi bolmägän täkkä boladı (KK72, KK118).

Çocuğu olan baş olur,

Çocuğu olmayan yalnız olur.

188- Bähärdägi cöcäni kuzdä bil (KK72, KK116, KK205).

İlkbahardaki cıvcıvi sonbaharda say.

189- Bähâr kelsä bägdä bådâm guläydı,

Yenäm ketsä yänä qäytıp kelmäydı (KK118, KK161, KK201).

Bahar gelse bahçede badem gül açar,

Annem gitse tekrar geri gelmez.

190- Bähse kergän pitädi,

Hisâb kilgän cetädi (KK42, KK87).

Bahse giren bitirir,

Hesap eden yetişir.

191- Bäkırgän tığuq tuvmädän turmäydi (KK30, KK40, KK118).

Bağıran(gıdaklayan) tavuk doğurmadan durmaz.

192- Bälıqtı denggizdän ürgän,

Dengizdi bälıqdän ürgän (KK70, KK172).

Balıǵı denizden öğren,

Denizi balıktan öğren.

193- Bälük qol bilän tutmäydı (KK70, KK116).

Balık elle tutulmaz.

194- Bälük denggizdä yähşı,

Çeçäk talidä yähşı. (KK116).

Balık denizde güzel,

Çiçek dalında güzel.

195- Bälük göşti bilän aş bomäydı (KK9, KK43, KK82).

Balık eti ile aş olmaz.

196- Bäl urup kârvân çaptırmä (KK116).

Bel vurarak kervan kaptırma.

197- Bändäding bërgäni körimlik,

Hudäding bërgäni toyimlik (KK58, KK116, KK136).

Kulun verdiği görümlük(tür),

Allahın verdiği doyumluk(tur).

198- Bâbâ cätädi äzändä,

Yekki közü qazändä (KK41, KK46, KK82, KK184).

Dede yatar ezanda,

İki gözü kazanda.

- 199- Bâğısıdâ vot bolgândıng ekini yâhşı çıkmâydı,
Cüreğidâ ğâm bolgândıng beti külmâydı (KK6, KK35, KK161).
*Bahçesinde ot olanın ekini iyi çıkmaz,
Yüreğinde gam olanın yüzü gülmez.*
- 200- Bağı bolgâdıng çımçıķı köp bolâdı (KK14, KK40, KK201).
Bağı olanın serçesi çok olur.
- 201- Bağıldıng bağıdâ otınâm küğärmâydı (KK116).
Cimrinin bağında ot bile yeşermez.
- 202- Bağılğâ sâlâm bèrmâ kırdâr boläsân (KK116, KK200).
Cimriye selâm verme borçlu olursun.
- 203- Bâlâ âtâsı bilân cirâdı,
Kız yènâsı bilân cirâdı (KK19, KK37, KK169).
*Oğul babasıyla yürür,
Kız annesiyle yürür.*
- 204- Bâlâ âtâsıdân ävvâl gäpırâdı,
Kız yènâsıdân ävvâl gäpırâdı (KK9, KK30, KK46).
*Oğul babasından önce konuşur,
Kız annesinden önce konuşur.*
- 205- Bâlâ âtâsın yüksälâdı (KK29, KK116, KK136).
Çocuk babasını yüceltir.

206- Bălākāy bālā ämäs bäläcân (KK30, KK59, KK118).

Çocuk bela değil, can çocuk(tur).

207- Bălängız bosä cärämäs bosın,

Cärämäs bomässä coğ bosın (KK102, KK118).

Çocuğunuz olursa yaramaz olsun,

Yaramaz olmazsa yok olsun.

208- Bălädıng coğlugu völümdän cāmân (KK102, KK162).

Evladın yokluğu ölümden kötü(dür).

209- Bălängä ällä bâr,

Här nimäding väqtı bâr (KK9, KK40, KK118).

Evladıma ninni var,

Her şeyin vakti var.

210- Bălām gâp gâpırmäydı, cêrim urmäydı, äytmä (KK14, KK82)!

Evladım söz söylemez, kocam vurmaz, deme!

211- Bălām kılmäydı, kızım kêtmäydı, hâtınım äytmäydı, têmä (KK9)!

Oğlum yapmaz, kızım gitmez, karım söylemez, deme.

212- Bălänggä bır kêlgänıdä nân bër,

Bâşka kêlgänıdä şäppät bër (KK30, KK40).

Çocuğuna bir gelişinde ekmek ver,

Öbür geldiğinde tokat ver.

213- Båläsi köp bolgändig nani köpgina boladı (KK9, KK30, KK43).

Çocuğu çok olanın ekmeği çok olur.

214- Bål âvuzğa kirkändig tuzdınğ bazarı pêtadı (KK87).

Bal ağza girince tuzun pazarı biter.

215- Barmâk âsant, kêt mâk kıyınt (KK116).

Varmak kolay, girmek zor(dur).

216- Bâr tabagim kël tabagim,

Barmäsänäm këlmäsänäm ortädäsing tabagim (KK87, KK118).

Git tabağım gel tabağım,

Gitmesen de gelmesen de ortadasın tabağım.

217- Bâş bädängä cük bomäydı (KK9, KK14).

Baş bedene yük olmaz.

218- Bâş bolgändig dârdı köp boladı (KK79, KK116).

Baş olanın derdi çok olur.

219- Bâşdä bolgän bädängä täsir kıladı (KK9, KK18).

Başta olan bedene yansır.

220- Bâş färqlı, köz färqlı bomäydı (KK153, KK205).

Baş ayrı, göz ayrı olmaz.

221- Bâşinggä kılıç këlsäyäm toğrı gäpır (KK77, KK116).

Başına kılıç gelse de doğru konuş.

222- Başkasıngding atığa mingän tüşmäy bilmäydı.

Vöz atığa başkasıngdı mindirmäni bilmäydı (KK77).

Başkasının atına binen inmeyi bilmez,

Kendi atına başkasını bindirmeyi istemez.

223- Başkasıngding bäläsığa uzum ciydısän aldındä turmäydı,

Vözü bälängdı ursänäm aldındä kätmäydı (KK45, KK161).

Başkasının evladına üzüm yedirsən yanında durmaz,

Kendi evladına vursan da (dövsen) yanından gitmez.

224- Başsız bädän, дәvlätsiz vätän, curtsuz vözbek bomäs (KK92).

Başsız beden, devletsiz vatan, yurtsuz Özbek olmaz.

225- Baştı ovuktung aşı coq (KK68, KK92, KK168).

Başı oyugun aşısı yok.

226- Băy bolgän cāmān vākitdä mälum bolädı,

Ādām bolgän hār vākt mälum bolädı (KK42, KK80).

Zengin olan kötü zamanda belli olur,

İnsan olan her zaman belli olur.

227- Băy bolup bältäsi coq,

Gädây bolup ħaltäsi coq (KK80).

Zengin olmuş baltası yok,

Dilenci olmuş torbası yok.

228- Bâydıng gäbi cāmân bosäyäm ğaribgä şirin boladı (KK41).

Zenginın sözü kötü olsa da fakire tatlı gelir.

229- Bâydıng kıızı ğarıbdıng ulını çärçätadı (KK79, KK92).

Zenginın kıızı fakirin oğlunu yorar.

230- Bâydıng kıızı köp gäpıradı,

Fäkırdıng kıızı vöz gäpıradı (KK92, KK154).

Zenginın kıızı çok konuşur,

Fakirin kıızı öz konuşur.

231- Bâydıng kıızı säkin boladı,

Fäkırdıng kıızı täläpçän boladı (KK92, KK134, KK166).

Zenginın kıızı yavaş olur,

Fakirin kıızı yetenekli (hızlı) olur.

232- Bâydıng mälı ğarıbdıng därdı (KK77, KK139).

Zenginın malı fakirin derdi(dir).

233- Bâydıng mälı ğarıbdıng tüşi boladı (KK77).

Zenginın malı, fakirin rüyası olur.

234- Bâydıng mäşhäräsi fäkırdıng äziyätı boladı (KK118).

Zenginın eğlencesi fakirin eziyeti (sıkıntı) olur.

235- Bâydıng üyi kengiş boladı,

Âşnâsı köp boladı (KK70, KK92, KK169).

Zenginin evi geniş olur,

Arkadaşı çok olur.

236- Bâydıng üyi kengiş, dârsägäni târ boladı (KK9, KK42, KK77).

Zenginin evi geniş, sofrası dar olur.

237- Bâygä bubul caraşadı,

Âtämğä aqıl caraşadı (KK77, KK116).

Zengine bülbül yaraşır,

Babama akıl yaraşır.

238- Bâygä köngül bERMä fäqır boläsän

Fäqırdı päst körmä coq boläsän (KK116).

Zengine gönül verme fakir olursun,

Fakiri düşük görme mahvolursun.

239- Bây kelmädän mālı kélädi,

Mullâ kelmädän gäbi kélädi (KK82, KK154).

Zengin gelmeden malı gelir,

Molla gelmeden sözü gelir.

240- Bây kıymätını bilmäydi,

Fäqır istädi tâpmäydi (KK59, KK61, KK73, KK89).

Zengin kıymetini bilmez,

Fakir ister bulamaz.

241- Bâylık duşmân, ilim âşnâ bolâdı (KK59, KK79, KK154).

Zenginlik düşman, ilim arkadaş olur.

242- Bâý mâlîdân umit kılâdı,

Fâkıır hüdâdân umit kılâdı (KK82, KK118).

Zengin malından ümit eder,

Fakir Allahtan ümit eder.

243- Bâý mâl yigâdı,

Ġarıb duvâ yigâdı. (KK58, KK59).

Zengin mal biriktirir,

Garip(Fakir) duâ biriktirir.

244- Bâymân deb mâġtânmä,

Fâkırmân deb gâygulämâ (KK74)!

Zenginim diye sevinme,

Fakirim diye üzülmə!

245- Bâydıng voguruçusu quturgân itgâ voġşâydı (KK63).

Zenginin hırsız kudurmuş it gibidir.

246- Bâý völâdı bârâdı qâbırgâ,

Fâkıır völâdı bârâdı qâbırgâ (KK30).

Zengin ölür varır mezara,

Fakir ölür varır mezara.

- 247- Bâzârgä bârdi sâriq bây,
Toplädi keldi carti ây (KK30).**

Pazara gitti sarı zengin.

Topladı(çaldı) geldi yarım ay.

- 248- Bâzârım bâzâr yêmäs, ulım bâzâr (KK118, KK119).**

Pazarım pazar değil, oğlum pazar.

- 249- Beql baş, câmân baş (KK1, KK28, KK67, KK162, KK174).**

Akılsız baş, kötü baş(tır).

- 250- Bes urmä bâygä,
Küti tēyādi laygä (KK77).**

Yeter vurma zengine,

Götü(kalça) değer çamura.

- 251- Beş barmâqđıng hämmäsiyäm barmâq (KK9, KK46, KK118).**

Beş parmağının hepsi de parmak.

- 252- Beş barmâqđıng hämmäsi bır yêmäs (KK9, KK46, KK118).**

Beş parmağının hepsi bir (aynı) değil.

- 253- Beti gözäl bolgändıng könglü gözäl boladı,**

Könglü gözäl bolgändıng gäbi şirin boladı (KK44, KK155).

Yüzü güzel olanın gönlü güzel olur,

Gönlü güzel olanın sözü tatlı olur.

254- Beti nârdân bolgânding nâniyâm nârdân bolâdı (KK19, KK155).

Yüzü ekşi olanın ekmeği de ekşi olur.

255- Betkâ äytgânding zâhâri coq (KK79, KK118, KK201).

Yüze söylenenin zehiri yok(tur).

256- Bevâfâgä yâhşılık kılmâ,

Becân tuprâqqa dâñ âtmâ (KK30, KK40).

Vefasız iyilik etme,

Çorak toprağa tohum ekme.

257- Bevâkt kêlgân mêmân darsâganı târ kıladı (KK77).

Vakitsiz gelen misafir sofrayı daraltır.

258- Bêrâsân alâlmâysân,

Alâsân bêrâlmâsân. (KK42, KK118).

Verirsin alamazsın,

Alırsın veremezsin.

259- Bêrgân qolnı âtâminâm vöpâdi (KK82, KK163).

Veren eli babam da öper.

260- Bêrgân qol titräydi,

Algän qol titräydı (KK14, KK46, KK170).

Veren el titrer,

Alan el titrer.

261- Bèrgiç boşän äytınmä,

Aytlıgıç boşän bèrmä (KK118).

Vereceksen boşa söylenme,

Söyleneceksen boşa verme.

262- Bır dərbâzä çappık bosä ming dərbâzä aççıq boladı (KK118).

Bir kapı kapalı olsa bin kapı açık olur.

263- Bıränding tāmīgä urmä kāmıř bilän,

Urädılär dərbâzänggä mışt bilän (KK118).

Birinin evine vurma kāmıř ile

Vururlar kapına yumruk ile.

264- Bır ätä kırk godäkkä qaräydı,

Kırk godäk bir ätägä qarämäydı (KK65, KK82).

Bir baba kırk çocuğa bakar,

Kırk çocuk bir babaya bakamaz.

265- Bır ät ming yèřsäktän yähşı (KK65, KK82, KK118).

Bir at bin eşekten iyi(dir).

266- Bır ävuzdän äytlgän ming ävuzqa këtädı (KK118).

Bir ağızdan söylenen(çıkan) bin ağıza gider(yayılır).

267- Bır âyding cärtısı qârângılık bosä

Bäskä cärtısı cäriq bolädı (KK9).

Bir ayın yarısı karanlık olsa,

Diğer yarısı aydınlık olur.

268- Bır bilig ming tıllä (KK77, KK118).

Bir bilgi bin altın(dır).

269- Bır cêrgä vot tüşädı,

Vözün cänip vözün vüçädı (KK65, KK163).

Bir yere ateş düşer.

Kendi yanıp kendi söner.

270- Bır çängäl tuzung bosun,

Pıtçä yähşılıkıng bosun (KK65, KK82, KK201).

Bir avuç tuzun olsun,

Bit kadar hayrın olsun.

271- Bır gäbni bilüb gäpırmâq yähşı,

Bır gäbni bilüb ürgätmâq köp yähşı (KK77, KK116).

Bir sözü bilip söylemek iyi,

Bir sözü bilip öğretmek çok (daha) iyi.

272- Bır gäp mingläb kisini qurtqärädı,

Bır gäp mingläb kisini völdırädı (KK17).

Bir söz binlerce kişiyi kurtarır,

Bir söz binlerce kişiyi öldürür.

273- Bir hâtın bir üyding bäräkätı,

Bır bälä bır millätting bäräkätı (KK65, KK117, KK118).

Bir kadın bir evin bereketi(dir),

Bir çocuk bir milletin bereketi(dir).

274- Bır iş kılāsān yüzläb kisi toyädı,

Yëkki iş kılāsān mingläb kisi toyädı (KK118).

Bir iş yaparsan yüzlerce kişi doyar,

İki iş yaparsan binlerce kişi doyar.

275- Bır iş kıl, tām kıl,

Bır gäpır, vöz gäpır (KK102, KK169).

Bir iş yap, tam yap,

Bir konuş, öz(tam) konuş.

276- Bır işni bilgince vözing bil (KK30)!

Bir işi bileceğine özünü bil!

277- Bır işni köngildän kıl,

Ƴoldıng uççı bilan Ƴılmä (KK14, KK172)!

Bir işi gönülden yap,

Elinin ucu ile yapma!

278- Bırlık bolgän tinçlik tãpädı (KK64, KK65).

Birlik olan dirlik bulur.

- 279- Birlık bomädän millät bomäs,
Millät bomädän vätän bomäs (KK155).**

Birlik olmadan millet olmaz,

Millet olmadan vatan olmaz.

- 280- Birlıktän küç bolädı,
Birlık bomäsä nımä bolädı? (KK9, KK116)?**

Birlikten güç olur,

Birlik olmazsa ne olur?

- 281- Bır kəcä ming kəcädän kıymätlı (KK88, KK118).**

Bir gece(kadir gecesi) bin geceden değerli(dir).

- 282- Bır kisi bır iş kılädı,
Köp kisi köp iş kılädı (KK82).**

Bir kişi bir iş yapar,

Çok kişi çok iş yapar.

- 283- Bır kisi köpri kılädı,
Ming kisi duvâ kılädı (KK82).**

Bir kişi köprü yapar,

Bin kişi duâ eder.

- 284- Bır ıol bilän yekki iş kılınmäydı (KK30, KK40).**

Bir el ile iki iş yapılmaz.

- 285- Bır körgän biliş boladı,
Yèkki körgän tanış boladı (KK40).**

Bir gören biliş olur,

İki gören tanış olur.

- 286- Bır kündä vökküz völmäydı,
Yèkki kündä yégäsi völmäydı (KK118).**

Bir güne öküz ölmez,

İki güne sahibi ölmez.

- 287- Bır māl alsäysän âtäsi völgändän al (KK42, KK118).**

Bir mal alacaksan babası ölenden al.

- 288- Bır nân boladı cân,
Cärti nân boladı rāhätqa cân (KK118).**

Bir ekmek olur can,

Yarım ekmek olur rahata can.

- 289- Bır yagaçtä cāşnām boladı, quruqnām boladı (KK59).**

Bir ağaçta yaş da olur, kuru da olur.

- 290- Bır yēşşāk on bālādän yāḥşı (KK37, KK163).**

Bir eşek on evlâttan iyi(dir).

291- Bız bårdık kèlin körgäni,

Kèlin kètipti tizäk tergäni (KK37, KK89).

Biz gittik gelin görmeye,

Gelin gitmiş tezek toplamaya.

292- Bilgän äytlädi,

Bilmägän tinglädi (KK89).

Bilen konuşur,

Bilmeyen dinler.

293- Bilgändi ürgätmägän mullädän vocâqtägi votın yähşı (KK77).

Bildiğini öğretmeyen hocadan, ocaktaki odun iyi(dir).

294- Bilik aklı toyadı,

Mühäbbät cüreği toyadı (KK2, KK75).

Bilgi aklı doyurur,

Sevgi yüreği doyurur.

295- Bıt ittä, cüräk cigittä bolädi (KK75, KK201).

Bit itte, yürek(cesaret) yigitte olur.

296- Bolämänding bäläsı on besidä baş bolädi,

Bolmimänding bäläsı kırk besidä cāş bolädi (KK2, KK80).

Olacağın çocuğu on beşinde baş olur,

Olmayacağın çocuğu kırk beşinde yaş(çocuk) olur.

297- Bolämän ulâk kiçikkän ma'lum bolädi (KK75).

Olacak oğlak küçükken belli olur.

298- Borı nêçä vâhsı bosäyäm bäläsingdı ciymäydı (KK30, KK40).

Kurt ne kadar vahşi olsa da yavrusunu yemez.

299- Borı suru birlä cäşäydı,

Cigit hălķı birlä cäşäydı (KK75).

Kurt sürüsü ile yaşar,

Yigit halkı ile yaşar.

300- Boş bücü tikkä turmäydı (KK33, KK41, KK80).

Boş çuval dik durmaz.

301- Boş qazân tēz kārämäydı (KK33, KK41).

Boş kazan hızlı kararmaz.

302- Boş tábâķ coķ tábâķ (KK79).

Boş tabak yok tabak(tır).

303- Boş tábâķ darsägängä cāräsmäydı,

Boş gäpırmâķ cigitķa cāräsmäydı (KK79, KK118).

Boş tabak sofraya yakışmaz,

Boş konuşmak yigide yakışmaz.

304- Boyimdäy boy täptım,

Könglümdäy köngül täpmädım (KK35, KK118).

*Boyum gibi boy buldum,
Gönlüm gibi gönül bulamadım.*

- 305- Bu dünyâda bârigâ vüt,
Başkâ dünyâda törgâ vüt (KK80, KK117).**

*Bu dünyada geriye geç,
Öbür dünyada başa geç.*

- 306- Bu dünyâ ğâmĥânâdır,
Ĝâm cigân devânâdır (KK80, KK170).**

*Bu dünya gamhanedir,
Gam yiyen divanedir.*

- 307- Bugdây nâmî hâr cêrdâ,
Tegirmâni bır cêrdâ (KK14, KK118).**

*Buğday ekmeği her yerde(dir),
Değirmeni bir yerde(dir).*

- 308- Bu kûndî tâyyâr ılgân yêrtâ küniyâm tâyyâr ıılâdı (KK30).**

Bugünü hazırlayan ertesi günü de hazırlar.

- 309- Buluttân çıkgân kûndân ıork,
Yêrindân çıkgân ĥâtindân ıork (KK70, KK92).**

*Buluttan çıkan güneşten kork,
Kocadan çıkan (boşanmış) kadından kork.*

310- Bumägängä qarisma, täyâq alıp kızlaşmä (KK77)!

Kötüye bulaşma, sopa alıp zıtlaşma!

311- Buyu bär tüyâçä,

Aqlı bär pıtçä (KK9, KK118, KK184).

Boyu var deve kadar,

Aklı var bit kadar.

312- Buyu bır qäris, gäbi kırq qäris (KK88).

Boyu bir karış, sözü kırk karış.

313- Büdänägä cäm bërgän ukäsigä kün bërädı (KK103).

Bıldırcına yem veren kardeşine gün verir.

C

314- Cărtini bərmə,

Həmməsini bızma (KK83, KK118).

Yarisını verme,

Hepsini bozma.

315- Cavun cavməşə vot bomäydı,

Vot bomäşə mäl bomäydı (KK116, KK163).

Yağmur yağmazsa ot bitmez,

Ot bitmezse mal olmaz.

316- Cavundıng kättisidän qorq,

Hätındıng şımdän qorq (KK119).

Yağmurun şiddetlisinden kork,

Kadının suskunundan kork.

317- Cavzä kərsä arpa, buğdây hās bolädı,

Çilä kərsä kızıl tüyälär hos bolädı (KK116).

Cavza (sıcak bir ay) girse arpa, buğday iyi olur,

Çile (sert kış ayı) girse kızıl develer mutlu olur.

318- Cängä aşnâ bır nukrä kılädı,

Könä aşnâ ming tıllä kılädı (KK71).

Yeni dost bir gümüş eder,

Eski dost bin altın eder.

- 319- Cängädän könä bomäydı,
Könädän cängä boladı (KK40, KK82).**

Yeniden eski olmaz,

Eskiden yeni olur.

- 320- Câhil bilä köp cancal kılmä,
Tentäk bilä köp äytmä (KK77)!**

Cahil ile çok tartışma,

Deli ile çok konuşma!

- 321- Câhildä akıl coq, gäp köp,
Särkäşdä iş coq, uhlämâq köp (KK77).**

Cahilde akıl yok, söz çok,

Tembelde iş yok, uyumak çok.

- 322- Câhilgä gäp äytkänçä kör ignädän cıptı vötkäzädı (KK43, KK79).**

Cahile söz anlatana kadar kör igneden ipi geçirir.

- 323- Câmân âdâm bilân dust bolgängäçä, tizäk ciglä (KK92, KK155).**

Kötü insan ile dost oluncaya kadar tezek ciyne.

- 324- Câmân ât yägäsini ciritädi,
Yähşı kiçik yägäsini äsräydi (KK29).**

Kötü at sahibini yürütür,

İyi köpek sahibini korur.

325- Cãmân bälä üyding qismäti (KK37).

Kötü evlât evin kaderi(dir).

326- Cãn bër, mäl bër,

Zinhâr vätäningdı bërmä (KK37)!

Can ver, mal ver,

Asla vatanını verme!

327- Cãmân bilän cätmä,

Yértän äytıp turmä (KK118)!

Kötü ile yatma,

Yarın söylenip durma!

328- Cãmân bilan iş qılmä,

Songrä puşäymän bolmä (KK44)!

Kötü ile iş yapma,

Sonra pişman olma!

329- Cãmân cãmandı betidän bilädi,

Tentäk tentäktı közüdän bilädi (KK17).

Kötü kötüyü yüzünden tanır,

Deli deliyi gözünden tanır.

330- Cãmândän cärtıläy âvuz qalädı (KK130, KK136).

Kötüden yarım ağız kalır.

- 331- Cãmânding ƙoltigiding âstidä cãtmä,
Yähşiding âyâƙding âstidä cãt (KK118).**

Kötünün koltuğunun altında yatma,

İyinin ayağının altında yat.

- 332- Cãmângä coldaş bolmä,
Nâmärtƙa muhtâç bolmä! (KK43, KK46)!**

Kötüye yoldaş olma,

Namerde muhtaç olma!

- 333- Cãmângä külünmäydi,
Völgängä ciglänmäydi (KK14).**

Kötüye gülünmez,

Ölene ağlanmaz.

- 334- Cãmân gäpirmä, duvâ al (KK9, KK14, KK30, KK40, KK82).**

Kötü konuşma, duâ al.

- 335- Cãmângä sâlâm bêrdım,
Ƙırƙ tâmgä pıl bêrdım (KK43).**

Kötüye selâm verdim,

Kırk eve(kapıya) para verdim.

- 336- Cãmângä yähşılık cigitlik,
Yähşigä Cãmânlık nânkorlük (KK115).**

Kötüye iyilik yigitlik(tir),

İyiye kötülük nankörlük(tür).

337- Cãmângä yähşılık ürgätilädi, cãmânlık ürgätilmäydi (KK103).

Kötüye iyilik öğretilir, kötülük öğretilmez.

338- Cãmân hâtin kör bolädi, süyäkı âq bolädi (KK83, KK163, KK118).

Kötü kadın kör olur, kemiği ak olur.

339- Cãmân hâtındıng közi cılân közidäy (KK83, KK118).

Kötü kadın gözü yılan gözü gibi(dir).

340- Cãmân hâtın vötkır pıçaktäy (KK83, KK118).

Kötü kadın keskin bıçak gibi(dir).

341- Cãmân kün yähşı bolädi,

Cãmân âdâm yähşı bomäydi (KK42, KK200).

Kötü gün iyi olur,

Kötü adam iyi olmaz.

342- Cãmânlık kılğän cãmânlık körädi,

Yähşılık kılğän yähşılık körädi (KK73).

Kötülük yapan kötülük bulur,

İyilik yapan iyilik bulur.

343- Cãmânlık yähşı âdâmdı tábädi (KK1, KK73).

Kötülük iyi adamı bulur.

344- Cãmân mullâdân iblisnâm kâçadı (KK116).

Kötü(yalancı) molladan şeytan da kaçır.

345- Cãmân mullâding coldâşı iblis,

Yâhşı mullâding coldâşı ħudâ (KK166).

Kötü molların yoldaşı şeytan(dır),

İyi molların yoldaşı Allah(tır).

346- Câş bol, baş bol! (KK77, KK130)!

Genç ol, baş ol!

347- Câtgân âdâm, boş cingändân yâhşı (KK19, KK88).

Yatan kişi, boş gezenden iyi(dir).

348- Câtgân ħâtın musibât kêtirâdı,

Câtgân çâl bäräkâ kêtirâdı (KK87).

Yatan kadın musibet getirir,

Yatan ihtiyar bereket getirir.

349- Câtıp kâğınçâ votır kâl (KK87).

Yatıp kalacağına otur kal.

350- Câtım birtä nân cidım,

Bêşik târbättım mingtä nân cidım (KK9, KK43, KK118).

Yattım bir tane ekmek yedim,

Beşik salladım bin tane ekmek yedim.

351- Cètti nâzli kıımız bâr,

Yetmiş kâp tuzımız bâr (KK76, KK117, KK119).

Yedi nazlı kıımız var,

Yetmiş kap tuzumuz var.

352- Cètti sandık âçıldı,

Bır kâzân gul sâpıldı (KK76).

Yedi sandık açıldı,

Bir kazan gül saçıldı.

353- Cılânding vözi zâhâridä,

İnsânding vözi tilidä (KK42).

Yılanın özü zehrinde(dir),

İnsanın özü dilinde(dir).

354- Cılânding zâhâri insânding câ mân gâbidân mulâyım (KK42).

Yılanın zehri insanın kötü sözünden yumuşak(tır).

355- Cılân dümündı coğâtsâyâm vözingdi coğâtmâydı (KK42).

Yılan kuyruğunu kaybetse de özünü kaybetmez.

356- Cırâkdäki kişnädı,

Cäkındäki tişlädı (KK116).

Uzaktaki kişner,

Yakındaki dişler.

357- Cırâqdäki yenämdän äsmändäki äy cäqın (KK76).

Uzaktaki annemden gökteki ay yakın.

358- Cırâqđıng bugdâıydän cäqındıng sâmanı yähşı (KK33, KK76).

Uzağın buğdayından yakının samanı iyi(dir).

359- Cırâqqa kêtmiş cäqındıng kıymätı bilmäydı (KK47, KK164).

Uzağa gitmeyen yakının kıymetini bilmez.

360- Cırâqqa kız kèlin kêtädi,

Yenäşindıng cüräğı cız qılädı (KK33, KK76).

Uzağa kız gelin gider,

Annesinin yüreğı cız eder.

361- Cigip toymägän caläp toyädı (KK116).

Yiyerek doymayan yalayarak doyar.

362- Cigit bol,

Umid bol (KK170)!

Yigit ol,

Ümit ol!

363- Cigit işkä caräydı,

Qarrig aşqa caräydı (KK45, KK76).

Yigit işe yarar,

Yaşlı aş a yarar.

- 364- Cigitkâ iş këräk,**
Çarrigâ âş këräk (KK45, KK103).
Yigide iş gerek,
Yaşlıya aş gerek.
- 365- Cigitkâ völüm çok,**
Vözbekkâ zulüm çok (KK76).
Yigide ölüm yok,
Özbek'e zulüm(esaret) yok.
- 366- Cigit kuvvâsı bilân yaşaydı,**
Çâl aklı bilân yaşaydı (KK29).
Yigit gücü ile yaşar,
Yaşlı aklı (fikirleri) ile yaşar.
- 367- Cigitlär ölmäs (KK14, KK43, KK79, KK82, KK184)!**
Yigitler ölmez!
- 368- Cigitlık cüräktä pisädı (KK35, KK30, KK40, KK118, KK201).**
Yigitlik yürekte pişer.
- 369- Cigitlıktä bolgän çarrıgıltä bomäs (KK43, KK77).**
Gençlikte olan yaşlılıkta olmaz.
- 370- Cigitlıktä işlägän çarrıgıltä ciydı (KK35, KK77).**
Yigitlikte çalışan yaşlandığında yer.

371- Cigithktä kıyıntlık tãrtmãgãn řarrıgłıktã tãrtãdı (KK77).

Gençlikte zorluk çekmeyen yaşıllıkta zorlanır.

372- Cigithkđıng songi řarrıgłık,

Řarrıgłıkđıng songi řabır (KK118)

Gençliğin sonu ihtiyarlık(tır),

İhtiyarlığın sonu kabir(dir).

373- Cigithlık kalta, řarrıgłık uzun (KK2, KK92).

Gençlik kısa (sürer), yaşıllık uzun (sürer).

374- Cigittıng ávzu egri hãm bosã rãst gãpirãdı (KK89, KK164).

Yiğidin ağzı eğri de olsa doğru konuşur.

375- Cigittıng bolgãn cãrdã hãłķ bolãdı,

Vözbekding bolgãn cãrdã curt bolãdı (KK17, KK19, KK134).

Yiğidin olduğu yerde halk olur,

Özbeğin olduğu yerde yurt olur.

376- Cigittıng dãvãsi millãtin dãvãsi (KK116).

Yiğidin davası milletin davası(dır).

377- Cigittıng kuvvãsi köp,

Řarrıgłıng istãgi köp (KK29, KK80, KK205).

Yiğidin(genç) gücü çok,

Yaşlının isteği çok.

378- Cigitting dāvāsi bolādı (KK28, KK29, KK80).

Yigidin davası olur.

379- Cigitting mālī şirin,

Ḳarrigding cāni şirin (KK2, KK28, KK170).

Gencin malı şirin (değerli),

Yaşlının canı şirin (değerli).

380- Cigit yēnāsi cigit bolādı,

Cigit ātāsi cigit bolādı (KK16, KK28, KK141, KK169).

Yigit anası yigit olur,

Yigit babası yigit olur.

381- Ciglāmāgān közdān cirāḳ bol,

Külmāgān betdān cirāḳ bol (KK16, KK72, KK97, KK189).

Ağlamayan gözden uzak ol,

Gülmeyen yüzden uzak ol.

382- Cipim çirik äytmä,

Könglim cirāḳ äyt (KK30, KK40).

İpim çürük deme,

Gönlüm uzak de.

383- Cirāḳdā bolmāḳ kıyınt,

Cāḳındā bolmāḳ āsānt (KK16).

Uzakta olmak zor (dur),

Yakında olmak kolay(dir).

384- Cirâqnâm bosä col yâhşı,

Câmânâm bosä kız yâhşı (KK29, KK103).

Uzak da olsa yol güzel(dir),

Kötü de olsa kız güzel(dir).

385- Cîrgän denggiz, votîrgän giläm (KK29).

Yürüyen deniz, oturan halı...

386- Cokluk tâvläri ciqitadı (KK40, KK118).

Yokluk(yoksulluk) dağları devirir.

387- Col cîrgäding colu bitmäydı (KK118).

Yol yürüyenin yolu bitmez.

388- Coldä bır it völüp câtıptı,

İççindä bäläsı völük câtıptı (KK12, KK54, KK84, KK101).

Yolda bir it ölüp yatıyor,

İçinde yavrusu ölü yatıyor.

389- Coldaşing it bosun, märe bosun (KK85, KK170)

Yoldaşın it olsun, mert olsun.

390- Coldaşing kargä bolsä cigäning tâş bolädi (KK85, KK91, KK165).

Yoldaşın karga olursa yediğin taş olur.

391- Coldı coldä biläsän,

İnsandı iştä biläsän (KK136, KK200).

Yolu yolda bilirsın,

İnsanı işte bilirsın.

392- Coldı qovlāsän Mekkegä cētāsän,

Gäpdı qovlāsän musibätgä cētāsän (KK188).

Yolu kovalarsan(izlersen) Mekke 'ye gidersin,

Sözü kovalarsan(izlersen) belaya gidersin.

393- Colundı coğätgän yêşşäkdı kırt ciydı (KK116).

Yolunu kaybeden eşegi kırt yer(parçalar).

394- Colundı coğätgän qoyın kırtgä cem bolädı. (KK9, KK79).

Yolunu kaybeden koyun kurda yem olur.

395- Cöcanding şansi bosä tåvuqđıng sutu bolädı (KK118, KK201).

Cıvcivın şansı olsa tavuğun sütü olur.

396- Cömärtlıktı bağıldän ürgän,

Hayåtı völümdän ürgän (KK119, KK20).

Cömertliğı cimriden öğren,

Hayatı(yaşamı) ölümden öğren.

397- Cumadän ümidin bårsä päysänbädän tärät al (KK116, KK139).

Cumadan ümidin varsa perşembeden abdest al.

398- Cuma küni müsülmânding küni (KK116).

Cuma günü Müslümanın günü(dür).

399- Cunding kâmi yâhşı,

Kâl kızdıng nâzı yâhşı. (KK20, KK118).

Yünün azı iyi,

Kel kızın nazı iyi.

400- Curdunggä baş bolmägän duşmängä mürdâr boladı (KK164).

Yurduna baş olmayan düşmana leş olur.

401- Cüki bolgänding colu uzun boladı,

Bâşidä kaygu bolgänding ârkâsi tərli boladı (KK40, KK82).

Yükü olanın yolu uzun olur,

Başında kaygı(düşünce) olanın arkası(sırt) terli olur.

402- Ciriyäkändä bır közing ârkängdä bosun,

Gäpiriyäkändä bır qulâging gäbingdä bosun (KK58, KK80).

Yürürken de bir gözün arkada olsun,

Konuşurken de bir kulağın sözünde olsun.

Ç

403- Çağal bäläsıdän böri bomäydı (KK70, KK91, KK100).

Çakal yavrusundan kurt olmaz.

404- Çakırgän cèrgä tãmdän tüş,

Çakırmägän cèrdän kâç (KK51, KK100)!

Çağıran yere damdan düş,

Çağırmayan yerden kaç!

405- Çakırgän cèrgä yèrinmä,

Çakırmägän cèrgä körinmä (KK30, KK40)!

Çağıran yere erinme,

Çağırmayan yere görünme!

406- Çärtı mullâ kâfir bolädı (KK69, KK88, KK100).

Yarım molla(hoca) kâfir olur.

407- Çärtı nân ıarındı toyurädı,

Tãm nân küzdi toyurädı (KK64).

Yarım ekmek karnı doyurur,

Tam ekmek gözü doyurur.

408- Çäriķ täyänigä kör (KK28, KK116).

Lamba(ışık) dibine kör.

- 409- Çâl bilân kempirding âräsigä kèrgän tizäk ciydı,
Yèkki akayınding âräsigä kèrgän vuł ciydı (KK64, KK77).

Dede ile nenenin arasına giren tezek yer,

İki kardeşin arasına giren ok(kurşun) yer.

- 410- Çâpgän ât yähşı ât,
Çâpmägän ât völük ât (KK88, KK134).

Koşan at iyi at,

Koşmayan at ölü at.

- 411- Çây qârındı toldırädi, qârındı toyurmäydı (KK59).

Çay karnı doldurur, karnı doyurmaz.

- 412- Çeçädä qaldın,
Köçädä qaldın (KK28, KK164).

Yengede kaldın,

Sokakta kaldın.

- 413- Çeçäk bomägän darahtä mevä bomäydı (KK92, KK117).

Çiçek açmadan dalda meyve yürümez.

- 414- Çeçäk suvsız, âdäm gäpsiz bomäs (KK92, KK119, KK171).

Çiçek susuz, adam(insan) sözsüz olmaz.

- 415- Çeçäk suv istädi,
Qarrig aş istädi (KK120, KK31, KK175, KK194).

Çiçek su ister,

Yaşlı aş ister.

416- Çeçäk yok yağaçtä bahâr bomäs (KK28, KK120, KK195, KK202).

Çiçeksiz ağaçta bahar olmaz.

417- Çımçiktän qorqqan urug ekälmäydı,

Mullädän qorqqan ilim ürgänälmäydı (KK58, KK136).

Serçeden korkan tohum ekemez,

Molladan korkan ilim öğrenemez.

418- Çımçık köp cäsäyäm çımçık,

Äz cäsäyäm çımçık (KK116).

Serçe çok yese de serçe,

Az yese de serçe(dir).

419- Çışqāndıng völümü kēlsä pisek bilän oynäsädı (KK103).

Sıçanın(fare) ölümü gelirse kedi ile oynadır.

420- Çışqān inigä siymäydi,

Kütigä galbır bağläydi (KK103).

Sıçan(fare) inine(evine) işemez,

Götüne halbur bağlar.

421- Çirtik teşikkä külädı (KK103).

Yırtık deliğe güler.

422- Çoqluktu körmäğän bärlikti bilmäydı (KK16, KK103).

Yokluğu görmeyen varlığı bilmez.

423- Çolakting äyâğı cëtmäsä täyâğı cëtädı (KK16, KK103).

Çolagın ayagı yetişmezse sopası yetişir.

424- Çopânding közüyäm kulağıäm qoyindä (KK77).

Çobanın gözü de kulağı da koyunda(dır).

425- Çopânsiz qoyindi qurt ciydı (KK17, KK77).

Çobansız koyunu kurt yer.

426- Çuvaldiz bolup qâp tikkä,

Tüyä bolup kânardä tur (KK33, KK103).

Çuvaldız olup çuval dik,

Deve olup kenarda dur.

427- Çüft qarämä, hâq qarä (KK16, KK33)!

Çift bekleme, hak(hayırlısı) bekle.

D

428- Darbâzâdâğı it, âğuldâğı it, hämmâsi bizning it (KK12, KK73).

Kapıdaki it, ahırdaki it, hepsi bizim it.

429- Dâşkârıdâ bolgân dâşkârıdâ qalâdi,

İçkârıdâ bolgân içkârıdâ qalâdi. (KK89, KK99, KK174, KK185).

Dışarda olan dışarda kalır,

İçerde olan içerde kalır.

430- Dâşkârıdâ cırgâni çupândân sur,

İçkârıdâ voturgâni bây kızdân sur (KK90, KK94).

Dışarıda yürüyeni çobandan sor,

Evde oturanı zengin kızıdan sor.

431- Dâşkârıdâ körgülük,

İçkârıdâ tüygülük (KK41, KK79, KK178).

Dışarda görmelik,

İçerde (evde) dövmelek.

432- Davâ açsân bây qazânadı,

Tüyün açsân hâtın qazânadı (KK99, KK127, KK144).

Dava açarsan zengin kazanır,

Bohça açarsan kadın kazanır.

- 433- Därd bölüşüläydı, curt bölüşülmäydı,
 Åş bölüşüläydı, ât bölüşülmäydı (KK174, KK190).

Dert bölüşülür, yurt bölüşülmez.

Aş bölüşülür, at bölüşülmez.

- 434- Därtkä därmân bår,
 Ecälgä äcäl coḡ (KK21).

Derde derman(şifa) var,

Ecele(ölüm) ecel yok!

- 435- Därtmand baş köp,
 Därtsız baş coḡ (KK21, KK76, KK178, KK189, KK204).

Dertli baş coḡ,

Dertsız baş yok.

- 436- Därttı bërgänäm ħudå,
 Därmândı bërgänäm ħudå (KK118).

Derdi veren de Allah,

Dermanı veren de Allah.

- 437- Därtsız baş völük baş (KK76).

Dertsız baş, ölü baş(tır).

- 438- Därt tıllä bosä hēc kim almäydı (KK42).

Dert altın olsa hiç kimse almaz.

439- Därt üygä kergändä şirinlık bitädı (KK76).

Dert eve girince şirinlik biter.

440- Denggizdän curt bomäs (KK35)!

Denizden yurt olmaz!

441- Denggiz taşädı taş qälädı,

Dunyâ vütäd gäp qälädı (KK93).

Deniz taşar taş kalır,

Dünya geçer söz kalır.

442- Dışkärisığä äldänmä, içkärisığä işänmä (KK93).

Dışına aldanma, içine güvenme.

443- Dışkärisığä qarä, iççini kör (KK76).

Dışına bak, içini gör.

444- Dunyâ aynalädı ây bilä,

Âdäm yäşäydı duvâ bilä (KK20, KK76).

Değirmen döner ay ile,

İnsan yaşar duâ ile.

445- Dışding kısmätindi âvuz bilmäs,

U häm qardän kêlgäni bilmäs (KK178, KK180, KK197).

Dışın kısmetini ağız bilmez,

O da nerden geldiğini bilmez.

446- Donggız donggızını cêmäydi (KK17, KK110, KK148, KK196)!

Domuz domuzu yemez!

447- Donggız göşünggä pıçâk urulmäydı (KK59, KK190, KK196).

Domuz etine bıçak vurulmaz.

448- Dört kişi bırgä bosä täbäläringdäginı tüşürädılär,

Älti kişi bırgä bomäsä ävuzläringdäginı bérädılär (KK176).

4 kişi beraber(birlik) olsa tepedekileri indirirler,

6 kişi beraber(birlik) olmasa ağızlarındakini verirler.

449- Dust ciğlätıp gäpıräydı,

Duşmân küldürüp gäpıräydı (KK120, KK176, KK188).

Dost ağılataarak konuşur,

Düşman güldürerek konuşur.

450- Dustung bosun cāmān kündä bosun (KK7, KK47, KK78, KK181).

Dostun olsun kötü günde olsun.

451- Dustung mingtä bosäyäm äz,

Duşmäning birtä bosäyäm köp (KK182, KK197).

Dostun bin tane olsa bile az,

Düşmanın bir tane olsa bile çok.

452- Duval cığılsä içrä cığılsın (KK18, KK189, KK205).

Duvar yıkılırsa içeri yıkılsın.

453- Duvalsız üy voguruçunu hus kıladı (KK182).

Duvarsız ev hırsızı hoş eder(sevindirir)

454- Duşmängä çıkarılmägän kılıcdän täl tayak yähşı (KK77, KK116).

Düşmana çekilmeyen kılıçtan tal(çok ince dal) değnek iyi.

455- Duşmân curt bızadı,

Cigit curt kıladı (KK17).

Düşman yurt bozar,

Yigit yurt kurar.

456- Düşmäninggä dust bolgän halkınggä şäytân boladı (KK17, KK77).

Düşmanına dost olan halkına şeytan olur.

457- Duşmändıng cämänlğı bäl,

Dusttung cämänlğı zähär (KK17, KK77).

Düşmanın kötülüğü bal(dır),

Dostunun kötülüğü zehir(dir).

458- Duşmäningdı cıräk tut,

Åşandı cäkın tut (KK77).

Düşmanını uzak tut,

Dostunu yakın tut.

459- Duşmängä işanmä, vaqıt bERMä (KK61, KK127, KK201)!

Düşmana inanma, zaman(fırsat) verme!

460- Duşmängä pas bolgän baş tikkä bomäydı (KK84).

Düşmana eğilen baş doğrulmaz.

461- Duşmän völsä ılganı yaddän çıkmäydı (KK77, KK116, KK201).

Düşman ölse yaptığı unutulmaz.

E

462- Ecäl bāklānmāydı,

Mēmān kılınmāydı (KK40, KK82).

Ecel beklenmez,

Misafir edilmez.

463- Ecäl cāş, karrig bilmāydi (KK30, KK40, KK118)!

Ecel genç, yaşlı tanımaz!

464- Ecāldān kâçilmāydı (KK30, KK40, KK118)!

Ecelden kaçılmaz!

465- Edāphgā ādāp ürgätilmāydı,

Cāhilgā gāp āytılmāydı (KK14, KK20, KK40).

Edepliye edep öğretilmez,

Cahile laf anlatılmaz.

466- Egasiz ātka minilmāydı (KK77, KK116)!

Eyersiz ata binilmez!

467- Elifdāy toğri bosān hēc bır musibāt cōk sāngä,

Lāmelifdāy keç bosān hār musibāt bār sāngä (KK42).

Elif gibi doğru olursan hiçbir bela yok sana,

Lamelif gibi yamuk olursan her bela var sana.

468- Emmäsida bär,

Hämmäsida bär (KK43, KK120).

Halasında var,

Hepsinde var.

469- Erkäk ailesi bilä, yağaç meväsi bilä (KK43, KK117).

Erkek ailesiyle, ağaç meyvasıyla(güzel).

470- Erkäk âtäsinding âynasi boladı,

Ƙız yënäsinding âynasi boladı (KK121).

Erkek babasının aynasıdır,

Kız annesinin aynasıdır.

471- Erkäk âtäsındı ulugläydı (KK29).

Erkek babasını yüceltir.

472- Erkäk bır äytadı,

Ƙâtın ming äytadı. (KK121).

Erkek bir söyler,

Kadın bin söyler.

473- Erkäk ƙétiradı birtä,

Ƙâtın ƙıladı mingtä (KK83, KK104, KK121).

Erkek getirir bir tane,

Kadın yapar bin tane.

474- Erkäk körädı,

Ĥâtın unutmäs (KK83, KK104, KK121).

Erkek görür,

Kadın unutmaz.

475- Erkäkting ziynätñi ĥâtın,

Üyding ziynätñi bäççä (KK44, KK97).

Erkegin süsü kadın(dır),

Evin süsü çocuk(tur).

476- Esil barçading könäsi coĥ,

Åtåding yënäding misli coĥ (KK121).

Hakiki parçanın eskisi yok,

Annenin babanın benzeri yok.

477- Evväl bäççä, åvur bäççä (KK27, KK121).

Evväl(ilk) çocuk, ağır çocuk(tur).

F

478- Fäkir bäläs bilän mağtänädi,

Bây mألni bilän mağtänädi (KK11, KK19, KK70).

Fakir çocuğu ile övünür,

Zengin malı ile övünür.

479- Fäkir cıldä bır,

Bây här kün (KK77)...

Fakir yılda bır,

Zengin her gün...

480- Fäkırdıng aştı çok,

Bâyding yähşı körganı köp (KK80, KK122).

Fakirin aşı yok,

Zenginin seveni çok.

481- Fäkırdıng attı bosä cidırgıç cemi bomäs (KK52, KK77, KK184).

Fakirin atı olsa yedirecek yemi olmaz.

482- Fäkırdıng attı bosä egärni bomäs (KK21, KK116).

Fakirin atı olsa eyeri olmaz.

483- Fäkırdıng ayakı bâyding atıdän yähşı (KK77).

Fakirin ayağı zenginin atından iyi(dir).

484- Fäkir fäqırı bilädi,

Bây bâyı bilädi (KK105, KK123).

Fakir fakiri bilir,

Zengin zengini bilir.

485- Fäkırdıng külgän beti bâydıng darsägänidän yähşı bolädi (KK9).

Fakirin gülen yüzü zenginin sofrasından iyidir.

486- Fäkırdıng nâmâz qurbân bolädi (KK14, KK46).

Fakirin bayramı kurbandır.

487- Fäkırdıng vökküzü bosä açlıktän carılıp völädi (KK99, KK104, KK182).

Fakirin öküzü olsa açlıktan çatlar ölür.

G

488- Gaaklämägän tåguk tugmäydı. (KK60, KK82, KK201).

Ötmeyen tavuk doğurmaz.

489- Gam cigınçe taş ciy (KK60, KK118)!

Gam yiyeceğine taş ye!

490- Gäbingding tinlänmägän cêrdä voturmä (KK42).

Sözünün dinlenmediği yerde oturma.

491- Gäp äytmək tıllä,

Gäp tinglämək älmäs (KK116, KK200).

Söz söylemek altın(dır),

Söz dinlemek elmas(tır).

492- Gäp gäbdi açadı (KK30, KK40).

Söz sözü açar.

493- Gäbding äzi, kör kızdıng nâzı yähşı (KK30, KK82, KK201).

Sözün azı, kör kızın nazı iyi(dir).

494- Gäpırsän gäp bolädı,

Gäpırmäsän dârd bolädı (KK139).

Konuşursan söz olur,

Konuşmazsan dert olur.

- 495- Gəpırsä yähşı gäp,
Gəpırmäsän kättıx gäp (KK130).**

Konuşursa iyi söz(dür),

Konuşmazsa yüregine katı söz(dür).

- 496- Gəp sâbindäy boladı,
Tilingdän qayıp kêtadı (KK130).**

Söz sabun gibidir,

Dilinden kayıp gider.

- 497- Gəptän gäp çıkmäydı (KK130)!**

Sözden söz çıkmaz!

- 498- Gəpting köbu başındı âvrutadı,
Âştıng köbu qarnındı âvrutadı (KK136, KK182).**

Sözün çoğu başını ağrıtır,

Aşın çoğu karnını ağrıtır.

- 499- Gıybät cüräkkä zärär qıladı (KK104).**

Gıybet yüreğe zarar verir.

- 500- Göş cigän quvvä tãpădı,
Nâmâz qılğän işanç tãpădı (KK23, KK39).**

Et yiyen kuvvet bulur,

Namaz kılan iman bulur.

501- Göş tuğrâgânding singäki köp bolädı (KK118).

Et doğrayanın(kasap) sineği çok olur.

502- Garıb ğarıbtı tábädı,

Bây bâyni tábädı (KK200, KK202).

Fakir fakiri bulur,

Zengin zengini bulur.

503- Garıbgä urmä, urdurmä (KK39, KK123)!

Fakire vurma, vurdurma!

504- Garıbtıng bächçası iş äytilädı,

Bâyding bächçası âş äytilädı (KK106, KK118).

Fakirin çocuğu iş der,

Zenginin çocuğu âş der.

505- Garıbtıng kiyimi tağara cirüydı (KK17, KK68, KK124).

Garibin elbisesi leğene yürür.

506- Garıbtıng közü bâyding yeşigidä bolädı (KK125, KK173).

Garibin(fakir) gözü zenginin eşigindedir.

507- Garıbtıng nä dardı tukädı nä çirtiki tukädı. (KK82, KK125).

Fakirin ne derdi biter ne yırtığı(yama) biter.

508- Garıbtıng nânı şirin bolädi. (KK49, KK126, KK151).

Garibin ekmeği lezzetli olur.

509- Garıb tüyäding üstüdä it tünädi (KK21, KK33, KK95).

Garip devenin üstünde it tüner(yatar).

510- Garıbtıng dardı tukämäydi,

Bâyding mâli tukämäydi (KK52, KK127, KK135, KK203).

Fakirin derdi bitmez,

Zenginin malı bitmez.

H

511- Haq bolgän cêrdä huquq boladı (KK128, KK201).

Hak olan yerde hukuk(adalet) olur.

512- Haq gäpting bädäli bomäydı (KK21, KK27, KK205).

Hakiki söziün bedeli(ücreti) olmaz.

513- Haqıkiy ädäm aştı kaynätıp içadı (KK12, KK101, KK131, KK193).

Akıllı adam aş kaynatarak içer.

514- Haqıkiy gäp här ävuzdän çıkmäydı (KK21, KK128, KK152, KK176).

Hakiki söz her ağızdan çıkmaz.

515- Häläl aş şirin boladı,

Härâm aş cävgän boladı (KK129, KK145, KK161).

Helal aş şirin olur,

Haram aş yavan olur.

516- Häläl küldürädi,

Härâm cilätädi (KK44, KK130, KK139, KK184, KK200).

Helal güldürür,

Haram ağlatır.

517- Hallätmägän cäş yähşi qabırgä qärrigding başı (KK105, KK131).

Yalan söylemeyen genç iyi kabre yaşlının başı.

518- Hämsâyäm bilän üyimiz ayni, bahtımız ayri (KK44, KK86, KK130).

Komşumla evim ayni, bahtımız ayri.

519- Hämsâyäğä duval tårtılmäydı (KK86, KK105, K127, KK165).

Komşuya duvar çekilmez.

520- Hämsâyä hämsâyäğä muhtâç bolädi,

Hämmäsi hudâding şäffâtigä muhtâç bolädi (KK86, KK130, KK191).

Komşu komşuya muhtaçtır,

Hepsi Allah'ın şefaatine muhtaçtır.

521- Hämsâyänding cämânı bomäydı (KK93, KK132, KK147, KK192).

Komşunun kötüsü olmaz.

522- Hämsâyänding cämânı täyding göşüdän ümit qılädi (KK89, KK130).

Komşunun kötüsü tayın etinden ümit eder.

523- Hämsâyänggä hurmät qıl,

Hämsâyängnäm sängä hurmät qılsın (KK93, KK134, KK162, KK189).

Komşuna hürmet et,

Komşun da sana hürmet etsin.

524- Hämsâyäng këlädi,

Yähşılık këlädı (KK85, KK106, KK123, KK134, KK176, KK183).

Komşun gelir,

İyilik(bereket) gelir.

525- Hämşâyäng kör bosä bır közüngdi cumup cırı (KK77, KK130, KK134).

Komşun kör ise bir gözünü yumup (kapatarak) yürü.

526- Hărâm birtä,

Hälâl ontä (KK33, KK77, KK131).

Haram bir tane,

Helal on tane.

527- Hărâmdän kaç,

Hälâlgä çap (KK33, KK71, KK135, KK141, KK152, KK173, KK205)!

Haramdan kaç,

Helale koş!

528- Hărâmdän yähşılık qărämä (KK20, KK71, KK173).

Haramdan iyilik(hayır) bekleme.

529- Hăr galat bır năķış (KK20, KK71, KK190).

Her yanlış bir nakış(tır).

530- Hăr galat on mullâ (KK71, KK130, KK139, KK199, KK206).

Her yanlış on molla(dır).

531- Hăr iş bır âş (KK71, KK136).

Her iş bir aş(tır).

- 532- Hār kaytkangä qârındâş bomä,
Hār colkangä coldâş bomä (KK64)!**

Her geri dönene kardeş olma,

Her yolcuya yoldaş olma!

- 533- Hār kim qılädı vözüngä,
Sürmä tårtädı közüngä (KK64).**

Her kim yapar kendine,

Sürme çeker gözüne.

- 534- Hār kimdiki vözingä ây kürädı betigä (KK43, KK172).**

Herkesinki kendine ay görünür yüzüne.

- 535- Hār nımä közgä yähşı (KK72).**

Her şey göze güzel(dir).

- 536- Hār üydä aççıyäm şirinäm bolädı (KK60, KK75, KK125, KK183).**

Her evde acı da tatlı da olur.

- 537- Häsrätti gurbätqa çıkkängä sor,
Bälädı bäläsız hâtingä sor (KK60, KK91, KK149, KK188).**

Hasreti gurbete çıkana sor,

Çocuğu çocuksuz kadına(kısır) sor.

- 538- Häyât cilägändı küldürädı, külgändı cilätädı. (KK77).**

Hayat ağlayanı güldürür, güleni ağlatır.

539- Hâyât vötkiç,

Fikirlär ƣâlgıç (KK7, KK46).

Hayat geçici,

Fikirler kalıcıdır).

540- Hâydä bäläm hâydä bäläm,

Nân pişkändä kël bäläm (KK60, KK118).

Haydi oğlum haydi oğlum,

Yemek pişdiğinde gel oğlum.

541- Hâzir âş, göştän şirin âş (KK46, KK60).

Hazır aş, etten tatlı aş.

542- Hıdır körmädän bây bomäydı,

Nâzâr körmädän bæg bomäydı (KK30).

Hıdır(AS) görmeden zengin olmaz,

Duâ almadan bey olmaz.

543- Halk cigitti üççün cäşädı,

Cigit halkdı üççün cäşädı. (KK16, KK61).

Halk yigidi için yaşar,

Yigit halkı için yaşar.

544- Hâs kâfängä sağınça,

**Câmân hâtın alğınça,
Bilmäydı insân vözingni,
Boydäk ciri völgünçä (KK46, KK60).**

*Has kefene girene kadar,
Kötü kadın alana kadar,
Bilmez insan kendini,
Çocuk yürü ölene kadar.*

545- Hâtın aldın, bır bälä aldın (KK46, KK60)!

Kadın aldın, bir bela aldın!

546- Hâtın denggiz, erkäk suv (KK15, KK46, KK60).

Kadın deniz, erkek su.

547- Hâtındıng ğoşräyliġi közidä bolädı,

Erkäkđıng ğoşräyliġi könglidä bolädı (KK46, KK60).

*Kadının güzelliği yüzündedir,
Erkeğin güzelliği gönlündedir.*

548- Hâtınıng härâm bosä bërdi Allâh,

Mâhng härâm bosä bërdi Allâh (KK46, KK170).

*Kadının haram olsa verdi Allah,
Malın haram olsa verdi Allah.*

549- Hâtındıng yähşısı coldaş bolädı,

Ĥâtındıng cãmânı şäytân bolädi (KK47, KK82).

Kadının iyisi yoldaş olur,

Kadının kötüsü şeytan olur.

550- Ĥâtıngä cigit këräk,

Sürigä çopân këräk (KK46, KK47).

Kadına yiğit gerek,

Sürüye coban gerek.

551- Ĥâtıngä iş bër,

Ävzungga gäp bërmä (KK35, KK65, KK105, KK152, KK183)!

Kadına iş ver,

Ağzına söz verme!

552- Ĥâtıngä sir bërmä (KK35, KK65, KK68, KK105, KK152, KK190)!

Kadına(eş) sır verme!

553- Ĥâtın üy qılädı,

Erkäk curt qılädı (KK35, KK183).

Kadın ev yapar,

Erkek yurt yapar.

554- Ĥâtın yërigä qaräydı,

Yëri cërgä qaräydı (KK35).

Kadın kocasına bakar,

Kocası yere bakar.

555- Ҳош ҳатин ӯeringä ӯар боләди,

Ақлли ҳатин ўyingä ӯар боләди (KK35, KK136).

Güzel kadın kocasına yar olur,

Akıllı kadın evine yar olur.

556- Ҳудә бәндәсидинг ризқи көп боләди (KK77).

Allah'ın kulunun rızkı çok olur.

557- Ҳудә бәрсә сәтмәктән бәрсин (KK9, KK14, KK184).

Allah verse yatmaktan versin.

558- Ҳудә coldәшingiz, әтәләр гәби рәһбәringiz bosun (KK136)!

Allah yoldaşınız, atalar sözü rehberiniz olsun!

559- Ҳудә мәл бәргинчә қуввә бәрсин (KK43).

Allah mal vereceğine kuvvet (sağlık) versin.

560- Ҳудә ӯәһшӣ көрәди,

Ҳалқ ӯәһшӣ көрәди (KK116).

Allah sever,

Halk sever.

I

561- İssık gâp âş bolâdı, köngli toq kılâdı (KK14).

Sıcak(samimi) söz aş olur, gönlü doyurur.

562- İtting kılığı yégäsığä seyip (KK77).

Köpeğin yaptığı sahibine ait

i

563- İgnäçä tişiktän tüyäçä suğuk kërädı (KK18, KK61, KK105).

İgne kadar delikten deve kadar soğuk girer.

564- İldim çuldum yékki içädı,

Yënsäsi tükän bır içädı (KK22, KK165).

Astım kopardım iki içer,

Ensesi düşen bir içer.

565- İlimdä yähşılık bâr,

Cähâlättä musibät bâr (KK61, KK105).

İlimde güzellik var,

Cehalette musibet var.

566- İlim denggiz, mullâ balık (KK18, KK61, KK105).

İlim deniz, âlim balık(tır).

567- İlimding başı, âhırı duvâ kılmâk (KK61, KK105).

İlmin başı, sonu duâ etmek(çalışmak).

568- İlim mullâdän ürgänılädı,

Âdâp âilädän ürgänılädı (KK51, KK61).

İlim molladan öğrenilir,

Edep aileden öğrenilir.

569- İgnägä cip këräk,

Pıflämägä läb këräk (KK118, KK201).

İğneye ip gerek,

Üflemeye dudak gerek.

570- İnsân bomägänding gäbigä işänmä (KK62)!

İnsan olmayanın sözüne güvenme!

571- İnsändä därt tügämäydı (KK9, KK14)!

İnsanda dert bitmez!

572- İnsändä insân bilän äytädi,

Hâyvân hâyvân bilän äytädi (KK11, KK62, KK183).

İnsan insanla konuşur,

Hayvan hayvanla konuşur(koklaşır).

573- İnsängä bır bėrgän yėkki alädi,

Hudägä bır bėrgän ming alädi (KK27, KK108, KK184).

İnsana bir veren iki alır,

Allah'a bir veren bin alır.

574- İnsängä kattık äytmä üykälädi,

Hâyvångä urmä kâçadı (KK11, KK65, KK87, KK182, KK199).

İnsana söz söyleme küser,

Hayvana vurma kaçır.

- 575- İnsandı til bilä uşläysän,
Häyvändi cip bilä uşläysän (KK11, KK34, KK65, KK78, KK184).**

İnsanı dille yakalarsın,

Hayvanı iple yakalarsın.

- 576- İnsân völädı,
Âttı cäşädı. (KK184, KK189, KK206).**

İnsan ölür,

Adı yaşar.

- 577- İnsân völädı,
Fikirdi völmäydı (KK30).**

İnsan ölür,

Fikri (düşünceleri) ölmez.

- 578- İstägängä bër äytmä,
Kılmägängä kıl äytmä (KK88)!**

İsteyene ver deme,

Yapmayana yap deme!

- 579- İş bolgändä gäp äytgän köp bolädı (KK88).**

İş olduğunda söz söyleyen(akıl veren) çok olur.

- 580- İş cökän qol işlämäydı,**

Åş cökkän tiş işlämäydi (KK88, KK136).

İş yokkan el işlemez,

Aş yokken diş dişlemez.

581- İştän kaç, aştän kaçmä (KK43, KK82)!

İşten kaç, aştan kaçma!

582- İшти bomägänding aşы bomäydi,

Boydäkti bolmägänding üyi bomäydi (KK93).

İşi olmayanın aşы olmaz,

Çocuğu olmayanın evi(ocağı) olmaz.

583- İшти көп болгәндинг қарışқанı көп боләди (KK77).

İşi çok olanın karışanı çok olur.

584- İşing bärkän işlä,

İşing coşkän şukur ıl (KK19, KK27, KK39, KK65, KK81).

İşin varken işle,

İşin yokken şükür et.

585- İş iştäh açadı,

Yerinçäk iştän kaçadı (KK116).

İş iştah açar,

Tembel işten kaçar.

586- İş keldı,

Âş keldı (KK12).

İş geldi,

Aş geldi.

587- İş körmägän maldıng dardı bomäydı (KK77).

İşe görmeyen malın derdi(kavgası) olmaz.

588- İşlägän äyâqqa kavuş yähşı (KK12, KK36, KK91, KK106).

Çalışan ayağa ayakkabı iyi(dir).

589- İşlägänding bahti aççık, kolu kuvväh bolädı (KK12, KK36, KK106).

Çalışanın kısmeti açık, bileği kuvvetli olur.

590- İşlägänding nânı tāmındä bolädı,

İşlämägänding nânı tüşüdä bolädı (KK37, KK72, KK189).

Çalışanın ekmeği önünde olur,

Çalışmayanın ekmeği rüyasında olur.

591- İşlägän här vâkıt tâbädı,

İşlämägän nä vâkıt tâbädı (KK37, KK77)?

Çalışan her zaman bulur,

Çalışmayan ne zaman bulur?

592- İşläsän qazânäsän,

İşlämäsän nä qazânäsän (KK77, KK165, KK185)?

Çalışırsan kazanırsın,

Çalışmazsan ne kazanırsın?

593- İştî toğrı bolgänding aştı talı bolädı (KK9, KK14).

İşi doğru olanın aşısı tatlı (lezzetli) olur.

594- İtkä sarıq cāv carämäydı (KK78).

İte sarı yağ yaramaz.

595- İtkä tiyişgän tayağını täyär kılädı (KK78).

İte bulaşan sopasını hazırlar.

596- İt qovälär,

Pisek kâçadı (KK46, KK82, KK172).

İt kovalar,

Kedi kaçır.

597- İtting kılgäni yägäsığä,

Bälädıng kılgäni âtäsiğä (KK22, KK86).

İtin yaptığı sahibine,

Evladın yaptığı atasına.

598- İt vâfâlı,

Hâtin bevâfâ (KK85, KK77, KK80, KK130)!

İt vefalı,

Kadın vefasız(dır)!

K

599- Kaçal ât bilä colgä çıkmä,

Şışmân âtkä egär urma (KK85, KK118)!

Topal at ile yola çıkma,

Şışman ata eyer vurma!

600- Kalpağındı kayırgän, tuydän ulâķ ayırgän (KK44, KK99, KK109).

Kalpağını ters çeviren, düğünden oğlak ayıran.

601- Kança balantgä kêtsän yetiyät bol,

Kança päsgä tüşsän sabır ıl (KK118).

Ne kadar yükselirsen o kadar dikkatli ol,

Ne kadar düşersen o kadar sabırlı ol!

602- Käl bilädı källäsindi,

Kör bilädı hessesindi (KK84, KK105).

Kel bilir kellesini,

Kör bulur sopasını.

603- Kälđıng bahtı bosä kördüng közü âçılädı (KK22, KK105).

Kelin bahtı olsa körün gözü açılır.

604- Kälđıng tarâķı coķ (KK22).

Kelin tarağı yok.

605- Kälğä bêrdik kör nâz kıldı (KK84).

Kele verdik, kör naz etti.

606- Käl källäğä sağız cavuşturmä (KK30, KK40, KK201).

Kel kelleye sakız yapıştırma.

607- Källä göşüdän göş bomäydı,

Beväfä hâtındän hâtın bomäydı (KK29, KK49).

Kelle etinden et(yemek) olmaz,

Vefasız kadından kadın(eş) olmaz.

608- Käl ukä körüp külädı,

Kör ukä körmädän külädı (KK72).

Kel abi görüp güler,

Kör abi görmeden güler.

609- Käl uruşsä källası terlädı (KK72).

Kel dövüşürse(kızarsa) kellesi terler.

610- Käm bilän cäşäysän,

Köp bilän mäs bulärsän (KK82).

Azla yaşarsın,

Çokla azarsın.

611- Kēcäni tumän ıppläsä äy kıymätli bolädı (KK43).

Geceyi duman(bulut) sarsa ay kıymetli olur.

612- Kêlin âyâğıdän, çupân täyâğıdän (kelädi) (KK36, KK43).

Gelin ayağından, çoban dayağından(sopa) (gelir).

613- Kêlin bolgän ız şirin bolädi (KK36, KK43, KK165, KK186).

Gelin olan kız tatlı(değerli) olur.

614- Kêlinding saçkänı kaynınäsındıng körpäni alädi,

Kiyavdung saçkänı darsägändä başqa oturädi (KK12, KK44, KK62)

Gelinin şaşkıni kaynanasının minderini alır,

Damadın şaşkıni sofrada başköşeye oturur.

615- Kêlin këlädi cıräktän,

Rızkı këlädi Hudädän (KK186, KK190, KK197, KK205).

Gelin gelir uzaktan,

Rızkı gelir Allah'tan.

616- Kêlin keldi yerinip yetäkläri sirilip (KK47).

Gelin geldi erinip etekleri sürünüp.

617- Kêlin keldi yëşiktän,

Rızkı keldi tëshiktän (KK47).

Gelin geldi kapıdan,

Rızkı geldi delikten.

- 618- Kêlin kêlindi istämäydı,
 Ƙaynına hämmäsindi istämäydı (KK52, KK67).

Gelin gelini istemez,

Kaynana hiçbirini istemez.

- 619- Kêlin, kiyâv mêmân bomäydı (KK47).

Gelin, damat misafir olmaz.

- 620- Kêrâkli bolgändı kêrâkli bomädän ävväl alıp ƣuy (KK53)!

Gerekli olanı gerekli olmadan önce alıp koy!

- 621- Kêtilmägän curt, curt yêmäs,
 Uruşmägän cigit, cigit yêmäs (KK67).

Gidilmeyen yurt, yurt değil,

Şavaşmayan yiğit, yiğit değil.

- 622- Kirpikting kâdrini közünggä sor,
 Tırnağındıng kâdrini källänggä sor (KK52).

Kirpiğinin kıymetini gözüne sor,

Tırnağının kıymetini başına sor.

- 623- Kisi vözü bilä ehtirâm körsätädı,
 Gäbi bilä cıbârlädı (KK118).

Kişi özüyle(ismiyle) hürmet görür,

Sözü ile uğurlanır.

624- Kiyâvdä coldaş kêlin,

Qäynägä äziyät kêlin (KK30).

Damada yoldaş gelin,

Kaynanaya eziyet gelin.

625- Kiyâvingdän bilmä kızındän bil,

Kêliningdän bilmä ulıngdän bil (KK118).

Damadından bilme kızından bil,

Gelininden bilme oğlundan bil.

626- Kiyimdi taşıgän insandır,

İnsandı taşıgän imandır (KK93, KK136).

Giyisiyi taşıyan insandır,

İnsanı taşıyan imandır.

627- Koçändig kadrini itlärnäm bilädı (KK17).

Mahallenin kıymetini köpekler de bilir.

628- Kolobistân ğamhânä,

Âvgänistân nânhanä (KK203).

Kolobistan (sömürge yer) zindan (dır),

Afganistan vatan (dır).

629- Köp gäp, câmân gäp,

Vöz gäp, yähşı gäp (KK77).

Çok söz, kötü söz(dür);

Öz söz, iyi söz(dür).

- 630- Kökçây nabant bosun,
Âvgânistân curt bosun (KK93).**

Yeşilçay şeker olsun,

Afganistan yurt(vatan) olsun.

- 631- Kökdü bomägänding bädäni nımä işgä caräydı (KK116)?**

Kökü olmayanın bedeni ne işe yarar?

- 632- Könägä köngül kıymät bërädı,
Cängagä küz kıymät bërädı (KK116).**

Eskiye gönül kıymet verir,

Yeniye göz kıymet verir.

- 633- Könä gäpting yähşısı bolädı,
Cänga gäpting cãmânı bolädı (KK77).**

Eski sözün iyisi olur,

Yeni sözün kötüsü olur.

- 634- Könglü bây bolgänding darsägäni aççık bolädı (KK46).**

Gönlü zengin olanın sofrası açık olur.

- 635- Köp aş qârin âvrutädı,
Köp gâp bâş âvrutädı (KK178).**

Çok aş karın ağrıtır,

Çok söz baş ağrıtır.

636- Köp âvuz bır bosä bır âvuz cok bolädı (KK82, KK118).

Çok ağız bir olsa bir ağız yok olur.

637- Köptä äziyät bâr,

Âzdä hikmät bâr (KK104).

Çokta sıkıntı var,

Azda hikmet var.

638- Köp dâp mağtänmä,

Âz dâp ğamlänmä (KK104).

Çok diye sevinme,

Az diye üzülme!

639- Köp fıkır kıl,

Âz gâp gâplä (KK58)!

Çok düşün,

Az konuş!

640- Köp gâpırgân gâp bilädı,

Vöz gâpırgân vözün bilädı (KK200, 2205).

Çok konuşan söz bilir,

Öz konuşan kendini bilir.

641- Köp gâp kulâk âvrutädı (KK79).

Çok söz kulak ağrıtır.

642- Köp gäp yêşsäktı çârçätädı (KK19, KK93).

Çok söz eşegi çökertir.

643- Köppäkti köp bolgän kışlâqtıng voğuruçusu badbaht bolädı (KK19).

Köpeği çok olan köyün hırsızı bahtsız(şansız) olur.

644- Köppäk ulumäsıdän bilinädı (KK77).

Köpek ulumasından bilinir.

645- Kör bosänäm märt bol,

Bây bosänäm nâmärt bomä (KK118)!

Kör olsan da mert ol,

Zengin olsan da namert olma!

646- Kördän küzätçi bomäs,

Nâmärttän coldaş bomäs (KK29).

Körden bekçi olmaz,

Korkaktan yoldaş olmaz.

647- Kördüng, bérding,

Aldıng, cêrding (KK77, KK120, KK165).

Gördün, verdin,

Aldın, yedin.

648- Kördünüz, bərdiniz (KK14, KK40, KK170).

Gördünüz, verdiniz.

**649- Körgä aynä këräkmäydı,
Kälgä tarâk këräkmäydı (KK59).**

Köre ayna gerekmez,

Kele tarak gerekmez.

**650- Körgän bır közü bilän körädı,
Körmäğän şâhid bilän körämäydı (KK62, KK137, KK186).**

Gören tek gözü ile görür,

Görmeyen şahit ile göremez.

651- Körgän közgä körülmäsi këräkğan köp nersä bär (KK137).

Gören göze görülmesi gereken çok şey var.

652- Kör körmäsäyäm yêşitädı (KK62, KK137).

Kör görmese de ııtır.

**653- Körmâk üççün köz këräk,
Aytmâk üççün til këräk (KK62, KK137).**

Görmek için göz gerek,

Konuşmak için dil gerek.

**654- Kör pázargä barmäsän,
Pázâr körsiz bolmäsän (KK27, KK137).**

Kör pazara gitmesin,

Pazar körsüz olmasın.

- 655- Kör pıçak ol k    ,**
C  hil     m g  p k      (KK68, KK94).

K  r bıçak el keser,

Cahil adam s  z keser.

- 656- K  z bır k  r    ,**
  l  k bır y    t     (KK78).

G  z bir görür,

Kulak bir duyar.

- 657- K  z  n c  r  k, g  pt  n c  r  k (KK68)...**

Gözden uzak, sözden uzak...

- 658- K  z d  ny  g   toym      (KK84, KK94).**

G  z dünyaya doymaz.

- 659- K  zd  ng c  rini   l  k u  l  m      (KK84).**

Gözün yerini kulak tutmaz.

- 660- K  zg   h  r n  rs   k  m (KK94).**

Göze her şey eksik(tir).

- 661- K  zg     l  k k  r  k,**

G  pg   c  r  k k  r  k (KK53, KK94).

Göze kulak gerek,

Söze yürek gerek.

662- K z  or   ,  ol batır (KK17, KK29, KK87)...

G z korkak, el cesur...

663- K z k r y d ,

K ng l y      ariyd  (KK65, KK94).

G z g r r,

G n l sever.

664- K zd  bolg nd ng g bi bol d  (KK77).

G z  olanın s z  olur.

665- K zd  c m n,

G pt  c m n (KK51, KK77).

G z (bakı ) k t ,

S z  k t .

666- K zd        bolg n    kam ydi (KK42, KK186, KK190).

G z  a ık olan a  kalmaz.

667- K z m k r bosun,

  ım  orlu bosun (KK9, KK46).

G z m k r olsun,

A ım tuzlu olsun.

668- Közüm nımä körädı,

Könglüm nımä äytädı (KK118)?

Gözüm ne görür,

Gönlüm ne söyler?

669- Közüng çıkmädän ävväl korı (KK 42)!

Gözün çıkmadan önce koru!

670- Köz yähşı bolgändı yähşı kürädı (KK29, KK53, KK90, KK129).

Göz güzel olanı sever.

671- Kulf kulf bilän,

Tängi tängi bilän (KK30).

Kulf kulf(kilit) ile

Dengi dengi ile.

672- Kügärgän bır kün sarıx bolädı,

Algän bır kün bërälädı (KK80, KK138).

Yeşeren bir gün sararır,

Alınan bir gün verilir.

673- Külär bet kisigä särmâyä bolädı (KK82).

Güler yüz kişiye sermayedir.

674- Künägä içcing kêtädı,

Cängägä pııng kêtädı (KK80).

Eskiye için gider,

Yeniye paran gider.

675- Kündüz küñü kürmägän çiräq çağıp kotädı (KK87).

Gün yüzü görmeyen lamba yakıp yatar.

676- Kündüzläri köp külgän kəcäläri cilaydı (KK189).

Sabahları çok gülen geceleri ağlar.

677- Köz bomäsä çiräqmä,

Åqıl üydän cıräqmä (KK77, KK116)?

Göz olmazsa aydınlık mı,

Akıl evden uzak mı?

678- Kürgän közgä ming ålmås (KK17, KK77)...

Gören göze bin elmas...

679- Közüñg bolädı dëydı,

Gäbing bomäs dëydı (KK166, KK190).

Gözün olur der,

Sözün olmaz der.

680- Közüñg kör bomädän közlä,

Tişıñg tüşmädän tişlä (KK12).

Gözün kör olmadan gözle,

Dişin düşmeden dişle.

- 681- Közüngiz vottäy,
Magnäyingiz çottäy (KK42).**

Gözünüz ateş gibi,

Alnınız keser gibi.

- 682- Qaläm qayâqkä kêtsä muräkkäb şayaka akädı (KK130).**

Kalem nereye giderse mürekkep oraya akar.

- 683- Qarämägänding közü kör bosun,
Aytmägänding tili äytmäsän (KK12).**

Görmeyenin gözü kör olsun,

Söylemeyenin dili sussun(kurusun).

- 684- Qarämâk bilä mâhir bolunmäydı,
Gäpırmâk bilä qârin toymäydı (KK30, KK79).**

Bakmakla usta olunmaz,

Konuşmakla karın doymaz.

- 685- Qarängän kisi ortädä qalmäydı (KK87).**

Aranan kişi ortada kalmaz.

- 686- Qarızdı bolgänding qaygu coldaşnı bolädı (KK105).**

Borcu olanın kaygı yoldaşı olur.

687- **Ʋarız cigitting Ʋamçisi boladı (KK105, KK138).**

Borç yigidin kamçısıdır.

688- **Ʋassâb kübüysâ mâl hârâm völâdı (KK1, KK106).**

Kasap çoğalsa hayvan haram ölü.

689- **Ʋassâb külmäydı,**

Ʋurbân völmäydı (KK18, KK106).

Kasap gülmez,

Kurban ölmez.

690- **Ʋaygu cigitti völtürädı,**

Vot guldı völtürädı (KK9, KK81, KK103).

Kaygı yigidi öldürür,

Ot gülü öldürür.

691- **Ʋaygudân Ʋarrıgılık këlâdı (KK4, KK21, KK27, KK106).**

Kaygıdan ihtiyarlık gelir.

692- **Ʋaynıñâ Ʋârâ Ʋâzân, kêlin ƲâpâƲ (KK43, KK106).**

Kaynana kara kazan, gelin kapak.

693- **Ʋaynı signim cüräk dağıımız,**

Ʋaynı bâceçâm Ʋaymâk cävümüz (KK27, KK43, KK75, KK101).

Görümcem yürek yangınımız,

Kayınçom kaymak yağımız.

- 694- **Ḳättä bilän uruṣmä täyâḳ ciysän,
Mäydä bilän uruṣmä uyäläsän (KK14, KK116).**

Büyükle dövüşme dayak yersin,

Küçükle dövüşme utanırsın.

- 695- **Ḳättä 1 äytüladı,
Mäydä 10 äytüladı (KK200).**

Büyük bir konuşur

Küçük on konuşur.

- 696- **Ḳättä gäbti cäriḳ (KK186, KK200).**

Büyük sözü ışık(tur).

- 697- **Ḳättä gäbti tullä bil (KK200).**

Büyük sözü altın bil.

- 698- **Ḳättä işkä ḳättä âdäm kërak (KK88).**

Sert işe sert adam gerek.

- 699- **Ḳättä körünsänäm mülâyim gäpır (KK170)!**

Sert görünsen de yumuşak konuş!

- 700- **Ḳättä nân ciy,**

Ḳättä gäp gäpırmä (KK40, KK43)!

Büyük(sert) ekmek ye,

Büyük(sert) konuşma!

701- Qarä kécädä colgä tüşsän qättä gäpirmä (KK49, KK205)!

Karanlık gecede yola düşersen sert konuşma!

702- Qarä hăbăr tıllä bosä hēc kim kıssäsıdä dürdürmäydı (KK38).

Kara(kötü) haber altın olsa kimse cebinde gezdirmez.

703- Qarä qazangä tēysän qarä boläsän,

Cāmān ādāmgä tēysän cāmān boläsän (KK38).

Kara kazana değsen kara olursun,

Kötüye değsen kötü olursun.

704- Qarä qazanım qaräyıp turadı,

Aşımđıng isi boräyıp turadı,

Mënim bäläm açıktıp,

Beşigidä ciläp turadı (KK38, KK118).

Kara kazanım kararıp durur,

Aşımın kokusu savrulup durur,

Benim yavrum acıkmış,

Beşiğinde ağlayıp durur.

705- Qarä qazān qaräyıp turmäydı (KK22, KK30, KK38).

Kara kazan kararıp durmaz.

706- Qarä tovdä qarä saç qarämäydı (KK90).

Kara dağda kara saç aranmaz.

707- Ȳarnı tuk bolgänding aȳlyäm tuk bolädi (KK126, KK163).

Karnı tok olanın aklı da tok olur.

708- Ȳarrig ädämingız bär,

Bibäş bır bälängız bär (KK38).

Yaşlınız(adam) var,

Yaramaz bir çocuğunuz var.

709- Ȳarrig nân bilmäydı,

Bäççä turmâķ bilmäydı (KK38).

Yaşlı yemek bilmez,

Çocuk durmak bilmez.

710- Ȳarrigsän mëndäy bol,

Ȳarrıgmäsän ȳarä cërdäy bol (KK52, KK94).

Yaşlanırsan benim gibi ol,

Yaşlanmazsan kara yer(toprak) gibi ol.

711- Ȳävunding yähşısını hākänäk ciydı (KK12, KK38).

Kavunun iyisini hakenek(böcek türü) yer.

712- Ȳävun ȳävungä ȳaräp ränķ alädi (KK12, KK78).

Kavun kavuna bakarak renk alır.

713- Ȳazân başıdä gäp bomäydı (KK38, KK73).

Kazan başında söz olmaz.

714- Җазандың башыда турган җазанга җашиқ кәзгәйди (KK73).

Kazanın başında duran kazana kaşık sallar.

715- **Çazanımız çaraydı,**
Ömrümüz kamaydı (KK73, KK94).

Kazanımız kararır,

Ömrümüz azalır.

716- Qazanı köp bolğan üyding tumanı köp boladı (KK73).

Kazanı çok olan evin dumanı çok olur.

717- Kızan vacaḳtā kəynadı,
Därt köngüldä kəynadı (KK78).

Kazan ocakta kaynar,

Dert gönülde kaynar.

718- Qazanınız tār āqān,
İçcidägi bāl ākān (KK73).

Kazanınız dar imiş,

İçindeki bol imiş.

719- **Ḳāzıḳ** källädä **ḳār** turmäydı (KK200).

Kazık(kel) kafada kar durmaz.

720- Kāzık üstüdä kār turmäydı (KK138, KK186).

Kazık üstünde kar durmaz.

721- Qılāsān qılādılār (KK94, KK111).

Yaparsan yaparlar.

722- Qılğān cigāndān yāḥşı (KK111, KK138).

Yapan yiyenden iyi(dir).

723- Qılğān kız kām ciydı,

Qılmāğān kız köp ciydı (KK113, KK125, KK138).

Yapan kız az yer,

Yapmayan kız çok yer.

725- Qılmā tābāsān,

Urmā yıqāsān (KK113, KK120, KK134, KK138).

Yapma bulursun,

Vurma yıkarsın.

726- Qıyıntlık körgān hār nārsāning kādrını bilādı (KK118).

Zorluk gören her şeyin kıymetini bilir.

727- Qıyıntlık körgān sabır çekādı (KK9, KK14).

Zorluk gören sabır çeker.

728- Qız ātādān, ul yēnādān (KK43)...

Kız babadan, oğul anneden...

- 729- **Qızdıng bäläsidäk,
Kämpirdıng nibäräsidäk (KK170).**

*Kızın evladı gibi,
Ninenin torunu gibi.*

- 730- **Qızıng bär, qışıng bär (KK201).**

Kızın var, kışın var.

- 731- **Qızıl tovuq häsuldı yähşı körädı,
İt sayädä cätmänı yähşı körädı (KK42).**

*Kızıl tavuk hasatı sever,
İt gölgede yatmayı sever.*

- 732- **Qızıngdı yähşı bır üygä üyländır,
Egär bäsöz kelsä qışmättän körsün (KK84).**

*Kızını güzel bir eve evlendir,
Eğer anlaşılamaz gelirse kaderden görsün.*

- 733- **Qızlıgımdä kiymädım qızıl ıstân,
Yëndi käytip kiyäyim uzun ıstân (KK83)?**

*Kızlıgımda giymedim kızıl şalvar,
Şimdi nasıl giyerim uzun şalvar?*

- 734- **Qız palahman taşı,
Ul dävläät başı (KK84).**

Kız palahman taşı,

Erkek devlet başı.

- 735- Qıldän üy bomäydı,
Kiyâvdän ul bomäydı (KK65).**

Kilden ev olmaz,

Damattan evlât olmaz.

- 736- Qimgä soysäm käl ulâq,
Käytıp këlädı şo ulâq (KK90, KK107).**

Kime kessem kel oğlak,

Geri gelir o oğlak.

- 737- Qırq cıldä tâpgänıgdı bır kündä cığâtäsän (KK39, KK70, KK105).**

Kırk yılda kazandığını bir günde kaybedersin.

- 738- Qırq cıl qıldım mullâlık,
Hêc körmädım bır cävhlık,
Âtä kâspini qıldım,
Häm qoy qıldı häm sävhlık (KK87, KK102, KK105).**

Kırk yıl yaptım hocalık,

Hiç görmedim bir yağlık,

Ata mesleğini yaptım,

Hem koyun oldu hem iyilik.

- 739- Qırmızı toğux ırmän çaçadı,
Vöz kütingi vözi açadı (KK73, KK187).**

*Kırmızı tavuk harman saçar,
Kendi götünü kendisi açar*

- 740- Kısmägändän köp bår,
Qår qalägänını bår al (KK14, KK48, KK108).**

*Savurgandan çok var,
Kar kalanını git al.*

- 741- Kısmägänlik fäqırlık keltirädi,
Bugänänlik báyık keltirädi (KK73, KK85, KK99, KK107).**

*Savurganlık fakirlik getirir,
Tutumluluk zenginlik getirir.*

- 742- Kısmät darbäzägä kelsä til äytmäydı (KK11, KK28, KK167).**

Kismet kapıya gelse dil susar.

- 743- Qoldu şirin bolgändı darsäganı köp bolädi (KK93, KK108).**

Eli tatlı(lezzetli) olanın sofrası çok(kalabalık) olur.

- 744- Qoldu qımıldägäding vözüyäm qımılıydı (KK184).**

Eli kıpırdayanın kendisi de kıpırdar.

- 745- Qoldu bākūç bolgäding cürägiyäm quvvälı bolädi (KK184).**

Kolu güçlü olanın yüreği de güçlüdür.

- 746- Qolung, äyâqıng bomäs,**

Gurbät, curdung bomäs (KK40).

Kolun, ayagın olmaz,

Gurbet, yurdun olmaz.

747- Ƙolung, ayâķıng bomäsın, vätäning bosun (KK40).

Kolun, ayagın olmasın, vatanın olsun.

748- Ƙolungdän kelsä ķıl hâyır,

Cäningdı dızäktän äyır (KK62).

Elinden gelirse yap hayır,

Canını cehennemden ayır.

749- Ƙolungdung uççu bilä iş ķılınmäydi,

Tilingding uççu bilä gäp äytlmäydi (KK118).

Elinin ucu ile iş yapılmaz,

Dilinin ucu ile söz söylenmez.

750- Ƙolungdung uççunu bērsän tübünü uşläydi (KK118).

Elinin ucunu versen kökünü(kolunu) tutar.

751- Ƙorķâķ ädämdıng bäläsıyäm ķorķâķ bolädı (KK59).

Korkak adamın çocuğu da korkak olur.

752- Ƙorķâķ cänidän, ķorķädı,

Voguruçu mälidän ķorķädı (KK172).

Korkak canından korkar,

Hırsız malından korkar.

753- ȲorȲaȲtıng curtu bomäydı (KK118).

Korkağın yurdu(vatan) olmaz.

754- Ȳoyin äsräğäding kıssäsıdä päysäsı boladı (KK12, KK57, KK139).

Koyun besleyenin cebinde parası olur.

755- Ȳoyin äsräğän Ȳurbändı közläydı (KK105, KK134).

Koyun besleyen kurbanı gözler.

756- Ȳoyinding völgisi kelsä Ȳupäding nänını ciydı (KK58).

Koyunun ölesi gelse Ȳobanın ekmeğini yer.

757- Ȳoy kelädi Ȳuzu bilän,

Bırındıng izi bilän (KK12, KK26).

Koyun gelir kuzu ile

Birbirinin izi ile.

758- Ȳoy körmäğän Ȳoy körsä kuva kuva völtürädimiş,

Ät körmäğän ät körsä minä minä völtürädimiş (KK58).

Koyun görmeyen koyun görse koşa koşa öldürürmüş,

At görmeyen at görse bine bine öldürürmüş.

759- Ȳudurgän it yägäsığä tärmäşäydı (KK12, KK36, KK139).

Kuduran it sahibine saldırır.

760- Ȳulăķıng bilān yēşitgānıgā 1 tıllā bēr,

Közüng bilān körgānıgā 10 tıllā bēr (KK87).

Kulağınla duyduğuna bir altın,

Gözünle gördüğüne on altın.

761- Ȳulăķın nukrä, köz tıllā (KK12, KK36).

Kulak gümüş, göz altın.

762- Ȳulăķın yēşitādi, küz kürādı,

Ȳol işläydi, insān mağtānādı (KK36).

Kulak duyar, göz görür,

El işler, insan övünür.

763- Ȳumuzkanding coķālgisi kēlsā ķānāt bağläydi (KK108, KK173).

Karınca'nın kaybolası gelirse kanatlanır.

764- Ȳurbān nāmāzı,

Fāķırdıng nāmāzı (KK73).

Kurban bayramı,

Fakirin bayramı(dır).

765- Ȳurt ķarrıgsāyām şağaldı āvlāydi (KK177, KK199).

Kurt yaşlansa da çakalı avlar.

766- Ȳurt ķarrıgsāyām ķurt (KK69, KK79).

Kurt yaşlansa da kurt(tur).

767- **Ḳurt ḳarrigsäyäm tişti kesadı (KK26, KK102).**

Kurt yaşlansa da dişi keser.

768- **Ḳuruḳ cêr yêkilmäydı,**

Şarâpğargä kız bêrilmäydı (KK23, KK189).

Kuru yer(çöl) ekilmez,

Şarapçıya(sarhoşa) kız verilmez.

769- **Ḳuruḳ tâbâḳtä nikâh cirimäydı (KK94, KK108, KK151, KK190).**

Kuru tabakta nikah yürümez.

770- **Ḳuvluk tilkigä mērâs boladı,**

Yâḥşı dâviş bülbülgä mērâs boladı (KK23, KK95, KK162, KK188).

Kurnazlık tilkiye mirastır,

Güzel ses bülbüle mirastır.

771- **Ḳuvvâhî kişi bır kişini bağläydı,**

Üşyâr kişi ming kişini bağläydı (KK27, KK106, KK108).

Güçlü kişi bir kişiyi bağlar,

Akıllı kişi bin kişiyi bağlar.

772- **Ḳuvvâtinggä takiyä ḳılmä, aḳlנגgä takiyä ḳıl,**

Ḳuvvâting bilä bırni, aḳlنگ bilä hämmänı yen asan (KK95, KK185)!

Kuvvetine(güç) güvenme aklına güven,

Kuvvetin ile birini, aklınla hepsini yenersin.

M

773- Mama çâtadı körpädä

Yékki közi şurpädä (KK80, KK94, KK109).

Nine yatar yorganda

İki gözü çorbada.

774- Marizlık, cokuł fäkırđıng aşnâsı,

Bâylık, izzât bâyđıng aşnâsı (KK80).

Hastalık, yokluk fakirin dostu(dur),

Zenginlik, şöhret zenginin dostu(dur).

775- Maydagä iş buyursän ârdıdän vözüing ciräsän (KK14, KK201).

Küçüğe iş verirsen arkasından kendin yürürsün.

776- Maydanı mayda bil,

Kättäni kättä bil (KK64, KK81, KK109)!

Küçüğü küçük bil,

Büyüğü büyük bil!

777- Mänfâtçi ukäng bolgänçä sâlâm bėrgän hämsäyän bosun (KK79).

Menfaatçi kardeşin olacağına selâm veren komşun olsun.

778- Mänfât kėlädi, aşnâlık kėtädi,

Ecäl kėlädi, şirin cân kėtädi (KK53, KK90).

Menfaat gelir, dostluk gider.

Ecel gelir, tatlı can gider.

779- Mängä täyyâr,

İşgä yèrinçäk (KK53, KK64).

Bana hazır,

İşe tamber.

780- Märding cèrigä däräk yèkmä (KK29)!

Yabancınnın yerine ağaç dikme!

781- Märt cıldä bır ğâr,

Nâmärd här kün ğâr (KK77, KK116).

Mert yılda bir muhtaç(tır),

Namert her gün muhtaç(tır).

782- Mâl aläsän täşgarıdän,

Åşnâ aläsän içkärıdän (KK53, KK80)...

Mal alırsan dışarıdan,

Dost alırsan içeriden...

783- Målımding ğayrı, başımding savluğu yähşı (KK88).

Malımın hayrı, başımın sağlığı iyi(dir).

784- Målınggä qarämäsän mألıngnäm sängä qarämäydı (KK118).

Malına bakmazsan malın da sana bakmaz.

785- Mëmân âtâdân uluğdur (KK3, KK27)!

Misafir babadan yücedir!

786- Mëmân bır epkitâdı, ming epkilâdı (KK3, KK27, KK43).

Misafir bir götürür, bin getirir.

787- Mëmân boş kèlmäydı (KK27).

Misafir boş gelmez.

788- Mëmânding karzu bomäs (KK27, KK187)!

Misafirin borcu olmaz!

789- Mëmängä âş koy,

Yèkki qolundu boş qoy (KK2, KK13).

Misafire aş koy,

İki elini boş koy.

790- Mëmängä ehtirâm, üygä bäräkâ bolâdı (KK62, KK109, KK187).

Misafire ihtiram, eve berekettir.

791- Mëmân hâbibî hudâdır (KK13, KK62).

Misafir Allah'ın sevgilisidir.

792- Mëmân kèldı hoş kèldı,

Cıavlârı boş kèldı (KK19, KK30, KK118).

Misafir geldi hoş geldi,

Heybeleri boş geldi.

793- Mëmän mëmändi yähşı körmäydı,

Üy yägäsi hêç bırävnı yähşı körmäydı (KK3, KK62).

Misafir misafiri sevmez,

Ev sahibi hiçbirini sevmez.

794- Mên äytmäm, könglüm äytädi (KK13).

Ben susarım, gönlüm konuşur.

795- Mên kældım kèlin körgäni,

Kèlin kètti tizäk tirgäni (KK118).

Ben geldim gelin görmeye,

Gelin gitti tezek dizmeye.

796- Mên nımä dëmän,

Damburam nımä dëydı (KK205)?

Ben ne söylerim,

Sazım ne söyler?

797- Mên salar, sên salar,

Åtka cèmdi kim salar (KK205)?

Ben verir, sen verir,

Ata yemi kim verir?

798- Mên voğuruçu boldum,

Ây cârık boldu (KK9, KK43).

Ben hırsız oldum,

Ay aydınlık oldu.

799- Mışçâ hammır şurpâ bolâdı,

Mêmânding könglü hoş bolâdı (KK94, KK139).

Yumruk gibi hamur çorba olur,

Misafirin gönlü hoş olur.

800- Ming dâhğân bir çupângâ muhtâç (KK31, KK165).

Bin köylü bir çobana muhtaç(tır).

801- Mingiçi bomâgân ât, tâkkâ insângâ voğşâydı (KK29).

Binicisi olmayan at, yalnız insana benzer.

802- Mingtâ bâyding birtâ yêşşâkkâ işti tüşâdı. (KK130).

Bin tane zenginin bir tane eşeğe işi düşer.

803- Mullâ âftâptâna,

Hâr cêrdâ cältılâdı (KK95, KK140).

Âlim güneş gibidir,

Her yerde parlar.

804- Mullâding gâbti cêrdâ qâlmâydı (KK3).

Hocanın sözü yerde(boş) kalmaz.

805- Mullâdın gâbti haqqın gâbti,

Âtâdın gâbti halkın gâbti (KK118, KK77).

Mollanın sözü Allah'ın sözü,

Babanın sözü halkın sözü.

806- Mullâdın nâfsi, tândirdın qârâsi (KK116).

Mollanın nefsi, tandırın karası.

807- Mullâdın saqâldı âk bolâdı, gâbti âk bomâydı (KK116).

Hocanın sakalı aklaşır, sözü aklaşmaz.

808- Mullâdın şäytândı köp,

Bâyдын âsnâsı köp (KK54, KK78, KK187).

Hocanın şeytani çok,

Zenginin arkadaşı çok.

809- Mullâdın äytgäni bâl bolâdı (KK87, KK189).

Hocanın söylediği bal olur.

810- Mullâgä ehtirâm, hudâgä ehtirâm (KK45, KK95).

Hocaya hürmet, Allah'a hürmet(tir).

N

- 811- Narı bâr, bări kël,
 ẖaynâgding betidân vübüp kël (KK109, KK140).**

Öte git, beri gel,

Kaynananın yanağından öpüp gel.

- 812- Narı bâr, bări kël,
 Säkin kêt, têt kël (KK3, KK54, KK175).**

Öte var, beri gel,

Yavaş git, çabuk gel.

- 813- Nasibingdi vözüng kâçırmä (KK54, KK140)!**

Nasibini kendin kaçırma!

- 814- Nâmärttän qorqmä,
 Märtliktän qaytmä (KK121, KK139).**

Yalancıdan korkma,

Doğruluktan ayrılma.

- 815- Nâmâz künü hâtın almä,
 Cavundä ât çaptırmä (KK4, KK81).**

Bayram günü kadın alma,

Yağmurda at koşturma.

- 816- Nânding lâzzâti âcıkķândä,
Kürpânding ıssıklığı sokatķândä (KK75, KK96)...

Ekmeğın tadı acıktığında,

Yorganın sıcaklığı üşüdüğünde (aklına gelir).

- 817- Nânım âz dep ğamlänmä,
Âşnâm çok dep ğamlän (KK4, KK81).

Ekmeğim az diye üzölme,

Sevenim yok diye üzöl.

- 818- Nândı mên ciyâyım,
Aķıldı sāngä bërâyım (KK4, KK81).

Yemeği ben yiyeyim,

Aklı sana vereyim.

- 819- Nımä ciydırsän yêçkiyâ,
Ķoyinding yêmçağıdän u çıkädi (KK95).

Ne yedirirsen keçiye,

Koyunun memesinden o çıkar.

- 820- Nımä gäpırsän unı yêşitäsän (KK4, KK96).

Ne söylersen onu işitirsin.

O

821- On ávuz bírıksä bır ávuzdu cutädı (KK30, KK87).

On ağız bır araya gelse bır ağızı yutar.

Ö

822- Ömür aşından fäkırdıng âşı yâhşı boladı (KK40, KK170).

Hayat aşından fakirin yemeği iyidir.

823- Ömüring köp bosun,

İmāning köp bosun,

Cigitliktä, qarriqliktä;

Allāh cokluq bērmāsän (KK77).

Ömrün uzun olsun,

İmanın bol olsun,

Gençlikte, yaşlılıkta,

Allah yokluk göstermesin.

P

824- Padavanding bäläsı işlägän bolädı (KK192).

Çobanın çocuğu çalışkan olur.

825- Päs bolgän başqa kılıç tärtılmäydı (KK177).

Egilen başa kılıç çekilmez.

826- Päs bolgän başqa urulmäydı (KK177).

Egilen başa vurulmaz.

827- Päs bolgän baş qalkädı (KK85, KK189).

Egilen baş kalkar.

828- Päskä qaräsän cerdä, balantqa qaräsän äsmändä (KK110).

Aşağıya bakarsan yerde, yukarıya bakarsan gökte.

829- Päskä qaräsän päysä tãpäsän,

Tübäkä qaräsän tıllä tãpäsän (KK4, KK23, KK110).

Aşağıya bakarsan para bulursun,

Yukarıya bakarsan altın bulursun.

830- Päs körmä kimsäni,

Päs körmäsın kimsä säning (KK82, KK172).

Hor görme kimseyi,

Hor görmesin kimse seni.

831- Päysäng bolgänça işing bosun,

Här zämân darsägändä päläving bosun (KK5, KK19).

Paran olacağına işin olsun,

Her zaman sofranda pilavın olsun.

832- Päysäng bolsä çangaldä şurpä bolädı (KK87).

Paran olursa tarlada çorba olur.

833- Päysä insängä hoşluk keltirmäydı (KK96).

Para(maddiyat) insana huzur getirmez.

834- Päysä köp, aşnâ köp,

Päysä çok, aşnâ çok (KK23, KK67, KK96).

Para çok, arkadaş çok,

Para yok, arkadaş yok.

835- Pıçâk kâsganı yâhşı bolädı,

Til kâsganı yâhşı bomäydı (KK96).

Bıçak kesigi(yarası) iyi olur(iyleşir),

Dil kesigi(yarası) iyi olmaz(iyleşmez).

836- Pıçâkting kâsganı yekki kündä yâhşı bolädı,

Tilding kâsganı yekki cıldä yâhşı bomäydı (KK76, KK96, KK189).

*Bıçağın kesigi (yarası) iki günde iyi olur,
Dilin kesigi (yarası) iki yılda iyi olmaz.*

837- Pıçâk votmäs,

Ḳassâb votadı (KK44, KK96 , KK113).

Bıçak kesmez,

Kasap keser.

838- Pıçâk yâhşı, câmân bilmäydı (KK16, KK97).

Bıçak iyi, kötü bilmez.

839- Pittakı bıtlâr başqa çıkdı (KK51, KK63, KK97).

Ayaktaki bitler başa çıktı.

840- Pis pisti tâbädı,

Suv pâstı tâbädı (KK16).

Kötü kötüyü bulur,

Su yokuşunu bulur.

841- Piyâdä cîrgândıng közü bilân ât alınmäydı,

Cigitting közü bilân hâtın alınmäydı (KK140, KK170).

Yaya yürüyenin gözüyle at alınmaz,

Yigidin(Bekar) gözüyle kadın alınmaz.

R

842- Ramazân këlâdı,

Bäräkâ këlâdı (KK5, KK134, KK148).

Ramzan gelir,

Bereket gelir.

843- Râhmât kııl,

Râhmât kör (KK16, KK141).

Rahmet et,

Rahmet gör!

844- Rängi rängigä bosun, bizning bosun (KK6, KK134, KK141).

Rengi rengine olsun, bizim olsun.

845- Râzı bol,

Bahtiyâr bol (KK47, KK140, KK149)!

Razı ol,

Mutlu ol!

846- Râzı bolmägän rızkıgä,

Râzil bolâdi halqıgä (KK6).

Razı olmayan rızkına,

Rezil olur halkına.

847- Rızık ât, insân coldâş bolâdı (KK139).

Rızık at, insan yoldaştır.

848- Rızık çâpâdı,

İnsân çâpâdı (KK6, KK47).

Rızık koşar(kaçar),

İnsan koşar(kovalar).

S

849- Sabır kılsân buğändä hălva pişadı (KK17, KK87).

Sabırlı olursan fırında helva pişer.

850- Saçkân tâguk tilkiding coludä eşelänadı (KK130).

Şaşkın tavuk tilkinin yolunda eşelenir.

851- Sağırdi hoş kıl,

Ĥudâdı hoş kıl (KK27, KK77).

Yetimi sevindir,

Allah'ı sevindir.

852- Sağırding haqqı ĥudâding haqqı boladı (KK54, KK118).

Yetimin hakkı Allah'ın hakkıdır.

853- Sağır kız cärtı yenä (KK23, KK118).

Öksüz kız yarım anne(dir).

854- Sağır kızgä yenä köp boladı (KK23, KK118).

Öksüz kıza anne çok olur.

855- Särık it bäläsı şağalding coldâşı (KK13).

Sarı köpek yavrusu çakalın yoldaşıdır).

856- Särıķdıng cǎnı çıķāngāçā ķārādıng cǎnı çıķādı (KK42).

Sarının canı çıkana kadar siyahın canı çıkar.

857- Sāķāldıng yāķşılıǵı sılāmāķ (KK49).

Sakalın güzelliği okşamak(tır).

858- Sèn bèrmä, mèn bèrmä, kim bëräsän (KK80)?

Sen verme, ben verme, kim versin?

859- Sèndıng colung bır başķa, källängdi urmä taşgä (KK13, KK81, KK189).

Senin yolun bir başka, kafanı vurma taş.

860- Sèndıng toygäning, mènım cüräk azgänım (KK13, KK79).

Senin tokluğun benim yürek açlığım.

861- Sèn yāķşı, mèn yāķşı, kim cāmān (KK81)?

Sen iyi, ben iyi, kim kötü?

862- Sirri köp bolgändıng köngli āvur bolādı (KK20).

Sırrı çok olanın gönlü ağır olur.

863- Sorgängä covāp bërılādı,

Tüşgängä kömāk kılnādı (KK43, KK89).

Sorana cevap verilir,

Düşene yardım edilir.

- 864- Suv bilä mazzak bomäydı,**
Vot bilä oyun bomäydı (KK118).

Su ile şaka olmaz,

Ateş ile oyun olmaz.

- 865- Suv coludän kaytmäydı,**
Vözbek curdudän kaytmäydı (KK48, KK189).

Su yolundan vazgeçmez,

Özbek yurdundan vazgeçmez.

- 866- Suv colundu vözü qazadı (KK6, KK48, KK189).**

Su yolunu kendi kazar.

- 867- Suvgä täyläsän âqämän,**
Votqa täyläsän cânämän (KK43).

Suya atarsan akarım,

Ateşe atarsan yanarım

- 868- Suv körmädän yétikingi çeçe bërmä (KK63)!**

Su görmeden çizmeni çıkarma.

- 869- Suv tâştı ɣarâb kılâdı,**
Ġam insândı ɣarâb kılâdı (KK6, KK118, KK172).

Su taşı harap eder(aşındırır),

Gam insanı harap eder(yaşlandırır).

870- Suläymänding kılıcı,

Mängä téydi bır uççu (KK6, KK23).

Süleymanın kılıcı,

Bana değdi bır ucu.

Ş

871- Şamâl bomäsä dâräk kımırlämäydı (KK6, KK101, KK110, KK141).

Rüzgâr olmazsa ağaç kıpırdamaz.

872- Şamâllı kündä kışgınmä, dovşungın zaya kêtädı (KK141).

Rüzgârlı günde bağırma, sesin boşa gider.

873- Şarâpgâr bälä yënäsini bilmäydı,

Beväfâ bälä häç kimni bilmäydı (KK140).

Sarhoş evlât annesini tanımaz,

Vefasız evlât kimseyi tanımaz.

874- Şarâpgâr här cêrdä şarâpgâr,

Câhil här cêrdä câhil (KK6, KK134).

Sarhoş her yerde sarhoş,

Cahil her yerde cahil(dir).

875- Şaçkân kêlin yêrigä carämäydı (KK79, KK81).

Şaşkın gelin kocasına yaranamaz.

876- Şaçkân koy kurtkä meelädı (KK81, KK177, KK190).

Şaşkın koyun kurda meeler.

877- Şäppät cigân şäppätlämäni ürgänädı (KK91, KK97).

Tokat yiyen tokatlamayı(tokat atmayı) öğrenir.

878- Şemşir şemşirdän vötkır boladı (KK17, KK80).

Kılıç kılıçtan keskindir.

879- Şer izidän malum boladı,

Cigit gäbidän malum boladı (KK27, KK85, KK97).

Aslan izinden belli olur,

Yigit sözünden belli olur.

880- Şukurdä yähşılık bår,

Beşukurdä cãmānlık bår (KK30, KK40).

Şükürde iyilik(bereket) var,

Şükürsüzlükte kötülük(yoksulluk) var.

T

881- Tayak bilän ây mullâ bolâdı (KK59).

Dayak ile ayı molla olur.

882- Tayaksız bâççâ câmân bâççâ (KK42).

Dayaksız(tokat yememiş) çocuk kötü(şımarık) çocuk.

883- Tayaktän tüşünmâgân gâpdänäm tüşünmäydı (KK42).

Dayaktan anlamayan sözden de anlamaz.

884- Tayyâr aştı küz tanıydı,

Könâ âşnânı cüräk tanıydı (KK55).

Hazır pilavı göz tanır,

Eski dostu yürek tanır.

885- Tâcikting âşnâlığı tāmıgâ äylängäçâ bolâdı (KK55).

Tacikin arkadaşlığı evine dönünceye kadardır.

886- Tânbäl hâtın yèrinçäk kız tuvâdı (KK118, KK170, KK201).

Tembel kadın üşengeç kız doğurur.

887- Tâl bişikkä täyändım,

Tallı uykımdän uygändım (KK63).

Tal (çok ince ağaç) beşiğe dayandım,

Tatlı uykumdan uyandım.

888- Tãmding ârdidä tandir iççi tulä âk külçä (KK63, KK142).

Evin arkasında tandır içi dolu ak külçe.

889- Tãpkändä bır kündece, tãpmägändä âvzung aççık ığärä (KK27).

Bulduğunda bir gündece, bulmadığında ağzın açık bekle.

**890- Tãpkändä çärä çärä,
Tãpmägändä nä çärä (KK90)?**

Bulduğunda çare çare,

Bulamadığında ne care?

**891- Tãpkän kiyär yähşı ıstân,
Tãpmägän kiyär cãmân ıstân (KK90).**

Bulan giyer iyi şalvar,

Bulamayan giyer kötü şalvar.

**892- Tãpkän tãbâğındı caläydı,
Tãpmägän tişindi caläydı (KK6, KK110).**

Bulan tabağını yalar,

Bulamayan dişini yalar.

**893- Tâş âttım ârıkça bătıp ketti,
Kız bêrdım cirâkça kêlmädi ketti (KK17, KK110).**

Taş attım kuyuya batıp gitti,

Kız verdim uzağa(ele) gelmedi gitti.

894- Taş källä, boş källä (KK7, KK17).

Taş kelle, boş kelle.

895- Taş koyäsän taşing këlädı,

Sälâm bëräsän sälâming këlädı (KK17).

Taş koyarsan taşın gelir,

Selâm verirsən selâmın gelir.

896- Taş taşka, baş başgä (KK24).

Taş taşa, baş başa...

897- Tâvdän tilädım suv bêrdı,

Coldän tilädım col bêrdı (KK17, KK87).

Dağdan diledim su verdi,

Yoldan diledim yol verdi.

898- Tâvdä tây ât boldum dep kişnäydı,

Üydä kêlin gâp boldum dep ciläydı (KK142).

Dağda tay at oldum diye kişner,

Evde gelin söz oldum diye ağlar.

899- Tâvgä çıktım karçä dep,

Tüyün açtım barçä dep (KK17, KK106).

Dağa çıktım karça diye,

Bohça açtım parça diye.

- 900- Tāv tāvgä cetmäydı,
Ådām ādāmgä cetäydı (KK30).**

Dağ dağa kavuşmaz,

İnsan insana kavuşur.

- 901- Tāvtı taştı sël bızädı,
Ådāmdı cāmān gäp bızädı (KK7, KK39).**

Dağı taşı sel bozar,

Adamı kötü söz bozar.

- 902- Tëymä nâzik, tıllä cüzük (KK39, KK97).**

Değme nazik, altın yüzük.

- 903- Temirdi ustäsi urädı (KK7, KK23, KK39).**

Demiri ustası döver.

- 904- Tentäkkä haq bërmä,
Kolunggä bel bërmä (KK70, KK98)!**

Deliye hak verme,

Eline bel verme!

- 905- Tentäk tentäktı bilädı,
Fäķır bāydı bilädı (KK7, KK55, KK72).**

Deli deliyi tanır,

Fakir zengini tanır.

- 906- Tentäkting başıda därt bomäydı,
Baydıng başıda pıt bomäydı (KK85).**

Delinin başında dert olmaz,

Zenginin başında bit olmaz.

- 907- Tèz işting aşı cavgân boladı (KK55).**

Acele işin aşı yavan olur.

- 908- Tıllä almä, duva al (KK98).**

Altın alma, duâ al.

- 909- Til äytädi, kuläk yëşitädi,
Küz kürädi, qol qılädi (KK5, KK34, KK65).**

Dil söyler, kulak duyar,

Göz görür, el yapar.

- 910- Til äytlädi,
Köngül tinläydı (KK13, KK48).**

Dil söyler,

Gönül dinler.

- 911- Tilingdän yähşı duşmân coq,
Vätäningdän yähşı cër coq (KK48).**

Dilinden iyi düşman yok,

Vatanından iyi yer yok.

912- Tiling ilä kılämägändi päysäng ilä kıläysän (KK99).

Dilin ile yapamadığını paran ile yaparsın.

913- Tili şirin bolgän aş ciydı,

Tili aççık bolgän şäppät ciydı (KK14, KK56, KK138, KK188).

Dili tatlı olan aş yer,

Dili acı olan tokat yer.

914- Tili şur, beti şur,

Tili şirin, beti şirin (KK14, KK27, KK136).

Dili ekşi, yüzü ekşi,

Dili tatlı, yüzü tatlı.

915- Tilinggä yëgä bol,

Målnggä yëgä bol (KK9)!

Diline sahip ol,

Mahna sahip ol!

916- Til kılıçtän vötkır (KK77)!

Dil kılıçtan keskin(dir)!

917- Tinglägängä bır gäp bas (KK77).

Dinleyene bir söz yeter.

918- Tiş bërgän hudâ aşnäm bërädi (KK27, KK81).

Diş veren Allah aş da verir.

919- Toğru gäb aççıq bolädi (KK8, KK13, KK39, KK54, KK102).

Doğru söz acıdır.

920- Toğru gäbdin mëväsi şirin bolädi (KK30, KK81).

Doğru sözüin meyvesi tatlıdır.

921- Toğru gäp hudâdın gäbi bolädi,

Yalgân gäp şäytândın gäbi bolädi (KK35, KK143, KK194, KK202).

Doğru söz Hakkın sözüdür,

Yalan söz şeytanın sözüdür.

922- Tuk bolgängä bir äytlä,

Åç bolgängä yekki äytlä (KK23, KK146, KK162, KK180, KK204).

Tok olana bir söyle,

Aç olana iki söyle.

923- Tukdung aqlıdä nân, közüdä câş bomäydı (KK1, KK19, KK106).

Tokun aklında ekmek(yemek), gözünde yaş olmaz.

924- Tuk it süyanıp turädi,

Åç it qaräp turädi (KK24, KK55, KK145).

Tok it yalanıp durur,

Aç it bakınıp durur.

925- Tuk itting âvzu cavlı,

Âç itting âvzu ırurı (KK146, KK149).

Tok itin ağızı yağlı(dır),

Aç itin ağızı kuru(dur).

926- Tukluk mäst ıladı,

Âçlık ciradı (KK24, KK147).

Tokluk azdırır,

Açlık gezdirir.

927- Toy ılılmäğän curt ılılmäydı (KK46, KK59, KK79)!

Evlenmeyen yurtlanamaz!

928- Tukum cavundän ävväl yekıläydı (KK19, KK24, KK56, KK89, KK120).

Tohum yağmurdan önce ekilir.

929- Tuvğän cêrdä cirmä,

Tuyğän cêrdä cir (KK24, KK48, KK190, KK197, KK2006).

Doğduğun yerde yürüme,

Doyduğun yerde yürü.

930- Tuyä bårsän tuyup bår,

Câmânlığıngdı kuyup bår (KK15, KK189, KK198)!

Düğüne varacaksan doyup git,

Kötülüğünü bırakıp git!

- 931- Türkmen Türkmandi biläydı,
Vözbek hämmäsindi biläydı (KK24, KK49).**

Türkmen Türkmeni tanır,

Özbek hepsini tanır.

- 932- Türkmandi türtmäsän bilmäydı (KK130)!**

Türkmeni dürtmezsen bilmez!

- 933- Tüşgängä urmä (KK49, KK147)!**

Düşene vurma!

- 934- Tüyäçä buydung bolgunça ignäçä aqlıng bosun (KK37, KK147).**

Deve kadar boyun olacağına iğne kadar aklın olsun.

- 935- Tüyäding cantok kiçik bosä buynundu vuzatädı (KK147).**

Devenin yuları küçük olursa boynunu uzatır.

- 936- Tüyäding tuku culabärsä cün çıkädı,**

Här üydä munça çıkäsä kün çıkädı (KK59).

Devenin tüyü koparsa yün çıkar,

Her evde bu kadar çıkarsa gün çıkar.

- 937- Tüyä hörgücü ilä,**

Yêçıkı kıaysarlıkı ilä (KK139)...

Deve hörgücü ile

Keçi inadı ile...

U

- 938- Ukä ukägä voğşäydı,**
Ottız yekki tiş bırırgä voğşämäydı (KK184, KK201).

Kardeş kardeşe benzer,
32 diş birbirine benzemez.

- 939- Ul âtäsigä, kız yenäsigä voğşäydı (KK111, KK118).**

Oğlan babasına, kız anasına benzer.

- 940- Uldu yirkä kısag şer bolädi,**
Qızdı yirkä kısag ğar bolädi (KK30, KK46).

Oğlanı evlendirirsek aslan olur,
Kızı evlendirirsek muhtaç olur.

- 941- Ul tığägä voğşäydı,**
Qız ämmäsigä voğşäydı (KK27).

Oğul dayıya benzer,
Kız halasına benzer.

- 942- Uling undä bolädi,**
Nandı bächädä bolädi (KK27).

Oğlun onda olur,
Ekmeği çocukta olur.

943- Umid cāndı asrāydı (KK90).

Ümit canı besler.

944- Uruşkāning ulng bosun,

Kerişkāning kēlining bosun (KK14).

Tartıştığın oğlun olsun,

Atıştığın gelinin olsun.

945- Uyķı kēlsā yāstıķ kērāk,

Kōngül kētsā ğoşrāy kērāk (KK17).

Uyku gelirse yastık gerek,

Gönül giderse güzel(sevgili) gerek.

Ü

946- Ürgängäningiz sizgä, ılgänläringiz mängä (KK82, KK184).

Öğrendiğiniz size, yaptıklarınız bana.

947- Üşyâr âdäm bäküç âdämdän balant (KK13, KK28, KK48, KK176).

Akıllı kişi, güçlü kişiden üstündür.

948- Üşyâr çupân cämân it asrämäydı (KK85, KK192, KK200).

Akıllı çoban kötü(uyuz) it beslemez.

949- Üşyâr gäbindı bilädi,

Tentäk taşındı bilädi (KK85, KK198).

Akıllı sözünü bilir,

Deli taşını bilir.

950- Üşyâr insân hătâsındı bilädi,

Tentäk insân hătânı başkasıdän bilädi (KK190, KK198, KK204).

Akıllı insan hatasını bilir,

Akılsız insan hatayı başkasından bilir.

951- Üşyâr insân yertänındı tüşünädi,

Tentäk insân yendini tüşünädi (KK196, KK200).

Akıllı insan yarını düşünür,

Akılsız insan şimdiyi düşünür.

952- Üşyâr kanizak câhil bāydān yāḥşı. (KK16, KK47, KK88, KK195).

Akıllı köle cahil zenginden iyidir.

953- Üydä bolgän üydä qaladı (KK55, KK82, KK193).

Evde olan evde kalır.

954- Üydäkılär qan cutadı,

Kaçgän cav cutadı (KK25, KK31).

Evdekiler kan yutar,

Kaçan yağ yutar.

955- Üyingdä çal bārsä Allāhdıng bārākätı bār (KK30, KK56, KK82).

Evinde yaşlı varsa Allah'ın bereketi var.

956- Üyding atı völädı,

İtdi hoş bolädı (KK56, KK90).

Evin atı ölür,

İti sevinir.

957- Üyding iti kırk aşnādān yāḥşı (KK56).

Evin köpeği 40 arkadaştan iyi(dir).

958- Üysiz bol, curtsiz bolmä (KK89)!

Evsiz ol, yurtsuz olma!

- 959- Üying bosun päs bosun,
Nåning bosun qättä bosun,
Suvung bosun hıyrak bosun,
Bosunäm hämmäsi bizning bosun (KK17, KK56, KK90, KK110).
Evin olsun alçak olsun,
Ekmegin olsun sert olsun,
Suyun olsun bulanık olsun,
Olsun da hepsi bizim olsun.

V

960- Vaçak gäp bilän cânmäydı (KK39).

Ocak sözle yanmaz.

961- Vaq törkägän colgä tüşädı,

Keç törkägän därdigä tüşädı (KK30, KK40).

Erken kalkan yola düşer,

Geç kalkan derdine düşer.

962- Vaq törkägän hâtın bäräkä bolädı (KK17).

Erken kalkan kadın berekettir.

963- Vaq törkägän hâtındıng işi bitmäydı (KK30).

Erken kalkan kadının işi bitmez.

964- Vaq törkägän hâtındıng yeşigüdän kuyâş kâm bomäydı (KK68).

Erken kalkan kadının eşiginden(kapı önü) güneş eksik olmaz.

965- Voguruçu cäriktän qorqädı,

Bây ğarıplıktän qorqädı (KK69).

Hırsız aydınlıktan korkar,

Zengin fakirlikten korkar.

966- Voguruçu itsiz üydü yähşı körädı (KK29, KK58).

Hırsız, itsiz evi sever.

967- Vokugäningdı ürgatmäğän mullâ tilsiz şäytân (KK116).

Okuduğunu öğretmeyen molla dilsiz şeytan(dır).

968- Vokusan tilla, vokumasan aşgal (KK116)...

Okursan altın, okumazsan çöplük...

969- Vong ʁol bilän bərgäningdı çap ʁol körmäsın (KK14).

Sağ el ile verdiğini sol el görmesin!

970- Vorâḳ piçkänçä çartılädı,

Bältä kesgänçä çartılädı (KK89).

Orak biçince parlar,

Balta kesince parlar.

971- Vorâḳı bolgändıng nânı bolädı (KK14).

Orağı olanın ekmeği olur.

972- Vorâḳ iştä vorâḳ,

Küräk iştä küräk (KK14, KK15).

Orak işte orak,

Kürek işte kürek.

973- Vorâḳ özündü kesmäydı,

Ât tayındı tepmäydı (KK15, KK24, KK111, KK197).

Orak kendini kesmez,

At tayını tepmez.

974- Vorâkıting başı kıışsık, uşlangıcı turra bolädi (KK89, KK111, KK67)

Orağın başı eğik, sapı dik olur.

975- Vosuruqqa arpa, un boş (KK49, KK110).

Osuruğa arpa, un boş.

976- Votka tiyişmä cânäsän,

İnsängä tiyişmä gamlänäsä (KK87, KK111).

Ateşe degme yanarsın,

İnsana degme incinirsin.

977- Votka yétıyat kılmasän cânäsän (KK46).

Ateşe dikkat etmezsen yanarsın.

978- Vottäki temir qol bilä uşlanmäydı,

Âqsâq ât bilä colgä çıkılmäydı (KK14).

Ateşteki demir elle tutulmaz,

Topal at ile yola çıkılmaz.

979- Vottu votka sor,

Suvdu suvgä sor (KK77).

Ateşi ateşe sor,

Suyu suya sor.

980- Vökküzdüng şağı vözünggä cük boladı (KK56).

Öküün boynuzu kendine yükür.

981- Völgändı bolgän kırk kün ğamlänädı,

Tentäktı bolgän här kün ğamlänädı (KK90).

Ölüsü olan kırk gün üzülür,

Delisi olan her gün üzülür.

982- Völgısı kèlgän cılın coldä cätädı (KK9, KK43, KK118).

Ölesi gelen yılan yolda yatar.

983- Vöşäk kılğän ҡättä tizäk ciydı (KK90).

Dedikodu yapan sert tezek yer.

984- Vötkän kün ărķangızdä,

Kèlēcäk kün tāmıngızdä. (KK14, KK43).

Geçmiş gün arkanızda,

Gelecek gün önünüzde.

985- Vöttırık äytgän vözünggä vöttırık äytädı (KK63).

Yalan söyleyen kendine yalan söyler.

986- Vöttırıkçı bilän aşnâ bolgän vöttırık äytmäni ürgänädı (KK63, KK90).

Yalancı ile arkadaş olan yalan söylemeyi öğrenir.

987- Vöttırıkçıdıng ávzu áytmäsä közü áytadı (KK120, KK166, KK2005).

Yalancının ağı söylemese gözü söyler.

988- Vöttırıkçıdıng ávzu turmäydı,

Vogırıçıdıng qolu turmäydı (KK2, KK82, KK198, KK200).

Yalancının ağı durmaz,

Hırsızın eli durmaz.

989- Vöttırıkçıdıng tili cãmân

Cılándıng tili yähşı. (KK25, KK128, KK158, KK180, KK194).

Yalancının dili kötü,

Yılanın dili iyi.

990- Vöttırıkçıdıng tili kılıçdân vötkır boladı. (KK63).

Yalancının dili kılıçtan keskindir,

991- Vöttırıkçıgä şahit bolgänçä yêşşäkkä âşnâ bol (KK184)!

Yalancıya şahit olacağına eşeğe arkadaş ol!

992- Vöttırıkçı mulládıng kırk şäytânı boladı (KK89, KK111).

Yalancı molların kırk şeytanı olur.

993- Vöttırık gäp zähırdân qättä boladı (KK19, KK91, KK111).

Yalan söz zehirden serttir.

994- Vöttırık tildi coradı,

Ġam köngli coradı (KK46).

Yalan dili yorar,

Gam gönlü yorar.

995- Vözbek aşnâsıdän uyalämäydı, duşmanidän qorqmäydı (KK77).

Özbek dostundan utanmaz, düşmanından korkmaz.

996- Vözbek qarındaşing bosun,

Türkmän coldaşing bosun,

Cirâq bosun, cäqın bosun,

Hämmäsi bäräbär bosun (KK111, KK77, KK118).

Özbek kardeşin olsun,

Türkmen yoldaşın olsun,

Uzak olsun, yakın olsun,

Hepsi birlik olsun.

997- Vözbek qılınğan yähşılıktı, cāmānlıktı yadıdän çıkämäydı (KK111).

Özbek yapılan iyiliği, kötülüğü unutmaz.

998- Vözbek körgänını yadıdän çıkämäydı (KK111, KK116).

Özbek gördüğünü unutmaz.

999- Vözbekting atğanı vuk, bėrgänı gäb kaytıp kėmäydı (KK25, KK111).

Özbeğin attığı ok, verdiği söz geri dönmez.

1000- Vözbekting bäläsı märt bolädı,

Gäbidä, vözüdä bır bolädı (KK25, KK111, KK112).

Özbeğin çocuğu mert olur,

Sözünde, özünde bir olur.

1001- Vözbekting başı tikkä, gäbı tikkä bolädı (KK111, KK150).

Özbeğin başı dik, sözü dik olur.

1002- Vözbekti völtır,

Palāvğä köm. (KK39, KK111, KK112, KK2006).

Özbeği öldür,

Pilava göm.

1003- Vözbekting aklı pişindän songrä işläydı (KK113, KK125, KK137).

Özbek'in aklı öğleden sonra çalışır.

1004- Vözbekting kıcısı bolguncä küçüğü bol (KK40, KK111).

Özbek'in küçüğü olacağına köpeği ol.

1005- Vözüng tuğmäs ul bomäs,

Satıp almäs kıl bomäs (KK59).

Kendin doğmazsa oğul olmaz,

Satıp almazsa kul olmaz.

1006- Vözüngdän kıttä gäpırmä (KK40, KK112)!

Kendinden büyük konuşma!

1007- Vözüngdö yähşî körgän hâtın hêç kimsäni yähşî körmäydı (KK118).

Kendini beğenen kadın hiç kimseyi beğenmez.

1008- Vözünggä yägä bol (KK20).

Kendine sahip ol!

1009- Vukumädän mullâ bomäydı,

Gaklamädän qarga bomäydı (KK85).

Okumadan molla olmaz,

Gaklamadan karga olmaz.

1010- Vuruşka cigit bêrdım,

Cırâqqâ kêlin bêrdım (KK39).

Savaşa yigit verdim,

Gurbete gelin verdim.

1011- Vuruşka kêtgän şähit bolädi,

Cırâqqâ kêtgän garıp bolädi (KK14).

Şavaşa giden şehit olur,

Gurbete giden garip olur.

1012- Vuturgän kız orun tâbädi,

Cirgän kız yêri tâbädi. (KK48, KK49).

Oturan kız yorgan bulur,

Gezen kız koca bulur.

1013- Vuyçuding vuyı bitkingäçä tevekkülçiding işi bitädi. (KK70).

Düşünerek gam çekenin gamı bitene kadar tevekkül edenin işi biter.

Y

1014- Yähşi âdäm âşındı ciydı,

Câmân âdäm başındı ciydı (KK172, KK201).

İyi kişi aşını yer,

Kötü kişi başını yer.

1015- Yähşi âdämğä cäqın bol,

Câmân âdämğä cirâq bol (KK172).

İyi adama yakın ol,

Kötü adama uzak ol.

1016- Yähşi âdämğä câmânlık kılınmäydı,

Câmân âdämğä yähşılık kılınmäydı (KK170).

İyi adama kötülük yapılmaz,

Kötü adama iyilik yapılmaz.

1017- Yähşi âdäm yerkälämäydı (KK170).

İyi adam şımarmaz(değişmez).

1018- Yähşi ât asrägänding âgıldä ârpası köp bolädı (KK172).

İyi(yiğit) at besleyenin ahırda arpası çok olur.

1019- Yähşi âtkä bır gamçı,

Câmân âtkâ yuz gamçı (KK31).

İyi ata bir kamçı,

Kötü ata yüz kamçı.

1020- Yâhşı âtkâ mingân sevinâdı,

Câmân âtkâ mingân küyünâdı (KK29).

İyi ata binen sevinir,

Kötü ata binen söylenir.

1021- Yâhşı âtting kâdrı coldâ kağandâ bilinâdı,

Yâhşı tüyâding kâdrı cüktâ kağandâ bilinâdı (KK87, KK139).

İyi atın kıymeti yolda kalınca bilinir,

İyi devenin kıymeti yükte kalınca bilinir.

1022- Yâhşı bilân ciräsân yâhşı boläsân,

Câmân bilân ciräsân câmân boläsân (KK139).

İyi ile yürürsen iyi olursun,

Kötü ile yürürsen kötü olursun.

1023- Yâhşı bilân cirsân ciräsân murâdka,

Câmân bilân cirsân qâläsäng ıyatka (KK25).

İyiyle yürürsen erersin muradına,

Kötüyle yürürsen kalırsın ortalıkta.

1024- Yâhşı bilân coldâş bosäng âşingdı ciysäng,

Câmân bilân coldâş bosäng başingdı ciysäng (KK65, KK123).

*İyi ile yoldaş olursan aşını yersin,
Kötü ile yoldaş olursan başını yersin.*

1025- Yähşi ciğitting kâdrını völgändän songrä biläsän,

Yähşi curtung kâdrını küçgändän songrä biläsän (KK118).

*İyi gencin kıymetini öldükten sonra bilirsin,
İyi yurdun kıymetini göçtükten sonra bilirsin.*

1026- Yähşidän aşnâ boladı,

Câmândän duşmân boladı (KK118).

*İyiden dost olur,
Kötüden düşman olur.*

1027- Yähşi dep sügünmä zâtıgä tærtadı,

Câmân dep kügünmä zâtıgä tærtadı (KK40, KK112).

*İyi diye sevinme soyuna çeker,
Kötü diye söylenme soyuna çeker.*

1028- Yähşigä mazzak ıl külüp kêtadı,

Câmângä mazzak ıl yêşsäktäyin tişläydı (KK17, KK111).

*İyiye şaka yap gülüp geçer,
Kötüye şaka yap eşek gibi ısırır.*

1029- Yähşi gâp bır källä äytüladı (KK26, KK40, KK113).

Güzel(hakiki) söz bir kere söylenir!

1030- Yähşı gäp bilän cän cän tãpãdı,

Yähşı aş bilän tãn cän tãpãdı (KK111).

İyi söz ile yürek can bulur,

İyi aş ile ten can bulur.

1031- Yähşı gäp cürãktãn çıkãdı,

Cãmãn gäp ávuzdãn çıkãdı (KK26).

İyi söz yürekten çıkar,

Kötü söz ağızdan çıkar.

1032- Yähşı gäpdä vöttırık bomäs (KK26, KK49)!

Güzel sözde yalan olmaz!

1033- Yähşı gäp duşmãndı colgã alıp kêtãdı,

Cãmãn gäp dusttu coldãn alıp çıkãdı (KK31).

İyi söz düşmanı yola alıp getirir,

Kötü söz dostu yoldan alıp çıkarır.

1034- Yähşı gäp tilding ziynãtı,

Yähşı bilig aqıldıng ziynãtı (KK18, KK31).

İyi söz dilin süsüdür,

İyi bilgi aklın süsüdür.

1035- Yähşıgã turmãk coq,

Cãmãngã völmãk coq (KK18).

İyiye durmak yok,

Kötüye ölmek(ölüm) yok.

1036- Yähşi hâtın âvzu duvalı hâtın (KK118).

İyi(hayırlı) kadın, ağzı duâlı kadın(dır).

1037- Yähşi insân âtı bilân cäşäydı,

Câmân insân nımä bilân cäşäydı (KK77)?

İyi insan adıyla yaşar,

Kötü insan ne ile yaşar?

1038- Yähşi insân hâr kimgä misâl bolädi,

Câmân insân hâr kimgä mânê bolädi (KK20).

İyi insan herkese örnek olur,

Kötü insan herkese engel olur.

1039- Yähşi insân tuprâkâna yâddän çıkmäydı (KK40, KK118).

İyi insan toprak gibi hatırlanır.

1040- Yähşi at yâddän çıkmäydı,

Câmân at yâddän çıkädi. (KK40).

İyi ad akıldan çıkmaz(unutulmaz),

Kötü ad akıldan çıkar(unutulur).

1041- Yähşi işlägändig câmân işi bomäs. (KK9, KK43).

İyi çalışanın kötü işi olmaz.

1042- Yähşı qärındaş batingdä bomäsın,

Câmân qärındaş colungdä bomäsın (KK57).

İyi kardeş ters tarafında olmasın,

Kötü kardeş yolunda olmasın.

1043- Yähşındı kürsän şükür qıl,

Câmândı kürsän fikir qıl (KK20).

İyi birini görsen şükür et,

Kötü birini görsen fikir kıl.

1044- Yähşı küz yähşı qaräydı,

Câmân küz câmân qaräydı (KK46, KK172).

İyi göz iyi görür,

Kötü göz kötü görür.

1045- Yähşı mälüm câmân künümgä caräydı (KK43).

İyi malım kötü günüme yarar.

1046- Yähşı tüşüng, yähşı gäpır (KK57).

İyi düşün, iyi söyle!

1047- Yähşiding hatası bomäs,

Näkäsding vâfâsı bomäs (KK106).

İyi kişinin hatası olmaz,

Kötü(alçak) kişinin vefası olmaz.

1048- Yärämäs bäççä âyâķ çârçâtadı,

Gäpırgän bäççä kılâķ çârçâtadı (KK170).

Yaramaz çocuk ayak yorar,

Konuşan kadın kulak yorar.

1049- Yätim duvası al (KK9, KK14, KK59, KK118).

Yetim duâsı al.

1050- Yâlgân âdâmdı bızädı,

Sırpız âttı bızädı (KK49).

Yalan adamı bozar,

Söğan atı bozar.

1051- Yâmkır bilän cêr kügärädı,

Duvâ bilän col kügärädı (KK139).

Yağmur ile yer yeşerir,

Duâ ile yol yeşerir.

1052- Yäläkkä turgän tüyâ baķıräydı (KK77).

Yelege duran deve bağıırır.

1053- Yetektän bır mullâ kêlädı,

Ârkäsıdän kırķ yêkki cöce kêlädı (KK26, KK56).

Aşağıdan bir hoca gelir,

Arkasından kırk iki cüce gelir.

1054- Yetimding yëgäsi ħudâ (KK26, KK40, KK56).

Yetimin sahibi Allah(tır).

1055- Yëčkıdınğ başıdâ bol (KK136).

Keçinin başında ol.

1056- Yëčkıdınğ üşyârı çopândı coyadı (KK42, KK136).

Keçinin kurnazı çobanı yorar.

1057- Yëčkısı bolgändınğ ârkâsı târli boladı (KK42, KK50).

Keçisi olanın arkası(sırtı) terli olur.

1058- Yëčkısı köp bolgändınğ täyâğı köp boladı (KK50).

Keçisi çok olanın sopası çok olur.

1059- Yëgäsiz bolmägän mâl, mâl bomäs,

Tört duval cër, üy bomäs (KK31).

Sahipsiz mal, mal olmaz,

Dört duvar yer, ev olmaz.

1060- Yëkki üyding âräsi,

Asır, şâm âräsi (KK50, KK77).

İki evin arası,

İkindi akşam arası.

1061- Yekki yenälig kuzu aştan völadı (KK48, KK50).

İki anneli kuzu aştan ölür.

1062- Yenämcä, atamça yar bomäs,

Qışlâkımdäy curt bomäs (KK47, KK27).

Annem, babam gibi yar bulunmaz,

Köyüm gibi yurt bulunmaz.

1063- Yenäding, atadınğ kâdrını völgändä biläsän (KK9, KK14, KK118).

Anne, babanın değerini öldüğünde anlarsın.

1064- Yenä cãmân bâceä cãmân,

Yenä yähşı bâceä yähşı (KK79, KK172).

Anne kötü, çocuk kötü(dür),

Anne iyi, çocuk iyi(dir).

1065- Yenädən kürgän tun piçadı,

Atädän kürgän at minadı (KK170).

Anneden gören don biçer,

Babadan gören at biner.

1066- Yenäding bädduvasını sutu käsadı,

Atadınğ bädduvasını vuqdäk käsadı (KK30, KK40, KK118).

Annenin bedduâsını sütü keser,

Babanın bedduâsı ok gibi değer.

1067- Yënä kızım gür boldı,

Cêr, kıläm bır boldı (KK21).

Yine kızım muhtaç oldu,

Yer, kilim bir oldu.

1068- Yënä kum, bächä tâş (KK27).

Anne kum, çocuk taş.

1069- Yënäli sağır, gul sağır,

Âtâlı sağır, şur sağır (KK118, KK172).

Anneli öksüz, gül öksüz.

Babalı yetim, ekşi yetim.

1070- Yënäm, âtäm bår bosun,

Üyim, cerim çok bosun (KK27).

Annem, babam var olsun,

Evim, yerim yok olsun.

1071- Yënänggä, âtänggä şirin gäpır (KK184, KK194)!

Annene, babana tatlı konuş!

1072- Yënasız üy, völük üy (KK27, KK40).

Anasız ev, ölü ev.

1073- Yënäsi bolmägän kızdän ädäp qärämä,

Âtâsı bolmägän uldän ädäp qärämä (KK27, KK40).

Anasız kızıdan edep bekleme,

Babasız oğuldan edep bekleme.

1074- Yënäsi naygar, kıızı taygar (KK27).

Annesi sazıcı, kıızı düğüncü.

1075- Yënä tuprâk, âtä âsmân (KK27).

Anne toprak, baba gökyüzü.

1076-Yënä tuprâk, âtä yâgâç (KK27).

Anne toprak, baba ağaç.

1077- Yërinçäkkä iş bërmä,

Şarâpgârgä kıız bërmä (KK80, KK130)!

Tembele iş verme,

Sarhoşa at verme!

1078- Yërinçäkkä teydi yäläkçä,

Mëngä teydi tırnakçä (KK130, KK200).

Üşengeçe düştü yelekçe,

Bana düştü tırnakça.

1079- Yërinçäktıng mālı bosä yërip këtädı (KK79).

Üşangecin malı olsa eriyip gider.

1080- Yëşik aldı mëniki dëmä (KK43)!

Ev aldım benimki deme!

1081- Yêşikting ziynätı bälä (KK82, KK118).

Evin süsü çocuk.

1082- Yêşiktän âkgän suvdung kädri coķ (KK9, KK46).

Eşikten akan suyun kıymeti yok(olmaz).

1083- Yêşşäk cüktä, mâhir iştä malum bolädı (KK77).

Eşek yükte, usta işte belli olur.

1084- Yêşşäkkä egär urulmäydı,

Âtka sāmār urulmäydı (KK42, KK78).

Eşege eyer takılmaz,

Ata semer vurulmaz.

1085- Yêşşäkti tâyäk, âttı kırbaç, insândı fäķırlık târbiyâ ķılädı (KK116).

Eşegi dayak, atı kırbaç, insanı fakirlik terbiye eder.

1086- Yêşşäk völsä ât ğämlädı,

Ât völsä itlär ħuş ķılädı (KK19, KK130).

Eşek ölse at üzülür,

At ölse köpekler sevinir.

Z

1087- Zāhmât bolmâgân iştân nân çıkmâydı (KK59, KK79, KK118).

Zahmetsiz işten ekmek(kazanç) çıkmaz.

1088- Zāmāndıng āzgānı āttān yēşşāk āzgānı (KK116)...

Zamanın azgını attan eşek azgını...

1089- Zāmān zordiki, tāmāşā kördiki (KK116, KK139, KK205)...

Zaman güçlünüñki, kargaşa körünki...

1090- Zārāndıng ātıyām çarçarmâydı,

Kiyimiyām kūnärmâydı (KK205).

Akıllının atı da yorulmaz,

Giyisisi de eskimez.

1091- Zāth bolgān āt coldāşı,

Ĥātın kōngül āşnāsı (KK77, KK116).

Soylu at yol arkadaşı,

Kadın gönül arkadaşı (olur).

1092- Zāth bolgān ĥātındıng mērāsı ĥāyırılı bālā (KK118).

Soylu kadının mirası hayırlı çocuk(tur).

BÖLÜM III

SONUÇ VE TARTIŞMA

“Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden Derlenen Atasözlerinde İsim” adlı bu çalışmayla, Özbek Türkçesi ve Hatay / Ovakent Özbek Türklerinin ağız özelliklerine ait derlenen ve transkripsiyon alfabesiyle yazılan atasözlerinde isimler ve isimlerle ilgili dil özellikleri incelenmiştir.

Çalışma, “Giriş, inceleme ve sonuç” olarak üç ana bölümden oluşmaktadır. “Giriş” bölümünde Özbek Türklerinin ve Ovakent Özbeklerinin tarihi, Türkçesi, edebiyatı ve dil özellikleri, tarihsel gelişimleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. “İnceleme” bölümünde isimlerde tespit edilen eklerin yapısı Eski Türkçeden başlayarak günümüz kadar olan dönem, lehçe ve ağız gibi konular üzerinde tespit edilen değişiklikler gösterilmeye çalışılmıştır. İsmi çekimi ve hâl ekleri kısmında tabloda gelişimleri gösterilerek tespit edilen sözcüklerin cümledeki kullanımları ve işlevleri hakkında bilgi verildi.

“Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden Derlenen Atasözlerinde İsim” adlı çalışmada isimlerle ilgili olarak ortaya çıkan dikkat çekici noktalar şunlardır:

Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden derlenen atasözlerinde isimden isim yapım eki toplamda 102 tanedir. Bunlardan 35 tanesi Özbek Türkçesine yabancı asıllı dillerden geçmiş eklerdir. Yabancı asıllı diiller içinde Farsçadan geçen eklerin çok olduğu ve bu eklerin genellikle kelimelerin ön veya sonuna geldiği görülmektedir: *Ātūç* < *ātā*+ç “oğul, evlat, çocuk”, *Bākūç* < *bā*+*kūç* “güçlü, kuvvetli” (745, 947), *Bādduvasını* < *bād* + *duvasını* “bedduâsını, kötü duâ”(645), *Becân* < *be* + *cân* “cansız, çorak, ölü”(256), *Nāmārt* < *nā* + *mārt* “yalancı, iki yüzlü, korkak”(645, 646, 781,814), *Tuprākāna* < *tuprāk*+*āna* “toprak gibi” (1039), *Tilbaz* < *til*+*bāz* “ dili uzun, çok kunuşan, boşboğaz” (55), *Tüyäçä* < *tüyä* + *çä* “deve kadar, deve gibi”(563, 934), *Kécädän* < *kéc* + *ä* + *dän* “geceden”(277), *Ķärdä* < *ķä*+*r*+*dä* “nerede” , *Cāndār* < *cān* + *dār* “canavar, kurt”(14), *Şarāpġār* < *şarāp* + *ġār* “sarhoş, şarap içen”(873, 874), *Aşhānā* < *aş* + *hānā* “aşhane, aş evi,

yemekhane”(75), **Ġamh  n  ** < ġam + **h  n  ** “gam yeri, acı evi, zindan”(628), **  vg  nist  n** < **  vg  n** + **ist  n** “Afganistan”(628, 630).

Hatay / Ovakent   zbek Türklerinden derlenen atasözlerinde isimden isim yapım eki olarak tespit edilen eklerlerden “+   ; +  i, +   ; +d  ; +g  , +  a, +qa, +k  ; +gi, +ki, +qI; +k  n, +q  n; +li; +lik; +m  n; +siz; +t  ; +t  k, +t  y vb.” bölgede işlek olarak kullanıldıġı; fakat “+   ; +  k; +  ki, +aki; +  k  y, +k  y, +akay, +kay; +  l  , +ala; +  l  k, +l  k; +  v, +  vi, +  l  v, +  vl  n; +  n, +an; +  t, +at; +b  p; +  ; +   k, +   q; +  ıq, +  ik; +   n, +  an; +gin  , +kina, +qin  ; +g  ; +l  m, +l  m  i, l  n  i; +m   ız, +m   iz; +(i)mt  l, +(i)mt  r; +msiq; +t  ruq vb.” eklerin nadir kullanılan veya hiç kullanılmayan ekler olduġu tespit edilmiştir.

Hatay / Ovakent   zbek Türklerinden derlenen atasözlerinde fiilden isim yapan yapım eki toplamda 65 tanedir. Fiilden isim yapan ekler içinde yabancı asıllı dillerden geçen eklerin olmadıġı tespit edilmiştir. Tespit edilen fiilden isim yapan yapım eklerinden “-  ; -  c  k; -a   n; -  k,   q; -  ; -(i)n  , -(i)n  ; -g; -gün, -k  n, -qan, -q  n; -gi, -şu, -ki, -qı; -  ı  , -qı  , -ki  , -gi  ; -gUn, -  Un, -gIn, -  In -, -kIn, -kUn, -qIn, -qUn; -k, -(I)k, -(  )k, -q, -(ı)q, -(u)q; -l; -m, -(i)m, -(ı)m, -(  )m; -m  ; -maq vb.” bölgede işlek olarak kullanıldıġı; fakat “-   , -  ks  ;   n  ı  ; -  si; -al  q; -  m; -  ıq; -  i; -   l  q, -q  l  q; -  ur, -kir, -qır; -qa,   a; -qal  q, -qan  q; -m  s, -m  slik vb.” eklerin nadir kullanılan veya hiç kullanılmayan ekler olduġu g  r  lm    tir.

Türkçenin her devrinde ve lehçesinde olduġu gibi yalın h  lde bulunan isimler derlediġimiz atasözlerinde de eksiz h  lde bulunduġu, iyelik ve   okluk eklerini alarak   ekillendiġi tespit edilmiştir: **ye    k** “eşek”, **ot** “ot”, **g  p** “s  z”, **i  ** “iş”, **b  ri** “kurt” **mull  ** “Hoca”, **  t  l  r** “babalar, atalar”, **bitl  r** “bitler”, **cigitl  r** “yiġitler”, **bölüm** “  ocuġum, evladım”, **beti** “yüzü, cehresi”, **c  rim** “erim, kocam, e  im”, **k  p** “  ok”(435), **k  r** “k  r”(602), **k  z** “göz”(162), **kulf** “kilit”(671), **t   ** “ta  ”(896), **  y** “ev, hane”(92), **vu  ** “ok”(151), **vong** “saġ”(969), **y  n  ** “anne”(95).

İlgi durumu eki   zbek Türkçesinde “+nIng” şeklinde geldiġi, isimler arasında tamlayan ilgisi kurduġu, atasözlerinde bölgede kullanılan farklı   zbek aġızlardan kaynaklı kullanım farklılıklardan dolayı “+nIng, +nI, +In” şeklinde kullanımlarının yanın da “+dIn, +tIn” şeklinde de kullanımlarının olduġu ve sözcüklere genellikle ünlü ve   ns  z uyumuna uygun şekilde geldiġi g  r  lm    tir: **Arz  n m  lding   orp  sı** < **arz  n m  l** + **dung   orp  sı** “ucuz malın   orbası” (7), **   ting a  lı** < **   ** + **ting a  lı** “a  m a  lı” (29), **   n  ning c  gg  si** < **   n  ** + **ning**

cäggäsi “dostun yenisi”, **Cigitting coldäşi** < *cigit* + **ting** *coldäşi* “yiğidin yoldaşı”(132), **Cigitting kuvväsı** < *cigit*+**tung** *kuvväsı* “yiğidin kuvveti”(377), **Cöcanding şansı** < *cöcan*+**ding** *şansı* “civcivin şansı”(395), **Çışķānding völümü** < *çışķān*+**ding** *völümü* “sıçanın ölümü”(419), **Dusttung cāmānlığı** < *dust*+**tung** *cāmānlığı* “dostun kötülüğü”(457), **Göş tuğrāgānding singäki** < *göş tuğrāgān*+**ding** *singäki* “et doğrayanın sineği”(501), **Hātunding ğoşräyliğı** < *hātun*+**ding** *ğoşräyliğı* “kadının güzelliği”(547), **Kiyavdung saçkını** < *kiyav*+**dung** *saçkını* “damadın saçkını”(614), **Ķolning uççı** < *ķol* + *ı* + **ning** *uççı* “kolunun ucu”(277), **Méniki** < *mén*+**ning**+*ki* “benimki”(1079), **Täciktung āšnālğı** < *Täcik*+**tung** *āšnālğı* “Tacikin dostluğu”(885), **Yérinçäktung mālı** < *yérinçäk*+**tung** *mālı* “üşengecin malı”(1078).

Yönelme eki Türkçenin her döneminde ve lehçesinde tutarlılığını koruduğu gibi Hatay / Ovakent atasözlerinde de “+**ä** +**gä**, +**kä**, +**qa**” şeklinde sözcüklere geldiği görülür. Yönelme ekini alan bazı sözcüklerde III. teklik ve çokluk iyelik ekleri ile yönelme hâli eki arasına zamir “**n**”sinin gelmediği tespit edilmiştir: **Āçkā** < *āç* + **kä** “aça”(23), **Āräsīgä** < *ārä* + *si* + **gä** “arasına”(409), **Āyākķa** < *āyāk* + **ka** “ayağa”(588), **Bähse** < *bähis* + *e* “bahse”(190), **Bizgä** < *biz* + **gä** “bize”(114), **Cemigä** < *cem* + *i* + **gä** “yemine”(140), **Dışķārsīgä** < *dış* + *ķarı* + *sı* + **gä** “dışına”(442), **Gäbigä** < *gäb* + *i* + **gä** “sözüne”(570), **Hälķinggä** < *hālķ* + *ı* + *ng* + **gä** “hakına”(846), **İnigä** < *in* + *i* + **gä** “inine, evine”(420), **Köpķanäm** < *köp* + **ka** + *näm* “çoğa da”(175), **Ķäyārgä** < *ķäyār* + **gä** “nereye”(69, 681), **Lätägä** < *lätä* + **gä** “eşarba”(54), **Murādka** < *murād* + **ka** “muradına”(1022), **Şarāpğārgä** < *şarāp* + *ğār* + **gä** “şarapçıya, sarhoşa”(768, 1076), **Tāvğä** < *tāv* + **gä** “dağa”(900), **Üygä** < *üy* + **gä** “eve”(439, 732, 790), **Yérigä** < *yéri* + **gä** “kocasına”(554, 555, 875), **Zätigä** < *zāt* + *ı* + **gä** “zatına, soyuna”(1026).

Yükleme durumu eki Türkçenin eski dönemlerinden günümüze kadar işlekliliğini sürdürmüştür. Özbek Türkçesinde “+**ni**” şeklinde karşımıza gelen yükleme durumu eki, Hatay / Ovakent Atasözlerinde “+**n** +**nI**, +**I**” kullanımlarının yanında bölgede kullanılan farklı ağızlardan dolayı “+**dI**, +**tI**” şeklinde kullanıldığı görülür: **Aķli** < *aķıl* + **i** “aklı”(294), **Aķıldı** < *aķıl* + **dı** “aklı”(51), **Äytmāni** < *äyt-mā*+**ni** “söylemeyi”(985), **Bälıķtı** < *bälıķ* + **tı** “balığı”(192), **Bārıķtı** < *bār*+*lık*+**tı** “varlığı”(422), **Bāşındı** < *bāş*+*ın*+**dı** “başını”(492), **Cāndı** < *cān*+**dı** “canı”(943), **Cātmāni** < *cātmā*+**ni** “yatmayı”(731), **Darsāganı** < *darsāgan* + **ı** “sofrayı”(257),

Dengizdi < *dengiz* + *di* “denizi”(192), **Häsrätti** < *häsrät*+*ti* “hasreti, özlemi”(537), **Hâtındı** < *hâtın* + *dı* “kadını”(3, 41, 112), **İşni** < *iş* + *ni* “işi”(276, 277), **Kâdrini** < *kâdri* + *ni* “değerini”(27,45), **Kimni** < *kim*+*ni* “kimseyi”(873), **Kişini** < *kişi*+*ni* “kişiyi”(771), **Köngli** < *köngül*+*i* “gönlü”(993), **Tâvläri** < *tâv*+*lär*+*i* “dağları”(386), **Tiştı** < *tiş*+*ti* “dişi”(767), **Yéşşäktı** < *yéşşäk*+*tu* “eşeği”(642, 1084), **Yétikingi** < *yétik*+*i*+*ng*+*i* “çizmeni, botunu”(868).

Bulunma durumu eki atasözlerinde “+DA” görüldüğü, diğer dönem ve lehçelerdeki olduğu gibi kullanıldığı, genel olarak kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna uygun şekilde sözcüklere geldiği tespit edilmiştir: **Bäççädä** < *bäççä* + *dä* “çocukta”(942), **Başdä** < *bâş* + *dä* “başta”(219), **Cüktä** < *cük* + *tä* “yükte”(1020, 1082), **Cüräktä** < *cüräk* + *tä* “yürekte”(368). **Källädä** < *käl* + *lä* + *dä* “kafada, kellede”(719), **Qärdä** < *qär* + *dä* “nerde, nerede”(159), **Médäsidä** < *médä* + *si* + *dä* “midesinde”(18), **Nâmâzdä** < *nâmâz* + *dä* “bayramda”(30), **Pittaki** < *pıt* + *ta* + *ki* “ayaktaki”(839), **Sâyädä** < *sâyä* + *dä* “gölgede”(731), **Üydäkilär** < *üy* + *dä* + *ki* + *lär* “evdekiler”(954), **Talidä** < *tal* + *i* + *dä* “dalında”(194), **Vocâkdägi** < *vocâk* + *dä* + *gi* “ocaktaki”(293), **Vottäki** < *vot* + *tä* + *ki* “ateşteki”(977), **Zähärdä** < *zähär* + *dä* “zehrinde”(353), **Zamändä** < *zamân* + *dä* “zamanda”(44).

Bulunma durumu eki alan atasözlerinde III. teklik ve çokluk iyelik ekleri ile ayrılma hâli eki arasına zamir “n”sinin gelmediği görülmüştür: **Kärnidä** < *kärin* + *i* + *dä* “karnında”(29), **Médäsidä** < *médä* + *si* + *dä* “midesinde”(18), **Üstüdä** < *üst* + *ü* + *dä* “üstünde”(509, 720), **Talidä** < *tal* + *i* + *dä* “dalında”(194), **Tilidä** < *til* + *i* + *dä* “dilinde”(353), **Tüşüdä** < *tüş* + *ü* + *dä* “düşünde, rüyasında”(590), **Väktidä** < *väkit* + *i* + *dä* “vaktinde”(163, 226).

Ayrılma durumu ekinin Hatay / Ovakent Atasözlerinde “+dän” şeklinde kullanıldığını ve bazı sözcüklerde “+tAn” şeklinde kullanımlarının da olduğu görülmüştür: **Äçtän** < *âç* + *tän* “açtan”(9), **Bälädän** < *bälä* + *dän* “çocuktan, evlâttan”(290), **Bırlıktän** < *bırlık* + *tän* “birlikten”(280), **Cıräktän** < *cır* - *äk* + *tän* “uzaktan”(615), **Coldän** < *col* + *dän* “yoldan”(123, 897, 1032), **Çımçiktän** < *çımçık* + *tän* “serçeden”(417), **Dızäktän** < *dızäk* + *tän* “cehennemden”(748), **İçgäridän** < *iç* + *gäri* + *dän* “içeriden”(782), **Közdän** < *köz* + *dän* “gözden”(381, 657), **Mähdän** < *mälü* + *dän* “malından”(242, 752), **Mullädän** < *mullä* + *dän* “hocadan, molladan”(293, 344, 417, 568), **Tämdän** < *täm* + *dän* “damdan, evden”(404),

Tişiktän < *tiş-ik* + *tän* “delikten”(563, 617), **Tildän** < *til* + *dän* “dilden”(911), **Yâydän** < *yây* + *dän* “yaydan”(161), **Yémçağıdän** < *yémça* + *ğı* + *dän* “memesinden”(819), **Zähırdän** < *zähır* + *dän* “zehirden”(992).

Ayrılma durumu ekinin bazı sözcüklerde III. teklik ve çokluk iyelik ekleri ile ayrılma hâli eki arasına zamir “**n**”sinin gelmediği görülmüştür: **Curdudän** < *curd* + *u* + *dän* “yurdundan” (865), **Coludän** < *col* + *u* + *dän* “yolundan” (865), **Düşmanıdän** < *düşman* + *ı* + *dän* “düşmanından”(994), **Ğöşüdän** < *ğöş* + *ü* + *dän* “etinden”(522, 607), **İzidän** < *iz* + *i* + *dän* “izinden”(878), **Kättısdän** < *kättı* + *sı* + *dän* “şiddetlisinden”(316).

Yön gösterme durum eki Hatay / Ovakent Özbek Atasözlerinde “**+kări, +qari, +râ, +rI, +rU**” şekillerinde kullanıldığı ve eski zamanlardan bu yana kullanılan bir ek olduğu için atasözlerinde bazı sözcüklerde kalıplaşmış olduğu görülmüştür: **Bäri** < *bä* + *ri* “beri”(811, 812), **Däşgärdä** < *däş* + *gäri* + *dä* “dışarıda”(429, 430, 431), **İçkäridä** < *iç* + *kări* + *dä* “içerde”(429, 430, 431), **İçrä** < *iç* + *râ* “içeri, içeriye”(452), **Songrä** < *sung* + *râ* “sonra”(74, 328, 1002, 1024), **Songräki** < *sung* + *râ* + *ki* “sonraki”(164), **Täşgarıdän** < *täş* + *garı* + *dän* “dışardan, dışarıdan”(782).

Sınırlama durumu eki atasözlerinde sözcüklere “**+güçä, +käçä, +qaçä**” biçimlerinde geldiği, geldiği isimlerde zamanda ve mekânda sınırlama getirdiği ve çokluk, aitlik ve iyelik ekleriyle kullanımlarının olmadığı görülmüştür: **Äylängäçä** < *äylä* + *n* + *güçä* “dönünceye kadar”(885), **Ätkäçä** < *ät* + *käçä* “at kadar”(141), **Cigängäçä** < *cigän* + *güçä* “yiyene kadar”(31), **Çikängäçä** < *çık* – *än* + *gäçä* “çıkana kadar”(856), **Köringäçä** < *kör* – *in* + *güçä* “görünene kadar”(172), **Yéşşäkkäçä** < *yéşşäk* + *käçä* “eşek kadar”(141).

Eşitlik-benzerlik durumu eki atasözlerinde isimlerin kök veya gövdesine genel olarak “**+çA**” şeklinde gelir. Fakat bölgede konuşulan farklı ağızlardan dolayı ekin “**+däy; +dek; güçä; +kaça; +künçä; +günçä**” şekillerinde de kullanımlarının olduğu, bazı sözcüklerde kalıplaştığı görülmüştür: **Äylänginçä** < *äylän* – *günçä* “dönünceye kadar”(885), **Äytkänçä** < *äyt* – *künçä* “anlatana kadar”(322), **Äftäptäyin** < *äftäp* + *täy* + *in* “güneş gibi”(803), **Ätkäçä** < *ät* + *kaça* “at kadar”(149), **Barçä** < *bar* + *çä* “parça, bütün”(899), **Çikängänçä** < *çık* – *än* + *günçä* “çıkana kadar”(856), **Çottäy** < *çot* + *täy* “keser gibi”(680), **Elifdäy** < *Elif* + *däy* “Elif gibi”(467), **İgnäçä** < *ignä* + *çä* “iğne kadar”(563, 934), **Kançä** < *kan* + *ça*

“ne kadar, kaç” (601), **Közüdäy** < *köz + i + dāy* “gözü gibi” (339), **Lâmelifdäy** < *Lâmelif + dāy* “Lamelif gibi” (467), **Méndäy** < *mén + dāy* “benim gibi” (710), **Néçä** < *né + çä* “ne kadar” (150, 298), **Nibäräsidadäk** < *nibärä + si + däk* “torunu gibi” (729), **Pıçaktäy** < *pıç + âk + täy* “bıçak gibi” (340), **Pıtçä** < *Pıt + çä* “bit kadar” (270, 311), **Tuprâkdäk** < *tuprâk + däk* “toprak gibi” (1038), **Tüyäçä** < *tüyä + çä* “deve kadar, deve gibi” (311, 563, 934).

Eski Türkçede kullanılan “**ğUn, +An, +t +s ve+°z**” gibi çokluk ekleri Özbek Türkçesinde ve Ovakent Özbek Atasözlerinde işlevini tamamen kaybetmiş, genellikle çokluk eki “**+lär**” şeklinde kelimelerin kök veya gövdelerine geldiği görülmüştür: **Ätälär** < *ätä + läär* “atalar” (558), **Bıtlär** < *bit + läär* “bitler” (839), **Cigitlär** < *cigit + läär* “yiğitler” (367), **Fikirlär** < *Ar. fikir + läär* “fikirler, düşünceler” (539), **İtlär** < *it + läär* “itler, köpekler” (1085), **Kéçäläri** < *kéç – ä + läär + i* “geceleri” (676), **Közläringä** < *köz + läär + in + gä* “gözlerine” (19), **Kündüzläri** < *kün + düz + läär + i* “gündüzleri” (676), **Tüyälär** < *tüyä + läär* “develer” (317), **Üydäkilär** < *üy + dä + ki + läär* “evdekiler” (954), **Yétäkläri** < *yétäk + läär + i* “etekleri” (616).

Çokluk eki atasözlerinde yükleme “**+dl, +tl**” kullanımlarının olmadığı ve genellikle yükleme ekiyle kullanımlarında “**+l**” şeklinde olduğu görülmüştür: **Bäççäläri** < *Far. bāççä + läär + i* “çocukları, evlâtları” (128), **Kéçäläri** < *kéç – ä + läär + i* “geceleri” (676), **Kündüzläri** < *kün + düz + läär + i* “gündüzleri” (676), **Yétäkläri** < *yétäk + läär + i* “etekleri” (616).

Soru eki Özbek Türkçesinde sözcüklerde “**+mi**” şeklinde görülür. Ovakent Özbek Atasözlerinde soru eki “**+mä**” şeklinde sözcüklerden sonra ve sözcüklere bitişik bir şekilde yazıldığı ve soru anlamı kattığı görülmüştür: **Äymä** < *äy + mä* “ay mı”, “Äsmändäki äymä, sénding beting bāymä?” “Gökyüzündeki ay mı, senin yüzün zengin mi?” (70), **Bāymä** < *bāy + mä* “zengin mi”, “Äsmändäki äymä, sénding beting bāymä?”, “Gökyüzündeki ay mı, senin yüzün zengin mi?” (70), **Cırākmä** < *cır + āk + mä* “uzak mı”, “Köz bomäsä cırākmä, Äqıl üydän cırākmä?” “Göz olmazsa aydınlık mı, Akıl evden uzak mı?” (679), **Çırākmä** < *çir + āk + mä* “aydınlık mı”, “Köz bomäsä cırākmä, Äqıl üydän cırākmä?”, “Göz olmazsa aydınlık mı, Akıl evden uzak mı?” (679).

Ovakent Özbek Atasözlerinde soru eki “**+mä**” olmadan soru anlamı sağlayan “**ne, nereye, neredede, kim, kime, kimde, nasıl, hangi, hangisi**” gibi sözcüklerin

bulunduğunu ve soru anlamında kullanıldıkları görülmüştür: *Åsmân cırâk, cêr kıttı, Mên kâyârgâ bârâyın?, “Gökyüzü uzak, yer kalın, Ben nereye gideyim?”* (69), *Åtāmız kuzgun, yēnāmız kuzgun, Sên nâ üççün garıbsın?, “Babam kuzgun, annem kuzgun, Sen ne için garıpsın?”* (113), *Åtäsinggâ tinglâgân toğri coldân kētmâydı, Åtäsinggâ tinglâmâgân kaysi colga kētmâydı?, “Atasına kulak veren doğru yoldan sapmaz. Atasına kulak vermeyen hangi yola sapmaz?”* (123), *Åtäsi, yēnâsi völmâgân kim bâr? Bu dünyâda mēmân bolmâgân kim bâr?, “Babası, annesi ölmeyen kim var? Bu dünyada misafir olmayan kim var?”* (127), *Kızılığimdâ kiymädım kızıl ıştân, Yēndi kâytıp kiyâyım uzun ıştân?, “Kızılığında giymedim kızıl şalvar, Şimdi nasıl giyerim uzun şalvar?”* (733).

Aitlik ekinin Özbek Türkçesinde ve Türkçenin diğer dönemlerinde olduğu gibi Ovakent Özbek atasözlerinde de “+*ki*, +*gi*” şeklinde isimlere geldiği ve onlara sahiplik, aitlik anlamları kattığı, sıfat veya zamir türünde kelimeler türettiği görülmüştür: *Ävvälgi bâhtım* < *ävväl* + *ki* *bâhtım* “önceki bahtım” (164), *Äğuldägi it* < *äğul* + *dä* + *gi* *it* “ahırdaki it” (428), *Åsmândäki äy* < *åsmân* + *dä* + *ki* *äy* “gökyüzündeki ay” (357), *Åsmândäki äymä* < *åsmân* + *dä* + *ki* *äymä* “gökyüzündeki ay mı” (70), *Bähârdägi cöcäni* < *bähâr* + *dä* + *gi* *cöcäni* “ilkbahardaki civcivi” (188), *Hâr kimdiki* < *hâr kim* + *di* + *ki* “herkesinki” (534), *İççidägi* < *iç* + *çi* + *dä* + *gi* “içindeki” (718), *Kördiki* < *kör* + *di* + *ki* “körünki” (1088), *Méniki* < *mén* + *i* + *ki* “benimki” (180, 1079), *Üydäkilär* < *üy* + *dä* + *ki* + *lär* “evdekiler” (954), *Vottäki temir* < *Vot* + *tä* + *ki* *temir* “ateş eki demir” (977).

İyelik ekleri Özbek Türkçesinde olduğu gibi Ovakent Özbek Atasözlerinde de 3 teklik ve çokluk olmak üzere 6 şahısta “+*m*, +*η*, +*ı*, +*miz*, +*ηiz*, +*ηızler*, +*ηler*, +*leriη*, +*leri*” şeklinde çekimlenir ve aitlik, sahiplik, mülkiyet anlamları kattığı görülür. Atasözlerinde en çok III. teklik iyelik ekinin ve en az da III. çokluk kişi iyelik ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir: *Åtām* < *âtä* + *m* “atam, babam” (114, 115, 1069), *Ağang* < *ağa* + *ng* “akraban, yakının” (4), *Äräsi* < *ärä* + *si* “arası” (1059), *Åşımız* < *âş* + *ımız* “aşımız” (77), *Bälängız* < *bälä* + *ngız* “çocuğunuz” (207), *Bäççäläri* < *bäççä* + *lär* + *i* “çocukları” (128) vb. örnekler verilebilir.

Vasıta eki atasözlerinde genel olarak isimlere “*bilän*” şeklinde geldiği, az da olsa “*ilä*” ve “*birlä*” şekillerinde kullanıldığı görülmüştür. Vasıta durum eklerindeki bazı seslerin bölgede konuşulan farklı Özbek ağızlarından kaynaklı değişikliklerin görüldüğü tespit edilmiştir: *Äç bilän* < *äç* *bilän* “aç ile” (11), *Bäççä bilän* < *bäççä*

bilän “çocuk ile”(183), *Cip bilä* < *cip bilä* “ip ile”(575), *Gäbi bilä* < *gäbi bilä* “sözü ile”(623), *Hälkä birlä* < *hälkä birlä* “halkı ile”(299), *Hörgücü ilä* < *hörgücü ilä* “hörgücü ile”(937), *Qarämäk bilä* < *qarämäk bilä* “bakmak ile”(683), *Qaysarlıktı ilä* < *qaysarlıktı ilä* “inadı ile”(937), *Qättä bilän* < *qättä bilän* “büyük ile”(693), *Päysäng ilä* < *päysäng ilä* “paran ile”(912).

Derlenen atasözleri Hatay / Ovakent Özbek Türklerinin ülkemizde 1982’den bu yana zengin bir dili ve kültür birikimini muhafaza ettiklerini gösterdi. Bu atasözleri ses, biçim ve anlam bakımından Özbek Türklerinin geçmişten bu yana oluşturdukları dil başta olmak üzere kültürel anlamda birçok alanı ortaya koymakta, hayata bakış açılarını ve değer yargılarını göstermektedir. Özellikle araştırmamızda 50 ve üstü kişileri (50-90 yaş aralığı) seçildi. Çünkü 82’de Türkiye’ye gelip Ovakent mahallesine yerleşen Özbek Türklerinde dil olarak ses, biçim ve anlam yönünden çok fazla bir değişimin olmadığını ve ağız özelliklerinin gençlere oranla daha az değişim gösterdiğini görüldü. Bu değişimin az olmasında sosyal, siyasal, ekonomik, eğitim gibi alanlarda 1982’de gelen kadın ve erkeklerin etkileşime az girdikleri görülmektedir. Bu durum Özbek Türklerinin Afganistan’dan buraya getirdikleri başta dil olmak üzere birçok kültürel yapının dokusunun bozulmayıp aynı kalmasını sağlamıştır. Özellikle kadınların erkeklere oranla atasözleri başta olmak üzere birçok alanda daha taze ve sade bilgilere sahip olduğu görülmüştür.

Hatay’ın Ovakent bölgesinde yaşayan Özbek aileler arasında dahi dilin ses ve biçim bakımından farklı olduğu kelimelerde açıkça görülmektedir. Bundan dolayı atasözleri derlemesinde aileler arasında ses, biçim ve az da olsa anlamda farklılıklar ortaya çıktı. Özellikle 60-80 yaş arası bireylerde okuma ve yazma oranının çok düşük olması ve kadınların tamamına yakını bu yaş aralığında eğitim almaması, konuşma dillerinin saf kalmasında etkili olmuştur. Bu durum aileler arasındaki telaffuzlarda açıkça kendini ifade ediyor. Günümüzde Özbekistan’da veya Orta Asya’da yaşayan Özbeklerin konuştukları Özbek Türkçesi ile Ovakent’te kullanılan Özbek Türkçesi (ağız) arasında ses, biçim ve anlam farklılıkları görülmektedir. Bu farklılıkların temelinde kaynaşmakta oldukları coğrafya, Türkiye Türkçesinin bölgeler arasında ortak ve etkin kullanımı ve Anadolu kültüründen etkilenme gibi nedenler bulunmaktadır. Kültür ve dil alanındaki değişimler, yeni nesil arasında net bir şekilde görülmektedir.

Derlenen atasözlerinde, Ovakent Özbek Türkleri, kendi içinde kültürel pek çok farklılık görülmesi ve farklı soylardan olmaların dolayı birbirlerinden ayrılırlar. Genel olarak %78 'i Özbek olan bu ailelerin çoğunluğu kendi içinde Moğol, Türkmen, Kazak, Kırgız, Tatar gibi soylarla yakın akrabalıkları olduğu için başta Özbek Türkçesi olmak üzere Türkmence, Kazakça, Kırgızca, Tatarca, Peştunca, Arapça, Farsça gibi pek çok dil kullanılır. Bu dillerin kullanımı ve soylar arasındaki farklılıktan dolayı Ovakent bölgesinde farklı Özbek ağızlarının kullanımı atasözlerinde açıkça görülmüştür. Özbek Türkçesini farklı ağızlarda kullanımı insanlar arasında iletişim sıkıntısına sebep olmadığı da tespit edilmiştir.

Bölgede Özbek Türkçesinin genellikle C'li ağızı kullandıkları atasözlerinde açıkça görülmüştür : **Cigäning** “yediğin”(390), **Colung** “yolun”(859), **Curdung** < “yurdun, vatanın”(746), **Cemni** “yemi”(481), **Cäggäsi** “yenisi”(83), **Cärtısı** “yarısı”(267), **Cérigä** “yerine”(780), **Curdudän** “yurdundan, ülkesinden”(865).

Atasözlerinde sözlü ve yazılı dilde yaşlı kuşağın Arapça ve Farsça gibi dilleri daha çok kullandıkları, bu sözcüklere gelen ekleri ünlü ve ünsüz uyumuna uygun şekilde kullandıkları görülmüştür: **Hudädän** < *hudâ* + *dän* “Allah'tan”(42, 242, 615), **Härämädän** < *härâm* + *dän* “haramdan”(527, 528), **Rızınggä** < *rızık* + *ı* + *ng* + *gä* “rızkına”(846), **Şäffätigä** < *şäffât* + *i* + *gä* “şefaatine”(520), **Düşmängä** < *düşmân* + *gä* “düşmana”(454, 459).

Atasözlerinde farklı konuşma ağızlarından kaynaklı olarak genellikle ilk hecesi “o, ö” sesleriyle başlayan isimlerin önüne “v” sesinin geldiği görülmüştür: **Vosurukğa** “osuruğa”(974), **Votğa** “ataşe”(687, 975, 976, 978), **Völgängä** “ölene”(333), **Vöttırkçıgä** “yalancıya”(990), **Vözünggä** “kendine, özüne”(22, 533, 534, 979, 984, 1007), **Vözbekkä** “Özbeğe”(365), **Äyding vözi** “ayın kendisi”(172), **Vökküzdüng şağı** “öküzün boynuzu”(979).

Atasözlerinde bölgede konuşulan ağız farklılıklarından kaynaklı isimlerde görülen kalınlık-incelik uyumunun genellikle bozuk olduğu, düzlük-yuvarlaklığın daha uyumlu olduğu görülür görülmüştür: **Äylängäçä** < *äylä* + *n* + *gäçä* “dönünceye kadar” (885), **Barçading** < *bar*+*ça*+*dıng* “parçanın, bütünün” (476), **Câmân bilän** < *câmân bilän* “kötü ile”(327, 1021, 1022, 1023), **Cipimiz** < *cip* + *imiz* “ipimiz” (382), **Colundi** < *col*+*un*+*dı* “yolunu” (166), **Dustung** < *dust*+*u*+*ng* “dostun, arkadaşın” (451), **Çottäy** < *çot*+*täy* “keser gibi” (680), **songi** < *song*+*i* “sonu” (372),), **Gäptän** < *gäp* + *tän* “sözden” (497), **İlicädän** < *ilic* + *dän*

“kılıçtan”(454, 916, 989), **Songräki vâkıtm** < *song* + *rä* + *ki vâkıtm* “sonraki vaktim” (164), **Vocâkıtağı votın** < *vocâkı* + *tä* + *gi votın* “ocaktaki odun” (293), **Zordiki** < *zor* + *di* + *ki* “güçlününki” (10088).

Sonuç olarak diyebiliriz ki; dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan, insanoğlunun geçmişten bu zaman kadar geçirdiği bütün gelişmeleri bünyesinde barındıran olağanüstü bir sistemler yumağıdır. Yapılan tüm çalışmalar dilin derin ve karmaşık yapısının ortaya çıkarılması ve gelişiminin daha iyi görülmesi içindir. Hatay / Ovakent bölgesinde Özbek Türklerinden yapılan atasözü derlemesi ve derlenen atasözlerinde bulunan birbirinden kıymetli atasözleri, isimler ve isimlerde yapılan çalışmaların tespiti, incelenmesi ve sonuçlarının aktarılması önemli bir çalışma olmuştur. Bu çalışmanın bölge adına yapılacak başta Türkoloji olmak üzere pek çok alanda çalışmaya önemli bir kaynak teşkil edeceği inancı içindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdurahmanov, H., A. Rafiyev ve D. Şadmankulova. (1992). Özbek Tilining Ameliy Grammatikası. Taşkent: Okituvci.
- Açık, F. (2007). Özbek Edebiyatı. Ankara: Alp.
- Adalı, O. (2004). Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler. İstanbul: Papatya.
- Aksan, D. (1998). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: TDK.
- Aksoy, Ö. A. (1988). Atasözleri ve Deyimler. Ankara: TDK.
- Aktan, B. (2011). Manzum Özbek Atasözlerinde Ahenk. Electronic Turkish Studies, 6(3).
- Albayrak, N. (2009). Türkiye Türkçesinde Atasözleri. İstanbul: Kapı.
- Andican A. A. (2003). Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi. İstanbul: Emre.
- Arat, R. A. (1987). Kutadgu Bilig. İstanbul: Kabalcı.
- Argunşah, M. (2018). Çağatay Türkçesi. İstanbul: Kesit.
- Aşçı, M. (2019). Harezmi Türkçesinde Söz Yapımı. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Atabay, N. vd. (1983). Sözcük Türleri-I. Ankara: TDK.
- Banguoğlu, T. (2019). Türkçenin Grameri. Ankara: TDK.
- Benzing, J. (2001). Özbek ve Yeni Uygur Edebiyatı. (Çev. Mehmet AKALIN). Dil Yazıları (hazl. Pr. Dr. Recep TOPARLI). Ankara: TDK.
- Beyzadeoğlu, S. (2003). Şinasi Durûb-ı Emsali Osmaniye. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Bilgen, İ. (1989). "Divanu Lugati't-Türk'te Söz Yapımı. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Bilgegil, M. K. (1984). Türkçe Dilbilgisi. İstanbul: Dergâh.

- Biray, H. (1999). İsimler ve İsimlerin Sınıflandırılması. (Türk Gramerinin Sorunları II içinde s. 3-8). Ankara: TDK.
- Buran, A. (1999). Türkçede İsim Çekim Ekleri. Türk Gramerinin Sorunları II içinde (s. 263-277). Ankara,: TDK.
- Buran, A. ve Alkaya E. (2018). Çağdaş Türk Yazı Dilleri-II, Güneydoğu / Karluk Grubu. Ankara: Akçağ.
- Buran, A. ve Alkaya E. (2018). Çağdaş Türk Yazı Dilleri-I. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Caferoğlu, A. (2001). Türk Dili Tarihi 1, 2, İstanbul: Alfa.
- Coşkun, M. V. (1997). Tarihî Türk Lehçeleri ve Özbek Türkçesinde Zaman ve Mekânda Sınırlama Görevi Üstlenen Yapılar. TDAY-Belleten (1997), s. 429-438.
- Coşkun, M. V. (2017). Özbek Türkçesi Grameri. Ankara: TDK.
- Çakmak, H. (1999). Dünden Bugüne Özbekistan. İstanbul: Derya.
- Çetin, N. (2004). Şiir Çözümleme Yöntemi. Ankara: Öncü Kitap.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
- Çotuksöken, Y. (2004). Atasözlerimiz. İstanbul: Varlık.
- Demirel, E., Eynel, S., Ağca M., Uzunkaya, D., Sarıköse, M., Kadioğlu, İ. (2021). Türk Dili El Kitabı. İstanbul: Bilgeoğuz.
- Doğan L., Durmuş O., Hünerli B., Şuataman Ö., Efendiyev A. (2010). Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı. İstanbul: Kriter.
- Dilçin, D. (2000). Edebiyatımızda Atasözleri. Ankara: TDK.
- Eckmann, J. (2005). Çağatay El Kitabı. (Çev. Günay KARAAĞAÇ). İstanbul: Akçağ.

- Eraslan, A. (2015). Antakya’da Yaşayan Özbeklerde Kimlik ve Aidiyet. (Yayınlanmamış doktora tezi). Yeditepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eker, S. (2003). Çağdaş Türk dili. Ankara: Grafiker.
- Elçin, Ş. (1997). Halk Edebiyatı Araştırmaları. Ankara: Akçağ.
- Emir, S. (1970). Atasözleri ve Vecizlerin Açıklamaları. İstanbul: Emir.
- Ercilasun, A. B. (2004). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, A. B. (Ed.). (2012). Türk Lehçeleri Grameri. Ankara: Akçağ.
- Erdal, M. (1991). Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon (Eski Türkçede Sözcük Oluşumu: Sözcüğe İşlevsel Bir Yaklaşım) III. Wiesbaden: Turcologica 9.
- Erdal, M. (2004). A Grammar of Old Turkic (Eski Türkçenin Grameri). Leiden-Boston: Brill.
- Ergin, M. (2004). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak.
- Farzam, F. (2013). Günümüz Afganistan Özbek Türkçesiyle Türkiye Türkçesinin İsim ve Fiillerinin Karşılaştırılması. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Gabain, A. Von. (2000). Eski Türkçenin Grameri. (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TTK.
- Geldiyev, G. ve Karayunusoğlu, Y. (2017). Karşılaştırmalı Türkmen Atasözleri. Ankara: TDK.
- Gencan, T. N. (1979). Dilbilgisi. Ankara: TDK.
- Gencan, T. N. (2007). Dilbilgisi. Ankara: Tek Ağaç.
- Göçmez, E. (2008). Afganistan’dan gelen göçmen Özbekler’in sosyo-kültürel ve dini hayatları üzerine sosyolojik bir araştırma (Hatay İli Ovakent Beldesi

örneği), (Yayımlanmış yüksek lisans tezi).Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Gül, B. (2010). Moğol Atasözleri. Ankara: TKAE.

Gültekin, M., Koraş, H. ve Kurbanova, M. (20019). Özbek Türkçesi (Gramer-Metin-Sözlük). İstanbul: Kesit.

Günay, U. T. (2007). Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe. Ankara: Akçağ.

Gürsu, U. (2017). Kazak Atasözleri. Ankara: TDK.

Hacıeminoğlu, N. (1997). Harezmi Türkçesi ve Grameri. Ankara: TDK.

Hacıeminoğlu, N. (2019). Karahanlı Türkçesi Grameri. Ankara: TDK.

Hassas, S. M. (2013). Atalar Sözi- Akılning Közi (Zarbul Masallar). Mezar-i Şerif: Farhad.

Hatipoğlu, V. (1974). Türkçede Eklerin Kökeni. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, (XXIX/268), 331-340.

Hayit, B. (1995). Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi. Ankara: TDV.

Hengirmen, M. (1990). Pend-nâme. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Karaağaç, G. (2016). Türkçenin dil bilgisi. Ankara: Akçağ.

Karaağaç, G. (2012). Türkçenin ses bilgisi. İstanbul: Kesit.

Kasimov, B. (2009). Millî Uyanış. (Çev. Fatma AÇIK). Ankara: AKM.

Kocaoğlu, T. (1992). Çağdaş Özbek Edebiyatı. (Türk Dünyası El Kitabı). Ankara: TKAE.

Kocaoğlu, T. (1996). Çağdaş Özbek Şiiri. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 1, 3-53.

Koraş, H. (1998). Özbek ve Uygur Türkçelerinde İsim. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Koraş, H. (2009). Özbek Şairi Rauf Parfi. Konya: Kömen.

- Korkmaz, Z. (2019). Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi). Ankara: TDK.
- Merhan, A. (2007). Yazılı Özbek Edebiyatı. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (2007/31), 2, 157-170, Sivas.
- Merhan, A. (2011). Tatarların Özbek Edebî Dilinin Oluşumundaki Rolü. Türkiyat Mecmuası, (2011/21), 281–295, İstanbul.
- Mirzayev, T., Musoqulov, A. ve Sarımoqov, B. (2012). Ozbek Xalq Maqollari. Toshkent: Sharq
- Nalbant, M. V. (2008). Dīvānū Luġat't-Türk Grameri-I İsim. İstanbul: Bilgeoğuz.
- Oy, A. (1972). Tarih Boyunca Türk Atasözleri. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Öz, A. (1999). Özbek Türkçesinde İsimler. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öztürk, R. (2011). Özbek Türkçesi El Kitabı. Konya: Çizgi.
- Parlatır, İ. (2010). Atasözleri. Ankara: Yargı.
- Püsküllüoğlu, A. (2004). Arkadaş Türkçe Sözlük. Ankara: Arkadaş.
- Rüstemov A. (1990). XV-XIX. Asrlar Özbek Tili Morfologiyası. Taşkent: Özbekistan SSC Fan.
- Saray, M. (1993). Afganistan ve Türkler. Ankara: ASAM.
- Şavk, Ü. Ç. (2018). Kırgız Atasözleri. Ankara: TDK.
- Tanç, M. (2003). Son Dönem Çağatay Türkçesi ve Ömer Han. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi. (15), 111-118.
- Taş, İ. (2020). Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı. Ankara: TDK.
- Tekin, Ş. (1992). Eski Türkçe. Türk Dünyası El Kitabı, II içinde (s. 1-69). Ankara: TKAE.
- Tekin, T. (2016). Orhon Türkçesi grameri. İstanbul: Kitap.
- Tekin, T. (2019). Irk Bitig. Ankara: TDK.

- Tezcan, S. (1978). En Eski Türk Dili ve Yazın. Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe. Ankara: TTK.
- Topaloğlu, A. (1989). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Ötüken.
- Toparlı, R. ve H. Vural. (2007). Harezmi Türkçesi. Tokat: Öncü.
- Turan, F. (2019). Çağatayca Manzum Sözlük. Ankara: TDK.
- Turhan, M. (1997). Kültür değişimleri. İstanbul:Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı.
- Tülek, A. (2003). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Ankara: Akçağ.
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: TDK.
- Uçar Erdem, M. F. (2011). Çağatay Türkçesinde İsim. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Uçar, F. (2009). Geçmiş-Günümüz ve Geleceğin Türk Dünyası. İstanbul: IQ kültür ve Sanat.
- Uygur, C. V. (2008). Özbekçe (Özbek Türkçesi). Isparta: Fakülte.
- Uygur, C. V. (2019). Karakalpak Türkçesi Sözlüğü. Ankara: TDK.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983). Osmanlı Tarihi IV. Ankara: TTK.
- Ünlü, S. (2012). Karahanlı Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim.
- Ünlü, S. (2012). Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim.
- Ünlü, S. (2013). Çağatay Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim.
- Üşenmez, E. (2012). Modern Özbek Türkçesi (Giriş-Özbekistan-Dil Tarihi-Metinler-Gramer-Sözlük). İstanbul: Akademik.
- Üşenmez, E. (2013). Yeni Özbek Edebiyatı (Giriş-Edebiyat Tarihi-Metinler Tahlilleri-Sözlük). Ankara: Akçağ.
- Üşenmez, E., Boltabayev, S. ve Tuğlacı, G. (2016). Özbekçe Türkçe Sözlük. Eskişehir: TDV.

Yaman, E. (2000). Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması. Ankara: TDK.

Yelok, V. S. (2017). Erkin Vâhidov'un Şiirleri Üzerine Dil ve Üslûp Çalışması. Ankara: Bengü.

Yıldırım, H. (2017). Özbek Türkçesi (Dil Bilgisi-Alıştırmalar-Konuşmalar-Metinler). Ankara: Gazi.

Yoldaşev, İ. ve GÜMÜŞ M. (1995). Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri. Ankara: Engin.

Yusupova, N. (2018). Türkçe – Özbekçe Sözlük. Ankara: TDK.

Zeynalov, F. (1993). Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi. (çev. Y. Gedikli). İstanbul: Cem.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.hatay.gov.tr>

<https://www.ziyouz.com>

<https://www.turuz.com>

<https://www.tdk.gov.tr>

<https://dergipark.org.tr/tr/>

KAYNAK KİŞİLER VE KÜNYELERİ

	<u>ADI VE SOYADI</u>	<u>DOĞUM TARİHİ</u>	<u>DOĞUM YERİ</u>	<u>MESLEĞİ</u>	<u>EĞİTİM DURUMU</u>	<u>CİNSİYETİ</u>	<u>KODU</u>
1	MEHMET KARACA	1943	AF/BAĞLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK1
2	HABİBULLAH DENİZ	1954	AF/KUNDUZ	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK2
3	YARMEHMET ÇORAK	1950	AF/KUNDUZ	YELEK USTASI	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK3
4	ABDULLAZİZ ÇORAK	1955	AF/BAĞLAN	İŞÇİ	YOK	ERKEK	KK4
5	ABDULHAY ÇORAK	1942	AF/BAĞLAN	İŞÇİ	YOK	ERKEK	KK5
6	FATMA ÖZBEK	1936	AF/BAĞLAN	EV HANIMI	YOK	BAYAN	KK6
7	HACI MUHAMMED ÖZBEK	1946	AF/BAĞLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK7
8	GÜL MEHMET ÖZBEK	1953	AF/BAĞLAN	İŞÇİ	YOK	ERKEK	KK8
9	ULUCAN ÖNAL	1964	AF/BAĞLAN	EV HANIMI	YOK	BAYAN	KK9
10	MEHMET RAHİM AYINGER	1939	AF/BAĞLAN	İŞÇİ	YOK	ERKEK	KK10
11	RABİA AYINGER	1944	AF/BAĞLAN	EV HANIMI	YOK	BAYAN	KK11
12	İMAMGÜL AYINGER	1959	AF/BAĞLAN	EV HANIMI	YOK	BAYAN	KK12
13	BİBİZEHRA AYINGER	1948	AF/BAĞLAN	EV HANIMI	YOK	BAYAN	KK13
14	AYŞE SEYRAN	1957	AF/BAĞLAN	EV HANIMI	YOK	BAYAN	KK14
15	HABİBULLAH MÜFTÜOĞLU	1945	AF/BAĞLAN	ESNAF	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK15
16	RANA YILDIZ	1937	AF/TAHAR	EV HANIMI	YOK	BAYAN	KK16
17	MEVLEVİ CENNETULLAH YILDIRIM	1945	AF/KUNDUZ	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK17

18	ZAHİR HAN	1961	AFGANİSTN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK18
19	BEREKET KURT	1968	AF/KUNDUZ	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK19
20	ABDULLAH KURT	1935	AF/KUNDUZ	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK20
21	MAMAHAL KURT	1938	AF/KUNDUZ	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK21
22	RABİA ÇAĞLAR	1959	AF/BAĞLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK22
23	MUHAMMED RESUL ÇINAR	1958	AFGANİSTAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK23
24	MEHMETULLAH ÖZ	1962	AF/BUHARA	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK24
25	YARMEHMET ÖZAL	1958	AF/BAĞLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK25
26	CABBAR ÖZBEK	1966	AF/BAĞLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK26
27	GÜLCAN ÖZBEK	1948	AF/BAĞLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK27
28	HALMEHMET ÖZBEK	1939	AF/BAĞLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK28
29	ABDULSALAM ÖZBEK	1944	AFGANİSTAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK29
30	BİBİGİZ KANDEMİR	1957	AF/ KUNDUZ	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK30
31	MEHMET BURİ KANDEMİR	1952	AF/ KUNDUZ	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK31
32	MEHMET İSA KARACA	1943	AF/BAĞLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK32
33	HANİFE KARACA	1960	AF/BAĞLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK33
34	SEYİD AHMET UZUN	1944	AF/KUNDUZ	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK34

35	MELİKE UZUN	1942	AF/KUNDUZ	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK35
36	KURBANNAZAR TÜRKMEN	1942	AF/KUNDUZ	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK36
37	MÜSLİME TÜRKMEN	1942	AF/KUNDUZ	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK37
38	JAMİLE TÜRKER	1967	AF/TALGAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK38
39	MEHMET SALİH TÜRKER	1932	AF/TALGAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK39
40	BAHAR TÜRKMEN	1965	AF/JAVUZJA	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK40
41	SEYİT TÜRKMEN	1962	AF/JAVUZJA	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK41
42	ESAT TÜRKMEN	1967	AF/JOWZJAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK42
43	AYABELEN	1963	AF/BAĞLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK43
44	ABDÜRRAHİM TAŞKIN	1947	AF/BĞLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK44
45	ENVER TANDOĞAN	1939	AF/KUNDUZ	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK45
46	SELİME TANDOĞAN	1954	AFGANİSTAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK46
47	AYŞE TANDOĞAN	1948	AF/KUNDUZ	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK47
48	HABİBULLAH TANDOĞAN	1942	AF/KUNDUZ	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK48
49	MEHMET ESRET YILDIRIM	1946	AF/KUNDUZ	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK49
50	SELAMED YILDIRIM	,1954	AFGANİSTAN KUNDUZ	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK50

51	KASIM YILDIZ	1955	AF/CAVZİCA	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK51
52	RANA YILDIZ	1937	AF/TAHAR	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK52
53	GÜLHAM HAYDAR YILDIZ	1954	AF/TAHAR	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK53
54	HABİBULLAH DENİZ	1954	AF/KUNDUZ	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK54
55	ABDULHAMİT DENİZ	1961	AFGANİSTAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK55
56	FATMA DİKMEN	1942	AF/KUNDUZ	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK56
57	ZÜLFİYE ÇORAK	1964	AF/BAĞLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK57
58	İNAYETULLAH ÇORAK	1965	AF/KUNDUZ	ÇİFTİÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK58
59	MİNİKUL ÇORAK	1939	AF/KUNDUZ	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK59
60	RUZUGÜL ÇORAK	1955	AF/KUNDUZ	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK60
61	MEKKEM TAŞ	1963	AF/BAĞLAN	ÇİTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK61
62	HAJAR ÖZBEK	1957	AF/KUNDUZ	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK62
63	HACI MUHAMMED YUSUF ÖZBEK	1946	AF/BAĞLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK63
64	FATMA ÖZBEK	1936	AF/BAĞLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK64
65	NEVROZ ÖZBEK	1935	AF/BAĞLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK65
66	KHAL ÖZBEK	1942	AF/BAĞLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK66
67	SEFER ÖZBEK	1940	AF/BAĞLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK67

68	ZAHRA ÖZBEK	1950	AF/BAĞLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK68
69	BORAN ÖZBEK	1936	AF/BAĞLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK69
70	ABDURRAHMAN ÖZBEK	1936	AF/BAĞLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK70
71	MOLLA MUHAMMET KASIM ÖNAL	1942	AF/BAĞLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK71
72	MUHAMMET ÖNDER	1957	AF/KUNDUZ	ÇİTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK72
73	AYŞE ÖZ	1942	AF/BUHARA	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK73
74	ABDULGAFÜR AY	1958	AF/BAĞLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK74
75	GÜLAM RESUL AYINGER	1968	AFGANİSTAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK75
76	ZEHRA AYINGER	1968	AFGANİSTAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK76
77	GÜLAM NABİ AYINGER	1949	AF/BAĞLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK77
78	MEHMET RAHİM AYINGER	1939	AF/BAĞLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK78
79	RABİA AYINGER	1944	AF/BAĞLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK79
80	BABA ALİ İBRAHİM AYINGER	1940	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK80
81	BİBİ ZEHRA AYINGER	1948	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK81
82	YAHŞİGÜL AYINGER	1950	AFGANİSTAN BAĞLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK82
83	GURBANAY AYINGER	1939	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK83
84	HAY MEHMET AYINGER	1964	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK84

85	AHMET AYINGER	1965	AF/KUNDUZ	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK85
86	GÜLSÜM AYINGER	1946	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK86
87	HACI ROZİ AYINGER	1934	AF/BAGLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK87
88	BİBİ SARA	1944	AF/SERBAZI	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK88
89	AHMET PALVAN	1938	AF/JAVUZJAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK89
90	RABİA PALVAN	1946	AF/JAVUZJAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK90
91	ABDULLA POLAT	1955	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK91
92	HALİME POLAT	1964	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK92
93	ABDULKUDUS RAHİM	1949	AF/BAGLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK93
94	BİBİHARİFE RAHİM	1958	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK94
95	GULAMRESUL SADDAR	1966	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK95
96	NASEMA SADDAR	1984	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK96
97	MİR HAYDAR MİRZA	1955	AF/BAGLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK97
98	ZEYNEP ÇORAK	1939	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK98
99	ABDURRAHMAN ÇORAK	1954	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK99
100	MACİVER ÇORAK	1956	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK100
101	MEHMET ÖZBEK	1971	AF/BAGLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK101

102	HABİBULLAH ÖZBEK	1952	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK102
103	BİBİHAL ÖZBEK	1930	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK103
104	ROZ MEHMET ÖZEL	1938	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK104
105	DURŞUN ÖZEN	1950	AF/BAGLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK105
106	ASİYE SAVAŞ	1965	AF/KUNDUZ	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK106
107	ABDURRAHİM SAVAŞ	1954	AF/KUNDUZ	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK107
108	SİDİKA SAVAŞ	1962	AF/KUNDUZ	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK108
109	ZÜLFİYE SEHER	1969	AF/BĞLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK109
110	HAMİDULLAH ASLAN	1927	AF/KUNDUZ	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK110
111	İZETULLAH ATEŞ	1968	AF/KUNDUZ	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK111
112	BİBİHAL ATILGAN	1952	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK112
113	KURBAN AVGAN	1949	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK113
114	OSMAN ALGAN	1939	AFGANİSTAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK114
115	BÖGRÜ SEVİNÇ	1920	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	YOK	ERKEK	KK115
116	MEMLEKET SEVİNÇ	1952	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK116
117	ZEYNEP SEVİNÇ	1963	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK117
118	AYŞE SEYRAN	1957	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK118
119	İKBAL SEYRAN	1962	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK119

120	ALANUR SOTMIŞ	1956	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK120
121	BİBİ ZEYNEP SONAR	1955	AF/KUNDUZ	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK121
122	MÜMİN SÖNMEZ	1958	AF/TAKHAR	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK122
123	ABDÜLAHAT SÖNMEZ	1964	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK123
124	İMAMKUL SÖNMEZ	1937	AF/BAGLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK124
125	GAYŞİDDİN ÖZBEKLİ	1944	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK125
126	HACI HÜSEYİN ÖZBEKLİ	1934	AF/BAGLAN	ÇİFTİ	YOK	ERKEK	KK126
127	MAYGUVAN ÖZBEKLİ	1954	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK127
128	BİBİ ÖZBEKLİ	1951	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK128
129	İBRAHİM MUFTİOĞLU	1954	AF/MAZARI ŞERİF	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK129
130	BABAYAR MURAT	1956	AF/MEZARI ŞERİF	ÇİFTÇİ	YOK	ERKEK	KK130
131	MEHMET ŞERİF MERT	1936	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK131
132	BİBİSEHRA MERT	1936	AF/BAGLAN	EV HANIMI	YOK	BAYAN	KK132
133	ABDÜLGANİ MERT	1937	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	YOK	ERKEK	KK133
134	ABDULŞÜKÜR MERT	1956	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK134
135	BİBİCEMAL MERT	1925	AF/BAGLAN	EV HANIMI	YOK	BAYAN	KK135
136	ABDULLAH MERT	1951	AF/BAGLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK136
137	KIZLARGÜL MERT	1960	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK137

138	NİK MUHAMMED SÖNMEZ	1964	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK138
139	MEHMET YAR SÖNMEZ	1944	AF/BAGLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK139
140	MUHAMMED SÖNMEZ	1973	AF/BAGLAN	ESNAF	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK140
141	MENGELİ SÖNMEZ	1936	AF/KUNDUZ	TAMİRCİ	YOK	ERKEK	KK141
142	RABİA DÖNMEZ	1956	AF/KUNDUZ	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK142
143	NURMEHMET SÖNMEZ	1965	AF/BAGLAN	ESNAF	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK142
144	TURTHAL ÖNAL	1937	AF/BAGLAN	EV HANIMI	YOK	BAYAN	KK144
145	İMAMGÜL ÖNAL	1953	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK145
146	ABDÜLRESUL MELEKOĞLU	1962	AF/KUNDUZ	YELEK USTASI	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK146
147	ABDURRAHMAN MERT	1965	AF/BAGLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK147
148	GULAM MERT	1964	AF/BAGLAN	ESNAF	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK148
149	SEYİT HAFİZULLAH MÜCAHİT	1959	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK149
150	MEHMET İSA MÜFTÜOĞLU	1952	AF/BAGLAN	YELEK USTASI	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK150
151	DURŞUN MÜFTÜOĞLU	1950	AF/BAGLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK151
152	HABİBİULLAH MÜFTÜOĞLU	1945	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK152
153	HAVVA OĞUZ	1957	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK153
154	MEHMET HAN OĞUZ	1949	AF/BAGLAN	ESNAF	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK154
155	ZAHİR MUTLU	1958	AF/BAGLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK155

156	KIZLAR BİBİ MUTLU	1947	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK156
157	İSMAİL MUTLU	1956	AF/BAGLAN	ESNAF	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK157
158	ABDULKERİM NAZLI	1952	AF/KUNDUZ	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK158
159	KAMERGÜL NAZLI	1957	AF/KUNDUZ	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK159
160	MEHMET ÖMER OCAK	1968	AF/BAGLAN	YELEK USTASI	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK160
161	MEHMET ÖMER OCAK	1947	AF/BAGLAN	ESNAF	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK161
162	HÜDAYAR SÖNMEZ	1952	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK62
163	MEHMET SÖYLER	1945	AFGANİSTAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK163
164	BEBEHÜZÜN SUNAR	1927	AF/BAĞLAN	EV HANIMI	YOK	BAYAN	KK164
165	MEHMET ŞAHBAZ	1953	AF/KUNDUZ	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK165
166	SAİBCAN ŞAHBAZ	1953	AF/SARİPUL	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK166
167	MEHMET ŞAHİN	1951	AF/KUNDUZ	ESNAF	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK167
168	BELGİN ŞAHİN	1952	AF/KUNDUZ	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK168
169	HACI TURUM ŞAHİN	1920	AF/BUHARA	İŞÇİ	YOK	ERKEK	KK169
170	DANE ŞEKER	1948	AF/KUNDUZ	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK170
171	GULAMNABİ ŞEKER	1941	AF/KUNDUZ	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK171
172	BİBİHVA ŞEKER	1966	AF/BAĞLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK172
173	MEHMET EYÜP ŞEKER	1958	AF/BAĞLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK173

174	EMİR MEHMET ŞEKER	1964	AF/BAGLAN	ESNAF	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK174
175	ÇİNİHAL YILMAZ	1947	AF/BAGLAN	EV HANIM I	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK175
176	CORA YOKUŞ	1958	AF/KUNDUZ	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK176
177	ABDULBAHAR YUNUS	1957	AF/BAĞLAN	ÇİFTÇİ	YOK	ERKEK	KK177
178	ZEYNEP YOKUŞ	1963	AF/KUNDUZ	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK178
179	AHMET GÖKÇEN	1962	AF/BAĞLAN	ESNAF	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK179
180	KURBANGÜL GÖKÇEN	1953	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK180
181	EMİNE OLGA	1955	AF/MEZARI ŞERİF	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK181
182	SEYİT OSMAN GÜL	1927	AF/KUNDUZ	ESNAF	YOK	ERKEK	KK182
183	MEHMET TİN DOĞAN	1944	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	YOK	ERKEK	KK183
184	ZÜLEYHA DOĞAN	1945	AF/BAGLAN	EV HANIMI	YOK	BAYAN	KK184
185	ULAM SEKİ DOĞRULAR	1967	AF/MEZARI ŞERİF	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK185
186	SALİH DOĞRULAR	1968	AF/BAGLAN	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK186
187	ABDULAHAD DOĞRULAR	1970	AF/MEZARI ŞERİF	FIRINCI	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK187
188	MERYEM DOĞRULAR	1963	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK188
189	ABDUL CELİL EKBERİ	1957	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	YOK	ERKEK	KK189
190	MEHMET AZİM EKİZOĞLU	1955	AF/KUNDUZ	ESNAF	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK190
191	ABDULSAMET EMİROĞLU	1937	AF/BAGLAN	İŞÇİ	YOK	ERKEK	KK191

192	NUR MEHMET EMİROĞLU	1977	AF/BAGLAN	ESNAF	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK192
193	ŞERİFE ERDEM	1962	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK193
194	AZİM GÖKALP	1957	AF/KUNDUZ	İŞÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK194
195	GÜLDANA ERMAN	1932	AF/BAGLAN	EV HANIMI	YOK	BAYAN	KK195
196	GÜLİSTAN ERTÜRK	1946	AF/AKÇA	EV HANIMI	YOK	BAYAN	KK196
197	HACER ERTÜRK	1955	AF/AKÇA	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK197
198	NUR MEHMET ABDULAZİZ	1953	AFGANİSTAN BAĞLAN	ESNAF	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK198
199	ZÖHRE AÇIKEL	1927	AF/BUHARA	EV HANIMI	YOK	BAYAN	KK199
200	ABDULBAKİ AĞAR	1950	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK200
201	HALDEN AĞAR	1952	AF/BAGLAN	EV HANIMI	MEDRESE İLKOKUL	BAYAN	KK201
202	BEGÜM AĞAR	1949	AF/BAGLAN	EV HANIMI	YOK	BAYAN	KK202
203	HASAN AĞAR	1944	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	YOK	ERKEK	KK203
204	HAL TACİ ESER	1932	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	YOK	ERKEK	KK204
205	MEHMET MUSA ESER	1955	AF/BAGLAN	ESNAF	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK205
206	MEHMET AZAN ESER	1966	AF/BAGLAN	ÇİFTÇİ	MEDRESE İLKOKUL	ERKEK	KK206

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLERİ

Adı ve Soyadı : Tayfur KOCA

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lisans: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2007-2011

Yüksek Lisans :Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2019-2022

İŞ DENEYİMİ

2013-... : Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni - Milli Eğitim Bakanlığı

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı ve Soyadı	Tayfur KOCA
Öğrenci Numarası	1822107106
Ana Bilim/ Ana Sanat Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim / Sanat Dalı	
Danışman Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Mustafa TANÇ
Tez Başlığı (Türkçe)	Hatay / Ovakent Özbek Türklerinden Derlenen Atasözlerinde İsim

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 606 sayfalık kısmına ilişkin, 16/01/2021 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7 'dir.

Filtreleme Tip 1 (maksimum %30)X

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça dâhil,
- 3- Alıntılar dâhil.

Filtreleme Tip 2 (maksimum %10)

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç,
- 3- Alıntılar dâhil,
- 4- 5 Kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

21.02.2022

Tayfur KOCA

Danışman Onayı
UYGUNDUR

Prof. Dr. Mustafa TANÇ
(İmzası)

Enstitü Onayı
UYGUNDUR

Adı Soyadı
(İmzası)

AÇIKLAMALAR

- Lisansüstü tezler, savunma öncesinde intihal program raporu ile birlikte Enstitüye teslim edilir.
- İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).